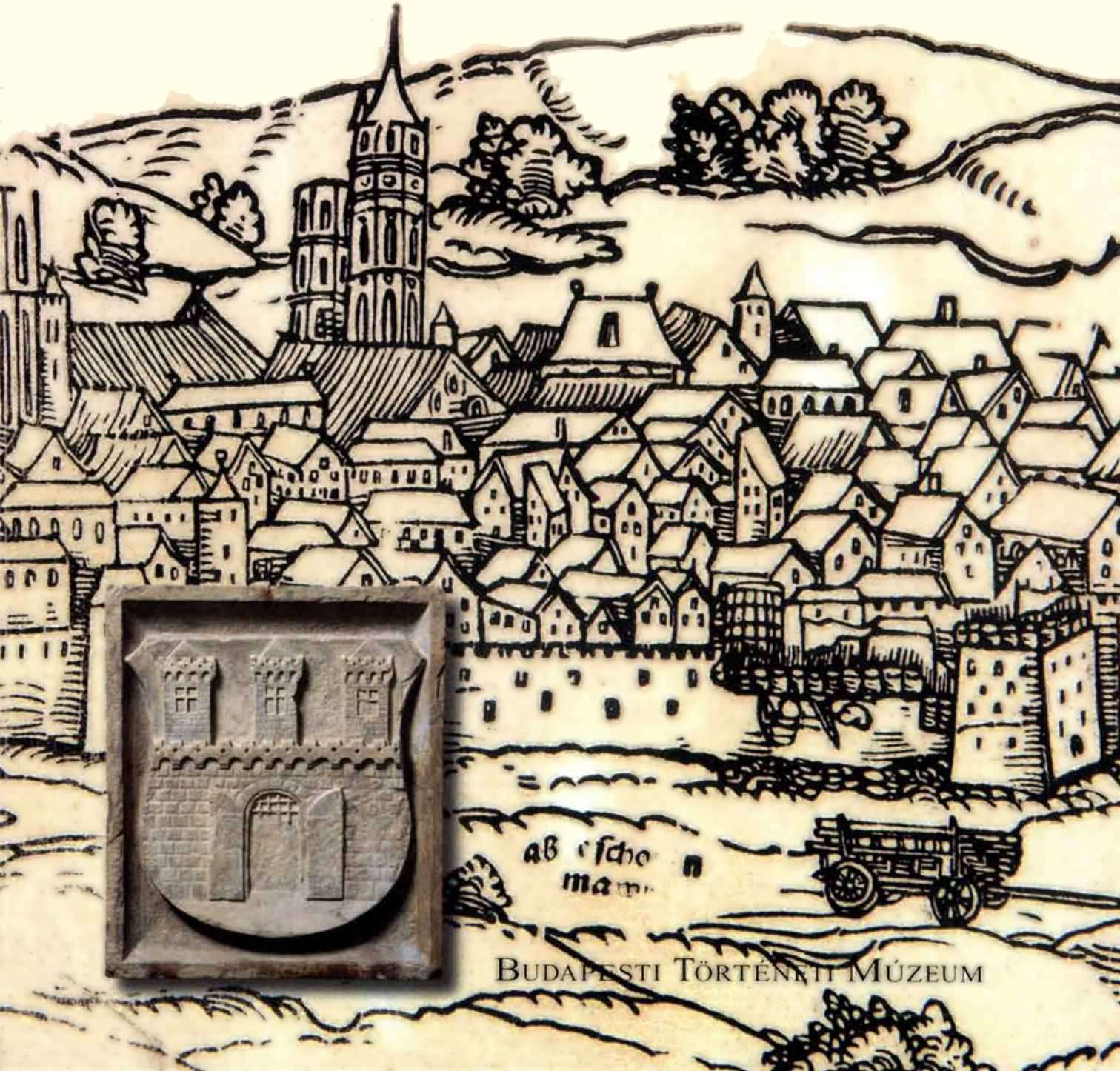
MONVMENTA HISTORICA BVDAPESTINENSIA XV.

Végh András

Buda város középkori helyrajza I.

BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM

A múltat vizsgáló történész, művészettörténész, régész, különféle témákat kutatva, ha Buda városát érinti, mindenképpen szembekerül a helyrajz kérdéseivel. Ez a város ugyanis története során már többször elveszítette helyrajzi hagyományait, háborúk és népességcserék révén megszakadt az életnek, a helyben lakásnak az a folyamata, amelyben családok örökítik tovább ismereteiket, intézmények működnek folyamatosan és őrzik múltjuk emlékeit. Topográfia, vagyis a szoros értelembe vett helytörténet nélkül tehát nemhogy a hétköznapok világát, a középkori várost, mint helyszínt és a benne élőket, lakókat, de a történelmet formáló nagy eseményeket sem tudjuk hol elhelyezni.

Buda város középkori helyrajza

I.

MONVMENTA HISTORICA BVDAPESTINENSIA

XV.

VÉGH ANDRÁS

Buda város középkori helyrajza

I.

BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM
BUDAPEST, 2006

Szerkesztette:

F. Romhányi Beatrix

A borítót tervezte Kardos András
Erhard Schön Budát ábrázoló metszetének (Nürnberg, 1541),
valamint Buda város kőcímerének (Ltsz. BTM-KO 661) felhasználásával.
Fotó: Tihanyi Bence

HU-ISSN 0077-1430
HU-ISBN 963 9340 54 5

Minden jog fenntartva
© Végh András
© Budapesti Történeti Múzeum

BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM BTM

Kiadta a Budapesti Történeti Múzeum
Felelős kiadó: Bodó Sándor főigazgató

Nyomdai előkészítés: Archaeolingua Alapítvány és Kiadó
Felelős vezető: Jerem Erzsébet
Műszaki szerkesztő: Kardos András
Nyomdai kivitelezés: AduPrint Kiadó és Nyomda Kft.

Tartalomjegyzék

Előszó . . . 9
Bevezetés . . . 11
A helyrajzi hagyományok pusztulása és átörökítése . . . 11
A budai helyrajzírás múltja . . . 15
Természeti környezet és antik előzmények . . . 18
Települések a tatárjárás előtt . . . 19
A város alapítása . . . 27
Buda város határa . . . 35
Buda külterülete . . . 39
1. Falvak . . . 39
2. Szőlődűlők . . . 46
3. Hegyek . . . 50
Buda belterülete . . . 53
Várnegyed / Castrum . . . 53
1. Városfalak . . . 53
2. Városkapuk . . . 57
3. Egyházak: plébániák, kápolnák, kolostorok . . . 61
4. Tanácsháza . . . 71
5. Utcák, terek . . . 72
Váralja / Suburbium . . . 88
1. Városnegyedek . . . 88
2. Egyházak: plébániák, kápolnák, kolostorok . . . 97
3. Városfalak, kapuk . . . 104
4. Fürdők . . . 107
5. Utcák, terek . . . 108
A plébánia határjárások elemzése . . . 123
Háztulajdonok a castrum területén . . . 137
1. A királyi palota és a Szt. György piac között . . . 137
1.1. Előudvar . . . 137
1.2. Szt. János utca – keleti oldal . . . 139
1.3. Szt. János utca – nyugati oldal . . . 147
1.4. Régi Zsidó utca, Szt. Zsigmond utca – keleti oldal . . . 150
1.5. Régi Zsidó utca, Szt. Zsigmond utca nyugati oldal . . . 150
2. A város tere – Szt. György piac . . . 156
2.1. Szt. György piac – déli oldal . . . 156
2.2. Szt. György piac – keleti oldal (A Szt. János kaputól a Szt. György kápolnáig) . . . 157
2.3. Szt. György piac – nyugati oldal (A Zsidó kaputól a Szt. György kápolnáig) . . . 173
2.4. A heti piac – A Budai Jogkönyv piaci rendtartásának elemzése . . . 181
2.5. Szt. György kápolnától a tanácsházig – keleti oldal (Patikáros sor) . . . 185

2.6. Szt. György kápolnától a tanácsházig – középső háztömb 189
a. Keleti oldal – Kalmár üzletek (Kalmár utca, Szerda, Tikszer) 189
b. Nyugati oldal – Posztósüzletek
(Nyírő utca, Szt. György utca, Hátsó utca, Halszer) 191
2.7. Szt. György kápolnától a tanácsházig – nyugati oldal
(Nyírő utca, Szt. György utca, Mindszent utca, Hátsó utca, Halszer) 195
2.8. A Boldogasszony plébánia környéke és temetője 211
3. A Szt. György piac és a Szombathely között 212
3.1. Mindszent utca – nyugati oldal 212
3.2. Mindszent utca – keleti oldal 214
3.3. Mindszent utca - ismeretlen oldal 217
3.4. Olasz utca (Nagy utca) nyugati oldal 224
3.5. Olasz utca (Nagy utca) – keleti oldal 232
3.6. Olasz utca (Nagy utca) – ismeretlen oldal 239
3.7. A Boldogasszony plébánia és a Szombatpiac között - nyugati oldal 248
a. A Boldogasszony plébániával és a domonkos kolostorral szemben
(Szt. Miklós utca, Ötvös utca) 248
b. Szt. Pál utca - nyugati oldal (Szt. Miklós utca) 255
3.8. Szt. Pál utca – keleti oldal 263
3.9. A Boldogasszony plébániatemplom és a Régi királyi ház között keleti oldal 267
a. Domonkos kolostor déli oldalán 267
b. Régi királyi ház mellett (Szt. Miklós utca) 268
4. Szombathely 274
4.1. Szombatpiac napi piac 274
4.2. Szombatpiac déli oldal 275
a. Szombathely utca és környéke 275
b. Tejszer, Tej utca 283
4.3. Szombatpiac – nyugati oldal (Szt. Mária Magdolna plébánia előtt) 284
4.4. Szombatpiac – északi oldal (Szombathely tér, Szt. Mária Magdolna tér) 292
4.5. Szombatpiac keleti rész 301
a. Szombat kapu mellett 301
b. Szombatkapu és a Régi királyi ház között (Zsidó utca) 301
Összefoglalás 309
Polgárjog és háztulajdon 309
Háztulajdon és városi hatóság 309
A házszerzés módjai 310
Háztulajdon és kötelezettségek 314
Háztulajdonosok Budán 317
A nemesség 318
Az egyháziak 322
A polgárok 327
Végszó 335
Rövidítések 337

In memoriam
HILARIO JOHANNI PATAKI O. Cist.
(1901--1973)

Előszó

Olyan városban élünk, amely elveszítette helyrajzi hagyományait, ahol megszakadt az életnek, a helyben lakásnak az a folyamata, amelyben a családok tovább örökítik hagyományaikat, intézmények működnek folyamatosan és őrzik múltjuk emlékeit. Valóban nagyon kevés szál köt össze minket, Magyarország mai fővárosának lakóit, a középkori Magyar Királyság fővárosában élt emberekkel, hiszen személyes, családi kapcsolataink legtöbbünknek nincsenek, és csak igen kevesen mondhatják el magukról, hogy őseik már a középkorban is itt éltek. Miért fontos hát számunkra ennek a múltnak a megismerése, rekonstruálása? Mert ugyanabban a városban élünk, mint éltek ők egykor, és lépten-nyomon ennek a hajdani városnak a látható, kézzel-fogható emlékeibe ütközünk. Házakban, templomokban járunk, és az egykori élet használati tárgyai kerülnek kezünkbe, amelyekről szeretnénk tudni, kik használták, kié voltak, vagy mi volt a nevük. Szeretnénk ismerni pontosabban ezt a múltat, mivel ezt az eltűnt várost még mindig magunkénak érezzük, mert a magyar múlthoz tartozik. És szeretnénk jobban megismerni, hogy világosabban lássuk milyen is volt ez a múlt, nehogy jelenben élő képzeletünk takarja el a megismerhető valóságot. Topográfia, vagyis a szoros értelembe vett helytörténet nélkül ugyanis nemhogy a hétköznapok világát, a középkori várost mint helyszínt és a benne élőket, lakókat, de a történelmet formáló nagy eseményeket sem tudjuk hol elhelyezni.

Frissen végzett régészként az 1980-as évek végén a Budapesti Történeti Múzeum alkalmazásában, és Kubinyi András professzortól az egyetemi tanulmányok során elsajátított ismereteim birtokában fordult érdeklődésem a budai házak, ingatlanok középkori tulajdonosai felé. Pataki Vidor nyomában járva „A budai vár középkori helyrajza" című munkáját szerettem volna újra megírni, mert ötven év elteltével látszott, hogy igen hasznos és sokat forgatott tanulmánya a háború utáni műemléki és történeti kutatások miatt már felülvizsgálatra szorul. Úgy gondoltam, hogy az írott emlékek minél szélesebb körű összegyűjtésével részletesebb képet kaphatok, amelyet összevetve a régészeti és műemléki kutatások eredményeivel helyesbíthetem és gazdagíthatom az elődeim alkotta képet. A források összegyűjtése és a téma alaposabb tanulmányozása közben ismertem meg Pataki művének máig kiadatlan első részét, és ennek segítségével tudatosult bennem, hogy az ingatlanok történetét csak a teljes helyrajz újraírásával lehet tisztességgel elvégezni, mivel az ingatlanok története sok esetben összefügg nagyobb egységek, utcák, városrészek helyrajzának értelmezésével. Ez jelentősen befolyásolta a vállalt feladat nagyságát, az ingatlantörténet mellett - amely munkámnak ma is a gerincét alkotja – a középkori Buda rendszeres helyrajzát is kezében tartja az olvasó. A forrásgyűjtemény összeállítása után a témával 1995-ben jelentkeztem az ELTE Medievisztika (Történelem) doktori iskolájába, ahol Kubinyi András professzor úr témavezetése mellett készítettem el a jelen kötettel megegyező címet viselő disszertációmat, amelyet 2002-ben védtem meg.

Az alábbi munkát jól használható kézikönyv formájában próbáltam megírni. Nem elejétől a végéig olvasható tanulmány tehát, – ezt méretei sem teszik lehetővé – hanem témák szerint csoportosítva nyújt ismereteket a középkori városról. A mű gerincét az ingatlanok történetét egyenként tárgyaló rész alkotja, mindezt azonban, mintegy bevezetésként megelőzi a teljes helyrajz bemutatása. A természeti környezet, a történeti előzmények és a város alapításának vázlatával igyekeztem bevezetni a témát, amelyet előbb a város határának, külterületének, a városhoz csatolt középkori falvaknak, szőlődűlőknek, majd pedig a belterületnek ismertetése követ. A város kül- és belterületének leírásánál azt a könnyen és hatékonyan használható formát követtem, amelyet Györffy György történeti földrajzában alakított ki: az anyagot címszavakba rendeztem el, előbb a forrásokat soroltam fel röviden, majd a forrásokat értékelő tömör összefoglalót készítettem minden egyes címszóhoz. A belterület *castrum*-on belüli részének (azaz a mai Várnegyednek) ismertetését a Pataki Vidor ajánlotta sorrendben állítottam össze: először az erődítéssel foglalkoztam, utána, az egyházakat vettem sorra, majd a tanácsházát, végül pedig az utcákat. Hasonló a felépítése a *suburbium* (vagyis a mai Víziváros) helyrajzát bemutató fejezetnek is, azzal a különbséggel,

hogy itt az ingatlantörténetet (a források kis száma miatt) az egyes utcákat ismertető címszavak alá kellett besorolnom. A helyrajzi részt a középkori plébániák határleírásainak részletes elemzése zárja.

A Várnegyedben, az ingatlanok történetének bemutatásánál eltértem a korábban követett gyakorlattól, és az egyes, önálló ingatlanok történetét egyenként írtam meg. Olyan formát igyekeztem keresni, amely a későbbiekben is könnyen átalakítható, javítható, ugyanakkor jól használható. Minden egyes ingatlan leírása néhány adattal kezdődik. Első a tulajdonosok neveinek felsorolása, majd az ingatlan helyének eredeti megnevezése (dőlt betűkkel), amennyiben ismert, ezt követi – sajnos csak néhány esetben – azonosítása a mai telekkel (zárójelben). Ez alatt áll az ingatlan részletes története, amely rövid életrajzi összefoglalásokat is tartalmaz, mivel már Pataki művének olvasásakor is éreztem azt a hiányosságot, hogy egy-egy név sokszor a legtöbb olvasónak – az adott korszakban különleges ismeretekkel rendelkező szakembernek is, nem hogy az érdeklődő közönségnek – semmit sem mond. Az életrajzok tájékoztató jellegűek, semmi esetre sem kívánnak teljességre törekedni, adataik a könnyebben elérhető szakirodalmi forrásokra támaszkodnak, arra valók, hogy a név mögött meglássuk a személy társadalmi rangját, családi kapcsolatait. Ilyen irányú, önálló kutatásra azonban nem vállalkozhattam. Az eredeti forrásokra a szövegben a zárójelbe tett évszámok utalnak, amelyek a második kötetben közölt regesztagyűjtemény időrendbe szedett tételeivel azonosíthatók. A helyrajzi anyagot délről északra haladva, vagyis a királyi palotától kiindulva és a Szombat kapu felé haladva csoportosítottam. Négy nagyobb területi egységet különböztettem meg és ezeken belül nem utcánként, hanem házsorokként állítottam össze az ingatlanokat. Minden egyes házsor végén kritikai megjegyzésekkel hívtam fel a figyelmet a véleményem szerint téves azonosításokra, valamint – főleg társadalomtörténeti szempontból – összefoglaltam a házsoron megismert ingatlantörténetet. Ezáltal úgy vélem, hogy munkám ellenőrizhető, saját véleményem a korábbiakkal összevethető, és ha szükséges javítható. Minden rekonstrukció eleve magában hordja a tévedés lehetőségét, a jelenleg ismert adatokra épített, szükségszerűen kiegészített képet idővel az újabb adatok átrajzolják és pontosabbá teszik majd.

Az ingatlantörténet végén álló összefoglalás néhány rövid fejezetben társadalomtörténeti fejtegetéseket tartalmaz a budai polgárok és háztulajdonuk kapcsolatáról, amelyek természetesen a most megalkotott rekonstrukción alapulnak. A második kötet az első kötet segédletéül szolgál. Ebben jelennek meg regeszták formájában a budai ingatlanokról összegyűjtött oklevelek és itt található a két kötet használatához nélkülözhetetlen névmutató. A szöveges részt részletes illusztrációs anyag egészíti ki, amely eredeti, rekonstruált és tematikus térképek segítségével könnyíti meg a helyrajz megismerését.

Végezetül szeretném köszönetemet kifejezni mindazon sokaknak, akik az eltelt évek során segítettek munkámban, köztük első helyen a tanulmány írása miatt engem sokszor nélkülözni kénytelen feleségemnek és gyermekeimnek. Különös köszönet illeti egykori egyetemi professzoromat és doktori disszertációm témavezetőjét, Kubinyi Andrást. Az ő ismeretei biztos alapot jelentettek számomra, szíves, sokoldalú segítségét, különösen, hogy kéziratban maradt munkájával is megismertetett*, köszönöm. Hálás vagyok a munkámat különféle kéziratváltozatokban olvasó munkatársaimnak munkahelyemen, a Budapesti Történeti Múzeum Középkori Osztályán, akik közül kiváltképp Spekner Enikőnek szeretném megköszönni a sok apró kérdésben nyújtott segítségét, korrekcióit és a konzultáció lehetőségét. A dolgozat végleges formájának kialakításában Szende Katalinnak és Tringli Istvánnak, a doktori disszertáció opponenseinek értékes tanácsait is figyelembe vehettem, amit külön köszönök mindkettejüknek.

Köszönetet szeretnék mondani továbbá Bodó Sándornak, a Budapesti Történeti Múzeum Főigazgatójának, hogy a Monumenta Historica Budapestinensia sorozatában lehetővé tette munkám megjelenését, Romhányi Beatrixnak a kötet aprólékos munkát igénylő szerkesztéséért és Kuczogi Zsuzsannának a térképek elkészítéséért.

* E munka időközben megjelent: Kubinyi 2005. Mivel a jelen kézirat lezárása után közölték, a jegyzetekben már nem vehettem figyelembe.

Bevezetés

A helyrajzi hagyományok pusztulása és átörökítése

Évszázadok tapasztalata, hogy Buda sorsa az ország sorsával fonódik össze. Jól példázza ezt a város középkori története, amely a Magyar Királyság két megsemmisítő katonai veresége között eltelt háromszáz év életét, eseményeit foglalja magába. A vizsgált korszak kezdetén a város születése, végén pusztulása áll, mindkettő sorsfordító események hatására következett be. 1241-ben a Batu kán vezette mongol sereg megverte és megsemmisítette a Sajó folyó mellett IV. Béla király hadait, csaknem háromszáz évvel később pedig, 1526-ban I. Szulejmán szultán oszmán csapatai élén legyőzte Mohácsnál II. Lajos királyt, és lemészárolta az ország haderejét. A mongol és a török győzelem után meglehetősen hasonló események következtek. 1241 tavaszán a mongolok elfoglalták és felégették Pest városát, az odaözönlő menekülteket és a helyi lakosokat megölték. 1242 januárjában sikerült átkelniük a befagyott Dunán és hasonlóképpen cselekedtek a túlparti településekkel, (Ó)Budával, Hévízzel, Kispesttel. 1526 szeptemberében a törökök bevonultak a fejvesztetten menekülő lakosaitól üresen hagyott Budára. Kirabolták, felgyújtották, az ott talált zsidó közösséget a birodalomba telepítették, majd átkeltek Pestre, folytatva a zsákmányolást és pusztítást.[1] A háborús események mindkét alkalommal a településszerkezet gyökeres megváltozását és a lakosság nagymértékű kicserélődését eredményezték, korszakhatárt jelentenek tehát a város története mellett a helyrajz számára is.

A hadjáratok, ostromok nem csak a jelenben okoznak végzetes pusztulást emberek, közösségek életében, hanem a jövőt is alapvetően átalakítják, többek között a legyőzöttek, kifosztottak és megsemmisítettek hagyományait, helyrajzi ismereteit is tönkreteszik, azok átörökítésének folyamatát megszakítják. A középkori Buda esetében az Oszmán Birodalom hódító hadjáratai, majd egy újabb véres háborús időszak, a Habsburg monarchia ezzel ellentétes irányú hadműveletei tették többszörösen is lehetetlenné a helyrajzi hagyományok továbbadását. 1526-ban a Magyar Királyság székvárosába nyomuló szultán csapatai elől a lakosság nagy része, polgárok, nemesek, egyháziak, a királyné, az udvartartás és a hivatali személyzet még itt lévő tagjai elmenekültek. A szultánt az itt maradt zsidók fogadták, akiket viszont hajóra raktak, a birodalomba szállítottak és ott különféle városokba telepíttettek szét.[2] A hadjárat után a porig égetett és kifosztott településre visszaszállingózó lakosok nem sokáig reménykedhettek az újrakezdésben. Három évvel később az újabb oszmán hadjáratban már ostrommal vették be a Ferdinánd pártján álló várost és ezek után a Habsburg királyhoz hű német lakosságnak távoznia kellett.[3] Nagy múltú, a gazdasági életben és a városigazgatásban vezető szerepet betöltő társadalmi réteg veszett el ekkor, és a kézműves lakosságnak is jelentős része. Végleges távoztukkal megszűnt a német nyelvű helyrajzi ismeretek továbbhagyományozása. János király mintegy tíz éves uralma alatt megindult ugyan a városi élet konszolidációja a királyi udvar jelenlétének segítségével, halála után azonban Szulejmán újabb katonai akciója immár végérvényes fordulatot hozott: 1541-ben a várost elfoglalta és a Birodalom részévé tette, Izabella királynét pedig Erdélybe küldte.[4] Eltűnt tehát a királyi udvar, elköltöztek a nemesek és a főpapok, bezárták a templomokat, csupán a magyar polgárság egy része maradt még mindig a városban egyetlen meghagyott temploma körül egyre csökkenő számban.[5] A török uralom tartóssá válásával az

---

[1] Az események párhuzamosságát a keleti hódító birodalmak hasonló stratégiája magyarázza, az a jól ismert katonai eljárás, amelynek során először egy nagy létszámú sereggel mezei ütközetben kívánták megsemmisíteni a megtámadott ország haderejét, foglyul ejteni, vagy megölni az ellenség királyát, majd ennek sikere után minden elérhetőt elpusztítva visszavonulni, és egy második hadjáratban birtokba venni a már megtört országot.

[2] Mordtmann 1918.

[3] Kubinyi 1994. 47–51.

[4] Iványi 1941; Kubinyi 1994. 50–51.

[5] Fekete 1938. 116–136.

1500-as évek második felében lassan kihalt az a nemzedék, amely Budáról menekült el és emlékeiben még felidézhette az elvesztett város helyszíneit.[6] Jöttek azonban helyükre a Birodalom területéről az új lakosok és kialakultak a török tartományi központ hivatalai és egyházi intézményei. A betelepülők között a törökök alkották a kisebbséget, elsősorban a katonaság és a közigazgatás vezetői kerültek ki közülük. Nagyszámban költöztek be azonban a különféle délszláv népcsoportok, mohamedánok, keresztények egyaránt, mellettük újabb zsidó lakosok is érkeztek.[7] A 16- 17. század fordulóján, a tizenötéves háború idején a magyar lakosság száma jelentősen csökkent, a délszláv és a zsidó népesség viszont továbbnövekedett, ezért a 17. század folyamán már csak nyomokban lehet kimutatni magyar embert Budán.[8] Az 1600-as évek második feléből származó helyrajzi forrásainkban már szinte kizárólag a betelepült új lakosság névadásának emlékeivel találkozunk, amelynek alig-alig volt kapcsolata a korábbi elnevezésekkel.[9] A sorra ismétlődő sikertelen ostromok, visszafoglalási kísérletek iratain, térképein az is jól megfigyelhető, hogy már az ostromlók sem nagyon voltak tisztában az előttük álló emlékek egykori neveivel és múltjával. A hadjáratok inkább további pusztulást jelentettek elsősorban a város környékének elnéptelenedése és az ottani hagyományok megszűnése által. A török világ 1686-ban a keresztény hadak számára sikeres ostrommal szó szerint egy csapásra ért véget. A rendkívül véres ostromot, kegyetlen mészárlás és fosztogatás követte, a lakosság nagy része elpusztult, vagy fogságba esett. A szétlőtt és leégett város romjai között megmaradt ugyan némi keresztény délszláv lakosság, de a várost többségében újra idegenből jött telepesekkel népesítették be, akik az erőd biztonsága szempontjából csak katolikusok és németek lehettek.[10] Ezáltal elveszett a törökkori Buda helyrajzi hagyományának nagy része is.

Igaz ugyan, hogy a visszafoglalt város új lakossága nagyrészt a Duna-menti területekről toborzott német telepesekből állt, az ország azonban a régi volt. A Magyar Királyság sohasem szünt meg létezni, intézményei folyamatosan működtek, egyházi testületei fennálltak, nemesi családjai pedig gondosan őrizték hagyományaikat. Ezek az intézmények, testületek és családok emlékeztek még százötven évvel korábbi szerepükre a városban, mert levéltáraikban a jobb időkre tartogatva őrizték azokat az okmányokat, amelyek egykori jogaikat, tulajdonaikat biztosították. Sokuk meg is próbálta érvényesíteni ezeket a hajdani jogokat, a legtöbb esetben azonban már nem tudták pontosan, mire is vonatkoznak régi irataik. Ezáltal keletkeztek, elsősorban a szerzetesrendek helykeresése folytán, a 18. század téves helyrajzi elképzelései, amelyet már csak a modern történettudomány tudott helyesbíteni, ám a hétköznapi életben máig élnek. Mindezek ellenére nagyon sokat köszönhetünk ezeknek a levéltáraknak, és a gondosságnak, amely az iratokat megőrizte. Mai tudásunk legjavát innen meríthetjük, mivel írott forrásaink nagy része ezeken a helyeken maradt ránk. A legfontosabb levéltári források ugyanis megsemmisültek a háborús korszakban. Buda város levéltára okleveleivel, városi könyveivel együtt teljesen elpusztult, még az sem ismert számunkra, hogy mely időpontban. Megsemmisült a királyi levéltár legnagyobb része is, amely az elenyészett városi levéltárat egészíthette volna ki gazdagon. Nemcsak a helyi, az emberek által fenntartott tradíció szakadt meg tehát többszörösen, de a múltat fenntartó írott emlékek száma is jelentős mértékben csökkent. Valójában morzsák maradtak ránk, jobbára azok a fent említett levéltárak, amelyek megmaradásuk esetlegessége, és társadalmi helyzetük egyoldalúsága miatt csak torz képet tudnak elénk tárni.

A helyrajz legfontosabb forrásai tehát a különböző levéltárakban fennmaradt oklevelek. Legértékesebbek ezek között a különféle ingatlanügyletek, adás-vételi, bérleti szerződések, zálogosítások, javadalom-lekötések okmányai, de minden apró kis utalás, legyen az akár keltezés, idézés helye fel-

[6] Az utolsó, budai háztulajdonról rendelkező oklevelet 1577-ből ismerjük. (ÖStA, HHStA Hofkammerarchiv, Hoffinanz – Ungarn r. Nr. 36. September)

[7] Fekete 1944. 145–156.

[8] Gárdonyi 1936. 13–33; Jankovich 1961. 147–159.

[9] A Marsigli hagyatékban fennmaradt iratokra és térképekre, valamint az Evlia Cselebi művében fennmaradt leírásra gondolunk. Veres 1906; Evlia 1904. 234–252.

[10] Nagy 1966.

használható. Számtalan levéltár őriz ilyen tárgyú iratokat, ki kell azonban emelnünk közülük néhányat, amely a többinél nagyságrenddel nagyobb számban rendelkezik velük, azért, hogy ismerteink egyoldalúságára figyelmeztessünk. Elsősorban ideszámíthatjuk az esztergomi káptalan magánlevéltárát és az érseki levéltárat, valamint a veszprémi püspökség levéltárát. A középkori város fölött az esztergomi érsekség gyakorolt egyházi joghatóságot, ugyanakkor számos ingatlannal és javadalommal is bírt a városban, ezt a levéltárában őrzött gazdag okleveles anyag bizonyítja.[11] A veszprémi püspök a város dézsmáit élvezte, és a környék lelkipásztori gondozását végezte, levéltára elsősorban a város korai történetének nélkülözhetetlen forrása.[12] Rendkívül gazdag a szigeti domonkos és az óbudai klarissza apácák hagyatéka, amely Pozsonyban a klarisszáknál vészelte át a nehéz időket, majd tért vissza Budára, és jelenleg a Magyar Országos Levéltárban található.[13] A szigeti apácák a város plébániájának kegyuraiként és a város vásárvámjának birtokában őriztek meg számos iratot. Emellett fontos forrás a budai káptalan megmaradt oklevélanyaga, közte a káptalan 16. század elején kiállított hiteleshelyi kiadványainak protokolluma, amelyet a pozsonyi káptalan őrzött meg, és jelenleg ugyancsak az Országos Levéltárban található.[14] A családi levéltárak közül kiemelkedik az Erdődy család galgóci levéltára, meglehetősen jó ismereteket nyújtva Bakócz Tamás érsek és rokonai tulajdonairól,[15] valamint a Perényi család levéltára (ma az Országos Levéltárban). Az 1526 utáni időkre a legtöbb adatot a csak ettől a korszaktól fennmaradt Liber Regius nyújtja.[16]

Az okleveles források javarésze ma természetesen az Országos Levéltárban található, a többi levéltár anyaga pedig mikrofilmen, vagy fényképmásolaton ugyanott tanulmányozható. Magam abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy felhasználhattam munkahelyem, a Budapesti Történeti Múzeum oklevélfénykép- és oklevélmásolat-gyűjteményét és az itt őrzött jelentős regeszta-gyűjteményt is. A regeszták sokat segítettek kutatásom során, sőt az oklevelek újkori pusztulása miatt egyes esetekben ma már pótolhatatlan források. A BTM-ben a Mályusz Elemér irányította gyűjtés ún. kisalakú és nagyalakú sorozatát őrzik, valamint Bártfai Szabó László regeszta gyűjteményét és a háború előtt a Fővárosi Levéltárban végzett gyűjtés töredékeit. Szintén Bártfai Szabó László értékes regesztáit őrzi az OSZK Kézirattára. Iványi Béla regesztagyűjteménye pedig az Országos Levéltárban az Erdődy család galgóci levéltárát örökítette meg. A forráskiadások helyett jobbára az eredeti oklevelek újbóli olvasására támaszkodtam, mivel sajnálatos módon a Budapest történetére vonatkozó oklevelek csak szórványosan vannak publikálva. Ettől csak a Budapest Történetének Okleveles Emlékei megjelent kötetei esetében tekinthettem el, különösen a Kumorovitz L. Bernát összeállította harmadik kötetnél (1382–1439), hiszen mai tudásunk szerint ez szinte teljesnek mondható.[17]

Az oklevelek mellett fontos forrás a helyrajz számára néhány számadáskönyv, jegyzék, gazdasági jellegű feljegyzés. Első helyen kell megemlítenünk azt a két máig közöletlen budai dézsmajegyzéket, amelyek a különféle utcanevek és a szőlőtulajdonos polgárság személyneveinek leggazdagabb forrásai. Az egyik 1505-ben, míg a másik 1510 körül keletkezett és mindkettő a szőlődűlők szerinti sorrendben adja meg a szőlőbirtokosok neveit, a legtöbb esetben megnevezve lakóhelyeiket.[18] A két összeírás rendkívül sok helynevet tartalmaz, olyanokat is, amelyeket máshonnan nem ismerünk. Ezért a két irat jelzi egyben forrásanyagunk szegényességét is, hiszen a városi könyvek teljes hiányában a dézsmajegyzékek

[11] Az esztergomi prímási és káptalani levéltár okleveleit a Monumenta ecclesiae Strigoniensis I–IV. kötetei tartalmazzák 1358-ig, az ennél későbbi időből származó oklevelek nagyobbrészt kiadatlanok.

[12] A veszprémi káptalani levéltár korai anyagát Kumorovitz L. Bernát közölte „Veszprémi regeszták" című munkájában. (Budapest 1953)

[13] A feloszlatott pozsonyi és budai klarissza kolostorok levéltárából kerültek át a Kamarai Levéltárba, ahonnan később az Országos Levéltár Diplomatikai Levéltárába soroltattak át.

[14] A protokollum jelzete: MOL Dl 106083.

[15] A levéltár anyaga ma Bécsben található. A Budára vonatkozó oklevelek közlése a kézirat zárása után jelent meg: Kiss 2005.

[16] MOL Kancelláriai levéltár, Liber Regius I–II.

[17] *BTOE* I, *BTOE* III. – A kutatás történetét feldolgozta: Kiss–Petrik 2005.

[18] 1505 – MOL Dl 38658; 1510 k. – Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608

az egyedüli fennmaradt rendszeres összeírások. Kevésbé átfogó, egyes részleteket megvilágító források az Estei Hippolit egri püspökségének idejéből származó, már kiadott számadáskönyvek (sajnos az esztergomi érseki időszak számadáskönyvei még kiadatlanok, így azokat nem dolgoztam fel), a győri káptalan kiadatlan számadáskönyvei és a budai német mészáros céh ugyancsak kiadatlan céhkönyve, amely Budapest Főváros Levéltárában található és az egyetlen ránk maradt ilyen jellegű emlék.[19]

Természetesen fel lehet használni az elbeszélő forrásokban, különösen az emlékiratokban található helyrajzi adatokat és utalásokat, ezek felsorolásától azonban eltekintek. Információik csak néhány esetben képesek kiegészíteni tudásunkat. Értelmezésük sok esetben csak az okleveles források egybevetésével válik világosan érthetővé.

Végül a németnyelvű elnevezésekre szinte kizárólag két forrás hasznosítható. Buda város másolatban fennmaradt jogkönyve, az Ofner Stadtrecht főleg a piacokra nézve tartalmaz értékes adatokat.[20] Hans Dernschwam emlékiratai, amelyek már Buda eleste után születettek, részletes leírásokat nyújtanak a török kézre került városról. Dernschwam évekig élt a Mohács előtti Budán a Fuggerek ügynökeként, a várost jól ismerve rengeteg helyi ismeretet közölt leírásaiban.[21]

Az írott források mellett rendkívül nagy a szerepe a ránk maradt korabeli ábrázolásoknak, látképeknek és térképeknek. A korabeli jelző ez esetben túlzás, hiszen valóban a középkori várossal egyidős, részleteiben, vagy egészében hiteles ábrázolást ötöt ismerünk: a Schedel-féle Világkrónikában megjelent metszetet (kiadási éve: 1493) (*8. kép*),[22] Erhard Schön fametszetét, amely az 1541-es ostromot ábrázolja (*9. kép*),[23] Virgil Solis 1542-ben készült fametszetének részletét (*10. kép*),[24] Enea Vico ugyancsak 1542-es metszetét (*11. kép*)[25] és Matrakesi Nászuh történeti munkájában fennmaradt török miniatúrát (*12. kép*), amely az 1543-as szultáni hadjárat kapcsán készült.[26] A későbbi várostromok idején már jóval nagyobb számban készültek látképek, ezek egy részét fantázia szülte rajzok alkotják, mások egyes elemeikben hitelesnek mondhatók és vannak megközelítően pontos, a helyrajz számára jól hasznosíthatók is. Az utóbbiak – bár a törökkori várost ábrázolják – a középkori helyrajz számára is fontosak, mert ezeken olyan részleteket is megfigyelhetünk, amelyeket a 16. század közepén készült metszetek nem mutattak be. Ilyen a Siebmacher-féle látkép (1598?) (*13. kép*),[27] a Fontana-Nessenthaler-féle metszet (1686),[28] a Juvigny-Greischer-féle térkép szélein látható látképek (1686)[29] és az Hallart-Wenning-féle látkép sorozatok (1684, 1686).[30] Legkorábbi térképeink is csak ebből a korszakból származnak, ezért értelmezésük különös gondosságot kíván. A Várnegyed számára legfontosabb az 1687 januárjára elkészült Hauÿ-féle térkép (*17. kép*), amely az utcák vonalán túl a telkek homlokzati méreteit is tartalmazza és ezeket egy mellékelt jegyzéken is közli.[31] A Víziváros első részletes ábrázolását a de la Vigne-féle város-

[19] Estei Hippolit számadáskönyveit E. Kovács Péter adta ki: E. Kovács 1992. A győri káptalan számadáskönyve kiadatlan: Győri k. m. lt. Liber Div. Prov. jelzet alatt, a budai mészáros céh könyve : BFL Mohács előtti okl. gyűjt. 8, Mészáros céhkönyv.

[20] Szövegét Mollay Károly adta ki, ld. *Ofner Stadtrecht*.

[21] Dernschwam 1923; Dernschwam 1957; Dernschwam 1984.

[22] Rózsa 1963. Kat. 86. Megjegyzendő, hogy míg a Schedel-féle látképen a királyi palota ábrázolása hitelesnek bizonyult, a város képét mai napig nem sikerült megnyugtatóan értelmezni.

[23] Wien – Albertina, Rózsa 1963. Kat. 1.

[24] Őrzési helye ismeretlen, Rózsa 1963. Kat. 236.

[25] BTM Metszettár, Rózsa 1963. Kat. 72.

[26] Fehér 1982. 92., 50. kép. Tévesen Esztergommal azonosítja, sőt a budai azonosítást elveti, ám a táj és a részletek egyezése meggyőz hitelessége felől. Végh 2005.

[27] MNM Történelmi Képcsarnok, Rózsa 1963. Kat. 5.

[28] BTM Metszettár, Rózsa 1963. Kat. 27.

[29] Paris – Bibliothèque Nationale, Karlsruhe – Generallandesarchiv, Zagreb – Valvašorova graficka zbirka, Hrvatski državni archiv. Rózsa 1963. Kat. 264.

[30] BTM Metszettár, Rózsa 1963. Kat. 15, 70, 77, 99, 100. 112. 118. 119. 120, 121, 122.

[31] Wien – ÖStA, HHStA Hung. Fasc. 73/II. No. 25. A jegyzéket kiadta és a térképet a mai felmérésekkel összeegyeztette: Weidinger–Horler 1956.

térkép tartalmazza (1686) (*18. kép*), amely az utcavonalakat, háztömböket feltünteti, a telkeket azonban nem.[32] Korábbi ezeknél a Tabán, vagyis az egykori Alhévíz, valamint Felhévíz úthálózatát megörökítő két térkép, amelyek az 1598-as ostrom kapcsán készültek.[33]

A budai helyrajzírás múltja

A múltat vizsgáló történész, művészettörténész, régész, különféle témákat kutatva, ha Buda városát érinti mindenképpen szembekerül a helyrajz kérdéseivel. Éppen ezért az idézhető szakirodalom rendkívül bőséges és igen széles tematikát tárgyal. Rengeteg az egyes részletkérdésekkel foglalkozó tanulmány, de egyes korszakokat érintő és teljes összefoglalásokat is olvashatunk. Az irodalom bibliográfiai áttekintését nem régen végezte el Czagány István, és teljességre törekvő tanulmánya most felment az alól, hogy ennek részletes összeállításába fogjak.[34] Rövid áttekintést szeretnék azonban nyújtani a rendszeres helyrajzi tanulmányokról, dolgozatom előzményeiről, arról is számot adva, milyen mértékben befolyásoltak munkám készítése során.

Buda város középkori helyrajzának tudományos igényű történeti kutatása a 18. századba nyúlik vissza. Az elsődleges történeti forrásokat, az okleveleket először a város jegyzője, Johann Ferdinand Miller és egy tudós ágostonrendi szerzetes, Xistus Schier használták fel munkáikban, amelyek főleg az egykori egyházi intézmények történetével és helyrajzával foglalkoztak.[35] Az úttörőket megillető tisztelet mellett ma már főleg azt kell megjegyeznünk róluk, hogy saját koruk helyrajzi állapotaiból kiindulva több téves azonosítás szentesítőivé és megalkotóivá váltak. Helyrajzi megállapításaikat követte száz év történeti és földrajzi irodalma, akik közé sorolhatjuk a város első teljes történeti helyrajzának megalkotóját, a kamarai levéltáros Rupp Jakabot is.[36] Az ő műve az akkori adatok teljességével, rendszerezett formában igyekezett feldolgozni a témát. Különálló fejezeteket szentelt az egyes egyházaknak, valamint elsőként az egyes utcáknak is, amelyekben bemutatta az ingatlanokra vonatkozó forrásokat, sőt önállóan ismertette azokat az ingatlanokat is, amelyeket nem tudott az utcákban elhelyezni. Alaposssága ellenére ma már félrevezető munkáját kézbe venni kellő egyéb ismeretek és kritikai szemlélet nélkül, mivel helyrajzi azonosításai még mindig a 18. századi alapokra épültek, és az általa felkutatott újabb források még ezt a képet is ellentmondásossá tették. Rupp művének mint összefoglaló munkának hatása igen nagy volt a maga korában, konzerválta a 18. század tévedéseit, és sajnos sok esetben máig ható érvénnyel befolyásolja a közvéleményt.[37] Pedig már tíz évvel Rupp könyvének megjelenése után a Schön-féle látkép felfedezésével világossá vált, hogy a középkori egyházi intézmények legtöbbjének helyét a 18. század óta tévesen tartja számon a tudomány. A helyes megoldást szinte egyidőben Henszlmann Imre, Römer Flóris és Némethy Lajos ismertették, illetve használták fel,[38] a részletes kifejtést pedig Némethy végezte el néhány évvel később megjelent tanulmányában.[39] A továbblépést Csánki Dezső munkássága jelentette, akinek szerepe a mai eredmények hátterében igen nagy annak ellenére, hogy a tárgyban csak résztanulmányokat jelentetett meg.[40] A Főváros

[32] BTM Metszettár, Rózsa 1963. Kat. 21.

[33] Kisari Balla 1996. 72. sz.; Kisari Balla 1998. 72. sz.

[34] Czagány 1988.

[35] Miller 1760; Schier 1774.

[36] Rupp 1865; Rupp 1868.

[37] Munkájának eredményeire is támaszkodva jelölte meg a MTA emléktáblákkal a Várnegyed épületeit 1868-ban, amelyek máig az egyetlen ilyen jellegű információs feliratok. (Ma már talán maguk is műemléknek számítanak.) A könyv mai hatását reprint változatának 1987-es megjelentetése is jelzi.

[38] Némethy 1876; Henszlmann Imre könyvismertetése Némethy Lajos: A Nagyboldogasszonyról nevezett Budapest vári főtemplom történelme c. munkájáról ArchÉrt 10 (1876). 331–332; Römer 1877. 48–59.

[39] Némethy 1885, aki már ekkor sürgette az emléktáblák szövegének kijavítását.

[40] Csánki 1893; Csánki 1904; Csánki 1906.

megbízásából és személyes érdeklődése által vezetve ő kezdte meg Budapest történetének okleveles forrásait az egész országra kiterjedő figyelemmel gyűjteni. Ennek lezárását már nem érhette meg, és a tervezett monográfiát sem sikerült megírnia. Munkáját vette át és folytatta a főváros levéltárosa, Gárdonyi Albert, aki az okmánytár első kötetének megjelentetéséig el is jutott. Tervei között szerepelt a teljes helyrajz megírása is, ám ennek csupán az utcák és terek azonosítását elvégző fejezetét sikerült összeállítania.[41] Elsőként foglalkozott viszont a város középkori határával.[42] Még Gárdonyi munkájában is találunk azonban az utcarendben alapvető tévedést, amelyet végül a város helyrajza iránt érdeklődő ciszterci gimnáziumi tanár, Pataki Vidor igazított ki.[43] A Csánki által megindított oklevélmásolat-gyűjtemény adataira támaszkodva Patakinak sikerült a teljes helyrajzot újra megírni Rupp Jakab óta elsőként. Az 1944-ben elkészült mű teljes egészében sajnos sohasem jelenhetett meg, csupán az ingatlanok történetét feldolgozó, a szakma számára nélkülözhetetlen fejezeteket adták ki 1950-ben.[44] A kéziratban maradt első rész világos szerkezetével és elrendezésével tűnik ki: a kutatástörténeti bevezető után, a földrajzi környezet bemutatásával kezdi leírását, majd a helyrajz számára legfontosabb épületek, a templomok azonosítását végzi el, hogy könnyebben határozhassa meg a következő fejezetben a városkapukat és az utcákat. Ezt követte a megjelent fejezet, benne az ingatlanok utcarendbe sorolt bemutatása. Pataki nagy érdemének kell tartanunk a művet kísérő jegyzetapparátust, mivel ebben a felhasznált forrásokat rövid regesztákban közölte, ezáltal következtetéseit ellenőrizhetővé tette és a későbbi kutatók munkáját nagyban segítette. Nagy hatású volt, de szakmai szempontból téves utakra vitt az az ötlete, hogy az ingatlantörténeti elképzeléseket térképmellékleteken is megjelentessék. A térképeken ugyanis a középkori ingatlanokat az újkori telekrendbe illesztve ábrázolták, jóval határozottabban állást foglalva az azonosítások kényes kérdésében, mint magában a szövegben. Ezzel kissé a 18. század helyrajzi íróinak téves módszere elevenedett fel, amely a jelen adottságai közé vetítette vissza a múltat. Nem szabad persze elfelednünk, hogy Pataki művének megírása idején a város régészeti és műemléki kutatása még nem indult meg. Azonban a mű megjelenése idején, a háborús pusztítás után már kiterjedt mértékben folyt ez a kutatás, amely Pataki munkáját hosszú időn át kritika nélkül használta fel. Sajnos a legtöbb esetben csak térképeire néztek és szövegét kevéssé olvasták, pedig bevezető soraiban a szerző maga figyelmeztetett rekonstrukciója esetlegességeire. Egyébként Pataki művének megírása idején a város történetének kutatása több irányból is újabb ösztönzést kapott. Egyrészt az 1940-es években Mályusz Elemér egyetemi tanár vezetésével megkezdődött az okleveles anyagnak az eddigieknél szélesebb körű összegyűjtése, amelyet később Gerevich László irányításával folytattak. A cél a Budapest Története hiányzó középkori kötetének összeállítása volt. Másrészt az 1944–1945-ös ostrom pusztításai után lehetővé vált a Várnegyed házainak műemléki és régészeti kutatása, amely más jellegű, de alapvetően új ismeretekhez juttatta a történettudományt.[45] A várostörténet-írásnak ebben a megpezsdülő korszakában a szakma kiváló művelőinek érdeklődése fordult Buda felé, amelynek köszönhetően számos helyrajzi vonatkozású tanulmány született.[46] A leghangosabb szakmai vitát is helyrajzi kérdés váltotta ki, Zolnay Lászlónak az Árpádkori királyi szálláshelyről kifejtett véleménye néha szenvedélyes és a túlzásoktól és elfogultságtól sem mentes tanulmányok megírására ösztönözték a kutatókat, amennyiben hajlandók voltak

[41] Gárdonyi 1936. Adatainak javítása illetve apologiája: Gárdonyi 1943.

[42] Gárdonyi 1945.

[43] Pataki 1942.

[44] Pataki 1950. 241–299. A tanulmány kiadatlan első része: 1. A budai helytörténetírás múltja. 2. A budavári fensík. 3. Tájékozódás a középkori Buda városában kapuk és templomok szerint. 4. Középkori utca-elnevezések és telekmeghatározások. (Kézirat a BTM Könyvtárában)

[45] A műemléki kutatások monografikus összefoglalását az 1950-es években végezték el: Gerevich 1950; Bp. Műemlékei I, majd Gerevich közölt néhány összefoglaló jellegű művet: Gerevich 1971; Gerevich 1973. A későbbiekre nézve ld. Czagány István sok részletében vitatható kandidátusi értekezését: Czagány 1983. A régészeti kutatások összefoglalását csak az Árpád-korra végezték el és jóval később: Magyar 1991a.

[46] I.d. Fügedi Erik, Györffy György, Jankovich Miklós, Mályusz Elemér, Kubinyi András, Kumorovitz L. Bernát, Szűcs Jenő itt most nem részletezett, de az irodalomjegyzékben felsorolt és alább sokat idézett tanulmányait.

a biztos adatoktól a feltevések bizonytalanabb világába vezetni következtetéseiket.[47] A vitát nem tekintve Zolnay érdeme volt, hogy több, addig még pontosan nem meghatározott épületet helyesen azonosítva gazdagította a helyrajzot.[48] Eközben készült a város történetének monografikus összefoglalása, amely Györffy György és Kubinyi András munkájaként 1973-ban jelent meg.[49] Mindkét munka részletesen kifejti a város helyrajzát, de természetesen az ingatlantörténet már nem fért ezen munkák keretei közé. A helyrajzi kérdéseknek különösen Kubinyi András szentelt a kötet megírása közben nagy figyelmet. Elsőként írt idegen nyelvű tanulmányt a város középkori helyrajzáról, ezzel egyidőben monografikus igénnyel dolgozta fel Felhévíz történetét, amely jónéhány budai vonatkozású helyrajzi témát is érintett.[50] Rendszeres helyrajzi feldolgozást is tartalmazó összefoglalást jelentetett meg a 13–14. századi Budáról, amelyben sokoldalú (társadalomtörténeti, jogtörténeti és családtörténeti) kutatásai és a korabeli várostörténet-írás eredményeinek átvétele (városalaprajz elemzés) gazdagítják és pontosítják a topográfia rekonstrukcióit.[51] Ez a munka szintén idegen nyelven jelent meg csaknem egyidőben Györffy várostörténeti munkájával, amellyel számos helyrajzi kérdésben véleménykülönbségben áll. A város teljes középkori helyrajzáról írt tanulmánya, amelyet egy tervezett, ám soha el nem készült régészeti topográfia kötet számára írt, sajnos kéziratban maradt.[52] A várostörténeti kutatás e nagy korszaka a monográfia létrehozása után lezárult. A cél elérésével a tudománypolitika befejezettnek tekintette a témát, és Györffy György, illetve Kubinyi András munkássága, személyes érdeklődése is nagyrészt más irányba, az ország egészére kiterjedő történeti összefüggések kutatása felé fordult. Sajnos a monográfiák mellett tervezett forráskiadások ügye is elakadt. A felkért szerzők közül csupán Kumorovitz L. Bernát jelentette meg végül a Zsigmond-kort feldolgozó kötetét 1987-ben.[53] Különös, de igaz, hogy a fiatalabb történész nemzedékeket kevéssé foglalkoztatták várostörténeti kérdések. Kubinyi András folytatta csak ilyen tárgyú tanulmányainak közlését, amelyek azonban a helyrajz kérdéseit már nem érintették.

A történeti kutatás mai stagnálása mellett a régészeti és műemléki kutatás egyre jelentősebb intenzitással folyik. A szakmában úttörő Garády Sándor háború előtti munkásságát követte a Gerevich László által létrehozott Budapesti Történeti Múzeum Középkori Osztálya, amely először az ostrom utáni helyreállítás idején vette ki jelentős részét (a FIMÜV, a KÖZTI, és az OMF mellett) a műemléki házkutatásokban, és végezte egyedül a régészeti feltárásokat.[54] A megszaporodott régészeti ismeretek a helyrajzi elképzeléseket is reálisabb talajra helyezték, és saját forrásaikat elemezve a régészeket is várostörténeti kérdések megválaszolására késztették.[55] A helyreállítások befejeztével a régészeti munka intenzitása növekedett meg nagymértékben különösen az 1980-as évek vége óta felfutó építési tevékenység következtében, amelyet már egy újabb régész generáció végez. Régészeti ismereteink jelentősen bővültek és bővülnek, bár jelentős ásatások tudományos közzététele még a jövőre vár.[56]

---

[47] Gerevich 1952; Zolnay 1952; Gerevich–Holl–Seitl 1953; Zolnay 1953; Bártfai Szabó 1953; Jankovich 1959; Zolnay 1959/1960; Kubinyi 1961; Fügedi 1961; Kubinyi 1962; Zolnay 1963; Fügedi 1964; Gerevich 1966; Zolnay 1967; Zolnay 1968; Györffy 1973; Gerevich 1973; Zolnay 1977; Kubinyi 1981; Zolnay 1985; Gerevich 1987.

[48] Alapvető, hogy a Kammerhofot a korábbi próbálkozásokhoz képest jó helyen kereste. Ld. előző jegyzet. Meghatározó volt szerepe a középkori zsidóság kutatásában is: Zolnay 1971, tanulmányt írt a Szt. László kápolnáról: Zolnay 1964.

[49] Györffy 1973. (Árpád-kor); Kubinyi 1973. (Vegyesházi királyok kora); a művészettörténeti – és a régészeti és műemléki kutatások eredményeit is összefoglaló – fejezeteket Gerevich László írta: Gerevich 1973.

[50] Kubinyi 1964; Kubinyi 1965.

[51] Kubinyi 1972.

[52] Kubinyi (Kézirat). Köszönöm Kubinyi tanár úrnak, hogy munkám megírását kézirata rendelkezésemre bocsátásával segítette.

[53] *BTOE* III.

[54] A műemléki kutatások összefoglalását ld. a fenti jegyzetben. A régészeti kutatásokban Altmann Júlia, Bertalan Vilmosné, Feuerné Tóth Rózsa, Gerő Győző, H. Gyürky Katalin, Lócsy Erzsébet, Nagy Emese, Zolnay László vette ki részét. Munkásságukat ld. az irodalomjegyzékben.

[55] Lócsy 1964; Lócsy 1971; H. Gyürky 1971; Magyar 1991a; Magyar 1991b.

[56] Különösen a Szt. György tér környezetében 1994 óta folytatott kiterjedt kutatásokra gondolok, amelyek 2000-ben, szinte munkám megírásával egyidőben fejeződtek be. A régészeti kutatások összefoglalása sajnos csak német nyelven jelenhetett meg: Budapest 1991.

Természeti környezet és antik előzmények

Buda város eltérő jellegű földrajzi tájegységek határán helyezkedik el, a táj különleges adottságainál fogva gazdag lehetőségeket nyújt település kialakítására. (*1. kép*) A várost befogadó, lapos, széles fennsíkú, de meredek oldalú, hosszúkás formájú Várhegy önállóan emelkedik ki a tájból, két, egymástól jelentősen különböző környezet határán. Keleti oldalán, a hegy lábánál közvetlenül a Duna hömpölyög, amelynek túlpartján mocsaras holtágak vettek körül egykor kisebb, nagyobb szigeteket a messze elnyúló síkság peremén. Az északról délre tartó Duna a bal parton az Alföld síkságát választja el a jobb parti Dunántúltól, ahol a Budai-hegység déli vonulatai magasodnak. A tekintélyes szélességű folyó kultúrákat, országokat is képes volt elválasztani egymástól, ám épp ezen a szakaszán több helyen is lehetőséget nyújtott az átkelésre: a hosszú Szentendrei- és Csepel-szigetek közötti részen közvetlenül lehetett átjutni a túlsó partra. A Várhegy hosszú, nyugati és a csúcsban végződő, déli oldalát völgy választja el a Sváb-hegy fő tömegéből kiváló előhegyektől, a Gellért-hegytől, a Nap-hegytől és a Kis-Sváb-hegytől, amelynek alján a hegységben fakadó források vizét vezette egykor le a kanyargó Ördögárok-patak. Északon egy kisebb völgyön túl a Hármashatár-hegy előhegyei és dombjai, a Rézmál, Rókus-hegy és a Rózsadomb magasodnak. A Várhegy földtörténeti keletkezését tekintve több szempontból különbözik a hegység más részeitől. (*2. kép*) Fő anyagát a felső eocén és az alsó oligocén határán a Pannon tenger fenekén lerakódott márgarétegek alkotják, amelyre a pleisztocén korszakban édesvízi mészkő (mésztufa) rakódott le. Ez a különleges képződmény az egykori Duna-völgy szintjén, sekély hévforrásos tófeneken keletkezett. A kemény mészkő réteg megóvta az alatta fekvő, víz hatására könnyen málló márgát az erózió hatásától. A Várhegy kiemelkedését azonban nem csak környezetének lassú erodálása, hanem a mindkét oldalán megfigyelt geológiai törésvonalak mentén bekövetkező tektonikus mozgás, vagyis környezetének süllyedése is befolyásolta. A lapos felszínű fennsík ma mintegy 2 kilométer hosszú, szélessége az északi részen csaknem 400 méter, keskenyebb déli részén csak 150 méter körül változik. Legmagasabb pontja a mai Szentháromság utca táján 180 méter (a tengerszint felett), környezetéből mintegy 50–80 méterrel emelkedik ki. Felszíne északról délre enyhén lejt, és a felszínhez hasonló irányú dőlésrétegeket lehet megfigyelni a hegy belsejében, a főtömeget alkotó márgában is. A fennsík a mai Dísz tér déli végénél összeszűkül, ahol az erózió miatt mindkét oldalon völgyek fűződtek a hegy oldalába. Ettől délre azonban újra megjelenik a mészkő, bár az északi részhez képest sokkal vékonyabb és töredezettebb formában. A hegy felszínét fedő mészkőréteg vastagsága átlagosan 5–6 méter, északon azonban eléri a 10–14 métert is, alatta a felszín repedésein beszivárgó vizek hatására változatos barlangrendszer alakult ki. Az édesvízi mészkő „paplan" és a főtömeget alkotó sziklás márga ugyanis nem közvetlenül érintkeznek egymással, határukon mállott márga, az egykori Ördögárok-patak medréből származó kavicsrétegek és vízzáró kiscelli agyagrétegek váltakoznak egymással, amelyeket a szivárgó vizek képesek voltak kimosni, ezáltal üregeket létrehozni. A szivárgó víz a hegy dőlésének megfelelően kelet felé halad és a dunai oldalon forrásokban bukkan a felszínre, egyes helyeken a kavicsréteg át is szűrte. A fennsík szélén a mészkő meredek perem mentén végződik, amely az erózió folytán folyamatosan töredezett, kisebb nagyobb darabok váltak le róla. Ezek a „vándorkövek" a mállott márgás, agyagos felszínű hegyoldalakon sokhelyütt előfordulnak. A hegy lábánál, a Duna-parton a folyó hordalékának holocén kori feltöltése található. Végül fontos megemlékezni mégegyszer a hegy keletkezésénél is szerepet játszó hévforrásokról, amelyek ma a Várhegy északi és déli oldalán a Rózsadomb és a Gellért-hegy tövében törnek a felszínre.[57]

A kedvező földrajzi adottságokat jelzi, hogy az ember megtelepülésének a mai Budapest területén ismert legkorábbi emlékeit, a mintegy 150 ezer éves ősemberi telepmaradványokat a Várhegy alatti Duna parton, a mai Corvin téren tárták fel, és a Várhegy barlangjaiból is előkerültek paleolit emlékek.

[57] Horusitzky 1939; Szontagh–Schwartz–Machán–Papp 1908; Schafarzik 1926; Schafarzik–Vendl 1929; Kadić 1939; Pécsi 1959.

Településnyomok ismertek innen valamivel északabbra, már a völgytorkolatban, a mai Medve utca és Gyorskocsi utca környékén a rézkorból, a korai bronzkorban pedig települést létesítettek a Várhegy fennsíkján. Később a kelta eraviscus törzs választása a meredek Gellért-hegyre esett, amelyen az első erődített telep, törzsi központjuk létesült. A kelta település azonban kiterjedt a mai Tabánra és a Várhegy védett, keleti lejtőire is.

A római hódítók az i. sz. 1. század elején a Dunáig nyomulva rögtön felismerték a hely jelentőségét: egyrészt ellenőrzésük alá vonták a kelta oppidumot, másrészt csapataik számára katonai táborokat emeltek, a határ és a kikötésre alkalmas völgytorkolatoknál kialakult révek védelmére. A Várhegy északi lábánál a mai Víziváros sík területén épült fel már a hódítás idején, vagy kissé utána egy segédcsapat tábor, amely ellenőrizte az itteni révet, továbbá szemmel tartotta a déli révnél lévő kelta települést. A tábor kezdetben fából készült, falait azonban hamarosan kőépületek váltották fel, amelyeket egészen a 4. századig használtak.[58]

A népvándorlás időszakában elnéptelenedett a táj, még a római épületek romjai sem vonzották megtelepedésre az egymást váltó népeket, és nem változott a helyzet a magyarság honfoglalása után sem. Kopár sziklás hegy volt csak a tanúja Szt. Gellért mártírhalálának, mikor a réven átmenni készülő csanádi püspök pogány lázadók kezébe került. A révek környéke megőrizte fontos szerepét, de a korai királyi központok, városkezdemények, Óbuda és a túlparti Pest területén alakultak ki. A budai szakaszon csupán ezen központok vonzáskörébe vont kisebb települések keletkeztek. Elsősorban a Pesttel szemközti Kispest, német telepeseinek nyelvén Kreinfeld (a mai Tabán) a Gellért-hegy és Várhegy lábánál, továbbá Felhévíz a római romok közelében, a Várhegy északi oldalánál lévő révnél.

Települések a tatárjárás előtt

A honfoglalás után és a Magyar Királyság első két évszázadában újból a Várhegy északi és déli oldala alatt elterülő völgytorkolatok végein, a réveknél alakultak ki települések, vagyis azokon a helyszíneken, ahol az antik időkben a kelták, majd a rómaiak is éltek. Bár a honfoglalást közvetlenül követő időszak, a 10. század eseményeire csak a krónikák néhány utalása vonatkoztatható, az államalapítást követő 11. században már mind a pesti, mind pedig a későbbiekben jenőinek mondott rév feltűnik az írott emlékekben. Maga a Várhegy feltehetően lakatlan volt még ekkor, sziklás platóját erdő borította. A források ugyanis nem említik a hegyet, a régészeti kutatások pedig a hegytető humuszán csak a 13. századtól kezdődően figyeltek meg településnyomokat. (*4. kép*)

Elsőként vizsgáljuk meg a pesti rév területét. Középkori forrásaink változatos földrajzi fogalmakat neveznek Pestnek: egy révet és annak mindkét partján egy-egy települést, egy várat, egy szigetet és egy hegyet. A legkorábbi pontosan keltezett oklevél 1061-ben Pest szigetről emlékezik meg.[59] 1148-ban a pesti révet említik, amelyet egy 1092-re datált 14. századi hamis oklevél „Pestrévének" nevez.[60] A krónikairodalomban Pest település tűnik fel. Anonymus a 12. század végén úgy tudta, hogy Taksony fejedelem a Bulárföldről érkezett Billának és Baksnak adományozta Pest várát. A mohamedán lakosság itteni jelenlétét egy 1218-as pápai oklevél bizonyítja.[61] Gellért püspök nagyobb legendájában a pesti

[58] H. Kérdő 1995.

[59] 1061/1257/1374/1377/1432/XVII: „in insula *Pest*" (Üchtritz-Amadé cs. bösi lt. 44, MOL Df 285988, DHA I. 173)

[60] 1148/1253: „tributum portus *Pest*" (MOL Dl 105992, *BTOE* I. 1. sz.); +1092 [1325k.]//1399: „tributum mercati cum portu *Pestrene*" (Eszt. Prim. lt. U 171, MOL Df 248764, *DHA* I. 285)

[61] P. magister [cca 1200, ad 955–970]: „Nam de terra *Bular* venerunt quidam nobilissimi domini cum magna multitudine Hismahelitarum, quorum nomina fuerunt Billa et Bocsu, quibus dux [Thocsun] per diversa loca Hungarorum condonavit terras et insuper castrum, quod dicitur *Pest*, in perpetuum concessit." (*SRH* I. 114–115); 1218/Pp.reg.: „proventus Sarracenorum de *Pesth*" (Vat. lt. Reg. Vat. tom. 9. fol. 250, *BTOE* I. 10. sz.)

Boldogasszony egyház tűnik fel, ahová a mártír testét először eltemették.[62] 1225-ből a pesti plébánosról olvashatunk, és 1232-ben mindkét Pest polgárait nevezte meg egy oklevél.[63] Viszonylag később tűnik fel a hegy neve. A magaslatot, melyről Szt. Gellértet letaszították a legendák és krónikáink Kelenföldi hegynek nevezik.[64] Sőt a Margit királyleány szentté avatásáért folytatott vizsgálatok jegyzőkönyveiben már az 1270-es években előfordul a Szt. Gellért hegye kifejezés.[65] Ezeknél a neveknél ősibb lehet azonban a Pest-hegy, Pesti-hegy név, bár írott formában csak a 14. század elejétől maradt ránk emléke.[66]

A kevés számú korai adatot a szakirodalomban sokan és sokféleképpen próbálták magának a helynévnek elemzésével gazdagítani, a nyelvtörténeti eredmények azonban nem egyértelműek és nem képesek a hiányzó történeti forrásokat pótolni. Pest minden bizonnyal bolgár-szláv eredetű szó a magyar nyelvben, ebből azonban még nem következik, hogy a helynevet helyi bolgár lakosoktól vették volna át a honfoglalók. A szóátvétel helye és ideje nem ismert, és könnyen elképzelhető, hogy az már a honfoglalás előtt bekövetkezett.[67] Pest neve kemencét, vagy barlangot jelentett, és annyi bizonyos, hogy az Árpád-korban ezt a jelentést még értették, hiszen a betelepedett németektől származó Ofen és a feltehetően a muzulmán népcsoporttól származó, török eredetű Bécs helynevek ugyanarra a területre vonatkoznak és azonos jelentésűek.[68] Azt viszont nem sikerült tisztázni, hogy mit jelöltek eredetileg a Pest szóval, mivel két lehetőség egyaránt szóba jöhet. A kemence értelmet követve római városok romjain újjáéledő települések neveit vehetjük számba: Vindobona – Bécs, Sopianae – Pécs, amelyek esetében a romokat mészégetésre hasznosító iparosok kemencéi adtak volna a honfoglaló magyarság számára a helyszínnek jellegzetességet.[69] A barlang értelmet követve a mai Gellért-hegy dél felől megnyíló öblös barlangja adhatott volna nevet a hegynek, amely hatalmas szájával akár a kemence érzetét is kelthette.[70] A hegy nevét azonban akár meredek sziklái után is kaphatta, mivel ilyen jellegű névadás barlang nélküli, de sziklás hegyek esetében is ismert.[71]

A fenti adatokból a történész által csupán az állítható bizonyosan, hogy a 11. században a Pest név a szigetet, és a révet is jelölte, és a bal parton minden bizonnyal valamilyen település is létezett, amely szintén a Pest nevet viselte. Itt éltek a királyi szolgáltató népekhez tartozó pesti hajósok, akik a rév forgalmát bonyolították, valamint a már említett mohamedán népesség.[72] A jobb part ugyanakkor még lakatlannak tűnik, bár a rév kikötője körül bizonyosan állt néhány épület. A rév egyébként feltehetően ekkor is már ott helyezkedett el, mint a későbbi századokban, vagyis a ma Ördög-árroknak nevezett patak torkolatától kissé feljebb, északra, tulajdonképpen a mai Várhegy lábánál. A tatárjárás előtt kialakuló Kispestről, német nevén Kreinfeldről sem tudunk sokkal többet, régészeti emlékanyagát sem ismerjük. Az írott források csupán az itteni szőlők és szántóföldek miatt emlékeznek meg a településről a 13. századtól kezdődően.

[62] Legenda S. Gerardi maior [saec. XIV., ad 1046]: „in ecclesia beate Virginis in *Pest*... sepultum esset in capella beate Virginis in *Pest*" (*SRH* II. 504)

[63] 1225/Pp.: „plebanum de *Pest*, Waciensis diocesis" (Veszp. k. m. lt. Dec. Episc. 2, MOL Df 200005, *BTOE* I. 12. sz.); 1232/1395: „cives utriusque *Pest*" (Veszp. k. m. lt. Dec. Episc. et Cap. 7, MOL Df 230056, *BTOE* I. 16. sz.)

[64] Chron. Saec. XIV. [<Gesta saec. XI. ex.]: „de monte *Kelenfeld*" (*SRH* I. 341); Legenda S. Gerardi maior [saec. XIV., ad 1046]: „de monte *Kreenfeld*" (*SRH* II. 502);

[65] Vita b. Margaritae [1276/saec. XIV]: „Iuvenis...Petrus filius Vhank in hospitali sancte Elizabeth sub monte, qui dicitur sancti Gerardi" (*Catalogus* 2021, cf. uo. 1528–1529); Margit legenda [1276/1510]: „*zent ersebet azzonnak ispitalyaban zent gelyert hegye alat*" (Margit 1990. 148.);

[66] 1312: „vineam suam *Eydel* vocatam sitam sub monte *Owmperg* vocato" (MOL Dl 29662); 1329: „in monte *Pest*" (Eszt. k. m. lt. 41-1-8, MOL Df 237209); cca 1330: „quomodo miserit ipsum infra de monte *Pest*" (Vat. kvt, Cod. Lat. 8541. f. 69v)

[67] MTESZ 'Pest' címszó; Kniezsa István: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I–II. Budapest 1955. 'Pest' címszó; Bolgár ethnikumra utaló egyéb adattal nem rendelkezünk.

[68] Ofen első említése: 1235u: „Wernherum de *Ouen*" (*BTOE* I. 20. sz.); Bécs első említése: 1268: „terram *Wiubech* cum palatio super eadem existenti" (MOL Dl 667, *BTOE* I. 84. sz.)

[69] Györffy 1973. 259–260; Györffy 1998. 543–544; Bóna 1998. 24.

[70] Irásné Melis 1983. 35; Kiss 1988. 'Budapest' címszó.

[71] Kiss 1988. Ld. 'Pes-kő', 'Pécs-kő' címszavak

[72] A pesti hajósok első említése: 1268: „nautas de *Pesth*" (MOL Dl 105993, *BTOE* I. 86. sz.), a továbbiakra ld. Kubinyi 1964. 104–106.

Ekkor már a Duna mindkét partján német eredetű vendég telepesek éltek. 1225-ben a királyi alapítású egyház jogaira igényt tartó pesti plébánost szorította rá a pápa, hogy a kispesti szőlők és szántóföldek után járó dézsmát ne magának szedje be, hanem engedje át a területileg illetékes veszprémi püspöknek. A váci egyházmegye területén élő pesti németek („*Theutonici*") ugyanis a Duna jobb partján, már a veszprémi püspökség területén bírtak szőlőkkel.[73] A pesti és kispesti hospes település alapításával szinte egyidős tehát a veszprémi püspökkel folytatott dézsmaper, amely évszázados feladatot adott az egyházi bíróságoknak.[74] 1236-ban Róbert esztergomi érsek hozzájárulását adta, hogy IV. Béla király ne csak a kispesti Szt. Gellért egyház kegyúri jogát, hanem annak jövedelmeit, valamint sasadi és örsi kápolnáit is az általa alapított péterváradi ciszterci monostornak adja.[75] Ez az adat jelzi a szőlők rendkívül értékes voltát, egyben fényt vet a hospes telepítés előtti állapotokra is. Sasad és Örs ugyanis egymással szomszédos királyi tulajdonú szőlőtermelő községek voltak, és a Kispesttől Örsig terjedő terület felölelte a Svábhegy déli oldalán elterülő teljes szőlőtermelő vidéket. A két kápolna egyházjogi alávetettségéből arra következtethetünk, hogy Kispest lehetett eredetileg az itteni szőlőtermelő királyi birtok központja, hiszen a Szt. Gellért plébánia magánegyház jellegű volt, vagyis az egyházi függés a világi birtok függelmi viszonyait is tükrözte. A király ezt az adományát a tatárjárást követően 1243-ban megújította, hosszantartó pereskedésnek vetve meg az alapját az apát és a területileg illetékes veszprémi püspök között. A kispesti szőlők méreteibe enged bepillantást nyerni az az 1240-ből származó oklevél, amelyben a kánai és telki apátok 200 hold szőlőjéről olvasunk. A kispesti szászoktól („*Saxonibus*") sikerrel perelt szőlőt a veszprémi püspök beleegyezésével adták az apátok pesti németeknek („*Theutonicis*") bérbe.[76] A névhasználat eltérő eredetű közösségekre utal, a kispestiek esetében – hasonlóan az erdélyi „szász" betelepülőkhöz – feltehetően a Rajna vidékről érkezett telepesekre gondolhatunk, míg a pestiek többségükben dél-német és osztrák eredetű vendégek voltak. Az 1244-ben megújított pesti kiváltságlevélbe a kispestieket, mint különálló jogállású közösséget vették be, hiszen a felsorolt szabadságok közül csak kettő (a hajók megállításának joga és a csöböradó alóli mentesség) illette meg őket.[77] A két település és közösség különállását jelzik önálló plébániáik is, a kispesti Szt. Gellért egyház önállóságát és exempt státuszát a középkor végéig megőrizte.

A Várhegytől északra eső völgy végén, a mai Rózsadomb lábánál felfakadó forrásoknál alakult ki a tatárjárást megelőző idők másik települése, Felhévíz. A földrajzi fogalom elsődlegesen a híres hévforrásokat jelezte, bármit, ami ezekhez közel esett magukról a forrásokról nevezték el. A korabeli iratokban a keresztesek egyházát, a szigeti apácák földjeit, népeit, udvarházát, a fürdőket, malmokat, hajósokat a legtöbb esetben az *in*, vagy *de* praepositioval és az ehhez tartozó egyes, vagy többes számú ablativusos formával jelölték meg, vagyis egyszerűen a Hévizeknél, Hévizeken kifejezést használták.[78] Abban a néhány esetben is, amikor a helyiséget megnevezték a *villa* szóval, mellette a *calide aque* alakot találjuk.[79] A forrásokat már 1339-ban magyarul Hévízfőnek nevezték egy oklevélben, míg az onnan a Dunába elfolyó melegvizű patakok voltak tulajdonképpen a hévizek, az *Aque Calide*.[80] Egyes esetekben kitették a felső,

[73] 1225. I. 11. – Veszprémi k. m. lt. Dec. Episc. 2, MOL Df 200005, *BTOE* I. 12. sz.

[74] Ennek egyik első jele: 1232-ben Dénes nádor ítéletét erősíti meg a király, miszerint Róbert esztergomi érsek megesküdött, hogy mindkét Pest polgáraival szemben a veszprémi püspök régóta és mindig dézsmálóhellyel bírt. (Veszprémi k. m. lt. Dec. ep. et cap. 7, MOL Df 230056, *BTOE* I. 16. sz.)

[75] 1236. VIII. 29. /1504. I. 26–27. - Eszt. k. m. lt. 66-2-10, MOL Df 238252, *BTOE* I. 21. sz; 1237. VI. 24. / 1385. VI 28. – MOL Dl 216, *BTOE* I. 22. sz; 1243. VIII. 23–31. között / 1504. I. 26–27. – Eszt. k. m. lt. 66-2-10, MOL Df 238252, *BTOE* I. 26. sz.

[76] 1240. III. 25. – Veszprémi k. m. lt. Dec. Episc. 5, MOL Df 200008, *BTOE* I. 23. sz.

[77] 1244/1496: „Item Minor *Pesth* ultra Danubium sita quantum ad naves ascendentes et descendentes et cibriones non solvendos consimili gaudeat libertate." (Pozsony v. lt. 2173, MOL Df 240797, *BTOE* I. 27. sz.)

[78] GYÖRFFY 1998. 634–636.

[79] 1291: „in predicta villa Calide Aque" (MOL Dl 1330, *BTOE* I. 256. sz.), 1320: „in villa Calide Aque" (MOL Dl 1985, *A* I. 541) 1323/1323: „Datum in villa sancte Trinitatis de Aquis Calidis" (MOL Dl 76330, *Z* I. 245), 1329: „macellum in villa Calide Aque iuxta murum cymeterii ecclesie sancte Trinitatis" (MOL Dl 24670)

[80] 1339: „in superiori capite seu ortu Aque Calide... vacuum fundum *Hewyz few* vulgariter nuncupatum ad villam sancti Jacobi spectantem" (MOL Dl 3376, *CDH* VIII/4. 370)

illetve a budai, Budánál lévő jelzőket is, megkülönböztetésül a Gellért-hegy lábánál fakadó alsó, avagy kispesti hévízforrásoktól. Ám míg Kispestnél a hévizek a korai időben nem váltak névadóvá, Hévízen a forrásokból kiömlő patakok, tavacskák különleges természeti jelenségéről nevezték meg a helyet kezdettől fogva. A hévizek környékét egyébként Buda területének tartották, ennek jele, hogy még a 14. és 15. századokban is, amikor már sem az óbudai királyi, majd királynéi birtok, sem Buda város nem volt tulajdonosa az itteni településnek, gyakran előfordul keltezésekben a Budán a hévizeknél kifejezés.[81] Nem más ez, mint a régi állapotot tükröző hagyományos elnevezés. A jelek szerint ugyanis Hévízen eredendően valóban a budai királyi udvarhoz tartozó szolgáltató népek éltek. A róluk szóló írott források ugyan csak a tatárjárás utáni korszakból maradtak fenn – ekkor már általában eladományozásukról olvashatunk –, ám feltétlenül még a tatárjárást is megelőző birtokszerkezethez tartoztak. Elsősorban a jenői rév hajósait kell említenünk, akik a Duna bal partján Jenő faluban, a jobb parton pedig Hévízen éltek. A kikötőt későközépkori források alapján nem sokkal lejjebb kereshetjük attól a helytől, ahol a hévizek a Dunába ömlöttek, tehát a mai Margit híd északi oldalán.[82] A *libertinus* jogállású hajósok Esztergom és a Nagysziget közötti Duna szakaszon teljesítettek szolgálatot a királynak, nyilvánvalóan a réven is ők vitték át az utazókat.[83] Szőlőműves *conditionarius*-okról is olvashatunk, bizonyítva, hogy a tatárjárás után részletesen is megismert gazdag szőlőtermelő domboldalakat már a tatárjárás előtt is művelték.[84] A királyi szolgáltató népek birtokközpontja egy kisebb királyi udvarhely volt, amelyet csak 15. századi forrásból ismerünk Béla király kúriája néven, ekkor már a szigeti apácák kezén.[85] Az apácák földje és az egykori királyi kúria a későbbi budai városfal mellett feküdt, tehát a mai Bem József utca és Fekete Sas utca között, amelyet még a 18. században is Königsbergnek neveztek.[86] A királyi birtokközpont mellett meg kell emlékeznünk a Kartal nemzetség részbirtokairól. A nemzetség mind Hévízen, mind Jenőn rendelkezett földdel, népekkel, Jenőn a kikötő egy részével, Hévízen malommal. Tulajdonuk igen ősi lehetett, feltehetően a honfoglalásig visszavezethető. A 12. század végén Anonymus a nemzetségi hagyományok alapján úgy tudta, hogy Árpád adományozta Kündünek az Attila király városától Százhalomig és Diósdig elterülő földet, fiának, Kurszánnak pedig egy várat.[87] Közlése pontatlan és egyes elemeiben regényes is (a vár, Kurszán apjának neve), mégis magyarázatul szolgálhat a nemzetség birtokmaradványainak eredetére.[88] A királyi uradalom

[81] 1246/1383/XVIII: „Datum *Budae* apud Calidas Aquas" (Koháry-Coburg es. lt. 5-12796, MOL Df 282619, *CDH* IV/1. 409)

[82] Kubinyi 1964. 103–110.

[83] [1267]: „Weyteh, Dragchynum, Kol, Scegen, Nycolaum, Lucachium et Petrum libertinos nostros ad elicium nostrum *Budense* pertinentes de Calidis Aquis et de *Yneu*, qui nobis servire debebant in navibus usque Strigonium et usque Insulam Magnam" (MOL Dl 784, *BTOE* I. 79. sz.)

[84] 1277: „quosdam conditionarios suos ad elicium pertinentes existentes in Calidis aquis, Hetem videlicet, Thomam, Petrum dictum Sokorou, solutores dimidii fertonis ad ipsum elicium, item Chydur et Johannem filium Stephani vinidatores" (MOL Dl 966, *BTOE* I. 148. sz.)

[85] 1432/1432: „octo sessiones iobagionales ipsarum ac curiam condam Bele regis in possessione *Felhe[vi]z* vocata habitas" (MOL Dl 12452, *BTOE* III. 1015. sz.)

[86] Kubinyi 1964. 121–122.

[87] „et in eodem loco Cundunec patri Curzan dedit terram a civitate Atthile regis usque ad Centum Montes et usque ad *Gyoyg* et filio suo dedit unum castrum ad custodiam populi sui. Tunc Curzan castrum illud sub suo proprio nomine iussit appellari, quod nomen usque in hodiernum diem non est oblivioni traditum." (*SRH* I. 95)

[88] Kurszán apjának neve valójában méltóságnév. 14. századi források az egykori aquincumi legio tábor amphitheatrumának romjait nevezik Kurszán várának. 1332: „ex parte loci antiqui castri *Kurchan* vocati" (MOL Dl 2762; *A* II. 636), 1373: „in territorio *Veteris Bude* existentem… inter antiqui castri *Kurchan* vocati locum et curiam reginalem ac ortum lapideum adiacentem usque magnam viam et claustrum beate Virginis sanctimonialium de *Veteri Buda* se extendentem" (MOL Dl 6136), ld. Györffy 1955. 9–40.
A Kartal nembelick birtokai Hévizen, Szenjakabfalván és Jenőn: Kartal nb. Uza fia Péter budai szőlőt és felhévízi malmot hagyott a szigeti apácákra 1270–1273 körül. (MOL Dl 1057, *BTOE* I. 165. sz.) Buda 1211-es határjárásából ismert az Uzahárshegye. (MOL Dl 105991, *BTOE* I. 5. sz.) 1295-ben a Kartal nb. Szecsői Kabas Tamás fia Tamás felhévízi polgár(!) a szentjakabfalvi Újmálon volt szőlőbirtokos. (MOL Dl 1432, *BTOE* I. 279. sz.) 1297-ben Kartal nb. Ják ispánnak ugyancsak az Újmálon volt szőlője. (MOL Dl 49685, *BTOE* I. 296. sz.) 1495-ben egy Korcan nevű szőlőt említenek Óbuda város határában. (Bártfai 1938. 289) Jenőn a nemzetség számos tagjának volt földje, részük volt a kikötőben is (Györffy 1998. 523–525. 'Jenő')

komoly megbontása a 12. század végén következett be a keresztesek megjelenésével. 1187-ben III. Orbán pápa jóváhagyta a II. Géza király által Jeruzsálemben alapított stefanita lovagrendet, és megerősítette kiváltságait, közte a hévízi Szentháromság egyházat, amelyet III. Béla király adományozott a keresztesek.[89] Az egyház tehát már korábban is létezett, feltehetően a szolgálónépi település plébániája volt. Az adományozással együtt, vagy kevéssel utána a terület és a szolgálónépek többsége is a keresztesek birtokába jutottak, 1211-ben Hévíz már Budától független területként szerepelt. Buda határjárását ekkor egy kör alakú kőnél (római mérföldkő?) kezdték, ahol Hévízzel volt határos.[90] Ez a hely a mai Újlak területére esik (valószínűleg az aquincumi legio-tábortól délre eső első mérföldkőnél). A keresztes konvent első említése már a tatárjárás utáni időből származik, mégis nagyon valószínű, hogy a Szentháromság templom mellé hamarosan rendházat is építettek, magát az adományt pedig alapvetően a gyógyhatású hévizek és a rend ispotályos jellege befolyásolhatta, bár erről a ránk maradt iratok hallgatnak.

Felhévíz korai történetének homályos és sokat vitatott pontja Gézavásár kérdése. II. Géza király 1148-ban kelt, de csupán 1253-as átiratban fennmaradt oklevelében a budai prépostságnak adományozta Gézavásár vámját, Pest és Kerepes kikötőinek vámját, továbbá hajóvámot, és megerősítette a halászat jogát a Megyer és a Nagy- (Csepel-) sziget közötti Duna szakaszon, amelyet még Szt. László király adományozott.[91] Az adománylevelet 1465-ben a budai káptalan úgy értelmezte, hogy a Gézavásár vámja kifejezés a jenői réven szedett vámjogokra vonatkozik.[92] A két oklevél adatai ellentmondásosak, ezért értelmezésükre többféle lehetőség is kínálkozik. Az egyik vélemény szerint a káptalannak adományozott vám eredendően révvám, ám ez bizonyítja, hogy a vásár is létezett már ekkor, mégpedig feltehetően I. Géza király óta, és ez volt a későbbi Felhévízen tartott, budai pünkösdi vásár őse.[93] Mások az adománylevél szavait szó szerint értelmezve vásárvámnak tartják az adományt, a vásár helyét pedig Felhévízen feltételezik.[94] Felmerült az interpoláció lehetősége is, sőt a legszélsőségesebb, bár mára megcáfolt vélemény egyenesen hamisnak tartotta az adománylevelet.[95] Egyéb források által is igazolt

[89] 1187: „ecclesia sancte Trinitatis de Calida Aqua" (Eszt. Prim. lt. Arch. Eccl. Vet. 3, MOL Df 248963, *Str.* I. 133.)

[90] 1211: „territorium vero *Budensis* ecclesie ... : prima meta est inter *Budam* et Calidas Aquas" (MOL Dl 105991, *BTOE* I. 5. sz.)

[91] 1148/1253: „tributum fori Geysa et tributum portus *Pest* et *Kerepes*, navium etiam cum vino sive cum salibus ascendentium sive cum aliis venalibus descendentium eidem ecclesie regie maiestatis auctoritate condonare curavi; preterea piscaturam, que vulgo *tona* dicitur a portu *Meger* usque ad Magnam Insulam regis, sicut rex Ladislaus ad usum eiusdem ecclesie ordinaverat, eisdem litteris feci roborari, tali tamen tenore, ut absque voluntate prepositi vel capituli eiusdem nullus ibi piscari presummat." (MOL Dl 105992, *BTOE* I. 1. sz.)

[92] 1465/1465/1720: „licet iidem prepositus et capitulum habeant quoddam tributum circa Calidas Aquas superiores *Budenses* in portu Danubii in comitatu *Pilisiensi* habitum, quod condam... Geysa secundus rex Hungarie perpetuam elemosynam... ecclesiae eorum donasset, quodque tributum fori Geysa vocaretur" (MOL Dl 67/1. Fol. 33v–34v, MTT 12 (1863) 21.)
Pálóczi László országbíró 1465. május 13-án utasította a pilis megyei szolgabírákat, hogy tartsanak vizsgálatot a budai káptalan panaszára, amely szerint a budai polgárok elkerülik a vámfizetést, sőt hatalmaskodnak a vámszedőkkel. Az oklevélben a vámjog bizonyítását a káptalan beadott panasza szerint írták le, tehát ezt a káptalan véleményének kell tartanunk. A pilis megyei szolgabírák a lefolytatott vizsgálatok után 1465. december 16-án jelentették, hogy a káptalan vádjai igaznak bizonyultak.

[93] Kubinyi 1964. 87–89, 111–115.; Kubinyi 1972. 23–25.

[94] Vásárvámnak fordította Szentpétery Imre, Kumorovitz L. Bernát és Györffy György is. (*RA* 77. sz; Kumorovitz 1964. 80; Györffy 1973. 271.)
Gárdonyi Albert, miután meggyőzően elosztalta Salamon Ferencnek az oklevéllel szemben támasztott kifogásait, a *tributum fori Geysa* kifejezést vásárvámnak értelmezte, a vásár alapítását I. Géza idejére tette, helyét pedig az 1465-ös oklevél segítségével Felhévízzel azonosította. (Salamon III. 17; Gárdonyi 1943a.) Györffy György átvette Gárdonyi okfejtését (idézet nélkül), amihez a maga részéről hozzátette, hogy feltehetően szombati hetivásárról lehetett szó. (Györffy 1973. 269–271.) Később, Történeti földrajzában Györffy a vásárt Buda-Váraljánál tárgyalta, hangsúlyozva Felhévíz és a Váralja közös eredetét. (Györffy 1998. 626–627.) Az érvelés használói nem vettek tudomást arról az ellentmondásról, hogy 1465-ben a káptalan révvám jogát akarta érvényesíteni, vásárvámról nem tudott.

[95] Szentpétery Imre nem kételkedett az oklevél hitelességében, Salamon Ferenc formai és tartalmi kifogásait nem tartotta meggyőzőnek. (*RA* 77. sz.; Salamon III. 17.) Salamon érveit részletesen Gárdonyi Albert cáfolta (Gárdonyi 1943a. 15–17.) Györffy feltételezte, hogy az átírás során a szövegen változtattak (Györffy 1971. 89.j.), Püspöki Nagy pedig interpolációra gyanakodott a meghatározatlan mértékű vásárvámra és a pesti révből a tihanyi apátságot illető részre hivatkozva. Püspöki Nagy 1991. 100–101.

történelmi tény a budai káptalan vámszedési joga a jenői réven, ugyanakkor az is jól ismert, hogy a budai pünkösdi vásárok vámjával nem rendelkezett a káptalan, azt a szigeti apácák szedték. Ezért Gézavásár vámját csak révvámnak tarthatnánk, amely azonban ellentétben áll az adománylevél szövegével (*tributum fori... et tributum portus...*). Értelmezésünk iránya tehát végül is attól függ, hogy hitelt adunk-e a káptalan 1465-ben leírt érvelésének, vagy sem. Ennek eldöntésére azonban nem rendelkezünk egyéb forrással. Be kell látnunk, jelen adataink sajnos még arra sem elégségesek, hogy hiteltérdemlően bizonyítsuk Gézavásár azonosságát Felhévízzel.[96] Az 1148-as oklevél szövege és 1465-ös értelmezése közötti ellentmondást megnyugtatóan csak újabb forrás segítségével lehetne tisztázni, Gézavásár vámjának pontos értelme és helye addig homályban marad előttünk.

Témánk szempontjából fontos kérdés, hol terült el Felhévíz déli határa. Rendelkezésünkre áll egy 1290-ből származó irat, amelyben a hévízi tizedkerület határait írták le. (*5. kép*) A dézsmakerület természetesen egyházjogi fogalom és nem feltétlenül esik egybe a feudális birtokhatárokkal. Azonban esetünkben a keresztesek hévízi Szentháromság egyháza rendi kiváltságainál fogva exempt státuszt élvezett, és mint a település plébániáját illették meg a település egyházi jövedelmei, elsősorban a szőlődézsma.[97] A tizedkerületnek eredetileg tehát a felhévízi plébániához kellett tartoznia. 1290-ben a felhévízi dézsmakerület déli határa még a zsidó temetőig ért. Ezt a helyet az előkerült korabeli sírkövek alapján a mai krisztinavárosi Attila – Mikó – Pauler – Roham utcák határolta háztömb területével azonosíthatjuk. A felhévízi egyházi hatóság tehát kiterjedhetett egészen a Várhegy északi kétharmadára, hiszen 1290-ben a dézsmakerület a zsidó temetőtől a hegyen épült város faláig tartott jelezve, hogy a tatárjárás után épült *castrum* jelentős részét a hévízi plébánia területéből szakították ki. Ugyanerre az állapotra utal, hogy 1248-ban a veszprémi püspök mások mellett a hévízi kereszteseket vádolta azzal, hogy a budaújhegyi Szűz Mária egyház jövedelmeit elfoglalták. A Várhegy északi, nagyobb része tehát úgy tűnik, hogy a felhévízi keresztesek egyházi kötelékébe tartozott a tatárjárás előtt. A feudális birtokos kérdése azonban már ennél bonyolultabb kérdés, mivel Hévízen a tatárjárás előtt bizonyíthatóan éltek királyi szolgáltatónépek, sőt magánföldesúri tulajdont is ismerünk. Most már szembe találjuk magunkat a budai történetírás és helyrajz egyik sarkalatos és sokat vitatott kérdésével, nevezetesen: Volt-e már a tatárjárást megelőzően is település a Várhegyen, és ha igen, hol és milyen formában? A kérdésre egyenes választ adni nem lehet a tatárjárást megelőző források hiánya miatt. A történészek és régészek következtetései éppen ezért csak a város alapítását követő korszak adataiból indulhatnak ki, mégis elégséges alapot nyújtanak ahhoz, hogy a feltett kérdésre igennel feleljünk akkor is, ha fontos részletek egyelőre homályban maradnak előttünk.

A történetírás számára elsősorban a budai Szűz Mária egyház korai említései és helye, a *castrum*-on belüli kettős piactér, a két plébánia templom, a magyar és német etnikum, valamint a Szombathely elnevezés vetnek fel olyan kérdéseket, amelyeknek magyarázatára különféle elméleteket, megoldásokat dolgoztak ki.

A város keletkezésének kérdését boncolgató egyik vélemény szerint a privilégiumban ugyan nincs nyoma annak, hogy az alapítás előtt lett volna település a Várhegyen, mégis bizonyos jelekből arra lehet következtetetni, hogy a hegy északi részén kisebb telep állott. A Szombathelyen tartott hetivásárnak az országos vásár helyétől független keletkezése, a Boldogasszony plébánia királyi kápolna eredete, a Szt. Mária Magdolna templom egyedülálló helyzete és a Kammerhof körül feltételezett királynéi szálláshely és birtokközpont arra a következtetésre vezették, hogy a Várhegy északi részén a város tervszerű megalapítása előtt önálló telep állt, amely a királynő birtokában volt és hetivásárral rendelkezett a 12. század második fele óta.[98]

[96] A Duna mentén, Komárom megyében ismert egy másik Gézavásár is, amelyről szintén csupán egyetlen forrás emlékezik meg, további sorsa ismeretlen. Nem lehet kizárni további Gézavásárok létét sem. 1284: „Prima siquidem meta incipit in loco fori Geyse regis" (Eszt. Prim. lt. Q-1-16, MOL Df 248532) a mai Csallóközaranyos határában.

[97] A veszprémi püspök ezt is vitatta, és a 14. században a per megegyezéssel zárult.

[98] Fügedi 1961. 78–81; Fügedi 1964. 771–781.

Más vélemény a tatárjárás előtt a Várhegyet szintén királynéi birtoknak feltételezte, ahol királynéi kúria és kápolna állt, és a körülötte kialakuló települést nevezték Újbudának.[99] A Szombatpiac körüli település összefüggött ugyan a vele közös plébániát alkotó, falakon kívüli Tótfaluval, de a Szt. Mária Magdolna templom alapítása csak a város alapítása után következett be. Ezért az ide a váraljáról felköltöző lakosokkal együtt a Szombatpiac áttelepítésére következtetett.[100]

A Szűz Mária templom első említései egyes kutatókat arra vezettek, hogy komolyan vegyék a 18. században felmerült hagyományt, amely szerint a templomot még Szt. István király építtette volna, és ennek bizonyításával próbálkozzanak. Próbálták azonosítani a Gellért legendában említett pesti Boldogasszony egyházzal, illetve királyi alapítását feltételezve a királyi kápolnák között kísérelték meg intézményét elhelyezni és ezáltal alapítását a 11–12. századra keltezni.[101] Felmerült az a nézet is, amely szerint a domonkosok templomának falai rejtenék a korai Szűz Mária templomot, amely körül helyezkedett el a tatárjárást megelőző település. A város alapítása után a templomot a domonkosok kapták volna meg, és az új plébánia új helyszínen épült volna fel.[102]

Ezekkel a véleményekkel szemben többen is olyan álláspontokat fogalmaztak meg, amelyek a Mária templom, valamint a Szombatpiac által felvetődő kérdéseket már a várépítés kereteí között próbálták értelmezni az 1243 és 1249 között eltelt időszakban, elfogadva azt a vélekedést, miszerint a magyar lakosságnak feltelepítése megelőzte a pesti németekét.[103]

Meg kell továbbá említenünk, hogy a Várhegy kutatása során az északi részen kerültek elő olyan épületmaradványok, amelyek nem illeszkedtek a telekosztás során létrehozott úthálózatba és telekrendbe. Egyértelműen meg lehetett határozni azt is, hogy ezek az épületek megelőzték a telekosztást, a tudatosan kialakított városnál korábbiak, de a 13. századnál nem régebbiek.[104] Abszolút kormeghatározásuk azonban nem nyújt egyértelmű segítséget egyelőre a történettudomány számára, mivel az előkerült leletanyag sehol sem tesz lehetővé évtizedekre pontosan meghatározható keltezést. A feltárt maradványok sajnos olyan csekély méretű részletek, amelyek alapján nagyobb összefüggéseket egyelőre nem lehet megállapítani.

A sokféle elgondolás, keletkezési modell jelzi, hogy a kezdeti idők szórványos adataiból kell használható elképzelést kialakítanunk, amelyet a kutatók személyes véleményalkotása is befolyásol. A következtetések néhány közös pontjára szeretném ezért felhívni a figyelmet. Talán legfontosabb a mai Várhegy északi részén megfigyelhető Szombathely helynév és az ezen a helyen található hetipiac kérdése. (*50. kép*) Tudjuk, hogy a tatárjárás után Pestről felköltöző németek a hetipiacot kedden, majd szerdán tartották a Boldogasszony plébániatemplom és a városkapuk közti térségen. Honnan ered hát egy másik piactér és az ott szombaton tartott piac? A 15. század elején keletkezett Jogkönyv a szombati piac tartását a szokásból, ma úgy mondanánk a hagyományból, szokásjogból eredezteti.[105] Valóban, arra kell következtetnünk, hogy ha a szombati piacot nem a németek piacterén tartották, akkor ennek eredete megelőzte a pestiek felköltözését, és létével az újonnan kialakított városban már számolni kellett. Ugyanerre mutat

[99] Kubinyi 1961. 126–127.

[100] Kubinyi 1964. 71.

[101] Némethy 1876; Nemes 1893; Nemes 1932; Jankovich 1959. 83.

[102] H. Györky 1981. 130; H. Györky 2001. 27–40.

[103] Zolnay 1963. 78; Györffy 1973. 297–298; Magyar 1991. 96; Spekner 2003

[104] H. Györky 1972; Lócsy 1971; Magyar 1991. Ezek a maradványok a Várhegy északi részén találhatók. A Várhegy déli végén Zolnay László keltezett több objektumot a tatárjárás előttre, érvei azonban nem meggyőzők. Zolnay 1977. 29–36. Újabban a Színház utca nyugati sávja alatt, illetve az egykori Honvédelmi Minisztérium épületének udvarain előkerült fa épületrészletek kapcsán merült fel újból a város alapításánál korábbi keltezés lehetősége. Feld–Kárpáti 2000. 58; Kárpáti 2003. 209–210, 212–215.

[105] *„Von den marcktagen dyser stat vnnd wy vil dyser sendt*
Nicht mehe, wen czwene rechte margktage seyn pey diser stat, Den Mitich pey den Tewtschen vmmb vnßer frawen kirchen ann den placzen Vnnd der Freitag bey den Vngern vmmb sand Marie Magdalenen kirche an den pletczen. Vnnd der drit ist von gewonhait der chomen, der sambstag" (*Ofner Stadrecht* 227. sz.)

a Várhegy teljes északi sávjában felbukkanó Szombathely helynév, amely nem követi az alapításkor létrehozott utcarendet. Rámutattak már korábban egyébként az ilyen típusú helynevek korai eredetére is.[106] A piac körül kialakult településről már jóval kevesebbet lehet biztonsággal állítani. A lakosság eredetét feltehetően a budai *clitium* királyi és királynéi népei között kereshetjük. Még a későközépkorban is találunk ugyanis királyi szolgáltató népek leszármazottaira, a váralji királyi halászokra, akik nem tartoztak a város kötelékébe, bár annak területén belül laktak.[107] A Szombathelyen lakók azonban feltehetően az új város polgárai közé kerültek később, köztük kereshetjük a Szt. Mária Magdolna egyház alapítóit. Királyi központ, udvarház feltételezését nem tartjuk valószínűnek. Erre semmilyen jel nem utal, és említettük már, hogy a közeli Felhévízen állt királyi kúria. Nehéz megítélni a korai Szűz Mária templom mibenlétét is. Amennyiben 1247-ben és 1248-ban még nem a későbbi főplébániát említették volna meg, hanem annak elődjét, akkor ezt az egyházat Szombathely templomaként határozhatnánk meg. Bár a szükszavú források találgatásokra adnak alkalmat, mégis lehetséges ezen adatok meggyőző értelemezése az új város újonnan alapított plébániájának, vagyis a Boldogasszony egyháznak a keretei között. Az igen korai, Szent Istvánhoz kötött eredeztetést egyértelműen elvethetjük, hiszen ez nem következik a királyi kápolna státuszból, a pesti Boldogasszony egyházat pedig helyesebb lesz Pesten keresni.[108]

[106] Major 1966. 60, 86–87.

[107] Ld. Halász utca. Szokás hivatkozni a tárnokvölgyi perben szereplő királynéi népekre is, bár az ő szerepeltetésük véleményem szerint bizonytalan alapokon áll. A tárnokvölgyi birtokper 1259 és 1268 között keletkezett okleveleiben a felperes berki nemesekkel szemben az alperesek először a budai királynéi népek jobbágyai voltak, később helyettük budavári, másként pestvári polgárok szerepeltek. A királynéi népek élén száznagyukat és bilotusukat sorolták fel, a polgárokat villicusuk, majd rektoruk vezette. A per egyes részletei homályosak számunkra, nem tudjuk okát, miért folyt felváltva királyi és királynéi bíróságok előtt, továbbá nem ismerjük azt sem, hogyan lettek a királynéi népek jogának örökösei a budai polgárok. (Kubinyi 1961. 126–127; Györffy 1973. 306.)

[108] Spekner 2003. A templom alapításáról kialakított nézeteket, valamint az 1247-es és 1248-as okleveleket részletesen a következő fejezetben ismertetjük.

A város alapítása

Az 1241/1242-es mongol hadjáratot követően az események váratlanul szerencsésen alakultak a Magyar Királyság számára. IV. Béla el tudott menekülni az őt kitartóan üldöző mongolok elől, visszavonulásuk után, 1243-ban már újból Budán volt, és hatalmas erőfeszítéssel igyekezett országa védhetőségét növelni.[109] Szándékait a pápához 1250 körül írt leveléből ismerjük, miszerint sokak tanácsát megfogadva a Duna vonalát várakkal erősítette meg az ország közepén, és ezek védelmét a johannita lovagok szakértelmére bízta.[110] A levélben a király nem nevezte meg az erődítményeket, ám jól tudjuk, hogy kisebb munkák mellett két jelentős Duna menti vár felépítését határozta el és valósította meg ekkor rövid időn belül. 1259 előtt már elkészült a királyné költségén Visegrádon a fellegvár a korábbi ispáni vár fölötti hegycsúcson, amely menedékül szolgálhatott a királynő számára és a király szándékai szerint a szigeti apácáknak számára is, majd követte ezt a völgyzáró fal és az alsóvár megépítése.[111] 1255-ben pedig készen állt Budán az új vár, amelyet a Kispest és Buda közötti lapos fennsíkú hegytetőn emeltek.[112] (*21. kép*)

Az új vár kiterjedt mérete sokféle felhasználást tett lehetővé, építésének célja azonban minden használója számára közös volt: a teljes környék, a budai királyi birtokközpont népeinek és a pesti polgároknak alkalmat adott a védekezésre egy újabb mongol támadás esetén. A tapasztalat bizonyította ugyanis, hogy sem a síkságon épült Pest városát, sem a kisméretű (ó)budai királyi várat nem lehetett hatékonyan védelmezni a mongol hadjárat idején. A vár védelméről más módon is igyekezett gondoskodni a király. A budai szigeten a vár építéssel egy időben Szűz Mária tiszteletére kolostort alapított, amelyben a szemlélődő és vezeklő életmódot élő domonkos rendi apácák közé saját leányát, Margitot is elhelyezte. Az isteni segítség kieszközlésére felajánlott Margit lakóhelyét a budai királyi központ körül lakók oltalmára emelt vár mellett jelölte ki, kolostor és vár sorsát egybekapcsolva. A szokatlan és jelentős adomány, vagyis a vár építendő plébániájának kegyúri joga és a vásár vámja, amelyet 1255-ben a kolostor kapott, az apácák nyújtotta természetfeletti segítség fenntartását kívánta biztosítani.[113]

---

[109] 1243/1335/XVIII: „Datum iuxta *Budam* in Insula que dicitur Leporum" (MOL 71736, *RA* 744. sz.)

[110] 1250–1253: „Partim vero eosdem [fratres domus hospitalis Iherosolimitani] in medio regni collocavimus ad defensionem castrorum, que circa Danubium edificari facimus, cum gens nostra ad hoc extiterit insueta, quia in hoc resedit examinatum quamplurics nostrorum consilium, quod esset salubrius nobis et toti Europe, ut Danubius fortaliciis muniretur." (Theiner 231; *RA* 934. sz.)
Az oklevél keltezéséről hiányzik a dátum, Pauler 1254-re, Wertner 1248-ra tette, majd Karácsonyi János alapos elemzés után az 1253-as keltezés mellett állt ki. Érveit Szentpétery Imre vizsgálta újból részletesen, aki az 1250-es és 1253-as datálást mondta lehetségesnek, és inkább az 1250-es keletkezést tartotta valószínűnek. Az utóbbi datálást fogadta el Szűcs Jenő is.

[111] 1259/1263: „quendam desertum montem in silva *Pelys* existentem pro castro construendo ad defensionem viduarum et orphanorum… regine… donavimus…in quo… castrum de sumptuoso fecit opere construi" (Vat. lt. Reg. Vat. 29. tom. 269–270, *BTOE* I. 51. sz.); Szőke–Buzás 1989. 121–134.

[112] 1255/1279: „inter alia castra defensioni regni congrua in monte *Pestiensi* castrum quoddam exstrui fecimus, refertum multitudine hominum numerosa" (MOL Dl 1030, *BTOE* I. 40. sz.); 1255: „in castro *Pestiensi*…/… Item quilibet currus lignorum intrans castrum debet dimittere in porta unum lignum." (MOL Dl 398, *BTOE* I. 41. sz.)
A vár mindkét oklevél szerint felépült 1255-re. Kérdés, hogy ez mit jelent. A hegytető egészét körülvevő falak elkészültét, vagy az azt erősítő tornyokét is. A régészeti feltárások megállapították, hogy a tornyok sok esetben külön épültek a falakhoz, de egyelőre nem tudni, hogy a két építési fázis között mennyi idő telt el. Semmi esetre sem lehet azonban elhúzódó építésre következtetni IV. László 1276-ban kiállított adománylevelében, amely szerint a végrendelet nélkül elhúnyt polgárok javainak kétharmadát a budai vár építésére kell fordítani. Ez a rendelkezés más városok jogai között (pl. Kassa) is szerepelt, és általában a városi erődítések fenntartását célozta. (Fügedi 1961. 52; Györffy 1998. 616, 619.)

[113] 1255/1279: „ne temporale eisdem virginibus deesset subsidium, a quibus nos spirituale suffragium non inmerito prestolabamur" (MOL Dl 1030, *BTOE* I. 40. sz.); A domonkosok szerepére az adományozásban lásd még a király sorait: 1269: „cum ecclesia beate virginis Marie in monte *Budensi*… quam ob instantiam fratrum Predicatorum et demum filie nostre carissime domine Margarethe specialem dilectionem et favorem sanctimonialibus monasterii Beate Virginis in insula Danubii non sine gravi Vesprimiensi ecclesie preiudicio nostra potestate de facto anneximus" (Veszp. k. m. lt. Dec. Budenses 3, MOL Df 200023, *BTOE* I. 89. sz.) Értetlenül szemlélte Béla király intézkedését Szűcs Jenő, aki az uralkodó várospolitikájának megtorpanásaként értékelte az intézkedéseket. Esetünkben nyilván nem erről van szó, hanem egy

Forrásaink arról számolnak be tehát, hogy a vár felépítése során a király két szerzetesrend támogatását vette igénybe: gyóntatói, a domonkosok lelki vezetését és a johanniták katonai tapasztalatait.[114]

A budai, avagy pesti *castrum* azonban nem pusztán menedékvárnak épült, fallal körülkerített üres területnek, ahová veszély esetén felmenekülhet a lakosság.[115] Az erődítmény méretei nem hagynak kétséget afelől, hogy tervezése során már számoltak állandó lakossággal, hiszen a vár karbantartásáról is gondoskodni kellett. IV. Béla már idézett szavai szerint a várat számos nép odarendelésével építtette fel. A gyors építkezéshez szükség volt munkásokra, akiket legkönnyebben a közeli királyi birtokokról (a budai *clitium* népei közül) lehetett odarendelni, ám ennél valószínűleg többről volt szó. A jelekből ítélve ugyanis az új vár magába foglalt egy Szombathely nevű hetipiaccal rendelkező települést a hegy északi részén, amelynek lakosságát később feltehetően a város magyar polgársága között találjuk.[116] Lakosságról tanúskodik a domonkos kolostor is, amelynek építését már 1252 körül befejezhették, mivel ekkor rendi nagykáptalan helyszínéül jelölték ki a rendházat.[117] A domonkosok tehát nemcsak a szigeti kolostoralapításban játszottak meghatározó szerepet, de jelenlétüket fontosnak tartották az új erődítményben is. A kolostor helyszínének és védőszentjének megválasztása szintén tanulságos, hiszen a helynevek alapján úgy tűnik, hogy a Szombathely szélén épült fel, patrónusa, Szt. Miklós, a kereskedők védőszentje volt, amely jellegzetes választás a korszak piaccal, vásárral rendelkező helységeiben.[118]

Tudunk azonban egy másik egyházról is, amelynek eredetéről szintén megoszlanak a vélemények. Az új településre vonatkozó legkorábbi források ugyanis meglepő módon nem a várról szólnak, hanem az új budai hegyen álló Szűz Mária egyházról. 1247-ben a veszprémi káptalan oklevelet állított ki, amellyel tanúsította, hogy a telki, a budai Szt. Jakab és az új budai hegy egyházainak jövedelme a veszprémi püspököt illeti.[119] Egy évvel későbbről, 1248-ból fennmaradt egy pápai utasítás az esztergomi prépost számára, hogy vizsgálja ki a veszprémi püspök panaszát, amely szerint a fehérvári káptalan, a hévízi keresztesek, Pál és Oth ispánok, valamint más esztergomi és veszprémi egyházi és világi személyek lefoglalták a minden jogával a püspökhöz tartozó új budai hegyi Szűz Mária egyházat, továbbá dézsmákat, földeket, jövedelmeket és a fehérvári vásár vámját.[120] Érdemes figyelni a két oklevél ér-

---

olyan aspektussal, amely Szűcs számára idegen volt, és amellyel nem szívesen számolt. Nevezetesen arról, hogy a királyt az isteni kegyelem kiesdeklése is vezérelte, amint az az 1255-ös oklevélben világosan olvasható. (Szűcs 1993. 58–59.)

[114] A johanniták pontos szerepe máig felderítetlen. A jenői révnél, a szigeten épült kisebb várat szokás kapcsolatba hozni tevékenységükkel, ám erről is csak annyit árulnak el forrásaink, hogy a kereszteseké volt. Ebből azonban inkább a Felhévízi stefanita rendházra gondolhatunk, amely amúgy is birtokos volt a rév mindkét partján. (Felmerült az egykori Császármalomnak keresztes várként való értelmezése is, amely azonban nem több feltételezésnél, középkori forrás nem ismer erődített helyet Felhévízen, vagy Szentjakabfalván. Horler 1989. 139.) IV. Béla király az ország közepén, a Dunánál épült várak védelmére hívta össze a johanniták, tehát Visegrád és Buda új váraihoz. Joggal feltételezhetjük, hogy nem a falak védelme volt elsősorban a feladatuk, (amelyre egyébként adatunk nem is maradt), hanem katonai szakértelmük hasznosítása a helyszín kiválasztásánál és az erődök építésénél.

[115] Ilyen jellegű menedékvár volt pl. a Szepességben az ún. Menedékkő, a „lapis refugii".

[116] Ld. az előző fejezetben Szombathely tatárjárás előtti létére vonatkozó következtetést.

[117] 1252: „capitulum generale futurum in Ungaria apud *Budam*" (Martène-Durand: Thesaurus novus anecdotarum. IV. Paris 1717, 1702.); Kubinyi 1972. 130.j.

[118] Máig nem egyértelműen eldöntött kérdés, hogy a domonkosok teljesen új épület emeltek-e, vagy megkaptak egy korábbi templomot, kápolnát, amint az sok egyéb esetben történt. Az ásató, H. Gyürky Katalin bizonyos falmaradványokat az első domonkos templomot megelőző szakrális épület maradványainak tartott, értelmezésére többféle lehetőséget is felvetett. (H. Gyürky 1981. 130–131; H. Gyürky 2001. 27–40.) Újabban Spekner Enikő foglalkozott a kérdéssel. (Spekner 2003. 100–101.)

[119] 1247: „Sciendum etiam, quod collatio ecclesie de *Teluqui* et sancti Jacobi de *Buda* et novi montis *Budensis* ad episcopum Weprimiensem pro sua, cui voluerit, pertinuit et pertinet voluntate." (Vasvári k. hh. lt. C.I.-1, MOL Df 262491, *BTOE* I. 33. sz.)

[120] 1248: „prepositus et capitulum Albense, magister et fratres domorum sancti Stephani regis de Strigonio et de Calidis aquis iuxta *Budam*, nobiles viri [...] et Paulus, Oth comites et quidam alii clerici et laici Strigoniensis et Vesprimiensis civitatum et diocesium, super ecclesia beate Marie de novo monte *Budensi*, ad eundem episcopum pleno iure spectante, decimis, terris, redditibus, debitis, possessionibus, tributo fori Albensis et rebus aliis iniuriantur eidem [episcopo Vesprimiensi]" (Veszprémi. k. m. lt. Dec. Budenses 2, MOL Df 200013, *BTOE* I. 34. sz.)

telmezésénél arra, hogy mindkét esetben az egyház jövedelmeiről és a területileg illetékes veszprémi püspök próbálkozásáról van szó, hogy a jövedelmek felett jogát biztosítsa. Mivel a hegy fennsíkja úgy tűnik, hogy korábban a felhévízi keresztesekhez tartozott, akik a püspöki joghatóság alól magas szintű exemptiot élveztek, feltehető, hogy a püspök tiltakozása valamely egyházjogi változás kapcsán születhetett. Ez pedig lehetett éppen a Szűz Mária egyház alapítása is, amelyet ugyan 1255-ben felépítendőnek, 1269-ben pedig újonnan épültnek mondanak forrásaink, alapítása azonban már a 40-es évek végén bekövetkezhetett.[121] Más vélemények a korai Szűz Mária templomot a későbbi plébániatemplomot megelőző kápolnaként írják le, amely kapcsolatban lehetett a város alapításánál korábbi Szombathellyel.[122] Felmerült az a lehetőség, hogy a domonkos templom falaiban egy olyan korai templom maradványai rejtőznek, amely megelőzte volna a kolostor felépültét, és azonosítható lenne a Szűz Mária egyházzal.[123] A hagyományos nézet a korai Szűz Mária egyházat a későbbi Boldogasszony-plébániatemplom helyén keresi, amely nézetet ugyan támogatja a védőszent egyezése, valamint az épület rendhagyó elhelyezkedése a város alaprajzában, ám semmiféle ilyen jellegű maradvány nem került elő a templom 19. századi átépítése során.[124] A nézeteket összefoglalva újból arra kell utalnunk, hogy a plébániatemplomot megelőző épületnek nem került elő nyoma, és amennyiben a domonkos kolostor templomát megelőző épületmaradványt valóban templomnak tartjuk, akkor is igen kérdéses a korai Szűz Mária templommal való azonosítása. A Szűz Mária templom 1247-es és 1248-as említéseit megfelelően értelmezhetjük az új plébániatemplom alapításának körülményei között is, éppen ezért a Boldogasszony plébániatemplomot megelőző korai Szűz Mária egyház feltételezése további bizonyítékokat kíván.

A *castrum* betelepítése a pesti német hospesek közösségének átköltöztetésével vált teljessé. A szakirodalom ma egységesen elfogadja azt a történeti forrásokra épített következtetést, hogy a költözés az újabb mongol támadásról érkező hírek hatására kezdődött meg, közel azonos időben a fehérvári és az esztergomi polgárok számára elrendelt hasonló áttelepüléssel.[125] A ránk maradt korabeli iratok szerint a tatárjárás után a visszatérő régi pesti polgárok és az újabban beköltöző vendégek még Pest város romjai között kezdték meg újra életüket. Ennek bizonyítéka a Pest számára 1244-ben kiadott kiváltságlevél, amellyel a tatárjárásban megsemmisült privilégiumot kívánta a király pótolni. Az okiratot Pest *villa* vendégeinek állították ki, és hogy ez a bal parti Pesttel azonos valóban, igazolja a Duna túlpartján fekvő Kispest említése is.[126] 1243-ban újította meg a király azt a tatárjárás előtt tett adományát, amellyel a kispesti Szt. Gellért királyi kápolnát a kegyúri jogokkal együtt a pétervárади ciszterci monostornak adta.[127] 1246-ban királyi ítélet kötelezte a pesti hospeseket, hogy a budai káptalan régi sóvámszedési jogait ne akadályozzák.[128] Ezután forrásaink kilenc évig hallgatnak, majd már az újonnan épült várra vonatkoznak: az idézet 1255-ös adománylevelekben hallunk először a pesti várban felépítendő királyi

---

[121] A források ilyen értelmű magyarázatát baráti beszélgetéseinkben Spekner Enikő vetette fel, aki a kérdésnek külön tanulmányt szentelt. Spekner 2003. 91–112. Gondolatainak mindig készséges megosztását köszönöm Neki.

[122] Jankovich 1959. 82–83; Kubinyi 1961. 126–127; Kubinyi 1964. 100; Kubinyi 1972. 28.

[123] H. Györky 1981. 130–131; H. Györky 2001. 27–40.

[124] Csemegi 1955. A Schulek-féle átépítés során a templom padlóját a sziklafelszínig feltárták, de korábbi templom falmaradványaira nem akadtak. A kiásott sziklafelszínről készült felmérési rajz a BTM Kiscelli Múzeumának Építészeti Gyűjteményében található, másolata megtekinthető a BTM állandó középkori kiállításán. A rajz nem szerepel Csemegi monográfiájában. A másodlagos helyzetből előkerült korai kőfaragványok önmagukban nem bizonyítanak egy, a helyszínen állt korábbi templom mellett.

[125] Ebben egyetértett Fügedi Erik, Györffy György, Kubinyi András, Szűcs Jenő és Zolnay László. Az 1243-as oklevélben szereplő Vetus Buda véleményünk szerint későbbi betoldás, amely a korabeli olvasó számára értelmezi a pontos helyet. Az oklevél ugyanis csak 1295-ös átiratában maradt fenn, és szövegében egy esetben fordul elő a kifejezés, mellette pedig megtaláljuk az egyszerű „dicte ville Budensis" kifejezést is. Jogosan gondolhatunk tehát későbbi interpolatióra. 1243/1295: „…cives de *Weteri Buda*…" (MOL Dl 106086, *BTOE* I. 25. sz.)

[126] 1244/1496: „… cum tempore persecutionis Tartarorum… hospites nostri de *Pesth* super ipsorum libertate confectum et concessum ammisissent…", „…*Minor Pesth* ultra Danubium sita…" (Pozsony v. lt. 2173, MOL Df 240797, *BTOE* I. 27. sz.)

[127] 1243/1503/1504: „…sancti Gerardi de *Minori Pesth*…" (Esztergomi k. m. lt. 66-2-10, MOL Df 238252, *BTOE* I. 26. sz.)

[128] 1246/ 1457: „…hospites nostros *Pestienses*…", „…hospites de *Pest*…" (MOL Dl 16, *BTOE* I. 30. sz.)

alapítású Szűz Mária templomról és az ottani napi és hetivásárról.[129] 1259-ben tűnik fel először az Ópest kifejezés.[130] A pestvári német polgárok nevei elsőként a tárnokvölgyi birtokperben az 1260-as évekből maradtak ránk. 1268-ból ismert a város első kiadványa (*rector castri Budensis et duodecim iurati*), 1269-ben pedig a budai hegyen emelkedő plébániát újonnan épültnek mondták.[131] Az áttelepítésről szóló forrás tehát nem maradt ránk, történetírásunk következtetését a fent ismertetett tényekre, illetve IV. Béla királynak a készülődő mongol támadás hírére tett ellenitézkedéseire alapozza.

A pestiek költözése kényszer hatására történt. Az áttelepített város, bár Pest kiváltságlevelét és pecsétjét használta, mégis kénytelen volt az abban biztosított legfontosabb szabadságainak egy részéről lemondani. A Pestről átköltöző közösség tanácsának hamarosan a király által kinevezett rektorral kellett megosztania a város feletti joghatóságát, amivel a szabad bíróválasztás jogát vesztették el.[132] A tanácsba magyar polgárok is bekerültek, igaz ugyan, hogy csak kis létszámban és sok esetben asszimilálódtak a német vezetőrétegbe. A szabad városok másik fontos kiváltságát, a szabad plébánosválasztás jogát szintén elvesztették, miután a kegyúri jogokat a király a szigeti apácákra ruházta. Az apácák a vásárok vámjait is megkapták a város gazdasági kiváltságait csorbítva.[133]

A pesti hospesek beköltözése, a város létrejötte mélyreható helyrajzi változásokat okozott Buda és Pest környezetében. A régi Pest hosszú időre elvesztette jelentőségét, önállóságát csak a 15. század közepén sikerült visszaszereznie. Idővel Kispest hospes települése is a budaiak fennhatósága alá került és később nevet változatva Alhévízként, mint budai külváros szerepelt. A vár falain belül előre elkészített terv szerint kitűzték az utcákat és kimérték az egységes méretű telkeket, amelyet ma is megfigyelhetünk a város utcarendjének és telekstruktúrájának tanulmányozása által. Az új város alapítása azonban nem csak a hegytetőt érintette. A betelepülő polgárok házaikat a *castrum*-ban építették fel, de megkapták a hegy és a Duna-part között elterülő földet is. Erre mindenképpen szükségük is lehetett, hiszen a kereskedelem nagyrészt a folyón bonyolódott (a pesti kiváltságlevél árumegállító joga is hivatkozott a hajókra), és a vár védelme is megkívánta a biztos vízhez jutást. A területet észak felé el kellett tehát határolni Hévíztől. Ez a határvonal minden bizonnyal azonos volt a későbbi váralját kerítő városfal vonalával a mai Bem József utca – Margit körút – Vérmező utca mentén, mivel a váralja Szt. Péter mártir egyháza már az 1250-es években létrejött a lehatárolt területen.[134] A Duna parton egy természetes ároknál kezdődött a határ, amelynek északi oldalán közvetlen találjuk a már az Árpád-kor végén megemlített pünkösdi országos vásárok helyét hévízi területen, mégis a város fennhatósága alatt. A határtól délre a régészeti kutatások, a 13. század közepétől fogva a hegy alatti teljes Duna-parton városi jellegű beépítés nyomait tárták fel az utóbbi

[129] 1255/1279: „…tributum de foro seu mercato ipsius castri ac quedam alia iura ad nos pertinentia et ius patronatus, quod in ecclesia sancte Marie in ipso castro construenda nobis, utpote vero patrono, competebat…" (MOL Dl 1030, *BTOE* I. 40. sz.); 1255: „…tributum fori sive sollempnis seu cottidiani in castro *Pestiensi*, necnon extra districtum eius dem castri…" (MOL Dl 398, *BTOE* I. 41. sz.)

[130] 1259: „…prope villam *Veteris Pest*…" (MOL Dl 492, *BTOE* I. 50. sz.)

[131] [1264]: „Petrus villicus de castro *Pestiensi* et tres cives de eodem castro, videlicet Carul, Rapolth et Greyf" (MOL Dl 82838, *BTOE* I. 56. sz.); [1267–1268]: „cives de castro *Budensi*… Petrus quondam villicus, Rapolt, Karul, Greph… et Chunchil filius Cunch" (MOL Dl 82761, *BTOE* I. 54. sz.); 1268: „Nos comes Walterus rector castri *Budensis* et duodecim iurati significamus…" (MOL Dl 106084, *BTOE* I. 86. sz.); [1268 u.]: „Walterum comitem, Rapolth, Greyph, Wyganth, Arnoldum, Hentenguer et Ob, cives de castro *Pestiensi*" (MOL Dl 82837, *BTOE* I. 57. sz.); 1269: „…simul cum ecclesia beate virginis Marie in monte *Budensi* noviter fabricata, vocata plebania apud vulgos…" (Veszprémi k. m. lt. Dec. Budenses 3, MOL Df 200023, *BTOE* I. 89. sz.)

[132] Az erre vonatkozó intézkedés ugyan nem maradt ránk, de az eseménytörténet alapján világosan István ifjabb király 1265-ös támadásához köthető. A tárnokvölgyi perben még Péter villicus szerepel, és az isaszegi csatában megölt Preussel Henriket nevezték elsőízben rektornak, őt Walter követte. (Kubinyi 1972. 71–72.)

[133] A városi szabadság erős korlátozása ellenére Buda életképes alapításnak bizonyult, a jogok csorbítását pedig idővel igyekezett megszüntetni. A rektorok többségét a király a német vezetőréteg sorából választotta, végül 1347-ben visszanyerték a bíróválasztás jogát is. Az apácák kegyúri jogát a 14. század első felében megváltották. A vásárvám eltörlésére kitartóan, ám eredménytelenül törekedtek.

[134] Ld. Szt. Péter mártir plébániatemplom szócikkét a váralja egyházi intézményeit ismertető fejezetben.

években, sőt a hegyoldalon is a korszak településrészleteit sikerült megfigyelni.[135] A *castrum* mellett tehát létrejött a *suburbium* is, amely ugyan jogi szempontból kezdetben alárendelt volt, gazdasági jelentősége azonban kezdettől fogva fontos lehetett a város számára, míg a 15. század közepétől már teljesen egyenrangú városrésszé vált.[136]

Az új várat, a benne lakó közösséget, a polgárokat, egyházaikat és egyéb intézményeiket sajátos módon felváltva nevezték, hol pestinek, hol budainak az oklevelekben.[137] A korábban már ismertetett tatárjárás előtti földrajzi viszonyok érthetővé teszik a pesti és budai megnevezések bizonytalanságát, váltakozását, hiszen láthattuk, hogy a várat hordozó hegy Buda (Felhévíz) és Pest (Kispest) határán terült el. Ennél azonban többről van szó. A várba feltelepülő város privilégiumával együtt hozta magával nevét, hivatalos irataiban az egész középkoron át meg is őrizte azt, sőt a német polgárság sem változtatott az Ofen néven. A latin nyelvű iratokban azonban kezdettől fogva megfigyelhető a Buda név, sőt ez válik általánossá és a magyar köznyelvben is használttá. Ennek jelentőségét abban látjuk, hogy a vár a tatárjárás előtti királyi székhely nevét vette át, amelynek az okát nem pusztán földrajzi fekvése szabta meg, ahogy a Pest név átvételét sem. Buda a tatárjárás előtt királyi birtokközpont volt, székhely jellege az 1210-es évektől kimutatható és királyi alapítású társaskáptalannal is rendelkezett.[138] Abból, hogy a tatárjárás előtti Buda nevét az új várra kezdték el használni, arra következtethetünk, hogy az új erődnek a budai birtokközponton belül szerep jutott Óbuda mellett.[139]

Nehezen képzelhető el ugyanis, hogy ebben a királyi alapítású, a teljes környéknek, mind Budának, mind Pestnek védelmét szolgáló várban ne lett volna olyan szállás, amelyet veszély esetén a király és udvara használhatott volna. A bizonytalanságot az okozza, hogy közvetlen, egyértelmű adatok nem igazolják az Árpád-korban királyi szálláshely létét, csupán közvetett utalásokkal rendelkezünk. Az 1950-60-as évek történeti kutatásában éles vita bontakozott ki a budai királyi palota eredetének kényes kérdésében. Volt, aki tagadta Árpád-kori létét,[140] volt, aki már a tatárjárás előtt feltételezte azt,[141] esetleg külön királyi és királynéi birtokközpontként értelmezte.[142] A leginkább vitatott kérdés azonban a helyszín volt, míg a többség abban azért egyetértett, hogy a fennmaradt adatokból jogosan következtethe-

[135] Végh 1998; Végh 2000. Az utóbbi évek ásatásain 13. századra keltezhető épületmaradványok és telepjelenségek kerültek elő a Gyorskocsi u. 26; Medve u. 9–11. telkeken, a Corvin téren, és a hegyoldalban, a Szabó Ilonka utca 22. számú telken.

[136] Alárendelt szerepükre ld. Kubinyi 1972. 32–33.

[137] 1255-ben a király a pesti hegyen épített várról ír, illetve a pesti vár vásárvámját határozza meg. A tárnokvölgyi birtokperben az 1250-es, 1260-as években elsőízben feltűnő polgárokat az oklevelek váltakozva Pest várából, illetve a budai várból származtatják. 1265-ben a király a komáromi hospeseknek ugyanazt a szabadságot adja, mint amit a pesti új hegyről származó polgárok élveznek. A város első fennmaradt iratát 1268-ban a budai vár rektora és a tizenkét esküdt állították ki. A későbbiekben egyre általánosabbá válik a budai vár kifejezés, ám a város tanácsa által kiállított iratok megőrizték a pesti új hegy vára formulát és a város pecsétjének köriratán is a pesti új vár kifejezés szerepel.

[138] Kumorovitz 1971.

[139] Ezzel magyarázható a *Datum Bude* mai feloldhatalansága. Óbuda első hiteles említését egyébként a tárnokvölgyi per irataiban találjuk. Figyelemre méltó még a főként az alapítás utáni évtizedekből fennmaradt nevekben olvasható 'új' jelző, mind új Buda, mind új Pest alakban. A kihangsúlyozott újdonság a megváltozott helyzetre utal, a régihez képest, jelzi a régi település életének valamilyen külső erő általi mesterséges változását. Az 'új' jelzővel ellátott települések általában mesterségesen jöttek létre a régi mellett, a régitől elkülönülve. A tárnokvölgyi birtokper 1259 és 1268 között keletkezett egyik oklevelében a királynéi jobbágyok mellett tettek esküt óbudai, tárnoki, martonvásári, tétényi, torbágyi, pestvári és újbudai lakosok. Óbuda, Pest vár és Újbuda szerepel tehát együtt az 1259 után keletkezett oklevélben. Fejtörésre ad okot Pest vár és Újbuda önálló megnevezése, hiszen más források az új budai hegyet említik, amely egyértelműen a Várhegyre vonatkoztatható. Felmerült magyarázatképpen az alapítást megelőzően feltételezett várhegyi település neveként is, miként a hévizből kiszakadó, szintén alapítás előtt feltételezett váralji település neveként. Ezek a következtetések talán túl messze vezetnek. Mindenestre egy jó száz évvel későbbi forrás Buda városát még mindig Újbudának nevezi, ezért feltehetően ebben az esetben is az új település névváltozatainak egyikéről van szó.

[140] Az Árpád-kori királyi szálláshely budavári létét tagadta Györffy György, azonban feltételezte királynéi szálláshely létét. (Györffy 1973. 304–307; Györffy 1998. 618.) Szűcs Jenő sem tulajdonított az alapításban a királyi székhelynek jelentőséget. (Szűcs 1993. 56.)

[141] Fügedi 1964.

[142] Kubinyi 1962.

tünk Árpád-kori szálláshelyre.[143] Figyelembe kell ugyanis vennünk a vár katonai jelentőségét, amely háborús időkben több esetben megmutatkozott. Említettük már, hogy a pesti népek kiváltságai közé tartozó szabad *villicus* választást a Béla és István, apa és fia között kitört háború idején megszüntették és a város élére a király által kinevezett rektor került. Az intézkedés tartósnak bizonyult és okát nyilvánvalóan a vár fontos katonai szerepében kereshetjük.[144] 1268 körül a megosztott ország határánál álló várban keltezett oklevelet Mária királyné. 1285-ben a mongolok újabb támadása elöl talált menedéket ugyanitt udvartartásával együtt Erzsébet (Izabella) királyné. 1279-ben és 1280-ban Fülöp pápai legátus a biztos budai várból igyekezett IV. Lászlót rászorítani a kun törvények elfogadására, és a király ellenére tartott itt zsinatot. 1301-től a trónt megszerző Vencel a budai vár védelmében igyekezett uralmát megszilárdítani, amelyet ellenfele Károly Róbert 1302-ben ostrommal próbált bevenni, sikertelenül. Vencelhez hasonlóan Ottó, majd 1307-től Károly is Buda biztos falai közül próbálták kézbe venni az ország irányítását, 1311-ben Csák Máté támadását is elszenvedve. Ismerjük V. István, IV. László és III. András Buda várában keltezett okleveleit is a számos pusztán *datum Bude* kifejezéssel ellátott irat mellett, amely alatt egyként érthették a régi és az új Budát. Más jellegű utalást jelent a királyi szálláshelyre az esztergomi pénzverők feltűnése a várban. Az 1255-ös királyi adománylevélben, amellyel a szigeti apácáknak juttatta a király Pest vár vásárainak vámját az esztergomi pénzverőket mentesítette a vámfizetés alól arra az időre, amikor a pénzverő műhelyben az új pénzt készítik, és feleségeikkel és családjukkal együtt a várban tartózkodnak.[145] A királyi pénzverők az esztergomi királyi város melletti falujukban laktak, az új pénzt azonban nem Esztergomban, hanem az új Budán lévő műhelyben verték, sőt erre az időre családjaikat is el tudták helyezni itt. A pénzverők további itteni működését bizonyítja Walter rektor, kamaraispán személye is.[146] A pénzverő kamara korábban az esztergomi királyi rezidenciához kötődött, amelyet 1249-ben a király az érseknek adományozott. A 14. században a Visegrádra költöző királyi udvar mellett is megtaláljuk a pénzverő műhely működését. Királyi szálláshely és pénzverés ugyanis szoros szálakkal kötődött egymáshoz a korszakban, ezért a pénzverők budai jelenléte sem magyarázható pusztán egy önálló műhely feltételezésével.[147] Királyi szálláshely tehát annak ellenére lehetett a városban, hogy az uralkodó állandó jelenlétét csak Vencel és talán már az ide temetkező III. András idejében lehet kimutatni minden esetben katonai fenyegetettség árnyékában. Vencel idején és később az Anjou-korban a Kammerhof töltötte be a királyi ház szerepét, de az Anjou-korban bizonyosan használatban volt már a vár déli végén álló épületegyüttes is.[148] Az elmondottakból véleményem szerint jogosan következtethetünk arra, hogy királyi szálláshely már az Árpád-korban is létezett a *castrum* területén. E célból mindkét vitatott helyszínt használhatták, akár egyidőben is. Részletesebb képet csak a források bővülésével kaphatnánk.[149]

Az eddig elmondottak során szándékosan használtuk kizárólag a vár kifejezést IV. Béla király új alapítására. Ő maga ugyanis és minden korabeli forrás egyértelműen *castrum*-nak nevezte az erődítményt.

[143] Ebben a tekintetben Gerevich László és Zolnay László véleménye megegyezett.

[144] Kubinyi 1972. 71–75.

[145] 1255: „Excipimus autem fabros nostros de Strigonio, illos, qui tempore nove monete, donec in fabrica laborabunt, si cum uxore et familia sua in castro notato superius morabuntur. Cum autem ab opere predicte monete fuerint expediti, statuimus, quod de mercimoniis suis tributum solvant, sicut at alii." (MOL Dl 398, *BTOE* I. 41. sz.)

[146] Huszár 1958. 24–25.

[147] Györffy 1973. 300; Györffy 1998. 621.

[148] Ld. a Régi királyi ház szócikket. Az István-torony építtetőjének kérdését máig nem sikerült megnyugtatóan tisztázni. A kérdést újabban mind régészeti, mind történeti szempontból behatóan tanulmányozta Magyar Károly és Spekner Enikő. (Magyar 2004; Spekner 2002.)

[149] A külön királynéi szálláshely feltételezése meglehetősen problematikus kérdés, mivel igen kevéssé ismerjük a királynék önálló udvartartását és főleg ennek pontos kereteit és helyszíneit. Abból, hogy a királynék budavári keltezésére jóval több adat maradt fenn, mint a királyokéra, még nem következik egyenesen önálló királynéi szálláshely léte. A tárnokvölgyi birtokperben szereplő királynéi népeket, Preussel Henrik kapcsolatát Mária királynéval, vagy Majs nádor királyné tárnokmesteri címét sem tarthatjuk elégséges kiindulópontnak egy ilyen feltételezés megfogalmazásához. (Kubinyi 1962; Györffy 1973. 306, 344.)

A várkutatás mai szemszögéből nézve, ismerve a falak nagyságát, erődítésének módját, a falak által körülzárt terület méreteit és a benne elhelyezett intézményeket, bizonyára az erődített város kifejezés használata lenne a megfelelő, vagy egyszerűen pusztán a város szó, amely a tipikus középkori formájában magától értetődően falakkal védett települést jelent. A mai középkortudomány, valamint IV. Béla király és kortársai szóhasználata között kimutatható ellentét könnyen megérthető, ha látókörünket kissé tágítva számba vesszük azokat a rokon jellegű településeket, amelyeket a király a tatárjárást követően megerősített. A budai vár alapítása ugyanis nem elszigetelt jelenség, hanem tudatos szervezőmunka eredménye, amelynek eredményei az ország más területein is kimutathatók. Tengerparti menedékéből visszatértében 1242-ben a király a zágrábi Greč hegyen városi szabadságjogokkal ellátott települést alapított a vidék biztonságának növelése céljából. A király jóváhagyta azt is, hogy a polgárok saját költségükön fallal övezzék városukat.[150] Az új város betöltötte a hegy teljes fennsíkját, életképes alapításnak bizonyult és a 13. században gyakran nevezték *castrum*-nak.[151] Az újabb mongol fenyegetés hatására a király rendelkezéseket bocsátott ki 1249-ben, amelyekkel mind Fehérváron, mind Esztergomban a korábban sikeresen ellenálló királyi várakba költöztette át a vár mellett élő polgárokat. Ezek az intézkedések csak a súlyos fenyegetettség mellett érthetők meg, hiszen a várak eleve szűkös keretei között mindkét helyen nagy múltú és bőséges kiváltságokkal rendelkező egyházakkal kellett a rendelkezésre álló területet birtokba venni, amely mind a polgárság, mind az egyházak jogait csorbította. Esztergomban az intézkedés nem bizonyult életképesnek, már 1256-ban régi helyükre telepítette vissza a polgárokat a király, sőt a korábbi királyi palotát végérvényesen az érseknek adományozta. Az esztergomi vár kis mérete és a benne elhelyezett sok egyházi intézmény érthetővé teszik, hogy a polgárok nem férhettek mellettük el, és a közvetlen fenyegetettség megszüntével a királynak a várost régi helyére kellett visszaköltöztetni. Fehérváron azonban a város egész későbbi történetét befolyásolta az áttelepülés, mivel a káptalannal történt súlyos összeütközések ellenére a polgárok helyükön maradtak, és így Budához erősen hasonlító topográfiai helyzet állt elő. A város központja ezentúl a *castrum*-mal esett egybe, amelyet kívülről a városhoz tartozó *suburbium*-ok öleltek körül.[152] A Fehérváron végzett újabb régészeti kutatások szerint a város falait IV. Béla idején emelték a teljes sziget körül, elbontva ezzel ugyanakkor a korábbi és kisebb területet övező királyi várat.[153] A fehérvári építkezések tehát a budai várépítéssel egyidőben folytak, méreteikben és jellegükben is rokoníthatók egymáshoz. Fehérvár és Esztergom látszólag abban különbözött Budától, hogy a polgárokat már meglévő és a tatároknak sikeresen ellenálló várakba költöztették (bár Fehérvár esetében újabb, jelentős építkezéssel is számolhatunk), ahol jelentős egyházi intézményekkel kellett a helyet megosztani. Buda vára új alapítás volt, ebből a szempontból érdektelen, hogy a hegyen volt-e korábban település, vagy sem – falai között nem volt egyházi intézmény, ám ezt az alapítást szoros kötelékek kötötték a szigeti apácakolostorhoz, amely a gyakorlatban itt is a városi jogok korlátozásához vezetett. A településtörténeti változások mögött, amelyek Fehérvárott, Esztergomban és Budán egyidőben zajlottak IV. Béla király határozott elképzeléseit ismerhetjük fel. A *medium regni*, a királyság szék-

[150] 1242: „Quod, cum nostre placuisset voluntati in *Zagrabia*, in monte *Grech*, civitatem liberam construere, et ibidem hospites convocare, et illam Partem Regni ad securitatem confinii et alia commoda munire firmare... nostrum propositum perduximus ad effectum, concedentes, ut in predicto monte libera civitas fiat, hospites libere conveniant, terras et possessiones, conditiones et libertates a nobis assignatas et subscriptas habeant, teneant et custodiant inconcussas." „Item, iidem cives voluntate spontanea super se assumpserunt, quod expensis propriis dictum montem *Grech* muro firmissimo communirent." (Zlatna Bula 1242–1992. Zagreb 1992.)

[151] 1261: „...cum idem castrum de novo sit constructum et erectum in principaliori loco Ducatus, ut ad communem utilitatem tocius Regni, necnon ad tutelam confinii esse fundatum dinoscatur..." (*MCZ* I. 40. sz.); 1266: „[Bela rex]...castrum in monte *Grech* iuxta *Zagrabiam* ob tuicionem eorundem confiniorum decrevimus construendum in cuius castri constructione fideles nostri cives eiusdem castri in edificando sibi domos ibidem et alia edes illuc transferendo, sumptus non medicos, labores continuos et dampna plurime usque ad exinanicionem extreme virtutis fideliter subierunt..." (*MCZ* I. 49. sz.)

[152] 1271: „Nos comes Egidius iudex castri Albensis et duodecim iurati ac universi cives castri eiusdem" (MOL Dl 83130); 1285: „...domos Jordani filii Baltini civis Albensis... quos habet in castro Albensi" (*H.* VIII. 239)

[153] Siklósi 1999.

városait magába foglaló területi egység legfontosabb településeinek védelmét célzó intézkedések voltak ezek, amelyeket Fehérvárott és Esztergomban a meglévő várak felhasználásával, míg az erre alkalmas erődítménnyel nem rendelkező Budán új vár építésével valósítottak meg. Vár és város összekapcsolásáról volt szó mindhárom esetben, az eredmény pedig a fallal körülvett királyi város két legkorábbi és a későbbiekben is legjelentősebb példája lett Buda és Fehérvár esetében. (Nem feledkezhetünk meg Zágrábról sem, amely Szlavónia, majd a Horvát Királyság számára töltött be hasonló szerepet.) IV. Béla király a pápához írott levelében főképpen ezekről az erődítményekről szólt, – természetesen Visegrád mellett – amelyek az ország közepén, a Duna környékén épültek a johannita lovagok szakértelme segítségével. Az 1240-es és 50-es években tehát vár és a kiváltságolt hospes településnek a mongol fenyegetés kényszere alatt létrehozott kapcsolatából a *medium regni* területén új településtípus született, amely a magyarországi városfejlődés további menetére jelentős hatást gyakorolt.[154] A kortársaknak úgy tűnik – az erődítmény még sokáig várnak minősült, sőt a tradíció még azután is fenntartotta a *castrum* kifejezés helyrajzi értelmét, amikor már az erődítések egy időre elvesztették jelentőségüket. Három évszázad eltelté vel egy újabb háborús fenyegetés azonban visszaadta mindkét városnak IV. Béla szándékolta eredeti funkcióját. A törökkor századai alatt a 13. század közepén emelt falak jelentették azt az alapot újra, amelyeket kibővítve és átalakítva Budavár és Fehérvár a török uralom két kulcspozíciójú erődítményévé változott. Addig azonban háromszáz év városi fejlődése következett.

[154] Budát tartotta a középkori Magyarország első kiváltságolt erődített városának Szűcs Jenő is, és hangsúlyozta az alapítás összefüggéseit Fehérvárral és Esztergommal. (Szűcs 1993. 46, 80–86.)

Buda város határa

A város határának ismertetését természetesen legkönnyebben határjáró oklevelek elemzésével végezhetnénk el. Sajnos azonban nem áll rendelkezésünkre egyetlen olyan középkori irat sem, amelyben Buda külterületének határát leírták volna. Nem vagyunk abban a szerencsés helyzetben, mint a zágrábi Greč hegy városa, amelynek alapítólevelébe belefoglalták az új településnek adományozott terület határát. A budai polgárok kiváltságleve még az új alapítás, a város áttelepítése előtt született 1244-ben a tatárjárás idején elpusztult korábbi, pesti kiváltságlevél pótlására, budai határjárást éppen ezért nem tartalmaz. Nyilván a források rendkívül hiányos állapota az oka annak, hogy a budai határt megjáró oklevél a későbbi századokból sem maradt ránk.

Mivel konkrét határvonalat ismertető leírást nem tanulmányozhatunk, már Gárdonyi Albert is arra volt utalva a város határáról írt tanulmányában, hogy a szomszédos településeket vegye számba, és így vázoljon fel egy hozzávetőleges képet a városi terület nagyságáról.[155] Elemzését csak néhány ponton tudjuk bővíteni, elsősorban a középkori város három évszázada alatt bekövetkezett változásokra, a határ bővülésére hívva fel a figyelmet.

Buda városa az alapítás idején a források tanúsága szerint két részre oszlott, a *castrum*-ra, vagyis a hegytetőre épült erődített településre és a keleti és északi lejtőkön a Dunáig terjedő *suburbium*-ra, azaz váraljára. A keleti oldalon a szélesen hömpölygő Duna természetes határt alkotott az egész középkor folyamán. Az északi határt a váralja kiterjedése jelölte ki, amelynek legkorábban ismert emlékére a Szt. Péter mártír egyházra már 1257-ből származó közvetett adat vonatkoztatható, és amelynek patrocíniuma is az 1250-es évek második felében történt alapítására utal.[156] Ebben az időben a hegyen épült Boldogasszony-plébániatemplom kápolnájának számított, egyházi függőségi viszonya jelzi egyben számunkra, hogy maga a váralja területe is elkülönült már ekkor északi szomszédjától, Felhévíztől. A köztük lévő határvonalat pontosan ismerjük a későközépkorból, feltételezhetjük, bár adatokkal igazolni nem tudjuk hogy ez a határ már az alapítás ideje óta fennállt a város északi oldalán. A későközépkorban a váralja városfala választotta el Budát Felhévíztől, amely a mai Bem József utca – Margit körút – Vérmező utca mentén futott.[157] A budai plébániák 1390-ből és 1441-ből fennmaradt határjárásaiban a Szt. Mária Magdolna plébánia *castrum*-on kívüli határvonalának végpontja mindkét esetben a váralját kerítő városfalnál, illetve a már azon kívül fekvő Szt. Lázár kápolnánál volt.[158] Egy 1442-es oklevélben azt a városkaput említették meg, amelyen át Felhévízre lehetett menni.[159] 1418-ban a szigeti apácák felhévízi földjét említették meg a város fala mellett.[160] 1497-ben a szigeti apácák a felhévízi prépostot vádolták azzal, hogy a városkapukban szedett vámot magának foglalta le.[161] Ezek a 15. századi adatok bizonyítják, hogy a későközépkorban a váralja városfalán túl már felhévízi terület következett, a városkapuk közvetlenül Felhévízre nyíltak. A fal elhelyezkedéséből esetleg következtethetünk az alapítás idején történt határkijelölésre is, mivel az erődítést nagyrészt az Óbudáról Fehérvárra vezető országút mentén építették fel. Ebből arra gondolhatunk, hogy eredendően az országút volt az a mesterséges vonal, amely mentén elválasztották Felhévíz területét Buda városától.

---

[155] Gárdonyi 1945.

[156] A Boldogasszony templommal folytatott joghatósági viták legkorábbi adata 1257-ből ismert. A ritka patrocinium az 1254-ben Budán tartott domonkos rendi nagykáptalanhoz köthető. Részletesen ld. Váralja – Szt. Péter mártír plébániatemplom.

[157] A városfal jól ismert 17–18. századi térképekről és látképekről, egyes pontjait régészeti feltárás is megfigyelte. Ld. Váralja Városkapuk.

[158] Ld. a plébániahatárjárások elemzését.

[159] 1442 – MOL Dl 13678. – Ld. Váralja – Városkapuk.

[160] 1418 – MOL Dl 10680.

[161] 1497 – MOL Dl 20631.

A nyugati oldal kérdésében sokkal kevésbé látunk tisztán. A későközépkorban a castrum falai alatt, a hegy lábánál Logod falu terült el, amelynek temploma a mai Bugát lépcsőnél emelkedett. (*Ld. Falvak*) Az először 1390-ben megemlített kis település földesura feltehetően a budai Boldogasszony plébánia volt, bírájának, esküdtjeink említését is ismerjük, tehát nem tartozott közvetlenül a város fennhatósága alá. Sajátos módon a falu a budai határon belül, mintegy szigetként helyezkedett el, mivel a várostól nyugatra eső szőlőhegyek a későközépkorban vitathatatlanul Budához tartoztak. 1389-ben neveztek meg egy Budapokla nevű helyen lévő szőlőt, amely Nyék falu környékére esett, de a város területéhez tartozott. Ez utóbbi falunak temploma ugyancsak ismert régészeti feltárás jóvoltából a hajdani királyi vadászkastély szomszédságában a mai Hűvösvölgyi út – Fekete István utca határolta területen. Számos forrás tartotta fenn emlékét annak a majorságnak is, amely Nyék falu és Buda városának területe között állt a felhévízi keresztesek földjén. Csánki Dezső máig érvényes elemzésével mutatta ki, hogy ezt az épületcsoportot és birtokot a mai Budagyöngye táján kereshetjük.[162] Ezen adatokból megállapíthatjuk, hogy Felhévíz után Buda Nyékkel volt szomszédos a középkorban. A budai határ a völgyben a mai Budagyöngyéig ért el, de kelet felé a hegyek (a mai Rézmál) még Felhévízhez tartoztak. A völgytől nyugatra, a mai Svábhegy lejtőin találjuk a máig ismeretlen helyen elterülő Nándor falut. (*Ld. Falvak*) A felhévízi tizedkerület 1290-es leírásából tudjuk, hogy Nándor a már említett Nyékkel volt szomszédos, a szentlőrinci pálosok kolostorát pedig gyakran a Nándor-hegy alatt fekvőnek mondták. A falu, amelynek korábbi földesurai ismeretlenek, 1323-ban már a város tulajdonában volt I. Károly király adományából. Ezután már csak, mint a város területe fordul elő (először 1375-ben), ahol jelentős szőlődülöket találunk. (*Ld. Szőlődülők*) Forrásaink nem árulják el, hogy pontosan mikor és milyen körülmények között szerezte meg Buda, általa a város kiterjesztette határait a középkorban Nándor-hegy nevet viselő mai Sváb-hegyig (*Ld. Hegyek*), amelyen túl már a két Keszi helyezkedett el. Nándortól délre, még mindig a mai Sváb-hegy keleti lejtőin maradva igen kevéssé ismert a mai Kis-Sváb-hegy és Sas-hegy közötti terület. A későközépkorban itt volt a veszprémi püspök „budai nagy kés"-nek nevezett szőlődézsmakerülete, amely a város területének számított, a dézsmajegyzékekben fenntartott szőlődülők neveinek többségét azonban azonosítani nem lehet. (*Ld. Szőlők*) Ugyaninnen ismertek a nehezen meghatározható Kegler és Szakadát nevű hegyek is. Sajnos a források kizárólag a szőlőkről maradtak ránk, a hegy tetejét borító erdőről hallgatnak, ezért nem tudjuk, hogy a tüzelőt, építőanyagot, hordódongát és a mindennapi használati tárgyak alapanyagát nyújtó erdők milyen mértékben tartoztak a városhoz.

A későközépkorban tehát nagy vonalakban megrajzolható a nyugati oldalon a város határa, néhány jel azonban arra mutat, hogy ez a terület nem egyezett meg az alapítás idejének határával. Nándorról már megemlékeztünk, mint a város 14. század eleji szerzeményéről. Logodról is elmondtuk, hogy csupán a 14. század vége óta ismert. Valójában Logod területéről olvashatunk már egy korábbi forrásból is, anélkül azonban, hogy a faluról említést tettek volna. A felhévízi keresztesek tizedkerületének határairól fennmaradt egy 1290-ben kiállított, de csak későbbi kivonatban fennmaradt irat. Ez a leírás a szövegből megismerhető értelem szerint Felhévíz északi határán kezdődött és innen kiindulva nyugat felé félkörívben nevezte meg Felhévíz szomszédjait, előbb Nyék, majd Nándor falvakat. Ezután a számunkra érdekes részen dél felé fordulva egy Tusman nevű dombhoz futott, innen pedig a zsidók temetőjéhez. A megnevezett szomszédok és határpontok, valamint a budai vár (értsd: Buda városa) közötti terület a felhévízi keresztesek dézsmakerülete volt.[163] (*5. kép*)

Az 1290-es iratban különös figyelmet érdemel két helyrajzi pont, egyrészt a Tusman-domb, másrészt a zsidó temető, mivel mindkettő meghatározásához rendelkezünk további adatokkal. A határleírás végén említett zsidó temető helyét pontosan kijelölhetjük a századfordulón végzett építkezéseken napvilágra

[162] Csánki 1906.

[163] 1290: „...quasdam decimaciones, quas per quandam viam eundo directe versus vineam Nicolai filii Vydus, deinde ad villam *Neek*, postea ad villam *Nandur*, dehinc ad monticulum *Tusman* vocatum et deinde ad sepulturam iudeorum concludendo versus vineas inter loca memorata et castrum *Budense* existentes vester et noster ... eodem modo affirmavit." (Veszp. Érs. lt. Litt. Mancae 7, MOL Df 283101, Bártfai 1938. 128. sz.)

került sírkövek segítségével. A mai Attilla út – Mikó utca – Pauler Gyula utca – Roham utca zárta háztömb területéről kerültek múzeumba a város középkori zsidó temetőjéből származó sírkövek, köztük a 13. század utolsó negyedéből származó emlékek is.[164] A Tusman-domb helyének meghatározása bizonytalanabb. A Marsigli-féle török feliratos térképen találkozunk hasonló elnevezéssel: a Várhegy északi nyúlványát, amely az Ördög-árok patakvölgyét választja el ma a Vizivárostól, és amely dombot az újkori téglabányák félig elhordtak (a mai Moszkva tér területén) a 8-as számmal jelölték, neve latin betűkkel kiírva, olaszosan *Tasmaina*.[165] Nyék és Nándor falvak, valamint a krisztinavárosi zsidó temető közötti szakaszra eső kisebb domb jól illeszkedik a határjárás sorába, ellenkező esetben már a Kis-Sváb-hegyen kellene keresnünk a Tusman-dombot, amely aligha nevezhető *monticulus*-nak.

Az 1290-es leírás szerint a Tusman-domb és a zsidó temető, valamint Buda város fala közötti terület a felhévízi dézsmakerülethez tartozott, amely azonosítható a később Logodnak mondott falu területével. Logodról az irat nem emlékezett meg, feltehetően nem is létezett ekkor. Figyelembe kell vennünk, hogy a felhévízi keresztesek pápai exemptiot élveztek, és tizedkerületük egybe esett birtokuk határaival. Logod viszont a későbbi időben a budai plébánoshoz tartozott. Ebből következően a falut a keresztesektől megszerzett területen hozták létre általunk ismeretlen időpontban a 14. század folyamán. Ezek szerint az alapítás idején tehát Buda városának területe a nyugati oldalon hosszú szakaszon a hegyen épült erődítmény falánál véget ért, a falon túl már felhévízi szőlők feküdtek.

Következtetésünkkel némileg szemben áll viszont egy szintén az 1290-es évekből származó adat, amely először tesz említést a veszprémi püspök „budai nagy kés"-nek nevezett tizedkerületéről, amely arra utal, hogy a Sváb-hegy keleti lejtőinek egy része már ekkor is a városhoz tartozhatott.[166]

Buda város falaival délről Kispest / Kreinfeld érintkezett. A Budánál régebbi alapítású önálló hospes település, úgy tűnik, a tatárjárás után egy ideig még megőrizte függetlenségét. 1298-ban *villicus*-áról olvashatunk, plébániáját a péterváradi ciszterciekne adományozta már 1236-ban IV. Béla király. Éppen ez az adományozás váltott ki egy hosszantartó pereskedést a ciszterciek és a területileg illetékes veszprémi püspök között a rendkívül értékes itteni dézsmajövedelmek ügyében. A per iratai között maradt fenn egy határvonal leírása 1302-ből, amelynek segítségével fogalmat alkothatunk Kispest területéről. Ebben az időben a tizedkerület megosztásával igyekeztek véget vetni az apátság és a püspökség közötti vitáknak. A határjárás Buda város kapujától kiindulva szelte át Kispest területét. Átkelt egy kőhídon az Ördög-árok patakján a hévizek közelében, majd szőlők és szántóföldek között felkapaszkodva végig megművelt földek között haladva érte el a határjárás végpontját, a Fehérvárra tartó országutat.[167] (*5. kép*) Az országút a mai Alkotás úttal azonos, tehát Kispest határa is itt ért véget, a határjárás nagyjából a mai Kereszt utca – Hegyalja út vonalán vezetett el ide. A határvonaltól délre eső Gellért-hegy jutott a pétervárad apátságnak, az ettől északra elterülő mai Nap-hegy (középkori nevén: Madárhegy) a veszprémi püspök tizedkerületéhez került.[168] Emlékeztetnünk kell a felhévízi dézsmakerület 1290-es déli határpontjára, a zsidó temetőre. A veszprémi püspöknek juttatott kispesti tizedkerület valószínűleg ugyanitt

[164] Schreiber 1983. 103. 110-111.

[165] A szám mellé írt arabbetűs írás viszont török nevén *Ini-hán báiri*-nak nevezi. Veress 1906.

[166] 1295. VI. 15. – Veszprémi k. m. lt. Dec. Budenses 5, MOL Df 200052, *BTOE* I. 272. sz.

[167] 1302. IX. 1.: „...Ita videlicet, quod a porta castri *Budensis*, que dicitur *Kereinfeuld*, usque ad pontem, qui est iuxta calidas aquas, et ab illo ponte directe ascendendo per viam, per quam itur versus occidentem ad aream seu locum, in quo vina magne decime episcopalis modernis temporibus congregantur, et a predicto ponte incipiendo primo iuxta illam viam est vinea magistri Petri fratris Valentini sacerdotis, et iuxta eandem viam parum ascendendo in angulo est vinea Jacobi Tyrnensis iam defuncti, que nunc est Eberhardi filii Grifonis et puerorum eius, et iuxta eandem vineam et viam est vinea Jeckel carnificis, item iuxta eandem viam sunt agri seu terre arabiles magistri Ladizlai filii Vernelii, et iuxta eosdem agros seu terras est vinea Pertoldi sellatoris et ubi eadem via iungitur magne vie Albensis in angulo est vinea Johannis filii magistri Gerardi fisici et ibi mete terminantur, et ita intra ipsam viam usque muros castri *Budensis* omnes decime vinearum et frugum intra ipsas metas existentium ipsi domino episcopo Vesprimiensi..." (Veszp. k. m. lt. Dec. Bud. 9, MOL Df 200079, *AO* I. 273. sz.)

[168] Ez a terület feltehetően a „budai nagy kés"-sel volt szomszédos.

ért véget a Nap-hegy északi végénél, itt tételezhetjük fel magának Kispestnek északi határát is. Innen nyugatra a határvonal részleteiben nem ismert, egy szakaszon bizonyosan a fehérvári országút alkotta azt, amelyen túl a kispesti plébániától egyházjogi függésben lévő Sasad falu helyezkedett el. A terület pontos déli határát sem ismerjük, csupán egy 1240-es oklevél meghatározását használhatjuk fel, miszerint Kispest Kána közelében helyezkedett el, ebből következően feltehetően kiterjedt a Gellért-hegy déli lejtőire is.[169]

Kispest tatárjárás utáni jogi állása, mint említettük, kétséges, jelek mutatnak egy ideig fennálló függetlenségére. A későközépkorban viszont az egykori hospes település helyén megváltozott névvel Buda város egyik váralji városrészét találjuk, Alhévizet. Ugyanakkor a Gellért-hegy déli lejtőjén feltűnik a királyné faluja Kelenföld. Az ismeretlen időpontú változás úgy tűnik, hogy itt is a 14. század folyamán következett be, Alhévizet 1355-ben, Kelenföldet 1380-ban említették meg először.[170] Alhévízzel együtt Buda városhoz került az egykori Kispest területének nagy része is, de bizonyosan nem tartozott ide már Kelenföld a Gellért-hegy déli oldalán. Kérdés persze, hol terült el az egyelőre pontosan ismeretlen helyű Kelenföld falu, és hol húzódott a hegy napsütötte déli lejtőin telepített értékes szőlők között a két település határa.

A 15. században ezen a tájon tovább bővült a budai határ, 1469-ben Mátyás király Buda városának adományozta az időközben elnéptelenedett Sasad falut. (*Ld. Falvak*) Sasad megszerzésével gazdag szőlőtermelő vidéket sikerült Budához csatolni, hiszen a sasadi határ meglehetősen kiterjedt volt, és szinte teljes területét beborították a szőlőskertek. Sajnos Sasad pontos helye sem ismert, mindenesetre a rendelkezésünkre álló adatok alapján maga a falu nagyjából azon a vidéken terülhetett el, amelyet ma is Sasadnak nevezünk. A sasadi határ felölelte a mai Sas-hegy és a Sasadi út közötti hegyoldalakat. Innen nyugatra tehát Buda Nveggyel, Kemecsével, illetve Örssel lett határos, délen pedig Kánával.

A meglehetősen kis számú forrás alapján tehát arra következtethettünk, hogy Buda határa alapításának idején rendkívül szűkös lehetett. A hegyen épült *castrum*-on kívül csak az alatta elterülő Duna-parti váralja tartozott ide, és esetleg számításba vehetjük a nyugati oldalon a Nándor falu, illetve Sasad és Kispest között elterülő hegyvidéket. Közvetlenül a falak mellett azonban itt is idegen terület, Felhévízhez és Kispesthez tartozó szőlődülők helyezkedtek el. Ezt a területet szakította ki a király Felhévíz és Kispest határából, azaz korabeli kfejezéssel élve az új, pesti hegyet és a Duna meg a hegy közé eső területet. (Ne feledük azonban el természetesen azt sem, hogy ebben az időben Budához tartozott Pest városa a Duna túlpartján.) A helyzet nem maradt így sokáig, a város gazdasági erősödésével, lakóinak növekedésével párhuzamosan külterületét is képes volt növelni, elsősorban a szomszédos, szinte kizárólag szőlőtermelő települések bekebelezésével. Kispest és Nándor a 14. század első felében, pontosabban nem meghatározható időpontban kerültek Buda városának fennhatósága alá. Ugyanebben az időben jött létre Logod a fentebb már említett felhévízi területen, a Várhegy nyugati oldalán. Mindezt kiegészítette a 15. század második felében Sasad királyi adománya.

A középkor végére tehát jelentősen kibővült az alapításkor még szűkös budai határ. Ez a terület méretére tekintve mégsem nevezhető túlságosan nagynak. Valójában a város határai még a középkor végén sem érték el azt a kiterjedést, amelynek keretei között, majd a töröktől visszafoglalt település újrakezdhette életét. A 17. század végén ugyanis már Budához számították északon az egykori Felhévizet, Szentjakabfalvát, Topsát, Budaszentlőrincet és Nyéket, délen pedig Nevegyet, Kánát, Horhi egy részét, és Kelenföldet. A határ ilyen mérvű növekedése természetesen a város környezetének törökkori pusztulásában keresendő, és ennek részletes kifejtése már meghaladja munkánk keretét. Összehasonlításul azonban érdemes figyelembe venni, hogy a későközépkori budai határ az újkori budai határnak még a felét sem tette ki. (*6. kép*)

[169] 1240: „saxonibus de *Minori Pest*, que est prope *Kana*" (Veszp. k. m. lt. Dec. Episcop. 5, MOL Df 200008, *BTOE* I. 23. sz.)

[170] 1355: „inferioribus calidis aquis" (*A* VI. 256. sz.); 1380: „per villam nostram *Kelenfeulde* vocatam" (MOL Dl 6726)

Buda külterülete

Az alábbiakban először azon falvakat vesszük számba, amelyek a középkor folyamán Buda város határain belülre kerültek, területüket a város megszerezte. Ezután röviden áttekintjük a forrásokból megismerhető szőlődűlőket, valamint a várost övező hegyek elnevezéseit.

1. Falvak

A város határának bemutatása során már láttuk, hogy az alapítás idején meglehetősen szűkre szabott külső terület hogyan bővült ki idővel néhány környékbeli település bekebelezése révén. A várossal nyugatról határos, a hegyek lejtőin szinte kizárólag szőlőműveléssel foglalkozó falvak a 14. században sorra elnéptelenedtek. Ennek oka feltehetően a budai polgárok érdekeltsége lehetett. A szőlőbirtokok nagy részét ők vették bérbe, vagy vásárolták meg. Erre példákat Nándorról ismerünk. A falusi lakosság, amely eredendően szőlőműves szolgáltató jogállású népesség (*vinidator*) volt, feltehetően a városba költözött szaporítva az amúgy is nagyszámú napszámos, kapás réteget.

Logod (Boldogasszonyfalva)

1390: cum villa *Logoth* extra muros castri existente (Schier 1774. 108, *BTOE* III. 111. sz.); 1405: Nicolai de *Logad* sub monte Budensi (*MREV* II. 348, *BTOE* III. 436. sz.); 1435: Albertum iudicem de *Logod*... Anthonium iuratum de *Logod* (Eszt. k. m. lt. 45-2-15, *BTOE* III. 1105. sz.); 1447: Thomas iudex de *Logod*... hospites de *Logod* (MOL Dl 14054); 1493: Michaelem de villa beate Marie virginis in suburbio Budensi sita (Pécsi Tudományegyetem kvt., Nyírkállói kódex p. 53); 1503: Michael presbiter de *Logod* (Dl 97503); 1505: Gallus Boros in *Logod* (MOL Dl 38658); 1510k: Valentinus Kapas Madaraz in *Logod* in allodio plebani beate Marie virginis... Michael Logodj in *Logod* aput Nicolaum Zakchy (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608); 1521/XVIII. sz.: domum emptitiam in duabus sessionibus jobbagionalibus cuiusdam Gregorii olim Michaelis Thoth et Pauli condam Mathei similiter Thoth filiorum coadunatis in possessione archipresbiteratus parochialis ecclesie beatissime Marie virginis de Buda sub civitate nostra existenti habitam et fundatam (MOL Dl 106815); [1523]: in ortum logodi (Szerémi 1857. 85–86); 1526: in suburbio civitatis nostre Budensis *Bodogazzonfalwa* vocato a parte occidentali adiacenti (ÖS HHStA, Reichshofkanzlei, Reichregisturbücher Ferdinandi I. Bd. I. Fol. 99ᵛ-100ᵛ); [1529]: in campo *Logot*, quod inceperunt ire versus Viennam (Szerémi 1857. 264); [1530]: ex parte *Logod* sub montorio vinearum (Szerémi 1857. 283)

Logod falu a források tanúsága szerint a *castrum* falain kívül (1390), a budai hegy alján (1405), szőlődűlők alatt (1530), a nyugati oldalon (1526) terült el, vagyis mai helyrajzi leírással élve a Várhegy nyugati lejtőjének alján, az Ördög-árok bal partján helyezkedett el. Pontos helyét az 1930-as években feltárt temploma mutatja, amely a mai Attila út és Logodi utca között, a Bugát lépcsőnél, enyhén már a hegyoldalon emelkedett.[171] A faluról egyéb régészeti ismerettel nem rendelkezünk.

Logod jogi állása szerint falu volt, bár néhány forrás Buda *suburbium*-ának nevezi, ám ez inkább helyrajzi, mint jogi értelemben értendő. A falu földesura a budai Boldogasszony plébánia lehetett. Estei Hippolit egri püspök gazdasági kormányzója, Taddeo Lardi 1503-ban megvásároltatott egy elhagyatott házat a Zsidó kapun kívül, hogy saját szállása legyen budai tartózkodása idején. (1503. XII. 5.) Az egri püspökség számadáskönyveinek tanúsága szerint a ház után a Boldogasszony egyház plébánosának évente 3 Ft-ot kellett fizetniük. (1508) A fizetési kötelezettség okát egy 1521-ből származó iratból ismerhetjük meg, amelyben a Hippolit püspök halála után a koronára szállt házat II. Lajos király

[171] Garády Sándor: Budapest székesfőváros területén végzett középkori ásatások összefoglaló ismertetése 1931-41. I. BudRég 13 (1943) 514–518.
Garády Sándor tévesen azonosította az általa feltárt templomot a Szt. Lázár kápolnával az 1390-es plébánia határper iratának hibás értelmezése alapján. (Ld. Váralja – Szt. Lázár, illetve a plébániahatárjárás elemzését.)

Batthyány Ferencnek adományozta. Az oklevél szerint a ház két egyesített jobbágytelken állt a város alatt, a Boldogasszony plébánia birtokán. (1521. IV. 6.) A plébános birtoka és rajta Hippolit háza tehát a Zsidó kapu alatt, a város nyugati oldalán terült el. Hogy ez a hely Logoddal azonosítható, további adatok is bizonyítják. Mária királyné 1526-ban, egy hónappal a mohácsi csatavesztés után eladományozta Szalkai László esztergomi érsek budai házát Bátori Istvánnak. A Nyírő utcai házhoz kert is tartozott a nyugati oldalon, a Boldogasszonyfalva nevű külvárosban. (1526. IX. 29.) Minden kétséget kizáróan a Boldogasszony plébánia birtokáról volt szó ebben az esetben is, mivel ugyanezt a házat és kertet János király is eladományozta kissé később Werbőczy Istvánnak. (1526. XII.26.) A gyümölcsöskert az oklevél leírása szerint a zsidó temető mellett feküdt, amelynek pontos helyét ismerjük a mai Attila utca – Mikó utca - Pauler utca - Roham utca háztömb területén. Az itteni gyümölcsöskerteket felidézte Dernschwam is, aki a Fuggerek kertjére emlékezett vissza 1555-ben, a városkapun kívül, az országút mellett, az általa kicsiny falunak nevezett Logod környékén. (1555) Szerémi pedig Bánfi Jakab megmérgezésének leírásakor a Bosnyák Mátyás királyi szakács által adott vacsorát helyezte egy logodi kertbe. [1523] A fent ismertetett oklevelekben leírt helyszín azonossága okán Boldogasszonyfalvát azonosíthatjuk Logoddal.

Logod falut első ízben 1390-ben említették meg forrásaink a budai plébániák határperében, amelyben a Szt. Mária Magdolna egyház magáénak követelte, de az ítélet szerint a Boldogasszony egyházé maradt. Keletkezésének körülményeit nem ismerjük, csupán annyit tudunk, hogy a 13. század végén még nem létezett, mivel az 1290-ben a felhévízi dézsmakerület határainak leírásában még nem szerepel, pedig a határ a zsidó temetőnél végződve magába foglalja a későbbi Logod területét is. A falu bíráját és esküdtjeit 1437-ben és 1445-ben nevezték meg az oklevelek.

Nándor

1276: in villa *Nandurt* duas vineas (MOL Dl 942, *BTOE* I. 138); [1290] villa *Nandur* (Veszp. Érs. lt., Litt. mancae 7., MOL Df 283101); 1323/1347/1456: possessio *Nandur* (MOL Dl 2172, *AO* VII. 296. sz.); 1330: in territorio ville *Nandur* (Eszt. k. hh. lt. 67-3-7, MOL Df 209038, *Str.* III. 157)

A falu pontos fekvése ismeretlen. A felhévízi dézsmakerület határainak leírásában Nyék falu után sorolták fel (1290). Mivel a határjárás északról haladt déli irányba, Nyék déli szomszédságában kereshetjük Nándort. A későbbiekben, amikor már az időközben feltehetően elnéptelenedett település területe Budához került, néhány további forrás segíti Nándor helyének keresését. A budaszentlőrinci pálos kolostor helyét az oklevelekben gyakran jelölték meg a Nándor-hegy alatt kifejezéssel. Ezt a hegyet, amelynek hegyoldalaira szőlődülők kapaszkodtak fel, forrásaink szerint a mai Sváb-hegy tömegével azonosíthatjuk. Nevét feltehetően a falu után nyerte el. (*Ld. Hegyek – Nándor*) A rendelkezésünkre álló meglehetősen szűkös számú adat alapján Nándor falut a Sváb-hegy keleti oldalán, a hegy lábánál kell keresnünk a mai Szépilona és a Városmajor között. Ennél pontosabb meghatározásra forrásaink nem adnak módot.[172]

Nándor falu neve korai keletkezésre utal, bolgár etnikumot jelölő helynév. Legkorábbi említése 1276-ból származik, a szigeti apácák két itteni szőlőjét ismerhetjük meg ekkor. A későbbi adatok is szinte kizárólag szőlők adás-vételéhez kötődnek, és ez alapján joggal következtethetünk arra, hogy a 13. század második felétől ismert Nándor területén elsősorban szőlőtermelés folyt. Egy 1323-ból származó oklevél tanúsága szerint Nándor ekkor már Buda város birtoka volt. 1330-ban még Nándor falu területéről írtak, 1375-ben, majd 1441-ben már csak Nándor területéről. Ebből a település elnéptelenedésére következtethetünk.[173] (*Ld. Szőlődülők*)

[172] Györffy György a Kútvölgy táján kereste. (Györffy 1998. 659–660.)

[173] Gárdonyi Albert szerint Nándor területére esett „Kunc ispán majorja", amelyet azonosnak vélt a későbbi nyéki királyi vadászkastéllyal. (Gárdonyi 1945. 390–391.) Meghatározása téves, mivel Kunc ispán majorja nem azonosítható a későbbi palotákkal, egyébként pedig mindkettő helyszíne jól meghatározhatóan Nyéken, illetve Nyék közelében, már felhévízi területen volt.

Nevegy

+1015/+1158/1220k/1323/1403 Pp./Reg.: villa *Neuyg* iuxta *Kana* dimidio miliario in montibus sita (Mon.Vat. I/1. 576, *DHA* I. 5); 1298/1298: Thomas et Samel de *Neweeg* (Veszp.k m. lt. Epp. Dec. Budenses n. 8, *BTOE* I. 302. sz.); 1325/1380/1380/1470: possessio *Neuygh – Neuegh*... Nicolaum filium Andree de *Neuygh* (Eszt. k. m. lt. 45-8-9); 1380/1470: Martinus litteratus de *Neuigh* fidelis familiaris nostris (Eszt. k. m. lt. 45-8-9); 1433/1434: de quodam predio seu terra *Neveg* vocata ipsius monasterii Pechwaradiensis, quod predium seu terra iure parochiali est subiecta ipsi ecclesie parochiali de *Sassad* existens infra limites ipsius parochie de *Sassad* (Eszt. k. m. lt. 45-2-5, 45-2-6, *BTOE* III. 1057. sz.); 1433: ville *Neweg* dicte nunc depopulate ad ecclesiam sancti Andree apostoli de *Sasad* iure parochiali pertinentis (Eszt. k. m. lt. 45-2-3, *BTOE* III. 1064. sz.); 1434/1470: promontorii *Newygh* prope civitatem nostram *Budam* existentis (Eszt. k. m lt. 45-8-9, *BTOE* III. 1077. sz.); 1438: super... decimis vinorum predii seu terre *Newegh* infra limites parochie ecclesie parochialis sancti Andree de *Sasad* Vesprimiensis diocesis (Eszt. k. m lt. 45-4-1, *BTOE* III. 1203. sz.); 1452: decimarum vinorum predii sew terre *Neweg* infra limites parochialis sancti Andree de *Sasad* (Eszt. k. m. lt. 45-12-9); 1454: decimas vinorum cuiusdam predii *Newegh* appellati infra limites possessionis *Sasad* (Eszt. k. m. lt. 45-5-4); 1458: super facto quarundam decimarum de monte *Sasad* et pertinentiis eiusdem *Wymal* et *Gombamal* vocatarum que alias ad parochialem ecclesiam sancti Andree apostoli prope Budam pertinere dinoscebatur et ut de quodam predio *Newegh* et eius territorio pertinentium similiter ad dictam ecclesiam sancti Andree (Eszt. k. m. lt. 45-6-3); 1460: decimarum vinorum predii montis *Newegh* (Eszt. k. m. lt. 45-14-6); 1463: super facto decimarum de *Sasad* et presertim, predii *Newegh* et territorii ipsius... ad ecclesiam parochialem sancti Andree de *Sasad* pertinentium (Eszt. k. m. lt. 45-13-11); 1463: super facto decimarum promontorii predii *Newegh*... ad ecclesiam parochialem sancti Andree de *Sasad*... pertinentis (Eszt. k. m. lt. 45-13-10); 1463: decimas *Gombamal* et territorii montis *Newegh Wymal* vocati (Eszt. k. m. lt. 45-7-9); 1463: super nonnullis decimis montis *Newegh Wymal, Gombamal* prope Budam Wesprimiensis diocesis (Eszt. k.m. lt. 45-13-9) 1463k: dicta villa de *Newitz* sit situata in una valle profunda distante XXV magnis miliaribus illarum parcium a dicto monasterio [Pechwaradiensi] et sit extra eius districtum et terras eiusdem (Eszt. k. m lt. 45-14-3.); 1463k: decimarum montis *Sasad* et pertinentiarum eiusdem *Wymal* et *Gombamal* vulgariter et signanter de quodam predio *Newegy* et eius territorio proventium (Eszt. k. m. lt. 45-14-9); 1467: in monte *Sasad* ac *Wymal* et *Gombamal* locis et signanter in predio *Newegh* ac eius territorio (Eszt. k. m. lt. 45-8-4); 1470: decimas *Wymal* et *Gombamal* promontoriorum predii *Neweg* (Eszt. k. m. lt. 45-8-8); 1470: predio sive terra *Nyweg* vocata (Eszt. k. m. lt. 45-8-9); 1472: decimas vinorum territorii *Nyweg* ac promonthoriorum *Wymal* et *Gombamal* (Eszt. k. m. lt. 45-9-4); 1531: *plebano de Sasad... Isten kwthya, Isten kerthe, Akasto hegh, Kanya kapw, Mazas, Gomba Mal, Eperies, Kys Wymal, Nagh Wymal, Sagadadh, Kis Kewes, Nagh Kewes, Hollomal, Bechkew, Nadaskwih, Sasadh, Ligeth welgh* (Eszt. k. m. lt. Capsae Ecclesiasticorum 85-1-11)

Nevegy falu a pécsváradi apátság számára 1220 előtt hamisított oklevél szerint Kánától fél mérföldre, a hegyek között terült el. (1015/1158/1220k) A 15. század közepén folytatott tizedperekben egyértelműen a sasadi Szt. András plébánia határai között lévőnek mondták. A birtok pontosabb elhelyezését megkönnyíti szerencsére, hogy rendelkezésünkre áll egy határjárás, amely rendkívül becses forrás. Az iratban meglehetős részletességgel járták körbe Nevegy birtokot, és ez lehetővé teszi Nevegy, valamint Sasad helyének részleges meghatározását. (1325/1380/1380/1470)[174]

A határjárásban tehát így írták le Nevegy határait. A bejárást keleten kezdték egy köre tett határjelnél, amely a Nevegyet és Sasadot elválasztó út mellett volt. Innen dél felé haladva a Budáról jövő úthoz mentek, ezt keresztezték, majd nagy távolságot megtéve továbbra is délnek haladva hármashatárhoz értek, ahol keletről Sasad, délről Áronföldc, nyugatról Nevegy volt határos. Ezután továbbhaladtak

[174] Az 1325-ös oklevél hitelességével szemben kételyek merülhetnek fel. Károly király ugyanis 1323-ban és 1329-ben is átírta és megerősítette a pécsváradi apátság Nevegy falut is felsoroló alapítólevelét, nem kétkedve annak hitelében. Ennek fényében mindenestre furcsa az 1325-ös oklevélben a király azon állítása, hogy az apát korábban sosem birtokolta Nevegyet. Következtetésünknél azonban súlyosabb két tartalmi hiba. Egyrészt Sándor ispán, néhai országbíró ügyvédvalló oklevelére történik utalás. Márpedig Köcski Sándor 1325-ben hivatalban levő országbíró volt. (Engel 1996. I. 7.) Másrészt Henc fia János királyi embert budai bírónak nevezik az iratban, ő viszont a budai rektor címet viselte, és csak utóda, Miklós használta a bíró címet, először 1347-ben. (Kubinyi 1971. 80.) Az 1325-ös oklevelet Nevegyi Márton deák, királyi familiáris mutatta be I. Lajos királynak 1380-ban, és kérte annak privilégiális megerősítését, amit a király meg is tett. Ő minden bizonnyal azonos Kemecsei Márton királyi familiárissal (1380. I. 2. – MOL Dl 87869, Engel 1996 I. 486.), tehát mindenképpen létező személy, maga az oklevél sem tartalmaz semmi kivetnivalót, méltóságsora hibátlan. 1470-ben a tizedper bírája, Miklós tinini püspök is hitelesnek fogadta el, és készíttette el másolatát az esztergomi káptalan kérésére. Gondolatmenetünk arra irányul, hogy Márton deák feltehetően hamis oklevelet erősíttetett meg Lajos királlyal. Mindez azonban nem érinti az oklevélben leírt földrajzi helyek valódiságát.

egy árokhoz, és itt nyugat felé fordultak, majd jókora távolságot megtéve egy föld határjelhez érkeztek, amelytől délre már a kánai egyház földje terült el. Folytatva a bejárást nyugat felé a Szék nevü tó, avagy mocsár környékén találtak egy határjelet, ezen keresztülhaladt a határ egy kő határjelig, amely még mindig a Székben állva délről Kánát, nyugatról Kemecsét és keletről Nevegyet választotta el. Innen már észak felé fordultak, és az Aszó nevü völgyön át folytatták útjukat, amelynek nyugati fele Kemecséhez, keleti fele Nevegyhez tartozott. Ezután észak felé haladtak, leszálltak egy árokba, és ezen haladtak tovább szölők között az Örsről jövő útig. Az utat keresztezték, majd egy másik úthoz értek, amely Keszi felől jött, és ezen felmentek a Kemecse-hegy lábához, ahol régi föld határjeleket találtak, délről Kemecsét, keletről pedig Nevegyet határolva el egymástól. Innen kelet felé fordulva egy réthez értek, amelyet Kezmezőnek neveztek, és határjellel jelöltek meg. Innen dél felé fordulva átkeltek a Kalácsnévölgyén, és egy nagy földhatárjelhez mentek, amely keletről Sasadot, nyugatról Nevegyet választotta el, majd felmentek a Méh-hegyre, ahol egy szikla volt a határjel. Ezután leereszkedve a hegyről a Sasadra vezető úthoz mentek, és az úton továbbhaladva a sasadi Szt. András egyház előtt haladtak el, az út keleti oldala Sasadhoz, nyugati oldala pedig Nevegyhez tartozott. Folytatva útjukat pedig elérték a határjárás kiindulási pontját.[175] (*7. kép*)

A határjárás ugyan rendkívül részletes, sajnos azonban nagyon kevés helyszínét ismerjük más forrásokból, vagy a hagyományból. Kezdjük azzal, hogy a leírás szerint Nevegy faluval keletről Sasad, délkeletről Áronfölde, délről Kána, nyugatról pedig Kemecse volt határos. A szomszédok közül egyedül Kána neve és pontos helye ismert a mai Kamaraerdő ÉK-i szélén, és szintén Kánát nevezték meg a hamisított alapítólevélben viszonyítási pontként. Többet mondanak ma számunkra a megnevezett utak. Keleten, Sasad falu alatt a Budáról jövő utat említették meg, nyugaton pedig előbb az Örsről jövő utat, majd ettől kissé északra a Kesziről jövőt. Budáról Örsre a mai napig két útvonal vezet, mindkettő igazolhatóan régi eredetü. Az egyik a hegyek lábát megkerülő országút volt, vagyis a mai Budaörsi út, míg a másik a mai Németvölgyi úton, Törökbálinti úton vezetett szőlőhegyeken és völgyeken át Örs felé. Erről az útról ágazott le a Keszi felé vezető út, amely a mai Csillebércen haladt keresztül. A legkönnyebb volt a mai Irhás-árkon át Makkosmária irányába haladva Keszire jutni, egy ennél meredekebb út a Farkas-völgyön feljutva a Virág-völgyön át ereszkedett le Keszire. A határjárás biztos pontja a kánai határban lévő Szék, vagy Szik nevü mocsaras tó. Ez minden bizonnyal megegyezik az örsödi és örmezei keserüvíz telepekkel,

[175] 1325/1380/1380/1470: „...cuius quidem possessionis *Newig* prima meta incipit a parte orientali, super unum lapidem iacentem, penes viam pro meta existentem, inter ipsam possessionem *Newig* et possessionem *Sasaad* regalem, deinde egreditur ad partem meridionalem, vadit ad viam, que venit de *Buda*, transeundo ipsam, ad longum spatium ad eandem plagam pervenit ad tres metas terreas angulares, quarum una, a parte orientis pertinet ad dictam *Sasaad*, alia parte meridionali tenet metam *Aronfewlde*, tercia vero parte occidentali spectat ad dictam possessionem *Newig*; inde venit ad unum *arok*, et per eandem *arok* flectitur ad dictam partem occidentalem, ad spatium bonum tendendo, pervenit ad metam terream, que a parte meridionali separat terram ecclesie de *Kana*, et alia parte aquilonis distinguit terram possessionis *Newig*; deinde vero ad eandem plagam tendendo, prope lacum seu stagnum *Zeek* vocatam (!) venit ad metam terream inter possessiones *Newig* et *Kana*; abhinc intrat in eundem *Zeek*; inde pervenit ad lapideam metam iacentem in eodem *Zeek* angularem, que a parte orientali separat terram possessionis *Newig*, altera autem, a parte meridionali terram ecclesie de *Kana*, et separat a parte occidentali terram possessionis *Kemeche*; abhinc autem egreditur ad partem aquilonarem, vadit ad vallem *Azou* dictam, cuius vallis directa medietas a parte orientis spectat possessioni *Newyg*, alia autem medietas a parte occidentis pertinet ad dictam *Kemeche*; inde autem vadit semper ad plagam aquilonarem, cadit ad unum Arok, et per eundem inter vineas venit ad viam, que venit de *Ewrs*, et transeundo ipsam viam, vadit ad aliam viam, que venit de *Kezew*, et per eandem ascendit ad radicem montis *Kemechehegye* dictam, et penes eandem venit ad metas terreas antiquas, quarum una a parte meridionali est meta possessionis *Kemeche*, alia autem a parte orientali est meta possessionis *Neweg*; inde flectitur ad partem meridionalem, pervenit ad vallem *Kalachnewelgye* dictam et etiam ipsa venit ad metam terream valde magnam, que a parte orientali separat terram possessionis *Sasad* et a parte occidentis terram possessionis *Newig*; abhinc ascenditur ad montem *Mehheg*, venit ad unum lapidem stantem supra, pro meta existentem; inde vero descendendo vadit ad viam, que vadit ad villam *Sasaad*, ante ecclesiam beate Andree apostoli in eadem *Sasaad* constructam, cuius vie medietas ad partem orientis spectat dicte ville *Sasaad*, et a parte occidentis pervenit dicte possessioni *Newyg*; inde vadit ad priorem metam lapideam initialem et finalem, ibique cursus metarum possessionis *Neweg* terminatur..." (Eszt. k. m. lt. 45-8-9, MOL Df 237553, *Str.* III. 61)

18. századi térképeken még láthatjuk a mocsaras tavat. A Szék-tóból észak felé kivezető Aszú-völgy a mai Irhás-árok alsó szakaszával azonosítható eszerint, amely a Madár-hegy és a Gazdagrét között található. A völgyön felfelé haladva érték el a szőlők közötti, Örsről jövő utat úgy, hogy a határ a völgy alján lévő árokban haladt. Eszerint az út a mai Törökbálinti útnak felel meg. Még mindig a völgyet követve érték el a Keszire az Irhás-árkon át vezető utat, sőt továbbra is a völgyben haladó úton mentek a Kemecse hegy lábához. Ez valószínűleg a mai Ördög-orom lehetett. Déli oldalán terülhetett el a Kezmező nevű rét, amelyen át már dél felé fordulva keresztezték a Kalácsné-völgyét minden bizonnyal a mai Farkas-völgy alsó szakaszát, majd megmászták a Méh-hegyet, a mai Farkasréti tér alatti lapos hegygerincet. A Méh-hegyről a Sasadra menő útra mentek le, és ezen elhaladtak a sasadi Szt. András templom előtt. A falun túljutva elérték a bejárás kezdetét, amely alatt volt a Budáról jövő országút már a hegyek alján, vagyis a mai Budaörsi út őse. Sasad falu tehát a Farkas-völgyet keletről szegélyező hegygerinc alsó szakaszán keresendő mindenképpen a Budaörsi út fölött a mai Beregszászi és Dayka Gábor utcák közötti területen. Ezt a területet szeli át a Sasadi út, amely - ha következtetéseink megállják helyüket - ma is helyesen őrzi a falu emlékét. Nevegy területét tehát nagy vonalakban a keserűvíztelepek, az Irhás-árok, az Ördög-orom és a mai Sasad határolják, vagyis nagyjából a mai Gazdagrét területének felel meg. Maga a falu völgyben feküdt (1463), ezért maradványait a mai Gazdagrét területén kellene keresnünk. A gazdagréti lakótelep építése során talált településmaradványok feltehetően Nevegy faluval azonosak.[176] A határjárás elemzésének végén visszautalunk a pécsváradi alapítólevélre, amely szerint Nevegy fél mérföldre terült el Kánától a hegyek között. Az általunk meghatározott terület valóban kb. 4 km-re, vagyis mintegy fél mérföldre található az apátság romjaitól.

Nem ismerjük Nevegy falu eredetét. A pécsváradi apátság bizonyára királyi adományként kapta tulajdonát. Bár az apátság alapítólevele és annak 12. századi átirata hamisítványnak bizonyult, az 1220 körül készült átiratot már hiteles oklevélnek tartják. Eszerint a királyi adomány még 1220 előtt születhetett, és érvényességét bizonyítja, hogy többszörös pápai és királyi megerősítést nyert.[177] Az átiratok és megerősítések idejében az apátság feltehetően rendelkezett is azokkal a birtokokkal, amelyeket az iratokba foglaltak. Esetleges még fönnálló kétségeinket eloszlatják azok a 15. század elején, már a dézsmaper idején írt oklevelek, amelyek az apátság birtokának mondják Nevegyet a sasadi plébánia határai között.[178] (1433/1434) A per nem is Nevegy birtoklása, hanem annak dézsmái miatt keletkezett az apátság és az esztergomi káptalan között, a nyilvánvalóan kétértelmű egyházjogi helyzetben, miután a sasadi plébánia dézsmáját Zsigmond király a káptalannak adományozta. A per ismertetése meghaladja munkánk kereteit, csupán annyit jegyzünk meg, hogy 1435-ben a házeli zsinat kiküldött bírái a káptalan javára ítéltek és annak ellenére, hogy a per az 1470-es évekig elhúzódott, úgy tűnik ezután már folyamatosan a káptalan szedte be a tizedet Sasad plébániájának teljes, tehát Nevegyet is érintő területén. Az 1531-ből fennmaradt sasadi dézsmajegyzékben felsorolt szőlődülők között megtaláljuk azok neveit is, amelyek már a nevegyi tizedper irataiban is szerepeltek az 1460-as évektől folyamatosan, nevezetesen Gombamál és Újmál szőlődülőket Nevegy puszta területén. Ezek pontos helyét sajnos nem ismerjük. A környező falvak lakosai azonban még a 17. század végén is ismerték Istenkútja, Akasztóhegy, Kányakapu, Mázas helyét, a mai Dobogóhegy és a Budaörsi út Gazdagrét alatti területén.[179]

Nevegy falut 1433-ban már néptelennek mondták. Ettől fogva az oklevelekben általában pusztának (*praedium seu terra*) nevezték, néha hegynek, vagy szőlődülőnek. A szomszédos Sasadhoz hasonlóan

[176] Gopcsa Ágnes közöletlen ásatása, 1983. BTM Adattár 1439–1484, 1451–1484.

[177] *DHA* I. 75

[178] Kemecsei, avagy Nevegyi Márton deák valódi birtoklásáról nem vagyunk meggyőződve, annak ellenére, hogy I. Lajos király 1380-ban privilégiális formában ismerte el azt egy 1325-ben kelt oklevelet átírva. Márton és leszármazottai későbbi tulajdonára semmilyen irat nem maradt fenn. Az egyébként Kemecseinek mondott Márton elképzelhető, hogy kemecsei birtokos volt, és az 1325-ös oklevéllel próbált jogot formálni Nevegyre. 1298-ban két nevegyi személy tanúfelsorolásban szerepel a kelenföldi dézsmaperben. (1298)

[179] Gárdonyi 1945. 384–388.

lakosai elhagyták, és feltehetően Budára költöztek. A szakirodalom úgy tartja, hogy Nevegy újra Sasad része lett, és vele együtt olvadt Budába Mátyás király adománya folytán. Ezt adatokkal nem tudjuk alátámasztani, mivel nem ismerjük a birtok tulajdonosait a 15. század közepe után. A dézsmát ugyan egységesen sasadi dézsmának nevezték 1531-ben, de ez még nem jelenti azt, hogy Sasadot és Nevegyet egy birtokos is uralta, csupán egyházjogi egységüket bizonyítja. A kérdést csak további források felderítése dönthetné el.

Sasad

1236/1286/1300/1503/1504: duabus capellis suis sancti Andree videlicet *Sassard* et sancti Martini de *Ewrs* ecclesiis magistralibus (Eszt. k. m. lt. 66-2-10, *BTOE* I. 21. sz.); 1243/1503/1504: cum duabus capellis [ecclesie] sancti Gerardi [martiris ecclesi]is scilicet sancti Andree apostoli in *Sasard* et sancti Martini in *Ewrs* (Eszt. k. m. lt. 66-2-10, *BTOE* I. 26. sz.); 1256: libertinum...Jobos filium Mertha de villa *Sasad* (MOL Dl 76143, Z. I. 11. sz.); 1265/1265: sancti Andree in *Sasad* (Veszp. k. m. lt. Epp. litt. mancae nr. 3, *BTOE* I. 68. sz.); 1291: quarta magistrali ecclesie sancti Andree de *Sassag* Wesprimiensis diocesis (Veszp. k. m. lt. Epp. Dec. Budenses nr. 4, *BTOE* I. 255. sz.); 1296: Mykounem de *Sasad*... ecclesiarum plebanos (Eszt. k. m. lt. 45-1-3, *BTOE* I. 283. sz.); [1297]: super... et quarte decimarum de *Sasad* (Veszp. k m. lt. Epp. Dec. Budenses nr. 23, *BTOE* I. 291. sz.); 1297/1298: quarte de *Sasaad* (Veszp. k. m. lt. Epp. Dec. Budenses nr. 8, *BTOE* I. 292. sz.); 1298/1298: Myko sacerdos de *Sasaad*... Gabrianus de *Sasaad*... Farkasius et Lyppold de *Sasaad* (Veszp. k. m. lt. Epp. Dec. Budenses nr. 8, *BTOE* I. 302. sz.); 1302: super quarta magistrali de *Sasag* (Veszp. k. m. lt. Epp. Dec. Budenses nr. 9, Veszp. Reg. 20); 1319/1319: ecclesia de *Sasag* prope civitatem *Budensem* (Veszp. k. m. lt. Veszpr. Eccl. et Capit. 16, Veszp. Reg. 53.); 1320/1320: ecclesie *Sasag*... de cultello *Sasag* (Veszp. Érs lt. Dec. Episcopales 10, *Str.* III. 713); 1321/1322: de *Sasagh* (Veszp. k. m. lt. Csajág 1, *Str.* III. 14); 1321: de *Sasag* (Veszp. Érs. lt. Misc. 159, *MREV* II. 39); 1323/1347/1456: portiones in *Sasad* (MOL Dl 2172); 1325/1325/1380/1470: meta inter... possesionem *Neuigh* et possessionem *Sasad* regalem... viam que vadit ad villam *Sasad* ante ecclesiam sancti Andree apostoli in eadem *Sasad* constructam (Eszt. k. m. lt. 45-8-9, *Str.* III. 61-63); 1327: de *Sasag* (*Str.* III. 716.); 1332-35: Martinus plebanus de *Sastiti* (Vat. I/1. 182); 1382: plebaniam ecclesie parochialis de *Sasad* nostre iurisdictionis subiecte (Eszt. k. m. lt. 45-1-8); 1390: ecclesias nostras in possessionibus nostris regiis *Sasad* et *Wrs*... habitas in comitatu Pelisiensi existentes (Eszt. k. m. lt. 45-1-9, *BTOE* III. 100. sz.); 1391: de *Sasad* et de *Wrs* parrochialium ecclesiarum plebium nuncupatarum (Eszt. k. m. lt. 44-2-13, *BTOE* III. 129. sz.); 1400/1513: de *Sasaad* (Eszt. k. m. lt. 44-6-8, *BTOE* III. 308. sz.); 1404: in promontorio ville *Sassad* (MOL Dl 8948, *BTOE* III. 381. sz.); 1411: hominibus nostris in possessionibus *Wrs* et *Sasad* vocatis residentibus (Eszt. k. m. lt. 45-2-1, *BTOE* III. 578. sz.); 1426: parrochialium ecclesiarum villarum *Wrs* et *Sasad* Vesprimiensis diocesis eisdem apostolica auctoritate unitarum (Eszt. k. m. lt. 44-3-14, *BTOE* III. 900. sz.); 1434/1435: quedam solemnis parochialis ecclesia sancti Andree de *Sasad* Wesprimiensis diocesis communiter vocata... iurisdictionis eiusdem ecclesie Strigoniensis iuridice subiecta (Eszt. k. m. lt. 45-2-9, *BTOE* III. 1082. sz.); 1452: decimarum vinorum in vineis in terra et monte *Bugamal* iuxta et prope villam *Sasad* diocesis Wesprimiensis ex opposito montis *Akaztho* supra viam et puteum qui sunt sub eodem monte *Bugamal* sito a parte oppidi Budensis et vinearum *Istenkerthe* vocatarum ex novo plantatis (Eszt. k. m. lt. 45-4-4); 1452: decimarum vinorum predii sew terre *Neweg* infra limites parochialis sancti Andree de *Sasad* (Eszt. k. m. lt. 45-12-9); 1454: decimas vinorum cuiusdam predii *Newegh* appellati infra limites possessionis *Sasad* (Eszt. k. m. lt. 45-5-4); 1458: super facto quarundam decimarum de monte *Sasad* et pertinentiis eiusdem *Wymal* et *Gombamal* vocatarum que alias ad parochialem ecclesiam sancti Andree apostoli prope Budam pertinere dinoscebatur et ut de quodam predio *Newegh* et eius territorio pertinentium similiter ad dictam ecclesiam sancti Andree (Eszt. k. m. lt. 45-6-3); 1459: de *Sasaad* prope *Budam* (Eszt. k. m. lt. 44-4-2); 1463: super facto decimarum de *Sasad* et presertim, predii *Newegh* et territorii ipsius... ad ecclesiam parochialem sancti Andree de *Sasad* pertinentium (Eszt. k. m. lt. 45-13-11); 1463: super facto decimarum promontorii predii *Newegh*... ad ecclesiam parochialem sancti Andree de *Sasad*... pertinentis (Eszt. k.m.lt. 45-13-10); 1463k: decimarum montis *Sasad* et pertinentiarum eiusdem *Wymal* et *Gombomal* vulgariter et signanter de quodam predio *Newegy* et eius territorio proventium (Eszt. k. m. lt. 45-14-9); 1464: in promontoriis *Wymal* et *Gombomal* in territorio *Sadasd* (!) (Eszt. k. m. lt. 45-8-3); 1467: in monte *Sasad* ac *Wymal* et *Gombamal* locis et signanter in predio *Newegh* ac eius territorio (Eszt. k. m. lt. 45-8-4); 1469u: Terra vero sive praedium est *Sassad*, quod in comitatu Pilisiensi adjacet, in cuius facie adhuc manet ecclesia lapidea (Kovachich 1799. 532); 1531: plebano de *Sasad... Isten kwthya, Isten kerthe, Akasto hegh, Kanya kapw, Mazas, Gomba Mal, Eperies, Kys Wymal, Nagh Wymal, Sagadadh, Kis Kewes, Nagh Kewes, Hollomal, Bechkew, Nadaskwth, Sasadh, Ligeth welgh* (Eszt. k. m. lt. Capsae Ecclesiasticorum 85-1-11)

Sasad falu pontos elhelyezkedését ma nem ismerjük, területének határait azonban hozzávetőlegesen meg tudjuk határozni. 13. századi oklevelek tanúsága szerint Sasad szomszédai Kispest és Örs voltak, ez utóbbiak pontos helye szerencsére ismert (a mai Tabán és Budaörs), tehát Sasad köztük helyezkedett el. Kispest tizedkerületének megosztását leíró 1302-es oklevélben a határjárás a fehérvári országútnál

(a mai Alkotás út – Budaörsi út) ért véget, vagyis Kispest és Sasad határa a mai Sas-hegy táján kereshető. (*Ld. Buda város határai*) Kispest örökén Sasad keleti határosa Buda városa lett a 15. század második feléig, amikor Mátyás király Sasadot Budának adományozta, ezután már budai területnek számított. A falu fekvésének szabatosabb meghatározását a feltehetően Sasad területéből kiszakított Nevegy határjárásában olvashatjuk, és ennek helyes elemzésével végezhetjük el. (*Ld. Nevegy*) A nevegyi határ keleti oldalán egy hegyről leereszkedve a Sasadra vezető úthoz mentek, és az úton továbbhaladva a sasadi Szt. András egyház előtt haladtak el. Az út keleti oldala Sasadhoz, nyugati oldala pedig Nevegyhez tartozott. Ez a határvonal véleményünk szerint a mai Sasadi út környékén haladt, a falut a hegy lábánál, a mai Budaörsi út fölött kell keresni.

Sasad királyi birtokban lévő szőlőtermelő település volt, a késő középkorban egyik utolsó maradványa az egykori kiterjedt budai királyi birtoktestnek, a budai *clitium*-nak. 1411-ben a sasadi birtokon élőket *hominibus nostris* nevezte a király, 1390-ben is királyi birtoknak mondták. (1390, 1411) Mint királyi birtokot adományozta Mátyás király 1469 után, pontosabban meg nem határozható időben Buda városának.[180] Ezidő előtt a visegrádi vár uradalmához tartozott. A gazdag szőlőtermelő birtokból azonban már korábban is elkülönítettek egyes részeket. Nem tudjuk pontosan mikor, de biztosan 1228 előtt adományozta el a király Sasad területéből Nevegy falut a pécsváradi bencés monostornak. (*Ld. Nevegy*) 1256-ban a Nánabeszter nembéli Nána fia Nána egy sasadi *libertinus*-át adta Berki Chom fiainak. (1256) A magtalanul elhalt Berki Tamás birtokrészeit 1323-ban Szécsényi Tamás erdélyi vajda kapta adományba a királytól. (1323)

A birtok királyi tulajdonát és korai eredetét bizonyítja egyházi jogállása is. Területe a szomszédos Örssel és Kispesttel együtt ki volt véve az illetékes veszprémi püspök joghatósága alól és közvetlenül az esztergomi érsekhez tartozott, amely királyi alapításra vall.[181] A falu legelső említése idején, 1236-ban a sasadi Szt. András egyházat a kispesti Szt. Gellért plébániaegyház kápolnájának mondták, ugyanígy nevezték 1243-ban is. (1236, 1243) Az alávetettség jeleként a kispesti plébánost illette a sasadi pap dézsma jövedelmének negyed része (*quarta pars magistralis*), amelyet IV. Béla király 1236-ban a kispesti egyház kegyuraságával (*ius patronatus*) és egyházi jövedelmeivel együtt adományozott el az általa alapított pétervárad ciszterci monostornak. A 13. század második felében a kispesti plébánia egyházi jogainak megszerzése érdekében a veszprémi püspök folyamatosan perelte a sasadi dézsmából származó negyed részt is, amelyet 1302-ben meg is kapott. Sőt a 14. század folyamán a Sasad feletti *iurisdictio*-t is igyekezett megszerezni. (1320, 1322, 1327) A sasadi plébános azonban a szomszédos hasonló jogállású plébánosokkal együtt sikeresen védelmezte különállását Lodomér érsek mára elveszett privilégiumára hivatkozva. (1296, 1352, 1382) Eszerint a sasadi plébánia, mint királyi egyház *visitatio*-ját az esztergomi érsek végzi, dézsmája az érseket illeti, a plébános pedig az esztergomi érsek zsinatát köteles látogatni. Végül a 15. század elején külön pápai megerősítés tette megkérdőjelezhetetlenné az egyház exempt státuszát. (1400/1513) Zsigmond király 1390-ben a sasadi egyház feletti királyi kegyúri jogot és a hozzátartozó összes jövedelmet (Örssel együtt) eladományozta az esztergomi káptalannak (a pápa jóváhagyását 1391-ben nyerte el), amely azután a középkor végéig háborítatlanul birtokolta azt. (1390, 1391) Ekkor már nincs szó a tized negyed részéről, a veszprémi püspökség 1302-ben szerzett jogáról, ennek sorsa források hiányában nem ismert.

A hosszantartó pereskedések, mint láttuk, az egyházi hatalom egymásnak ellentmondó értelmezése körül folytak a területileg illetékes veszprémi püspök, valamint a királyi magánegyház jogaira hivatkozó plébánosok és az esztergomi érsek között. A háttérben azonban nagyon komoly gazdasági érdekekről volt szó. 1332-ben a pápai tizedszedők a sasadi plébános jövedelmét 22 márkára becsülték, aki ennek alapján 123 garast fizetett. Ez az összeg meghaladta a Felhévízi keresztesek (15 M), a kispesti Szt. Gellért egyház (10 M) jövedelmét, nagyjából megegyezett a budai Szt. Péter mártír plébánia (20 M)

[180] Kovachich 1799. 532.
[181] Jankovich 1959. 84–85.

és a szomszédos Örs (20 M) jövedelmével. A Buda környéki falvak átlagosan 3–7 garast fizettek a pápai tizedszedőknek.[182] Kimagaslóan magas volt tehát a sasadi plébános jövedelme, amely szinte kizárólag a szőlődézsmából származhatott. Ezt a képet megerősítik későbbi adataink is. 1426-ban az esztergomi káptalan a frissen egyesített sasadi és örsi dézsmák annatájaként, vagyis az első év termésének feleként 50 forintot fizetett a pápai kincstárnak. (1426) 1531-ben a káptalannak járó sasadi dézsma összesen 131 forint volt. Az ebből az évből ránk maradt szőlődézsma jegyzékben olvashatjuk a sasadi határ szőlődűlőinek neveit, de ezek között a nevegyi dülők is szerepelnek, mivel Nevegy a sasadi plébánia dézsmakerületéhez tartozott. (1531) Gombamál és a két Újmál bizonyosan Nevegy területén helyezkedtek el. (1462) Nevegyen volt a mai Dobogó-heggyel azonosítható Akasztóhegy, Istenkútja, Istenkertje, Kányakapu, Mázas és az 1452-ben említett Bugamál-hegy is. (1452) (*Ld. Nevegy*) Szakadát, Hollómál és Ligetvölgy viszont a budai határral érintkezett, – dűlőneveik a budai dézsmalistákból is ismertek – ezért mindenképpen Sasad területén keresendők. (*Ld. Szőlődűlők, Hegyek*) A dűlőnevek sorrendjéből úgy tűnik, hogy az 1531-ben felvett dézsmajegyzék összeírói előbb a nevegyi határban jártak, majd a tulajdonképpeni sasadi határa tértek át. Tehát a lista második felében szereplő nevek – Szakadát után – tartoznak feltehetően Sasadhoz.

Maga Sasad falu a 14. század végétől fogva egyre inkább elnéptelenedett. Az 1391-ben kiállított pápai oklevél szerint csak kevesen lakták. (1391) Az 1450-es végétől eltűnik a falu megnevezése (utoljára 1452-ben) és helyette a hegy és szőlődülő (*mons, promontorium*) kifejezéseket kezdik használni. Mátyás adományában földnek, illetve pusztának (*terra vero sive praedium*) nevezte - ekkor tehát már lakatlan volt – templomáról azonban megemlékezett, eszerint az még állt ekkor. (1469u) A falu helyét 1531-ben már csak dűlőnév őrizte, plébánosát mégis megemlítették a dézsmaszedés során. (1531)

2. Szőlődűlők

Agyagverem
1505: *Agyagwerem* (MOL Dl 38658); 1510k: *Agyagweren* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)
Ismeretlen fekvésű szőlődülő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén.

Aranygomb
1505: *Aranygomb* (MOL Dl 38658); 1510k: *Arangomb* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)
Ismeretlen fekvésű szőlődülő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén.

Aranypohár
1505: *Aranpohar* (MOL Dl 38658)
Ismeretlen fekvésű szőlődülő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén.

Bársonymál
1505: *Barsonmal* (MOL Dl 38658); 1510k: *Barsonmal* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)
Ismeretlen fekvésű szőlődülő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén.

Bordélmál
1505: *Bordelmal* (MOL Dl 38658); 1510k: *Bordelmal* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)
Ismeretlen fekvésű szőlődülő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén.

[182] *Vat* I/1. 182.

Budapokla
1389: in territoriis dicte civitatis nostre prope villam *Nyek* in loco *Budapokla* vocatis (MOL Dl 64106, *BTOE* III. 83. sz.)
Ismeretlen fekvésű szőlődűlő Nyék falu közelében.

Csíkostó
1505: *Chykostho* (MOL Dl 38658); 1510k: *Chykostho* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)
Ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén. A Naphegy nyugati oldalán, a mai Mészáros és Avar utcák közötti vasúti területen egykor kisebb mocsaras tó terült el. Elképzelhető, hogy ennek a megnevezése.

Damjánmál
1383: *Damianmala* (Erdődy cs. galgóci lt. 94-7-7, *BTOE* III. 12. sz.); 1505: *Demyenmal* (MOL Dl 38658); 1510k: *Demjenmal* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)
Ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén.

Epptel
1390: vineam suam *Epptel* vocatam... *Der wyngarten Epptel* (MOL Dl 7575, *BTOE* 93. sz.)
Ismeretlen fekvésű szőlődűlő.

Eydel
1312: vineam suam *Eydel* vocatam sitam sub monte *Owmperg* vocato (MOL Dl 29662)
Ismeretlen fekvésű szőlődűlő a Pest-hegy (feltehetően a Gellért-hegy, esetleg a Várhegy) alatt.

Fejérföld
1521: vineam suam in promontorio *Feyrfewld* vocato in vicinitatibus ex una Magdalene Posony ex altera vero plagibus quedam via publica versus Albam Regalem tendens habitam et existentem (Tiszántúli ref. egyhk. kvt. 133)
Ismeretlen fekvésű szőlődűlő a Fehérvárra tartó országút (a mai Alkotás út, majd Budaörsi út) mentén, amely nem tartozott sem a veszprémi püspökség nagy dézsma nevű tizedkerületébe, sem az esztergomi káptalan sasadi tizedkerületébe.

Fertály
1505: *Fertal* (MOL Dl 38658); 1510k: *Fertal* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)
Ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén.

Formankút
1505: *Formankuth* (MOL Dl 38658); 1506: vineam *Formankwth* appellatam (!) (MOL Dl 21648); 1510k: *Formankwth* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608); 1513: in promontorio civitatis Budensis *Zakadad* et *Forman* nuncupatis (MOL Dl 106083. Prot. Bud. 235, 237.)
Ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén, a Szakadát nevű hegy és szőlődűlő közelében. A német név jelentése – 'szekeres kút' – közeli országútra és a mellette lévő közkútra utal.

Hengerejtő
1505: *Hengereythew* (MOL Dl 38658); 1510k: *Hengerethew* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608); 1527: in promontorio civitatis Budensis *Hengereythew* vocato (MOL Gyulafehérvári kápt. Misc. Cist. I. fasc. 5. nr. 22.)
Ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén.

Kapástemetés
1505: *Kapasthemethes* (MOL Dl 38658); 1510k: *Kapasthemethes* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)
Ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén.

Káplánkő
1505: *Kapplankw* (MOL Dl 38658); 1510k: *Kapplankhw* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)
Ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén.

Kecsele
1505: *Kechele* (MOL Dl 38658); 1510k: *Kechelee* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)
Ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén.

Kegler
1363: in territorio civitatis in monte *Keegler* existentem (Szerdahelyi cs. nyitraszerdahelyi lt.); 1462: in territorio *Kegler* vocato (MOL Dl 15766); 1477/1482: in monte *Kegler* vocato (MOL Dl 18669); 1480: in promontorio *Kegler* vocato (MOL Dl 18366); 1505: Kegler (MOL Dl 38658); 1510k: *Kegleer* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608); 1536: in promontorio civitatis Budensis in loco *Keegler* vocato (MOL Dl 106083 Prot. Bud. 574.)
Ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén. A hasonló nevű hegyen helyezkedhetett el. (*Ld. Hegyek*)

Kerekpalást
1505: *Kerekpalasth* (MOL Dl 38658); 1510k: *Kerekpalasth* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)
Ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén.

Kisaranygomb
1505: *Kysaranygomb* (MOL Dl 38658); 1510k: *Kisarangomb* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)
Ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén. Nyilván szomszédosa az Aranygomb nevű szőlődűlőnek.

Lernenpühel
1422: in territorio *Lernenpühel* (MOL Dl 11239, *BTOE* III. 811. sz.); 1526: *Lerichpüchel* (BFL Mohács előtti okl. gyűjt. 8. 136', MOL Df 286055)
Ismeretlen fekvésű szőlődűlő, amely német nevében egy dombra utal. A veszprémi püspökség nagy dézsmájának szőlődűlői között nem találkozunk nevével.

Ligetvölgy
1489: in promontorio civitatis *Lygethwelgh* dicto (ELTE kvt. Kézirattár, Dipl. Autogr. Prayana 40, MOL Df 283430); 1505: *Lygethvelg* (MOL Dl 38658); 1510k: *Ligethwelgh* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608); 1531: *Ligeth welgh* (Eszt. k m. lt. capsee Ecclesiasticorum 85-1-11)
Ismeretlen fekvésű szőldűlő, amely mind a veszprémi püspökség nagy dézsmájának, mind az esztergomi káptalan sasadi dézsmájának jegyzékeiben szerepel. Feltehetően a két terület határán terült el.

Macskalik
1505: *Maczkalyk* (MOL Dl 38658); 1510k: *Machalyk* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)
Ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén.

Magasalja
1427: in territorio civitatis *Magaslya* vocato (Pannonhalmi Főapátság hh. lt. 56, *BTOE* III. 909. sz.); 1505: *Magasalya* (MOL Dl 38658); 1510k: *Magasalya* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

Ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén.

Mandulás
1505: *Mondolas* (MOL Dl 38658); 1510k: *Mondolas* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608); 1524: *Mondolas* (MOL Dl 50556)

Ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén.

Mézesmál
1505: *Mezesmal* (MOL Dl 38658); 1510k: *Mezessmal* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

Ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén.

Nagydézsma
1505: *Nagydezsma* (MOL Dl 38658); 1510k: *Nagdezma* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

Ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén. Feltehetően a dézsmaszedő sátor szokásos helyének közvetlen környéke.

Nagysatumál
1343: in territorio *Nogsothumal* (MOL Dl 3554, MOL Dl 76690); 1346: in territorio *Nogsotou* (MOL Dl 76809)

Ismeretlen fekvésű szőlődűlő, amely nem tartozott sem a veszprémi püspökség nagy dézsma nevű tizedkerületébe, sem az esztergomi káptalan sasadi tizedkerületébe.

Nándor
1375: in territorio *Nandor* (MOL Dl 6296); 1441: in territorio *Nandor* (MOL Dl 13608); 1505: de *Nandor* (MOL Dl 38658.); 1510k: de *Nandor* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608); 1515: in promontorio civitatis Budensis in monte videlicet *Nandor* (MOL Dl 106083 Prot. Bud. 335–337); 1521: in promontorio Budensi… *Nandor* vocato (MOL Dl 106083 Prot. Bud. 590, 590/a, 590/b); 1524: *Nandorkees* solet arendari pro fl. 150 (HHStA Hungarica Fasc. 1. Fol. 127ᵛ; MOL Df 276080)

Nándor egykori falu szőlőterrnő területe, amely Buda város része lett a 14. század közepén. Dézsmája a veszprémi püspökséget illette, amely önálló tizedkerületként tartotta számon.

Pezzad
1383: *Pezzad* (Erdődy cs. galgóci lt. 94-7-7, *BTOE* III. 12. sz.)

Ismeretlen fekvésű szőlődűlő német neve.

Rézmál (Felhévízen is! ld. 1529, Vasvári k. hh. lt. Stat. 46)
1394: in territorio *Rezzymal* vocato superius allodium magistri Francisci dicti Bernhardi (MOL Dl 7931, *BTOE* III. 166. sz.); 1521: *Reezmal* (MOL Dl 106083 Prot. Bud. 575, 576)

Ismeretlen fekvésű szőlődűlő, amely nem tartozott sem a veszprémi püspökség nagy dézsma nevű tizedkerületébe, sem az esztergomi káptalan sasadi tizedkerületébe. Azonos nevű szőlődűlő felhévízi területen is ismert, ezért feltehetően a felhévízi területtel volt határos.

Rózsamál
1505: *Rosamal* (MOL Dl 38658); 1510k: *Rosas* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

Ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén.

Sármellék
1505: *Sarmelleke* (MOL Dl 38658); 1510k: *Sarmellek* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)
Ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén.

Stubuh
1384: in territorio *Stubuh* vocato (MOL Dl 7114, *BTOE* III. 23. sz.)
Ismeretlen fekvésű szőlődűlő német neve.

Szakadát
1506: vineam *Zakadaas* apellatam in superiori parte montis *Hollomal* vocitate in vicinitatibus vinearum a parte possessionis *Ewrs* (MOL Dl 21648); 1510: *Zakadak* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608); 1513: in promontorio civitatis Budensis *Zakadad* et *Forman* nuncupatis (Dl 106083 Prot. Bud. 235, 237); 1518: in promontorio dicte civitatis Budensis in monte *Zakadaad* nuncupato (Dl 106083 Prot. Bud. 465–466); 1521: in promontorio Budensi *Zakadath* vocato (Dl 106083 Prot. Bud. 590, 590/a, 590/b); 1531: *Sagadadh* (Eszt. k. m. lt. Capsae Ecclesiasticorum 85-1-11)
Feltehetően Buda és Sasad határán lévő szőlődűlő, mivel neve elöfordul, mind az 1510 körül készült budai, mind pedig az 1531-es sasadi dézsmajegyzékben. Egy oklevélben hegynek is nevezik (1518), más esetben a Hollómál-hegy felső részén elterülönek mondják. Tehát nyilvánvalóan meredek hegyoldalon helyezkedett el, innen eredhet a mai szóhasználattal szakadéknak mondandó neve. A hegy Örs felöli, vagyis nyugati, délnyugati oldalán feküdt. (1506)

Szentpál
1484: versus *Zenthpal* (Eszt. k. m. lt. 24-3-30, MOL Df 236334)
Ismeretlen fekvésű szőlődűlő a szentlőrinci pálos kolostor környékén.

Tikermál
1505: *Thykermal* (MOL Dl 38658); 1510k: *Thykermal* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)
Ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén.

Tymion
1375: in territorio *Tymion* (MOL Dl 6273)
Ismeretlen fekvésű szőlődűlő.

Vereskép
1505: *Vereskep* (MOL Dl 38658); 1510k: *Wereskep* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)
Ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén.

Vereskő
1510k: *Wereskew* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)
Ismeretlen fekvésű szőlődűlő a veszprémi püspökség nagy dézsmájának (*magnum foliatum*) területén.

3. Hegyek

Gellért-hegy
1276/XIV: Iuvenis… Petrus filius Vhank in hospitali sancte Elizabeth sub monte, qui dicitur sancti Gerardi (Catalogus 2021, cf. uo. 1528–1529); 1276/1510: *zent ersebet azzonnak ispitalyaban zent gelyert hegye alat* (*Margit* 1990. 148); 1312: vineam suam *Eydel* vocatam sitam sub monte *Owmperg* vocato (MOL Dl 29662); 1329: in monte *Pest* (Eszt. k. m. lt. 41-1-8); 1330-as

évek: quomodo miserit ipsum infra de monte *Pest* (Vat. kvt. Cod. Lat. 8541. f. 69v); 1388: in monte *Pestiensi* (MOL Dl 77982, *BTOE* III. 52. sz.); 1391: sancti Gerhardi sub monte *Pest* (Schier 1774. 117–118, *BTOE* III. 116. sz.); 1422: in territorio montis *Pestiensi* (MOL Dl 11239, *BTOE* III. 811. sz.); 1495: in latere montis sancti Gerardi martiris (MOL Dl 20319); 1527: *egy nagy hegyről aláereszték, kinek Kelenfölde a neve* (*Karthauzi* 1985. 446–447); 1541: supra monte Sancti Gerardi (MOL MNM Beleznay lt. 1541. VII. 23.); [1541] *Gerartsbergk* (Ratkoš 1966. 154)

A Gellért-hegy a Duna mellett az egyedüli földrajzi egység, amely máig megőrizte eredeti, középkori elnevezését. Neve először a Margit-legenda forrásaiban bukkan fel. Bizonyosan hívták Kelenföldi-hegynek és Pest-hegynek is. Ez utóbbi név azonosítása azonban nehézséget is jelent, mivel egyes esetekben a Pest-hegy (vagy német változata az Ofenberg) a Várhegyet jelöli.

Hollómál

1506: vineam *Zakadaas* apellatam in superiori parte montis *Hollomal* vocitate in vicinitatibus vinearum a parte possessionis *Ewrs* (MOL Dl 21648)

Buda és Sasad határán elterülő hegy, mivel a Szakadát dűlő mindkét terület dézsmalistáin szerepel. (*Ld. Szőlődűlők*) Ismert Szakadát-hegy neve is

Kegler

1363: in territorio civitatis in monte *Keegler* existentem (Szerdahelyi nyitraszerdahelyi lt.); 1477/1482: in monte *Kegler* vocato (MOL Dl 18669)

Hegy és szőlődűlő neve, amely nevét feltehetően jellegzetes, csúcsos formája után nyerte. (Ld. Kegel = hegykúp) A dézsmajegyzékek elemzésével kimutatható, hogy a logodi és a tótfalusi szőlőbirtokosok közül sokaknak volt itt a szőlőjük. A budai dézsmajegyzékekben a Kegler után következő Ligetvölgy dűlő viszont a sasadi határban is szerepel. Ez pedig a sasadi határ közelségére utal.

Madárhegy

[1530]: unum meatum habueramus de arce ad *Madarhegy*, qui nos vescebamur equis de vitis vinearum (Szerémi 1857. 284); [1541] *Roggandorf Villelm egy sáncot az Madárhegyre vettete* (*Memoria* 1981. 51); 1541: de *Madarheegh* sagittant, a porta iudeorum usque ad turrim arcis nomine *Bwszwgan* murus est dirupta (MOL Nádasdy lt. Missiles 35.cs.)

A mai Nap-hegy középkori elnevezése, amely a 16. század első feléből származó forrásokban maradt fenn. Elhelyezése egyértelmű, mivel a Zsidó kaputól a királyi palota felé haladó falszakaszt innen lehet ágyúkkal hatásosan lövetni. Az ütegeket egyébként a Schön-féle látképen is ábrázolták.

Nándor

1375: in territorio *Nandor* (MOL Dl 6296); 1412: claustrum sancti Laurentii de monte *Nandor* (MOL Dl 9927, *BTOE* III. 601); 1418/1418/1442: de claustro sancti Laurentii de sub monte *Nandor* prope Budam (MOL Dl 10817/c, *BTOE* III. 727. sz.); 1419/1419: in claustro sancti Laurentii martiris de Submonte prope Budam (MOL Dl 34849, *BTOE* III. 747. sz.); 1515: in promontorio civitatis Budensis in monte videlicet *Nandor* (MOL Dl 106083 Prot. Bud. 335–337)

Nándor hegye a hasonló nevű falu és a budaszentlőrinci pálos kolostor felett emelkedett. A mai Sváb-hegy – János-hegy hegytömbbel azonosítható.

Szakadát

1518: in promontorio dicte civitatis Budensis in monte *Zakadaad* nuncupato (MOL Dl 106083 Prot. Bud. 465–466.)

Buda és Sasad határán elterülő szőlődűlő neve is (*Ld. Szőlődűlők*), ezért a hegyet is ezen a határon kell keresnünk. Ismert Hollómál-hegy neve is.

Buda belterülete

Várnegyed / Castrum

1255/1279: in monte Pestiensi castrum quoddam exstrui fecimus (MOL Dl 1030, *BTOE* I. 40. sz.); 1255: in castro Pestiensi (MOL Dl 398, *BTOE* I. 42. sz.); 1259u: de castro Budensi (MOL Dl 82797, *BTOE* I. 53. sz.); [1403–1439]: *in derr Stat auf dem perg* (*Ofner Stadtrecht* 154. sz.); 1445: *zu Offen in dy statt awff dem perg* (Pozsony v. lt. 1224, MOL Df 239851); 1474: *zu Newen Offen auf den Berg zu Ungern* (Nürnberg v. lt. Briefbücher 34b. kötet 37°)

A középkori város lakói másképp nevezték meg lakóhelyük, környezetük színtereit, mint a modern város polgárai. A névadás még élő gyakorlat volt, amelyet nem hivatalok írtak elő, hanem a lakosok adtak nevet mindennapi életük színtereinek. A lakóhelyet, vagy egy-egy fontosabb esemény helyszínét a környék jellegzetességei után nevezték el. A tájékozódást elsősorban a nagyobb épületek segítették, leggyakrabban a templomok, kolostorok távolról is észlelhető és jellegzetes épületeihez viszonyították az eseményeket, vagy a házak elhelyezkedését. Felhasználtak azonban a hely megjelölésére egyéb építményeket is, a város kapuit, köz- és magánépületeket. Gyakran előfordult, hogy egy-egy háznak nevet adtak, majd a környező házakat is ezen ház szomszédságában nevezték meg. Természetesen az utcanevet is ismerte a középkori városlakó, a név azonban mindig az utca valamely jellegzetes tulajdonságától származott, és így érzékenyen követte az utca jellegének változását. „Nem volt az utca neve az utca két végén felírva, mint manapság, hanem a mindenkori jellegről nevezték el az utcát, vagy annak csak egy részét."[183]

Az elmondottakból következik, hogy a középkori városi telekkönyvek, még a 16. század elején sem ismerték a telekszámozást, hanem az élő névadás gyakorlatát használták egy-egy ingatlan meghatározásánál.[184] Általában ez úgy történt, hogy megnevezték az ingatlan körülbelüli helyszínét a fent ismertetett módon, majd megadták a szomszédok neveit.

Az alábbiakban először a tájékozódás viszonyítási pontjainak számító épületek helyrajzát elemezzük a Várhegyen épült erődítés, vagyis a *castrum* falain belül (mai szóval élve a Várnegyedben) kezdve az erődítésekkel, városkapukkal, majd folytatva az egyházi épületekkel. A jól ismert és sokszor feldolgozott egyházaknál csak a szigorúan a helyrajzra vonatkozó adatokat soroljuk fel, hiszen nem szükséges intézménytörténeti és építéstörténeti adataikkal jelen munka keretei között újra foglalkoznunk. A bizonytalan múltú, vagy kevéssé feldolgozott épületeket bővebben igyekszünk bemutatni, természetesen elsősorban a helyrajz szempontjából. Ezek után térünk rá az utcák ismertetésére.

1. VÁROSFALAK

A IV. Béla által létrehozott erődítés falai a hegy teljes fennsíkját körülölelték, ahol lehetett mindenütt annak sziklás, meredek peremét követve. Ma már jól ismerjük ennek a legelső falnak egyes részleteit. (*22. kép*) A nyugati oldalon hosszú szakaszai kerültek elő a mai Tóth Árpád sétány alatt az 1960-as években. Megfigyelhető volt, hogy a falat szabályos távolságokra elhelyezett félkör alakú, illetve négyzetes tornyok védték, amelyek közül nyolcat tártak fel ezen a szakaszon a Fehérvári kapuig.[185] A kaputól délre a kiterjedt régészeti kutatásoknak köszönhetően ma már ismert a városfal teljes hossza egészen a későbbi királyi palota ún. Csonkatornyáig. Ezen a falszakaszon egy újabb félköríves (*25. kép*), majd pedig a királyi palota előterében még másik két torony (egy félköríves és egy négyzetes) került napvilágra. Egy további torony helye a hozzávezető lépcső alapján kijelölhető, míg a későbbi építkezések

[183] Pataki (Kézirat) 4. Középkori utca-elnevezések és telekmeghatározások. 12.

[184] Ez általános jelenség a magyarországi városok esetében, ld. Sopron, vagy Pozsony Grundbuch-jait.

[185] H. Györky 1978. 30–50.

megsemmisítettek még egy (esetleg két) tornyot.[186] A nyugati oldalon a tornyokat kb. 65-70 méter távolságra helyezték el egymástól, és úgy tünik, hogy váltakozva készítettek félköríves és négyzetes tornyokat. A tornyok egységes szerkezetüek, és mindenütt a már kész városfalhoz épültek hozzá, ám pontosabb keltezéssel eddig sehol sem sikerült megállapítani, hogy az eltérő építési fázis, mekkora időbeli különbséget jelöl. Az északi oldalon a Hadtörténeti Múzeum udvarán, illetve az Állami Nyomda területén került elö három torony, illetve már az Erdélyi bástya közelében egy újabb torony részlete.[187] A keleti oldalon eddig ugyan még nem tártak fel ilyen tornyot, csupán a várfal egyes szakaszai láttak napvilágot,[188] de oklevelek említenek ezen az oldalon is tornyot a városfalon.[189] A keleti, a folyó miatt védettebb oldalon ugyanakkor három egyházi épület szentélye is a várfalakhoz épült: a domonkos és a ferences kolostor, valamint valószínüleg a Boldogasszony-egyház, a németek plébániája is.[190]

A kapuk elhelyezése ugyancsak tervszerüségre mutat. Két kapu nyílott egymással szemben a hegy elkeskenyedő déli részén felvezető völgyek torkolatánál közvetlenül a város piacterére, a későbbi Szt. György piacra. Keletre, a Duna felé a Szt. János kapu,[191] nyugatra, a szőlőhegyek és a Fehérvárra tartó országút felé pedig a Zsidó kapu.[192] A harmadik kapu a város északi falán Szombathelyről, szintén piactérről nyíló Szombat kapu volt, amely az esztergomi országútra vezetett.[193] Oklevél emlékezik meg a Kammerhof mellett nyíló kapuról, azonkívül szintén csak írásos említésből ismert a nyílván dél felé nyíló *Kreinfeld*-i kapu, amelyet egyelőre nem tudunk helyhez kötni.[194] A 19. században az összes kaput lebontották, régészeti feltárásuk pedig még nem történt meg. A fennmaradt ábrázolásokból és térképekből annyi állapítható meg, hogy a kapuk négyzetes

[186] A Fehérvári kaputól délre Zolnay László figyelte meg a következő tornyot vízvezeték építés kapcsán 1981-ben, majd Végh András tárta fel mind a tornyot, mind a mai Palota úttól a volt Főhercegi palotáig terjedő várfalszakaszt 1998–2000 között. (Zolnay 1984. 205; Végh 2003b. 183–184) A Főhercegi palota pincéi megsemmisítették a IV. Béla kori városfalat, de az egykori Lovarda köztől délre Magyar Károly feltárta az ún. északi cortina falig vezető teljes szakaszát 1994–2000 között (Nyékhelyi Dorottya és Magyar Károly ásatása és szíves közlése alapján). Az Árpádkori városfal és a jóval később készült északi cortina fal csatlakozásánál a várfalhoz közvetlenül vezető lépcsőt talált Magyar Károly, amely feltehetően az itt állt, de a cortina fal építése miatt elbontott városfaltoronyhoz vezetett. Innen délre a királyi palota ún. északi előudvarának ásatásán egy négyzetes tornyot tárt fel Zolnay László 1975-ben (Zolnay 1984. 205), majd pedig ezt hitelesítette Magyar Károly 1987-ben (Magyar 1992. 110–112), illetve ettől tovább délre a Gerevich László vezette feltárások ráleltek egy félköralakú toronyra (ez az ún. „patkótorony") 1956-ban (Gerevich 1966), amelynek külső sikját csak az Udvarlaki őrség épületének lebontása után Zolnay László tárhatta fel. (Zolnay 1984. 205; Magyar 1992. 112.) A városfal teljes vonala is napvilágra került, amely a királyi vár ún. II. Szárazárkán át vezetett egészen a Csonkatoronyig, amelyen túl már nem volt követhető.

[187] Bencze Zoltán 1987–1990 között tárta fel a belső falat és tornyát a Hadtörténeti Intézet udvarán. (Bencze 1987a, Bencze 1987b, Bencze 1988, Bencze 1989; Bencze 1990) Ugyanő a volt Állami Nyomda területén 1996-ban és 2000–2002 között két újabb torony maradványait és a belső városfal hosszú szakaszát ásta ki. (Bencze 2003) Az Erdélyi bástya mellett Zolnay László végzett leletmentést. (BTM Adattár)

[188] A domonkos kolostor feltárásain került napvilágra a fal részlete. (H. Györky 1981. 50. I. mell.).

[189] 1509. III. 16. – Pannonhalmi Főapátság hh. lt. Capsa V. lit. E. nr. 100, MOL Df 274197.

[190] A domonkos, kolostor mellett feltárták a várfalat. (Ld. H. Györky 1981. 49–51.) A Boldogasszony plébánitemplomnál ez még nem ismert, de a domonkos templom ismeretében erről is joggal feltételezhető, hogy főhajójának szentélye hasonlóképpen a sziklaperem szélén áll, és így a korai városfal vonalába esik.

[191] Első említése: 1408. Ld. Várnegyed – Városkapuk. Minthogy az elnevezés a kapu közelében állt, a várossal közel egyidös Evangélista Szt. Jánosról elnevezett ferences kolostorról ered, nyílván már korábban is ez volt a kapu neve.

[192] Első említése a Képes Krónikában az 1307. év eseményeinél, illetve első okleveles említése: 1454. Ld. Várnegyed – Városkapuk. Mivel az elnevezés itt az első zsidónegyedre utal, ezt a kaput is a városalapítással nagyjából egykorúnak tarthatjuk.

[193] Első említése: 1414. Ld. Várnegyed – Városkapuk. Ebben az esetben is a kapunak nevet adó Szombatpiac, Szombathely elnevezés – amely feltevések szerint még a város alapításnál is régebbi eredetü (első megnevezése: 1322. Ld. Várnegyed – Szombatpiac) – valószínüsíti, hogy a kapu eredeti neve is Szombat kapu volt.
Felmerült az az azonosítási probléma, hogy a Szombat kapu eredeti helyét nem a Kammerhof területén feltárt kaputoronynál kell-e keresnünk. A magam részéről nem vagyok híve ezen azonosításnak, mivel a két kapu 1441-ben biztosan megkülönböztethető volt egymástól és a Szombatkaput néven nevezték. (1441. I. 3./1441. VIII. 16 – Eszt. Prim. lt. U.46, MOL Df 249009)

[194] 1302. IX. 2. Ld. Várnegyed – Városkapuk. A királyi vár déli rondellájában feltárt korábbi kaputoronnyal való azonosítása (Gerő 1951; Gerevich 1966) téves, hiszen ez a Zsigmond-kori erődrendszer része volt. (Végh 1992)

alaprajzú tornyokon nyíltak, és a városfal képzeletbeli egyenes vonalától kissé beljebb, hátravonva helyezkedtek el, a falak visszakanyarodtak a kaputornyokhoz.

A fennsík hosszan elnyújtott háromszöget zárt be, ezért a sarkok külön erődítést igényeltek. Az északnyugati sarokban egy nagyméretű négyzetes torony részleteit tárták fel, de ez már egy későbbi középkori átépítés emléke, a városfalak eredeti lezárása ezen a ponton még nem ismert.[195] Az északkeleti sarokban találjuk az ún. Kammerhofot, vagy ahogyan a latin nyelvű források emlegetik, a Régi királyi házat. Az itt folytatott korlátozott méretű ásatásokon egy torony maradványait, illetve a várfal ítteni szakaszát tárták fel a városalapítás idejéből.[196] A déli sarokban az erődítés eredeti lezárását sajnos annak ellenére sem sikerült megfigyelni, hogy itt kiterjedt régészeti kutatások folytak, mivel a későbbi királyi palota nagyszabású épületei eltüntették a korábbi erődítésnyomokat.[197] A fennsík előreugró, sziklás nyúlványán emelkednek az István-toronynak maradványai, amelyek a későbbi palotaépítkezések kiindulópontját jelentették. A torony eredetének kérdése a sokszoros történeti és régészeti próbálkozások ellenére ma sem nevezhető megnyugtató módon megválaszoltnak.[198] Érdekes megfigyelni, hogy mind a Kammerhof, mind az István-torony területe a fennsík peremén, annak egy-egy kiszögelésében, vagyis a városerőd szélén helyezkedik el, tehát fontos szempont volt felépítésük idején az egybeépültség mellett az elkülönültség, a függetlenség is. Mindkét szálláshely a dunai oldalon állt, és a falakon kívüli fontos városrészek fölött emelkedett. A Kammerhof a Szentpétemártír városrész és a Felhévízi rév felé nézett, míg az István-torony Kispestre, azaz Alhévízre és annak révjére tekintett. Tehát mindkettő fontos útvonalakat (egyrészt a Duna, másrészt a rév forgalma) ellenőrzött, illetve vonzott magához. A városerőd szempontjából nézve mindkét szálláshely az erődítés egy-egy sarkán épült fel, így javítva ezen kényes pontokon a város védelmi képességeit.

Az elkészült erődítés igen nagy területet kerített körül, a falak hossza mintegy 3 km, amelyek 400 625 m² belső területet öveznek. Ezek a méretek jelentősen felülmúlják a korábbi ispáni várak méreteit. A nagy méretekhez társul, mint további jellegzetesség a szabályos távolságokra elhelyezett és a fal elé kiugró tornyokból álló védelmi rendszer, amely a korabeli Magyarországon újdonságnak számított. Összehasonlításképpen a korabeli építkezések közül Fehérvár hosszúkás alakú szigetét kerítő városfala vethető eredményesen össze a budai erődítéssel mind méreteiben, mind védelmi rendszerében.[199]

A most leírt városfalat hamarosan egy újabb külső fallal vették körül. (*22. kép*) Ennek maradványai jóval kevésbé feltártak, aminek az az oka, hogy ebből a falból alakították ki a 16. században az erőd kortináit. Így a későbbiekben ez a fal a számos ostromot követően rengeteg javításon esett át, és ma is ez képezi a legtöbb helyen a látható várfalak magját. Éppen ezért nehezen hozzáférhető és módszeresen csak kevés helyen lehetett megkutatni. Legjobban ismert szakasza a nyugati oldalon, a királyi palota előterétől a Fehérvári kapuig terjedő szakaszon található.[200] Itt jól megfigyelhető volt, hogy a külső fal a belsőnél valamivel lejjebb, a hegy peremén, néha magát a hegyoldalt is megfaragva, támfalszerűen épült fel. Meglehetősen közel húzódik a belső falhoz, ezért a belső fal tornyai néhol szinte érintik a külső falat, ahol a falközben a folyamatos haladás lehetetlenné vált.[201] A fal további részletei általában a modern

[195] H. Gyürky 1978. 46–49.

[196] Zolnay 1967. 39–47; Zolnay 1968. 40–60; H. Gyürky 1972. 29–42. Ld. Várnegyed – Régi királyi ház / Kammerhof.

[197] Gerevich 1966. 89–94.

[198] A leginkább elterjedt értelmezés a torony építtetőjének személyében Anjou István herceget véli felismerni. Felmerült azonban IV. Béla fia, István, a későbbi ifjabb király, majd V. István király személye is. Sem a történeti, sem a régészeti érvelés nem tudott egyelőre egyikük mellett sem perdöntő bizonyítékot felmutatni. Gerevich 1966. 129, 138, 184; Gerevich kísérletet tett a korábbi datálásra. Újabban a 13. század végi szándékos tereprendezésről írt: Holl 1997. 79–82; ezzel szemben ld.: Magyar 1991. 210–212; Magyar 1997. 101–120; illetve Buzás 1994. 109–114. A kérdés összefoglalását Magyar Károlynak és Spekner Enikőnek újabb tanulmányaiban olvashatjuk. (Magyar 2004; Spekner 2004)

[199] Siklósi 1999.

[200] Zolnay 1977. 27–28; Zolnay 1984. 207–209; Magyar 1992. 111–114; B. Nyékhelyi 2003. 14–16, 19–20; Végh 2003. 183–184; illetve Magyar Károly 1997–2000 között végzett még közöletlen feltárása az egykori Királyi Istálló helyén.

[201] Példa erre a királyi palota északi előudvarán feltárt négyzetes torony. (Zolnay 1984. 215.) A Fehérvári kaputól délre eső első torony ívét belefoglalták a külső várfalba. (Végh 2003b. 182–184.)

várfalak megerősítési munkálatai során láttak napvilágot: sajnos a legtöbbször csupán rövid szakaszok, éppen csak arra elegendőek, hogy a helyét regisztráljuk.[202] A legkorábbi térképek tanúsága szerint ezt a falat bizonyos szakaszokon támpillérek is erősítették. Az eredeti falnak éppen két ilyen támpilléres rövid részlete áll szabadon ma, az egyik a Halászbástya, a másik pedig az Erdélyi bástya déli oldalánál. A többi szakaszon már vagy átépítették, vagy az újabb hozzáfalazások eltakarják szemünk elől. A külső fal építésének idejét a Szt. György tér nyugati oldalán végzett legújabb kutatásokon sikerült meghatározni rétegtani megfigyelésekkel. Eszerint az Anjou kor végén, a 14. század utolsó negyedében épült. Ezt támogatják a királyi palota előtti, ún. II. Szárazároknak déli végében megfigyelhető építési periódusok is.[203]

A tatár veszély, majd az Árpádház kihalása utáni belharcok elmúltával Buda katonai jelentősége lecsökkent, a 14. század folyamán az oklevelek egyre gyakrabban nevezik vár helyett városnak. A város déli végében az 1380-as és az 1420-as évek között felépült a hatalmas királyi palota körülvéve korszerű erődítményekkel, határozottan elkülönülve a várostól. A továbbiakban az írásos források a vár elnevezést a királyi palotára is alkalmazták.[204] A városban ezzel éppen ellentétes folyamatnak lehetünk tanúi: mintha a városfalak egyre inkább vesztenének jelentőségükből. Mivel a lakóterület határai erősen korlátozottak voltak, hiszen a hegy a 13. században teljesen körbeépült, a lakásigények növekedtével a falakon belül minden lehetséges helyet igyekeztek kihasználni. A falak mellett elhelyezkedő telkek tulajdonosai ezt csak úgy tehették meg, hogy a városfal felé terjeszkedtek. Említettük már, hogy a telkek hátsó épületei sok esetben nekiépültek a belső városfalnak. A továbbiakban azonban sok esetben a két fal közét is beépítették, nem egyszer elbontva magukat a városfalakat is. Ezt azért is megtehették, mivel okleveles adatokból úgy tűnik, hogy a telek háta mögött lévő falszoros is a telek részét képezte.[205] Mind a nyugati, mind a keleti oldalon több ilyen telket ismerünk már a feltárásokból, egyesek ezek közül a későbbi látképeken is azonosíthatók.[206] Az általában a telek teljes szélességét kitöltő hátsó bővítmények magas, több emeletes épületszárnyak voltak, általában támpillérekkel megtámogatva. Egyes esetekben

[202] A nyugati fal egyes szakaszait Gerő Győző figyelte meg 1959-ben a Tóth Árpád sétány alatt, majd a 60-as években folytatták e megfigyeléseket a már említett közműépítési munkák során Bertalan Vilmosné, H. Gyürky Katalin és Gerő Győző. (BTM Adattár) Az északi oldalon, a Bécsi kaputól nyugatra a fal egy rövid szakaszát figyelte meg H. Gyürky Katalin az Országos Villamos Teherelosztó (Petterman bíró u. 7.) építésénél. (H. Gyürky 1977. 381–387.) Bár ő a falat a belső fal részleteként határozta meg, az azóta a Hadtörténeti Intézet udvarán és az Állami Nyomda területén előkerült belső és külső fal részletek és a helyszínrajzok alapján inkább a külső fal részének tarthatjuk az itt talált maradványt. A fal külső oldalán észlelt támpillérek is erre vallanak, hiszen a belső falon sehol másutt nem tártak fel támpillért. Másrészt néhány térkép épp ezen a szakaszon ábrázol a külső falon támpilléreket, pl. a Marsigli-féle török térkép, vagy Matthey 1753-ban készült térképe. (Megjegyzendő, hogy a belső falat ezen a szakaszon a térképek már nem jelzik, a Hadtörténeti Intézet udvarán feltárt tornyot sem láthatjuk.) Bencze Zoltán 1996-ban, majd 2000–2002 között a volt Állami Nyomda telkén hosszú szakaszát bontotta ki a külső falnak. (Bencze 2003.)
A Bécsi kaputól keletre Gerő Győző végezhetett megfigyeléseket. A keleti oldalon az északról a domonkos kolostorig terjedő szakaszt H. Gyürky Katalin vizsgálta. A Vízi kaputól délre eső területeken pedig Gerő Győző, Magyar Károly és Altmann Júlia kutathatta a fal egy-egy rövidebb szakaszát. (BTM Adattár)

[203] Zolnay 1984. 208.

[204] A királyi palota vár elnevezésére példa Bolondóci (II.) Stibor házának helymegjelölése: 1438. I. 28.: „in hac civitate nostra *Budensi*, in fine duarum platearum seu vicorum a parte castri nostri regalis versus et ad ipsum civitatem plateamque latam seu circulum sancti Georgii nuncupatam tendentium..." (MOL Dl 88130, *BTOE* III. 1180.sz.), vagy a Rozgonyiak házadományának helymegjelölése: 1439. VI. 24.: „circa castrum nostrum *Budense* ex opposito domus *Fryczpalothaya* appellate in civitate nostra *Budensi*" (MOL Dl 13406, *BTOE* III. 1226.sz.), vagy a ferences kolostor helymegjelölése: 1482. VI. 2.: „ecclesie beati Johannis ewangeliste ante castrum *Budense* fundate" (Erdélyi Nemzeti Múzeum Törzsgyűjt. 95, MOL Df 253724), vagy a Szt. Zsigmond káptalan helymegjelölése: 1511/1514. VIII. 26.: „ecclesie beate Marie virginis nove alias sancti Sigismundi vocate ante castrum *Budense* fundate" (MOL Dl 22563).

[205] A falszoros a telek része, ld.: 1494. X. 4. – MOL Dl 39212. Ugyanerre mutat régészeti megfigyelés is. Például a királyi palota északi előudvarán feltárt kettős pince (83/19, 84/2, 84/3, 84/6 szelvények) szellőzőkürtője a falszorosra nyílt. (Magyar 1992. 111.) A Fehérvári kapu és a tőle délre eső első torony közötti belső városfalszakaszt a külső fal megépülte után elbontották. (Végh 2003b. 182–183.)

[206] A Schön-féle metszeten, illetve a Hauÿ-Rabbatta-, vagy a de la Vigne-féle térképeken több ilyen épületre is látható példa. Régészeti kutatással részben feltárva pl.: Gerő 1964/b. 313. 314, 12–19. kép; Végh 2003b. 186–187.

ezek a bővítmények még a külső városfal vonalán is túl terjeszkedtek.[207] Különösen a védett keleti oldalon tűnt el szinte a városfal a sokszoros átépítések folytán. A Szt. János kapu mindkét oldalán számos ilyen bővítményt figyelhetünk ma is meg egymáshoz elég közel. Tovább északra a Szt. László kápolnát találjuk belefoglalva a városfalba, majd a domonkos kolostor új épületei és bővítése álltak közvetlenül a sziklaperemen. Továbbhaladván az északi oldalon a mai Táncsics Mihály u. 9. számú telken a falköz teljesen beépült, a belső várfalat pedig bizonyos részeken teljesen lebontották.[208] Nem messze innen a belső várfalat zsinagóga építésére használták fel.[209] A hegyoldalon majorsági épületek álltak egészen a városfal közelében is.[210] Nem véletlen tehát, hogy a város első látképén, a Schedel-krónika metszetén, az amúgy meglehetősen sematikus és nehezen azonosítható városábrázolás semmiféle városfalat nem mutat a keleti oldalon. A nyugati oldal védelmét, úgy tűnik, fontosabbnak ítélték. A nyugati falat ábrázoló 1541-ben készült Schön-féle metszeten látható néhány olyan védelmi építmény, amely a 15. század végén, vagy a 16. század elején épülhetett a városfalhoz.[211] A metszeten jól látszik, hogy a Zsidó kapu belső kaputornya elé egy falszoros épült, feltehetően egy újabb kapuval, a kapu előtt pedig nagyméretű, négyzetes ágyútorony emelkedett.[212] A kapu két oldalán is egy-egy ágyúlőrésekkel ellátott négyzetes torony látszik a külső fal előtt. Mindezen részletek feltárása még a jövő régészeti kutatására vár.

2. VÁROSKAPUK

Szt. János kapu / St. Johannes Tor

1396: a parte porte sancti Johannis (Eszt. k. m. lt. 46-1-6, MOL Df 237647, *BTOE* III. 208. sz.); 1408: portam sancti Johannis... a parte porte civitatis, porta sancti Johannis vocate (MOL Dl 9375, *BTOE* III. 511. sz.); [1403–1439]: *Item von huet des tores vnd turnes in sand Iohannes gassen* (*Ofner Stadrecht* X/D); [1403–1439]: *Von der hut Ann sand Iohanns Turnn* (*Ofner Stadrecht* 241); 1478: iuxta portam huius civitatis nostre Budensis sancti Johannis vulgariter appellatam (Erdődy cs. galgóci lt. 37-1-3); 1503: in teatro sancti Georgii martiris penes portam sancti Johannis (Eszt. k. m. lt. 64-1-27, MOL Df 238172); 1526: prope portam sancti Johannis (MOL Dl 47697); 1541: penes portam sancti Joannis (MOL Kam. lt. Nádasdy Misslis 35. cs.); 1541: *Szent Jánoskapu* (*Memoria* 1981. 67); 1541: *az Buda kapuján, kit szent János kapujának hínak* (Bornemissza 1857. 198.)

A mai Dísz tér keleti oldalán, a Színház utca torkolatánál állt, mára lebontott kapu, amely a törökkorban és az újkorban a Vízi kapu, majd Ferenc József kapu nevet viselte.[213] Középkori nevét a közeli ferences kolostortól, illetve az oda vezető mai Színház utca középkori Szt. János utca nevétől nyerte. Helyét egyértelműen meghatározzák a kapu mindkét oldalához épült ingatlanokra vonatkozó okleveles források. (1396, 1408, 1478, 1541.) A 17–18. században készült térképek és látképek tanúsága szerint a kapu négyzetes kaputornyon át vezetett, amely a hegyoldal természetes völgytorkolatának felső végén emelkedett.[214] A kaputorony a városfalak vonalánál kissé beljebb, hátravonva helyezkedett el, a város-

[207] Például a keleti oldalon: Tárnok u. 11.

[208] Szt. Mihály kápolna: Gerő 1964/a. 389–393; domonkos kolostor: H. Györky 1981; Táncsics Mihály u. 9.: Zolnay 1967. 39–47; Zolnay 1968. 40–60.

[209] Zolnay 1971. 271–282.

[210] Ilyen épület maradványainak részletét tárta fel Gerő Győző a domonkos kolostor szomszédságában: Gerő 1964/c. 317–318. Az írásos emlékek is gyakran említenek épületeket a falak szomszédságában: 1398. XI. 25. – MOL Dl 8373; 1441. I. 3. – Eszt. Prim. lt. C.46; MOL Df 249009; 1485. IX. 5. – MOL Dl 19072.

[211] A Schön-féle metszeten látható késő középkori ágyútornyokra Holl Imre hívta fel a figyelmet: Holl 1981. 233.

[212] Az ágyútorony valószínűleg a mai Fehérvári rondella belsejében található. Feltárás itt még nem folyt, de az ágyútornyot ábrázolja az 1598-as Zimmermann-féle metszet (Rózsa 1963. Kat. 8.) is a rondella belsejében.

[213] Bp. Műemlékei 1955. 215, 580.

[214] Ld. pl. a Hauÿ-, de la Vigne- és Matthey-féle térképeket. Látképi ábrázolásai: 1600 körül – Ismeretlen mester *gouache*-a (Rózsa 1995. 13. sz.); 1684 – d'Hallart-Wenning metszetei (Rózsa 1995. 22, 23. sz.); 1686 – Juvigny-Greischer metszet (Rózsa 1995. 29. sz.); 1686 – Fontana-Nessenthaler metszet (Rózsa 1963. Kat. 27.); 1730 körül – Mikoviny-Schmutzer metszet (Rózsa 1995. 45. sz.)

falak visszakanyarodtak ide. A 16. század vége óta, a törökök által készített elővédművel rendelkezett, ahonnan előbb palánk, majd a 17. század végétől kőfal vezetett le a Duna-parti vízmühöz. A középkorban a kapun keresztül a Szt. György piacról közvetlenül lehetett lejutni a Dunához, a váralja Szt. István városnegyedébe, távolabbra pedig a Szt. Péter mártír negyedbe. *Ld. Evangélista Szt. János ferences kolostor, Szt. János utca.*

Kreinfeld-i kapu

1302: a porta castri *Budensis*, que dicitur porta de *Kereinfeuld* usque ad pontem, qui est iuxta calidas aquas (Veszp. Érs. I.t. Dec. Bud. 9, 10, 11, MOL Df 200079, 200080, 200081)

Egyetlen okleves említésből ismert kapu, amelyet a szakirodalom Kelenföldi-kapu néven említ. Ez az elnevezés vitatható, mivel a német *Kreinfeld* név a latin Minor Pest – Kispest megfelelője. Kelenföld azonban bizonyíthatóan a 14. század végétől kezdve egy falu neve volt a Gellért-hegy déli oldalán. (A kérdést bővebben ld. Váralja – Városrészek) Gerő László és Gerevich László tévesen azonosította a királyi palotának a déli rondella belsejében feltárt középkori kapujával.[215] Az 1302-ben készült határjárás során a kaputól az alsó hévizek melletti hídig mentek, ahonnan nyugati irányba felkapaszkodtak a püspöki nagydézsma gyűjtőhelyéhez, amely a fehérvári országút közelében terült el. Vagyis a mai helyrajz szerint a Várnegyedből elindulva a Tabán közelében egy hídon átkeltek az Ördög-árkon és felmentek a Nap-hegy oldalában valahol a mai Hegyalja út és Kereszt utca tájékán, majd továbbhaladtak egészen az Alkotás útig. Ebből következik, hogy a kapu feltehetően a város déli végén állt, ám a királyi palota későbbi építkezései a város déli végén az Árpád-kori városfalat jórészt megsemmisítették, ezért a kapu maradványait nem sikerült feltárni.

Szombat kapu / Sambstager Tor

1332: de foro porte *Castrabude* (!) dicte diocesis quolibet die sabbati (MOL Dl 2712, *A* II. 500. sz.); 1380: in porta *Zombathkapu* vocata (MOL Dl 6726); 1397: extra portam Sabbati (Eszt. k. m. lt. 50-Ad acta lectoralia Tit. XII. Nr. 4, *BTOE* III. 239. sz.); 1414/1436: prope portam *Sombathkapu* (MOL Dl 9512, *BTOE* III. 648. sz.); [1403–1439]: *Jtem Von der huet des tores vnd turnes pey sambstager margk* (*Ofner Stadtrecht* X/D); [1403–1439]: *Von den huttern auff dem Turn deß Sambsten tores* (*Ofner Stadtrecht* 239. sz.); 1441: versus portam Sabbati (Eszt. Prim. lt. U.46, MOL Df 249009); 1459: penes portam *Zombathkapw* vocatam (MOL Dl 38821); 1461: extra portam Sabbati in vico *Thotfalu* vocato (MOL Dl 15623); 1505: Andreas Wamus prope Zombathkapw (MOL Dl 38658); 1510k: Iohannes Zabo ante *Zombatkapw*... ante portam *Zombat* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608); [1541]: *Szombatkapu* (*Memoria* 1981. 67); [1541]: ad Sabbatinam quoque portam, penes Judeorum plateam, qua ad *Veterem Budam* itur (Istvánffy 1724. 144)

A Várnegyed északi részén, a mai Bécsi kapu téren, a Táncsics Mihály, Fortuna, Kard és Pettermann bíró utcák összefutásánál álló kapu középkori elnevezése, amely a törökkor óta a Bécsi kapu nevet viseli.[216] A kapu nevét a mögötte elterülő szombati hetipiac és a piac körüli városnegyed, a Szombathely után kapta. Helyét pontosan meghatározták a plébániahatárok 1441-es bejárása során. (*Ld. a határjárás elemzését*) Legkorábbi látképes ábrázolását és alaprajzát 17. század végi metszetekről és térképekről ismerjük.[217] A mai kapu 20. századi újjáépítés eredménye, az eredeti maradványok feltáratlanok. A térképeken megfigyelhetjük, hogy a középkori Szombat kapu négyzetes kaputornyon nyílott, amely a belső városfal vonalában emelkedett. A külső, 14. század végéről származó városfalak elhaladtak a kapu

[215] Végh 1997. 296.

[216] Budapest Müemlékei 1955. 219, 580. Azonosításával szemben újabban Zolnay László (Zolnay 1968. 56–58.) nyomán H. Gyürky Katalin (H. Gyürky 1972. 44.) és Magyar Károly fogalmazott meg kételyt. (Magyar 1991. 95.) A Jogkönyv helymegjelölése és az 1441-es határjárás egyértelmüen kijelöli a kapu helyét, (ld. a határjárás elemzését) ezért a magam részéről nem tartom valószínünek, hogy a korábbi kaput áthelyezték volna. A mai Bécsi kapu régészeti feltárása egyértelmüen eldöntheti a kérdést. Végh 1997. 296.

[217] Ld. a Marsigli-féle török térképet, valamint a Hauÿ-, de la Vigne- és Matthey-féle térképeket. Látképek: 1686 – Ismeretlen német mester (Rózsa 1963. Kat.), 1686 – Fontana-Nessenthaler (Rózsa 1963. Kat. 27), 1686 – Juvigny-Greischer (Rózsa 1963. Kat. 29).

előtt, és a kaputoronytól két párhuzamos fal között vezetett az út a külső városfalon nyitott kapuhoz.[218] A törökkor elbeszélő forrásaiból tudjuk, hogy már János király idejében két olasz módra készített bástyát építettek a kapu két oldalán a külső városfalak elé. Később ezen bástyák vonalában épült fel a törökök idején a teljes északi oldalon a harmadik várfal, amely a kaputól nyugatra a mai várfalat alkotja, keleti részét a múlt században lebontották. A harmadik fal vonalában újabb kapu készült. A törökkor végén az eredeti középkori kaputorony már magányosan állt a kapuerődítmény végén, mivel a hozzátartozó belső városfal elvesztette jelentőségét és lebontották. A középkorban a kapun át Szombathelyről, a váralja Tótfalu városrészén keresztül a Tótfalu kapuhoz, illetve a Taschental kapuhoz vezettek utak, amelyeken át az Óbudáról Fehérvárra vezető országútra, illetve a hegyek között fekvő szőlődűlőkbe, Nyékre, Hidegkútra, vagy a szentlőrinci pálos kolostorba és Felkeszire lehetett jutni. *Ld. Szombathely, Tótfalu*

Zsidó kapu / Juden Tor

[1307]: per portam que est iuxta synagogam Iudeorum (*SRH* I. 485); [1403–1439]: *Item Von huet des tores vnd turnes pey der alten Iuden gassen* (*Ofner Stadtrecht* X/D); [1403–1439]: *Von der huet der Iudenn Turnn* (*Ofner Stadtrecht* 240); 1394/1429: in platea Iudeorum in Buda versus vineas… a parte vero porte Iudeorum (Eszt. k. m. lt. 72-1-2, MOL Df 238316, *BTOE* III. 179. sz.); 1454: in platea sancti Georgii martiris directe penes portam Iudeorum (Veszp. k. hh. lt. Instr. Reg. Fam. 35. in caps. sub lit. B, MOL Df 229870); 1503: extra portam Iudeorum (E. Kovács 1988. 159[9]); 1505: Ioannes Kapunallo ad portam *Sido* (MOL Dl 38658); 1510k: Ioannes Worga prope *Sido kapw*… Ioannes Zabo Brassay in platea sancti Georgii… prope *Sido Kapw* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608); 1541: a porta Iudeorum usque ad turrim arcis nomine *Bwszwgan* (MOL Nádasdy Misslis 35. cs.); 1541: *Zsidókapu* (*Memoria* 1981. 67); [1555]: *Am Juden thor* (Dernschwam 1923. 270);

A mai Dísz tér nyugati oldalán, a Szt. György utca torkolatánál állt kapu, amely a törökkorban a Mező kapu, majd az újkorban a Fehérvári kapu nevet viselte.[219] Középkori nevét a város korai zsidónegyedéről nyerte, amely a kapu közvetlen szomszédságában, a mai Szt. György utcában terült el. Helyét egyértelműen kijelölik a kapu mindkét oldalához épült ingatlanokra vonatkozó okleveles források és a törökkor elején készült ostromleírások. (1394/1429, 1454, 1510, 1541.) A kaputornyot és az előtte álló védműveket a 16. század közepétől kezdve számos látképen ábrázolták, a 17. század végétől kezdve pedig ismerjük alaprajzát a korabeli térképekről. Rendelkezésünkre áll néhány részletes felmérés és ábrázolás is.[220] Eszerint a kapu egy természetes völgytorkolat végén álló négyzetes kaputornyon át vezett eredetileg a városba. A kaputorony a belső városfalhoz csatlakozott, a falak visszakanyarodtak a völgy végéhez hátravont toronyhoz. Régészeti megfigyelések szerint a kapu déli oldala mellett közvetlenül emelkedett a város legkorábbi zsinagógája.[221] A kapu bejárata felett Buda város címereit helyezték el.[222] A városnak ez az egyetlen kapuja nyílott egyenesen a mezőre, és ezért már a középkorban tovább erődítették. Feltehetően a 14. század végén külső kapu épült a kaputorony elé, erre utal a külső városfal feltárt falszakaszának iránya.[223] A legkorábbi látképekről tudjuk, hogy a kapu déli oldalán, magát a kaput is eltakaró nagyméretű ágyútornyot építettek a várfalak elé, amelynek maradványai máig feltáratlanok. Építése a párhuzamok alapján feltehetően a 16. század első felében, esetleg a 15. század végén történhetett. Ezt az ágyútornyot vették körbe a törökök az 1540/1550-es években egy köpenyfallal, majd a tornyot lebontva rondellává építették át az erődítményt az 1660-as években (Kászim pasa bástya, majd

[218] Végh 1997. 298. A rekonstruált kapu ennek a kapunak a helyén áll, a középkori kapu ettől hátrébb emelkedett, városfelőli belső sarkához a Bécsi kapu tér 1. sz. épület csatlakozott.

[219] Budapest Műemlékei 1955. 215, 580; Végh 1997. 296.

[220] Ld. pl. a Marsigli-féle, a Hauÿ- és de la Vigne-féle térképeket, valamint egy 1723-ból származó felmérést. (Gerő 1956. 261–278.) Legkorábbi látképe: 1541 – Erhard Schön metszete (Rózsa 1963. Kat. 1), továbbá: 1686 – Fontana-Nessenthaler metszete (Rózsa 1963. Kat. 27).

[221] Végh András közöletlen leletmentése, 2005.

[222] A 16. század elején készült címerek a kapu bontása során kerültek a Magyar Nemzeti Múzeumba. Ma a Budapesti Történeti Múzeum várostörténeti állandó kiállításán láthatók. Leltári számuk: BTM-KO 661, 662.

[223] Ez a kapu feltehetően azonos a látképeken és a térképeken ábrázolt első kapuval a kaputorony előtt. A külső városfalat a Szt. György utca nyugati oldalának 1998–2000 között folytatott ásatásain tártam fel. Végh 2003b. 183–184.

Fehérvári bástya, elkészült 1667/1668-ban).[224] A rondellához ekkor már négyszeres kapu csatlakozott. A középkorban a kapu a Szt. György piacról és a zsidó negyedből közvetlenül vezetett ki a városból a Fehérvárra tartó országút felé és a szőlőkbe, vagy Alhévízre és a pesti rév irányába. Szerepe igencsak felértékelődött a királyi palota nagyszabású kiépítése és az udvar Budára költözése után, mivel a legkönnyebben rajta keresztül lehetett megközelíteni a palota főbejáratához vezető utcát. A királykoronázások, királyi esküvők és követek érkezései alkalmával tartott ünnepélyes bevonulások mind a Zsidó kapun keresztül léptek a város területére. *Ld. régi Zsinagóga, régi Zsidó utca, Szt. Zsigmond utca*

Ismeretlen nevű kapu

1441: ad quandam viam de ipsa civitate nostra inter eandem antiquam domum regiam et domum condam Frank wayvode versus predictam ecclesiam sancti Petri martiris tendentem (Eszt. Prim. lt. U 46, MOL Df 107530)

Ezt az ismeretlen nevű kaput a plébániahatárok 1441-es leírása említi meg a Régi királyi ház és a néhai (Szécsényi) Frank vajda háza között. Pontosan kijelölhetjük helyét, ha figyelembe vesszük a Hunfalvy utca 8. számú telken Garády Sándor által feltárt középkori útrészletet, amely a várfalakon kívül a mai Táncsics Mihály utca 9. és 11. telkek határa felé vezet.[225] A kapu tehát a mai Táncsics Mihály utca kanyarjában a 11. számú telek szélén állt közvetlenül a Régi királyi ház szomszédságában.[226] Amint arra H. Gyürky Katalin rámutatott a város korai helyrajzában fontos szerepet játszhatott, hiszen a város központját, a legrövidebb úton kötötte össze a Szentpétermártir városnegyeddel és rajta keresztül Felhévízzel és Óbudával. Esetleges azonosítása a korai Szombat kapuval kizárható.[227] *Ld. Régi királyi ház, Zsidó utca*

Türl bei Allerheligen

[1403–1439]: *Item Von huet des türles pey allen heiligen* (*Ofner Stadtrecht* X/D); 1505: Nicolaus Barberius prope Omnium sanctorum (MOL Dl 38658); 1510k: Nicolaus Barberius penes parvam portam (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

Gyalogkapu, amely a mai Nőegylet utca végén nyílott. A Jogkönyv megemlékezik őrségéről, a dézsmajegyzékek pedig a mellette lakó Borbély Miklósról. A középkori Mindszent utcából Logodra lehetett innen lemenni. *Ld. Mindenszentek kápolna, Mindszent utca*

Kisajtó / Pfortlein an der Stiegen

1510k: Jacobus Zewcz ex opposito *Kysaytho* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608); [1541]: *az Bódogasszonycemiteriomon, szent Mihály felől az kis kaput felnyittatá* (*Memoria* 1981. 55); [1541]: *az bódog asszony cinterimen az kis kapun* (Bornemissza 1857. 201); 1541: *das Pfortlein an der Stiegen* (Ratkoš 1966. 151–155); [1541]: paruam ianuam ex parte fluvii Ister adversus cimiterium beate virginis Marie (Szerémi 1857. 359)

Gyalogkapu, amely a mai Halászbástya déli lépcsőjénél, a Jezsuita lépcsőnél nyílott a városba. A lépcső középkori eredetű, a Boldogasszony plébániatemplom melletti temetőből a kapun át vezetett a hegyoldalban folytatódó temetőbe és az ott emelkedő Szt. Mihály kápolnához. Itt lehetett a tanácsháztól és a plébániatemplomtól legegyszerűbben lejutni a váralja Szt. István városnegyedébe is. 1541-ben a budai tanács ezen az ajtón engedte be a Habsburg párt fegyvereseit, a jelszót nem ismerő német katonák azonban idő előtt lelepleződtek. *Ld. Boldogasszony plébániatemplom, Szt. Mihály kápolna*

[224] Végh 1997. 299.

[225] Garády 1943b. 403–438.

[226] Ezzel kapcsolatban fel kell hívnom a figyelmet Zolnay László téves azonosítására. A Táncsics Mihály utca 9. szám alatt végzett feltárásain egy torony részletét tárta fel a barokk Lőportár épület északi oldalán, amelyet egyértelműen kaputoronynak nevezett. (Zolnay 1968. 51–52.) Az ásatási beszámoló és a közölt helyszínrajzok nem utalnak sehol sem kapura, a torony északi oldalán két nagyméretű támpillér látszik, a torony északi falán gyűjtőcsatornák egyesített kivezetőnyílását találták meg. Ez a torony semmiképpen sem azonosítható az 1441-es leírásban szereplő kapu helyével, hiszen az a Régi királyi ház és Szécsényi Frank vajda háza között helyezkedett el, ehhez a toronyhoz pedig csak a királyi ház udvarán keresztül lehetett eljutni. Zolnay téves meghatározását a későbbi szakirodalom kritika nélkül átvette.

[227] H. Gyürky 1972. 44. Ld. 26. jegyzet.

3. EGYHÁZAK: PLÉBÁNIÁK, KÁPOLNÁK, KOLOSTOROK

Csak a helyrajz szempontjából fontos, önálló épületeket tárgyaljuk, az egyes oldalkápolnákat nem. (*23. kép*)

Boldogasszony plébániatemplom / Unser Lieben Frauenkirche

1247: ecclesie...et novi montis *Budensis* (Vasvári k. lt. C-I-1, MOL Df 262491, *BTOE* I. 33. sz.); 1248: super ecclesia beate Marie de novo monte *Budensi* (Veszp. k m. lt. Epp. Dec. Budenses 2, MOL Df 200013, *BTOE* I. 34. sz.); 1255/1279: in ecclesia sancte Marie in ipso castro construenda (MOL Dl 1030, *BTOE* I. 40. sz.); 1269: ecclesia beate virginis Marie in monte *Budensi* noviter fabricata (Veszp. k m. lt. Epp. Dec. Budenses 3, MOL Df 200023, *BTOE* I. 89. sz.); 1298 előtt: Angelum plebanum ecclesie beate Marie virginis de eodem castro *Budensi* (MOL Dl 1059, *BTOE* I. 299. sz.); [1301]: *So fuorten in an der sit / In ein schoene munster wit / Dar ist gewicht und erbouwen / Zeren unser frouwen* (*Catalogus* III. 1905. sz.); 1332: capelle regie vocate, site in castro *Bude* (MOL Dl 2713, *A* II. 587); [1384] *in unser lieben frouwen kirchen zu Ofen in der pfarren* (Windecke 1893. 13); 1388: ex opposito ecclesie beate virginis nostre parochialis (MOL Dl 39268, *BTOE* III. 54. sz.); [1403–1439]: *zu Vnser hauppharkirchen zu vnserr lieben frawn* (*Ofner Stadtrecht* 62. sz.); 1436: *vnser liben frawen... vnser frawen kurchen* (Pozsony v. lt. 3612.); 1441: a quadam via inter domum cusionis monetarum a parte ecclesie beate Marie [virginis] adiacentem ab una et m[...] domum fratrum ordinis Cartusiensis claustri de *Leweld* iuxta claustrum sancti Nicolai confessoris s[itam] ab altera partibus habita (Eszt. Prim. lt. U. 46, MOL Df 249009); [1458] *Bódogasszony egyházába* (Heltai 1980. 273); 1474: *in unser lieben frawen pfarrkirchen zu Newen Offen auf den Berg* (Nürnberg v. lt. Briefbücher 34b kötet 37v); 1476: *zue vnnser frawen kirchen* (Borsa 1943. 46); 1483: *Bruderschaft Gotzleichnams zu Ofen in unser liebn Frawen der Deutschen pfarkirchen gestifft* (Nürnberg v. lt. nr. 3577); 1506: ex opposito ecclesie parochialis beate Marie virginis in platea Aurifabrorum (Eszt. k. m. lt. 64-1-30, MOL Df 238175); 1509: *in Vnser lieben frawen pharkirchen* (Borsa 1959. 304); 1541: *Vnser frawen* (Rózsa 1963. Kat. 1); 1511: *Bude*, in ecclesia parochiali alemanica beate Marie virginis (Pozsony v. lt. 5288, MOL Df 243332); [1541]: *nimet Bódogasszony templomát* (*Memoria* 1981. 73)

Az egyetlen középkori budai egyház, amelynek nevét és azonosítását sosem felejtették el, a mai Boldogasszony- (közismert nevén: Mátyás-) plébániatemplom a Szentháromság téren. (*26. kép*) Királyi alapítású egyház, amelyet a középkor folyamán exempt statusa és patrociniuma bizonyít. Eredete nem teljesen tisztázott. Kérdéses ugyanis, hogy a pesti Új-hegyre települő pesti németek plébániatemplom építkezését (1255/1279, 1269) megelőzően 1247-ben és 1248-ban említett Mária templom a tatárjárás előtt is létezett-e már, vagy az új plébániatemplommal azonos.[228] Sőt vitatott ennek a Mária-templomnak helye is.[229] Plébánosát, aki egyben a budai esperességet is irányította, elvben a polgárok választották, a gyakorlatban azonban a király tett javaslatot kinevezésére. Főegyháznak is nevezték azért is, mert alapítása megelőzte a többi budai plébánia alapítását. Ezt az elsőbbséget a Szt. Mária Magdolna és a Szt. Péter mártír egyházak plébánosai éves cenzus fizetésével ismerték el.[230]

A plébániatemplomot felirattal ábrázolták a Schön- és a Siebmacher-féle metszeteken, ez igazolja a hagyományban fenntartott nevet és azonosítást.[231] A templom az egykori piactér északi végén, a keleti oldalon, a hegy fennsíkjának peremén épült fel. Déli oldala mellet tágas térség, temető volt, amelyben a Szt. László kápolna állt. A temetőt házak vették körül. A tanácsháztól a temetőn át a Kisajtó nevű gyalogkapu vezetett a városfalakon kívüli temetőrészbe és az ott álló Szt. Mihály kápolnához, illetve a Szt. István városnegyedbe. A plébániatemplom nyugati főbejárata előtt keskeny utca húzódott, későközépkori nevén Ötvös utca (1506). *Ld. Szt. László kápolna, Szt. Mihály kápolna, Ötvös utca, Kisajtó, Tanácsháza*

Ferences beginakolostor

1290: monialibus de ordine beati Francisci circa ecclesiam beati Johannis ewangeliste (MOL Dl 31055, *BTOE* I. 244. sz.); 1293/1298: dominabus sanctimonialibus videlicet pro salute anime sue in domo sua manentibus et commorantibus (Erd. Múz. lt. Törzsgyűjtemény 6, MOL Df 253634, *BTOE* I. 263. sz.); 1296: sororibus suis in claustro degentibus, quod ipsa apud

[228] Jankovich 1959. 82–83; Fögedi 1961. 79; Magyar 1991. 95; Spekner 2003a.

[229] H. Györky 1972. 33–46.

[230] Némethy 1876; Csemegi 1955; Entz Csemegi 1955a. 431–458; Gerevich 1971. 71–74; Györffy 1973. 299, 302; Kubinyi 1973. 153–155; Zsigmond 1987. 182–185; Entz 1987.

[231] Rózsa 1963. Kat. 1, 5.

monasterium beati Iohannis ewangeliste de ordine fratrum minorum de castro *Budensi*... construxit (MOL Dl 30587, *BTOE* I. 282. sz.); 1298/1299: religiose domine sanctimoniales de ordine fratrum minorum in domo nobilis domine quondam relicte magistri Moysi in castro *Budensi* ante claustrum fratrum minorum commorantes (Erd. Múz. lt. Törzsgyűjtemény 6, MOL Df 253634, *R4* 4203. sz.); 1312: sororibus seu beginis in domo Sibille ad sanctum Iohannem divinis obsequiis in regulari habitu mancipatis degentibus (MOL Dl 29662, *AO* III. 366. sz.); 1327: de claustro Sibille de castro *Budensi* ante claustrum beati Iohannis (MOL Dl 2469, *AO* XI. 606. sz.); 1448: religiosis mulieribus beginis prope conventum sancti Iohannis ordinis fratrum minorum de *Buda*, Wesprimiensis diocesis commorantibus (MOL Dl 31145); 1478: religiosa domina Potentiana begina prope claustrum beati Iohannis ewangeliste *Bude* fundatum (MOL Dl 98045); 1482: pro religiosis dominabus beginis prope fores ecclesie beati Iohannis ewangeliste ante castrum *Budense* fundate degentibus (Erd. Múz. lt. Törzsgyűjtemény nr. 95, MOL Df 253724, TT 1890. 123); 1484: religiosas dominas sorores de tertio ordine sancti Francisci ante claustrum beati Johannis apostoli et ewangeliste hic *Bude* degentes (MOL Dl 19006); 1514: ad claustrum religiosarum dominarum beginarum *Bude* ex opposito fratrum ordinis sancti Francisci de observantia fundatum (MOL Dl 106083 Prot. Bud. 228–229); 1515: ex opposito domus religiose domine begine ordinis sancti Francisci (MOL Dl 106083 Prot. Bud. 280–281); 1529: in plathea sancti Iohannis vocata in vicinitatibus ex una domus condam Anthonii Deeshazy ab una, ab alia siquidem partibus claustri monialium adiacentis (MOL MNM Törzsanyag); 1536/18. sz.: domui seu cenobio religiosarum dominarum beginarum tertii ordinis beati Francisci confessoris observantiam regularem gerentium atque profitentium ante claustrum seu monasterium sancti Iohannis evangeliste sito (MOL Dl 25261)

Kevés olyan épülete van Budának, amelynek birtoklástörténete visszavezethető szinte a város alapításáig. Ezek közé tartozik a ferences harmadrendi nővérek, vagy másik nevükön beginák kolostora.[232] A kolostorra vonatkozó első adat 1290-ből származik: Fenenna királyné a nagyszigeti (Csepel-szigeti) Bogomery és Chepteluk birtokokat adományozta ekkor Mojs mester özvegyének és általa a ferences kolostor környékén élő apácáknak. Az adományokat (Bogomery, Chepteluk, valamint Meger [ma Békásmegyer]) megerősítő későbbi oklevelekből (1293, 1296, 1298.) megtudhatjuk továbbá, hogy az apácák egy olyan épületben laktak, amelyet 1293-ban Mojs mester özvegye saját házának nevezték, 1296-ban pedig már az özvegy által építtetett kolostornak. Mojs mester V. István király rövid ideig tartó önálló uralkodása idején a nádori méltóságot töltötte be, később országbíró és királynéi tárnokmester is volt. Özvegyét a kései, magyar nyelvű Margit legenda tanúsága szerint Erzsébetnek hívták, és feltehetően rokonságban állt a királyi családdal, hiszen III. András nővérének (*soror nostra*) nevezte.

Feltűnő, hogy az említett iratok egyszer sem említenek beginákat, hanem kifejezetten apácákról szólnak. Tovább nehezíti az értelmezést két további adat. Egy bizonyos Leyphylt nevű apáca (*monialis*) ugyanis 1312-ben szőlőjét és a háza alatti pince felét adományozta a ferences kolostornál lévő ún. Szibilla-házban lakó nővéreknek, avagy beginának. A Smaragd nembéli Zsámboki Ajnárd fia Miklós lánya, Aglent pedig 1327-ben a ferences kolostor előtt lévő Szibilla-kolostorból nyilvánította ki, hogy testvérei átadták számára a leánynegyedet. Mindkét esetben egyértelmű a helymegjelölés alapján, hogy a ferences begina kolostorra alkalmazták a Szibilla nevet. Sajnos nem ismerjük egyelőre az elnevezés eredetét és értelmét. A későbbi, 15. és 16. századi adatok már meglehetős egységességgel nevezték meg a beginákat és kolostorukat a ferences kolostor előtt, pontosabban a ferencesekkel szemben. (1448, 1478, 1482, 1484, 1514, 1515, 1536)

Az oklevelek egyértelmű kifejezései ellenére a beginakolostor helymeghatározása nem egyszerű. A ferences kolostorral pontosan szemben ugyanis a valamivel 1410 előtt alapított Szt. Zsigmond templom szentélye emelkedik, tehát a beginakolostor elhelyezkedhetett egyaránt a szentély északi, vagy déli oldalán. Néhány 1526 utáni adat azonban segít pontosítani a képet. 1529-ben említették meg Kubinyi László budai udvarbíró házát a Szt. János utcában az apácakolostor és Désházi István háza szomszédságában. (1529) A Kubinyi-féle ház déli szomszédja volt a beginakolostor, mivel egy másik adat szerint Kubinyi háza Désházi házától a királyi vár felé, vagyis dél felé emelkedett, vagyis Kubinyi északi szomszédja Désházi kellett, hogy legyen. (1529. VI. 20.) Désházi északi szomszédja ugyanakkor Mekcsei György királyi titkár volt. A kolostor északi oldalához tehát hozzá tudunk illeszteni folyamatosan három szomszédos háztulajdont a 16. században (beginák, Kubinyi, Désházi, Mecskei). Ennek alapján arra

[232] Spekner 2005.

kell következtetnünk, hogy a beginakolostor a Szt. Zsigmond templom szentélyének északi oldalán állt a ferences templommal enyhén ferdén szemben. 17. század végi térképek tanúsítják, hogy a templom északi oldalát egy kis köz választotta el a szomszédos telektől, vagyis a kolostortól.

A kolostort a 16. században kibővítették a Szt. Zsigmond utca felőli szomszédos telekkel. Újból egy 1526 utáni irat mondja el, hogy a néhai Budai Eötves Tamás lánya, Orsolya, nyulak-szigeti domonkos apáca korábban eladta a Szt. Zsigmond egyház környékén, a kolostorral szomszédos házát a begináknak. (1536/18. sz., 1538. I. 5.) Az előzőekben kifejtett azonosítás szerint más szomszéd, mint a telek hátsó szomszédja nemigen jöhetne szóba. Esetleges kétségeinket azonban eloszlatja Somi Gáspár és Perényi Imre nádor 1515-ös budai ingatlancseréje. A királyi vár felé tartó Szt. Zsigmond utcában a ferences beginaházzal szemben állt ekkor az egyik elcserélt épület. (1518. V. 22.) Vagyis a 16. század elején a beginakolostor épületegyüttese már két utcára nyílott a Szt. Zsigmond templom mellett, annak északi oldalánál, egy kis köz után végighúzódott a háztömb teljes széltében.

A Szt. Zsigmond templom északi oldala mellett az 1988-ban és 1994–1996 között elvégzett feltárásokon egy az utcára merőleges, szokatlanul nagyméretű épületet találtak, amelynek három egymás melletti pincehelyiségét sikerült részben feltárni.[233] Az átlagos polgári telkeken álló pincéket méreteiben jócskán felülmúló pincehelyiségeket az oklevelekből megismert helymeghatározás segítségével a beginakolostor maradványainak tarthatjuk. *Ld. Evangélista Szt. János ferences kolostor, Szt. János utca, Szt. Zsigmond utca*

Szt. György kápolna / St. Iorgenkirche

1371: capella sancti Georgii *Budensis* (*MREV* II. 203); 1371: exopposito (!) cappelle (!) sancti Georgii martiris (MOL Dl 5919); 1388: eis ecclesiam sancti Georgii martiris (Eszt. k. m. lt. 64-1-3, MOL Df 238150, *BTOE* III. 58. sz.); 1412: ante capellam beati Georgii martiris (MOL Dl 9937, *BTOE* III. 607. sz.); [1403–1439]: *von dem Rathaus hin vmb für sand Iorgen kirche* (*Ofner Stadtrecht* 154. sz); 1450: *pey sand Jorgen kirchen* (Pozsony v. lt. 4225); 1457: in linea Danubii ex opposito sanctuarii capelle sancti Georgii martiris (Eszt. k. m. lt. 53-3-11, MOL Df 238095); 1473: in theatro in declino opposito capelle sancti Georgii sitam (Erdődy cs. galgóci lt. 37-1-2); 1523: in teatro sancti Georgii... in contrata capelle sancti Georgii in linea orientali (MOL Dl 106083 Prot. Bud. 5. Extrateriale 286)

A mai Dísz tér északi végén állt, 1686 után lebontott és máig feltáratlan, kelet-nyugati tájolású épület. A kápolnát Nagy Lajos király alapította 1371 előtt a város piacterének közepén, a déli részen. A plébániáktól független egyházi testülete önálló rektorátust alkotott. Az épület szabadon álló térségen állt, ez az oka annak, hogy sokszor használták viszonyítási pontnak a helymeghatározásokban, illetve alapítása után a piacteret is sokszor a kápolna után nevezték.[234]

A törökkorban az Orta (Középső) dzsámi nevet viselte, majd a város visszafoglalása és a templom lebontása (1687) után tévesen a Szt. Mária Magdolna plébániatemplommal azonosították.[235] Ezt a tévedést a Schön- és Siebmacher-féle metszetek templomfeliratával lehetett cáfolni, a Szt. György kápolna pontos elhelyezkedését pedig a kápolnára és a körülötte lévő Szt. György piacra vonatkozó nagy számú okleveles forrással, valamint törökkor végi térképek (pl. Hauÿ 1687) segítségével határozta meg először helyesen Némethy Lajos.[236] *Ld. Szt. György piac, Szt. György utca*

Evangélista Szt. János ferences kolostor / St. Johannes Barfüsser Kloster

1270–1277: apud ecclesiam sancti Iohannis ewangeliste fratrum minorum in domo de monte *Budensi* (MOL Dl 30356, *BTOE* I. 103. sz.); 1283/1290: circa ecclesiam beati Iohannis ewangeliste (MOL Dl 31055, *BTOE* I. 244. sz); [1301]: sepultus est in ecclesia sancti Iohannis evangeliste apud fratres minores (*SRH* I. 478); 1346/1347: prope claustrum sancti Iohannis ewangeliste (MOL Dl 100032); 1442: prope monasterium ad honorem sancti Ioannis ewangeliste (*DAP* 50); 1482: prope fores ecclesie beati Iohannis ewangeliste ante castrum *Budensem* fundate (Erd. Múz. Egy. lt. Törzsgyűjtemény nr. 52, MOL Df 253724, TT 1890. 123); [1492]: *Szent János egyházába* (Heltai 1980. 444); [1503]: in êde divi Ioannis ewangelistae (BTM 66.451.1.); 1509: *sandt*

[233] Feld 1999. 36.

[234] Horváth 1934. 105–126; Fekete Nagy 1973. 340; Kubinyi 1973. 76, 157.

[235] Rupp 1868. 103–105.

[236] Römer 1877. 49–59; Némethy 1878; Némethy 1885. 1–8, 65–67, 289–296.

Johans Closter (Borsa 1959. 304); 1514: ad claustrum religiosarum dominarum beginarum *Bude*, ex opposito fratrum ordinis sancti Francisci de observantia fundatum (MOL Dl 106083 Prot. Bud. 228–229); 1541: *S. Johannes Parfüser Closter* (Rózsa 1963. Kat. 1); 1563: *gewohnet bey St. Joannes. Das ist der Barfüsser Mönch Kloster* (Dernschwam 1957. 461)

A mai Várszínház és Sándor-palota helyén emelkedett ferences templom és kolostor maradványait 1971–1972 és 1994–1998 között régészeti kutatás tárta fel.[237] (*29. kép*) A ferences kolostor a város alapításával közel egy időben keletkezett, pontosabban nem ismert időpontban. A város korai történetében játszott kiemelt jelentőségét jelzi, hogy III. András király temetkezési helyéül választotta. [1301] A 15. század közepén a rendi reformok innen indultak ki, falai között lakott egy időben Marchiai Szt. Jakab és Kapisztrán Szt. János is. 1444-től a magyarországi obszerváns rendtartomány központja lett, ahol hittudományi főiskola is működött.[238]

A törökkorban a templomot a pasa dzsámijává alakították, a déli oldalán lévő kolostor azonban romba dőlt, helyére a város visszafoglalását követően két kaszárnyaépületet emeltek. 1686 után rövid jezsuita birtoklást követve a templomot és az északi oldalán lévő Pasa-palotát 1693-ban a karmeliták kapták meg. A romokat ekkor a kisebb Szűz Mária templom maradványainak tartották, ezért a karmeliták vitába keveredtek az újra felélesztení kívánt Szűz Mária (és Szt. Zsigmond) prépostsággal, ám a karmeliták birtokon belül maradtak. A helytörténetírás ettől fogva a templomot tévesen a kisebb Szűz Mária egyházzal azonosította, a középkori ferences kolostort pedig a Szt. Mária Magdolna plébániatemplom helyén kereste.[239] Csupán a 19. század végén vetette fel a Schön-féle metszet megismerése után Rómer Flóris a látkép és okleveles források alapján, hogy a ferences kolostor a Szt. János kapu közelében emelkedett.[240] Vele egyidőben Némethy Lajos határozta meg újra helyesen a középkori ferences kolostor templomának pontos helyét.[241] A kolostor fekvése azonban ezután is kérdéses maradt, végül a Sándor-palotában az 1990-es években végzett feltárásokon sikerült megtalálni maradványait. Mind a kolostor előtt húzódó utca, mind a közeli városkapu nevét a kolostor után kapta. *Ld. Szt. János utca, Szt. János kapu, ferences beginakolostor*

Szt. László kápolna

1334: capella... sub honore et vocabulis sanctorum Stephani, Ladislai et Emerici regum ac beati Francisci confessoris et sanctorum undecim millium virginum nec non beate Elene (*MREV* II. 85); 1344: capellam... iuxta cimiterium parochialis ecclesie beate Marie virginis (*MREV* II. 105); 1347: rector capelle comitis Vlwengy bone memorie in honorem sanctorum regum Stephani et Ladislai beatorum ac sanctissimi ducis Emerici dedicate (*CDH* IX/1. 557); 1435: Paulum presbiterum natum de *Buda*, capellam sancti Ladislai de castro *Budensi* regentem (Eszt. k. m. lt. 45-2-15, MOL Df 237442, *BTOE* III. 1105. sz.); 1436: magister Albertus rector altaris beati Ladislai regis in ecclesia beati Emerici ducis in cimiterio beate Marie virginis (MOL Dl 12950, *BTOE* III. 1157. sz.); 1447: rectoratu (!) capelle sancti Ladislai regis ad latus ecclesie parochialis beate Marie virginis... constructe (MOL Dl 14054); 1454: Iohannes rector capelle beati Ladislai regis in cimiterio parochialis ecclesie beate Marie virginis de castro seu civitate *Budensi* (Veszp.k. hh. lt. Instr. reg. Famil. 35. In caps. sub lit. B, MOL Df 229870); 1469: Andreas rector altaris sancti Emerici ducis in capella sancti Ladislai regis super cimiterio dicte ecclesie beate virginis in *Buda* fundate (MOL Dl 50563); 1519: in capella beati Ladislai regis et confessoris in cimiterio ecclesie beate Marie virginis in civitate *Budensi* fundate sita a parte videlicet orientali eiusdem ecclesie beate Virginis (MOL Dl 23222); 1519: capelle sancti Ladislai regis ad latus ecclesie parochialis beatissime virginis Marie in civitate *Bwdensi* constructe (MOL Dl 23227, 23228); 1521: in quadam capella sancti Ladislai regis sita in cimiterio parochialis ecclesie beate Marie virginis *Budensis* (MOL Dl 25308); XVI. sz. e: capelle sancti Ladislai regis in cimiterio eiusdem ecclesie [beate Mari virginis] fundate (Eszt. Főszék. kvt. Ms. II. 507. f. Nyási formuláskönyv 226^{v}, MOL of 281416).

Wulving comes, budai esküdt, pénzverő kamaraispán kevéssel 1334 előtt alapította a kápolnát a Boldogasszony egyház temetőjében a három magyar szent király, Szt. Ferenc, a tizenegyezer szűz és

[237] Altmann 1973. 82–87; Gerevich 1973. 40; Altmann 1994. 143–148.
[238] Györffy 1973. 303–343; Kubinyi 1973. 77, 188.
[239] Rupp 1868. 110, 120–126.
[240] A Schön-féle metszet: Rózsa 1963. Kat. 1; Rómer 1877. 49–59.
[241] Némethy 1878; Némethy 1885. 1–8, 65–67, 289–296.

Szt. Ilona tiszteletére. A későbbiek során a három szent magyar király titulusát használták, és közülük is leginkább a Szt. László kápolna név fordul elő a legtöbbet, talán a főoltárt szentelték tiszteletére (1436). Önálló egyházi testülettel rendelkező rektorátus volt, amelynek kegyuraságát Wulving örökébe lépve a Somi család, majd a Somiak adomány folytán a sági premontreiek gyakorolták. Megkülönböztetendő a Boldogasszony plébániatemplom oldalához épített Háromkirályok kápolnától, amelyet a 15. század elején Hans Ellenpeck emeltetett.[242] A leírások szerint az épület a plébániatemplom temetőjében (1344, 1519, 1521), a temető fölött (1469), a templom oldalánál (1447, 1519), pontosabban annak keleti oldalán állt (1519).

A Halászbástya déli bástyájában ágyúkamrává alakított formában még Schulek Frigyes tárta fel és állította részben helyre azt a régi térképeken is ábrázolt kápolnamaradványt, amelyet Gerő Győző ismertetett a későbbiekben és azonosított a Szt. Mihály kápolnával.[243] (*32. kép*) 1996–1997-ben Kiszely István irányítása mellett kitisztították belső terét. Gerő meghatározását nem fogadhatjuk el, hiszen forrásaink szerint a Szt. Mihály kápolna már a váralján emelkedett, ez az épület pedig a várfalakon belül helyezkedett el. Zolnay László Gerő Győző meghatározását elfogadva a Szt. László kápolnát a Fontana-Nessenthaler-féle térképen 37-es számmal, az egykori Jezsuita lépcső előtt jelzett épülettel azonosította. Hogy itt keresztény templom állott volna, más egykorú hiteles térképek nem tanúsítják. A Fontana-féle térkép adatát pedig kérdésessé teszik, hogy az ábrázolt épület – a budai templomok általános elhelyezkedésével szemben – nem kelet felé tájolt. Véleményünk szerint a Szt. László kápolnának az oklevelekben olvasható leírását kell alapvetően figyelembe venni a helymeghatározásnál: eszerint az épület a Boldogasszony plébániatemplomtól keletre állt. Ez a leírás pedig inkább a Schulek által feltárt kápolnára illik, mint a Zolnay feltételezte kápolnára, mivel ez az épület valóban a Boldogasszony plébániatemplom szentélye mögött emelkedik. *Ld. Boldogasszony plébániatemplom, Szt. Mihály kápolna*

Szt. Mária Magdolna plébániatemplom / St. Maria Magdalenenkirche

1276: misi pro Ladislao sacerdote ecclesie sancte Marie Magdalene de *Buda* (*MREV* I. 292); 1298: sacerdos vicarius Clementis sacerdotis ecclesie Marie Magdalene in castro *Budensi* (Veszp. Érs. lt. Epp. Dec. Bud. 8, MOL Df 200067, *BTOE* I. 302. sz.); 1343/1346: Thome plebani ecclesie beate Marie Magdalene de foro Sabbati (MOL Dl 87195); 1352: cum olim inter quondam Christianum plebanum ecclesie beate Marie virginis de castro *Budensi*... ac homines et hospites de suburbio *Budensi*... super beate Marie Magdalene et ecclesie beati Petri martiris capellis in parochia ipsius ecclesie beate Marie de novo fundatis coram bone memorie Benedicto archiepiscopo Strigoniensi... questio verteretur (*MREV* II. 383); [1403–1439]: *vmmb sand Marie Magdalenen kirche* (*Ofner Stadtrecht* 154. sz.); 1436: *sand Marie Magdalene kuchen* (Pozsony v. lt. 3612); [1457]: *Szent Magdalna asszonnak egyházához* (Heltai 1980. 262); 1490: retro ecclesiam beate Marie Magdalene in angulo penes murum civitatis (Erdődy cs. galgóci lt. 97-11-23); 1519: prope ecclesiam sancte Marie Magdalene in vico *Zombathel* (MOL Dl 23217); 1541: *Maria Madalena* (Rózsa 1963. Kat. 1)

Az 1944/1945-ös ostromban megsérült, majd 1950-ben lebontott Helyőrségi templom helyén emelkedett a középkori Szt. Mária Magdolna plébániatemplom, amelynek csupán tornya vészelte át az évszázadok során az ostromok okozta sorozatos rombolásokat és az azokat követő bontásokat. A templom falmaradványait régészeti kutatás tárta fel 1958–1965 között.[244] (*27. kép*) A török időkben egy ideig a vár egyetlen keresztény templomaként működött, amelyet megosztva használtak katolikusok és protestánsok, a tizenötéves háború idején azonban elvették a keresztényektől, és ezután Fetih (Győzelem), illetve Szaát (Órás) dzsámiként volt ismert. 1686 után romjait a ferencesek egykori Szt. János egyházával azonosították, és a ferences rend mariánus tartománya kapta meg, majd építette újjá. II. József császár rendeletére 1787-ben a rendházat és a templomot bezárták, ezután rövid ideig állami célokat szolgált.

[242] Zolnay 1964. 375–388.

[243] Gerő 1964. 389–393.

[244] Bertalan 1970. 227–248; Bertalan 1971. 419–428.

1792-ben a használaton kívüli, újra felszentelt templomban koronázták meg I. Ferencet, majd 1817-től a budai helyőrség kapta használatba, 1920-tól a római katolikus tábori püspökség temploma lett, az 1944/1945-ös ostromban súlyos károkat szenvedett, végül 1950-ben lebontották.[245]

A budai helyrajz hosszan tartó tévedéseinek egyik alapja a templom 1686 utáni helytelen azonosítása volt. Ennek eredete nem ismert pontosan, feltehetően a keresztény csapatok közt tábori lelkészként érkező mariánus ferencesek képzelete látta a jól felismerhetően keresztény templom romjaiban egykori kolostoruk maradványait. A Schön-féle (ekkor még Meldemann-nak mondott) metszet felfedezése után Römer Flóris, Némethy Lajos és Henszlmann Imre szinte egyidőben megjelent írásaikban már a látkép és okleveles források segítségével felismerték, hogy a Helyőrségi templom a Szt. Mária Magdolna plébániatemplommal azonos, és az egykori ferences kolostort a Szt. János kapu mellett kell keresni.[246] A részletes bizonyítást végül Némethy írta le helyrajzi munkájában.[247]

A Szt. Mária Magdolna egyházat, a javarészt német ajkú városban a királyi alapítású plébánia mellett váralji polgárok alapították, hogy papjai végezzék a magyar hívek lelkipásztori szolgálatát. Az egyházat kezdetben kápolnának és a plébánia filiájának tekintették, a filiációs viszony tényleges formái felett azonban már ekkor vita folyt. A Szt. Mária Magdolna egyház papja plébánosi jogokat gyakorolt hívei felett, és alávetettsége jeleként évi cenzust fizetett a Boldogasszony egyház plébánosának. Nem tudjuk azonban, mekkora volt ekkor a cenzus mértéke, és nem ismerjük a további vitás kérdésekben született egyezségeket sem, amelyek a kápolna papjának kinevezési jogáról és a kápolna illetékességi köréről szóltak.[248]

A kápolnát a szombaton tartott hetipiac helyén emelték, a piactér nyugati oldalának közepén, tehát a házaktól elkülönülten, önállóan állt. A régészeti feltárások tanúsága szerint a templomot temető övezte, amelyet feltehetően fal választott el magától a piactértől. Ez az elhelyezés megegyezik a legtöbb magyarországi város plébániatemplomának fekvésével. Érdemes megfigyelnünk, hogy a templom tájolása jelentős mértékben eltér a többi budai templom tájolásától, ellenben a templomtól délre eső háztömbök telkeinek tájolása azonos magának a templomnak a tájolásával. Ez a jelenség az ismert történeti adatok mellett szintén a város és a Szt. Mária Magdolna egyház egyidejű keletkezésére utal.[249]

A 14. század második felétől kezdődően a királyi udvar egyre gyakoribb itteni tartózkodásaival párhuzamosan a magyar polgárság száma és társadalmi súlya is fokozatosan növekedni kezdett. Természetes, hogy a magyar polgárság nemcsak a városi tanács hivatalainak megszerzésére igyekezett, hanem egyházközségét is fejleszteni és egyenjogúsítani kívánta. Ennek eredményeként a Szt. Mária Magdolna egyház a 15. század elejére kivívta teljes függetlenségét, és épülete is teljesen megújult. Környezete is erősen átalakult, a temetőt feltehetően beszűkítették, és az új, háromhajós templom külsejéhez is házak épültek. A templom nyugati főbejárata a Mindszent utca torkolatánál nyílt, szentélye mögött az Olasz utca érte el a teret. A két utcát a templom déli oldalán kis köz kötötte össze egymással, ahová feltehetően szintén kapuja nyílott. Itt álltak a 15. században a piac mészárszékei. *Ld. Szombathely, Szombathely utca*

Szt. Márton kápolna

1309: *da Paolo piovano di San Martino devis Bedoara dell' arcivescovado di Strighone* (*Vat.* I/1. 421); 1332: capelle regie vocate, site in castro *Bude* (MOL. DI 2713, *A* II. 587); 1349: capellam regalem et reginalem, quam in honore beati Martini episcopi confessoris in castro regali *Budensi*... iam fundari fecit et construi faciet (*MREV* II. 130. sz.); 1349: capella regalis

[245] Entz-Csemegi 1955b. 380–382; Gerevich 1971. 35, 74, 112–117; Györffy 1973. 299; Kubinyi 1973. 75; Fekete-Nagy 1973. 340.

[246] Henszlmann Imre könyvismertetése Némethy Lajos: A Nagyboldogasszonyról nevezett Budapest vári főtemplom történelme c. munkájáról ArchÉrt 10 (1876) 331–332; Römer 1877. 48–59; Némethy 1878.

[247] Némethy 1885.

[248] A templom alapításáról ld.: Györffy 1973. 217–249; Kubinyi 1964. 95–96; Kubinyi 1965. 142; Kubinyi 1972; Kubinyi 1991. 29–30, Szebeni–Végh 2002. 427–429.

[249] Felmerült a Szombathely városrésszel együtt a templom tatárjárásnál korábbi eredete is. Fügedi 1961. 79; Fügedi 1964. 776–777. Ezt az ismert okleveles források alapján (ld. 1352. VII. 31 – *MREV* II. 383–384.) egyértelműen elutasíthatjuk.

sancti Martini, quam Elisabeth regina... in castro regali *Budensi*... compleri fecit (*MREV* II. 131. sz.); 1423: capella in eadem curia in honore sancti Martini confessoris constructa (MOL Dl 11384, *BTOE* III. 825. sz.); 1527: in platea ludeorum vocata nunc vero sancti Martini apellata (Tiszántúli ref. Egyhk. kvt. R-904. 16.)

A Régi királyi ház kápolnáját Szt. Márton tiszteletére szentelték. Eredete legalább annyira homályos, mint magának a Kammerhofnak az eredete. Legkorábbi említése 1309-ből származik, ebből következően még az Árpádkorban kellett felépülnie. Erzsébet királynő 1349-ben búcsúengedélyért folyamodott a pápához az általa építtetett és ereklyékkel bőségesen ellátott Szt. Márton kápolna számára, amelyet el is nyert a pápától. A kápolna korábbi említései miatt Erzsébet nyilván csupán újjáépítette az egyébként királyinak és királynéinak mondott kápolnát. A Régi királyi házon végzett építkezéseiről egyébként egy későbbi oklevél is megemlékezik, amelyben az általa lerakatott alapfalakról is írtak. (1423) A kápolna romjai a 18. század elején még álltak a Mikoviny-Schmuzer látkép tanúsága szerint, amelyeket az Erdödy palota felépítésekor 1750-ben bontottak el.[250] Alapfalainak részleteit régészeti kutatás tárta fel a Táncsics Mihály utca 7. udvarán.[251] Eszerint a többi budai templommal megegyező tájolású, egyhajós épület volt. *Ld. Régi királyi ház / Kammerhof, Szt.Márton utca*

Szt. Miklós domonkos kolostor / St. Nicolaus Prediger Kloster

1354: in vicinitate ecclesie sancti Nicolai fratrum predicatorum (MOL Dl 4454, *A* VI. 152. sz.); 1383: penes et iuxta claustrum sancti Nicolai confessoris fratrum ordinis predicatorum (MOL Dl 100189, *BTOE* III. 5. sz.); 1390: a porta claustri Fratrum Praedicatorum (Schier 1774. 103, *BTOE* III. 111. sz.); 1397/1401: in vico claustri beati Nicolai penes idem claustrum (MOL Dl 8841, *BTOE* III. 240. sz.); 1411: in vico seu platea prope ecclesiam sancti Nicolai confessoris (MOL Dl 51419, *BTOE* III. 571. sz.); 1509: *sandt Niclas Closter* (Borsa 1959. 304); 1513: ex opposito claustri beati Nicolai episcopi et confessoris a plaga occidentali existenti (MOL Dl 106083 Prot. Bud. 228–229, Bártfai 1938. 1356. sz.); 1522: ante claustrum beati Nicolai (MOL Dl 23680); 1541: *S. Niclas prediger Closter* (Rózsa 1963. Kat. 1)

Tornya és a templom hajójának északi fala ma is áll, további maradványait 1902, 1916, 1942–1943, 1958–1970 között régészeti kutatás tárta fel. A törökkorban fegyvertárnak, majd istállónak használták, 1686 után részben a jezsuita kollégium, majd az Egyetemi nyomda, részben katonai élelmiszerraktár és sütöde, majd leánylíceum települt a romok helyén újjáépített épületekbe. A kolostor teljes feltárását a Hilton szálló felépítése előtt végezték el, majd a kiegészített maradványokat az új épületbe foglalták. A domonkos kolostort már Schier helyesen azonosította, amelyet a Schön- és Siebmacher-féle metszetek feliratai is megerősítenek.[252] (*28. kép*)

A kolostor egyidős a város alapításával, 1254-ben a rendi nagykáptalant tartották falai között. Jelentőségét mindvégig megőrizte, ennek egyik jele, hogy itt működött a magyar rendtartomány főiskolája. Az épület a magyar és a német közösség plébániáinak határán emelkedett már a Szt. Mária Magdolna egyház területén. A rendház előtti utcákat a védőszent után nevezték Szt. Miklós utcának.

A domonkos kolostor érdekes helyet foglal el a város alaprajzában. Rendi előírás szerint a kolduló rendi kolostorokat általában a város szélén, sok esetben már azon kívül, az onnan kivezető utak mellett helyezték el. A budai kolostor ennek ellenére igen előkelő helyszínen épültnek tűnik a Régi királyi ház és a Boldogasszony plébánia szomszédságában. Az persze nem véletlen, hogy a város alapításával csaknem egyidős kolostort a falakon belül helyezték el, hiszen az alapításban éppen a falak védelme játszotta az egyik legfontosabb szerepet. Megfigyelhetjük azonban, hogy a helyszínt valóban egy határvonal mentén jelölték ki, 1390-ben a kolostor kapujától kiindulva választották szét a német és a magyar közösség plébániáinak területét, és 1441-ben is a közelben vezetett el ez a határ. Tulajdonképpen ugyanitt kereshetjük a Szombathely névvel illetett északi terület – település szélét is, amely a város alapításánál

[250] Mikovinyi–Schmuzer metszete Bél Mátyás Notitiae-jének III. kötetében jelent meg 1737-ben. (Rózsa 1963. Kat. 81)

[251] H. Györky 1984. 29–42; Jankovich 1959. 76–77.

[252] Rupp 1868. 105–109; Entz–Csemegi 1955c. 347–364; H. Györky 1971b. 429–435; Gerevich 1973. 74; Kubinyi 1973. 161; H. Györky 1976. 371–279; H. Györky 1981.

korábbi eredetűnek tűnik. Mivel a kolostor is meglehetősen hamar felépült (1254-re valamilyen formában már készen állt), meglehet, hogy helyének kitűzésekor még Szombathelyhez igazodtak, bár emellett a királyi kúria közelsége is szerepet játszhatott, hiszen a domonkosok a város alapításának idején komoly befolyással rendelkeztek az udvarban. A templomot feltáró H. Gyürky Katalin véleménye szerint a domonkosok – egyéb alapításaikhoz hasonlóan –, egy már meglévő kápolnát kaptak meg letelepedésük idején, amelynek maradványai is azonosíthatók.[253] Ez a korai templom a tatárjárás előtti Szombathely temploma lehetett. (A kérdést részletesen ld. a városalapításról szóló bevezető fejezetekben.) *Ld. Szt. Miklós utca*

Mindenszentek kápolna / Allerheiligenkapelle

1358: in ecclesia Omnium sanctorum (*MREV* II. 174, 385. sz.); 1380–1385 között: fundum curie... in quo capella Omnium sanctorum esset constructa (MOL Dl 84194); 1426: fundum seu curiam... in vico platee Omnium sanctorum, in qua est capella eorundem sanctorum (MOL Dl 11849, *BTOE* III. 893. sz.); [1403–1439]: *Item Von huet des türles pey allen heiligen* (*Ofner Stadtrecht* X/D); 1441: ad capellam in honore Omnium sanctorum fundatam et per portam ipsius capelle ad domum dominorum de Pa[locz ?] [infra] ipsam capellam existentem (Eszt. Prim. lt. U 46, MOL Df 249009); 1449/1462: in platea Omniumsanctorum (!) prope capellam Omniumsanctorum (!) (MOL Dl 14284)

Az előtte húzódó utcának is nevet adó kápolnáról meglehetősen kevés írott forrás tesz említést, maradványait eddig még megnyugtató módon nem azonosították. Egy 1380–1385 között létrejött ingatlancsere kapcsán említik először a kápolnát egy magántulajdonban lévő telek részeként. Szepesi János dobokai főesperes cserélte el ekkor a kápolnát is tartalmazó ingatlanát Zámbó Miklóssal. A ház korábban Cemeteer Lőrincé volt. Újabb említése 1426-ból származik, amikor Pálóci Máté országbíró királyi adományként kapta Zsigmond királytól az elhunyt Hertlin budai bíró tulajdonából a koronára szállt ingatlant, amelyen a kápolna állt. (Hertlin bíró házában oklevelet állítottak ki 1401. VIII. 31-én, 1403-ban már egykori bírónak mondták a szomszédos ház ügyében, 1403. VI. 28.) Időrendben a következő említés az 1441-es határjárás adata, majd pedig 1449-ben említették meg a Rozgonyiak házát a kápolna környékén.

A leírások szerint tehát a kápolna egy magántulajdonú telken emelkedett, amely arra utal, hogy számunkra ismeretlen alapítója saját telkén, lakóháza mellet, vagy annak részeként építtethette fel. Feltehetően a földszinten helyezkedett el és külön bejárattal rendelkezhetett, a határvonal ugyanis kapujához fut. Ezt a feltevést erősíti az is, hogy a kápolna adta a nevet az előtte húzódó igen hosszú utcának is nyilván azért, mivel épülete jól megkülönböztethető volt a házak sorában. A budai templomokat kivétel nélkül kelet felé forduló szentéllyel építették, feltehetően a Mindenszentek kápolna sem jelentett ez alól kivételt. Ebből következően a kápolnát csak az utca keleti házsorában kereshetjük, így nyílhatott ugyanis csak kapuja közvetlenül az utcára. Helyének pontosabb meghatározását egyedül az 1441-es határjárás segíti. A két plébániát elválasztó határvonal a domonkos kolostor felől az Olasz utcába vezető, már megszüntetett kis közön át haladt nyugat felé. A köz Olasz utcai torkolatának északi oldalán az olasz Angelo háza állt (Hauÿ 170), és a határ éppen az Angelo házával szemközti házhoz (Hauÿ 125 – Országház u. 6.) futott, amely a Paksi nemesek tulajdonában volt. A Paksiak házától a Mindenszentek kápolnához vezetett tovább a határ, majd annak kapuján át a Pálóciak (?) házához, ahol a határjárás, feltehetően már a Mindszent utca nyugati oldalán, véget ért. Az elmondottakból az következik, hogy a Mindenszentek kápolna szomszédos volt és valami módon a telek hátsó részénél érintkezett a Paksiak házával, a mai Országház u. 6. számmal. Három telek jöhet számításba, Hauÿ 78 – Uri u. 29. déli része, Hauÿ 77 – Uri u. 31. és Hauÿ 76 – Uri u. 33. Közülük a közvetlenül a szomszédos Hauÿ 77 – Uri u. 31. elesik, mivel ezen a telken áll ma is a középkori polgárváros egyik legjobban megőrződött kétemeletes polgárháza, amelyen semmiféle jellegzetes kápolna nyoma nem figyelhető meg. A fennmaradó két szomszéd közül a Hauÿ 76 – Uri u. 33. számú telek viszont figyelemre méltó. Az 1696-ban felvett házösszeírás szerint itt hajdan egy

[253] H. Gyürky 2001. 27–40.

apácakolostor állhatott.[254] Eszerint a romos maradványok még utaltak ekkor is a hajdan volt egyházi épületre. De a ma még fennálló középkori maradványoknak is tulajdoníthatunk jelentőséget. Az Úri utca 33. déli határfala szokatlanul vastag falazat, két emelet magasságban áll ma is, az utcai homlokzatnál sarokarmirozással van ellátva. (*31. kép*) A sarok utcai homlokzatra forduló oldalán az első emeleti párkány magasságában gótikus vakmérműves fríz részlete őrződött meg, a második emeleten a II. Világháború pusztításai előtt még megvolt egy csúcsíves ablak maradványa. Az épület udvari homlokzatán, az északi oldalon egy másik gótikus csúcsíves ablak található. Ezek az apró jelek megengedik azt a feltevést, hogy a Mindenszentek kápolna maradványait a mai Uri u. 33. számú telken keressük. (Ld. alább az 1441-es plébánia határjárás elemzését) *Ld. Mindszent utca, ? / türles pey allen heiligen*

Szt. Pál kápolna

[1490]: eodem patre nostro sanctissimo Bude in capella sua propter regni disturbium pausanti ... (FSzK B 0941/271 fol. 11ᵛ)

A pálos rend központi kolostorának, a Buda felett, másként a Nándor hegyen épült Szent Lőrinc kolostornak budai házát Szt. Pál házaként, illetve a pálosok nagy házaként emlegették a kortársak. (*Ld. Szt. Pál utca – nyugati oldal /Szt. Miklós utca/ 3.7.25. számú ingatlan*) A házhoz kápolna is tartozott, amelynek emlékét Hadnagy Bálint pálos szerzetes örökítette ránk 1511-ben kinyomtatott könyvében.[255] A Remete Szent Pál ereklyéjénél történt csodákat összeíró szerző nem csak a kolostorban található díszes síremléket felkeresőkről tudósított, hanem olyan eseményekről is beszámolt, amelyek Budán történtek meg Szt. Pál kápolnájában, ahol az ereklyét az ország zavaros közállapotai miatt őrizték. Emlékeztetnünk kell arra, hogy Nagy Lajos király 1381-ben azért adományozta a pálosoknak a korábban királyi rezidenciaként szolgáló ún. Kammerhofot, hogy ott a szerzetesek veszély esetén is biztonságos helyen őrizhessék a rend védnökéül tisztelt első remete Velencétől megszerzett test-ereklyéjét. A királyi házat néhány évtized elteltével, 1420 körül a pálos rend elcserélte Cillei Hermannal, annak budai házára, ez lett a most tárgyalt, Szt. Pál házaként is nevezett épület. A Régi királyi ház rendelkezett kápolnával (*ld. Szt. Márton kápolna*), és a pálosoknak az ereklye méltó őrzéséhez az elcserélt másik házban is kápolnára volt szükségük. Erre a következtetésre magunktól is eljuthatunk, ám hogy ez valójában is így történt, arra Hadnagy Bálint munkája adja meg a bizonyosságot. Elbeszélése szerint a Mátyás király halálát követő időszakban a szent testét a budai házban őrizték, és négy esetet ír le, amely a házban történt, vagy amely után ide jöttek, hogy Szt. Pál ereklyéje előtt hálát adjanak. Két esetben említést tesz a kápolnáról is.[256] A szövegből azt már nem tudhatjuk meg, hogy az épület melyik részén volt a kápolna, de feltételezhetjük, hogy önálló bejárattal bírt az utcára. Erre utal a Szt. Pál utca elnevezés, hiszen minden egyéb olyan esetben is, amikor az utcát egy szentről nevezték el, egy, a környezetétől jól megkülönböztethető egyházi épület volt a névadó.

A kápolna épülete – legalábbis felismerhető formájában – nem élte túl a török hódoltság 145 évét. Emlékét a pálos rend történetírói ugyan fenntartották, de más adatokkal vegyítve pontatlan képet örökítettek az utókorra. Már a középkor végén Gyöngyösi Gergely úgy tudta, hogy I. Lajos 1381-ben egy bizonyos Czilingh gróf házát adományozta Budán a szentlőrinci kolostornak, összemosva ezáltal az 1381-es királyi adományt – amely a Kammerhofra vonatkozott – a későbbi ingatlancserével, amely Cillei Hermann egykori házát juttatta a pálosok birtokába.[257] Hadnagy Bálint műve révén a Szt. Pál kápolnáról is tudhatott az utókor, amely az adatokat összegezve már úgy tudta, hogy 1381-ben egy nagyszerű házat és Szt. Pál nevére szentelt templomot adományozott a király a rendnek. Ehhez utóbb újabb adalékként járult az 1415-ben Budán elhúnyt boldog Dominici János ragusai érsek és pápai követ temetkezési helyének félreértett magyarázata, a szentlőrinci kolostor helyett a budai váralját jelölve meg, amely által már

[254] Nagy 1971. 96. *„Z 72. Ain Haus in der herrn gassen; hat schlechts gemeür, gwölber und verschütte Keller soll vor alters ein Frauen Kloster gewesen sein."*

[255] Sarbak 2003.

[256] Sarbak 2, 3, 4, 57.

[257] Gyöngyösi 1988. 77, 185.

a váralján tételeztek fel Szt. Pálnak szentelt pálos kolostort mind a rend tagjai, mind a 18–19. század helyrajzi írói.[258] Mindemellett Rupp Jakab a várbeli Szt. Pál utcában is feltételezett egy Szt. Pál kápolnát, egyébként téves azonosítást követve a mai Uri utca 33. telek déli határán láthatató nagyméretű falmaradvány helyén. (*Ld. Mindenszentek kápolna*)[259] A Rupp utáni történeti irodalom, elvetve a pálos rendtörténet könnyen felismerhető tévedéseit, hallgatásával a kápolna létét is megkérdőjelezte. Gárdonyi Albert például a Szt. Pál utca kapcsán ír Szt. Pál házáról, de a kápolnát nem említi.[260] Hasonlóan járt el Pataki Vidor és Kubinyi András is. Hadnagy Bálint könyvének kritikai kiadása tette lehetővé, hogy a kápolna emlékét őrző sorok újra ismertté válhassanak.[261] *Ld. Szt. Pál utca*

Kisebb Szűz Mária, másnéven Szt. Zsigmond káptalan / St. Sigmundskirche

1410: in honorem ac sub vocabulo beate virginis Marie decrevisti collegiatam ecclesiam (*BTOE* III. 287–288.); [1424]: *ein halp thumherrnstift* /más kéziratokban: *domerei, domereistift, thumherngestift*/ *in der stat zu Ofen in der Juden gassen in der nuwen capellen in gottes ere und in sant Sigemunts ere* (Windecke 1893. 179); [1464]: *Szent Sigmondba* (Heltai 1980. 282); 1484: *zw Sanh Sigmundt* (Bártfa v. lt. 2320, MOL Df 215074, Iványi 1910. 2320. reg.); 1506/1514: prope castrum nostrum *Budensem* ex opposito ecclesie beate Marie virginis ante idem castrum nostrum *Budensem* (MOL Dl 22563); 1511/1514: ex opposito ecclesie beate Marie virginis nove alias sancti Sigismundi vocate (MOL Dl 22563); 1516: in templo divi Sigismundi *Bude* (BTM 66.451.1); 1528: ecclesiam sanctae Mariae virginis ante castrum maiestatis vestrae *Budensis* fundatam, sancti Sigismundi vulgo vocatam (ÖStA, HHStA Ungarn Allg. Akten 9. Fasc.); 1529: *in die gassen bey Sand Sigmund* (ÖStA, HHStA AA 12. cs. 1529 IX. 10-e körül); 1536/18. sz.: prope sanctum Sigismundum (MOL Dl 25261); 1541: *S. Sigmund* (Rózsa 1963. Kat. 1); [1550k]: *Budán Szent Zsigmondot avval rakatá* (Tinódi 1881. 358)

Zsigmond király által kevéssel 1410 előtt alapított királyi kápolna, amely a királyi vár előtt, a Szt. János és Zsidó utcák közén, a hegy itteni legmagasabb pontján épült fel korábbi polgárházak helyén. 1457-től társaskáptalanná szervezték át. A háromhajós templom maradványait a volt Honvédelmi Minisztérium előtt és részben az épület Szt. György téri homlokzata alatt az 1988-ban és 1994 -1996-ban végzett ásatásokon tárták fel.[262] (*30. kép*)

A kápolna kezdettől kettős patrociniummal rendelkezett, amely megzavarta az újkori topográfusokat. A törökök által Kis dzsáminak, vagy a Janicsár aga dzsámijának nevezett épület romosan érte meg a város visszafoglalását.[263] Hamarosan helyreállított szentélyét Szt. Zsigmond tiszteletére szentelték és a prépostságot visszaállították. 1767-ben a prépostságot az új budai királyi palota kápolnájába telepítették át és az épületet lebontották. A kisebb Szűz Mária egyházat azonban eközben tévesen a szomszédos karmelita (középkori ferences) templommal azonosították. Az okleveles források bővebb megismerése tette lehetővé az eredetileg kettős patrociniummal rendelkező egyház helyes meghatározását, amely Kumorovitz L. Bernát érdeme.[264] *Ld.régi Zsidó utca, Szt. Zsigmond utca.*

Régi Zsinagóga

[1307]: per portam que est iuxta synagogam Iudeorum (*SRH* I. 485)

A város korai zsidó negyedében természetesen zsinagóga is emelkedett. Egyetlen említését annak kapcsán ismerjük, hogy a Károly Róbert párti Werner fia László elűzött rektor 1307-ben a zsinagóga melletti kapun keresztül hatolt újra a városba a 14. századi krónika kompozíció tanúsága szerint. Helyét a mai Szt. György utca nyugati házsorában keresték.[265] Újabban felmerült annak a lehetősége, hogy a későbbi Szt. Zsigmond templom helyén állt volna.[266] Egy 2005-ben végzett leletmentés során, távfűtő-

[258] Sheer 1774. 53; Rupp 1868. 173–176.
[259] Rupp 1868. 117–118.
[260] Gárdonyi 1936. 75–77.
[261] Köszönöm Sarbak Gábornak, hogy a szöveget még megjelenése előtt megismertette velem.
[262] Feld–Gyuricza–Hanny–Pólós–Végh 1992. 242–244; Buzás–Feld 1996; Feld 1999. 35–50.
[263] Gerő 1959. 215–220.
[264] Rupp 1868. 122–126; Kumorovitz 1963. 109–151; Kubinyi 1973. 76, 154, 157, 159; Kubinyi 1999. 19–23; Végh 1999. 25–34.
[265] Zolnay 1987. 28; Kubinyi 1994. 6.
[266] Végh 1999. 29–31.

vezeték nyomvonalának kiásása közben, a mai Palota út Dísz tér előtti torkolatában, már a Várnegyed területén, az úttest alatt felszínre kerültek az egykori kéthajós épület maradványai. Eszerint a zsinagóga közvetlenül a Zsidó kapu déli oldala mellett épült fel és az egykori Szt. György utca 12. számú telken helyezkedett el.[267] (*33. kép*) *Ld. régi Zsidó utca, Zsidó kapu*

Zsinagóga

1462: super facto domorum Sinagoge et Jacabhaza (MOL Dl 64385, *MZSO* VIII. 59. sz.); 1526: area superius usque synagogam ludeorum se extendentia (ÖStA, HHStA, Reichshofkanzlei, Reichregistraturbücher Ferdinandi I. I- 83')

A későbbi zsidónegyed kéthajós zsinagógáját a Táncsics Mihály utca 23. szám alatt, közvetlenül az egykori belső városfalhoz építve találta meg a régészeti kutatás 1964-ben. (*34. kép*) Az 1462-es említés valószínűleg már erre az épületre vonatkozik, mivel a zsinagóga az egyik falpilléren feltárt héber felirat olvasata szerint – 1461-ben épült.[268] Ez a zsinagóga Mendel Izráel zsidóprefektus háza közvetlen szomszédságában emelkedett. (1526) Műemléki falkutatás tárta fel a késői zsidónegyed egy másik imaházát a Táncsics Mihály utca 26. szám földszinti helyiségében.[269] *Ld. régi Zsidó utca, Zsidó utca.*

4. TANÁCSHÁZA

Tanácsháza / Rathaus

1397: in serie Apatecariorum (!) ex opposito pretorii (Eszt. k. m. lt. 50. „Ad acta lectoralia Tit. XII. Nr. 4.", *BTOE* III. 239. sz.); [1403–1439]: *Item Von huet des rathaus..., ... vor dem Rathaus auf dem platz..., ...dy glocken auf dem Rathaus* (*Ofner Stadtrecht* X/D, 32, 58, 64); 1441: sub domo consilii (Eszt. Prim. lt. U 46, MOL Df 249009); [1458]: *bevivék őtet Bódogasszony egyházába. És mikoron a tanácsház előtt elmenne* (Heltai 1980. 273); 1489: in domo consulatus nostri (Dl 8842); 1491: non longe a pretorio civitatis (Eszt. k. hh. lt. 18-7-2, MOL Df 208831, *MZSO* XII. 2/9. sz.); 1505: Laurentius Varga prope *Tanaczhaz* (Dl 38658); 1510k: Ioannes Racz in teatro ex opposito consistorii... relicta Iohannis Worga ex opposito consistorii penes Stephanum Dayka (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608); 1511: ante domum liberam civium eiusdem civitatis nostre *Bwdensium* in vico *Elewenhalwchaya* vocato sitam (Révay cs. lt. Iure in Blatnica 7-6, MOL Df 259412); 1514: in pretorio sive domo consulatus civitatis *Budensis* (MOL Dl 22637); [1541]: *perlengérnél, és az tanácsháza táján* (*Memoria* 1981. 56); [1555]: *In der herren Fugger haus wont der turkisch schaczmaister, vor dem hause bis zum stathause ist ein hulczener ros stall gepawt.* (Dernschwam 1923. 271)

A középkori tanácsháza az újkori városháza épületének helyén keresendő a mai Szentháromság utcában, bár pontos kiterjedése, középkori építéstörténete még nem tisztázott. Első említése csupán 1398-ból ismert, amikor egy a Patikáros soron lévő házat említenek meg a tanácsházzal szemben. A Budai Jogkönyv [1403–1439] és az 1510 körüli bordézsma jegyzék a tanácsháza helyét a város terén (azaz a Szt. György piacon) jelöli meg. Mátyás trónraültetésére Heltai krónikája úgy emlékezik, hogy a királyt a város kapujából a tanácsháza előtt vitték el a Boldogasszony-plébániatemplomba. [1458] Hasonlóképpen a budai tanács 1541-es árulása kapcsán a *Memoria rerum* leírja, hogy a Boldogasszony egyház temetőjében lévő kis kapun beengedett németeket a pellengér és a tanácsháza táján álló őrszem fedezte fel. 1511-ben koromházi Korom Istvánra és Bálintra támadtak fegyverrel a tanácsháza előtt (*domum liberam civium eiusdem civitatis*) az Elevenhal utcában. Hans Dernschwam a Mindszent utcai Fugger ház elé a törökök által épített lóistállóról ír, amely egészen a tanácsházáig elért.

A felsorolt forrásokból kikövetkeztethető, hogy a tanácsháza a város terén állt és a 16. században már biztosan homlokzattal rendelkezett mind a Boldogasszony-templom felé (vagyis a mai Tárnok utcára), mind pedig a Mindszent utcára, illetve annak Elevenhalszernek, vagy Elevenhal utcájának nevezett szakaszára (azaz a mai Úri utcára a Szentháromság utca torkolatánál). Ismerve a piactér beépített-

[267] Végh András közöletlen leletmentése, 2005.

[268] Scheiber Sándor olvasata és értelmezése szerint. Scheiber 1983. 83–85.

[269] Papp 1970. 205–225; Zolnay 1971. 271–282; Zolnay 1987.

ségét, a patikáros, posztómető és kalmár boltok, a zsemlye- és mészárszékek sorát nem határozhatunk meg más helyet a tanácsháza számára, mint az újkori Városháza telektömbjét.[270] *Ld. Szt. György tér, Szt. György utca, Patikáros sor, Élevenhalszer, Mindszent utca*

Városi konyha / Küche

[1403–1439]: *zu der alten kuchen* (*Ofner Stadtrecht* 155); 1505: Petrus Worga ex opposito Zywcz Michael ... Petrus Worga circa Zabo Istvan... Stephanus Zabo in cimiterio beate virginis (MOL Dl 38658); 1510k: Matthias Zabo penes coquinam civitatis... Matthias Zabo in domo carnificium ... Sebastianus Caplar in domo coquine civitatis... Petrus Worga penes coquinam civitatis ... Stephanus Zabo in cimiterio (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

A városi konyhát a Budai Jogkönyv meghatározása szerint mészárszékek közelében, a Káposztapiacon kell keresnünk, amelyet a mai Tárnok utca északi végén a nyugati házsorban, vagyis a tanácsházához igen közel határozhatunk meg. (*Ld. a Jogkönyv piaci rendtartásának elemzését*) Ezt támasztják alá a bordézsma jegyzékek helyrajzi adatai is. Szabó Mátyást a városi konyha mellett írták össze a mészárosok céhének házában. A céh ház a Patikáros soron Konrad Gündelwein házának szomszédságában ismert, a Boldogasszony plébániatemplomhoz közel. (1462. IX. 1.) Varga Pétert szintén a városi konyha mellett jegyezték fel Szabó István házának környékén, akinek házát a Boldogasszony egyház temetőjében állónak mondták. Mindkét helyszín a tanácsházához közel helyezkedik el. *Ld. Szt. György utca, Mindszent utca*

5. UTCÁK, TEREK

A mai Várnegyed – a középkori *castrum* utcahálózatának elnevezéseit ma már meglehetős biztonsággal lehet rekonstruálni. A nagyobb utcák neveit a szakemberek egységesen magyarázzák. Köszönhető mindez egy lassú tisztázó folyamatnak, amely az okleveles források mind szélesebb körű megismerése révén Rupp Jakab és Kubinyi András munkássága között eltelt közel száz év alatt dolgozta ki a megoldást. Még hatvan évvel ezelőtt is alapvető tévedések, tévesen magyarázott utcanevek jelentek meg a helyrajzi munkákban.[271]

A középkori utcák elnevezéseinek egyike sem maradt meg folyamatosan a város lakosainak emlékezetében. Az utcanevek azonosítását a középkor óta változatlan utcahálózatban, az egyházi intézmények ismeretében, a plébánia határjárások, a Verancsics-féle *Memoria rerum* és Hans Dernschwam leírásai, a dézsmajegyzékek, valamint az ingatlan ügyletekről kiállított oklevelek segítségével végezhetjük el.

1. Verancsics Antal hagyatékából került elő az az emlékirat, a *Memoria rerum*, amely az 1541-ik esztendőnél részletesen elbeszéli a város török kézre kerülésének eseményeit. A leírás szerzőjét nem ismerjük, de pontos helyi ismeretekkel rendelkezett, mert aprólékos megfigyelései a szemtanú hitelességével íródtak.[272] Az augusztus 29-én a városba bevonult janicsár csapatok felállítását így írja le:

„Hogy oztán felírtek volna, valának az janicsárok több három ezernél, és mert az kaput is, kit szombatinak mondanak, nyitva találának, és senki ellenek meg nem álla, mindjárton el beminének, Szent Gyergy piaca felé, ki Budán fií piac vala.

[270] Nagy 1971b. 351–363; Kubinyi 1965. 142.

[271] Az utcarendszer tisztázása összefüggött a templomok helyes meghatározásával. Először a Szt. György utca eredeti helyét sikerült meghatározni, a Szt. Mária Magdolna, Szt. György és Szt. János templomok megfelelő azonosításával, amely Römer Flóris és Némethy Lajos érdeme volt. (Römer 1877, Némethy 1885) Az 1940-es évekig mégsem történt meg a középkori utcarend megnyugtató tisztázása. (Ld. Gárdonyi 1936. tévedéseit.) Az utcák pontos meghatározását Pataki Vidornak köszönhetjük, akinek ez a munkája kéziratban maradt, mégis alapvetően befolyásolta a későbbi kutatást. (Pataki 1942. és Pataki Kézirat)

[272] *Memoria* 1981. 138.

Ott középárant, felemelvin az császár zászlóit, az janicsár aga és Szolimán passa a zászlók mellett megállák, az nippel penig nagy gyorsasággal, szép két renddel mind az öt Buda-utcát, kiknek vala neve: Mindszentutca, Olaszutca, szent Pálutca, Zsidóutca és Ötvesutca, megállítaták, mely utcák szent Gyergy piacától fogva hosszatára Szombatkapuig valának" (*Memoria* 1981. 67)

Az emlékirat szerzője a budai utcák neveit nem rendezetlenül jegyezte fel. A sorrend nyugat keleti irányú, mai nevükön az öt budai utca neve: Uri utca, Országház utca, Fortuna utca, Táncsics Mihály utca, Hess András tér. A sorrend helyességét az okleveles források igazolják.

2. Az utcanevek azonosítását az okleveles forrásokra támaszkodva el lehet végezni. Erre lehetőséget nyújt annak a néhány ingatlan ügyletről kiállított oklevélnek az áttekintése, amelyek két utcára tekintő, nagyméretű háztulajdonokról szólnak. A Szerecsenek, majd a Garaiak, illetve később Corvin János háza a Mindszent utca és az Olasz utca között helyezkedett el. (MOL Dl 9937, 106815) Az Erdődyek házáról az Olasz utca és a Szt. Pál utca között olvashatunk. (Erdődy cs. galgóci lt. 37-1-8, 37-1-9, 37-1-10) Ozorai Pipó házát az Olasz utca és a Szt. Miklós utca között (*TT* 1884. 434–437), gersei Pethő Miklós házát pedig az Ötvös utca és az Olasz utca közötti háztömbben írták le. (MOL Dl 93303) Végül Kismendel Izsák háza a Szt. Pál utcára és a Zsidó utcára nyíló kapukkal rendelkezett. (MOL MNM Törzsanyag 1536 f. 15.) A felsorolt utcákat sorba téve a Verancsics-féle utcasorrendet kapjuk, csupán a sorozat kezdőpontját kell meghatároznunk. Ez meglehetősen könnyű feladat, hiszen a Szt. Miklós utca a domonkos kolostor előtt képzelhető el, a kolostor romjai pedig ismertek, de jól ismert és a sok forrás miatt könnyen meghatározható a Zsidó utca helye is. További biztosítékot jelent a Szt. Pál utcának nevet adó pálos nagy ház helyének meghatározása, amely alább a plébánia határjárások elemzése kapcsán olvasható.

Elevenhalszer, Elevenhal utcája / Fischmarkt

[1403–1439]: *am Vischmargk* (*Ofner Stadtrecht* 110. sz.); 1510k: in platea *Elewenhalzer* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608); 1511: ante domum liberam civium eiusdem civitatis nostre *Budensium* in vico *Elewenhalwchaya* vocato (Révay lt. Iure in Blatnica 7-6, MOL Df 259412); 1529: in *Halzer* (MOL Mérey cs. lt.)

A mai Uri utcának a Szentháromság utca torkolatánál, a Tanácsháza előtt kiszélesedő szakasza. Nevét az itt folyó élőhal árusításról kapta, amely a napi piac része volt. Megegyezik a Nyírő utca északi és a Mindszent utca déli részével. A nyírők és posztómetők házai előtt az utcán, feltehetően ideiglenes bódékban folyt az árusítás. (Részletesen ld. a Jogkönyv piaci rendtartásának elemzését és a heti piac leírását.) *Ld. Mindszent utca, Nyírő utca*

Előudvar / Samet hof

[1457]: ante castrum *Budense* in oppositum atrii *Friispalotha* denominati (Thuroczy 1985. 279); [1457]: in plateam... educitur, que ante Sigismundi palatia late diffunditur (Bonfini 1936. 197); 1485k: in platea enim divi Sigismundi (Galeotto 1934. 14–15); [1490]: Lerombolván tehát bizonyos magánházak tetejét, amelyek a vár közelében voltak (Tubero 1994. 138); 1508: Bombardis in theatro arcis et pixidibus innumeris emissis (Kuián 1908. 261); 1526: *tutte le artellerie antiche che stavano avanti il Castello di Buda* (Hieronimo de Zara, Balogh 1966. 44); [1526 e.]: In cuius introitu (quum ego *Budae* agerem) Herculis simulachrum visebatur ex aere factum (Vadianus 1534. 66); [1527]: unde postea regressus rursus equum insiliens recta ad regiam processit. Ante eam area ingens patet, ubi in orbem glomerati equites, jam ut discernere nequires, qui primi, qui postremi essent, praeeunte eos duce quodam magno natu reique militaris peritissimo, totam illam aream complerunt agmine conglobato, donec, sub adventum regis, agmen cum delectis procerum continuo subsequentis, repente explicati, ordine, quo antea, egressi altera porta in civitatem redierunt. ... Ex urbe ad arcem viae duae amplae fuerant, ante eam area ingens est, cujus in medio signum positum erat Herculis, opus Mathiae regis cura et impendio conflatum, ac cum quovis opere vetusto conferendum. (Velius 1762. 16); [1529]: Inde prima jam luce confertim porta altera, quae ad arcem ducit, irruperunt summa vi atque impressione in aream patentem ac nobilitatam olim Herculis signo ex aere a Mathia rege illic collocato; quod superiori anno Turcae oppido atque arce potiti, avulsum basi marmoreae cum reliqua regia praeda Constantinopolim asportaverunt. (Velius 1762. 102–103); 1529: *in dem Samethoff* (ÖStA, HHStA Ungarn Allg. Akten 12 Fasc.); [1555]: *der Hercules, so zw Ofen auff dem Samat hoff gestanden...; Den Hercules hot khonig Mathiasch seinem bruder Laslo zw einer gedachnus giessen lassen vnd an die stelle in Samat hoff, alda er kopfft worden, auffrichten lassen auff ein marmelrothen stain* (Dernschwam 1923. 100);

A 15. század eleje óta a Szt. György piacról a királyi udvarhoz vezető két utca (Szt. János utca és Szt. Zsigmond utca) közvetlenül a várost és a palotát elválasztó széles árok hídja előtt egyesült egy kis háromszög alakú téren.[273] A tér keleti és nyugati oldalán még a korábbi telkeken épült házak álltak, délről a híd és mögötte a Zsigmond király építtette hatalmas palotaépület magasodott fölé, északról, a két utca közén egy az átlagos városi házaknál valamivel nagyobb épület emelkedett.

Történeti forrásaink először Hunyadi László kivégzésének elbeszélésekor említik meg a térséget. Thuróczy leírta, hogy Hunyadit nem a szokásos vesztőhelyen, a Szt. György piacon, vagyis a város piacterén és nem a szokásos időpontban fejezték le lázadástól tartva, hanem a királyi palota előtt, a Friss palotával szemben, az esti órákban. Ez akkor városi területnek számított, mivel a kivégzést Thuroczy szerint a városi hatóságokra bízták. Ugyanezt a helyszínt Bonfini a Zsigmond király palotája előtti széles utcába helyezte. Mindkét leírás a királyi palota elé kiérkező két utcának a széles torkolatára illik. Ez a széles térség lehetett a helyszíne Mátyás király és a cseh Holubár párviadalának is, amely a magyar udvarban élő itáliai humanista, Galeotto Marzio szerint a Szt. Zsigmond utcában ment végbe.

A palota előtti kis tér úgy tűnik meglehetősen szűknek bizonyult, ezért néhány évtized elteltével az elrendezést megváltoztatták. A királyi palota előterében, a városfalak mentén mintegy 10 újabb telket számoltak fel lebontva az ott álló épületeket. Ezáltal a királyi palota előtt kiterjedt előudvart létesítettek, a palota főbejáratát pedig a nyugati oldalra, a városfalak mellé helyezték át.[274]

Jelen régészeti ismereteink szerint a házak bontása fokozatos lehetett, és feltehetően a Mátyás király által megindított újabb palotaépítési munkálatokkal az 1470-es években vette kezdetét. A bontás egyben azt is jelentette, hogy a telkeken található sziklába mélyedő, nyitott objektumokat: pincéket, aknákat, gödröket nagyjából egyidőben eltömedékelték a bontási törmelékkel. Az egykori kis tér nyugati oldalának feltárása során jól megfigyelhetők voltak az azonos korszakból származó feltöltések. Sok esetben egy-egy tárgy töredékei különféle pincékbe, aknákba szóródtak szét a földmunkák során. A feltöltésbe került tárgyak egy része arra is utal, hogy a térség kialakítása a magában a palotában végzett nagyszabású építkezésekhez kötődött. Elsősorban meg kell emlékeznünk a híres gótikus szoborleletről, amelyet egy itteni pince rejtett magába. A Zsigmond király uralkodása idején, 1420 körül készült nagyszerű szobrok apró darabokra törtek földbekerülésük során. A több ezer töredékből gondos restaurátori munka állította össze a ma látható mintegy 60 torzót. Eltemetésükre részben egy régi kőfaragóműhely befejezetlen anyagának felszámolása, részben az új, reneszánsz stílusú építkezések kiváltotta bontások adhattak okot. Ugyanitt kerültek elő egy gótikus szökőkúthoz és egy fűtőberendezéshez, ún. *hypocaustum*-hoz tartozó töredékek is. Az ehhez közeli objektumok feltárásain láttak napvilágot újra egy ötvösműhely tárgyai, festett üvegablaktöredékek, vegyesmázas kályhacsempék.[275]

Kérdéses ma még, hogy ezt a nagy, szabad térséget mióta határolta fal az északi oldalon, vagyis más szavakkal, nem ismerjük pontosan, mikor épült a két utca közén álló épületet is magábafoglaló, várost és előudvart elválasztó várfal. A 19. század végén az épülettől keletre húzódó várfalon gótikus kapu maradványait örökítették meg a bontás közben készült felmérési rajzokon pontosan azon a helyen, ahol a Szt. János utca az előudvar területére lépett egykor. Később, a régészeti kutatások feltárták a Szt. Zsigmond utca torkolatánál lévő kapu alapfalait, valamint az innen a nyugati oldal városfalaihoz húzó várfalat. A pontos keltezéshez azonban az ásatásokon sem sikerült támpontokat találni, csupán a relatív időrend megállapítása sikerült: a várfalat a két utca közén álló épülethez később építették hozzá, és a falba foglalták egy korábbi polgárház részben visszabontott falát is.[276]

---

[273] Az árkot csak Zsigmond király idejében készítették. Korábban az utcává keskenyedő kis tér tovább futott dél felé, amelyre a palota második, ún. Zsigmond udvara alatt feltárt polgárház maradványok utalnak. Gerevich 1966. 73–76.

[274] Sajnos nem ismert egyelőre a palota főbejáratainak és a szárazárkon átvezető hidaknak pontos keltezése. Mindenestre az elrendezésből arra következhetünk, hogy a házak lebontása nélkül nem lehetett volna a főbejáratot a nyugati oldalon a várfalak mellé áttelepíteni.

[275] Zolnay 1977, Zolnay 1984, Magyar 1992b, Holl 1997.

[276] Magyar 1992a.

A ránk maradt írott források nem szólnak az itteni polgárházak szándékos bontásáról és a királyi udvar előtti térség kialakításáról, csupán utalásokkal rendelkezünk. A tér közepén Mátyás király Herkules bronzszobrát helyeztette márvány talapzatra, amely a kortársak csodálatát váltotta ki. A szemtanú, Joachim Vadianus szerint: *„[A vár] bejáratánál (midőn Budán jártam) Herkules képmása volt látható, amely ércből készült olyan művészi módon, hogy még az izmokat és az ereket is ábrázolták."* A Fuggerek budai ügynöke, Hans Dernschwam úgy tudta, hogy *„a Herkulest Mátyás király önttette László bátyjának emlékére, és azon a helyen állíttatta fel egy vörös márványkőre a Samethof-on, ahol Lászlót lefejezték..."*. A törökök 1526-ban Isztambulba szállították a különleges műalkotást két másik ércalakkal együtt, amelyek a királyi vár kapubejártatát díszítették. A renegát nagyvezír, Ibrahim az Át-mejdánon állíttatta fel a szobrokat (itt látta azokat Dernschwam is újból), de sorsuk Ibrahim bukásával együtt beteljesedett.[277] Mátyás halálát követően a Corvin Jánoshoz hű budai várnagy, Bánfi András az Ulászló párti főuraknak nem akarta megnyitni a palota kapuit. A raguzai történetíró, Ludovicus Tubero leírása szerint ekkor a királyi várhoz közeli magánházak tetejét lerombolták, és azokra tornyokat emeltek kőhajítógépek számára, a vár árka előtt pedig ágyút állítottak fel. A Jagelló-korban már úgy tűnik, hogy a térség nagyrészt üres volt, és feltűnik a Vár előtti szabad térséget jelölő *theatrum arcis* elnevezés.[278] Ekkor alakult ki a területnek évszázadokon át megőrzött hadiszertár funkciója is. Zárai Jeromos szerint a palota előtt régi ágyuk hevertek, amelyeket Szulejmán szultán elvittetett. A Friss palota pincéiben löport tároltak, az 1494-ből fennmaradt királyi számadáskönyv feljegyzése szerint.[279] Pierre Choque francia herold II. Ulászló király menyasszonya, Foix-i Anna bevonulásakor a palota előtt leadott díszlövéseket említette. Ehhez nyilván nagyobb szabad térségre volt szükség.

Legrészletesebb a szilézia származású humanista, Caspar Velius leírása, amely Ferdinánd király 1527-es bevonulása kapcsán emlékezik meg a városból a várba vezető két utcáról és a palota előtti hatalmas térségről, amelynek közepére Mátyás király Herkules szobrát állíttatta fel. A tér nagyságáról is fogalmat alkothatunk elbeszélése alapján: elegendő volt ugyanis arra is ez a terület, hogy oda a királyt kísérő lovasegység bevonuljon és ott díszelgő mozdulatokat végezzen.[280] Az 1529-es, Szulejmán szultán vezette ostrom leírásában ugyancsak Velius azt írja, hogy a törökök miután éjszaka elfoglalták a város egyik közeli kapuját, hajnalban megrohamoztak egy a palotához vezető másik kaput, és benyomultak a palota előtti nyílt térségre oda, ahol egykor Herkules szobra állt.[281] Ez az egyetlen adat tartalmaz utalást arra, hogy az előudvart már fal kerítette volna, amely zárható kapuval rendelkezett.[282] Az előudvart északról lezáró falat először az 1541-es ostromot bemutató Schön-féle metszeten ábrázolták. Szalay János pozsonyi ispánnak Nádasdy Tamáshoz írt levele szerint 1541-ben Ferdinánd ellenében egy olasz mester készített árkokat és védműveket, többek között a Friss palota környékén is

[277] Balogh 1985. 223–224; Mikó 2000. 42–47.

[278] A kifejezést ma nehéz lefordítani. A *theatrum* szót a korabeli magyar nyelvben a piac szóval adták vissza, amelynek jelentése a mai tér szóval egyenértékű. Tehát nem elsősorban kereskedelmi tevékenységnek a helyét jelöli, hanem az épületektől övezett, tágas térséget. A Vár piac kifejezés azonban ma féreérthető, a mai szóhasználatunkat követő Vár tér összetétel pedig meglehetősen semmitmondó.

[279] Balogh 1966. 48.

[280] Velius 1762. 15–16.

[281] Velius 1762. 103.

[282] Egy az 1529-es ostromról írt német újságlap látszólag ellentmondásban áll Velius leírásával. Eszerint a törökök elfoglalták a várost, és a landsknechteket a *Samethof*-ba üzték, akik itt a palotán kívül vitézen küzdöttek, de levágták őket. Ezután a törökök ágyúkat állítottak fel a Szt. Zsigmond templomnál az utcán, és onnan lőtték a királyi palotát, különösen Zsigmond császár termét. Ezenkívül házakat romboltak le, és törmelékükkel feltöltötték a palota árkát, majd pedig a nagy terem ablakain másztak be a palotába. A *Samethof* kifejezés a palota előtti térség Jagelló-kori német neve volt Hans Dernschwam tanúsága szerint is, ahol Herkules szobra állt. Az ellentmondás pedig abban rejlik, hogy ha az udvart lezáró fal már létezett, hogyan lőhették a törökök a Szt. Zsigmond templom előtt közvetlenül a királyi palotát. A terep meredek esése elvileg azt a lehetőséget is magában rejti, hogyha a várfal nem volt túl magas, a török tüzérek ellőhettek felette. Ezzel feloldhatnánk a forrásokban jelentkező ellentmondást, de sajnos a várfal pontos magassága nem ismert, és a Szt. Zsigmond templom előtti utca középkori szintje sem.

árkot ástak.[283] Az 1541 utáni leírások már ennek a falnak a kapujánál (törökkori Koldus kapu) léptek a palota területére.

Az előudvar latin nevét már említettük, korabeli magyar elnevezése sajnos nem maradt fenn. Német nevét, a *Samethof*-ot a törökkor elejéről származó forrásaink őrizték meg: Hans Dernschwam leírása és egy 1529-ből származó német újságlap.[284] A *Samethof* kifejezés először is utótagjában újabb utalást rejt arra, hogy az előudvar a várostól elkülönülő, zárt térség volt már a Mohácsot megelőző évtizedekben. A név same- előtagja pedig nagyobb füves térségre utal, ahol fegyveres összecsapások, lovagi tornák tarthatók.[285]

A fent ismertetett régészeti és történeti adatokat összefoglalva elmondhatjuk tehát, hogy a Mátyás király által kezdeményezett és II. Ulászló által beteljesített, az *all'antica* ideálokat követő építkezések részeként a királyi palota előtt tágas előudvart hoztak létre. Az új térség a korábbiaknál egyértelműbben választotta el az előkelő nemesek és polgárok lakta várost az uralkodó székhelyétől, a palota épületének látványát érvényesülni engedte, helyet biztosított az udvar reprezentációja: lovagi tornák, felvonulások számára, a mindennapokban pedig, mint hadiszertár mutatta a király fegyvereinek hatalmát. *Ld. Friss palota, Szt. Zsigmond utca*

Szt. György piac / St. Georgen Platz

1423: in vico et platea ecclesie sancti Georgii (Eszt. k. m. lt. 46-2-5, MOL Df 237658, *BTOE* III. 819. sz.); 1424/1425: in platea beati Georgii martiris (MOL Dl 87983, *BTOE* III. 856. sz.); [1403–1439]: *vor dem Rathaus auf dem platz* (*Ofner Stadtrecht* 32, 58. sz.); [1403–1439]: *czwene rechte marktage seyn diser stat, Den Mitich pez den Tewtschen vmmb vnßer frawen kirchen ann den placzen... der margkt czu kirch tagen vnnd vmmb weynachten nyndert anders sol seyn, Den pey den Tewtschen pey vnßer frawen Vnnd pey Sand Jorgen kirch* (*Ofner Stadtrecht* 227. sz.); 1438: plateamque latam seu circulum sancti Georgii (MOL Dl 88130, *BTOE* III. 1180. sz.); 1444: in medio duorum vicorum utriusque scilicet sancti Georgii habitas in superiore fine boltarum ubi panni vendi censuerint (Katona VI/XIII, 102–104); 1454: in platea sancti Georgii martiris directe penes portam Iudeorum (Veszp. k. hh. lt. Instr. Reg. Fam. 35. In caps. Sub lit. B, MOL Df 229870); 1459: in theatro sancti Georgii martiris (MOL Dl 81364, *Zichy* X. 69. sz.); 1465: in teatro sancti Georgii martiris prope ecclesiam eiusdem (BFL Mohács előtti okl. gyűjt. 2, MOL Df 286049); 1473: in platea sancti Georgii martitris... in contigue vicinitatis...ab altera ad latus porte civitatis sancti Johannis vocate (MOL Dl 17500); 1503: in teatro sancti Georgii martiris penes portam sancti Iohannis (Eszt. k. m. lt. 64-1-27, MOL Df 238172); 1516: in teatro dicte civitatis *Budensis* non remote utputa a predicta apoteca (MOL Dl 37194); 1523: in teatro *Budensi* (Nyitrai k. lt. Protocollum 37); 1523: in teatro sancti Georgii... in contrata capelle sancti Georgii (MOL Dl 106083 Prot. Bud. 5. extrateriale 286); 1528: in vico sancti Georgii (MOL Kanc. lt. Liber Regius I. 149); 1539: in teatro eiusdem civitatis (Kassa v. lt. Fam. Div. A 58); [1541]: *Szent Gyergy piaca felé, ki Budán fü piac vala* (*Memoria* 1981. 67); [1555]: *St Georgen Plaz... Weite Gasse* (Dernschwam 1923. 271); 1577: in vico sancti Georgii martiris (ÖStA, HHStA, Hofkammerarchiv, Hoffinanz-Ungarn r. Nr. 136. September)

A mai Dísz térnek és Tárnok utcának megfelelő középkori elnevezés, amely a Nagy Lajos király által alapított Szt. György kápolnától ered. A német városrész piactere az alapítás idején széles háromszögletű térség volt a mai Szentháromság utca és a városkapuk között. Északi végén, a tér közepén emelkedett a tanácsháza. Ez időből származó elnevezését nem ismerjük, a Jogkönyv egyszerűen *platz*-nak, piacnak nevezi, feltehetően ez lehetett a korábbi név.[286] A Szt. György név azután kötődött a piactérhez, hogy

[283] Végh 1997. 299; 76. 77.j.; Az árkot 1998-ban tárta fel Magyar Károly, a fal Zolnay László feltárása óta ismert. A fal korát régészeti módszerekkel megállapítani a nagyfokú modern bolygatás miatt eddig nem sikerült, mindössze egy relatív időrend határozható meg. Eszerint ez a kelet-nyugati irányú fal már hozzáépült az észak-déli irányú támpilléres várfalhoz. Megfigyelhető volt az is, hogy ebbe a várfalba korábbi polgárház falát is belefoglalták.

[284] Dernschwam 1984. 267; újságlap: Iványi 1941. 43.j.

[285] A sâm-, sâme- kifejezés Kampfplatz értelmére Tringli István talált rá. (Matthias Lexers Mittelhochdeutches Taschenwörterbuch. Leipzig 1943.) Segítségét köszönöm.

[286] A mai szakirodalom általában a 'Szt. György tér' elnevezést alkalmazza a mai Dísz tér középkori elődjére. A 'tér' szót azonban csupán a 19. századi nyelvújítás eredményeként használjuk a városi közterület megjelölésére. Ezért szívesebben fordítom a theatrum és a platz kifejezéseket a magyar 'piac' szóval. Igaz ugyan, hogy mai nyelvhasználatunkban a piac értelméhez szorosan hozzákapcsolódik a vásárlás fogalma is, de a középkorban és a kora újkorban ez még nem volt így: a szó még ugyanazt jelentette, amit ma a 'tér' szóval adunk vissza, vagyis házaktól körülfogott szabad térséget a város központjában. Ebben az értelemben használta az 1541-es események leírásakor Veranesics Antal magyar nyelvű krónikása is. A kifejezés használata abban is segít, hogy ezáltal pontosan megkülönböztethessük a középkori Szt. György piacot az újkori Szt. György tértől.

Nagy Lajos király felépíttette közepén a Szt. György kápolnát. A kápolnához igazodva észak és dél felé is megjelenik a későbbiekben a név. A tanácsház és a Szt. György kápolna közötti területet a 15. század elejére már beépítették. Ezzel is magyarázható, hogy a Szt. György piaccal párhuzamosan ismert a Szt. György utca elnevezés is, mégpedig az egykori piactér mindkét szélén, vagyis a mai Tárnok utcában és az Uri utca déli szakaszán is. (1444) A kápolnától északra a Szt. György piac név azonban csak a mai Tárnok utcában figyelhető meg. A későközépkorban ugyanis a Boldogasszony plébániatemplom és a Szt. György kápolna között tartották a németek hetipiacát. A Szt. György kápolnától északra, a hetipiac területén az elnevezés keveredik a piac egyéb elnevezéseivel, míg a kápolnától délre, a Szt. János és a Zsidó kapuk mellett kizárólagos. Ez az átlagos budai utcáknál valóban jóval szélesebb térség, amely a városkapuktól a tanácsházig (és a Boldogasszony plébániatemplomig) tartott, továbbra is viselte a budai piac, vagy a város piaca nevet is, és erre vonatkoztatható a Széles utca elnevezés is.

A piactér a törökkorban is megőrizte jellegét, a Marsigli-féle térkép tanúsága szerint a városkapuktól a Büjük dzsámiig (Boldogasszony plébániatemplomig) terjedő területen volt a bazár, a bedesztán (fedett elárusítóhely) és a csársu (élelmiszerpiac).[287] Nem változott a helyzet a város visszafoglalása után sem, az első telekösszeírás *Haupt Platz*-nak, Fő térnek nevezi a kapuktól a plébániatemplomig érő térséget. A Dísz tér, *Parade Platz* elnevezés csak 1728-ban tűnik fel először.[288] Ekkorra azonban már lebontották a törökkori Orta dzsámivá átalakított Szt. György kápolnát, amelynek mind neve, mind helye is lassan feledésbe merült. Buda középkori egyházi emlékeit elsőként számbavenni próbáló ágostonrendi szerzetes, Schier Xistus már tévesen határozta meg a kápolna helyét a királyi palota szomszédságában, tévedése máig ható zavart okozott a budai utcanevekben.[289] A királyi palota előtt a 18. század végére lassanként kiformálódó teret Schier nyomán kezdték el a régi nevet hibásan felújítva Szt. György térnek nevezni. Ezt vette át a 19. század helyrajzi irodalma, míg végül Némethy Lajos a század végén tisztázta a történész szakma számára a kérdést.[290] A helynév azonban addigra szívósan meggyökerezett a téves helyszínen, és ma is, a tér épületei nagy részének elpusztulása után is használatban van. *Ld. Szt. György kápolna, Keddhely, Szerda, Kalmár utca, Patikáros sor, Zsemlyeszék, Mészárszék, Tikszer, Nyírő utca, Mindszent utca*

Szt. György utca ***Ld. Szt. György piac***

Hátsó utca

1454: in platea Posteriori (MOL Dl 14833); 1462: in platea Posteriori (MOL Dl 15766); 1466: in platea Posteriori (MOL Dl 16355); 1479: in platea Posteriori (MOL Dl 18202); 1499: in platea Posteriori (Eszt. k. m. lt. 53-3-20, MOL Df 238104); 1501: in Posteriori platea Omnium sanctorum (Eszt. k. m. lt. 53-3-21, MOL Df 238105); 1503: in platea Posteriori (MOL Dl 46636)

A mai Uri utca Szentháromság utca és Dísz tér közötti szakaszára használt elnevezés, amely a Nyírő utcával megegyezik. Egyes esetekben Mindszent utcának, vagy Szt. György utcának is nevezték. Meghatározását az utcaszakasz nyugati oldalára lokalizálható ingatlanok segítségével végeztük el. A Hátsó utca elnevezés a piactérről nézve nyeri el értelmét, a mai Tárnok utca kiszélesedő egykori piactere mögött találjuk a vele párhuzamosan futó Hátsó utcát. *Ld. Mindszent utca, Nyírő utca, Szt.György utca*

Szt. János utca / St. Johannes Gasse

1346/1347: in vico sancti Johannis evangeliste (MOL Dl 100032); [1403–1439]: *Item von huet des tores vnd turnes in sand Iohannes gassen* (*Ofner Stadrecht* X/D); [1440]: in platea sancti Joannis (*DAP* 50); 1503: in platea sancti Johannis ewangeliste (MOL Dl 100026); 1539: in platea sancti Joannis ante claustrum fratrum minorum de observantia beati Francisci confessoris (MOL Károlyi lt. 8–13, *Károlyi* III. 215.)

[287] Fekete-Nagy 1973. 346.
[288] Nagy 1971a. 82.
[289] Schier 1774.
[290] Némethy 1885.

A jelenlegi Színház utca középkori elnevezése, amely a mai utcánál hosszabban vezetett délre, ahol a királyi palota előtti térségbe torkollott. A mai Szt. György tér ugyanis csak az újkorban alakult ki bontások révén, a középkorban azonban még beépített terület volt. Az utca közepe táján, a keleti oldalon emelkedett a ferencesek Szt. János evangélistának szentelt temploma és kolostora, amely – úgy tűnik – a kezdetektől fogva névadója az utcának és az utca északi végén álló városkapunak. A kolostorral szemben helyezkedett el a ferences harmadrendű beginák háza.

A török korban az utcanév feledésbe merült, és miután a 17. század végén az egykori templom romjait a karmeliták kapták meg, a Karmelita utca, *Carmeliter Gasse* elnevezést használták. A rend feloszlatásával egyidőben a templomot uralkodói rendeletre színházzá alakították át, ennélfogva 1787 óta a Színház utca név van használatban.[291] Hétszázötven év óta tehát ugyanazon, bár változó funkciójú épület ad ezen utcának nevet. A középkori elnevezés csak a Szt. János kapu és a ferences kolostor helyes azonosítása révén vált újból ismertté. *Ld. Evangélista Szt. János ferences kolostor, ferences beginakolostor, Szt. János kapu*

Kalmár utca / bei den stein Kramen

[1403–1439]: *pey den stain kremen* (*Ofner Stadrecht* 154. sz.); 1475: inter institas (MOL Dl 50311); 1511: in platea *Kalmarwcha* (Pozsony v. lt. 5288, MOL Df 243332)

Feltehetően a mai Tárnok utca nyugati házsorának nagyjából a Hajadon utcától északra eső részével azonosítható. Az elnevezés a német városrész piacterén egymás mellett sorakozó kalmár üzletek (*kramen, Kramer* = *institor* = kalmár) helyét jelöli. Ennek meghatározását a Jogkönyv piaci rendtartásának elemzése, illetve Nicolaus Königsfelder házainak változatos leírása teszi lehetővé. A kalmár üzletek előtt húzódott a napi baromfiac, a Tikszer, szemben a mészárszékek álltak. (Részletesen ld. a Jogkönyv piaci rendtartásának elemzését és a heti piac leírását) *Ld. Szt. György piac, Tikszer, Szerda, Mészárszékek*

Káposztapiac / Krautmarkt

[1403–1439]: *Item dy fragnerin dy man nennt dy kreüterin... Ir sitz sol sein hinten an den fleischpengken, hart an der maur, an zu hebenn an den wiltpreteren vnd für pass hin auf hintz zu der alten kuchen,... auf dem kraut margkt* (*Ofner Stadtrecht* 154, 252, 258. sz.)

Feltehetően a mai Tárnok utca kiszélesedő északi végén keresendő. A Jogkönyv leírása szerint a Káposztapiac a mészárszékek háta mögött helyezkedett el. Ez volt a kivégzések helyszíne, tehát közel kellett lennie a Tanácsházához is. (Részletesen ld. a Jogkönyv piaci rendtartásának elemzését és a heti piac leírását) *Ld. Szt. György piac*

Keddhely

1320: ac in foro tertie ferie, quod in eadem civitate Budensi celebratur (MOL Dl 40389); 1532: in platea *Kedhel* (MOL Szögyén-Marich cs. lt. 1532.)

A Szt. György tér déli részén előforduló elnevezés, amely napi piac tartására utal. A 15. század elején keletkezett Jogkönyv szerint a németek heti piacukat a Szt. György kápolna és a tanácsháza között szerdán tartották. (*Ld. Szerda*) Egy 1320-ból fennmaradt oklevélben viszont a háromszori vásári kihirdetés helyszínei a budai Szombathelyen, a pesti piactéren és a budai Keddhelyen voltak. Rendkívül hiányos forrásadottságaink mellett csak megkockáztathatjuk a feltevést, hogy a németek hetipiacát a 14. század elején még kedden tartották és a Szt. György kápolna felépülte előtt a későbbi, szerdai piacok helyétől valamivel délebbre terült el. Feltehetően a helynév szívós továbbélésére, mint a hetipiac létére utal a Keddhely kifejezés 16. század közepi említése. A Szombathely, illetve a régi Zsidó utca esetében is ismerünk hasonló példákat. *Ld. Szt. György piac, Szerda*

[291] Nagy 1971a. 87.

Középső utca

1423: in vico Media platea vocata (!) (MOL Dl 11384, 8842, 8840)

A pálos nagy ház helymeghatározásai között felbukkanó kifejezés, amely a mai Fortuna utcát jelölte meg. *Ld. Szt. Pál utca*

Mária Magdolna utca

1486u: in platea Marie Magdalene (MOL Dl 10119, *BTOE* III. 638. sz.)

A pesti plébánia házának helymeghatározásai között szereplő elnevezés. Más esetben ugyanezt az utcaszakaszt Szombathely utcának nevezték. Feltehetően a Szt. Mária Magdolna plébániatemplom déli kapuja indokolta az elnevezés kialakulását. *Ld. Szombathely utca, Tej utca, Szt. Mária Magdolna plébániatemplom*

Szt. Márton utca

1527: in platea alias Iudeorum vocata, nunc vero sancti Martini apellata (Tiszántúli ref. egyhk. kvt. R-904. 16.)

A Zsidó utcára alkalmazott elnevezés, miután az itteni zsidó lakosságot Szulejmán szultán 1526-ban a Török Birodalomba telepítette át. Az utcanév a Régi királyi ház kápolnájától ered. *Ld. Zsidó utca, Szt. Márton kápolna*

Mészárszékek 1. / an den Fleischbanken

[1403–1439]: *an den fleish pengken* (*Ofner Stadtrecht* 154. sz.); 1475: in platea Apothecariorum in vicinitatibus... et sedem semellarum a meridionali... ac macellorum carnium ab occidentali partibus (MOL Dl 17683)

Feltehetően a mai Tárnok utca északi, kiszélesedő végének közepét foglalták el a német városrész piacának mészárszékei, amelyek a német mészárosok céhének tulajdonában voltak. A források szerint a mészárszékek a kalmár üzletek és a patikáros boltok közötti térségen sorakoztak. (Részletesen ld. a Jogkönyv piaci rendtartásának elemzését és a heti piac leírását) *Ld. Szt. György piac, Patikáros sor, Kalmár utca, Tikszer.*

Mészárszékek 2.

1457: in foro Sabbati... ad latus macellorum foris ecclesiam beate Marie Magdalene (MOL Dl 15196); 1500: in loco *Zombathel* dicto... cuiquidem domo... ab aquilonari vero plagis sedes carnificium contigue dicuntur vicinari (MOL Dl 73618)

A Szt. Mária Magdolna plébániatemplom déli oldalánál köz húzódott, amelyet a barokk ferences kolostor felépítésével szüntettek meg. Ezen köz északi házsorát foglalták el a Szombatpiac mészárszékei a Keszi – Sárkány féle háztulajdonra vonatkozó leírások szerint. *Ld. Szombathely, Szt. Mária Magdolna plébániatemplom*

Szt. Miklós utca

1337: in contrata sancti Nicolai prope ad curiam regiam ibidem sitam (Uzovich cs. lt. 20, MOL Df 266368); 1397/1401: in vico claustri beati Nicolai penes idem claustrum (MOL Dl 8841, *BTOE* III. 240. sz.); 1411: in vico beati Nicolai confessoris (MOL Dl 9766, *BTOE* III. 564. sz.); 1444: in platea sancti Nicolai ex opposito domus in qua corpus sancti Pauli conservatur (MOL Dl 8836); 1488: in vico sancti Nicolai, quo itur ad plateam Iudeorum (Egri k. m. lt 29-4-5-3, MOL Df 210731); 1503: in area sancti Nicolai confessoris (Zágrábi k. lt. Acta antiqua 101–10, MOL Df 256987); 1525: in platea sancti Nicolai prope scilicet plateam Iudeorum (MOL Dl 24077); 1530: in platea sancti Nicolai (MOL MNM Törzsanyag)

A mai Hess András térnek, illetve a Fortuna utca déli végének és a Táncsics Mihály utcának a kanyartól délre eső szakaszának megnevezése, amely a domonkosok Szt. Miklós kolostorától származik. A kolostor a Boldogasszony plébániatemplom és a Régi királyi ház között félúton emelkedett a várfal melletti házsorban, az előtte elvezető utca észak felé egyre szélesedett, majd kétfelé válva haladt a Szombat kapu felé (a mai Fortuna és Táncsics Mihály utcák). A Szt. Miklós utca név mindkét utcában előfordul még viszonylag nagyobb távolságokra is, hiszen a Régi királyi ház északi szomszédságában álló ingatlanra

és magára a Régi királyi házra is használták ezt a helynevet, másrészt a pálos nagy ház északi szomszédságára is alkalmazták. Hasonló névhasználattal állunk szemben ez esetben, mint a Szt. György utcánál, amely szintén körülölelt egy háztömböt a névadó templomhoz közel eső oldalon. A párhuzamosság az egymással keveredő elnevezések használatában is fennáll. A Régi királyi ház mellett a Zsidó utca, Szombat utca név jelenik meg, később a Szt. Márton utca elnevezés tűnik fel. A pálos nagy háznál egy hosszú utcaszakaszra egyformán használták a Szt. Pál utca nevet.

Az utca középkori neve a török megszállás idején feledésbe merült, a kolostor emléke azonban fennmaradt, ezért a helyrajzi irodalom helyesen használta fel mindig az idevontakoztatható középkori adatokat. *Ld. Szt. Miklós domonkos kolostor, Ötvös utca, Szt. Pál utca*

Mindszent utca

1403: in vico Omnium sanctorum (MOL Dl 8887, *BTOE* III. 361. sz.); 1412: a parte platee Omnium sanctorum (MOL Dl 9937, *BTOE* III. 607. sz.); 1440: in platea Teutonicorum (MOL Dl 13564); 1449/1462: in platea Omniumsanctorum (!) prope capellam Omniumsanctorum (!) (MOL Dl 13830); 1454: in platea Posteriori (Jászói kvt. hh. lt. PP-I.–25 Fass. Pos. 64, MOL Df 251107); 1490: in platea Omnium sanctorum prope domum plebanatus ecclesie beate Marie Magdalene (Erdődy cs. galgóci lt. 94-7-13); 1501: in Posteriori platea Omnium sanctorum (Eszt. k. m. lt. 53-3-21, MOL Df 238105); 1502/18. sz.: in *Mindszent uleza* (MOL Dl 106815); 1504: in vico *Mindzenth weza* (MOL Dl 21241); 1504/1511: in vico *Myndzenth* ... prope ecclesiam sancti Georgii (Batthyány cs. körmendi lt. Acta Ant. 5-5-97/b. és 1); 1527: in platea Omnium sanctorum sive *Poztomethew weza* (MOL Balassa cs. lt.)

A mai Uri utca teljes hosszával megegyező középkori elnevezés, amely az utca középtáján elhelyezkedő Mindenszentek kápolnától ered (a kápolna feltehetően az Uri utca 33. telken keresendő, ld. Mindenszentek kápolna). A rendkívül hosszú utcának egyes szakaszai különféle neveken is ismertek. Különösen a mai Szentháromság utcától délre, a Szt. György piacra kiterjedő rész gazdag változatos utcanevekben, amelyek a helyi halpiac (Elevenhalszer), illetve a posztósüzletek (Nyírő utca, Posztómető utca) után nyertek különféle megnevezéseket. Ezt a piactér (a mai Tárnok utca) mögött futó utcaszakaszt Hátsó utcának is nevezték. A két kápolna (Szt. György és Mindenszentek) közelsége indokolta, hogy mindkét név (Szt. György utca, Mindszent utca) kiterjedt a piacnak erre a részére is. A Mindszent utca északi vége a Szombatpiacra futott ki, itt is találkozunk hasonló párhuzamos megnevezésekkel.

A Mindszent utca elnevezés a törökkor végére teljesen feledésbe merült. Az újkori Uri utca név mégis visszatükrözi még halványan az utca középkori jellegét. Talán éppen azért, mivel az itt állott jelentős középkori épületeteket a 17. század végén is módosabb személyek szerezték meg. A középkori nevet a Szt. György és a Szt. Mária Magdolna templomok téves azonosítása miatt a modern történettudomány először a Tárnok utcához kötötte, majd később a templomok helyes meghatározása után az Országház utcába magyarázta.[292] Csupán az 1940-es években bizonyította be Pataki Vidor, majd nyomában Gárdonyi Albert a helyes azonosítást a mai Uri utcával.[293] *Ld. Hátsó utca, Mindenszentek kápolna, Nyírő utca, Posztómető utca, Német utca, Elevenhalszer, Szt. György utca*

Nagy utca

1426: ad plateam Italorum seu Maiorem (MOL Dl 87996, *BTOE* III. 894. sz.); 1448: in Magna platea (MOL Dl 14162); 1524: in Magna platea civitatis *Budensis Olazweza* vocata (Pannonhalmi Főapátság hh. lt. Capsa 68.Y, MOL Df 208261; *PRT* III. 263. sz.)

Az Olasz utcára (a mai Országház utcára) párhuzamosan használt elnevezés, amely azonban csak ritkán fordul elő a forrásokban. Az 1448-as adat helye bizonytalan, ez esetben elképzelhető, hogy a Szt. György

[292] Rupp 1868. 145-149; Csánki 1890. 7. (Tárnok u.), Gárdonyi 1936. 74-75. (Országház u.)

[293] Pataki Vidor vetette fel a helyes azonosítás lehetőségét (Pataki 1942. 54–55.), amelyet Gárdonyi Albert elfogadott és részletesebben kifejtett. (Gárdonyi 1943. 9–11.) Maga Pataki is leírta a részletes azonosítást 1944-ben „A budai vár középkori helyrajza" című tanulmányában. Szabatos meghatározása csak a kéziratban maradt első részben található, a megjelent második rész már indoklás nélkül így használja az utcanevet.

tér keleti oldaláról, a Patikáros sorról (ma Tárnok utca) volt szó, a mindkét szomszédban megnevezett patikárosok miatt. Ha az adatot így értelmezhetjük, akkor a Nagy utca név a város két piacterét összekötő hosszú útvonalat jelölte. *Ld. Olasz utca*

Német utca

1440: in platea Teutonicorum (MOL Dl 13564)

Mindössze egyetlen esetben előforduló elnevezés, amikor az Erzsébet királynő pártján hűtlenné vált Farkas László, volt budai bíró házait adományozta el I. Ulászló király. Ezek az ingatlanok a város vezetését kezükben tartó német távolsági posztókereskedők utcájában, a Hátsó, Mindszent vagy Nyírő utcának mondott részen álltak (vagyis a mai Uri u. Szentháromság utcától D-re eső szakaszán). Az adott politikai helyzetből szemlélve érthetjük meg, miért nevezte a király 1440-ben ezt az utcát Német utcának. *Ld. Nyírő utca, Mindszent utca, Hátsó utca*

Nyírő utca / Unter den Gewandtlauben

1505: Joannes Nyreh in platea *Nyre* (MOL Dl 38658); 1510k: Johannes Nyrew in *Nyrevcha* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608); 1512: in vico *Nyrewwcza* (MOL Dl 22331); 1514: *unter den Gvant Lauben* (MOL Dl 25556); 1526: in platea Pannirasorum (Erdődy cs. vasvörösvári lt. 38-12-1); 1528: in *Nyrew ucza* (MOL Thurzó lt. Irreg. 14. F.)

A mai Uri utcának a Dísz tér és a Szentháromság utca közé eső szakasza. Azonosítását néhány, változatos helymeghatározással rendelkező ingatlan teszi lehetővé. A források a Mindszent utcával azonosítják az utcát, pontosabb helyét az Elevenhalszerre, valamint a kalmárok üzleteire és a Szt. György utcára utaló párhuzamos megnevezések jelölik ki. (Ld. Szalkai László, Nicolaus Königsfelder, Ottó borbély, Borbély János, Wolfgang Freiberger, Hans Pemfflinger és Hans Puchler házait). Nevét az utcában lakó, itt üzleteket és nyírő műhelyeket fenntartó gazdag német posztókereskedők után kapta. A Posztómető utca ugyanezen a helyen keresendő. (Részletesen ld. a Jogkönyv piaci rendtartásának elemzését és a heti piac leírását) *Ld. Posztómető utca, Mindszent utca, Szt. György utca, Tikszer, Elevenhalszer, Kalmár utca*

Olasz utca / Walch Gasse

1390: plateam Wolmugi [recte: Wuluingi] (Schier 1774. 104, *BTOE* III. 111. sz.); 1410: in platea Galicali (MOL Dl 9625, *BTOE* III. 539. sz.); 1412: ex parte platee Italicorum (MOL Dl 9937, *BTOE* III. 607. sz.); 1426: ad plateam Italorum seu Maiorem (MOL Dl 87996, *BTOE* III. 894. sz.); 1440: in vico Italicorum (MOL Dl 13588/a); 1478: in plathea (!) *Olazucza* (Egri k. m. lt. 29-4-5-1, MOL Df 210729); 1487: in vico *Zombathhel* in fine videlicet platee Italicorum (MOL Dl 25268); 1511/1513: in platea Italica (MOL Dl 106070); 1524: in Magna platea civitatis *Budensis Olazweza* vocata (Pannonhalmi Főapátság hh. lt. Capsa 68. Y, MOL Df 208261, *PRT* III. 263. sz.); 1541/1555: in platea Italorum (MOL N*RA* 600–50, *ETE* III. 529); [1555]: *Walch Gasse* (Dernschwam 1923. 270)

A mai Országház utca megfelelője. A név az oklevelekkel is adatolható gazdag olasz kereskedőktől származik, akik szinte kizárólag ebben az utcában alakították ki kolóniájukat. Ismert Nagy utca elnevezése is, amely talán tekintélyes lakosaira is utal. Meghatározását a szomszédos utcákra is kiterjedő, nagyméretű ingatlanok (Garai-Corvin ház, Erdődy ház, Ozorai Pipó háza), valamint az 1441-es plébánia határjárás teszik lehetővé. Eszerint a szomszédos párhuzamos utca egyfelől a Mindszent utca, másfelől a Szt. Miklós és a Szt. Pál utcák voltak. Északi vége a Szombathellyel érintkezett a Tej utca (a mai Kard utca) kereszteződésénél, délen a németek piacteréig ért. A szakirodalomban felmerült Francia utca a *platea Gallicali* téves értelmezéséből ered, valójában ez a kifejezés az ismert budai környezetben az Olasz utca névváltozatként értelmezhető. 1390-ben az utcát Wulving utcának nevezték nyilván a tekintélyes budai család itteni háztulajdona után.

Az utcanév feledésbe merült a hódoltság másfélszáz esztendeje alatt, a 17. század vége óta Sütő utca, *Bäckhen Gasse* nevet viselte, feltehetően egy itteni pékmester háztulajdona után. 1785 óta használják mai nevét, miután II. József császár rendeletére a bezáratott klarissza kolostor telkén helyezték

el az országházat.[294] A modern történetírás igen hosszú ideig a mai Uri utcával azonosította a középkori Olasz utcát. Csupán az 1940-es években jelölte ki pontos helyét Pataki Vidor, majd nyomában Gárdonyi Albert.[295] *Ld. Szombathely, Tej utca, Wulving utca*

Ötvös utca

1460: in platea parva retro plateam Aurifabrorum existenti de qua itur ad plateam Italicorum (MOL Dl 93303); 1489: in platea Aurifabrorum (Eszt. k. m. lt. 64-1-18, MOL Df 238163); 1505: Johannes Ethwes in platea *Ethwes* (MOL Dl 38658); 1506: ex opposito ecclesie parochialis beate Marie virginis in platea Aurifabrorum (Eszt. k. m. lt. 64-1-30, MOL Df 238175, Bártfai 1938. 1233. sz.); 1541/1562-64: *Ötvesutca* (*Memoria* 1981. 67)

A mai Hess András tér nyugati oldalának déli végét, illetve ennek meghosszabbításában a mai Szentháromság tér helyén volt egykori telkeket jelölték meg így a későközépkorban. A 15. század közepén feltűnő megnevezés az oklevelek által is kimutatható szomszédos ötvösműhelyek után kapta nevét. Az utca – helyesebben házsor – helyét az oklevelek segítségével pontosan ki lehet jelölni, a Boldogasszony egyházzal szemben lévő házaktól az Olasz utcába átvezető egykori kis köz torkolatáig. Ezzel a házsorral szemben emelkedett a későközépkorban a Pénzverőház. *Ld. Boldogasszony plébániatemplom, Pénzverőház, Szt.Miklós utca*

Szt. Pál utca

1423/1489: in vico media platea vocata (!) (MOL Dl 8842, *BTOE* III. 825. sz.); 1464: in platea sancti Pauli (Erdődy cs. galgóci lt. 37-1-1); 1498: in vico sancti Pauli wlgariter appellato (!) in opposito magne domus fratrum heremitarum in claustro sancti Laurentii martiris supra Budam fundato (Eszt. k. m. lt. 25-3-21, MOL Df 236393); 1530: in platea sancti Pauli wlgo *Zenthpalwczaya* vocata (Révay cs. közp. lt. III. el. 6-2); 1536: in loco *Zombathel*... ad plateam sancti Pauli (MOL MNM Törzsanyag)

A mai Fortuna utca déli részével azonosítható elnevezés, amely a budaszentlőrinci pálosok városi házától (ld. Szt. Pál háza: Szt. Pál utca nyugati oldal – 3.7.25.), illetve az abban emelkedő Szt. Pál kápolnától ered. Ezt a házat, amely a mai Fortuna köz északi oldalán emelkedett, a pálosok 1416–1423 körül szerezték meg csere útján. Először egy 1464-ben született forrás nevezi meg a Szt. Pál utcát, mintegy negyven évvel a csere után. Korábban ugyanezt az utcaszakaszt Középső utcának (1423/1489), illetve gyakran Szt. Miklós utcának nevezték a közeli domonkos kolostor után. Az utca a domonkos kolostor előtti térséget kötötte össze a Szombat kapu előtti térséggel, középső részét már a Szombathelyhez tartozónak mondták (1538).

A törökkor elején még élő elnevezés a magyar lakosság elfogyásával párhuzamosan feledődött el. A város visszafoglalása után az utcát új névadással Bécsi utcának nevezték el nyilván az utca végén álló Bécsi kapu után. Később, a mai Fortuna utca név érdekes módon a középkori névadással megegyező módon alakult ki. 1784-ben hozta létre Buda városa a Fortuna vendégfogadót ugyanazon a telken, ahol egykor a pálosok nagy háza emelkedett. A vendégfogadó tehát ugyanarról a helyről adott nevet a Fortuna utcának, ahonnan a pálosok háza után a Szt. Pál utca elnevezés származott. A teljesen feledésbe merült középkori nevet sokáig nem sikerült pontosan azonosítani. Rupp Jakab és Csánki Dezső még az Országház utcában keresték, míg végül Gárdonyi Albert az 1930-as években bizonyította be a Fortuna utca és a Szt. Pál utca egyezését.[296] *Ld. Szt. Pál kápolna, Szt. Miklós utca, Szombathely*

Patikáros sor / vor den Apoteken

1397: in serie Apatecariorum (!) ex opposito pretorii (Eszt. k. m. lt. 50-Ad acta lect. Tit. XII. Nr.4, *BTOE* III 239. sz.); [1403–1439]: *vor den apoteken* (*Ofner Stadtrecht* 154. sz.); 1462: in serie Apothecariorum (MOL Dl 15766); 1475: inter appotecas (Eszt. k. m. lt. 67-7-3, MOL Df 238272); 1475: in platea Apothecariorum in vicinitatibus ... et sedium semellarum a meridionali

[294] Nagy 1971a. 83.
[295] Ld. 293. jegyzet.
[296] Rupp 1868. 153–161; Csánki 1890. 7; Gárdonyi 1936. 76–77.

... ac macellorum carnium ab occidentali partibus (MOL Dl 17675); 1495: in platea seu serie Appathecariorum (Eszt. k. m. lt. 71-1-14, MOL Df 238300); 1498: in ordine domorum Apotecariorum (Eszt. k. m. lt. 71-1-15, MOL Df 238301); 1500: in serie Apothecariorum (Eszt. k. m. lt. 71-1-17, MOL Df 238303)

Feltehetően a mai Tárnok utca keleti házsora a 9. számú háztól északra. Egymás mellett sorakozó patikáros boltok elnevezése a német városrész piacterén. Helyét a Jogkönyv piaci rendtartásának kofákra vonatkozó leírása írja részletesen körül. Északi szomszédja a tanácsház és a Boldogasszony plébánia templom, míg déli szomszédja a Zsemlyeszék volt, nyugatra a mészárszékek álltak. A patikáros boltok előtt a piactéren a zöldséges, a gyümölcsös és a sajtos kofák árusítottak.

A patikáros boltok megszüntével elenyészett elnevezést Gárdonyi Albert a Tárnok utca nyugati házsorán kereste, Pataki Vidor ugyanezen utca keleti házsorára helyezte.[297] A kis számú forrás miatt nehezen eldönthető kérdést a magunk részéről inkább Pataki meghatározása szerint látjuk megoldhatóbbnak. (Részletesen ld. a Jogkönyv piaci rendtartásának elemzését és a heti piac leírását.) *Ld. Szt. György piac, Zsemlyeszék, Mészárszékek, Tanácsház, Boldogasszony plébániatemplom.*

Posztómető utca / unter den Gvant Lauben

1440: in medio duorum vicorum utriusque scilicet sancti Georgii habitas, in superiore fine boltarum, ubi panni vendi censuerint (Katona VI/XIII, 103); 1514: *unter den Gvant Lauben* (MOL Dl 25556); 1527: in platea omnium sanctorum sive *Poztomethew weza* (MOL Balassa cs. lt.)

A Nyírő utcával párhuzamosan használt elnevezés, amely a posztómető üzletek előtti utcaszakaszt jelölhette. *Ld. Mindszent utca, Nyírő utca.*

Rózsás utca

1499: in platea seu vico rosarum (MOL Dl 20406); 1499: in platea *Rosas* (Eszt. k. m. lt. 49-11-29, MOL Df 209002)

Ismeretlen fekvésű utca a *castrum* területén, amelyet egyetlen ingatlan leírásában említettek meg.

Széles utca / Weite Gasse

1438: plateamque latam seu circulum sancti Georgii nuncupatam (MOL Dl 88130, *BTOE* III. 1180. sz.)

A Szt. György tér déli részének egyszeri megnevezése, amely jól visszaadja annak kiszélesedő jellegét. *Ld. Szt. György piac*

Szerda

1388: secundo feria quarta in civitate Budensi... tribus videlicet foris comprovincialibus (MOL Dl 7353, *BTOE* III. 48. sz.); [1403–1439]: *czwene rechte marktage seyn diser stat, Den Mitich pey den Tewtschen vmmb vnßer frawen kirchen ann den placzen ..... der margkt czu kirch tagen vnnd vmmb weynachten nyndert anders sol seyn, Den pey den Tewtschen pey vnßer frawen Vnnd pey Sand lorgen kirch* (*Ofner Stadtrecht* 227. sz.); 1505: relicta Nicolai Farkas in *Zerda* (MOL Dl 38658)

A németek szerdai hetipiacának helyszíne a 15. század elején összeállított Jogkönyv szerint a Boldogasszony plébániatemplomtól a Szt. György kápolnáig tartó térség, vagyis a mai Szentháromság utca és a Dísz tér közötti terület, a Tárnok utca volt. (ld. a Jogkönyv piaci rendtartásának elemzését) Ennek magyar megnevezése, Szerda bukkan fel az 1505-ben készült bortized lajstromban. *Ld. Szt. György piac, Kalmár utca, Tikszer, Patikáros sor*

Szombathely, Szombatpiac / Sambstag Markt

1320: in foro Sabbati (MOL Dl 40389); 1322: prope locum fori Sabbati (Veszp. k. hh. lt. B 30, MOL Df 229865, *AO* VI. 704. sz.); 1343/1346: plebani ecclesie beate Marie Magdalene de foro Sabbati castri novimontis Pestiensis (MOL Dl 87195); 1352: prope locum fori Sabbati in angulo (MOL Dl 24678); 1378/1404: in foro Sabbati (Eszt. k. hh. lt. Capsa 2-9-7, MOL Df 208517); 1392: in loco Sabbati (MOL Dl 78084, *BTOE* III. 142. sz.); [1403–1439]: *Item Von der huet des tores vnd turnes*

[297] Gárdonyi 1936. 84–86; Pataki 1950. 249.

pey sambstager margk... am sambstag margkt (*Ofner Stadtrecht* X/D, 154); [1403–1439]: *czwene rechte marktage seyn diser stat,... Vnnd der Freitag bey den Vngern vmmb sand Marie Magdalenen kirche an den pletczen* (*Ofner Stadtrecht* 227. sz.); 1411: in foro Sabbati (MOL Dl 70798, *BTOE* III. 586. sz.); 1413/1486: in foro Sabbati (MOL Dl 10119, *BTOE* III. 638. sz.); 1418: in loco fori *Zombathel* vocati (MOL Dl 94143, *BTOE* III. 722. sz.); 1440: in vico Iudeorum loco scilicet Sabbati (MOL Dl 56776); 1474: in theatro Marie Magdalene sive foro Sabbati (Zágr. Érs. lt. Priv. 39, MOL Df 252007); 1488: in arca *Zombathel*... in opposito ecclesie beate Marie Magdalene (MOL Dl 71012); 1493: in *Sambathel* in fine platee Olazwtza vocata (MOL Dl 20034); 1494: in theatro civitatis nostre *Zambatheel* (MOL Dl 39213); 1502: in loco seu foro Sabbati (Eszt. k. m. lt. 53-3-24, MOL Df 238108); 1536: in loco *Zombathel* ... cuius quidem domus una porta ad plateam sancti Pauli, altera vero ad plateam Iudeorum pateret (MOL MNM Törzsanyag)

A mai Várnegyed teljes északi részét felölelő elnevezés, amely a szombaton tartott hetipiacról kapta nevét. A legkorábbi latin nyelvű források a szombati piac helyét emlegetik, amelynek országszerte ismert magyaros névadása a Szombathely név. A korabeli magyar nyelvű források kizárólag ezt a nevet ismerik, a Szombatpiac név a latin *forum Sabbati* kifejezés modern fordítása. *Forum Sabbati* és *locus Sabbati* azonban bizonyíthatóan szinonim értelmű volt a latin nyelvű iratokban is. A hetipiac helye eredetileg a Szt. Mária Magdolna plébániatemplom és a Szombat kapu közötti térség lehetett, vagyis mai fogalmaink szerint a mai Kapisztrán téren, Bécsikapu téren és a közöttük lévő Petterman bíró és Kard utcák területén. Ezt a területet jelöli ki a Jogkönyv is, amely szerint a magyarok a Szt. Mária Magdolna plébániatemplom körül tartották a hetipiacot, egy másik helyen a Szombatpiac melletti kapu (azaz a Szombat kapu) őrségéről olvashatunk. A plébániatemplom a piactér nyugati végének közepén emelkedett. Idővel fokozatosan beépült a nagyméretű piactér keleti része és a templom déli oldala is, ezáltal újabb utcák alakultak ki. Csupán a templom északi oldala mellett maradt üresen egy nagyobb terület. A későközépkorban ezt a térséget a *theatrum* kifejezéssel különböztették meg a Szombatpiac egyéb részeitől.

Figyelemre méltó, hogy a Szombathely elnevezést a piactérnél nagyobb területre alkalmazták még a későközépkorban is. A régi királyi házat a 15. század elején a Szombat utcában állónak mondták (1416/1489), a Zsidó utcát 1440-ben a Szombathelyen lévőnek határozták meg (1440), és még a 16. század első felében is olvashatunk egy házról, amely a Szombathelyen emelkedett és kapui nyíltak a Szt. Pál és a Zsidó utcákra (1536). A Szombathelyen, az Olasz utca végén neveztek meg egy sarokházat a 15. század végén, amely a mai Kard utca és Országház utca találkozásánál állt (1493), és természetesen a Szombathely területéhez számított az a ma már nem létező kis utca amely a Szt. Mária Magdolna plébániatemplomtól délre kötötte össze az Olasz utcát a Mindszent utcával (1413/1486). Az oklevelek által kijelölt terület nem sokkal kisebb a Szt. Mária Magdolna plébániának az 1390-es plébánia határjárásban a *castrum*ban meghatározott területével, vagyis a magyar városrész neveként is felfogható.[298] Hogy régi, a hagyomány által fenntartott helynévről van szó, egyértelműen bizonyítják a Zsidó utcában ismertetett előfordulásai a 15. század végén és a 16. század első felében, amikor a hetipiac bizonyosan nem terjedt már ki erre a területre. Szombathely tehát felölelte a város teljes északi részét az északnyugati saroktól egészen az északkeleti sarokban álló Régi királyi házig. Feltűnő, hogy az elnevezés nem igazodik a város utcarendszeréhez, attól függetlenül fordul elő a teljes északi részen. Mindez jelezheti az egykori piactér kiterjedt voltát is, ám valószínűbb, hogy a Szombathely olyan helynév, amely – hasonlóan egyéb párhuzamaihoz – eredendően a piaccal rendelkező teljes települést jelölte. E település keletkezésének pedig meg kellett előznie Buda alapítását, hiszen az új városban már indokoltalan lenne egy ilyen jellegű névadás. (Bővebben erről ld. a város alapításáról szóló fejezetet.)

A Szombathely név a törökkor elején még élt, a 16. század második felében készült defterekben szereplő Szombathely mahalle nyilván a keresztény istentiszteleti helynek meghagyott Szt. Mária Magdolna templom körüli városrészt jelentette. A tizenötéves háború ostromai után azonban a törökök ezt a templomot is mecsetté alakították, a magyar lakosság pedig szinte teljesen megfogyatkozott, feledésbe merült a Szombathely név is. A régi budai helyrajzi irodalom a Szt. Mária Magdolna templomot a közép-

[298] Schier 1774. 103–111.

kori Szt. György templom helyén kereste, éppen ezért ide lokalizálta a Szombathelyet.[299] Ezt a vaskos tévedést a 19. század végén Rómer Flóris és Némethy Lajos igazították ki.[300] *Ld. Szombathely utca, Szombat utca, Tej utca, Mészárszék, Zsidó utca, Szombat kapu, Szt. Mária Magdolna plébániatemplom, Régi királyi ház, Zsinagóga*

Szombat utca

1416/1489: in vico Sabbati (MOL Dl 8842); 1489: in vico Sabbati (MOL Dl 8842)

A mai Táncsics Mihály utca kanyarjában állt Régi királyi ház helymegnevezésként fordul elő. Feltehetően a Szombathely név változataként alakult ki. *Ld. Szombathely, Régi királyi ház, Zsidó utca*

Szombathely utca

1486: in vico *Zombathhel* (MOL Dl 19161); 1486: in vico Italicorum prope ad plateam fori Sabatalis (!) (MOL Dl 10119); 1487: in vico *Zombathhel* in fine videlicet platee Italicorum (MOL Dl 25268); 1504: in platea videlicet Sabbatorum (MOL Dl 36399. p. 19); 1516: in platea *Zombathel* (Erdődy cs. galgóci lt. 3-1-4); 1519: prope ecclesiam sancte Marie Magdalene in vico *Zombathhel* (MOL Dl 23217)

Ez a későközépkori elnevezés feltehetően a mai Kard utcát, valamint egykori nyugati meghosszabbítását (a 18. századi *Franciscaner Gässl*) jelöli. Meghatározását a pesti Boldogasszony plébánia és mikófalvi Bekény Dénes házaira vonatkozó oklevelek teszik lehetővé. Ismert Tej utca és Mária Magdolna utca neve is. Feltehetően a Szombatpiac fokozatos beépülése révén jött létre. *Ld. Szombathely, Tej utca, Mária Magdolna utca.*

Szűz Mária káptalan utcája

1474: in platea prescripte collegiate ecclesie beate Marie virginis (Eszt. Prim. lt. U.95, MOL Df 248754); 1519: in platea prope videlicet novam ecclesiam beatissime virginis Marie *Bude*, ante castrum fundatam (Panonnhalmi Főapátság hh. lt. Capsa 44. l., MOL Df 208203, *PRT* III. 232. sz.)

A Szt. Zsigmond utcával párhuzamosan használt elnevezés, amely a névadó egyház kettős patrocíniumának másik eleméből ered. *Ld. Szt. Zsigmond utca, Kisebb Szűz Mária, másnéven Szt. Zsigmond káptalan*

Tej utca, Tejszer

1481: versus vicum parvum vlgo *Theywcza* (MOL Dl 18468); 1505: in *Zombathel*, in platea Lac (MOL Dl 38658); 1510k: in *Theyser* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608); 1550: *Theey wcza* (MOL Dl 36404. f.189')

A mai Kard utcának és talán egykori nyugati meghosszabbításának is (*Franciscaner Gässl*) elnevezése. Meghatározását a mikófalvi Bekény Dénes házára vonatkozó oklevelek teszik lehetővé. Eszerint a Tej utca a Szombatpiacon torkollott az Olasz utca (a mai Országház utca) végébe. Mivel a Szombatpiac része volt, ezért az elnevezés az itteni piaci funkcióra utalhat. *Ld. Szombathely*

Tikszer, Tikvásár

[1403–1439]: *Dy fragnerin, dy man heist hunerin... Ir sitz soll sein pey den stain kremen, pey dem egkhaus gegen den fleisch pengken vber, an dem nyderen tayl pey dem weg* (*Ofner Stadtrecht* 154. sz.); 1505: in *Thykvasar* (MOL Dl 38658); 1510k: in *Tykzer*... ubi aves venduntur (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608); 1532: in platea *Thykzer* (MOL Újhelyi cs. lt. 1. t. 1. cs. 1532)

Feltehetően a mai Tárnok utca nyugati házsorának a Hajadon utcától körülbelül az Anna utcáig terjedő része. A név a hetipiac baromfiárusító helyszínétől ered, amely a kalmár üzletek előtt a mészárszékekkel szemben volt a Jogkönyv szerint. Ismeretes ugyanerre a szakaszra a Kalmár utca elnevezés is. A megha-

[299] Rupp 1868. 144–149.

[300] Rómer 1877. 49–59; Némethy 1885.

tározást a Jogkönyv piaci rendtartásának elemzése teszi lehetővé. (Részletesen ld. a Jogkönyv piaci rendtartásának elemzését és a heti piac leírását.) *Ld. Szt. György piac, Kalmár utca, Szerda, Mészárszékek*

Wulving utca

1390: platea Wolmugi (Schier 1774. 104, *BTOE* III. 111. sz.)

Az 1390-es plébánia határjárásban szereplő kifejezés, amely a kikövetkeztethető útvonal tanúsága szerint a mai Országház utcával, vagyis a középkori Olasz utcával azonos. Az oklevél kiadásában szereplő Wolmugi név valószínűleg Schier hibás olvasata, amely valójában Wuluingi-nek olvasandó. A Wulving család vezető szerepet játszott a 14. században a város irányításában, feltehetően itteni háztulajdonuk adott nevet az utcának. *Ld. Olasz utca*

Zsemlyeszék, Zsemlye utca, Zsemlyesütő utca / bei den Brotbänken

[1403–1439]: *pey den prot pengken* (*Ofner Stadtrecht* 154. sz.); 1475: in platea Apothecariorum in vicinitatibus Philippi Magni ab aquilone et sedium semellarum a meridionali...partibus (MOL Dl 17675); 1505: prope *Semlyesek*...ex opposito *Zemlyzek*...in platea *Semlye* (MOL Dl 38658); 1510k: prope *Semlyzek*...in platea *Zemlysithew* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608); 1528: ex opposito apotece semellarum per obliquum (Eszt. k. m. lt. 72-1-5)

Feltehetően a mai Tárnok utca keleti házsorán határozható meg a Hajadon utcától délre. Itt álltak a pékek üzletei, illetve sütődéi, hiszen a Jogkönyv szerint a kenyeret helyben kellett sütni (*Ofner Stadtrecht* 145. sz.). A Zsemlyeszék északi szomszédai a patikárosok üzletei voltak. 1528-ban egy a Szt. György piac keleti házsorában álló házat a Zsemlyeszékkel ferdén szemben lévőnek mondtak. (Részletesen ld. a Jogkönyv piaci rendtartásának elemzését és a heti piac leírását.) *Ld. Szt. György piac, Patikáros sor*

(Régi) Zsidó utca / Juden Gasse

1384: in platea Iudeorum (Eszt. k. m. lt. 72-2-5, MOL Df 238323, *BTOE* III. 18. sz.); 1390: item platea Judeorum et a sancto Johanne usque ad Curiam Regis (Schier 1774. 105, *BTOE* III. 111. sz.); 1394/1429: in platea Iudeorum in *Buda* versus vineas... a parte vero porte Iudeorum (Eszt. k. m. lt. 72-1-2, MOL Df 238316, *BTOE* III. 179. sz.); [1424]: *in der Juden gassen* (Windecke 1893. 179.); [1403–1439]: *Item Von huet des tores vnd turnes pey der alten Iuden gassen* (*Ofner Stadtrecht* X/D); 1511/1514: in vico seu platea antiqua per Iudeos condam inhabitata (MOL Dl 22563)

A mai Szt. György utca legkorábbi elnevezése, amely a mainál hosszabban elnyúlt dél felé. A mai Szt. György tér helyén ugyanis a középkorban beépített telkek sora húzódott, amint ezt az 1990-es években elvégzett feltárások igazolták.[301] Neve a város korábbi zsidónegyedét jelzi, amely a jelek szerint a város alapítását nem sokkal követve már létrejött. Az utca északi végénél kapu vezetett ki a városból, amelyet az egész korszakban Zsidó kapunak hívtak. 1307-ben a krónikák tanúsága szerint Werner fia László, előzött budai rektor Károly Róbert párti fegyvereseivel a zsidók zsinagógája melletti kapun át hatolt be a városba, amely helyszín kétségkívül a Zsidó kapuval azonosítható.[302] A korai zsidó temető maradványai is a Zsidó-kapu alatt, a völgyben kerültek elő, a mai Pauler utca környékén, a Krisztinavárosban.[303]

A Zsidó utca említéseit a 14. század végétől ismerjük. Az első elnevezés csak 1384-ből származik, tíz évvel később, 1394-ben ugyanazon háztulajdon helymegjelölésében a Zsidó kapu is szerepel. Nagyon tanulságos az 1390-ben keletkezett plébánia határper okirata is, mivel ebben a Szt. Mária Magdolna egyház plébánosa joghatósága alá tartozónak vallotta a város déli részén a Zsidó utcát és a Szt. János utcát egészen a királyi udvarig. Utoljára Eberhard Windecke krónikájában találkozunk a Zsidó utca elnevezéssel a déli részen, amikor is az 1424-ik évnél megjegyzi, hogy Zsigmond király a Zsidó utcában új káptalant alapított. A szintén a Zsigmond-korban keletkezett Budai Jogkönyvben olvashatjuk először a régi Zsidó utca kifejezést. Az emlékezet azonban olyan erős volt, hogy csaknem száz évvel később, egy

[301] Feld 1999; Feld–Kárpáti 2000; Kárpáti 2003; illetve Magyar Károly közöletlen feltárásai.

[302] *SRH* I. 485.

[303] Kaufmann 1895. 219–223; Zolnay 1987. 16–17.

1511-ből származó oklevél is egykor zsidók lakta utcáról szólt. Az utca nevének említéseiből, továbbá a későbbi zsinagóga telkére és a Régi királyi ház melletti telkekre vonatkozó források elemzéséből (*Ld. Szombatpiac K-i része – Zsidó utca*) azt a következtetést vontuk le, hogy a zsidónegyed átköltöztetése a mai Táncsics Mihály utca területére Zsigmond király nagyszabású építkezéseihez és az ezekhez kötődő városrendezési munkálatokhoz köthető.[304]

A meglehetősen hosszú utcának nyilván csak egy részét lakták zsidók, ahogy ezt Sopronban részletesebben megismerhettük. Oklevéles forrásaink csupán itteni keresztény házakról maradtak fenn. Miután Zsigmond király 1410 után felépítette az utca keleti házsorában középtájon a kisebb Szűz Mária, másnéven Szt. Zsigmond templomot, és a zsidók eltávoztak, a későbbiekben az utcát Szt. Zsigmond utcának nevezték. *Ld. Zsidó kapu, Szt. Zsigmond utca, régi Zsinagóga, kisebb Szűz Mária, másnéven Szt. Zsigmond társaskáptalan*

Zsidó utca

1440: in vico Iudeorum loco scilicet Sabbati (MOL Dl 56776); 1440: in platea Iudeorum *Budensium* versus portam *Zombathkapw* (MOL Dl 64349); 1460k: in vico Iudeorum (Eszt. Főszék. kvt. Ms. II. 521. 116'-167', MOL Df 281415); 1487: prope plateam Iudeorum (Egri k. m. lt. 29-4-5-2, MOL Df 210730); [1496]: *sidók utcájában* (Hegyai 1980. 444); 1527: in platea alias Iudeorum vocata nunc vero sancti Martini apellata (Tiszántúli ref. egyhk. kvt. *R*-904. 16); 1536: in loco *Zombathel*... ad plateam Iudeorum (MOL MNM Törzsanyag); 1538: in platea Iudeorum (Erdődy cs. vörösvári lt. 38-12-2); 1541: *az zsidó utcáról* (Memoria 1981. 52)

A mai Táncsics Mihály utcának a kanyartól északra eső szakaszát jelölte. Használata a zsidónegyed ideköltöztetése (15. század elcje) után az 1440-es évtől adatolható. Eredetileg ezt az utcát is a Szombathely területének tekintették, Szombat utca nevét is ismerjük. A költözés után a zsidó házak a Szombat kapu és a Régi királyi ház közötti utcaszakasz középtáján, az utca mindkét oldalán, egy tömbben, zsinagógáik körül helyezkedtek el. Zsidó háztulajdonra vonatkozó forrást csak 1526, a zsidók eltávozása utáni időből ismerünk. Ekkor feltűnik a Szt. Márton utca név is, amely a Régi királyi ház kápolnájától ered.

A török uralom idején továbbra is zsidók lakták, ezért az utca elnevezése is tovább élt. Sőt a város visszafoglalása után, bár ekkor zsidó lakossal már nem találkozunk, továbbra is fennmaradt az utca neve az új német betelepülők között. Ebben nyilván szerepet játszottak az itteni zsinagógák romjai és egyéb emlékek. Az elnevezés a 18. század folyamán kopott ki a használatból. *Ld. Szombat utca, Régi királyi ház, Zsinagógák*

Szt. Zsigmond utca

1471: in platea ecclesie sancti Sigismundi regis (Eszt. Prim. lt. F. 65/a, MOL Df 248248); 1474: in platea prescripte collegiate ecclesie beate Marie virginis (Eszt. Prim. lt. U 95, MOL Df 248754); 1514: in vico sancti Sigismundi vocato ante castrum *Budense* (MOL Dl 22637); 1518: in platea sancti Sigismundi versus castrum tendente (MOL Dl 23032); 1519: in platea prope videlicet novam ecclesiam beatissime virginis Marie *Bude* ante castrum fundatam (Pannonhalmi Főapátság hh. lt. Capsa 44. I., MOL Df 208203, *PRT* III. 232. sz.); 1529: *in die gassen bey Sand Sigmund* (ÖStA, HHStA AA 12. cs. 1529 IX. 10-e körül)

A jelenlegi Szt. György utca későközépkori elnevezése, amely a mai utcánál hosszabban vezetett a Zsidó kaputól kiindulva délre, ahol a királyi palota előtti térségbe torkollott. Az utca közepe táján, a középső háztömbben, a legmagasabban fekvő részen alapította és építtette Zsigmond király 1410 körül a kisebb Szűz Mária, másnéven Szt. Zsigmond királyi kápolnát, amely 1457-től társaskáptalanként működött. Erről a díszes egyházi épületről nyerte az utca későközépkori elnevezését. Ismert a Szűz Mária káptalan utcája kifejezés is. Ugyanezen utcának korábbi neve Zsidó utca volt, amely a kápolna alapítását megelőző itteni zsidónegyedet jelölte meg. *Ld. kisebb Szűz Mária, másnéven Szt. Zsigmond káptalan, régi Zsidó utca, Zsidó kapu, Friss palota*

[304] Korábban a zsidónegyed költözését a szakirodalomban általánosan az 1360-as évekre tették Pataki Vidor téves háztulajdon azonosítására és a zsidók kiűzésének országos adatára támaszkodva. Ezzel szemben ld.: Végh 1999. 29–31; Végh 2003a. 21.

Váralja / Suburbium

1345: in suburbio prefati castri (Révay cs. közp. lt. Div. Fam. 1–10, MOL Df 260321); [1403–1439] *vnter den perg* (*Ofner Stadtrecht* 33. sz.); 1412: de subcastro novi montis *Pesthiensis* (MOL Dl 9927, *BTOE* III. 601. sz.); 1431: sub monte opidi *Bude* (Lukcsics II. 53, *BTOE* III. 1009. sz.); [1457]: *És éjjel a sütötben titkon vivék azt ki az Urnak kápolnájába, melly az hoffstádban, a dombon vagyon* (Heltai 1980, 262)

A hegyen épült *castrum* alatt, a Duna partja és a hegyoldal is a város területének számított az alapítás óta. Az iratokban *suburbium*-nak nevezett városrészekre a váralja kifejezést érdemes használnunk, amely ismert már a középkorból is (bár nem Budáról), és szerencsésebb a modern asszociációkat keltő külváros szónál. A váralja ugyanis egységesen jelentette a teljes *castrum* alatti területet függetlenül attól, hogy valójában igen nagyok voltak a különbségek a beépítés sűrűségét, vagy a plébániakörzeteket és egyéb más szempontokat is tekintve.

A középkori váralja emlékeit, mind az írott forrásokat, mind az épületeket sokkal súlyosabb pusztulás érte, mint a Várnegyed esetében. A törökkor háborúiban ismétlődő ostromok sora döntötte már a 16. század közepén romba az itteni épületeket, késztette menekülésre a lakosságot. Az újjáépítést sokszor hátráltatta a komoly erődítések hiánya, amely védtelenné tette a területet a nehéz időkben. A pusztulás mértékének egyik jellemzője, hogy egyetlen keresztény templom sem érte meg, még felismerhető romjaiban sem a 17. század végét, a város visszafoglalását. A fennmaradt írott források kisebb számának okát a váralja jellegzetesen polgári lakosságában kereshetjük. Itt ugyanis jóval szerényebb volt a nemesi és egyházi ingatlanok száma, mint a Várnegyedben, ebből következően az áthagyományozott oklevelek száma is jóval kevesebb. Ezért feldolgozásunkban az egyes háztulajdonokra vonatkozó adatokat az utcák ismertetésénél tárgyaljuk. (*24. kép*)

1. VÁROSNEGYEDEK

Alhévíz / Kreinfeld

1225: de *Creynfeld* (*MREV* I. 62–63, *BTOE* I. 12. sz.); 1236/1504: de Parvo *Pesth* seu *Creynfeld* (Eszt. k. m. lt. 66-2-10, MOL Df 238 252, *CDH* IV/1. 60 61, *BTOE* I. 21. sz); 1237/1385: utriusque *Pesth* (MOL Dl 216, *BTOE* I. 22. sz.); 1240: a Saxonibus de minori *Pest* que est prope *Kana* (Veszp. Érs. lt. Dec. Ep. 5, MOL Df 200008, *BTOE* I. 23. sz.); 1243/1504: de minori *Pesth* (Eszt. k. m. lt. 66-2-10, MOL Df 238–252, *BTOE* I. 26. sz.); 1245: in minori *Pest* (Veszp. Érs. lt. Dec. Bud. 1, MOL Df 200010, *BTOE* I. 28. sz.); 1291: de *Kleenfeuld* ...de *Keleenfeuld* (Veszp. Érs. lt. Dec. Budenses n. 4, MOL Df 200046, *BTOE* I. 255. sz.); 1298: de *Creenfeld* ... de calidis aquis circa portum (Veszp. Érs. lt. Dec. Budenses n. 8, MOL Df 200067, *BTOE* I. 302. sz.); 1302: de *Kereinfeuld* (Veszp. Érs. lt. Dec. Budenses 9, MOL Df 200079, *AO* I. 273. sz.); 1355: inferioribus calidis aquis (MOL Dl 4562, *A* VI. 256. sz); 1476/1496: que quidem *Pesth* ipsa in suburbio castri seu civitatis *Budensis* nullo intervallo mediante, dempto solo muro castri seu civitatis adiacere (Pozsony v. lt. 2173, MOL Df 240797); 1479: ad *Alhewyz* (MOL Dl 82620); 1502: ad calidas inferiores sub castro *Budensi* ad litus Danubii (MOL Dl 36405. Prot. Colosmonostor 222–225); 1505: Emericus litteratus de *Alhevyz* (MOL Dl 38658); 1510k: Andreas Bornemiza de *Alhewiz* (Veszp. k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

A mai Várhegy és Gellért-hegy között, az Ördög-árok-patak torkolatánál, a révnél fekvő városrészt a későközépkorban Alhévíznek nevezték a Gellért-hegy lábánál a felszínre törő hévforrások után. Az 'Al-' előtag a Duna folyása mentén feljebb fekvő Felhévíztől különböztette meg a települést. A későközépkorban Buda városhoz tartozott, ám annál régebbi eredetű. A pesti rév mindkét partján a 13. század elején megtelepedő német („*Saxones*") telepesek hozták létre, kezdetben Kispest, Kisebb Pest néven nevezték a latin források, míg a németek Kreinfeldnek hívták. (A Kreinfeld elnevezés feltehetően a 'grein' < kfn. 'grien' = 'söder' szóból ered és a patak torkolatának kavicsos földjére utal.[305]) Csupán egyetlen

[305] Györffy 1998. 573.

oklevélben (1291) szerepel a magyar nyelvű Kelenföld kifejezés, amely a 14. század végétől kezdve egy, a királyné birtokához tartozó falu neve lett a Gellérthegy déli lejtőjén.

Kispest tatárjárás előtti helyzetét már bemutattuk a történeti előzményeket tárgyaló fejezetben, ezért ettől most eltekinthetünk, hasonlóképpen a terület határait is ismertettük már a város határait leíró fejezetben.

A Budánál régebbi alapítású, önálló hospes település a tatárjárás után egy ideig még feltehetően megőrizte függetlenségét. 1298-ban egy tanúfelsorolásban két *villicus*ának nevét olvashatjuk, plébániáját a pétervárади ciszterciekneк adományozta már 1236-ban IV. Béla király. A terület valószínűleg a 14. század folyamán lett Buda városának része, ezzel párhuzamosan enyészett el a Kreinfeld név, és jelent meg az Alhévíz kifejezés, amelyet először egy 1355-ben kiállított oklevélben olvashatunk. Kreinfeld talán a szomszédos Kelenföld falu német Kronfeld nevében élt tovább kis hangtani és jelentésbeli változással. A német helynévvel együtt a középkor végére eltűntek Kreinfeld egykori német lakosai is. A dézsmajegyzékekben és a kevés számú fennmaradt oklevélben Alhévízen a 15. század második felében és a 16. század elején csupa magyar nevű lakos szerepel, köztük előkelő nemesek is. 1474-ben Szénaárus Orbán adta el házát nemes Kállai Jánosnak és fiainak 100 forintért. (1474. II. 16.) 1479-ben egy bizonyos Kállai Mihály adta el Horvát Pál és Pál kovács házai között álló épületét 70 forintért Pinkóci László allovász-mesternek. (1479. III. 8.) 1482-ben Bornemissza Péter varga adta el házát Makrai Benedek és Kis László szomszédságában gersei Pető Györgynek 36 forintért. (1482. II. 9.) 1484-ben Mátyás király egy házat, amelyet korábban Makrai Györgynek és Gardóci Péternek adott, haláluk és magvuk szakadta miatt újból eladományozott Várdai Aladár kamarásnak és testvéreinek. (1484. I. 10.) 1495-ben Erdélyi Tamás a kisebb Szűz Mária káptalan kanonokja Dánóci Ambrussal és Péterrel, valamint Bátori Andrással szomszédos házát, továbbá a házzal szomszédos szőlőit adta el Bátori Miklós váci püspöknek. (1495. VI. 6.) Bátori György szatmári ispán 1495-ben és 1500-ban is alhévízi házából keltezte levelét. (1495. V. 8., 1500.) 1502-ben harinai Farkas János és bikali Bikli János hunyadi ispán megegyeztek egy a néhai Farkas Tamástól örökölt ház közös használatában. (1502. XI. 25.) A dézsmajegyzékek a polgári lakosok neveit őrizték meg. 1505-ben Imre deák, Pajzsos Tamás, Tétényi András, Kovács Máté, Gyertyaárus Bálint, Kapás Balázs, Kapás Bálint és Kapás Kelemen nevét írták össze, míg 1510 körül Gyenge Pál, Jó Benedek, Bornemissza András, Kapás Máté, Kapás Kelemen, Gyertyaárus Bálint, Szekérvezető Albert, Korcsolyás Bálint, Dánoci Péter, Olasz János és Bertalan Mihály szerepel az összeírásban.[306]

A dézsmajegyzékből ismerjük meg a köves utat, amely talán azonos lehetett az 1474-ben megemlített nagy úttal (1474. II. 16.), és feltehetően a révhez vezetett. Alhévizen állt a Szt. Gellért plébániatemplom, a Szt. Erzsébet és a Szt. Gellért ispotály, valamint több fürdőház is.[307] *Ld. Szt. Gellért plébániatemplom, Szt. Erzsébet ispotály, Szt. Gellért ispotály, Szt. Gellért hegye, Fürdők*

---

[306] 1505: „Emericus literatus de Alhevyz … Blasius Kapas de Alhevyz in domo Kalandos … Clemens Kapas de Alhevyz apud Budiho … Andreas Theteny de Alhevyz … Matthaeus Kovach de Alhevyz … Valentinus Gyerthjarus de Alhevyz … Thomas Payssos de Alhevyz … Valentinus Kapas de Alhevyz" (MOL Dl 38568); 1510k: „Clemens Kapas in Alhewiz … Blasius Korcholyas in Alhewiz penes Kapoz Kelemen ferdewhaz … Valentinus Gyerchiarws in inferioribus termis / in Alhewiz … Paulus Gengee vel Kapas in Alheziw … Benedictus Jo in Alhewiz in Kyweswcha … Andreas Bornemiza in Alhewiz … relicta Mathei Kapas in Alhewiz … Albertus Zekerwezethew in Alhewiz infra Kyvesvt … Petrus Danochy in Alhewiz Iohannes Olaz in Alhewiz … Mathias Kapas in Alhewiz ex opposito domus prioris … Michael Bertalan in Alhewiz" (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[307] A szakirodalomban felmerült, hogy Pest városa is rendelkezett Kispesten területtel. Az 1496-os zsitvatői vámperben Buda városa bemutatta Ország Mihály nádor 1476-ban kelt oklevelét, amelynek az ott átírt tartalmi kivonatát Kubinyi András úgy értelmezte, hogy Alhévíz fallal volt körülvéve, amelyen túl Pesthez tartozó területek feküdtek. (Kubinyi 1965. 151.) A kérdéses szöveg véleményem szerint nem ad alapot ilyen jellegű helyrajzi következtetés levonására. A nádor az 1244-es pesti kiváltságlevél jogos budai használatát kívánta bizonyítani és bemutatni Kispest azonosságát az akkor már Buda *suburbium*-ának számító területtel, illetve Buda városának kettős (köznyelvi és hivatalos) névhasználatára akart rámutatni. „…quequidem *Pesth* ipsa in suburbio castri seu civitatis *Budensis* nullo intervallo mediante dempto solo muro castri seu civitatis *Budensis* adiacere, sub cuiusquam nominis vocabulo et titulo ipsa civitas *Budensis* successu temporum populorum

Szentpétermártír / bei St. Peter

[1403–1439]: *pey sand Peterr ... Jtem Von der huet pey sand peterr ... unter dem perg, pey sand Peters kirchen* (*Ofner Stadtrecht* X/B, D, 33, 45, 154 sz.); 1505.: ad sanctum Petrum (MOL Dl 38568); 1510: Petro Ferenczy de sancto Petro martyre (MOL Dl 22014); 1529: in suburbio civitatis nostre *Budensis Zenthpetermartyr* vocate (MOL NRA 589–5)

A hegy északkeleti lábánál, részben a hegyoldalon, nagyrészt azonban a Duna partján és a völgytorkolat (Taschental) kiszélesedő síkján fekvő városrész, amely a későközépkorban önálló plébániakörzetet alkotott. Határait a plébánia területének 1441-es leírásából ismerhetjük meg, amely külön-külön járta be a Boldogasszony és a Szt. Mária Magdolna plébániák váralji területétől elválasztó vonalat. Mindkét határjárás a Régi királyi ház alatt, már a hegyoldalon indult ki, és vezetett egymással ellenkező irányba. Ezáltal a Boldogasszony és a Szt. Mária Magdolna plébániákhoz tartozó városrészek közrefogták a Szt. Péter mártír plébánia területét. A határvonal pontos értelmezése a benne leírt helyrajzi pontok legtöbbjének megoldatlan azonosítása miatt máig bizonytalan. (*Ld. A plébánia határjárások elemzését*) Északon Szentpétermártír közvetlenül Felhévízzel volt határos az először a 14. század végén említett városfal vonala mentén. (*Ld. Buda város határa*)

A Szt. Péter mártír egyházra vonatkozó korai adatok bizonyítják, hogy a városrész már az alapítás idején benépesült. Tatárjárás előtti településre nem utalnak írott forrásaink, és a régészeti kutatások sem találták ennek nyomait. A Szentpétermártír városrész különlegessége, hogy részben egy római kori katonai tábor és település romjain épült fel, amelynek szabályos négyzethálós utcahálózata hatással volt a középkori település kialakulására. Az utóbbi évek régészeti feltárásai, a Víziváros legkorábbi térképei (de la Vigne, 1686 – Matthey, 1740 50) és a Víziváros 1695-ben készült házösszeírása segítségével igazolható, hogy a mai utcák nyomvonala a Duna-parti síkon, a mai Fazekas/Horvát utcától keletre eső területen a 17. század végén felmért utcákéval azonos, és feltehetően fő vonalaiban megegyezik a középkori utcahálózattal is.[308] Az erre a területre jellemző párhuzamos és merőleges utcákból álló hálózat egyes pontjain (Fő utca, Csalogány utca) a római település romos útvonalainak felhasználásával alakult ki.[309] A római épületek maradványai a 13. században még szemmel láthatóak kellett, hogy legyenek, amit a római falak középkori bontása, esetenként alapokig történő kibányászása bizonyít. Szentpétermártír esetében tehát romkontinuitásról beszélhetünk, amely alapvetően befolyásolta a település utcahálózatának kialakulását.

A városrész történetére vonatkozó írott és régészeti források csupán szórványosak. A 16. század elején a dézsmajegyzékekből leszűrhető kép alapján a negyed, mint jelentős kézműves település jelenik meg előttünk, amelynek lakossága nagyrészt magyar, jóval kisebb részben német, a lakosok között tanácstagok is találhatók. A Jogkönyv mintegy száz évvel korábbi állapotot leíró rendelkezéseiből még alárendeltebb szerep olvasható ki. Ekkor két választott polgár képviselte a városrészt a tanács előtt, de nem a tanács tagjaként. A német lakosság aránya ezidőtájt még magasabb lehetett, hiszen az itteni piacon, csakúgy, mint fent a hegyen, a kofák arányát kettő az egyhez állapították meg a németek javára.

A mai utcahálózat annak ellenére, hogy nagyrészt őrzi még a középkori elrendezést, a ránk maradt középkori utca elnevezésekkel csak néhány esetben feleltethető meg, az egykori ingatlanok azonosítása pedig egyelőre nem lehetséges. Az utcák neveinek elsődleges forrása az 1510 körül készült dézsmajegyzék, ezenkívül csupán néhány oklevél bővíti ismereteinket. A városrész központja a

et civium multitudine sub spe premisse libertatis ampliata, magnificata et aggregata in hanc presentem opulentam aucta civitatem et quamvis ipsa vulgari denominationis *Buda* appeletur, tam in cunctis suis rebus et agendis, negotiis scilicet et privilegiis ipsorum litteris etiam et codicibus non huius denominationis *Buda*, sed ipsius vocabuli *Pesth* titulo semper et ab antiquo usa et predotis libertatibus ac prerogativis gravisa fuisse et nunc gaudere..." (Pozsony v. lt. 2173, MOL Df 240797)

[308] Nagy 1964. 181–245; Végh 1999b; Végh 2000. Pontosabban a mai utcák vonalát az 1940-es évektől kezdődően újraszabályozták párhuzamosan a városrész jelentős átépítésével. Ez azt jelenti, hogy az eredeti utcákat kiszélesítették, nyomvonalaikat kiegyenesítették. Tehát valójában az 1940-es évekig fennállt utcarend feleltethető meg szabatosan a 17. század végének térképeivel és házösszeírásával. A hegyoldal mai utcahálózatát csak a 19. század elején alakították ki!

[309] Ez egyelőre a Fő utca és a Csalogány utca esetében igazolható.

Szt. Péter mártír plébániatemplom körül alakult ki. A Szt. Péter utca egyéb budai analógiák alapján feltehetően a templom nyugati homlokzata előtt húzódó utcaszakaszt jelenthette. Nem lehetett innen messze a Pap utca sem, ahol a plébániaépület emelkedett. Az is elképzelhető, hogy a Pap utca és a Szt. Péter utca ugyanazt az utcát jelölte meg. A plébániatemplom közelében kellett lennie a Jogkönyvben is megemlített hetipiac helyszínének, amelyet feltehetően a dézsmajegyzékben feljegyzett Kisvásárral azonosíthatunk. A városrész fontos színhelye volt a kisasszonynapi országos vásár tere is, szabad füves térség, amelyről nem tudjuk, mennyiben függött össze a templom körüli piac helyével. A vásártérre a Jogkönyvben fennmaradt *Anger Jahrmarkt* és az oklevelekből ismert *Flek* utca kifejezések utalnak. Utóbbiról tudjuk, hogy a hegyoldalban fakadó Csorgó kút nevü forrás itt vezette le a vizét, ezért a dézsmajegyzékekben Csorgó utca néven fordul elő. A vásár, illetve a piac egyéb részeire utalnak a Búza utca, a Szénaszer és a Kolbász utca elnevezések. A változatos utcanevek alapján feltehető, hogy az eredetileg nagyméretű piactér *castrum*-beli társaihoz hasonlóan a 16. század elejére már nagyrészt beépült. A vásártér nyilván kapcsolatban volt a római kori limes út nyomvonalát őrző Duna-parti útvonallal is, amelyet jellegéből adódóan Hosszú utcának neveztek a dézsmajegyzékben. Egyes szakaszait azonban, éppen a változó jelleg alapján más néven is illethették. A Duna partján külön kikötőhellyel rendelkeztek a hajómalmok, amelyet Malomrévnek, Molnárszernek is neveztek. Nem lehetett innen messze a Molnár utca, amely esetleg azonos lehetett a Csapó utcával is. *Ld. Szt. Péter mártír plébániatemplom, Krisztus Teste kápolna, Kisvásár, Szt. Péter utca, Pap utca, Hosszú utca, Csorgó utca, Csapó utca, Molnár utca, Malomrév, Búza utca, Kolbász utca*

Szentistván / bei St. Stephan

1404: prope sanctum Stephanum ... *pey Sant Stephen* (MOL Dl 8952, *BTOE* III. 382. sz.); [1403–1439]: *Item Von derr huet pey sand steffan hintz en ab zu derr vestenn* (*Ofner Stadtrecht* X/D sz.); 1504: in platea suburbii civitatis nostre Budensis penes claustrum beati Stephani prothomartiris (MOL Dl 21369); 1505: Emericus Halaz prope sanctum Stephanum ... Georgius Gayna prope sanctum Stephanum (MOL Dl 38658); 1510k: Emericus Halaz ad sanctum Stephanum ... Georgius Gayna ad sanctum Stephanum ... Stephanus Halaz penes sanctum Stephanum aput Thomam Hayos (Veszp. k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

A ma Vizivárosnak nevezett városnegyed déli részén, a Duna egyre szűkülő partján fekvő és a Várhegy lejtőire is felkúszó település jött létre, amelynek házait általában az itt emelkedő Szt. István protomártírnak szentelt ágostonos remeterendi kolostor környékén állónak mondták. Az *ad sanctum Stephanum, prope sanctum Stephanum, pey sand Stephen* kifejezések használatát követve tehát mai szavainkkal Szentistvánnak nevezhetjük az itteni városnegyedet, mivel korabeli magyar megnevezését nem ismerjük.

A kolostor maradványait 1997-ben tárták fel a Szalag utca 19. számú telken, ezért ma már tudjuk, hogy a város alapításával csaknem egyidős intézmény épülete a hegyoldalban emelkedett.[310] Alatta a Duna partján haladt az Óbuda felől a pesti révhez tartó fontos főútvonal a mai Fő utca nyomvonalán, amely mentén városias jellegű település alakult ki. A mai Corvin térnél, tehát az ágostonos kolostor alatt az utóbbi években végzett régészeti feltárások zárt homlokzattal beépített polgárházak sorát hozták napvilágra az utca mindkét oldalán. Polgárházak azonban a hegy lejtőin is épültek. A Duna-parti útról több helyütt is utak ágaztak el a *castrum* Szt. János kapuja és a Boldogasszony plébániatemplom melletti temető és Kisajtó irányába felfelé kapaszkodva a hegyoldalban. Ilyen út részletei kerültek elő a mai Corvin tér északi sávjában, amely a mai Szalag utca ösének, attól kissé feljebb vezetett felfelé a Kisajtóhoz.[311] Fontos útvonal lehetett már a középkorban is a mai Pala utca (17. századi nevén még *Wasser Gässel*), amelyen át lehetett a legrövidebb úton a Szt. János kaputól a Dunához jutni. A Pala utcában és környékén – főképpen a Fő utcával párhuzamosan, a hegyoldalban futó Kapucinus utcában

[310] Végh 1998a.

[311] Az út részleteit 1991-ben a Szalag u. 26. sz. telken és 1997-ben a Corvin tér északi szélén tárták fel. (Végh András közöletlen ásatása)

még ma is állnak középkori eredetű polgárházak, illetve a régészeti feltárások is napvilágra hoztak további maradványokat.[312] Ezen a helyen, valójában egy kisebb völgy mentén a házak egészen a Kisajtó alatti lépcsőig felkúsztak, a hegyoldal felső részén álló épületeket azonban már a Szt. Mihály temetőkápolnához viszonyították az oklevelekben. A hegyoldal beépítését bizonyítja az 1441-es határjárás leírása is, amely a Boldogasszony plébánia és a Szt. Péter mártír plébánia határvonalát követve a Régi királyi ház alatt közvetlenül már házak között haladt le egészen a Duna-partig többnyire ma már azonosíthatatlan nevű és nyomvonalú utcákon.

A kolostor környéki utcák közül a forrásokból a Halász utcát, a Mészáros utcát, a Tímár utcát és a Szt. István utcát ismerhetjük, amelyeket alább részletesen ismertetünk. (*Ld. Utcák*) Egyéb adataink közül a legkorábbi szerint 1404-ben Nicolaus Hauer 22 forintért eladta a kolostornál lévő házát Örmény Györgynek. Szomszédaik Thomas Schneider és egy bizonyos Imre voltak. A ház után évente 18 dénár járt a Boldogasszony egyház Krisztus Teste oltárának. (1404. IV. 7.) Mind a vételár, mind a járulék összege igen szerénynek mondható, ezért valószínűleg igen egyszerű, vagy igen kicsiny házról lehetett szó, tulajdonosának neve is egyszerű foglalkozást, kapást jelent. A forrás két további szempontból érdekes. Egyrészt a Boldogasszony egyházhoz tartozó járulék utal arra, hogy a ház a plébánia területén emelkedett, másrészt Örmény György neve kapcsolatba hozható az Örmény utcával, amelyet az 1441-es határjárásban a Szt. István utca előtt említettek meg. A későbbi időkből fennmaradt egy környékbeli bűnügy leírása is 1504-ből. Podmaniczky Mihály királyi palotás csellel elhívatta, familiárisaival a Duna partján elfogatta, az ágostonos kolostor melletti utcában álló házába hurcoltatta, majd pedig ott véresre verette és verte Sárközi Albert ügyvédet, későbbi királyi jogügyigazgatót.[313] További itteni lakosok neveit csak a dézsmajegyzékekből ismerjük. 1505-ben Halász Imrét (ő egyébként a Halász utcában lakott), Tót Miklós özvegyét, Gyertyaárús Márton özvegyét, Nagy Benedeket, Gayna Györgyöt és a nála lakó Hegedüs Mátyást írták össze a Szt. Istvánnál, Szt. István mellett kifejezésekkel. 1510 körül feljegyezték ugyancsak Halász Imrét, Tót Miklós özvegyét, akinél ekkor Kontár István özvegye is lakott, és Gayna Györgyöt. Rajtuk kívül szerepel a listán még Gyertyaárús Miklós, Csiszár János, Nyíri Máté, a nála lakó Kapás Benedekkel (a Duna-parton), Csaplár István (akit a Szt. Mihálynál kifejezéssel élve is összeírtak egy másik szőlődülőben), Antalffy Gál, Csch Tamás, Borégető Máté és Halász István, aki Hajós Tamásnál lakott.[314] A nevekből kiolvasható foglalkozások egy része a kézműves polgárok szerényebb csoportjaiba sorolhatók, előkelőbb a csiszár, egyszerűbb a gyertyaárus. A ma kocsmárosnak mondott csaplár az esetleg ugyancsak a kocsmában kenyerét kereső hegedüs, a pálinkafőzőnek nevezhető borégető és a napszámos kapás a szőlő és bortermeléshez kötődtek. *Ld. Szt. István ágostonos kolostor, Szt. Mihály kápolna, Szt. István utca, Halász utca, Mészáros utca, Tímár utca, Örmény utca*

Taschenthal

[1403–1439]: *Item Von derr huet in dem taschental pey der mueter der parmmhertzigkait* (*Ofner Stadtrecht* X/D.); 1489: Nicolaus Thaschentaler (MOL Dl 50564); 1497: iuxta portas civitatis nostre Budensis *Thothfalw* et *Tossanthalkapw* vocatas (MOL Dl 20631); 1505: Andreas Vaczy in *Tassontal* ... Urbanus Fekethe in *Thasuntal* (MOL Dl 38658); 1510k: Andreas Nemeth in *Tassontal* penes sanctam Annam,...Nicolaus Biro in *Tassontal* (Veszp. k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[312] H. Gyürky 1987–1988. Fő utca 16, 18, 20; Kapucinus utca 4- 6, 16; Pala utca 5, 8.

[313] Bónis 1971. 375–376.

[314] 1505: „Emericus Halaz prope sanctum Stephanum ... relicta Nicolai Thoth prope sanctum Stephanum ... relicta Martini Gyertyaarus prope sanctum Stephanum ... Benedictus Nagh penes sanctum Stephanum ... Georgius Gayna prope sanctum Stephanum" (MOL Dl 38658); 1510k: „Emericus Halaz ad sanctum Stephanum ... relicta Stephani Kontar ad s. Stephanum aput Nicolaum Thot ... Georgius Gayna ad sanctum Stephanum ... Matheus Boregethew ad sanctum Stephanum ... Stephanus Halaz penes sanctum Stephanum aput Thomam Hayos ... Thomas Cheh penes sanctum Stephanum ... Anthalffy Gal ante sanctum Stephanum ... Stephanus Caplar penes sanctum Stephanum ... Matheus Nyry prope sanctum Stephanum ... Iohannes Cisar penes sanctum Stephanum ... Nicolaus Gyerchyarws ad sanctum Stephanum" (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

A Váralja északi végén kelet-nyugati irányban húzódó sekély völgy neve, amely nagyjából a mai Varsányi Irén utca – Csapláros utca vonalában vezette le a városfal előtt található mocsaras tó (Lövőház és Kisrókus utcák közén) vizét a Duna felé. Nevét viselte a váralja városfalának egyik kapuja. (1497) A kezdetben feltehetően gyéren települt területen alapította 1372-ben Nagy Lajos király és anyja, Erzsébet királyné a karmeliták Irgalmasság Anyjáról nevezett kolostorát, amelyet a Jogkönyv a Taschentalban lévőnek mondott. A kolostor környékén feltehetően a 16. század elején alapította Olvasógyártó Mihály budai polgár a Szt. Anna kápolnát. Ekkorra már megnövekedett a lakosság száma is a területen. Az 1505-ben készült dézsmajegyzék szerint Váci András, Váci Márton, Pór Simon, Tót János és Fekete Orbán laktak a Taschentalban, a Szt. Anna kápolna környékén pedig Olvasógyártó Mihály, Takács János és Salétromgyártó (Pattantyús) Miklós. Váci András és Fekete Orbán kivételével mindannyian megtalálhatók az 1510 körül készült jegyzékben is (Fekete Orbán helyett Fekete György szerepel). Rajtuk kívül feljegyezték ekkor még Pór János, Bíró Miklós, Német András, Mátyusvölgyi Pál, Pádimentumgyártó Farkas, Kartos Ambrus, Kapás Illés (a nyitrai püspök majorságában) és Tót Antal nevét.[315] Az egyszerű nevek mellett feltűnik két olyan foglalkozás is (salétromgyártó, pádimentumgyártó), amely tűzveszélyessége miatt nyilván nem véletlenül kapott helyet a ritkásan lakott külvárosban.

Nem ismerjük a Taschental /Tassontal név jelentését és eredetét, ám a német kifejezés nyilvánvalóan csak a város alapítása után keletkezhetett, és úgy tűnik, át ment a magyar használatba is. Magyar nyelvi megfelelőjére nem maradt fenn adat, és az egyébként a neveket magyaros formájukban megőrző dézsmajegyzékek is csak ezt a nevet ismerik. Az előtag 'Tasche' zseb, zsák értelmű, a völgy szóval alkotott összetétele nem igazán érthető. Felmerült, hogy az előtagot a középkori bajor 'dascha' – marhatrágya szóval lehet magyarázni, mintha a völgy marhahajtó útként szolgált volna.[316] Ez a megfejtés meglehetősen erőltetett, feltételezve, – ám források által nem támogatva – hogy a marhahajtó utat éppen Trágyavölgynek nevezték volna.

Korábban a víziárosi kapucinus kolostor mellett keresték a városrészt, a karmelita kolostor téves helyhez kötéséből kiindulva. Taschental azonosítását a patakvölggyel Kubinyi András végezte el az 1441-es határjárás adataira támaszkodva.[317] A karmelita kolostor maradványait a Csapláros utcában tárták fel 2002-ben.[318] A Szt. Mária Magdolna és Szt. Péter mártír plébániák határvonalának pontos meghatározása azonban még nem teljesen tisztázott kérdés. (*Ld. A plébánia határjárások elemzését*) Annyi azonban bizonyosan állítható, hogy a Taschental egy része a karmelita kolostorral együtt a Szt. Péter mártír plébániához, míg másik része a Szt. Anna kápolnával a Szt. Mária Magdolna plébániához tartozott. A határvonal a két egyház épülete között húzódott. (*Ld. Szt. Anna kápolna)*

Taschental középkori úthálózata nagyjából megfelel a terület mai úthálózatának, bár az utak egykori neveit nem ismerjük. A városrészt ábrázoló legkorábbi térképen (de la Vigne, 1686) már megfigyelhetjük a mai Csalogány utca ősét, amely a városfal kapujához vezetett, továbbá a mai Battyhány utca csonkját (a térképen az ostrom dúlta fel ennek nyugati szakaszát), amely a Tótfalu kapun át a fehérvári országútra vitt. Láthatjuk a szintén a városfal kapujához tartó mai Varsányi Irén utcát, a Kapás, az Eröd és a Jurányi

[315] 1505: „Andreas Vaczy in *Tassontal* ... Martinus Vacy in *Thassuntal* ... Simon Poor in *Tassontal* ... Iohannes Thoth in *Tassontal* ... Iohannes Por ... Urbanus Fekethe in *Thasuntal* ... Farkas Pagimonthomgyartho ... Michael Olwasogyartho hospitalis sancte Anne ... Joannes Thakacz prope sanctam Annam ... Nicolaus Saretromgyartho prope beatam Annam" (MOL Dl 38568); 1510k: „Martinus Wachy circa sanctam Annam ... Simon Por in *Tassontal* prope sanctam Annam ... Iohannes Thot in *Tassontal* aput Iohannem Por ... Iohannes Por in *Tassontal* ... Nicolaus Biro in *Tassontal* ... Paulus Mathwswelgy in *Tassontal* aput Nicolaum Biro ... Andreas Nemeth in *Tassontal* penes sanctam Annam ... Farkas Pagimonthomgyartho in *Tassontal* ... Elias Kapas in allodio episcopi Nitriensis in *Tassontal* ... Antonius Thoth in *Tassontal* aput Georgium Fekethe ... Michael Olwasogyartho ad sanctam Annam ... relicta Iohannis Thakacz ... Ambrosius Kartos in *Tassontal* penes Iohannem Takach ... Nicolaus Pattanchyws in *Tasontal* ... " (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[316] Nagy 1964. 201.

[317] Kubinyi 1964. 142–143; Kubinyi 1965. 146–147.

[318] Benda 2003a; Benda 2003b; Benda 2004.

utcák ősét. Taschental területén azonban még a törökkor végén is akadt jócskán be nem épített terület, elsősorban a völgy alján vezető mai Varsányi Irén utca és a városfalak közötti területen.
Ld. Taschental kapu, Irgalmasság Anyja karmelita kolostor, Szt. Anna kápolna, Szt. Lázár ispotály

Tótfalu

1390: et extra muros a via petrosa recta linea usque ad novum murum, seu portam per quam itur ad sanctum Lazarum continuando ultra et extra murum a sancto Lazaro versus patibulum quod est prope viam, et per quam itur ad S. Laurentium monasterium Heremitarum sancti Pauli cum parte, que vocatur *Tothfalu* vulgariter (Schier 1774, 108, *BTOE* III. 111. sz.); 1461: extra portam Sabbati in vico *Thotfalu* vocato (MOL Dl 15623); 1493: quasdam duas domos allodiales in suburbio civitatis nostre extra portam Sabbati in platea *Thotfalw* dicta in fine eusdem (!) platee versus exteriorem portam existentes et habitas (Erdődy cs. galgóci lt. 37-1-12); 1497: iuxta portas civitatis nostre *Budensis Thothfalw* et *Tossanthalkapw* vocatas (MOL Dl 20631); 1505: Martinus Kapas in *Thothfalu* (MOL Dl 38658); 1510k: Valentinus Khywzege in *Totfolw* ante portam *Zombath* (Veszp. k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

Tótfalu a Várhegy lejtős, északi hegyoldalán, az egykori Szombat kapu előtt települt városrész neve volt a középkorban. Eredetét nem ismerjük, első említése csak 1390-ből származik: a budai plébániák határperében ekkor a Szt. Mária Magdolna plébánia területén lévőnek mondták. A meglehetősen szűkszavú leírást kiegészítve az 1441-es határjárás leírásával ki tudjuk jelölni Tótfalu helyét a városalaprajzban.[319] (*Ld. A plébánia határjárások elemzését.*) Eszerint ugyanis a váralja városfala, amely Buda és Felhévíz határán haladt, északi és nyugati szakaszával éppen Tótfalut ölelte körbe és futott a *castrum* falaihoz a mai Esztergomi rondellánál. Tótfalu déli, nyugati és északi határait tehát az inkább csak 17. század végi térképekről ismert városfalak mutatják, míg keletről a Taschental-völggyel volt határos, a hegyoldalban pedig határa úgy vélem, az 1441-ben ismertetett plébániahatárig ért, vagyis a Régi királyi ház melletti kapuhoz vezetett.

1497-ben említették meg a szigeti domonkos apácák vámját önkényesen elfoglaló felhévízi préposttal keletkezett perben a váralja Tótfalu kapuját, amelyet a törökkori Mészáros kapuval azonosíthatunk. Ez a kapu a Szombat kaputól a Fehérvári országútra vezető úton nyílt a váralja városfalán.

A Várhegy északi lejtőjén található utcák többségét a 19. század elején alakították ki. Kivételt jelent azonban néhány olyan utca, amelyeket már a legkorábbi, vagyis 1686-ból származó térképeken is ábrázoltak. A mai Várfok utca a Bécsi kaput a törökkori Mészáros kapuval összekötő útvonalon halad, míg a mai Ostrom utca elődje szintén a Bécsi kaput kötötte össze a törökkori Új kapuval. A Bécsi kaputól meredeken lejtő mai Fiath János utca előzményét is megfigyelhetjük a helyszínrajzokon. A mai Batthyány utca a váralja Duna-parti központjából vezetett a törökkori Mészáros kapun át a fehérvári országútra. A törökkor végén térképezett utcák általában olyan városkaputól városkapuig, illetve városközponttól városkapuig vezető „főútvonalak", amelyekről jogosan feltételezhetjük a középkori eredetet. Éppen ezért elképzelhető, hogy az 1461-ben említett Tótfalu utca a Szombat kaputól a Tótfalu kapuhoz vezető úttal lehet azonos, és ezért megfelel a mai Várfok utcának. Ezt igazolja a Boldogasszony plébánia két majorsági házának a helymeghatározása 1493-ból. A házak a Szombat kapun kívül, a Tótfalu utcában, az utcának a külső kapu felőli végében álltak. A bortized jegyzékekből kikövetkeztethető az is, hogy Tótfalu területén volt a Szekérgyártó utca, a Szombat kapu közelében.[320]

Említettük már, hogy Tótfalu neve 1390 előtt nem ismert az írott forrásokban. A szakirodalomban felmerült az a nézet, hogy a városrész eredete a *castrum*-ban lévő Szombathellyel összefüggésben értékelhető, mivel mindkét terület a Szt. Mária Magdolna plébániához tartozott.[321] A Szt. Mária Magdolna plébánia falakon túlnyúló területe azonban nem elégséges érv ennek feltételezésére, hiszen a Boldogasszony plébánia is kiterjedt a falakon kívüli városrészekre (Szentistván, Logod). Mégis, ameny-

[319] Tótfalu lokalizálását és az 1441-es határjárás elemzését, ld.: Kubinyi 1965. 133–157; Kubinyi 1973. 7–240.
[320] A Kerékgyártó és Szekérgyártó utcanevek feltehetően ugyanarra az utcára vonatkoznak. 1505: „Clemens Zalay in platea *Zekergyartho* ... Iohannes Zazy in platea rotiparorum" (MOL Dl 38658)
[321] Fügedi 1961. 78–81.

nyiben Szombathelyről megállapítható lenne, hogy a városnál korábban létezett, nem lehet kizárni azt a lehetőséget, hogy az a későbbi Tótfalu területére is átnyúlt volna.[322]

Véleményem szerint források híján az eredetet leginkább Tótfalu nevének segítségével kereshetjük. A városrész neve késői névadás eredménye (vö. -falu, falva utótagú helyneveinket). A közvetlen környezetben több hasonló névadás ismert, mint például Szentjakabfalva, Logod/ Boldogasszonyfalva. Úgy vélem, hogy leginkább ezen települések fejlődésének ismeretében érthető meg Tótfalu kialakulása is. Szentjakabfalva Óbuda és Felhévíz között 1212-ben még nem létezett, a Szt. Jakab egyház 1247-ben tűnik fel először a forrásokban.[323] Feltehetően nem sokkal előbb alapította a király a korábbi felhévízi területen, mert ebben az időben a budai Mária templommal közösen vitatta exempt voltát a veszprémi püspök. A falu a 14. századtól a királynéi Óbuda részét alkotta. Logod 1290-ben még nem létezett, hiszen Felhévíz határa egészen a zsidó temetőig ért.[324] Tótfaluval együtt az 1390-es határjárásban említik először, és csak a 16. század eleji forrásokból tudjuk meg, hogy a budai Boldogasszony plébánia birtoka volt.[325] Területét szintén Felhévízből szakították ki. Feltehetően Tótfalu kialakulása is hasonló időben mehetett végbe, szintén egykori felhévízi területen. A név tót- előtagja egyértelműen etnikumot jelöl, hasonlóan a szintén pilis megyei Jászfalu, Kisoroszfalu, Tótfalu (a Rosd szigeten) nevekhez. A dézsmajegyzékekben a Tót családnév meglehetős gyakorisággal fordul elő, bár egyáltalán nem kizárólagosan csak Tótfalura jellemző. Egyéb etnikumot jelző adattal nem rendelkezünk.

A városrészt laza, kertes beépítés jellemezte. 1461-ben a Boldogasszony plébánia Tótfalu utcai majorságát és kertjét adták bérbe Hans Gros kereskedő, budai polgárnak. (1461. VII. 27.) Feltehetően erre a házra vonatkozik egy 1406-ból származó oklevél, amelyben a Boldogasszony plébánia gondnoka (*vitricus*) a plébánia váralji házát bérbe adta Ulrich Seidelnek évi 1 forintért. (1406. IX. 30.) A szomszédok ekkor Márton ötvös és Tamás nyírő voltak. 1493-ban a Boldogasszony egyház plébánosa két majorsági házát adta oda Bakócz Tamásnak és rokonainak, amelyek a Tótfalu utca külső kapu (azaz a Tótfalusi kapu) felőli végében álltak. (1493. X. 29.) Ugyanezen majorsági házakat az örökös Erdődy Péter 1544-ben kelt végrendeletében a fehéregyházi pálosokra hagyta. (1544. XII. 16.) Az oklevél szerint ezekben a házakban egykor kovácsok laktak. Az 1510 körüli bortized jegyzékben szereplő Kovács Jakab és Kelemen kovács talán velük azonosítható.[326]

További előkelő tulajdonosokat ismerhetünk meg egy 1485-ből származó iratban. Bornemissza János kincstartósági jegyző egy kiterjedt csere ügyletben Szombat kapu előtti házát kívánta átadni a néhai Keszi Benedek országbírói jegyző fiának, Berki Lászlónak. (1485. IX. 5., 1485. X. 13.) A csere úgy tűnik meghiúsult, mivel 1490-ben újból Bornemissza Szombat kapun kívül álló házáról értesülünk. Ekkor ura, a kincstartó, Nagylucsei Orbán egri püspök fogságában vállalta hogy átadja házát a kincstartónak. (1490. VII. 30., 1490. X. 28.) Az oklevelekből megtudhatjuk, hogy a házhoz kert tartozott, szomszédai pedig egyrészt maga Nagylucsei Orbán egri püspök házai és Dénes királyi ítélőmester

[322] Forrásaink szűkös volta mellett néhány ideológiai eredetű csúsztatással létre lehetne hozni akár egy olyan képet is, amelyben a Buda várost megelőző település a Szt. Mária Magdolna templom körül és a hegy lejtőjén alakult volna ki, és mint neve: Tótfalu mutatja, szláv lakosság lakta. Ez a gondolat csupán azért tanulságos, mivel a középkori Magyar Királyság jónéhány városának eredetére találunk hasonló módszerrel alkotott magyarázatokat a mai (elsősorban szlovákiai) történetírásban.

[323] Óbuda az 1212-es határjárásban délről még közvetlenül Felhévízzel volt határos. (*BTOE* I. 5. sz.); 1247. – Vasvári káptalan levéltára C-I-1, MOL Df 262491, *BTOE* I. 33. sz

[324] 1290. – Veszp. Érs. lt. Litt. Mancae 7, MOL Df 283101, Bártfai 1938. 128. sz.

[325] Logod birtokosára és Boldogasszonyfalva nevére ld.: 1521. IV. 6.: „...in possessione archipresbiteratus parochialis ecclesie beatissime Marie virginis de *Buda* sub civitate nostra..." (MOL Dl 106851); 1526. IX. 29.: „...in suburbio prefate civitatis nostre *Budensis Bodogaszzonfalwa* vocato a parte occidentali adiacenti..." (ÖStA, HHStA Reichshofkanzlei, Reichregisturbücher Ferdinandi I. Bd.1. fol. 99' – 100')

[326] 1510k: „Iacobus Kowacz ante *Zombathkapw* ... Iohannes Thot aput Clementem fabrum ante portam *Zo*" (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék)

kertje voltak. Úgy tűnik azonban, hogy a fogságban kicsikart ígéretből sem lett semmi, és Bornemissza haláláig birtokolta Szombat kapun kívüli házát. 1527-ben ugyanis János király a Bornemissza halálával magszakadása miatt a koronára háramlott házat eladományozta Podvinyai Pál deáknak. (1527. VII. 24.) A szomszédságban ekkor polgárokat találunk, szemben Hankó Péter, kelet felől a néhai Szabó János házai voltak szomszédosak a Bornemissza-féle házzal.

A bortized jegyzékek őrizték meg Tótfalu 16. század eleji lakosságának további adatait. Az 1505-ben és az 1510 körül készült összeírások is felsorolták Kapás Demetert, Kapás Benedeket, Fazekas Pált, Szászi Jánost. 1505-ben említették Kapás Mártont, Kapás Andrást, Tót Ambrust, Tót Balázst, Cipó Gergelyt, Varga Gergelyt, Orbonáz Györgyöt, Szalai Kelement és Vasas Imrét. 1510 körül megnevezték a váci püspök házát, Köszegő Bálintot, Kőmíves Gergelyt, Süveggyártó Gergelyt, Tót Pétert, Kovács Jakabot, Kapás Tót Pált, Szabó Jánost (az ő nevével már találkoztunk Bornemissza János házának szomszédságában), Kapás Balázst, Szekérgyártó Tamást és Mártont.[327]

A török időkben sem változott a városrész jellege a korabeli látképek tanúsága szerint. Továbbra is lazán beépített, kertekkel beültetett területe maradt a városnak. A város visszafoglalását eredményező ostrom (1686) során a császári csapatok éppen területünkön keresztül kísérelték meg – eredményesen – a török kézen lévő vár meghódítását. Az ostromban a városrész teljesen elpusztult, házai kiégtek, kertjei tönkre mentek. A még mindig fontos erődítmény újjáépítésével egyidőben, az 1700-as évek elején módszeresen leromboltak minden építményt, hogy a hegyoldalt kiüresíthessék, ezáltal könnyítve meg a védhetőséget. A bontás föld alá temette az akkor már közel ötszáz éves városnegyed maradványait.

Zeiselbühel

[1403–1439]: *an dem Zeysel puchel ... Jtem Von der huet am zeissel pūchel ... pey dem zeisselpūchel ... am Zeisselpūchel ... vnterr dem perg am tzeisselpūchel* (*Ofner Stadtrecht* X/B-D, 33, 45, 154. sz.); 1445: *am czeyselpwchel* (Pozsony v. lt. 2008, MOL Df 240632)

A budai váralja valamely városrészének német neve, amelyet nem tudunk azonosítani magyar megfelelőjével. A Jogkönyv szerint a városi tanács előtt a Szentpétermártírnál választott két polgár mellett Zeiselbühelt egy választott polgár képviselte. Zeiselbühelt felsorolják a városi őrségek tanyái között is, és itt is 6 kofát engedélyeztek árusítani csakúgy, mint a Szentpétermártírnál. 1445-ben a pozsonyi tanácsnak írt jelentés tudatta, hogy a Budára érkezett esztergomi érsek és Szécsi Tamás nem mentek be a hegyen épült városba, hanem Zeiselbühelen szálltak meg (1445. IV. 10.). A Jogkönyvben is hangsúlyozzák helyét a Várhegy alatt, ugyanezt a kifejezést alkalmazzák Szentpétermártírra is. A szó jelentése ugyanakkor kisebb dombra utal.

[327] 1505: „Demetrius Kapas in *Thothfalu* ... Benedictus Kapas de *Thothfalu* ... Paulus Fazakas in *Thothfalu* ... Martinus Kapas in *Thothfalu*... Andreas Kapas in *Thothfalu* ... Ambrosius Thoth in *Thothfalu* apud Gregorium Varga ... Gregorius Worga in domo Georgii Orbonaz ... Blasius Thot in *Thothfalw* apud Emericum Vasas .... Gregorius Chyppo in *Thothfalu* ... Clemens Zalay in platea *Zekergyartho* ... Iohannes Zazy in platea rotiparorum ... Iohannes Zabo penes domum domini Bornemiza" (MOL Dl 38658); 1510k: „Demetrius Kapas in *Tothffalv* penes domum episcopi Waciensis ... Benedictus Kapas in *Thotffalw* ... Paulus Fazokas in *Thotffalw* ... Valentinus Khywzege in *Totfolw* ante portam *Zombath* ... Gregorius Kymyes in *Totffalv* ... Gregorius Siweggyartho in *Thotfalw* ... Iacobus Kowacz ante *Zombathkapw* ... Paulus Kapas Thot aput Jacab Kowacz ... Iohannes Zabo ante *Zombatkapw* / ante portam *Zombath* ... Blasius Kapas ante *Zombatkapu* aput Iohannem Zaz ... Martinus rotipar ante portam *Zombath* ... Petrus Thot ante portam *Zombatkapw* aput Thomam Zekhergyartho" (Veszp. k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

2. EGYHÁZAK: PLÉBÁNIÁK, KÁPOLNÁK, KOLOSTOROK

Csak a helyrajz szempontjából fontos, önálló épületeket tárgyaljuk a templomok oldalkápolnáit nem.

Szt. Anna kápolna / St. Anna–Kapelle

1505: Michael Olvasogyartho hospitalis sancte Anne ... Martinus Vacy in *Thassuntal* (MOL Dl 38658); 1509: *sannd Anna* (Borsa 1959. 304); 1510k: Martinus Wachy circa sanctam Annam ... Simon Por in *Tassontal* prope sanctam Annam (Veszp. k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608); 1515: capelle ad honorem beate Anne matris Marie prope dictum claustrum ipsius conventus [matris misericordie] fundate (MOL Dl 106083. Prot. Bud. 308–309)

Pontos helye ismeretlen. Az írásos források szerint a váralji Taschental negyedben, a Szt. Mária Magdolna plébánia területén, a karmelita kolostor környékén emelkedett. 1515-ben Benedek, a Szt. Mária Magdolna egyház plébánosa és Andreas Stoss karmelita perjel megállapodtak a kápolna vitatott jogairól. Ezen iratból tudjuk, hogy a kápolnát a néhai Olvasógyártó Mihály budai polgár alapította, akit az 1505-ben készült dézsmajegyzék a Szt. Anna kápolna ispotályosának nevezett. Az alapító szándéka az volt, hogy a kápolnát a karmelita kolostorhoz csatolja, ám ez sértette a területileg illetékes plébános érdekeit. A kápolna eszerint a karmelita kolostor közelében helyezkedett el. A megállapodás alapján a kápolna épületét a karmeliták gondozták, de a kápolnához épített ház a plébános tulajdonában maradt. Szt. Anna ünnepén a nagy misét a plébános, vagy megbízottja végezte, míg a többi misét és a szentbeszédeket a karmeliták mondták, a perselybe dobott felajánlásokat pedig megfelezték. *Ld. Taschental*

Szt. Erzsébet ispotály / St. Elisabeth Spital

1276/XIV: Iuvenis ...Petrus filius Vhank in hospitali sancte Elizabeth sub monte, qui dicitur sancti Gerardi (*Catalogus* 2021, cf. uo. 1528–29); 1276/1510: *zent ersebet azzonnak ispitalyaban zent gelyert hegye alat* (*Margit* 1990. 148.); 1298: Corrardus sacerdos magister hospitalis sancte Elysabeth de *Creenfeld* (Veszp. k. m. lt. Epp. Dec. Budenses n. 8, MOL Df 200067, *BTOE* I. 302. sz.); 1429: *czu dem gepew des newen spitals czu Ofen pey Sant Elsbeth* (Sopron v. lt. Dl 783, Házi I/2. 442. sz.), 1432/1499: in medio nostri [civitatis Pestiensis] in foro fenorum et in vicinitatibus domorum hospitalis beate Elisabet ultra fluvium Danobii circa Calidas aquas inferiores ex opposito iacentis ab una (MOL Dl 61919, *BTOE* III. 1014. sz.); 1433: hospitalis sancte Elizabeth in suburbio *Budensi* ad Calidas aquas (*MREV* III. 95–96, *BTOE* III. 1055. sz.) 1495: hospitalis beate Elizabeth de eisdem inferioribus calidis aquis (MOL Dl 20319); 1509: *bey Zannd Elssbeten...Spitall Sannd Elisabeth* (Borsa 1959. 304)

Egykor Alhévízen működött ispotály, amelynek azonban sem pontos helye, sem eredete nem tisztázott. A források csupán annyit árulnak el, hogy a Gellérthegy alatti hévízeknél állt, ám az itteni hévízek mind a hegy lábánál törnek a felszínre. A hévízek közül kizárhatjuk a hegy déli lábánál lévőket, mivel az oklevelek több esetben is határozottan megemlítik Kreinfeldet, illetve Alhévízet, mint a kórház helyét, továbbá a pesti Szénapiaccal szemben lévőnek mondják.[328] A hegy északi lábánál azonban két nagyobb forráscsoport is található (a mai Rudas- és Rácz-fürdő). A Rudas-fürdő mellett régészeti ásatás hozta napvilágra egy kisméretű, egyhajós templom maradványait. Vitatott azonban, hogy a romok azonosíthatók-e az ispotály templomával, vagy a Szt. Gellért plébánia maradványai.[329]

A Szt. Erzsébet ispotály eredetét homály fedi, azonban már Margit királyleány legendájában szerepel az ispotályban betegeskedő Péter.[330] 1298-ban említették meg ispotályos-mesterét, Konrád papot. Hans Pap budai könyvárus ránkmaradt végrendeletében (1509) az itt fekvő betegeket is megnevezte: 10 forintot hagyott a francia kórban (feltehetően a szifiliszt érti rajta[331]) itt fekvő szegény embereknek.

[328] Csánki 1893. 16–26.

[329] Garády 1943a. 184–193; Lócsy 1967. 200–213.

[330] IV. László a budai zsinat akadályoztatását jóváteendő tett ígéretet Fülöp legátusnak egy ispotály létrehozására szolgáló évi 100 márka ezüst összegű alapítvány létrehozására. (1280. VIII. 15. – Vat. lt. A A Arm. I–XVIII. nr. 592, *BTOE* I. 174. [hiányos szöveggel]). Ez az alapítvány nem lehet azonos a Szt. Erzsébet ispotállyal.

[331] Ld. *Glosszárium* 1984. 'Franeu', 'Francos' címszavait.

Egy 1429-es adat szerint Zsigmond király megújította az épületet, és az építkezés költségeit Sopron város adójából támogatta. Ugyanő 1433-ban a Sárkányos lovagrend tagjainak kötelességévé tette, hogy a rendbe felvételük alkalmával 5 forintot fizessenek az ispotálynak, hasonlóképpen 5 forintot adjanak, ha más országokból Magyarországra jönnek. Ezenkívül pápai beleegyezést nyert arra, hogy az ispotály fenntartására fordíthassa az addig a pécsváradi és a péterváradi apátságokat megillető budai tizedeket, és megerősíttette a király patronátusi jogát az ispotály felett.[332] János király 1531-ben a nyilván az ostromok miatt megrongálódott ispotálynak adományozta a néhai Szerencsés Imre egyik házát, kertjét és szőleit. (1532. IV. 20.) A királyi gondoskodás fennmaradt példái azt sejtetik, hogy az ispotály alapítója valamely királyunk lehetett, amint erre utal a királyi dinasztia „ispotályos" szentjének patrónusul választása is. Az ispotály egyéb javadalmai közül ismert egy városi ház Pesten (1432/1499) és szőlő a Szent Gellért-hegy oldalában. (1495. VI. 6.) *Ld. Alhévíz, Szt. Gellért plébániatemplom*

Szt. Gellért plébániatemplom

1236: ecclesiam beati Gerardi martiris de *Parvo Pesth* seu *Creynfeld* (Eszt. k. m. lt. 66-2-10, MOL Df 238252, *CDH* IV/1. 60–61, *BTOE* I. 21. sz); 1243/1504: sancti Gerardi de *Minori Pesth* capellam regiam vacantem (Eszt. k. m. lt. 66-2-10, MOL Df 238252, *BTOE* I. 26. sz); 1265: in sancti Gerardi de *minori Pest* (Veszp. Ers. lt. Lit. Mancae nr. 3, MOL Df 200018, *BTOE* I. 68. sz); 1269: ecclesiam beati Gerardi, que existit in *Kreynfeld* (*CDH* IV/3. 495–502, *BTOE* I. 89. sz); 1291: ecclesie sancti Gerardi de *Kleenfeuld* (Veszp. k. m. lt. Epp. Dec. Bud. 4, MOL Df 200046, *BTOE* I. 255. sz.); [chron. Sacc. XIV]: Nunc in eodem loco, ubi contritum est caput eius, in honore beati Gerardi martiris ecclesia sub monte apparet fabricata. (*SRH* I. 341.); 1389/1513: sancti Gerardi de suburbio oppidi *Budensis* alias novi montis Pesthiensis (Eszt. k. m. lt. 44-6-8, MOL Df 237361, *BTOE* III. 87. sz.); 1391: sancti Gerhardi sub monte *Pestiensium* (Schier 1774, 111, *BTOE* III. 116. sz.); 1400/1513: sancti Gerardi de suburbio oppidi Budensis alias Noui montis *Pesthiensis* (Eszt. k. m. lt. 44-6-8, MOL Df 237361, *BTOE* III. 308. sz.); 1435/35: ecclesie beati Gerardi martiris de suburbio castri *Budensis* (Eszt. k. m. lt. 45-2-15, MOL Df 237442, *BTOE* III. 1104. sz.); 1456: sancti Gerardi martiris de suburbio eiusdem castri *Budensis* (MOL Dl 15030); 1527: *kinek emlékezötire Gellért pispek nevében szép egyházat raktanak* (*Karthauzi* 1985. 447)

Kispest, későbbi nevén Alhévíz plébániatemplomát a hagyomány szerint Szt. Gellért püspök vértanúságának helyén emelték. Királyi alapítású kápolna volt, bár nem ismerjük keletkezésének idejét, feltehetően még a 11. század végén, a szentté-avatáshoz kötődően épülhetett.[333] Első említése idején már a német hospesek lakta Kreinfeld plébániatemplomaként áll előttünk, amelynek kegyuraságát két, ugyancsak királyi alapítású kápolnájával, a sasadi Szt. András és az örsi Szt. Márton egyházakkal együtt 1236-ban a pétervárad ciszterci apátságnak adományozta IV. Béla király. A pétervárad apátság és a veszprémi püspök a királyi kápolna eladományozásának tisztázatlan jogi helyzete miatt hosszantartó pereskedésbe bonyolódott a gazdag szőlőtermő helység tizedei felett.[334] A 15. század elejére a plébánia elnyerte az exempt státuszt, királyi alapítását elismerve egyedül az esztergomi érsek felügyelete alá került, akárcsak Buda város többi plébániája.

A templom helye vitatott. Garády Sándor az Erzsébet híd és a Rudas-fürdő között egy kisméretű egyenes szentélyzáródású templom falmaradványait tárta fel, amelyet később Lócsy Erzsébet hitelesített.[335] Garády a Szt. Gellért plébániát vélte megtalálni, míg Lócsy véleménye szerint a romok a Szt. Erzsébet ispotály maradványai lehettek. Lócsy nyomán a szakirodalom manapság a mai tabáni plébániatemplom környékén feltételezi Szt. Gellért templomát.[336] A kérdés Gellért vértanúságának helyével függ össze. A középkori hagyomány az akkor Pest-hegynek, Kelenföld-hegynek is nevezett Szent Gellért-hegyről tartotta, hogy erről a helyről taszították a mélybe a szent kocsiját. A Szent Gellért-hegy név már Margit királyleány szentté-avatási vizsgálatainak irataiban szerepel (1276), és utána folyamatosan adatolható igazolva, hogy a mai Gellért-hegy egyike azon kevés helyrajzi nevünknek, amely

[332] 1433. VII. 21. – *BTOE* III. 1053, 1054. sz.; 1433. VII. 24. *BTOE* III. 1055. sz.

[333] Jankovich 1959. 81–84.

[334] Pataki 1942. 19–55.

[335] Garády 1943a. 184–193; Lócsy 1967. 200-213.

[336] Kubinyi 1965. 151; Kubinyi 1972. 22; Györffy 1998. 573.

változatlan formában hagyományozódott ránk. A legenda- és a krónikairodalom egyöntetűen a Gellért-hegy tövében, a mártírhalál színhelyén épültnek írta le a templomot. Igaz ugyan, hogy a legkorábban keletkezett kisebb legenda mit sem tud a hegyről letaszítás eseményéről, csupán a révnél, a Duna-parton lejátszódott megkövezést beszéli el. Ez azonban nem lehet elégséges érv arra, hogy a vértanúság helyén emelt templomot a rév közelébe helyezzük. Ha Gellértet 1046-ban csupán halálra kövezték volna a pesti révben, és csak a későbbi középkori hagyomány illesztette volna a letaszítás motívumát a történetbe, ez esetben is már a 13. században minden bizonnyal álló Szt. Gellért templomot tartották a vértanúság helyeként számon, amely minden bizonnyal a Gellért-hegy alatt állt, hiszen ezt oklevelek bizonyítják, és ugyanezen középkori hagyomány tartotta fenn a Szent Gellért-hegye kifejezést is. Ezért elfogadhatatlan Györffy György véleménye, aki a vértanúságot a révnél írta le, és a felette lévő Várhegy déli nyúlványára helyezte el a letaszítás eseményét. Nem fogadhatjuk el azt a településszerkezetből alkotott érvet sem, hogy a plébánia a hegy lábánál túl messze került volna a településtől, hiszen a plébániatemplom felépültét nem a település létrejötte indokolta, hanem a már meglévő királyi kápolna – a vértanúság helyén – vált Kispest plébániájává.

A fent elmondottak ellenére bizonytalan a feltárt romok megítélése, hiszen a Szt. Erzsébet ispotályról is bizonyítható, hogy a Gellért-hegy tövében emelkedett, a források közelében. A kérdést feltehetően csak további régészeti kutatásokkal lehet eldönteni. *Ld. Alhévíz, Szt. Erzsébet ispotály*

Szt. Gellért ispotály

1500: ad hospitale sancti Gerardi (Divéky 1914. 26)

Ez a kifejezés egyedül Zsigmond lengyel herceg számadáskönyvében szerepel minden további utalás nélkül. Esetleg gondolhatunk arra, hogy a Szt. Gellért plébánia mellett, a közelben feltörő forrásoknál ispotály is alakult. Amennyiben ez így volt még bonyolultabb az Erzsébet-hídnál kiásott romok azonosításának kérdése. *Ld. Alhévíz, Szt.Gellért plébániatemplom, Szt. Erzsébet ispotály, Fürdők*

Irgalmasság Anyja, másnéven Három Mária karmelita kolostor / Mutter der Barmherzigkeit Kloster

1372: quendam locum in villa de *Buda*...ad opus et usum fratrum ordinis [beate Marie de monte Carmelo provincie Alemanie superioris] (*MREV* II. 208); 1375: ecclesia fratrum *Budensium* ordinis beate Marie de Montecarmeli (*MREV* II. 240); 1380: fratribus carmelitarum sub castro *Budensi* de nouo congregatis (MOL Dl 6692, *Lajos* 1983, 73–74) [1403–1439]: *Item Von derr huet in dem taschental pey der mueter der parmmhertzigkait* (*Ofner Stadtrecht* X/D); 1412: Trium Mariarum de subcastro novi montis *Pesthiensis* conventui (MOL Dl 9927, *BTOE* III. 601. sz.); 1431: domus carmelitarum ad matrem misericordie nuncupata sub monte opidi *Bude* (Lukcsics II. 53, *BTOE* III. 1009. sz.); 1441: versus claustrum matris misericordie f[ratrum] carmelitarum (Eszt. Érs. lt. U 46, MOL Df 249009); 1472: conventus ecclesie beate Marie matris misericordie extra muros civitatis *Budensis* fundate (Eperjes v. lt. 385, MOL Df 228873; Iványi 1931, 496. sz.); 1502: religiosis deoque devotis fratribus carmelitarum ordinis in claustro matrismisericordie (!) in suburbio civitatis nostre constructo degentibus (MOL Dl 46582); 1505: Iohannes Thot apud *harum* Mariam in domo iudicis (MOL Dl 38658); 1510k: Alexius Kapas ante *Harum* Mariam (Veszp. k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608); 1515: conventus dicti claustri matris misericordie (MOL Dl 106083. Prot. Bud. 308-309); 1528: ordinis carmelitarum in claustro seu cenobio matris misericordie suburbii civitatis nostre (Nagyszombat v. lt. Missiles)

A karmelita kolostor az írott források szerint a váralján emelkedett a Taschental városrészben. Az 1441-ben készült plébánia-határjárás a Szt. Mária Magdolna és a Szt. Péter mártír plébániák határvonalának közelében tünteti fel helyét. Korábban egy 1515-ben kiállított oklevél alapján – amely a Szt. Mária Magdolna plébánosa és a karmelita kolostor perjele közötti egyezséget foglalja írásba – feltételezték, hogy a Szt. Mária Magdolna plébánia területén helyezkedett el.[337] Ez az oklevél azonban a karmelita kolostor környékén épült Szt. Anna kápolna ügyében született, és abból, hogy a Szt. Anna kápolna a Szt. Mária Magdolna plébánia területén állt, még nem következik, hogy a karmelita kolostor is itt állt

[337] Kubinyi 1965. 147.

volna, sőt ennek ellenkezője is elképzelhető, vagyis a kolostor a Szt. Péter mártír plébánia területén is állhatott. A múlt századi helyrajzi irodalom a kolostort a mai kapucinus kolostor helyén kereste, ezen álláspont tarthatatlanságát az 1441-es határjárás segítségével Kubinyi András bizonyította be. Kubinyi András a mai Horvát utcánál feltételezett városkaput, és ennek közelébe helyezte el a kolostort.[338] A határjárás másféle értelmezésében a mai Széna téren volt egykori kapu (feltehetően a középkori Taschental kapu, törökkori nevén: Új kapu) előtt állt, azon a területen, amelyet 1694-ben a visszatért karmeliták majorság céljára megkaptak.[339] (*Ld. A plébánia határjárások elemzését*)

A helyrajzi kérdést 2002-ben régészeti feltárással sikerült tisztázni. A Csapláros utca 4. számú telken előkerültek a hajdani kolostor keleti szárnyának alapfalmaradványai (közte a középpilléres, kápolnával bővített káptalan terem), valamint a déli szárny részletei. A megfigyelhető alaprajz alapján arra következtethetünk, hogy a templom részben a mai Csapláros utca, részben a Csapláros utca szemközti, páratlan oldalán álló házak alatt található.[340] (*37. kép*)

A kolostort 1372-ben Nagy Lajos király és anyja, Erzsébet királyné alapították, elsőként a magyarországi karmelita kolostorok között. A magyar karmeliták a felső-német rendtartományhoz tartoztak, a budai perjel tartományfőnök-helyettesi címmel volt általában vezetőjük.[341] A váralján épült kolostort több esetben a Három Máriának szenteltnek nevezik.[342] A két különböző patrocinium egybeesését Andreas Stoss perjelnek egy levele bizonyítja, amelyben említést tesz arról, hogy korábban a Három Mária kolostorban volt perjel. Más iratokban ugyanő mint az Irgalmasság Anyja kolostor perjele szerepel.[343] A rendtagok többsége a fennmaradt nevek tanúsága szerint német volt. Hasonlóképpen a német etnikumhoz való kötődésre utal egy 1502-ből fennmaradt, misealapítványt létrehozó irat, amely a német mészárosok céhének gondozása alatt álló Szt. Mária Magdolna oltárról emlékezik meg. 1526-ban a kolostor súlyos károkat szenvedett, egyházi felszerelését Nagyszombatba menekítették. *Ld. Taschental, Taschental kapu, Szt. Lázár isopotály*

Szt. István protomártír ágostonos kolostor / St. Stephan Augustiner Kloster

1276/1641: frater Andreas prior eremitanorum de *Buda* (*MREV* I. 252.); 1309/10: priore ordinis fratrum heremitanorum sancti Augustini ...de *Buda* (*Vat.* I/2. 160.); 1339–40: in domo heremitarum sancti Augustini *Bude* (*Vat.* I/1. 422); 1404: prope sanctum Stephanum ... *pey Sant Stephen* (MOL Dl 8952, *BTOE* III. 382. sz.); 1411: domum fratrum dicti ordinis [fratrum heremitarum sancti Augustini] (*MREV* II. 362, *BTOE* III. 582. sz.); 1441: versus claustrum sancti Steph[ani protomartiris] (Esztergom Érs. lt. U 46, MOL Df 249009); 1488: conventus ordinis fratrum heremitarum sanctissimi Augustini episcopi et confessoris in alma ecclesia sancti Stephani prothomartyris in suburbio civitatis *Budensis* fundata (MOL Dl 93590); 1493: platee publice iuxta claustrum beati Stephani prothomartiris versus Danubium procedentis (MOL Dl 20051); 1504: in platea suburbii civitatis nostre *Budensis* penes claustrum beati Stephani prothomartiris (MOL Dl 21369); 1505: Emericus Halaz in platea ipsorum ... prope sanctum Stephanum (MOL Dl 38658); 1509: religiosorum fratrum ordinis sancti Augustini in claustro beati Stephani prothomartiris in suburbio *Budensi* fundato degentium (MOL Dl 106083. Prot. Bud. 143); 1509: *sannd Steffan Closter* (Borsa 1959. 304); 1510k: Emericus Halaz penes Danubium ... ad sanctum Stephanum (Veszp. k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608); 1512: in claustro beati Stephani prothomartiris eorundem fratrum heremitarum sancti Augustini in suburbio *Budensi* fundato, in ecclesia scilicet sua ibidem constructa (MOL Dl 106083. Prot. Bud. 147–148.); [1523]: Et in *Buda* est sepultus in sancto Stephano claustro Augustinis etc. (Szerémi 1857. 88); [1555]: *Zu Offen lest der jeczig Thoigan bascha ein gewaldig badt pawen, alda vor das augustiner kloster, schwarze munich gewesen, dohin er von allen ortten die schonisten staine furen lest.* (Dernschwam 1923. 271.)

[338] Kubinyi 1964. 143–144; Kubinyi 1965. 147.

[339] Felmerült a kolostor helyeként a mai Országúti ferences rendház területe is, amely Fuxhoffer bizonytalan értékű kijelentésén (Monasteriologia), illetve az 1441-es határjárás téves olvasatán alapul. (Mátéffy J. Brúnó: *Karmelita rend története Magyarországon.* Székesfehérvár 1996)

[340] Benda 2003a; Benda 2003b; Benda 2004; Benda 2005.

[341] Regényi 1998.

[342] A Három Mária kifejezés a Szentatyafiságban, vagyis Jézusnak az ókeresztény apokrif irodalom alapján a középkori legendák által elképzelt rokonságában fontos szerepet betöltő három asszonyra utal. Az első közöttük Jézus édesanyja, Szűz Mária, a második Mária Salome, Zebedeus felesége, Jakab és János apostolok édesanyja, a harmadik Mária, Kleofás (vagy Alfeus) felesége, az idősebb Jakab, valamint Simon és Tádé apostolok édesanyja. Ugyanezen asszonyok nevei feltűnnek az evangéliumokban is Jézus keresztje mellett és sírjánál.

[343] Kubinyi 1973. 18.

Az ágostonos remeték kolostora a leírások szerint a váraljának a Boldogasszony plébániához tartozó területén emelkedett a Duna közelében, de nem közvetlenül annak partján. Pontos helymeghatározását Dernschwam mondata és az utóbbi évek ásatásai teszik lehetővé. Dernschwam ugyanis az ágostonos kolostor előtt, Tojgun pasa által emelt fürdőről emlékezett meg útleírásában. Ezt a fürdőt megemlíti Evlia Cselebi is, akitől megtudhatjuk, hogy a fürdő a hasonló nevű medreszével és dzsámival együtt a Tojgun pasa városrészben (mahalle) állt.[344] Evlia leírása és a korabeli látképek összevetésével is meghatározható ezek után az egykori városrész helye, de a Marsigli-hagyatékban fennmaradt török feliratos térképen is fel van tüntetve a dzsámi, és ennek alapján teljes bizonyossággal azonosíthatjuk az egykori török imahelyet a mai kapucinus templom épületével.[345] Gerő Győző az 1960-as években a templom felújítása során tárta fel a dzsámi részleteit, a mihráb fülkét, ajtó- és ablaknyílásokat.[346] A szomszédos kapucinus kolostor keleti szárnya alatt ugyancsak Gerő Győző találta meg a Dernschwam által megemlített fürdő maradványait is.[347] A dzsámit és fürdőt megelőző ágostonos kolostor részletei 1997-ben bukkantak napvilágra a Szalag utca 19. számú telken.[348] (*36. kép*) Feltárásra került a templom hajójának északi fala, tornyának alapozása, illetve a templom északi oldala előtti temető és egy temetőkápolna. A megtalált falrészletek segítségével a kolostort a Szalag utca és a Corvin tér közötti mai háztömb területére, vagyis a hegyoldalba lokalizálhatjuk, és igazat adhatunk Dernschwamnak, aki a Tojgun pasa építtette fürdőt az ágostonos kolostor előtt álló épületnek írta le.

Az ágostonos kolostort a szakirodalom 13. századi alapításúnak véli, Margit királyleány szentté-avatási vizsgálatában ugyanis tolmácsként szerepelt András a budai remeték perjele. 1309-ben újra említik a perjelt, 1339–40-ből pedig a kolostorban raktározott sóról értesülünk. Az épületegyüttes meghatározó szerepet játszott a Boldogasszony plébánia váralji területén. A környező városrészt Szentistvánnak nevezhetjük a forrásokban gyakran előforduló *ad sanctum Stephanum, prope sanctum Stephanum*, illetve *pey sand Stephen* kifejezések nyomán. Ismeretes a Szt. István utca is, amely feltehetően a nyugati homlokzat előtt, vagyis a hegyoldalon húzódó utca neve lehetett. A templom mellett feltárt temetőt nem a szerzetesek, hanem a városrész lakói használták a 14. századtól kezdve feltehetően a 15. század 50-es éveiig. Ekkor a temetőt megszüntették és az írott forrásokban említés nélkül maradt temetőkápolnát lebontották. A kolostor épületegyüttese a 16. század második felében pusztulhatott el, feltehetően bontásában nagy szerepet játszott Tojgun pasa közeli építkezése. A város visszafoglalása után ugyan egyes maradványait még felhasználták újonnan épült polgárházak falaiban, de emléke már elenyészett: a kapucinus atyák az ostromot épen átvészelő dzsámit kapták meg kolostoruk számára. *Ld. Szentistván, Szt. István utca*

Krisztus Teste kápolna

[1388]: sacratam capelle nostri viatici in suburbio dicte civitatis habite cimiterii tellurem (Thuroczy 1985. 212); 1433: pro capella Corporis Christi (Lukcsics II. 84, *BTOE* III. 1048. sz.); 1441: tendendo ad gradus lapideus [...] capella in honore Corporis Christi ad dextram prefate ecclesie sancti Petri dimissa (Eszt. Érs. lt. U 46, MOL Df 249009); 1451: in suburbio castri *Budensis* penes ecclesiam Corporis Christi (MOL Dl 14451); 1451: quandam domum in suburbio *Budensi* prope capellam preciosi Corporis Christi existentem (MOL Dl 14452); [1457]: *És éjjel a sütőtben titkon vivék azt ki az Úrnak kápolnájába, melly az hoffstádban, a dombon vagyon, hova szokták temetni a gyilkosokat és a király árulóit.* (Heltai 1980. 262); [1457]: Ac tandem prima aurore luce erumpente in ecclesia sacratissimi corporis Christi, ubi prefati triginta duo milites, quos quondam rex Sigismundus sue ire in impetu decollari fecerat, tumulati iacent, omni exequiarum et sepulture sine honore tumulatur. (Thuroczy 1985. 279); 1458–90: sub ecclesia Corporis Christi *Bude* fundata (Kovachich 1799. 472.); 1510k: Johannes Thot penes ecclesiam Corporis Christi (Veszp. k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608); 1532: (p)rope viam liberam capella in honorem Corporis Christi (MOL Szögyén-Marich lt. 1532)

[344] Evlia 1904. 246–247.

[345] Veres 1906.

[346] Gerő 1973. 286; Gero 2001; Gerő 2003.

[347] Gerő Győző közöletlen feltárása, dokumentációja a BTM Adattárában található.

[348] Végh 1998. 15–17.

Pontos helye és eredete ismeretlen. A történeti leírásokból megtudhatjuk, hogy a váralján, a domboldalon állt a Szt. Péter mártír plébánia területén. Közelében haladt el az a közút, – más források kőlépcsőnek is nevezik – amely a Régi királyi háztól indulva egy elágazás után a karmelita kolostor felé vezetett. A pontosabb lokalizálást azonban nehezíti az 1441-es határjárás bizonytalan értelmezése. (*Ld. A plébánia határjárások elemzése*)

Kérdéses temetőkápolna volt-e. Két jelentős politikai gyilkosság áldozatait – Hédervári Kontot és hetvenkét társát (1388), valamint Hunyadi Lászlót (1457) – a kivégzés után közvetlenül ide temették el, ám egyéb adat nem utal sírokra és temetőre. A kápolna környezetében házak emelkedtek a hegyoldalon. *Ld. Szentpétermártír*

Szt. Lázár ispotály / St. Lazarus Spital

1355: supra sancti Lazari (*A* VI. 256. sz.); 1390: et extra muros a via petrosa recta linea usque ad novum murum, seu portam per quam itur ad sanctum Lazarum continuando ultra et extra murum a sancto Lazaro versus patibulum quod est prope viam, et per quam itur ad S. Laurentium monasterium Heremitarum sancti Pauli cum parte, que vocatur *Tothfalu* vulgariter (Schier 1774, 108, *BTOE* III. 111. sz.); 1441: usque ad ecclesiam sancti Lazari (Eszt. Érs. lt. U 46, MOL Df 249009); 1500: hospitale sancti Lazari (Divéky 1914. 58); 1509: *zu Sannd Lazarus* (Borsa 1959. 304); [1530] proxime sancti Lazari (Szerémi 1857. 283)

A Szt. Lázár ispotály ugyan Buda város területén kívül esik, mégis szoros budai helyrajzi vonatkozásai miatt foglalkozunk vele. Az 1390-es plébánia-határjárásban a Szt. Mária Magdolna egyház váralji területének határvonala ahhoz az új kapuhoz vezetett, amelyen át Szt. Lázárhoz lehetett menni. 1441-ben a határjárás vonala ismét a Szt. Lázárhoz vezetett. Sajnos ezt a kaput elégséges adatok híján nem tudjuk azonosítani két lehetőség közül: az egyik a mai Széna téren állt kapu (török nevén: Új kapu), míg a másik a mai Horvát utcánál feltételezett középkori kapu. Mindkét esetben az ispotály Felhévíz területén kellett, hogy emelkedjen. 1355-ben a Szt. Lázár feletti szőlőket említették meg. Szt. Lázár ispotály voltát Zsigmond lengyel herceg számadáskönyve és Hans Pap budai könyvárus 1509-ben kelt végrendelete bizonyítják, bár már maga a titulus is utal rá. Szt. Lázár ugyanis a középkorban a szegények és nyomorékok mellett kifejezetten a leprások védőszentje volt. A Szt. Lázár titulust viselő ispotályok általában bélpoklosok számára készültek. Ezért feltételezhetjük, hogy a budai Szt. Lázár ispotály is lepratelep volt. Ebből a következtetésből kiindulva a fent említett két kapu közül inkább a Széna téri kapu jöhetne szóba, mint amely a Szt. Lázárhoz vezetett, hiszen ez beépítetlen területre nyílott, míg a Horvát utcánál feltételezett kapu Felhévíz beépített területére vitt.[349]

Szt. Mihály kápolna / St. Michelskirche

1498: capelle beati Michaelis archangeli (MOL Dl 85164); 1505: Franciscus Lantus ad sanctum Michaelem, ... Anthonius lapicida penes sanctum Michaelem ... Laurentius Zucz prope sanctum Michaelem (MOL Dl 38658); 1510k: Franciscus Ablaggyartho penes sanctum Michaelem, ...relicta Benedicti Kalamar prope sanctum Michaelem, ...Andreas Kapas aput Nicoalum Sirasso penes sanctum Michaelem, ... Thomas Saor penes sanctum Michaelem (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608); [1531]: ad sepelliendum sub urbis Budensis in sacello sancti Michaelis archangelis (Szerémi 1857. 321); [1541]: *az Bódogasszony-cemiteriomon, szent Mihály felől az kis kaput felnyittatá* (*Memoria* 1981. 55); 1502: *zu Sandt Michels Kirchen gen Ofen auf der Stign* (Pozsony v. lt. Prot. Test. p. 284^{v})

Ismeretlen fekvésű temetői kápolna a váralján a hegyoldalban. A ránk maradt leírások szerint a Boldogasszony plébániatemplom temetőjében a várfalon nyíló Kisajtóhoz vezető lépcső mellett emelkedett. Eszerint a mai Halászbástya déli oldala alatt állhatott. Bizonyára kiemelkedő volt helyzete, mivel a dézsmajegyzékekben fontos viszonyítási pontként szerepel. 1505-ben Miklós deák sírását, Szűcs Lőrincet, Lantos Ferencet, Antal kőfaragót és Thomas Schauer esküdtet írták itt össze. Antal kőfaragó feltehetően azonos az 1510 körül ösz-

[349] Garády Sándor az általa feltárt logodi templommaradványokat tévesen azonosította a Szt. Lázár egyházzal jobbára szintén az 1390-es leírás adataira támaszkodva. (Garády 1943a. 167–254) Ő a köves utat a Várhegy nyugati, meredek lejtőjén kereste, az új városfalat pedig a hegyen lévő város új falaként értelmezte. Az 1441-es leírás, amely a Szt. Péter mártír plébánia, majd pedig a karmelita kolostor felé elindulva ér el a Szt. Lázárhoz nem hagy kétséget afelől, hogy ez a máig azonosítatlan templom a váralja falain kívül, a várostól északra helyezkedett el.

szeírt Kőműves Antallal, akit akkor a Mészáros utca végén lakónak mondtak, Thomas Schauer pedig a német mészárosok céhének tagja volt.[350] 1510 körül Ablakgyártó Ferenc, Gyertyaárus Mihály, Csaplár István, Szilszegi Gembecht István, Kapás András, Miklós deák sírásó és Thomas Schauer esküdt nevei szerepelnek a jegyzékben a Szt. Mihály kápolna körüli lakosokként. Csaplár Istvánt egyébként a Szt. István egyház környékén is feljegyezték. A Szt. Mihály kápolna alapításának idejét és alapítójának személyét nem ismerjük. A titulus hagyományos a temetőkápolnák között, hasonlóval találkozunk Kassán is a plébániatemplom mellett. A falakon kívüli temető részletét a Szabó Ilonka utca végénél tárták fel.[351]

A Halászbástya déli oldalába beépített középkori kápolnarészletet Gerő Győző korábban a Szt. Mihály kápolnával azonosította, véleményét átvette és felhasználta Zolnay László is.[352] Velük szemben már Pataki Vidor bizonyította, és Kubinyi András újból megerősítette, hogy a Szt. Mihály kápolna az írott források tanúsága szerint a *suburbium*-ban emelkedett.[353] Éppen ezért a térképek tanúsága szerint már a középkorban a várfalak vonalába belefoglalt kápolnaépület nem lehet azonos a falakon kívüli Szt. Mihály kápolnával. Véleményünk szerint ez a *castrum*ban álló Szt. László kápolna lehetett. *Ld. Kisajtó, Boldogasszony plébániatemplom, Szt. László kápolna*

Szt. Péter mártír plébániatemplom

1301: contra condam Jacobum et Petrum presbyteros capelle sancti Petri (*Str* II. 501); 1352: Cum olim inter quondam Christianum plebanum ecclesie beate Marie virginis de castro *Budensi* ... ac homines et hospites de suburbio *Budensi* ... super beate Marie Magdalene et ecclesie beati Petri martiris capellis in parochia ipsius ecclesie beate Marie de novo fundatis coram bone memorie Benedicto archiepiscopo Strigoniensi ... questio verteretur (*MREV* II. 383); 1389/1513: sancti Petri martiris, necnon sancti Gerardi de suburbio oppidi *Budensi* alias Noui montis *Pesthiensis* ... parrochiales ecclesie (Eszt. k. m. lt. 44-6-8, MOL Df 237361; *BTOE* III. 87. sz.); 1391: sancte Marie Magdalene que in ipso castro et sancti Petri martyris in suburbio eiusdem [Novi montis Pestiensis] castri capelle dicte diocesis [Vesprimiensis] infra limites parochie ecclesie predicte [beate Marie virginis] (Schier 1774. 112, *BTOE* III. 114. sz.); 1425: ex opposito ecclesie beati Petri martiris (Pannonhalmi Főapátság kvt. lt. 832, MOL Df 207649; *BTOE* III. 868. sz.); 1433: apud ecclesiam beati Petri martiris in suburbio Budensi situatam (Vat. lt. Reg. Suppl. Lib. 287. fol. 191', *BTOE* III. 1053. sz.); 1441: ad quandam viam de ipsa civitate nostra inter eandem antiquam domum regiam et domum condam Frank wayvode versus predictam ecclesiam sancti Petri martiris tendentem (Eszt. Prim. lt. U 46, MOL Df 249009); 1442: de suburbio castri *Budensis* circa sanctum Petrum commorantes (MOL Dl 13678); [1530]: infra urbem *Budensem* ubi erat parochialis ecclesia sancti Petri martiris (Szerémi 1857. 283); [1540]: *az Szombatkapu alatt, szent Péter martirnél* (*Memoria* 1981. 84.)

A váralji Szentpétermártír városrész plébániatemploma. Az egyházközséget, mint kápolnát alapították az 1250-es évek közepén váralji polgárok, patrónusát, Pétert, a domonkos rend veronai mártírját 1253-ban avatták szentté, és éppen a Budán tartott rendi nagykáptalan rendelte el tiszteletének terjesztését 1254-ben. Közvetett adataink szerint az 1250-es évek végén már per folyt Benedek esztergomi érsek előtt a Szt. Péter mártír egyház és a Boldogasszony egyház között joghatósági kérdésben.[354] Az újonnan épült templom védőszentjének kiválasztását a rendi nagykáptalan közvetlen hatásának tulajdoníthatjuk,

[350] Thomas Schawr 1494–1515 között hatszor mutatható ki a tanácsban. A mészáros céhkönyvben 1500-tól (a könyv kezdetétől) szerepel a céh névjegyzékében, első bejegyzés: *„Item her Thome Schauer panchk fl II"* (10. hely), rajta kívül csak egy másik mester előtt áll a „herr", 1501: *„Item Tomam Schawr ein pank II fl"* (2. hely), 1502: *„Item Thoman Schawr ein pank II fl"* (3. hely), 1506: *„Item her Thoman eyn pank fl II"* (3. hely), 1515, 1516 (1. hely), 1518-ig találkozunk nevével a listákon, 1519-ben már az özvegye szerepelt. (BFL Mohács előtti okl. gyújt. 8)

[351] Kovács Eszter közöletlen ásatása (1997–1998), dokumentációja a BTM Adattárában.

[352] Gerő 1964. 389–393; Zolnay 1964. 375–388.

[353] Pataki 1950. 250–251; Kubinyi 1965. 88.j.

[354] A templom alapítására: Kubinyi 1964. 77.j. Egy 1352-ből származó pápai oklevél elmondja, hogy egykor a Szt. Péter mártír kápolnát a Szt. Mária Magdolna kápolnával együtt a város plébániájának, a Boldogasszony egyháznak a keretein belül alapították váralji polgárok. Az újonnan alapított kápolnák ügyében vita keletkezett Krisztián plébános és az alapító polgárok között, amelyet a Benedek esztergomi érsek (1253–1261) előtt megkötött egyezséggel zártak le. (1352. VII. 31. – *MREV* II. 383–384.) Ez az egyezség egy későbbi utalás szerint 1257-ben született, de a továbbiakban Fülöp (1262–1272), majd Lodomér (1279–1297) érsekeknek újból foglalkozniuk kellett az üggyel. (Benedek érsekre: Schier 1774. 25; Fülöp és Lodomér érsekekre: 1390. XII. 1. – Schier 1774. 103–111; *BTOE* III. 111. sz.)

annál is inkább, mivel veronai Szt. Péter mártír tisztelete egyébként nem terjedt el Magyarországon. A kápolna kezdetben a Boldogasszony plébánia filiája volt, aminek jelként évi cenzust fizetett. A 14. század második felében emelkedett önálló plébánia rangjára, és a század vége óta a többi budai plébániával együtt közvetlenül az esztergomi érsek joghatósága alá tartozott.

A plébániakörzet határait az 1441-es határjárás alapján nagyjából ismerjük (*Ld. A plébánia határjárások elemzését*), ám a templom pontos helyére nem utal írott forrás, nem jelzik a legkorábbi térképek és a helyi hagyomány sem tartotta fenn emlékét. A helyrajzi szakirodalom a múlt században a mai Hattyú utca környékén lévő török mecset helyén kereste.[355] Manapság a Garády Sándor által az 1940-es években felfedezett, majd a H. Gyürky Katalin vezette ásatással az 1960-as években feltárt templommaradványokat tartják a Szt. Péter mártír plébánia templom romjainak.[356] (*35. kép*) Az azonosítást már Garády elvégezte, bár a bizonyítással adós maradt. Később Kubinyi András pontosította a plébániakörzet topográfiai meghatározását oklevelek segítségével.[357]

A plébánia templom nyugati homlokzata előtt vezethetett el – a többi budai templom mintájára – a Szt. Péter utca. Ugyancsak a templom mellett kereshetjük a Pap utcát és a Kisvásárt. *Ld. Kisvásár, Flek utca, Szt. Péter utca, Pap utca*

Szentlélek ispotály / Heiligen Geist Spital

1479: ad hospitale Sanctispiritus (!) (MOL. Dl 18208); 1500: hospitale pauperibus Sancti Spiritus (Divéky 1914, 26); 1509: *Spitall des Heiligen geists* (Borsa 1959, 304); [XVI. szd. e.]: Iohanni de Strigonio professo ordinis Sancti Spiritus priori domus et hospitalis in Superioribus Calidis Aquis *Budensibus* (Eszt. Főszék. kvt. Nyási formuláskönyv p. 274)

Felhévízi ispotály, amelyet azért említünk meg, mivel a budai tanács irányítása alatt állt a középkor végén. Helyét Kubinyi András határozta meg a mai Malom-tó déli oldalánál, ugyanő dolgozta fel történetét is.[358]

3. VÁROSFALAK, KAPUK

Felhévizi kapu

1442: penes portam seu murum iuxta Danubium, per quam de dicto sancto Petro iretur ad dictas aquas superiores (MOL Dl 13678)

Taschenthal kapu

1497: iuxta portas civitatis nostre *Budensis Thothfalw* et *Tossanthalkapw* vocatas (MOL Dl 20631)

Tótfalu kapu

1493: quasdam duas domos allodiales in suburbio civitatis nostre extra portam Sabbati in platea *Thotfalw* dicta in fine eusdem (!) platee versus exteriorem portam existentes et habitas (Erdődy cs. galgóci lt. 37-1-12); 1497: iuxta portas civitatis nostre *Budensis Thothfalw* et *Tossanthalkapw* vocatas (MOL Dl 20631)

Kisajtó

1510k: Mathias seripar in *Vywarws* penes *Kysaytho* (Veszp. k. m. lt. Budai bortized-lajstrom, MOL Df 200608)

A váralját városfal kerítette körül, amely Buda és Felhévíz határán futott. Ennek a falnak az eredete még kellőképpen nem tisztázott. Az 1390-es plébániahatár leírásban tűnik fel forrásainkban elsőként az új fal, avagy kapu, amelyen át a Szt. Lázár ispotályhoz lehetett menni.[359] Ez alapján szokás a falat a 14. század végén épültnek tartani, bár az oklevélben szereplő kifejezés a falon épült új kapura is utalhat.

[355] Rupp 1868. 168–170.

[356] Garády 1943a. 206.–233; H. Gyürky 1971. 223–243; Belényesyné Sárosi 2002. 476–484.

[357] Kubinyi 1965. 147–148.

[358] Kubinyi 1964. 123–129.

[359] 1390: „usque ad novum murum seu portam per quam itur ad sanctum Lazarum" (Schier 1774. 108; *BTOE* III. 111. sz.)

Ezért a fal keletkezésének kérdését még nem mondhatjuk tisztázottnak, további, elsősorban régészeti kutatásokra lenne szükség a válaszadáshoz.[360]

A váralja városfalát jól ismerjük a törökkori és újkori látképekről és térképekről, és a mai városalaprajz is őrzi emlékét. A Duna parton, a mai Bem téren indult egy kör alakú bástyától (török nevén: Kakas kapu torony), a mai Bem utca, a Margit körút, majd a Vérmező utca követi egykori nyomvonalát, végül a Várfok utcánál a fal merőlegesen a Várhegy felé fordult el és a mai Esztergomi rondellához tartott. A Margit körúton kisebb szakaszának csonkja ma is látható. Ezen az egyszeres falon a hiteles ábrázolások és a törökkori leírások szerint három kapu nyílott. Török nevüket Evlia Cselebi és a Marsigli-hagyaték feliratos térképe őrizte meg. Eszerint a mai Fő utcánál emelkedett a Kakas kapu, a Széna téren az Új kapu, és a Várfok utcánál a Mészáros kapu.[361]

Középkori forrásaink sajnos rendkívül szegényesek, mindössze négy alkalommal emlékeznek meg a váralja városfaláról. A legkorábbi 1390-es adatot már ismertettük. 1441-ben budai és felhévízi polgárok hatalmaskodtak a szigeti apácák felhévízi területén, leromboltak egy házat Buda város azon fala, illetve kapuja mellett, amelyen át a Duna közelében a Szt. Péter mártír plébániatemplomtól Felhévízre lehetett menni. (1442. V. 27.) Ez a kapu nyilvánvalóan a törökkori Kakas kapuval azonos, a városfalon kívül pedig a felhévízi vásártér terült el, amelyen a pünkösdi országos vásárokat is tartották. A vásár vámja az apácákat illette, ezért nem lehetett véletlen, hogy a városfal melletti házat rombolták le a polgárok, feltehetően innen intézték a vámszedést az apácák tisztjei.[362] Az 1441-es esztendő országos zavarai között talán így próbáltak megszabadulni az apácák vámszedési jogától. Az apácák felhévízi földje ugyanis a városfal mentén terült el a kaputól nyugati irányba. 1418-ban megemlítették egyik házukat, amely a város fala mellett állt. (1418. III. 21.) A Tótfalu falu utca végében lévő kapuról 1493-ban tettek említést (1493. X. 29.) Végül utolsó adatunk is a szigeti apácákkal kapcsolatos. 1497-ben az apácák panaszára a Pesten tartott országgyűlésen a király vizsgálatot rendelt el Esztergom és Pilis megyei nemesek között, akiktől megtudták, hogy a budai pünkösdi és kisasszonynapi vásárok idején régtől fogva az apácák szedték a vámot a város Tótfalu és Taschentalkapu nevű kapui mellett. Mintegy húsz éve azonban a felhévízi prépost a maga számára szedette be ezeknél a kapuknál a vámot. (1497. XII. 9.) Az oklevél szövege igen tanulságos. Egyrészt Tótfalu és Taschental a váralja egy-egy városrésze, tehát a kapuk elhelyezkedése nyilván a városrészekkel függött össze. Másrészt a felhévízi prépost sem akadályozhatta akárhol az apácák vámszedését. A felhévízi vásártérnél a város kapuja az apácák földjére nyílott, itt tehát nem állhatott a prépost módjában a vám elfoglalása. Innen nyugatra is az apácák földje terült el a fal mentén. Közvetlenül a prépost földjére nyílt viszont a törökkori forrásokból már megismert két további kapu, amelyeket eszerint azonosíthatunk a Tótfalu és Taschental kapukkal. Hogy melyiket melyikkel, azt a városrészek neveiből határozhatjuk meg, hiszen Tótfaluról ismert, hogy a Szombat kapu előtt, a hegyoldalon terült el, ezért a törökkori Mészáros kapuval lehet azonos. A törökkori Új kapu ellenben a Taschental völgyből érkező útvonal végén, a völgyre nyílott, ezért joggal feltételezhető ennek azonosítása a középkori Taschental kapuval.

Óvatosságra int azonban a kapu török neve: Új kapu. Amennyiben ez csupán törökkori építmény lenne a Taschental kaput másutt kéne keresnünk. Kubinyi András a Taschental kaput (és egyben a plébánia határjárások által említett kaput) a mai Horvát utcához helyezte feltételezve, hogy itt állt egy középkori kapu, amelyet a török korban már nem használtak. Erre a feltevésre elsősorban az a megfigyelése vezette, hogy a legkorábbi térképeken a Horvát utca őse – más utcákkal ellentétben – egyenesen nekifut a várfalnak, a

[360] A váralja városfalának eddig csupán csekély részleteit figyelték meg régészek. Bertalan Vilmosné a Fő utcában láthatta rövid szakaszát csatornaépítés közben. (Bertalanné 1959. 260–261.) Gyuricza Anna az Esztergomi bástya tövében tárta fel a fal alapozását. (*Rég. Füz.* 1997) H. Gyürky Katalin a Bem József utcában végezhetett kisebb kutatást a fal mentén. (H. Gyürky 1973. 280.)

[361] „A Khorosz-kapun (Kakas-kapu) kívül délre, az árokpart mentében fölfelé, a Jeni kapuig (Új-kapu), onnan a Mináret kapuig, onnan a Sziávus pasa tornyáig menve, teljes ezer lépésen az Alsó-város egyszeres falai vannak." (Evlia 1904. 245.)

[362] Kubinyi 1964. 111–115, 122.

falon túli meghosszabbítása pedig az Óbudára vezető országút.[363] A kérdést akkor dönthetnénk el véglegesen, ha az 1390-es és 1441-es plébánia-határjárásokban említett Krisztus Teste és Szt. Lázár kápolnák pontos helyét sikerülne meghatározni, és ezáltal az 1390-ben említett új kapu helye is ismertté válna. *Ld. Taschental, Tótfalu, Irgalmasság Anyja karmelita kolostor, illetve a plébániahatárjárások elemzését*

Veres-torony

1505: Benedictus Gaspar prope *Veresthoron* ... Farkas Timar prope *Verestoron* ... Georgius Barkas prope *Weresthoron* ... Mathias Magnus prope *Veresthoron* ... Paulus Feuldvary ad *Verestoron* ... Urbanus Fodor in *Veresthoron* ... Urbanus Thethemy prope *Veresthoron* (MOL Dl 38658); 1510k: Antonius Zekeres penes *Weresthoron* ... Clemens Tholdy circa *Veresthoron* ... Demetrius Halaz circa *Veresthoron* aput Thomam Barkas ... Georgius Barkas penes *Weresthoron* ... Gregorius faber penes *Veresthoron* ... Iohannes Zalay penes *Weresthoron* circa Georgium Barkas ... relicta Martini Kowach penes *Veresthoron* ... Mathias Makray penes Danubium supra *Weresthoron* ... Mathias Nagh ad *Veresthoron* ... Urbanus Halaz ante *Veresthoron* aput domum Urbani Philip ... Urbanus Kapas penes *Veresthoron* ... Valentinus Racz penes *Veresthoron* (Veszp. k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608); 1524: in ripa Danubii habite penes *Weresthoron* (Győri k. m. lt. Liber. Div. Prov. 634, MOL Df 279560); 1529: in suburbio civitatis nostre *Budensis Zenthpetermartyr* vocate prope turrim rubeam (MOL NRA 589–5)

1517-ben a budai káptalan előtt a néhai Kis Demeter kiskorú fia, Péter átadta házát Orsolyának, a néhai Faggyas János özvegyének hálából azért, mert ő csecsemő korában elvesztette a szüleit és megfertőződött a gyógyíthatatlan leprával, Orsolya pedig táplálta, gondozta és nevelte. A ház szomszédai Rác Bálint és Tétényi Orbán voltak. (1517. IX. 19.) Az oklevél összes szereplője ismert a dézsmajegyzékekből. Kis Demetert Felhévízen a Duna partján, Borbély István háza környékén írták össze. Kérdés nem azonos-e Demeter halásszal, akit a Veres-torony környékén Bárkás Tamásnál jegyeztek fel. Mindezt jó okunk van feltételezni. Ugyanis a fenti ház egyik szomszédját, Rác Bálintot a Veres-torony mellett, Tétényi Orbánt pedig a Veres-torony környékén vették fel a dézsmajegyzékbe. Lehet, hogy az az Orbán halász is vele azonos, aki a Veres-torony előtt lakott Fülöp Orbán házánál.

A Veres-torony helyének meghatározásánál két másik forrás is segítségünkre van. A győri káptalan számadáskönyvébe az 1524-ik évnél jegyezték fel, hogy Kakati Miklós esperes eladta a káptalan régóta elhagyottan és romosan álló házát a Duna partján, a Veres-torony mellett 70 forintért Sikátori Albertnek. (1524) János király 1529-ben a hozzá hűtlenné vált gúti Ország Imre házát, amely a Szentpétermártír külvárosban a Veres-torony környékén állt, eladományozta alsólindvai Bánfi János verőcei ispánnak. (1529. IX. 9.) Tehát ezen források szerint is a Veres-torony a Duna partján emelkedett, pontosabban a váralja északi részén a Szentpétermártír külvárosban.

A Dézsmajegyzék további elemzése is azonos eredményre vezet. A Veres-torony mellett, avagy környékén az 1510 körül készült dézsmajegyzékbe Toldi Kelement, Szalai Jánost, Rác Bálintot, Nagy Mátyást, Gergely kovácsot, Kovács Márton özvegyét, Kapás Orbánt, Szekeres Antalt, Makrai Mátyást, Bárkás Györgyöt, Halász Demetert és Halász Orbánt vették fel. Közülük Toldi Kelement, Szalai Jánost, Nagy Mátyást, Kovács Mártont, Szekeres Antal deákot, Bárkás Györgyöt és Halász Demetert már az 1505-ös jegyzékben is összeírták. Rajtuk kívül azonban ebben a jegyzékben szerepel még a Veres-torony környékén Bárkás Tamás, Tímár Farkas, Földvári Pál, Gáspár Benedek, Tétényi Orbán és Fodor Orbán. Figyelmet érdemel Szalai János, akinél feljegyezték, hogy a Veres-torony mellett a Dunánál, a Szt. Péter mártír külvárosban az új házban lakott Bárkás György mellett.[364] Kovács Mártont, majd özvegyét is a Veres-torony mellett, a Duna környékén írták össze.[365] Makrai Mátyás a Duna mellett a Veres-tornyon felül lakott, házában élt Kapás András özvegye.[366]

[363] Kubinyi 1964. 142–148.

[364] 1505: *„Iohannes Zalay prope Danubium in nova domo"* (MOL Dl 38568); 1510k: *„Iohannes Zalay penes Danubium ad sanctum Petrum ... penes Weresthoron circa Georgium Barkas"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bordézsmajegyzék, MOL Df 200608)

[365] 1505: *„Martinus Kovach prope Danubium"* (MOL Dl 38568); 1510k: *„rel. Martini Kowach penes Veresthoron"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bordézsmajegyzék, MOL Df 200608)

[366] 1510k: *„rel. Andree Kapas in domo Mathie Makray ... Matthias Makray penes Danubium supra Weresthoron"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bordézsmajegyzék, MOL Df 200608)

A források sajnos nem jelölik meg ennél pontosabban, hogy hol állhatott a Duna parton az a jellegzetes torony, amelyhez oly sok ház helyét viszonyították. Egyelőre csak azt a feltételezést fogalmazhatjuk meg, hogy a torony esetleg a váralja városfalát a Duna partján lezáró torony lehetett. Nincs ugyanis okunk feltételezni, hogy egy polgári építményt jelöltek volna így, nem ismerünk ugyanis hasonló példát a városból. A torony (török nevén: Kakas kapu torony) jól ismert törökkori és újkori ábrázolásokon, maradványait régészeti kutatás tárta fel a Külügyminisztérium Bem téri épületének pincéiben.[367] A régészeti feltárás azonban nem tudta meghatározni építési idejét. Istvánffy Miklós ugyan Arszlán budai pasának tulajdonította a váralja városfalának megerősítését, mégis elképzelhető, hogy a torony már korábban is ezen a helyen állt, hiszen nem viselte Arszlán nevét, ahogy az Budán a pasák által építtetett tornyoknál, bástyáknál szokásos volt.[368]

4. FÜRDŐK

Alhévízi fürdők (Király fürdő, közfürdő)

1505: Ladislaus Ferdews de Felhewyz (MOL Dl 38658); 1510k: Ladislaus Ferdews circa balneum regis ... Blasius Korcholyas in *Alhewiz* penes Kapoz Kelemen *ferdewhaz* (Veszp. k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608); 1556: Huius generis sunt infra arcem regiam aliae, Regiae vocatae, vel propter vicinam regiam, vel quia regio opere ornatae et conclusae, vel quia in his reges lavare consueverunt. Aliae communes, quibus saxum ceu (!) nativa fornix impendet, quas Turcae post occupatam *Budam* latius excavata rupe ampliores reddiderunt, ceterisque praeferre dicuntur. (Wernher 1974. 13.)

A hévizeket a középkorban komolyan kiépítették és használták fürdők céljára, ám ezekből a törökök építkezései miatt ma már csak keveset ismerünk. Szerencsére Georg Wernher a Magyarország vizeiről írt traktátusában (1556) részletesen bemutatta az általa jól ismert budai fürdőket, így leírása alapján megismerhetjük a fürdők középkori helyét és állapotát.[369] Wernher Alhévíz forrásait mérsékelt hőmérsékletűeknek mondja. Két fürdőt különböztet meg, egyrészt a király fürdőjét, másrészt a közfürdőt. A Király-fürdőben maga a király szokott fürdeni, és ennek az épületét maguk a királyok díszíttették fel bőkezűségükkel Wernher szerint. Feltehetően erről a fürdőről olvashatunk Zsigmond lengyel herceg számadáskönyvében. A közfürdő fölé a Gellért-hegy sziklája magasodott, írja Wernher, és ennek a vizét a többinél többre tartották. A leírásból arra következtethetünk, hogy a közfürdő a mai Rudas-fürdő körüli hévízforrásoknál állhatott, hiszen ezt találjuk a sziklák tövében. A Király-fürdőt ebben az esetben a másik forráscsoportnál, a mai Rácz-fürdő helyén lehet keresni.[370] A dézsmajegyzékben Alhévízen említett fürdőház a közfürdővel lehetett azonos. Feltehetően az ispotályok (Szt. Erzsébet, Szt. Gellért) ezen fürdő mellett álltak.

Wernher Felhévízen is két fürdőt említ, egyrészt a királyét, másrészt az ispotályét. Ezek vize forró volt, de néhol hideg víz is feltört közvetlenül a forró mellett. Ezenkívül szabad ég alatt lévő, nyilván beépítetlen forrást is leírt, amelyet szerinte purgatóriumnak neveztek. A felhévízi királyi fürdő a dézsmajegyzékekben is szerepel, ahol Fürdős Lászlót írták össze.

[367] Végh 1998. 332.

[368] „Hanc civitatem (i.e. inferiorem) antiquitus absque moenibus fuisse satis constat, sed postquam Solymanus urbem cepisset ab Arslano purpurato, eius jussu, muro circumdatam, non magnopere munito. ... Mox ipse (i.e. archidux Matthias) perlustratis locis oportunibus, propugnaculum inferioris urbis, quos Danubio alluitur, ac attiguos ei muros, eodem die tribus ex aggeribus, quibus vicena quina tormenta inerant, verberari jussit." (Istvánffy 1724. 450.) Korábban ásatási jelentésemben Istvánffy adatára támaszkodva a rondellát törökkori építménynek határoztam meg. Végh 1998. 332.

[369] A szöveg facsimile kiadását használtam: Wernher 1974. A Rudas-fürdő régészeti feltárását 2003 és 2005 között végezte előbb Kovács Eszter, majd Papp Adrienn. Lászay–Papp 2005.

[370] Megjegyzem, a Rácz-fürdő falából került elő egy Anjou címeres kőfaragvány.

Fürdő

1505: Joannes Madarassy prope balneum (MOL Dl 38658); 1510k: Iohannes Madarassy ad sanctum Petrum prope balneum ... Martinus Fwtho ad sanctum Petrum penes balneum ... Valentinus Ferdews ad sanctum Petrum ... Valentinus Nagh circa sanctum Petrum penes balneum (Veszp. k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

A dézsmajegyzékek által fenntartott emlékű fürdő, amely a Szentpétermártír városrészben állt. Pontos helye ismeretlen. A Szentpétermártír városrészben összeírt Fürdös Bálint feltehetően ebben a fürdőben dolgozott.

Ugyancsak a dézsmajegyzékek emlékeznek meg egy házcsoportról, amely a fürdő környékén helyezkedett el. Az 1510 körül készült összeírásban Madarasi János, Futó Márton és Nagy Bálint a Szentpétermártír városrészben, a fürdő mellett laktak. Utóbbi esetleg azonos lehet a jegyzékbe felvett Fürdös Bálinttal is. Szalai Balázs Nagy Bálintnál lakott ekkor, 1505-ben viszont Móka Ambrusnál írták össze. Móka házát 1510 körül Tétényi Péter háza mellett állónak mondták.

> Tétényi Péter 1498-ban magyar esküdt volt, 1502-ben, 1504-ben és 1506-ban a város bírája, gazdag szőlőbirtokos, malomtulajdonos, elhunyt 1521 előtt, miscalapítványokat tett a Szt. Mária Magdolna plébániatemplomban, feltehetően Hans Harber budai bíróval rokonságban állt. Fia, István nemes lányt vett feleségül, szintén bejutott a tanácsba, a török megszállás után is Budán maradt, 1543-ban bíró volt, 1547-ben szpáhinak mondták, malmot birtokolt.[371]

Tétényi Péter házának lakói is voltak, Kapás Tamást és Tar Antalt írták itt össze.[372] *Ld. Szentpétermártír*

Szt. János fürdő

1505: Georgius Feredes in balneo sancti Joannis (MOL Dl 38658); 1510k: Martinus Casar penes balneum sancti Iohannis ... Thomas Nezmeri supra balneum sancti Iohannis (Veszp. k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

A dézsmajegyzékek által fenntartott emlékű fürdő. A Szentistván városrészben állt, pontos helye ismeretlen. Fürdős Györgyöt a dézsmajegyzékben 1505-ben a Szt. János fürdőben lakónak mondták. Neszmélyi Tamást 1505-ben a Halász utcában írták össze, 1510-ben pedig a Szt. János fürdő felett. Az 1510 körül összeírt Császár Márton azzal a Martin Kaiserrel azonos, aki a német mészáros céh tagja volt, feltehetően nem lakhatott messze a Mészáros utcától. A Szt. János névről pedig feltételezhetjük, hogy összefüggésben állhat, vagy az itteni Dunapart fölött elhelyezkedő ferences kolostorral, vagy a szintén a kolostortól nevet kapó Szt. János kapuval. *Ld. Szentistván, Halász utca, Mészáros utca*

5. UTCÁK, TEREK

Búza utca

1505: Matheus Lapuos ad sanctum Petrum (MOL Dl 38658); 1510k: Matheus Lapuos ad sanctum Petrum in platea *Buza* (Veszp. k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

Ismeretlen fekvésű utca a Szentpétermártír városrészben, amelyet kizárólag a dézsmajegyzékekből ismerünk Lapos Máté lakóhelyének megjelöléseként. A név nyilván terménypiacot jelöl, ezért köze lehet a Szénaszer névhez is. Példaként említhető a pesti Búzapiac tér, amelyet Szénapiacnak is neveznek forrásaink és a Duna partján terült el.[373] *Ld. Szentpétermártír, Szénaszer*

---

[371] Kubinyi 1967. 263.

[372] 1505: „*Blasius Zalay apud Moka Ambrus ... Thomas Kapas ad sanctum petrum ... Ambrosius Moka ... Petrus Thetemy*" (MOL Dl 38568); 1510k: „*Ambrosius Moka ad sanctum petrum penes domum Petri Thethemj ... Valentinus Nagh circa sanctum Petrum penes balneum ... Blasius Zalay circa s.p. penes balneum apud Valentinum Nagh ... Petrus Teteny ... Antonius Tar ad sanctum petrum in domo Petri Tetemj ... Thomas Kapas ad sanctum petrum in domo Petri Tetemj*" (Veszprémi k. m. lt. Budai bordézsmajegyzék, MOL Df 200608)

[373] Ugyanazon pesti ingatlan, az ún. „török császár háza" leírásában találjuk felváltva az elnevezéseket. 1459: „in foro fenorum" (MOL Dl 61919, *H* I. 232. sz.); 1486: „in vico *Buzapyaczya*" (MOL Dl 61984, *H* I. 243. sz.); 1499: „in teatro frugum *Bwzapyaczya*" (MOL Dl 61919, *H* I. 247. sz.); 1511: „in theatro *Bwzapyac* nuncupato" (MOL Dl 61985, Bártfai 1938. 1262. sz.)

Csapó utca

1499: in vico *Chapowlcza* nuncupato (MOL Dl 84000); 1511: in platea *Chapowcha* vocata (MOL Dl 106063)

Ismeretlen fekvésű utca a Szentpétermártír városrészben, a Szt. Péter utca keresztutcája, ezért feltehetően kelet-nyugati irányú. Bár foglalkozást jelző utca, egyetlen adat sem maradt fenn itteni csapóra, igaz ugyan, hogy az utcának mindössze két okleveles említését ismerjük.

1499-ben a néhai Kopasz István szörényi püspök házát magvaszakadta miatt a király eladományozta Andrgithyth Antal és japricai Horvát Gergely királyi familiárisoknak. A ház a Csapó utcában állt, szomszédai keletről Komornok Péter, míg nyugatról Pénzváltó János voltak. (1499. IX. 21.) Az oklevélben szereplő személyek közül Pénzváltó János az 1510 körül készült dézsmajegyzékből is ismert, ekkor a Szt. Péternél lakónak mondták.[374]

Japricai Horvát Gergely, Mihály fia, szlavón származású, 1499-ben királyi familiáris, 1500-ban adószedő Szatmár megyében, 1502-ben II. Ulászlóval Prágában tartózkodott, 1520–22 között Szatmári érsek familiárisaként diósgyőri várnagy volt, 1523-ban halt meg utód nélkül, birtokait veje, Jánoki Oszvald örökölte.[375] Andrgithyth Antal feltehetően azonos de Andreis Antal királyi káplánnal, aki 1500-ban zágrábi prépost lett.[376]

1511-ben Perényi Imre nádor parancsára a váci káptalan ingóságokat akart lefoglalni Szalkai László deák, a királyné jószágkormányzója (később esztergomi érsek) házában a Csapó utcában, de ezt Nagy Pál, László deák familiárisa kardot rántva megakadályozta. (1511. IX. 26.) A káptalan kiküldöttei és a nádori ember összehívták a szomszédokat, köztük Szabó Tamást és Deáki Györgyöt. A ház közvetlen szomszédainak megnevezése is igen részletes. Délről Zsemlyesütő István volt a határos, északról Dienesfalvi János deák, keletről pedig Csiszár Gergely. Deáki Györgyről egyébként megtudhatjuk az oklevélből, hogy Zsemlyesütő István házában lakott. Szalkai Csapó utcai házát megtartotta érseksége idején is. 1529-ben a néhai Szalkai érsek házával szemben állónak mondták Désházi István házát, amely egyébként a Szt. Péter utcában állt. (1529. VI. 20.) Bár az oklevelek ezt szó szerint nem mondják ki, mégis a leírásokból arra következtethetünk, hogy Szalkai sarokházat birtokolt, és háza előtt keresztezte a Szt. Péter utcát a Csapó utca.

A csapók a posztógyártás egyik alapvető munkafázisát, a csapást vagy ványolást végezték (ezenkívül feltehetően a festést is) malmaikban.[377] Felhévizen számos váralji csapóra maradt fenn adat, akik itteni malmokat béreltek, sajnos lakóhelyük pontos megjelölése nélkül.[378] Mivel a csapók munkahelye malmaiknál volt, ezért elképzelhető, hogy a Csapó utcát azonosnak tarthatjuk a dézsmajegyzékekben feljegyzett Molnár utcával, Malomszerrel, Őrlő utcával, amelyet feltehetően a Szentpétermártír külvárost átszelő patak mellé (mai Vitéz utca) helyezhetünk. *Ld. Molnár utca, Szt. Péter utca*

Csorgó utca

1472: in platea *Fleek* vocata prope fontem *Chorgo* vocatam (MOL Dl 17323); 1479: in vico *Chorogkuth* vocato (MOL Dl 18208); 1505: Farkas Alcz in platea *Chorgo* (MOL Dl 38658); 1510k: Farkas Alcz in *Chorgowcha* … Farkas Ach in *Chorgokwth* … Michael Tragar in *Corgowcha*, ad sanctum Petrum penes Danubium … Petrus litteratus aput sanctum Petrum in platea *Chorgo* … Martinus Kapas in *Chorgowcha*, penes *Chorgokuth* … relicta Francisci Fesethew in descensu circa *Chorgokuth* (Veszp. k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

Ismeretlen fekvésű utca a Szentpétermártír városrészben. Elnevezését egy közkútról, a Csorgókútról kapta, amely neve alapján ítélve talán foglalatba fogott forrás lehetett. Nem tudunk ugyanis arról, hogy mesterséges úton vezettek volna vizet a városrészbe, bár ez a lehetőség sem zárható ki. A Várhegy oldalán több helyen ismerünk manapság már szivárgókkal elvezetett forrásokat. Hogy a Csorgókút valóban

[374] 1510k: *„Petrus Kapas ad sanctum Petrum aput Iohannem Penzwalto"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[375] Draskóczy 1999. 257–267.

[376] Draskóczy 1999. 262.

[377] Szücs 1955. 79–80, valamint ld. Pápai-Páriz *Dictionarium*, a *Régi Magyar Glosszárium* és a *Lexikon des Mittelalters* vonatkozó szócikkeit.

[378] Kubinyi 1964. 129–141.

a Várhegy oldalában fakadt bizonyítja az 1510 körüli dézsmajegyzékben összeírt Festö Ferenc özvegyének szállása, amely a lejtön, a Csorgókút környékén volt. A ma ismert források egyike a Hunfalvy utca 2. telken esetünkben nem jöhet számításba, hiszen a hegyoldalban túlságosan magasan fekszik. Érdekesebb a Donáti u. 24. szám alatti telken lévő forrás, amelyet komolyan számba vehetünk a Csorgókút helyszíneként. Ez a forrás a hegyoldal egy kisebb völgyének alján fakad, a domonkos kolostor alatt. Az innen elfolyó víz a mai Szilágyi Dezső tér, vagyis a 17. század végi Alsó Piac / *Untere Marckh* környékén érte el a Dunát. Az újkori piactérnek középkori elözménye nem ismert, mivel nem rendelkezünk a kérdés vizsgálatához használható látképpel, vagy térképpel, régészeti ásatás pedig még nem folyt a téren. Forrás és piac között azonban a középkorban is kapcsolat volt, mivel a Csorgókút mellett említették meg oklevelekben a Flek utcát is, amely a vásár részét képezte. Összefoglalva az elmondottakat, a vásár helyét mindenképpen a hegyoldalban lévő kút alatt kell keresni. Továbbá feltételezhetjük, hogy ez a helyszín a Donáti u. 24. számú telken lévő forrás alatt terült el.

Feltehető, hogy a Flek utcanév, ugyanazt a házsort jelölte meg, mint a dézsmajegyzékekben ránkmaradt Csorgó utca kifejezés, mivel mindkettöt a kút környékén írták le. (1472. V. 25.) A Csorgó utcában számos lakost számbavettek a dézsmajegyzékekben. A Csorgókút mellett, vagy környékén írták össze Takács Mihályt, Kapás Mártont, Korcsolyás Lukácsot, Cseh Gergelyt és Festő Ferencet. A Csorgó utcában jegyezték fel Ács Farkast, Tavali Bálintot, Szalmás Jánost, Beremenyi Gergelyt, Báti Györgyöt, Szabó Ferencet az utca végén, Péter deákot a Szt. Péternél, valamint Tragar Mihályt a Szt. Péternél a Duna partján, és a nála lakó Zámbó Tamást és Kapás Tamást. [379] *Ld. Flek utca, Kisvásár*

Flek utca

1472: in platea *Fleek* vocata prope fontem *Chorgo* vocatam (MOL Dl 17323); 1473: in platea *Flek* vocata (MOL Dl 17500)

Ismeretlen fekvésű utca a Szentpétermártir városrészben a Csorgókút környékén. (A Csorgókút feltételezhető helye: *ld. Csorgó utca*) A német *Fleck* szó térséget is jelölhet, ezért joggal következtethetünk arra, hogy a Flek utca kifejezéssel a vásár egy részét nevezték meg igy. A Budán tartott két országos vásár egyikét, a Kisasszony-napit a váralján tartották. Ezt egyértelmű szavakkal olvashatjuk III. András több oklevelében, amelyekkel a szigeti apácáknak járó vásárvám fizetésére utasította a várost.[380] Megismétli ugyanezt a helyszínt Zsigmond király 1429-ben kelt oklevele.[381] A budai Jogkönyv két országos vásárt tartott számon, ezek egyikét Felhévizen (németül Aigen) tartották Pünkösdkor. A másik vásárt a Jogkönyv *„Anger Jahrmarkt"*-nak nevezi, amelyet ezek szerint a kisasszonynapi vásárral azonosíthatunk. Az *Anger* és *Fleck* kifejezések egyaránt a városon belüli, házakkal körülvett

[379] 1505: *„Michael Thakacz prope Chorgokwth ... Thomas Zambo apud Michael Tragar ... Farkas Alcz in platea Chorgo ... Martinus Kapas penes Chorgokwth ... Franciscus Fessethew prope Chorgokuth ... Valentinus Thawaly ... Gregorius Beremenj in Chorgo ... Lucas Korcholas in platea Chorgo ... Thomas Kapas apud tragar Mihal in platea Chorgo ... Gregorius Cheh prope Chorgokuth ... Iohannes Zalmas in plate Chorgo"* (MOL Dl 38568); 1510k: *„Michael Thakacz penes Chorgokwt ... Michael Tragar in Corgowcha, ad sanctum Petrum penes Danubium ... Petrus litteratus in Chorgowcha, aput sanctum Petrum in platea Chorgo ... Farkas Alcz in Chorgowcha, in Chorgokwth ... Martinus Kapas in Chorgowcha ... Franciscus Zabo in platea Chorgo in fine ... relicta Francisci Fesethew in descensu circa Chorgokwt... Valentinus Thawaly in platea Corgo ... Gregorius Beremenj in Chorgowcha ... Georgius Bathy in Chorgowcha ... Lucas Kortholyas penes Chorgokwth ... Gregorius Cheh"* (Veszp. k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[380] A Kisasszony-napi vásár IV. László király idején keletkezett. Hamisított, vagy kierőszakolt privilégiumát a 14. században már általánosan elfogadták, és példaként használták. (1287. VI. 23./1364. XII. 20. – Brassó v. lt. Privilegia nr. 5; *BTOE* I. 214. sz.) Helyére ld.: 1290. IX. 6.: „universitati civium de castro *Budensi*, de *Pesth*" „ab occupatione tributorum...tempore nundinarum vestrarum penitus cessaretis" „ab impeditione dictorum tributorum et maxime in foro, quod extra castrum tempore nundinarum vestrarum ordinastis celebrari" (MOL Dl 1424; *BTOE* I. 241. sz.) A helyszín kijelölésével a polgárok feltehetően ki akartak bújni a vámfizetés kötelezettsége alól, ezért 1290–1313 között több peres irat és királyi utasítás is született az ügyben. 1313-ban az esztergomi érsek királyi megbízásból döntött az apácák javára, IV. Béla király 1255-ös kiváltságlevelének szavait: *„extra districtum castri"* a váralján és a régi Pestre is értelmezve. (1313. XII. 2. – MOL Dl 1837; *Str* II. 778. sz.)

[381] 1429. IX. 23.: „proventus tributi tempore nundinarum in festo nativitatis virginis gloriose singulis annis in suburbio eiusdem civitatis *Budensis* celebrari consuetarum ipsis dominabus iuxta constitutiones et ordinationes privilegiales divorum regum provenire debendos" (MOL Dl 12126; *BTOE* III. 955. sz.)

nagyobb teresedésre utalnak. A dézsmajegyzékekből ismert még a Kisvásár kifejezés is, szintén a Szentpétermártír városrészben. Pontos kapcsolatát a Flek utcával nem ismerjük, de feltételezhetjük, hogy ugyanannak a vásártérnek egyes részeit nevezték meg különféle neveken a forrásokban.

1472-ben Poklostói Gál eladta a Flek utcában a Csorgó kút környékén álló házát Nagyváti Albertnek és testvéreinek Kelemennek és Gáspárnak 32 forintért. A ház korábban Péter szíjgyártó, budai polgáré volt, de tőle zsidók kezére került, akiktől Gál váltotta ki 32 forintért Péter számára. Ő azonban az összeget nem tudta megadni, és a ház Gál tulajdonába került. (1472. V. 25.)

Poklostói Gál, királyi kancelláriai jegyző volt.[382]

Nagyváti Albert, László fia, életrajzi adatait ld. Szt.György piac – keleti oldal.

Nagyváti Kelemen, László fia, 1450–52 között a bécsi egyetemen tanult, majd az 1460-as években kancelláriai jegyző lett.[383]

Albert egy év múlva elcserélte ezt az ingatlant, amelyet ekkor már újjáépítettnek mondtak, Nagylucsei Orbánnal és testvéreivel annak Szt. János kapu melletti házára. (*ld. Szt. György piac – keleti oldal*) A szomszédok ekkor János ágyúsmester és Imre vászonkészítő voltak, a házhoz egyébként istálló, udvar és kis kert is tartozott. (1473. X. 16.)

Nagylucsei Orbán életrajzi adatait ld. Szt. György piac – keleti oldal.

Néhány évvel később az egyik szomszédos ingatlanról maradtak ránk adatok annak kapcsán, hogy ez is Nagylucsei kezébe került. 1479-ben Német Miklós a Csorogkút utcában álló házát, amely után évi 1 forint bért fizetett a Szt. Lélek ispotálynak, eladta Nagylucsei Orbánnnak és testvéreinek 50 forintért. A prépost a bért is megváltotta örökre az ispotálynál 25 forintért. A ház egyik szomszédos ingatlana ekkor már Orbán kincstartóé volt, míg a másik szomszédban Miklós pénzverő lakott. (1479. IV. 30.) *Ld. Csorgó kút utca, Kisvásár*

Halász utca / bei den Fischwegen

[1403–1439]: *pey den vischwëgen* (*Ofner Stadtrecht* 110. sz.); 1505: Emericus Halaz in platea eorum ... prope sanctum Stephanum, ... Paulus Halaz in platea piscatorum apud Blasium Ban ... Thomas Nezmeny in platea *Halaz* (MOL Dl 38658); 1510k: Emericus Halaz penes Danubium ...ad sanctum Stephanum, ...Gregorius Halaz in *Halazwcha* penes domum Petri Hindj (Veszp. k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608); 1513: in platea *Halazwcza* (MOL Dl 106083. Prot. Bud. 227–228)

A budai királyi palota ellátására rendelt királyi halászok jogilag önálló közösséget alkottak a város területén belül, különálló lakóhelyüket általában Halász utca néven nevezik meg a források.[384] A dézsmajegyzékek őrizték meg számunkra a legtöbb, mintegy tizenhárom halász nevét (Hans Kresling halász bíró, Imre mester, (Kun?) István, Neszmélyi Tamás, Tót János, Nagy Gergely, Faggyas János, Pesti Antal, Német Miklós, Pál, Benedek, Orbán és Demeter halászok) és a hozzájuk kapcsolt változatos helyrajzi megnevezéseket.[385] A halászok száma ennél nyilván magasabb volt, hiszen csak a szőlőtulajdonosokat ismerjük közülük. Érdemes utalnunk a német mészárosok céhére (*ld. Mészáros utca*), ahol a fennmaradt céhkönyv névjegyzéke és a dézsmalajstrom összevetéséből kiderült, hogy a mészárosoknak

[382] Bónis 1971. 234, 236.

[383] Bónis 1971. 233.

[384] 1474. V. 3.: „Iohannes Chryslyn et Albertus magistri piscatorum nostrorum de eodem suburbio [civitatis nostre *Budensis*] ad nostrum regale palatium spectantium" (BFL Mohács előtt okl. gyűjt. 9, MOL Df 286056) Nem tévesztendők össze a halárusokkal, akik városi polgárok voltak és külön céhet alkottak. Jogi önállóságuk alapján jogosan feltételezhetjük a város területén belül földrajzi elkülönülésüket is, hiszen aligha állhattak városi ingatlanokkal keverten a királyi vár uradalmához tartozó házaik. Az önálló utcanév is erre az elkülönültségre utal. Jellemző az is, hogy az alább idézett mindkét oklevelet a budai káptalan és nem a város tanácsa előtt állították ki ingatlan ügyletek kapcsán.

[385] 1505: „*Iohannes halaz biro ... Emericus Halaz prope sanctum Stephanum, Emericus Halaz in platea eorum ... Stephanus Kun apud magistrum Emericum Halaz ... Thomas Nezmeny in platea Halaz ... Thomas Halaz Fysser ... Paulus Halaz in platea piscatorum apud Blasium Ban ... Clemens Budoso apud Ban Balas ... Albertus Kyral prope Danubium ... Benedictus Halaz penes Danubium ... Iohannes Thot Janko halaz apud Benedictum Halaz ... Gregorius Halaz magnus ... Iohannes Fagyas Halaz ... Demetrius Halaz ... Antonius Halaz alias de Pesth ... Nicolaus Halasz Nemeth ... Nicolaus Thoth halaz*" (MOL Dl 38568)

csak kevesebb, mint fele rendelkezett szőlővel. A halászok vezetőit a céhekhez hasonlóan mesternek is nevezték, azonban közösségük nem céhes jellegű polgári társaság volt, hanem királyi szolgáltatónép, ezért a pesti királyi hajósokhoz hasonlóan élükön bíró állt. Kérdés azonban, hogy minden halász nevű személy a királyi szolgáltató népekhez tartozott-e. A polgárok között is voltak ugyanis halászok, akiket sok esetben halárusoknak neveznek forrásaink, így különböztetve meg őket a királyi halászoktól.

Az utca nevét Imre mester, Pál, Tamás és Gergely halászok neve mellett írták ki. Az első közülük Imre mester, akinek a neve mellett nem csak a Halász utca, hanem a Szt. István környékén és a Dunánál megjelölések is szerepelnek. Természetes, hogy a halászok a Dunához közel laktak, Kresling halászbíró és Benedek halász nevénél – akinél Tót Jankó halász is lakott – szintén a Duna mellett kifejezéseket olvashatjuk. István halász ugyancsak a Szt. István kolostor mellett élt Hajós Tamásnál. A Halász utcában összeírtak között második Pál halász, akit Bán Balázsnál írtak össze, akárcsak Bujdosó Kelement. A harmadik halász Tamás, akit a jegyzékben Neszmélyi előnévvel is illetnek és a Szt. János fürdő felett jelzőt is olvashatjuk neve mellett. Környékén lakott Nyírő Gergely. Végül Gergely halászról megtudjuk a jegyzékből, hogy Hindi Péter háza mellett élt.

Nemes Hindi Péter házát egyébként más okleveles forrás is megemlíti. 1513-ban a budai káptalan előtt a nemes Hindi Ábrahám, a néhai Hindi Péter testvére átadta bizonyos birtokrészeit, Halász utcai házát és Péter ingó és ingatlan javait Péter özvegyének, Dorottyának és gyermekeinek, Jeremosnak, Miklósnak, Annának és Brigittának 50 forint értékű sóért és más egyéb javakért. (1513. VIII. 8.)

Az eddig ismertetett adatok alapján arra következtethetnénk, hogy a Halász utca az ágostonos kolostor környékén és a Szt. János fürdő környékén, a Duna partján helyezkedhetett el.

Bonyolítja azonban az eddig megismert képet, egy további forráscsoport. 1517-ben a budai káptalan előtt a néhai Kis Demeter kiskorú fia, Péter átadta házát Orsolyának, a néhai Faggyas János özvegyének hálából azért, mert ő csecsemő korában elvesztette a szülei és megfertőződött a gyógyíthatatlan leprával, Orsolya pedig táplálta, gondozta és nevelte. A ház szomszédai Rác Bálint és Tétényi Orbán voltak. (1517. IX. 19.) Az oklevél összes szereplője ismert a dézsmajegyzékekből. Faggyas János a halászbírónál, Kreslingnél lakott. Kis Demeter az 1510-es dézsmajegyzék szerint Felhévizen Borbély (Ragusai) István háza környékén lakott a Dunánál, mindkét szomszédot pedig a Veres-torony mellett írták össze.[386] A Veres-toronyról tudjuk, hogy a Szentpétermártír városrészben a Duna partján állt (*ld. Veres-torony*), ezért ezt az adatot nehéz egyeztetnünk a korábban ismertetettekkel. Arra is gondolhatnánk, hogy Faggyas özvegye a Halász utcától távol eső helyen kapta a házat, és ezáltal feloldható lenne a helyrajzi azonosítás nehézsége. Ebben az esetben azonban azzal kellene számolnunk, hogy a Halász utcától távoli Veres-torony környékén is laktak halászok. *Ld. Szentistván, Szt. István protomártír ágostonos kolostor, Szt. István utca, Szt. János fürdő, Mészáros utca*

Hosszú utca

1510k: Blasius Wachy ad sanctum Petrum penes cimiterium / ad sanctum Petrum in *Hwziwcha* ...Michael Kapas ad sanctum Petrum in *Huzivwcha* aput Stephanum Cheh ... Sebastianus Sedj ad sanctum Petrum in longa platea in domo Martini Wasswarj ex opposito Gelherd Tho ... Elias Kapas apud sanctum Petrum in *Hozywwcha* (Veszp. k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

1510k: *„Johannes Crisling ad Danubium ... Iohannes Fagyas halaz aput Iohannem Crinigh ... Demetrius Halaz circa Veresthoron aput Thomam Barkas ... Stephanus Halaz penes sanctum Stephanum aput Thomam Hayos ... Emericus Halaz penes Danubium, Emericus Halaz ad Danubium, Emericus Halaz ad sanctum Stephanum ... Gregorius Halaz in Halazwcha penes domum Petri Hindj ... Thomas Nezmeri supra balneum sancti Iohannis ... Thomas Frisser ... Gregorius Nyrew prope Thomam Frisser ... Benedictus Halaz penes Danubium ... Iohannes Thot aput magistrum Benedictum Hazaz (!) ... Antonius Halaz aput generum magistri Emerici ... Urbanus Halaz ante Veresthoron aput Urbani Philip"* (Veszp. k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[386] 1505: *„Urbanus Thethemy prope Veresthoron* (MOL Dl 38658); 1510k: *Demetrius Kys in superioribus termis ad Danubium prope domum Stephani Barber ... Valentinus Racz penes Veresthoron"* (Veszp. k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

Feltehetően a mai Fő utcával azonos utca a Szentpétermártír városrészben. Kizárólag az 1510 körül készült dézsmajegyzék hagyományozta ránk nevét. Az ebben szereplő Váci Balázs a Szt. Péter templom temetője mellett lakott a Hosszú utcában. Ismert egy házcsoport, amely Thomas Gerhard háza környékén terült el a Molnárszer és a Hosszú utca találkozásánál. (*ld. Malomrév*). Csekes Pétert a Hosszú utcában Vid mészáros mellett írták össze, akit 1513-ban egy Mészáros utcai ház szomszédságában jegyeztek fel. (1513. IV. 20.) (*ld. Mészáros utca*) A többszörös utcakeresztezés igazolja az utca nevét, a hosszan elnyúló útvonalat, amely leginkább a Dunaparton vezető, a római korból származó limes út örökösével a mai Fő utcával azonosítható.

A dézsmajegyzékek tanúsága szerint a fentieken kívül a Hosszú utcában lakott Szőlősi Benedek, István deák, Kapás Illés, Kapás Mihály, Sédi Sebestyén, Vasvári Márton, Keresztes Márton, János kovács, Tatai Lukács és Váci Balázs.[387] *Ld. Szt. Péter mártír plébániatemplom, Molnár utca, Mészáros utca*

Szt. István utca

1441: in platea vero sancti Stephani (Eszt. Érs. lt. U 46, MOL Df 249009)

Ismeretlen fekvésű utca a váralján, amelynek egyetlen említése az 1441-es határjárásban található. Az utcát a Boldogasszony és a Szt. Péter mártír plébánia határvonalán, a hegyoldalon lefelé haladva az Örmény utca és a Duna melletti utca között sorolták fel. A *castrumban* megfigyelhető analógiák alapján ezt az utcát az ágosotonos kolotor és templom nyugati homlokzata, bejárata előtt lehetne elképzelnünk, amely valóban a hegyoldalon helyezkedett el. 1441-ben Szláv Kelemen és egy bizonyos Kassai nevű ember háztulajdonát említették meg az utcában.[388] *Ld. Szentistván, Szt. István protomártír ágostonos kolostor, Örmény utca*

Kisvásár

1505: Iohannes Was ad sanctum Petrum prope *Kyswasar* (MOL Dl 38658); 1510k: Thomas Almas ad sanctum Petrum in *Kyswasar* ... Dominicus Wasfazekgiartho in *Kyswasar* (Veszp. k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

Vásártér a Szentpétermártír városrészben, a plébániatemplom környékén, amelynek pontos helye ismeretlen. A kifejezés egyedül a dézsmajegyzékekben fordul elő, ezért nem tudjuk, lehet-e egyeztetni az oklevelekből ismert *platea Flek* kifejezéssel, amely szintén a vásártérrel hozható összefüggésbe. A vásárral kapcsolatos ismereteinket már ott ismertettük. (*ld. Flek utca*)

A dézsmajegyzékek tanúsága szerint a Kisvásáron lakott Felhévizi Kalmár János, a német János varga, Vasfazékgyártó Domonkos, Szabó Domonkos, Vas János és Almás Tamás. Vas János özvegyét Cseh Balázs házában írták össze a Szt. Péternél, Farkas Pált Cseh Balázsnál a Szt. Péter mártír plébániatemplom környékén, magát Cseh Balázst is a Szt. Péternél jegyezték fel.[389]

---

[387] 1505: *„Elias Kapas ad sanctum Petrum ... Martinus Keresthes ad sanctum Petrum ... Stephanus litteratus ad sanctum Petrum apud Benedictum Zellesy"* (MOL Dl 38568.); 1510k: *„Blasius Wachy ad sanctum Petrum penes cimiterium / ad sanctum Petrum in Hwziwcha ...Michael Kapas ad sanctum Petrum in Huzivwcha aput Stephanum Cheh ... Sebastianus Sedj ad sanctum Petrum in longa platea in domo Martini Wasswarj ex opposito Gelherd Tho ... Elias Kapas apud sanctum Petrum in Hozywwcha ... Lucas Thatay ad sanctum Petrum in Hwziwwcha aput Iohannem fabrum / ad sanctum Petrum circa Iohannem fabrum ... Martinus Keresthes ad sanctum Petrum in Hwziwcha ... Petrus Chekes ad sanctum Petrum in Huzwwcha penes Wid Mezarus ... Benedictus Zelewssj ad sanctum Petrum in Hwzwwcha"* (Veszp. k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[388] 1441: „... item platea vero sancti Stephani a parte Cassay [... ... ...] ad [prefatam ecclesiam] sancti Petri domus vcze (?) Clementis Sclavi penes [... ...]um ad ecclesiam beate virginis..." (Eszt. Prim. lt. U46, MOL Df 249009)

[389] 1505: *„Iohannes Kalmar de Felhywyz in Kysvasar ... Iohannes suttor Almanus in Kysvasar ... Dominicus Wasfazekgiartho ... Dominicus Zabo prope Kysvasar ... Iohannes Was ad sanctum Petrum prope Kyswasar ... Blasius Cheh ad sanctum Petrum"* (MOL Dl 38658); 1510k: *„Thomas Almas ad sanctum Petrum in Kyswasar ... Dominicus Wasfazekgiartho in Kyswasar ... Relicta Iohannis Was ad sanctum Petrum in domo Blasi Cheh ... Paulus Farkas circa sanctum Petrum aput Blasium Ceh"* (Veszp. k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

Kolbász utca

1505: Mattheus Veres ad sanctum Petrum in platea *Kolbaz* (MOL Dl 38658); 1510k: relicta Mathei Veres in *Cholbazwcha* ... Laurentius Zobonya circa sanctum Petrum in *Colbazwcha* ... Thomas Fazokas ad sanctum Petrum in *Kolbazwcha* ... Benedictus Kallay in platea *Colbacz* (Veszp. k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

Ismeretlen fekvésű utca a Szentpétermártir városrészben, amelynek neve egyedül a dézsmajegyzékekben fordul elő. 1505-ben ugyan csak Veres Máté lakóhelyeként adták meg a Kolbász utcát, 1510 körül azonban nyolc személy neve mellé jegyezték fel ezt az utcanevet: Veres Máté özvegye, Szobonya Lőrinc, Fazekas Tamás, Kapás István, a Szekeres Gergely mellett lakó Horvát György, Jász Péter, Kállai Benedek és a Péter borbély mellett lakó Makranci Mihály.[390] Utóbbit 1505-ben Szalai Mihálynál írták össze, akiről viszont megtudhatjuk, hogy a Dunánál lakott. Szalain keresztül ideköthetünk egy Duna-parti házcsoportot, amelyet Gáspár deák, budai albíró házához viszonyítottak. Ezen ház környékén írták össze Szabó Ágostont, Nyakas Balázst, Kapás Andrást, Pálfi Jánost, Demeter deákot, Mohácsi Gergelyt, Ihos Jánost, Szalai Mihályt, Borbély Pétert és Makranci Mihályt.[391]

Helyrajzi megfigyeléseink szerint a Szentpétermártir városrészben elterülő Kolbász utca, vagy annak egy része tehát érintkezésben állt a Duna-parttal.

Mészáros utca / Fleischer Gasse

1411: in vico carnificium ... *in der flascher gassn* (MOL Dl 9821, *BTOE* III. 579. sz.); 1458: in platea carnificium (Pannonh. Főapátság. lt. Tihany 18–2, MOL Df 208415); 1504: in platea carnificium thewtonicorum (MOL Dl 46663); 1505: Thomas Mezarus in platea *Mezarus* (MOL Dl 38658); 1510k: Farkas Innep in platea *Mezarus* ... Antonius Kymyes in fine *Mezarwswcha* ... Nicolaus Hertaff *mezarus* in platea *Mezaros* (Veszp. k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608); 1513: in vico *Mezaroswcza* vocato (MOL Dl 106083. Prot. Bud. 189)

Ismeretlen fekvésű utca a váralján, a Duna közelében. A szerencsés forráshagyományozódás következtében a mészárosokról jóval több adat áll rendelkezésünkre, mint a többi budai céhről, mesterségről. A budai német mészárosok céhének középkori kivátságlevelei, valamint céhkönyve a törökkor viszontagságait átvészelték, majd visszakerülve megőrződtek a főváros levéltárában. A céhkönyv különösen alkalmas a forráselemzésre, hiszen minden évben felsorolja az összes céhes mestert 1500-tól kezdve egészen 1529-ig a német lakosság távoztáig. Mindez érdekes vizsgálatra ad alkalmat: az 1505-ös és 1510-es évek névsorait összevethetjük a dézsmajegyzék adataival.

A céhkönyv 1505-ben 38 mester nevét tartalmazza, 1510 körül pedig 41 mester nevét. Néhány év alatt meglehetősen nagy volt a mesterek cseréje, mivel a két listában csak 26 név egyezik.[392]

---

[390] 1505: *„Mattheus Veres ad sanctum Petrum in platea Kolbaz ... Laurentius Zobonya ... Georgius Horwat ad sanctum Petrum ... Michael Makranczy ad sanctum Petrum apud Michaelem Zalay"* (MOL Dl 38658); 1510k: *„relicta Mathei Veres in Cholbazwcha ... Laurentius Zobonya circa sanctum Petrum in Colbazwcha ... Thomas Fazokas ad sanctum Petrum in Kolbazwcha ... Stephanus Kapas in platea Kolbazwcha ... Georgius Horwat in platea Colbazwcha penes Gregorium Zekeres ... Petrus Jaz ad sanctum Petrum in Kolbazwcha ... Benedictus Kallay in platea Colbacz ... Michael Makranczy ad sanctum Petrum penes Petrum barberium in Kolbazwcha"* (Veszp. k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[391] 1505: *„Caspar Polgar hospitalis ... Augustinus Zabo ad sanctum Petrum ... Blasius Nyakas ad sanctum Petrum ... Andreas Kapas apud Blasium Nyakas ... Michael Makranczy ad sanctum Petrum apud Michaelem Zalay ... Iohannes Palffy ad sanctum Petrum prope Gasparem Polgar"* (MOL Dl 38568); 1510k: *„Caspar litteratus subiudex Budensis ... Caspar Polgar ad sanctum Petrum ... Augustinus Zabo prope Caspar Polgar ... Blasius Nyakas ad sanctum Petrum prope Caspar Polgar ... Demetrius litteratus ad sanctum Petrum prope Caspar Polgar ... Iohannes Ihos ad sanctum Petrum prope Caspar Polgar ... Michael Zalay ad Danubium aput Iohannem Ihos ... Michael Makranczy ad sanctum Petrum penes Petrum barberium in Kolbazwcha ... Petrus barberius ad sanctum Petrum"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[392] BFL Mohács előtti okl. gyűjt. 8. A listák tartalmazzák a mester jogú özvegyeket is. Ha az özvegyek férjhez mentek, a későbbi listában már férjük neve alatt szerepel ugyanaz az üzlet, ez az egyik oka a két lista közötti jelentős eltérésnek.
1505: Peter Farkas, Caspar Stangel, Thomas Schawr, Mert Schus, Hans Nüssel, Thomas Hakker, Vago Janus, Niclas Reichel, Hans Edelman/Siebenbürger, Hans Kren, Jörig Eyschiel, Wolfgang Tiboldt, Andrasch Aldot, Stephan Cherbokor, maister Filip, maister Michel Pehem, Sigismund Woczner, Wolfgang Sambperel, maister Pangracz, Stephan Plössel,

Az 1505-ben készült bordézsmajegyzékben a Mészáros utcában írták össze Fülöp, Tamás, István, György, Mihály és Mátyás mészárosokat, valamint Csőgyártó Jánost. (A céhkönyvben megfeleltethetjük: maister Philip, Thomas Schauer, vagy Tibold, vagy Hacker (?), Stephan Cserbokor, vagy Titsch (?), Georg Kramer, vagy Eisschiel, vagy Ruprecht (?), maister Michael, Matthias Haiden mesterekkel). Az 1505-ös dézsmajegyzékben szerepelnek további mesterek nevei is, akiknek ebben a listában nem adták meg lakóhelyét, de a későbbi, 1510 körül készült jegyzékből megállapítható, hogy szintén a Mészáros utcában laktak. Ezek a további mesterek: Nagy Farkas, Római Farkas, Torma János, Farkas Péter, Hertaff Miklós mészárosok (Wolfgang Romauer, Hans Kren, Farkas Péter, Nikolaus Siebenbürger, aki csak az 1511-es céhlistán szerepel először). Erdélyi János és Sws Márton lakóhely megjelölése nélkül szerepel a dézsmajegyzékben, de őket is tartalmazza a céhkönyv. (Hans Siebenbürger/Edelman, Martin Schuss) Császár Márton mészárost (Martin Kaiser) a Szt. János fürdő mellett, Sánta Farkas mészárost (Wolfgang Tiboldt, vagy Schuss?) pedig a Csűr környékén jegyezték fel a dézsmajegyzékben.[393] A céhkönyvbe bejegyzett 38 mester közül tehát csak 14-nek volt szőlője ebben az időben.

Rajtuk kívül az 1505-ben készült dézsmajegyzékben szerepel még Benedek mester mészáros, Balázs mészáros és Korponai János mészáros, akiket nem ismerünk a céhkönyvből. Nyilván azért nem, mivel a magyar mészárosok közé tartoztak. Benedek mester a Szombathelyen lakott, ahol tudjuk, hogy szintén voltak mészárszékek. Balázs mészárost Bárkás Ádám mellett írták össze, ezért feltehetően a Duna közelében élt.[394]

Az 1510 körül készült dézsma jegyzékben a Mészáros utcában írták össze Bodó János, Ünnep Farkas, Lopreyth György, Nagy Farkas, Római Farkas, Hertaff Miklós, Torma János, Farkas Péter, valamint Tamás, Róbert, György, István és Mihály mészárosokat, azonkívül Kőműves Pált és Antalt és Szíjgyártó Ferencet. (A céhkönyvben megfeleltethetők: Hans Bodo, Wolfgang Feiertag, Georg Ruprecht, Wolfgang Romauer, Nikolaus Siebenbürger, Hans Kren, Peter Farkas, Thomas Schauer, v. Hacker, v. Tibold (?), Ruprecht Kohler, v. Reichel (?), Georg Eisschiel, v. Kramer (?), Stephan Titsch, Michael Behem mesterekkel). Erdélyi János (Hans Siebenbürger/Edelman) és Sws Márton (Martin Schuss) most is lakóhelye feltüntetése nélkül szerepeltek a jegyzékben. Sánta Farkast a Csűr mellett, Császár Mártont (Martin Kaiser) pedig a Szt. János fürdő mellett jegyezték fel. Szerepel még rajtuk kívül Répás mészáros (Ruprecht?), aki Császár Mártonnál lakott. A céhkönyv 41 mestere közül 17 mester bírt szőlővel, ez nagyjából hasonló arány, mint az 1505-ben megfigyelt.

Pusztán az okleveles forrásokból jóval szerényebb képet kapnánk, azonban a két jegyzék ismeretében az oklevelek hasznosan kiegészítik ismereteinket. 1504-ben Hans Arnold budai esküdt eladta a Német mészárosok utcájában álló házát a céhkönyvből már ismert Wolfgang Schuss mészárosnak 140 forintért. A ház után évente 1 forint járadékot kellett fizetni a Szt. Pál utcában lévő szegényháznak. A szomszédok Paul Langenberger gazdag posztónyíró és a jegyzékből szintén ismert Jakab mészáros

Wolfgang Schus, Steffan Tichs, Thomas Tiboldt, Mert Kaiser, Mathes Haiden, Jörig Kramer/Ladendorfer, Wolfgang Ramawer, maister Jacob, Caspar Meindel, Jörig Ruprecht, Wolfgang Feirtag, Wolfgang Schmid/Koach, Waxin, Mertin, Achazin, Hans Anthalin, maister Faltenin

1510: Caspar Stangel, Wolfgang Schreiber, Thomas Schawr, Mert Schus, Hans Nüssel, Niclas Reichel, Tomas Hakker, Hans Siebenbürger/Edelman, Michel Pehem, Thomas Tiboldt, Hans Bodo, Wolfgang Tiboldt, Stephan Cherbokor, Peter Farkas, Hans Kren, Jörig Eyschiel, Sigismund Woczner, Wolfgang Sambperel, Stephan Plössel, Stephan Tichs, Mert Kaiser, Mathes Haiden, Jörig Ladendorfer/Kramer, Jörig Ruprecht, Wolfgang Feirtag, Wolfgang Schmid/Koach, Hans Schus, Hans Weidner, Wolfgang Nuspam, Peter Günser, Mathes Rar, Frantz Guba, Wolfgang Czechel, Ruprecht Koler, Sebastian Koppel, Ruprecht Reichel, Wolfgang Schussin, Mathes Füesslin, maister Valtanin, maister Sigismundin

[393] 1505k: *„Philippus Mezarus in platea eorum ... Thomas Mezarws in platea Mezarus ... Stephanus Thylcz in platea Mezarus ... Georgius Mezarws in platea Mezarus ... Michael Mezarws in platea Mezarus ... Matthias mezarus in platea eorum ... Johanne Chywgyartho in platea Meszarus ... Farkas magnus Mezarus ... Farkas Romay mezarus ... Johannes Torma mezarws ... Petrus Farkas mezarus ... Nicolaus Hertaff mezarus ... Johannes Erdely mezarws ... Martinus Sws mezarws ... Martinus Casar ... Farkas Santa mezarws"* (MOL Dl 38658)

[394] 1505: *„Benedictus Mezarus mag. prope Mariam Magdalenam ... Blasius Mezarus penes Adam Barkas ... Johanes Korponay mezarws"* (MOL Dl 38568)

(maister Jakab) voltak, a házzal szemben pedig Cserbokor István (Stephan Cherbokor) és Wolfgang (a céhkönyvben többet is ismerünk: Tiboldt?, Sambperel?, Schuss?, Romauer?, Feiertag?) mészárosok laktak. (1504. III. 17.)

Hans Arnold nürnbergi kapcsolatokkal rendelkező nagykereskedő, posztót az udvarnak is szállított, 1491-ben esküdt, 1498-ban pénzbíró, 1501-ben és 1504-ben újból esküdt volt, házzal Bécsben is rendelkezett.[395]

Paul Langenberger posztónyírőnek jelentős összeggel (955 forint 50 denár) tartozott 1525-ben a királyi kincstár, 1516-ban és 1520-ban a Krisztus Teste céh elöljárója volt.[396]

1513-ban básti Cikó Gápár zálogosította el Mészáros utcai házát Paksi Balázs budai prépostnál 36 forintért, amelynek szomszédai akkor Vid mészáros és Szalai Lukács voltak (1513. IV. 20.) Vid mészáros szerepel a német mészárosok céhkönyvében (1500 – her Veit), a neve mellé kitett her szócska arra utal, hogy esküdt polgár volt. Az 1510 körül készült dézsmajegyzékben Csekes Pétert Vid mészáros mellett írták össze a Hosszú utcában, a Szt. Péter városrészben.[397] Vid mészáros ekkor már mintegy tíz éve nem szerepelt a céh névjegyzékében, házát viszont számontartották: 1515-ben Wolfgang Nussbaum a céhtől megvett egy házat, amely egykor Veit mesteré volt. (1515. III. 14.)

A 15. századból két említését ismerjük a Mészáros utcának. A legkorábbi adatunk 1411-ből származik. Nikolaus Graczar adta el ekkor Mészáros utcai házát az újbányai származású Nikolaus-nak (*von Kunigsperg – de monte regis* = Újbánya) 32 forintért. (1411. IX. 30.) A ház szomszédai Nicolaus Schon és Nicolaus Polzel voltak. Kizárólag német nevű tulajdonosokat olvashatunk az oklevélben már ekkor is. Nem véletlen, hogy az oklevél hátára is németül jegyezték fel: *„yber ein haws in der flascher gassn"*. 1458-ban egy birtokcsere kapcsán Endrédi József fia Imre átadta Mészáros utcai házát a tihanyi bencés apátságnak. A szomszédban ekkor Hans Hortauf és Christian mészárosok laktak. (1458. V. 28.)

Hans Hortauf 1441–1464 között öt izben mutatható ki a tanácsban, mint esküdt.[398]

Endrédi (Somogyi) Imre, József fia, Újlaki Miklós familiárisa, több alkalommal baranyai, fejéri és somogyi alispán, 1445-ben és 1460-ban fehérvári kapitány, 1446-ban macsói vicebán, 1455-ben szigligeti várnagy, 1457-ben gesztesi várnagy volt.[399]

A fent ismertetett adatokból jól látható, hogy a dézsmajegyzékekben és oklevelekben feljegyzett Mészáros utca házainak többségében a német mészárosok céhének mesterei laktak. Rajtuk kívül csak néhány más foglalkozású iparost (Csőgyártó János, Szíjgyártó Ferenc, Kőműves Pál és Antal az utca végén), valamint két tehetős budai polgárt (Hans Arnold esküdt és Paul Langenberger nyírő), előkelő nemesi háztulajdonosokat ismerünk (Endrédi Imre, básti Cikó Gáspár), valamint a tihanyi apátságot. A mesterek ilyen sürü koncentrációja nem véletlen. Egy 1509-es peres iratból tudhatjuk meg, hogy a céh egyik háza a Duna partján a céh vágóhídja mellett emelkedett. Itt tartották az eladásra szánt halak tartóit. (1509. XI. 29.) A vágóhidat a Duna partján megemlíti már a Jogkönyv is. Rendelkezése szerint kizárólag a közös vágóhídon vághatták az állatokat a mesterek.[400] Bizonyára itt, a vágóhíd környékén kell keresnünk a céh mesterei által lakott utcát. Hogy pontosabban merre, azt csak néhány utalás alapján következtethetjük ki. Egyrészt a dézsmajegyzékekben a Mészáros utca megjelölés mellett sosem szerepel a Szt. Péternél kifejezés, amely sok más váralji utca esetében megtalálható, másrészt a német céh tagjai feltehetően inkább a német plébánia kötelékébe tartoztak. Ezért utcájukat a Boldogasszony plébánia területén, vagyis a váralja déli részén kereshetnénk. 1509-ben a mészáros céh a halárusokkal keveredett

[395] Kubinyi 1959. 98.j.; 1491. I. 20. – Eszt. k. m. lt. 64-2-3, MOL Df 238181; 1498. IX. 29. – Eszt. k. m. lt. 25-3-21, MOL Df 236393; 1501 – Erdődy cs. galgóci lt. 94-7-17; 1504. III. 17. – MOL Dl 46663

[396] Kubinyi 1959. 146.j.; 1516. V. 1. – Nürnberg v. lt. Urkunden des siebenfarbigen Alphabets nr. 3813; 1520. XI. 11. – Nürnberg v. lt. nr. 3877.

[397] 1510k: *„Petrus Chekes ad sanctum Petrum in Huzwwcha penes Wid Mezarus"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[398] Kubinyi 1973. 61.j.

[399] Engel 1996. II. 215.

[400] [1403–1439]: *„auf der gemain slachprugken pey der Tonaw"* (*Ofner Stadtrecht* 105. sz.)

vitába a Duna-parti haltartók helyét illetően, amelyek a szövegből következtethetően nem lehettek túlságosan messze egymástól. Márpedig a halászok lakhelyét, a Halász utcát szintén a váralja déli részére, az ágostonos kolostor környékére helyezhetjük. (*Ld. Halász utca*) További adalékot jelent Sánta Farkas mészáros, akit a Csűr, vagyis a királyi magtárak környékén írtak össze a dézsmajegyzékekben, a magtárakat pedig a mai Clark Ádám tér környékén a királyi vár közvetlen közelében kereshetjük. Érdekes Martin Kaiser (Császár Márton) mészáros házának jelzése a Szt. János fürdő mellett, amely valahol a ferences kolostor alatti Duna-parti szakaszon kereshető. A mészárosok mészárszékei egyébként a napi piac területén, a mai Tárnok utcában álltak. (*Ld. piaci rendtartás elemzése*) A vágóhídról naponta kellett a piacra a friss húst felszállítani, ez is amellett szól, hogy a vágóhidat a piachoz minél közelebb a váralja déli részén keressük. Az elmondottak arra indítanak, hogy a Mészáros utcát a váralján, az ágostonos kolostor és a királyi magtárak környékén keressük.

További, más irányba mutató adatokat ismertünk meg Vid mészáros (her Veit) háza kapcsán, amelyet 1510 körül a Hosszú utcában, a Szent Péter plébániánál, 1513-ban pedig a Mészáros utcában neveztek meg forrásaink. Ez alapján arra kellene következtetnünk, hogy a Mészáros utca hosszan elnyúlt a Duna parton, részben a Szentpétermártír városrészre is kiterjedt és Hosszú utcának is nevezték. Ebben az esetben a Mészáros utcát a mai Fő utca déli szakaszával lehetne azonosítanunk. A megnyugtató bizonyításhoz azonban további adatokra lenne szükség.

A mészáros céhnek háza volt a *castrum*-ban a Patikáros soron. (1462. IX. 1.) A dézsmajegyzékekben olvashatjuk Szabó Mátyás nevét, aki a mészárosok házában lakott. Feltehetően ugyanerről a házról volt szó, mivel a városi konyha közelében adták meg helyét.[401] A mészáros céhkönyvben többhelyütt is olvashatunk egyébként bérbe adott házakról, ám ezeket az adatokat csak ritkán lehet helyhez kötni. 1510-ben a céhnek három bérbe adott háza és egy konyhája is volt, amelyekről feljegyezték, mekkora összeget kellene értük kapni. (1510) A nagy házért 45 forint bért, a kis házért, amelyhez nagy pince tartozott 50 forint bért, a konyháért 18 forint bért, egy harmadik házért pedig 32 forint bért vártak. Sajnos ezen bérleti összegek fizetését nem vezették a céhkönyvben. A kis ház és annak pincéje azonban más alkalommal is előfordul. 1509-ben Martin Schuss jelentős összeggel tartozott a céhnek, többek között pincebérlettel is. 1515-ben a céhmesterek a céhhel üzleti kapcsolatban álló Hans Baptistával a kis házban számoltak el az 1513-as és 1514-es esztendőről. 1522-ben Nikolaus Reichel maradt adós a kis ház pincebérletéből 3 és fél forinttal. (1522. III. 4.)

1516-ban Wolfgang Schreiber kapott Nikolaus Reichel-től 43 és fél forintot a palhaus (irha?, bőr?) építésére, kevéssel ezután újabb 40 forintot kapott a mesterektől ugyanezért.

Egyéb adataink különféle házbérletekről szólnak. 1498-ban Farkas Péter céhmester Hans Nüsseltől, egy bizonyos ház járadékából 26 forintot vett át, majd 10 forintot, és zálogba vett egy poharat és három ezüstkanalat.

1509-ben Hans Kren kapott 25 forintot, amiért zálogba adott egy házat és egy szőlőt. Ez a ház nyilván a Mészáros utcában állt, hiszen a dézsmajegyzékben magyaros névvel Torma Jánosnak nevezett mestert ott írták össze 1510 körül. 1513-ban Wolfgang Romauer 20 forintot fizetett háza után a mestereknek, 1515-ben pedig 10 forintot. Ezt a házat is a Mészáros utcába helyezhetjük, mivel az ő magyarosan írt nevével (Római Farkas) is találkozhatunk a dézsmajegyzékben itt feljegyzett lakosok között. 1517-ben feljegyezték, hogy a házat 50 forintért adták el a mesterek neki, és ezért még adós 10 forinttal. (1513. XII. 18., 1515. III. 11., 1517. II. 24.)

1515-ben Wolfgang Nussbaum vásárolt egy házat a mesterektől 300 forintért, amely azelőtt Veit mesteré volt, és amely után minden évben 25 forintot kellett fizetni Farsang napján. Az évente ismétlődő bejegyzések szerint fizetési kötelezettségét 1524-ig rendszeresen teljesítette. (1515. III. 14., 1516. II. 6.,

[401] 1510k: „*Matthias Zabo residens in domo carnificium ... Matthias Zabo penes coquinam civitatis*" (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

1517. II. 24., 1518. II. 16., 1519. III. 8., 1520. II. 21., 1521. II. 12., 1522. III. 4., 1523. II. 17., 1524. II. 9.) 1520-ban Matthias Rohrer vett egy házat a céhtől 140 forintért, amely korábban Hans Siebenbürger/ Edelman mesteré volt, és amely után minden évben farsang napján 15 forintot kellett fizetnie a céhnek. Az ő bérfizetésének feljegyzését is megtalálhatjuk évről-évre egészen 1525-ig, majd 1528-ban újból, de ekkor már csak 10 forintot fizetett. (1520. II. 21., 1521. II. 12., 1522. III. 4., 1523. II. 17., 1524. II. 9., 1525. III. 1.)

1523-ban Lienhart Schuster fizetett egy ház után bért, 25 forintot Szt. Margit ünnepe előtti vasárnapon (1523. VII. 12.), de még ugyanezen évben Szt. Miklós ünnepe előtti csütörtökön (1523. XII. 3) a mesterek egybegyültek Lienhart Schusternál és számadást tettek jelentős házbértartozásáról, amely 160 forintot tett ki (ez minimum 6 év bértartozást jelent). Lienhart kénytelen volt megfizetni ekkor a tartozását, átadott 25 forint házbért, majd ötvös ezüstöt és pénzt 78 forint értékben, továbbá még ezüst *pater noster*-t, két poharat, egy aranygyűrűt, hat kanalat, egy gránátköves gyűrűt és egy ezüst keresztet 62 forint 65 denár értékben. Később, 1525-ben a mesterek kaptak Bernhard Schustertől Lienhart helyett 54 forintot. (1525. III. 1.)

1529-ben Szt. György napja utáni pénteken Nikolaus Sibenbürger özvegye fizetett 11 forint házbért. (1529. IV. 30.)

Malomrév, Malomszer, Molnárszer

1510k: relicta Emerici Solyom penes Danubium ad sanctum Petrum in *Malomzer* ... Iohannes Sentik ad Danubium in *Molnorzer*, ad sanctum Petrum aput Thomam Gelherd ... Mathias Remethe in *Molnorwcha*, penes *Malomre* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

Kizárólag az 1510 körül készült dézsmajegyzékben megfigyelhető helyrajzi kifejezések. Feltehetően azt a helyet jelölik, ahol a Dunánál a hajómalmokat kikötötték. Remete Mátyást 1510 körül a Molnár utcában a Malomrév mellett írták össze, 1505-ben a Szt. Péternél (vagyis a Szentpétermártír városrészben) lakónak mondták. Sólyom Imre özvegyének lakóhelyét a Malomszeren, a Dunánál adták meg 1510 körül, az 1505-ben jegyzékbe vett Molnár Imre lehet, hogy Sólyommal azonos személy. Sentik János 1510 körül a Molnárszeren, Szt. Péternél, Thomas Gelherd házánál lakott, de az ő neve is szerepel már az 1505-ös lajstromban lakhelye megnevezése nélkül.[402] Érdemes megfigyelni, hogy a Malomszer és Molnárszer kifejezések mellett mindkét esetben feltűnik a Dunánál jelző, ennek alapján tarthatjuk a kifejezéseket a Malomrév szinonimáinak.

Sentik János háza egyébként egy több házból álló házcsoporthoz kapcsolható, amely további helyrajzi adatokkal szolgál. A Szt. Péternél, a Molnárszeren lakó Sentik Jánost Thomas Gelherd házánál vették fel a jegyzékbe. Gelherd neve mellett ugyancsak a Szt. Péternél kifejezés olvasható, és házához még további ingatlanokat is viszonyítottak. Sédi Sebestyént a Szt. Péternél, a Hosszú utcában, Vasvári Márton házában, Thomas Gelherd házával szemben lakónak mondták. Cseh Istvánt a Szt. Péternél Thomas Gelherd házának környékén írták össze, Kapás Mihályt és Kapás Ágostont pedig Cseh Istvánnál a Hosszú utcában. Pereces Istvánt és Tót Mátyást a Szt. Péternél, Thomas Gelherd háza környékén jegyezték fel.[403] Thomas Gelherd háza ezek szerint feltehetően sarokház volt a Hosszú utcában a Molnárszer/Malomrév környékén. *Ld. Molnár utca, Csapó utca, Hosszú utca*

---

[402] 1505: *„Emericus Molnar ... Iohannes Sentik ... Matthias Remethe ad sanctum Petrum"* (MOL Dl 38568); 1510k: *„relicta Emerici Solyom penes Danubium ad sanctum Petrum in Malomzer ... Iohannes Sentik ad Danubium in Molnorzer, ad sanctum Petrum aput Thomam Gelherd ... Mathias Remethe in Molnorwcha, penes Malomre"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[403] 1510k: *„Thomas Gelherd ad sanctum Petrum ... Sebastianus Sedj ad sanctum Petrum in longa platea in domo Martini Wasswarj ex opposito Gelherd Tho ... Stephanus Cheh ad sanctum Petrum prope domum Thome Gerheld ... Michael Kapas ad sanctum Petrum in Huzivwcha aput Stephanum Cheh ... Augustinus Kapas ad sanctum Petrum apud Stephani Cheh ... Stephanus Pereches ad sanctum Petrum prope Thomam Gelherd ... Matthias Thot ad sanctum Petrum prope Thomam Gelherth"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

Molnár utca, Örlő utca

1505: Gregorius Gengessy in platea *Molnar* (MOL Dl 38658); 1510k: Gregorius Kwn in *Molnarwcha* prope *Khywhed* penes Petrum Bondj ... Mathias Remethe in *Molnorwcha* , penes *Malomre* ... Sebastianus Molnar in platea *Molnarwcha* ... Benedictus Waczj in platea *Molnar*... Iohannes Thot in platea *Erlew* (Veszp. k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

Ismeretlen fekvésű utca a Szentpétermártír városrészben, amelynek neve kizárólag a dézsmajegyzékekből ismert. 1505-ben Gyöngyösi Gergely lakóhelyét a Molnár utcában adták meg, 1510 körül ugyanőt a Szt. Péternél (vagyis a Szentpétermártír városrészben) jegyezték fel. Molnár Sebestyént és Váci Benedeket éppen fordítva 1505-ben írták össze a Szt. Péternél és 1510 körül a Molnár utcában. Hasonlóképpen Varjas Mátét 1505-ben a Szt. Péternél jegyezték fel, 1510 körül pedig Kapás Zsigmond neve mellé írták, hogy a Varjas Máté házában a Molnár utcában lakott. Remete Mátyást 1505-ben ugyancsak a Szt. Péternél lakónak mondták, 1510 körül viszont azt is megtudhatjuk, hogy a Molnár utcában élt a Malomszer mellett. Kun Gergelyt 1510 körül a Molnár utcában a kőhíd környékén Bondi Péter mellett írták össze, Ősi Gergelyt és Mető Gáspárt a Molnár utcában, Tót Jánost az Örlő utcában vették fel a jegyzékbe, amely feltehetően ugyancsak a Molnár utcát jelenti.[404]

A helyrajzi kifejezésekből tehát annyit tudhatunk meg, hogy a Molnár utca érintkezett a Malomrévvel, vagyis azzal a hellyel a Duna parton, ahol a hajómalmokat kikötötték, továbbá az utcában kőhídat is találunk. A kőhíd nyilván egy vízfolyáson vezetett keresztül, amelynek meghatározása a Molnár utca helyét is kijelölhetné. Néhány részletes 18. századi térképről (Matthey, Langer) ismert a Taschental felől érkező patak, amely a mai Vitéz utca mentén tartott a Duna felé.[405] Elképzelhető, hogy a patak mentén néhány malom állt, amely után az utca nevét kapta. Számolhatunk azonban más vízfolyással is, mint például a Csorgókút kiömlő vizével.

További kérdés, hogy azonosíthatjuk-e a Molnár utcát a dézsmajegyzékben nem szereplő, csupán oklevelekből ismert Csapó utcával. A csapók szintén malmokban végzett munkáján kívül erre utal, hogy egy a Csapó utca és Szt. Péter utca sarkán álló házzal szemben említették Ősi György házát 1529-ben, Ősi Gergelyt pedig a Molnár utcában írták össze 1510 körül. (1529. VI. 20.) *Ld. Csapó utca, Malomrév*

Német mészárosok utcája *Ld. Mészáros utca*

Örmény utca

1441: in plathea (!) Armenorum (Eszt. Érs. lt. U 46, MOL Df 249009)

Ismeretlen fekvésű utca a váralján, amelynek egyetlen említése az 1441-es határjárásban található. Az utcát a Boldogasszony és a Szt. Péter mártír plébánia határán, a hegyoldalon lefelé haladva a Takács utca és a Szt. István utca között sorolták fel. 1441-ben a Szt. Péter mártír plébánia területén lévő sarokház Vizkelcti Miklós tulajdonában volt, vele szemben Ebeni Imre lakott a Boldogasszony plébánia területén.[406] *Ld. Takács utca, Szt. István utca*

Pap utca

1399: in parrochia (!) sancti Petri martiris (Eszt. Prim. lt. Vetus 36/2, MOL Df 248998; *BTOE* III. 297. sz.); 1510k: Iohannes Siweggyartho ad sanctum Petrum in platea plebani ... Laurentius Bozorad ad sanctum Petrum in *Papokwcha* ... Albertus

[404] 1505: *„Gregorius Gengessy in platea Molnar ... Mathias Remethe ad sanctum Petrum ... Sebastianus Molnar ad sanctum Petrum ... Benedictus Vacy ... Matheus Varyas ad sanctum Petrum"* (MOL Dl 38568); 1510k: *„Gregorius Gengessy ad sanctum Petrum ... Gregorius Kwn in Molnarwcha prope Khywhed penes Petrum Bondj ... Mathias Remethe in Molnorwcha , penes Malomre ... Sebastianus Molnar in platea Molnarwcha ... Benedictus Waczj in platea Molnar... Sigismundus Kapas in platea Molnar in domo Mathei Warias ... Caspar Mete circa sanctum in platea Molnar ... Iohannes Thot in platea Erlew"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[405] A patak mesterséges medrét 1995-ben a Fazekas utca 22. számú telken figyeltük meg (BTM Adattár)

[406] 1441: „...item in plathea (!) Armenorum domus acialis Nicolai Vizkelcty similiter [ad ecclesiam sancti] Petri [martiris] et ex opposito domus Emerici Ebeni ad ecclesiam beate virginis..." (Eszt. Prim lt. U 46. MOL Df 249009)

Pinther ad sanctum Petrum in *Papokwcha* ... Gregorius Zalay in *Papwcha* (Veszp. k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608); 1517: apud sanctum Petrum in platea *Papweza* vocata (Tiszántúli ref. egyhk. kvt. 80, MOL Df 275871)

Ismeretlen fekvésű utca a Szenpétermártír városrészben, a plébániatemplom közelében. Neve után ítélve a Szt. Péter mártír plébánia háza állhatott itt, amely természetesen nem lehetett túlságosan távol magától a templomtól. 1399-ben közjegyzői oklevél kiállításának helyszíne volt a plébánia házában Olasz (*Gallicus*) Fábián lakása. (1399. XI. 28.) Oklevél említi meg az utca három szomszédos ingatlanát. 1517-ben a néhai Szabó Imre örökösei eladták házukat 125 forintért Sárhajú János budai polgárnak. (1517. XI. 20.) Az épület a Szt. Péter mártír egyháznál a Pap utcában állt, szomszédai a néhai Ötvös Tamás özvegye és Sárhajú Kelemen voltak. A dézsmajegyzékek szerint is mindkét szomszéd a Szentpétermártír városrészben lakott.[407]

Szabó Imre tekintélyes polgár volt, akinek másik házát az Olasz utcában találjuk, életrajzi adatait ld. ott.
Sárhajú János esküdt a Zsidó utcában is birtokolt házat, életrajzi adatait ld. ott.

További Pap utcai lakosok voltak a dézsmajegyzék szerint Bozorád Lőrinc, Madarász János, Gyöngyösi Tamás, Süveggyártó János, Taligás Imre, Körösi Barnabás, Pintér Albert és Szalai Gergely.[408]
Ld. Szt. Péter mártír plébániatemplom

Szt. Péter utca

1425: in suburbio castri novi montis *Pestiensis* ex opposito ecclesie beati Petri martiris (Panonnhalmi Főapátság kvt. lt. 832, MOL Df 207649; *BTOE* III. 868. sz.); 1468–1480: ante ecclesiam beati Petri martiris in dicto suburbio castri *Budensis* fundatam (Pécsi Tudományegyetem kvt., Nyírkállói kódex 159–160, MOL Df 283678; Kovachich 1799. 253); 1510k: Georgius Zitas in platea sancti Petri aput (!) Mathiam Aztagyartho (Veszp. k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608); 1529: platea sancti Petri (ÖStA, HHStA, Reichsregistraturbücher Ferdinandi I. Bd. 1. fol. 167[r].); 1529: penes Danubium prope plateam sancti Petri martiris (MOL Zichy cs. zsélyi lt. 64-63-6)

A Szt. Péter mártír plébániatemplom bejárata előtt húzódó utca elnevezése. Első említése a bakonybéli bencés apát házával kapcsolatos. 1411-ből fennmaradt Zsigmond király parancsa Buda városához, amelyben elrendelte, hogy szolgáltassanak igazságot András spalatoi érseknek, a bakonybéli apátság kommendátorának, mivel Gugi János, az apátság házának lakója, valamint Eheky Péter, más budai polgárok és János bátai *custos* éjszaka betörtek az apátság házába és az apátság okleveleit, kincseit és egyéb javait elvitték. (1411. XI. 12.) Ugyanezen János bátai *custos* 1425-ben a győri káptalan előtt visszaadta a bakonybéli apátnak azt a fél telekrészt, amelyet korábban Márton bakonybéli apát vásárolt, de ő és Farkasninyei János királyi ítélet alapján birtokolták. (1425. III. 18.) Ekkor a ház leírása szerint a szomszédok Gugi Miklós özvegye, valamint Péter deák voltak, és az épület a Szt. Péter mártír egyházzal szemben emelkedett.

Márton apát 1399 és 1411 között állt a bakonybéli monostor élén. Halálát októberre teszik, tehát János *custos* és Gugi János behatolása közvetlenül halála után történt, feltehetően összefüggött vele, bár az indítékokat nem ismerjük. András spalatoi érsek 1411 és 1425 között viselte az apátság kommendátori tisztét, ez idő alatt eszerint a ház János *custos* és Farkasninyei János kezén maradt, az apátságtól elidegenítve. János *custos* 1425-ben már az új apát, Kapolcsi Mihály (1421–1450) kezdeményezésére tehette bevallását a győri káptalan előtt, és adta vissza az általa megszerzett fél házrészt. Mihály apát egyébként házat vásárolt a *castrumban*, a Szombathelyen is.[409]

[407] 1505: *„Thomas Ewthwes ad sanctum Petrum ... Martinus Sarhayu ad sanctum Petrum"* (MOL Dl 36568); 1510k: *„Thomas Ewthwes ad sanctum Petrum ... Clemens Sarhayw ad sanctum Petrum"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[408] 1505: *„Laurentius Bozorad ... Iohannes Madaraz ad sanctum Petrum ... Thomas Gengessy ad sanctum Petrum ... Emericus Taligas ad sanctum Petrum prope Syveggyartho Janos"* (MOL Dl 38568); 1510k: *„Laurentius Bozorad ad sanctum Petrum in Papokwcha ... Iohannes Madaraz ad sanctum Petrum in Papokwcha ... Thomas Gengesj in platea plebani ... Iohannes Siweggyartho ad sanctum Petrum in platea plebani ... Emericus Taligas ad sanctum Petrum ... Barnabas Keressy ad sanctum Petrum in platea plebani ... Albertus Pinther ad sanctum Petrum in Papokwcha ... Gregorius Zalay in Papwcha"* (Veszp. k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[409] A bakonybéli apátokra ld.: Sörös 1903. 118–150.

A két oklevél alapján egy megosztott telek képe bontakozik ki előttünk, amely a szomszédos tulajdonosok között vitákat váltott ki. Az 1425-ben kelt oklevél szerint Márton apát egy telket vásárolt, János *custos* mégis csak egy fél telket adott vissza. Másrészt Gugi János az 1411-es irat szerint az apátság házában lakott, ennek ellenére rokona, Gugi Miklós özvegyét 1425-ben a szomszédban nevezték meg. Sajnos további okleveles forrás nem áll rendelkezésünkre, hogy a telek megosztását figyelemmel kísérhessük.

A Magyi János által összeállított formuláskönyvben maradt fenn a budai káptalan előtt valamikor 1468–1480 között tett bevallás, amelyben Zsigmond fia Albert házát ajánlja fel növérének, Ágotának egy általa elfoglalt Pest megyei birtokrész ellenértékéül. A ház a Szt. Péter mártír plébániatemplom előtt emelkedett, szomszédja a néhai Mihályfi Gergely fia János volt. (1468–1480)

A Mohács előtti időből további adatokat csupán a dézsmajegyzékek nyújtanak. 1510 körül Szitás György lakhelyét a Szt. Péter utcában, Asztalgyártó Mátyásnál adták meg, Tót Miklóst pedig a Szt. Péter templom mellett írták össze.[410]

1529-ben Désházi István misealapítványt tett az esztergomi szentgyörgymezei káptalannál, amelynek javadalmazására két budai házat és egy esztergomi szőlőt adott. (1529. VI. 20.) A házak közül az egyik a Szt. Péter utcában állt a néhai Ősi György házának szomszédságában, a néhai Szalkai László esztergomi érsek házával szemközt.

Désházi István életrajzi adatait ld. Szt. János utca – Nyugati oldal

Újvásári Ősi György 1507–15 között az esztergomi érsekség jószágkormányzója volt.[411]

Szalkai László életrajzi adatait ld. Szt. György kápolnától a Tanácsházig – Nyugati oldal

A dézsmajegyzékekben Ősi Gergely és Benedek neveit jegyezték fel, mindkettőjük neve mellett a Szt. Péternél meghatározás jelzi lakóhelyüket.[412] Figyelemre méltó, hogy Ősi Györgyöt Désházi István váltotta az esztergomi érsekség jószágkormányzói posztján. Ebből következően lehet, hogy Désházi hivatali elődjétől szerezte valamilyen módon a házat. Helyrajzi szempontból igen fontos, hogy Szalkai László házát 1511-ben a Csapó utcában állónak mondták, vagyis a két utca keresztezte egymást. (*ld. Csapó utca*)

Ugyancsak 1529-ben Ferdinánd király a hűtlen Szabó Péter budai polgár Szt. Péter utcai házát szilágyi Doktor Péternek adományozta. (1529. XI. 30.) *Ld. Szt. Péter mártír plébániatemplom*

Szénaszer, Széna utca

1505: Stephanus Wamus in platea feni (MOL Dl 38658); 1510k: Gregorius Swranj in *Zenazer* (Veszp. k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

Ismeretlen fekvésű utca a váralján. Nevéből ítélve a termény piac egy részét alkotta, ezért esetleg összeköttetésben állt a Búza utcával. (A hasonló pesti példa említését ld. a Búza utcánál.) A dézsmajegyzékekben Váci Antalt, Vámos Istvánt, Surányi Gergelyt, Kapás Gergelyt, Baranyai Pált, Arannyalíró Pált és Gyulai Istvánt írták össze a Szénaszeren.[413] *Ld. Búza utca*

Takács utca

1441: in platea seu vico textorum … et in eadem platea versus claustrum sancti Steph[ani protomartiris] (Eszt. Érs. lt. U 46, MOL Df 249009)

Ismeretlen fekvésű utca a váralján, amelynek egyetlen említése az 1441-es határjárásban található. Az utcát a Boldogasszony és a Szt. Péter mártír plébánia határvonalán a Régi királyi ház alatt em-

[410] 1510k: *„Georgius Zitas in platea sancti Petri aput (!) Mathiam Aztagyartho … Nicolaus Thot ad sanctum Patrum penes ecclesiam"* (Veszp. k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[411] Bónis 1997. 3902, 3949, 4159. sz.; 1507 – MOL Dl 75720; 1515 - Eszt. Főszék. kvt. MSS II. 507. 395a. fol.

[412] 1505: *„Benedictus Wsse ad sanctum Petrum … Gregorius Ewsy"* (MOL Dl 38568); 1510k: *„Gregorius Ewsy ad sanctum Petrum in Molnarwcha"* (Veszp. k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[413] 1505: *„Antonius Vaczy in platea feni … Stephanus Vamus in platea feni"* (MOL Dl 38568); 1510k: *„Stephanus Wamus portarius civitatis … Gregorius Swranj in Zenazer … Gregorius Kapas in Zenazer aput Paulum Aranyaliro … Paulus Baronyay in Zenazer aput Stephanum Gwlay"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

létették meg, amely innen dél felé haladt. 1441-ben a Régi királyi ház alatt közvetlenül Tosi Balázs háza állt a Szt. Péter mártír plébánia területén, vele szemben egy bizonyos Miklós háza emelkedett a Boldogasszony plébánia területén. Odébb a Szt. István kolostor felé az ismeretlen előnevű Jakab háza a Szt. Péter mártír plébánia területén helyezkedett el, míg szemben Komlósi háza állt a Boldogasszony plébánia területén.[414]

Tímár utca

1510k: Iohannes Irhagyartho penes Danubium in platea *Thimar* (Veszp. k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

Ismeretlen fekvésű utca a Duna partján. Egyetlen említése az 1510 körül készült dézsmajegyzékben található, amikor Irhagyártó Jánost írták össze itt. A dézsmajegyzékek megemlékeznek további tímárokról is. 1505-ben Tímár Miklós özvegyét vették lajstromba, 1510 körül pedig Kapás Gált, aki Tímár Miklós özvegyénél lakott a Duna mellett, Drágfi János házával szemben. Drágfi házában írták össze Mohácsi Györgyöt.[415] Sajnos Drágfi váraljai házáról nem rendelkezünk további adatokkal. Tímár Farkas lakóhelyét 1505-ben a Veres-torony körül adták meg, 1510 körül pedig a Duna partján a Csür környékén.[416] A tímárok foglalkozása megkívánta a víz közelségét, ezért találjuk mindhárom ismert tímárt a Duna partján. Bár az utóbbi két esetben nem nevezték meg a Tímár utcát, mégis feltételezhetjük, hogy mindnyájan egymás közelségében éltek, hiszen ezt indokolják a céhes kötöttségek, és enélkül az utca elnevezése sem alakult volna ki. A budai német tímárok céhének szabályzatait rögzítő városi okirat maradt fenn 1489-ből, amelyet Simon Tirnauer (*de Thyrnauia*), Wolfgang Pfossenstetter céhmesterek, Nikolaus Taschentaler és Thomas idősebb mesterek kérésére állított ki a tanács.[417] A céh névjegyzékének hiányában nem bizonyítható, de mégis megfogalmazható az a feltevés, hogy a dézsmajegyzékben magyaros formában feljegyzett Farkas és Miklós tímárok személye Pfossenstetterrel és Taschentalerrel azonos. *Ld. Veres-torony*

[414] 1441: *„...quod in platea seu vico textorum quedam domus Blasii Tosi dicti sub predicta antiqua domo regia existens esset, domus fina[...] [...] predicte ecclesie [... ... ...] pertinens ad eandem ecclesiam ex [cuius] opposito domus Nicolai spectaret ad parochiam dicte ecclesie beate Marie virginis, et in eadem platea versus claustrum sancti Stephfani protomartiris] domus Iacobi [... ...] ad prefatam ecclesiam sancti Petri martiris ex opposito vero domus Komlosy ad ecclesiam beate Marie virginis..."* (Eszt. Prim. lt. U 46, MOL Df 249009)

[415] 1505: *„relicta Nicolai Thymar"* (MOL Dl 38568); 1510k: *„Gallus Kapas penes Danubium ex opposito domus Iohannis Dragffy aput rel. Nicolai Timar ... Georgius Mohachy in domo Iohannis Dragffy"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[416] 1505: *„Farkas Thymar prope Verestoron"* (MOL Dl 38568); 1510k: *„Farkas Timar penes Danubium prope Chir"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[417] 1489. IX. 21. – MOL Dl 50564.

A plébánia határjárások elemzése[418]

Buda város középkori helyrajzának meglehetősen csekély számú forrásai között kiemelkedő jelentőségű két határjárás szövege, amelyek a Boldogasszony, a Szt. Mária Magdolna és a Szt. Péter mártír plébániák hosszantartó joghatósági vitái során keletkeztek. Mindkét forrás rendkívül részletes leírással rendelkezik a város belterületéről, végigjárja a város utcáit megnevezve sok fontos épületet és városrészt. Az első oklevél 1390. december 1-én keletkezett, eredeti példányát nem ismerjük, szövegét viszont már Xistus Schier kiadta 1774-ben Bécsben, és azóta folymatosan használja a Buda történetével foglalkozó szakirodalom.[419] A második, 1441. augusztus 16-án kiállított oklevél Buda középkori okleveles forrásainak rendszeres összegyűjtése során vált ismertté, elsőként Gárdonyi Albert hivatkozott adataira, majd Pataki Vidor és Kubinyi András is felhasználták Buda helyrajzáról írt tanulmányaikban, szövege azonban máig kiadatlan.[420]

Buda városának egyházi szervezete különlegesnek mondható a magyarországi királyi városok között abban a tekintetben, hogy a későközépkor folyamán több, számszerint négy önálló plébániára oszlott (a fentiekhez járul még az alhévízi Szt. Gellért plébánia). Hasonló jelenséggel csupán néhány nagyobb város (pl. Fehérvár, Esztergom, Pozsony) esetében találkozunk. Ugyancsak különlegesnek mondható, – bár korántsem egyedülállónak – hogy mind a négy plébánia a későközépkorban ki volt véve a helyileg illetékes veszprémi megyéspüspök joghatósága alól, és közvetlenül az esztergomi érsek felsőbbsége alá tartozott. Az önálló plébániává alakulás és az exempt státusz eredetének kérdésével azonban jelen fejezet keretei között nem kívánok foglalkozni, figyelmemet kizárólag a szöveg helyrajzi adatainak vizsgálatára szeretném fordítani. Ennek az elemzésnek az eredeménye legalább két szempont miatt jelentős. Egyrészt lehetővé teszi önálló helyrajzi objektumok (egyházi épületek és magán ingatlanok) pontos, a mai térképen rögzíthető meghatározását, amely magántulajdonú ingatlanok esetében meglehetősen ritka adottság Budán. Másrészt a rekonstrukció segítségével a térképen is megjeleníthetők a plébániaközösségek határai, márpedig a plébániaközösségek olyan kisebb, egymástól nem csak a térben elkülönülő társadalmi egységeket jelentenek, amelyekből a város egészének közössége épül fel. Az alábbiakban a határjárás útvonalát bejárva, részletesen tárgyalom a topográfiai kérdéseket, kiegészítve a határjárást mindazokkal az adatokkal, amelyeket egyéb oklevelekből, illetve a müemléki és régészeti kutatásokból tudhatunk meg az itt megnevezett házakról és utcákról.

I.

1390. december 1-én Budán a Boldogasszony egyház plébánosa, Miklós és a Szt. Mária Magdolna egyház plébánosa, Gergely egy, erre az alkalomra összehívott, különleges egyházi bíróság elé álltak, amely dönteni kívánt a két plébánia közötti sok-sok éve tartó viszálykodásban. Az ekkor keletkezett ítéletlevél elsőrangú forrása a város középkori történetének, hiszen részletesen igyekeztek rendezni benne a két egyházközség egyházjogi viszonyát, és mindezen felül, hogy elejét vegyék a hatásköri vitáknak, rögzí-

[418] A fejezet szövege megjelent: Végh 2004a.

[419] Schier 1774. 103–111; *BTOE* III. 111. sz.

[420] Eszt. Érs. lt. U 46, MOL Df 249009; Az oklevél szövege egyelőre kiadatlan, a *Budapest Történetének Okleveles Emlékei* következő, IV. kötete fogja tartalmazni. Az eredeti oklevél ma már sajnos erősen sérült, de 18. századi másolatának tanúsága szerint már régóta nagyon rossz állapotban lehetett ez a Budapest helyrajzában egyedülálló írott forrás. Az 1950-es években végzett restaurálás során laminálták a szakadozott, hiányos oklevelet, amely sokat rontott olvashatóságán. Ezért munkámban a restaurálás előtt készült fényképfelvételeket, illetve a 18. századi másolatot használtam. Gárdonyi 1936. 67–68, 71–72; Pataki (Kézirat); Kubinyi 1964. 143; Kubinyi 1965. 132–157; Kubinyi 1973. 7–204.

teni próbálták a két plébánia közötti határt is. Nem tudni, hogy mennyi gyakorlati következménye volt az ítéletnek. A következő évből, 1391-ből ugyanis ismerjük IX. Bonifác pápa iratát, amelyet Donáthoz, a bécsi skót bencés monostor apátjához intézett, felszólítván, hogy vizsgálja ki az 1390. december 1-i ítélet körülményeit, tekintse azt semmisnek, és a feleket maga elé idézve hozzon új ítéletet.[421]

A plébániahatár leírása a falakkal övezett városban (vagyis a *castrum*-ban, a mai Várnegyedben) kezdődik. Az oklevélben Gergely plébános előterjesztésében és az ítélet szövegében is, azaz kétszer is leírták a határvonalat. Mivel ezen a részen mindkét leírás néhány lényegtelen kifejezés kivételével megegyezik egymással, ezért egyszerre végezhetjük el elemzésüket. (*41. kép*)

„...amely határ tehát Buda városában így oszlik meg: a domonkos kolostor kapujától indulva elér egészen a város faláig,..."
„...que mete videlicet intra castrum Budense taliter distinguuntur: a porta claustri Fratrum Praedicatorum usque ad murum castri Budensis predicti,..."[422]

A domonkos kolostor, mint a plébániák számára semleges terület képezte a határ kiindulópontját. A kolostor és a templom épületeit H. Gyürky Katalin feltárásaiból jól ismerjük:[423] a kolostor a városfalakhoz épült, az utca felől pedig kerítésfal vette körül, vagyis vagy ezen volt egy kapu (amit pontosan nem ismerünk, vagy egyszerűen a templom kapuját nevezték meg kiindulásul.

„....ezután a kolostor kapujától húzódik a néhai Kont nádor házához egy kis utcáig, amely Krazer háza mellet van,..."
„...deinde de dicta porta protrahitur veniendo ad domum condam Konth Palatini ad vicum, qui est penes domum Krazer,..."

Az a ház, amely egykor Kont Miklós nádor (1356–1367 között nádor) tulajdonában volt, több oklevél tanúsága szerint a domonkos kolostor mellett, attól északra helyezkedett el.[424] A nádor halála után, 1396-ban özvegye és fia, ifjabb Miklós eladományozták az általa építtetett csatkai pálos kolostornak.

Friedrich Krazer, gazdag budai polgár háza a későbbi időkben a város jelentős épületévé vált, és gazdag forrásanyag áll rendelkezésünkre történetéről. Eszerint 1395-ben Krazer leánya, Anna, aki mellesleg a szintén tekintélyes polgárcsaládból származó Wulving László felesége volt, eladta atyjától örökölt házát ifjabb csáktornyai Lackfi István zagorjei grófnak, egykori nádornak. A vételárat, amely nem csekély összeg, 3300 forint volt, Lackfi feleségének, Annának a hozományából fizették ki azzal a meghagyással, hogy István gróf halála esetén felesége rendelkezik a ház felett. Lackfi István nem sokáig lakhatta házát, mivel 1397 februárjában Zsigmond király hívei meggyilkolták a Nápolyi László trónkövetelő pártjára állt főurat. Zsigmond elkoboztatta Lackfi összes javait, budai házát hívének, az

[421] Az oklevél eredetijét nem ismerjük, csupán 18. századi kiadását: Schier 1774. 111–117; *BTOE* III. 114. sz.

[422] Az egyik leírás a domonkos kolostor kúriájának kapujáról ír. Nem szabad azonban a közeli, de már a falakon kívül eső épületegyüttesre gondolnunk, amely a kolostor alatt állt, és valószínűleg a kolostorhoz tartozott. Ebben a szövegkörnyezetben a *curia* szónak nem más a jelentése, mint épület, lakóhely, ahogy a városi oklevelek is sokszor emlegetik a *fundus curie*-t városi telek értelemben.

[423] H. Gyürky 1981.

[424] 1397. VI. 21: „...unam domum suam in civitate *Budensi* in vico claustri beati Nicolai penes idem claustrum habitam..." (MOL Dl 8841, *BTOE* III. 240. sz.); 1398. XI. 25.: „...quorundam duorum fundorum...in civitate *Budensi* in contiguis vicinitatibus ecclesie utputa sancti Nicolai confessoris a plaga australi i[n] castro predicto et in suburbio dicte civitatis *Budensis* penes fundum curie sancti Pauli olim per condam dominum Lodovicum regem Hungarie felicis reminiscentie ad honorem et gloriam ipsius sancti Pauli donatum et collatum a parte inferiori penes allodium Iacobi civis memorate civitatis *Budensis* extra murum sub eadem domo prefati sancti Pauli a parte Danubii situatorum habitorum et existentium..." (MOL Dl 8373, *BTOE* III. 265. sz.); 1400. X 6.: „...quendam fundum curie eorum in civitate scilicet in castro *Budensi* penes claustrum ecclesie sancti Nicolai confessoris in eodem castro *Budensi* constructe a parte aquilonis habitum..." (MOL Dl 8850, BTOE III. 316. sz.); 1401. május 3. – MOL Dl 8841, BTOE III. 327. sz.

ekkortájt egyre magasabb bárói posztokra emelkedő Cillei Hermannak adományozta. Cillei majdnem 30 évig használta a házat, ám 1416–1423 körül még nagyobbra cserélte, tulajdonképpen a lehetséges legnagyobbra a király palotája után. Megszerezte ugyanis a királyok régi városi házát, az ún. Kammerhofot a budaszentlőrinci pálosoktól. A pálosoknak feltehetően szerényebb épület is megfelelt arra a célra, hogy veszély esetén értékeiket és köztük a legbecsesebbet, Remete Szt. Pál testét a városban őrizhessék, ezért köthették meg a cserét Cilleivel. Ezután a ház egészen a város török kézre kerüléséig a pálosok kezében maradt. A források, mint „pálos nagy házat" emlegetik, sőt az előtte húzódó utcát is a ház után nevezték a továbbiakban Szt. Pál utcának. Lackfi felesége, Anna azonban férje meggyilkolása után nem nyugodott bele a királyi ítéletbe, amely a törvényesen őt illető házat is elkobozta. Özvegységre jutván a klarissza rendbe lépett, és tiltakozva a királyi adomány ellen az óbudai klarissza kolostornak adományozta az egykori Krazer házat. Ezáltal a bonyolult jogi helyzetből hosszantartó, ám a klarisszák számára minden eredmény nélküli pereskedés keletkezett, amely szerencsénkre meglehetősen szép számú leírását hagyta hátra az épület elhelyzekedésének.

Eszerint a ház a domonkos kolostor környékén állt, az utcát 1401-ben a kolostor után Szt. Miklós utcának, 1423-ban Középső utcának, 1489-ben pedig már a pálosokról Szt. Pál utcának nevezték. Sarokház volt, több oklevél is megemlíti a déli oldalánál nyíló kis közt, amelyen túl a veszprémi prépost háza emelkedett. Északi szomszédjaként több birtokost sorolnak fel: István királyi orvost, majd Egri Miklós budai polgárt, később Andrea Scolari váradi püspököt, végül pedig a fehérvári káptalant, nyugaton pedig Ozorai Pipót (vagyis Filippo Scolarit) említik meg.[425] Sokkal fontosabb számunkra ezen szomszédoknál az utca túloldalán található ház, amelyet következetesen a pálos nagy házzal szemben lévőnek mondanak. Ezt ugyanis éppen 1390-ben vette meg padovai Bartolomeo örökösétől, a firenzei Francesco fia Onofrio-tól Kanizsai Miklós tárnokmester, akinek adománya folytán az örményesi pálos kolostor, majd pedig az esztergomi Szt. István protomártir káptalan tulajdona lett. Ezen ház déli oldalához éppen a már említett Kont féle ház épült hozzá.[426]

[425] 1395. XII. 24.: „...quandam domum suam paternam in castro predicto in vicinitate domorum olim magistri Stephani phisici domini nostri regis et honorabilis viri Iohannis prepositi Wesprimiensis vico quodam mediante habitam..." (MOL Dl 8111, *BTOE* III. 197. sz.); 1397. IV. 9.: „...quandam domum seu fundum curie in castro civitatis *Budensis* prope claustrum beati Nicolai confessoris in vicinitate domorum Nicolai de Agria civis *Budensis* a plaga septemtrionali ab inferiori vero parte domus...prepositi ecclesie Wesprimiensis sitam..." (MOL Dl 8842, *BTOE* III. 233. sz.); 1401. VI. 13.: „...quandam domum suam in castro *Budensi* in vicinitatibus domorum olim magistri Stephani phisici domini regis et...Iohannis prepositi Wesprimiensis vico quodam mediante habitam...". (MOL Dl 8662, *BTOE* III. 329. sz.); 1401. VIII. 4.: „...quandam domum in vicinitate domorum olim magistri Stephani phisici domini regis et honorabilis viri domini Iohannis prepositi ecclesie Vesprimiensis vico quodam mediante habitam in castro *Budensi* situatam...". (MOL Dl 8618, *BTOE* III. 332. sz.); 1416.: „...quandam domum suam acialem in vico sancti Nicolai habitam..." (MOL Dl 8840, MOL Dl 8842, *BTOE* III. 683. sz.); 1423. VII. 3.: „...domus nostre in dicta civitate *Budensi*, in vico media platea vocata (!) existente (!), cui a parte aquilonis domus venerabilis patris domini Andree episcopi Waradiensis, a parte vero meridiei vicus strictus, a plaga autem occidentali domus Pipponis de Ozora, comitis Themesiensis vicinarentur...". (MOL Dl 11384, *BTOE* III. 825. sz.); 1489. XI. 26.: „...cuiusdam domus seu fundi curie in civitate *Budensi* predicta in platea sancti Pauli habite..." (MOL Dl 8840, 8842); 1489. XII. 1.: „...pro una domo lapidea nostri in medio in platea sancti Pauli dicta, in vicinitate domorum capituli ecclesie Albensis ab una altera vero partibus dominorum capituli ecclesie Wesprimiensis vico quodam parvo mediante sitam et habitam..." (MOL Dl 8840, 8842)

[426] 1390. február 27.: „...quandam domum suam in castro predicto in vicinitate domorum quondam domini Nicolai Konth palatini et beginarum ordinis beati Dominici habitam..." (MOL Dl 42435, *BTOE* III. 92. sz.); 1398. március 17.: „...quandam domum suam in castro predicto in vicinitate domorum condam Nicolai Konth palatini et beginarum ordinis sancti Dominici habitam..." (MOL Dl 8836, *BTOE* III. 252. sz.); 1491. augusztus 16.: „...domum nostram lapideam *Bude* in vico sancti pauli wlgariter appellato in opposito magne domus fratrum heremitarum in claustro sancti Laurencii martiris suppra (!) *Budam* fundato degentium in ordine orientali sitam cui a septemtrionali nunc Stephani mensatoris et a meridionali plagis Iohannis vitreatoris eiusdem *Bude* civitatis inhabitatorum contigue vicinantur..." (Eszt. k. m. lt. 64-I-19, MOL Df 238164); 1498. szeptember 29.: „...quandam domum suam in hac civitate nostra *Budensi* in vico sancti Pauli wlgariter appellato (!) in opposito magne domus fratrum heremitarum in claustro sancti Laurencii martiris supra ipsam *Budam* fundato degentium in ordine orientali sitam cui a septemtrionali Stephani mensatoris et a meridionali plagis Iohannis vitreatoris eiusdem *Bude* civitatis inhabitatorum domus et curie contigue vicinantur..." (Eszt. k. m. lt. 25-3-21, MOL Df 236393)

Vagyis 1390-ben a néhai Kont Miklós nádor házával északról firenzei Francesco fia Onofrio háza volt szomszédos, amellyel szemben helyezkedett el Friedrich Krazer sarokháza, déli oldalán a kis közzel. A házak a Szt. Miklós utcában álltak a domonkos kolostor közelében, attól északra. A határjárás rövid leírását így alaposan kibővíthettük az oklevelek adataival és meg is határozhatjuk a házak pontos helyét. A kolostortól északra ugyanis csupán egyetlen köz vezet és vezetett a középkorban nyugat felé, a mai Fortuna köz, amelynek középkori eredetét tisztázták a régészeti és műemléki kutatások.[427] A Krazer féle, majd később pálos nagy háznak nevezett épület tehát a mai Fortuna utca 4. számú ház északi felével, vagy egészével azonosítható.[428] Vele szemben emelkedett Onofrio háza (Fortuna u. 5.) és déli szomszédja a Kont féle ház, amely a mai Vörös Sün háznak felel meg (Hess András tér 3.), hiszen ezt említik egyben a domonkos kolostor északi szomszédságában.[429]

A határ tehát a domonkos kolostortól a mai Vörös sün ház mellett elhaladva a mai Fortuna közhöz tartott.

„...ezután áthaladsz a Wolmugi (*sic!*) utcán, és egy kis utcához megy, amely Francesco Bernardi és Giovanni Leonardi háza között van, ..."
„...deinde transeundo plateam Wolmugi et veniendo ad vicum, qui mediatur per domum Francisci Bernhardi et Johannis Leonhardi, ..."

Az itt olvasható titokzatos „Wolmugi" utcanév feltehetően az oklevelet kiadó és így szövegét számunkra megőrző Schier hibás olvasatából ered. Úgy kaphatunk értelmes utcanevet, ha feltesszük, hogy az eredetiben „Woluingi", vagy „Wuluingi" állt. A „mu" és a „uin" szótagok betűszárainak száma ugyanis megegyezik, és ezért könnyen félreolvashatóak. A „Wuluing", avagy Wulving nevet a város korai történetének jeles családjából származó személyek viselték. Wulving *comes* (+1344 előtt) budai esküdt, pénzverő kamaraispán volt, ahhoz a *comes* címet viselő német származású nemesi réteghez tartozott, amely a város vezetését kezében tartotta. Unokáját, Nikolaus fia Wulvingot több ízben választották bírónak (†1391 után).[430] Wulving ispán házának helyét nem ismerjük okleveles adatokból, unokája, Nikolaus fia Wulving azonban a határleírás idején a Boldogasszony-templommal szemben lakott.[431] Nem tudjuk viszont, hogy ezt a házat nagyapjától örökölte-e. Így, adatok híján, az utcanevet sem tudjuk magyarázni, mivel a *„platea Wuluingi"* a másutt Olasz utcának nevezett utcával, vagyis a mai Országház utcával azonos. A határleírás ugyanis ezen a szakaszon említi meg Francesco Bernardi olasz kereskedő házát, amely több más oklevél szerint is az Olasz utcában állt egy kis köz mellett.[432]

[427] Nagy Emese: Fortuna utca 4. sz., In: A budai vár házainak 1959. évi műemléki kutatásai. *BudRég* 20 (1963). 489.

[428] További feltárások tudják csak eldönteni a kérdést, hogy a két középkori telek összevonásán álló barokk épület középkori elődje két különálló épület volt-e, vagy az összevonás már a középkorban bekövetkezett.

[429] A 15. század első felétől fogva mind a három ház pálos tulajdonúvá vált, a budaszentlőrinci, a csatkai és az örményesi kolostorok egymással szomszédos épületei lettek. A pálosok azonban még számos egyébb háztulajdont is birtak a városban.

[430] Kubinyi 1971. 203–269.

[431] 1388. VII. 12.: „...domum suam acialem in castro predicto ex opposito ecclesie beate virginis nostre parochialis in vicinitate domorum monialium de insula leporum et Wuluingi habitam..." (MOL Dl 39268, *BTOE* III. 54. sz.)

[432] Francesco Bernardi több házzal is rendelkezett a városban, de ebből az időből csupán ezt a házát ismerjük, a többit később szerezte, bérelte. Kanizsai János érsek az esztergomi Szt. István protomártír káptalan alapítólevelében (1391. XII. 26. - Eszt. k. m. lt. 53-1-2, MOL Df 238039, *BTOE* III. 132. sz.) említi meg először, hogy Francesco Bernardi 30 forint bért fizet egy budai ház után. A házbérlemény János érsek és Francesco Bernardi kereskedelmi ügyleteihez kapcsolódott, amelyet azonban nem ismerünk világosan. Nyilván nem a valós értéket fejezte ki az a 2600 forint, amelyért Bernardi ugyanezt a házat eladta János érseknek 1393. IX. 9-én. A házat ennek ellenére tovább bérelte a káptalantól és a házzal együtt Buda környékén egy nagy majorságot is. (Ld. Csánki 1906. 685–725.)
Az oklevelek tanusága szerint a ház egy kis köz mellett emelkedett: 1391. XII. 26.: „...ratione quarundam domorum eorundem eidem Francisco et suis successoribus per nos feudatarum in civitate *Budensi*...existentium..." (Eszt. k. m. lt. 53-1-2, MOL Df 238039, BTOE III. 132. sz.); 1393. IX. 9.:"...quandam domum suam in castro predicto in vicinitate domorum nobilis viri magistri Iohannis filii condam Simonis bani et quodam vico mediante Georgii Kase habitam..." (Eszt. k. m. lt. 64-2-1, MOL Df 238179, BTOE III. 157. sz.); 1393. IX. 30. - Eszt. k. m. lt. 53-3-5, MOL Df 238179,

Ha a határjárás vonalát követjük a város alaprajzán, a folytatás abban az esetben is kétségkívül a mai Országház utcára esett. Az itt említett kis köz nemigen lehet más mint a mai Dárda köz, amelyről a régészeti kutatás szintén tisztázta, hogy már a középkorban is létezett.[433] Ugyanakkor az is igazolható, hogy a mai Szentháromság, illetve az egykori Tej utcán kívül más köz nem kötötte össze az Olasz és a Mindszent utcákat. Ez a másik két utca azonban túl közel van a két plébániatemplomhoz, és nem valószínű, hogy a határt ezek jelentették volna. Marad tehát a Dárda köz, ezt azonosítjuk a Wulving utcájában lévő közzel, amelynek északi oldalán 1390-ben Francesco Bernardi, déli oldalán pedig Giovanni Leonardi háza emelkedett.

A határ tehát végig ment a mai Országház utcán egészen a Dárda közig.

„...és innen egyenes vonallal húzódik el a város faláig; a határvonaltól a Szt. Mária Magdolna egyház felé eső rész a plébánia területe..."
„...ita quod recta linea protrahitur usque ad muros castri predicti, et sic versus Sanctam Mariam Magdalenam de Parochia ipsius sancte Marie Magdalene...fuit similiter de dicta Parochia Sancte Marie Magdalene..."

Ez a szakasz nem kíván különösebb magyarázatot. A határ végighaladt a kis közön, a mai Dárda utcán, majd a túloldalon álló házak között kifutott a város faláig.

Gergely, a Szt. Mária Magdolna egyház plébánosa ezenfelül magáénak vallott egy területet, amelyet azonban végül nem ítéltek meg a számára, ez pedig a város déli, ekkor már igen értékes része volt a királyi palota szomszédságában. A leírás a Szt. János és a Zsidó utcákat nevezi meg, vagyis a két, egymással párhuzamos utat, amelyek a város piacteréről, a Szt. György piacról (a mai Dísz térről) vezettek a királyi palotához.[434]

II.

1441. augusztus 16-án keletkezett az a közjegyzői oklevél, amely a város helyrajzának, az előző határleírás mellet, másik rendkívül gazdag forrása. A közjegyző a Szt. Mária Magdolna és az alsóvárosi Szt. Péter mártír egyházak plébánosainak tiltakozását és ellentmondását foglalta írásba, amelyet a város tanácsa előtt tettek, bemutatva, majd nyilvánosan felolvasva I. Ulászló király ugyanazon év január 3-án számukra kibocsátott ítéletlevelét. Az oklevélben igen részletesen írják le a határt, olyannyira, hogy – amint látni fogjuk – sok esetben a megnevezett ház, vagy utca más forrásokból ismeretlen. (*42. kép*)

BTOE III. 160. sz.; 1425. IV. 11. - Eszt. k. m. lt. 53-2-4, MOL Df 238055, *BTOE* III. 869. sz.; 1425. V. 30. - Eszt. k. m. lt. 53-2-7A, MOL Df 238059, *BTOE* III. 871. sz.

Azt is megtudjuk az ennek az épületnek északi szomszédjára vonatkozó oklevelekből, hogy a ház az Olasz utcában állt: 1410. II. 23.: „...medietatem domorum seu fundi curie in civitate nostra *Budensi* in platea Galicali in vicinitate domorum Francisci filii Bernaldi a meridionali, necnon condam magistri Thome sartoris civium eiusdem civitatis ab occidentali partibus existentium habitam..." (MOL Dl 9625, *BTOE* III. 539. sz.)

A két házra vonatkozó adatokat Francesco Bernardi egyéb ismert házbérleményeinek segítségével egyeztettük, mégis fenn áll az a lehetőség, hogy nem ismerjük az olasz kereskedő minden házbérleményét, és esetleg egy fontos adat hiányzik. Minthogy a két forráscsoportban nem egyeznek meg a szomszédok, ez szintén inthet óvatosságra. Az azonban feltűnő, hogy a Bernardi féle házat mintegy 30 éven át változatlan szomszédokkal említik, ami inkább arra utal, hogy a korábbi okleveleket átíró későbbi iratok egyszerűen lemásolták a ház meghatározását tartalmazó szakaszt. Így elképzelhető, hogy Bernardi északi szomszédja 1393-ban Mórichidai (Zdenci) Simon bán fia János, 1410-ben pedig már Rozgonyi Simon országbíró, annak ellenére, hogy a Bernardi féle házra vonatkozó oklevelek még 1425-ben is Simon bán fia Jánost említik északi szomszédul. Ezen a példán jól látszik, hogy a városi Grundbuch híján, az igencsak hiányos okleveles anyagból milyen nehéz Budán a háztulajdonokat lokalizálni, és ez a munka sok esetben milyen kétséges eredményekre vezethet csak.

[433] Nagy Emese: I. ker. Dárda utca. In: A Budapesti Történeti Múzeum leletmentései és ásatásai az 1958. évben. *BudRég* 19 (1959). 259.

[434] „...item platea Judeorum et a sancto Johanne usque ad Curiam Regis..."

„először is a Szt. Mária Magdolna plébánia területe egy kis utcánál kezdődik, amelynek egyik oldalán, a Boldogasszony templom felöl a pénzverő ház áll, másik oldalán pedig, a domonkos kolostor oldalán a lövöldi karthauziak háza, ettől a Szombat kapu felé esik a plébánia területe;"
„...primo inter ipsas duas ecclesias scilicet beate Marie virginis et sancte Marie Magdalene in predicta civitate Budensi, [...]os ipsius civitatis a quadam via inter domum cusionis monetarum a parte ecclesie beate Marie [virginis] adiacentem ab una et m[...] domum fratrum ordinis cartusiensis claustri de Leweld iuxta claustrum sancti Nicolai confessoris s[itam] ab altera partibus habita versus portam Sabbati inclusive,..."

A határvonal tehát a Boldogasszony templom és a domonkos kolostor közötti utcánál kezdődött. Ezt az utcát valóban megtalálhatjuk a legkorábbi alaprajzokon, köztük a legrészletesebb Hauÿ-féle térképen is. A leírásban említett saroképületek közül a pénzverőházról ismerünk egyéb okleveles adatokat is. Egy 1385. június 2-án kelt oklevél hátlapjára a valószínűleg a 15. században élt levéltáros feljegyezte, hogy a levél a pénzverőház előtt álló házról szól. Az oklevélben szereplő ház szomszédai segítségével újabb házak kapcsolhatók egymáshoz, és így megtudhatjuk, hogy a házak a Boldogasszony templommal szemben lévő házsorban helyezkedtek el.[435] Mindez összevág határjárásunk adataival, a pénzverőház tehát a városfalakhoz kifutó, hajdani kis köz déli sarkán állt.[436] A lövöldi kolostor házáról sajnos nem rendelkezünk további irásos forrásokkal, leírásunk szerint a köz északi oldalán emelkedett.

A határjárás tehát a mai Hilton szálló helyén, a domonkos kolostor és Boldogasszony templom között hajdan volt köznél kezdődött.

„...innen ugyanazon az úton az Olasz utcához Olasz Angello háza mellett, azt magába foglalva vezet a határvonal a Pakos-i nemesek házáig az Olasz utcában, amely Angello házával szemben van,..."
„...et inde in eadem [via] [...] [vicus] Italicorum penes domum Angellonis Italici similiter inclusive ad domum nobilium de Pakos in ipso vico Italicorum [in opposito] ipsius domus prefati Angellonis Italici existentem et situatam,..."

Az itt szereplö utca az előző folytatásaként, már a Boldogasszony templommal szemben lévő háztömbön haladt keresztül, és valóban kifutott az Olasz utcáig (a mai Országház utca) a térképek tanúsága szerint. Ma már nem létezik, mivel a Pénügyminisztérium felépítése idején megszüntették, újkori neve *Schüller Gasse* volt. A két plébániát elválasztó határvonal a domonkos kolostor felöl az Olasz utcába vezető, már megszüntetett kis közön át haladt nyugat felé. A köz Olasz utcai torkolatának északi oldalán az olasz Angelo háza állt (Hauÿ 170.), és a határ éppen az Angelo házával szemközti házhoz (Hauÿ 125. – Országház u. 6.) futott, amely a Paksi nemesek tulajdonában volt.

Más okleveles forrásokból tudjuk, hogy a kis közben állt egy kicsiny ház, amelyet 1467-ben a gersei Petök elzálogosítottak Dénes esztergomi kanonoknál. Ennek a háznak az egyik szomszédja néhai Angelo fia János volt, mégpedig a ház másik szomszédjából kikövetkeztethetően az Olasz utca felöli szomszéd.[437] Később, a 16. század elején ugyanezen, Olasz utcai saroktelek a kis köz északi oldalán a

[435] 1384. június 2.: „Vulfingi littera super domum ante monetarum in *Buda*" (MOL Dl 7089, *BTOE* III. 19. sz.)
A pénverőház előtt lévő, azaz vele szembe eső ház déli szomszédját a nyulakszigeti domonkos apácák birtokolták, ennek dél felé tovább a szomszédja a Kanizsai Miklós által az örményesi pálos kolostornak adományozott házak egyike volt. Ezt a házat a Boldogasszony-templommal szemben álló sarokháznak mondják az iratok. (1384. április 24. - Eszt. k. m. lt. 72-2-5, MOL Df 238323, *BTOE* III. 18. sz.; 1385. április 24. - Eszt. k. m. lt. 72-2-2, MOL Df 238320, *BTOE* III. 27. sz.; 1388. július 12. - MOL Dl 39268, *BTOE* III. 54. sz.)

[436] Így határozta meg a pénzverőház helyét Huszár Lajos is: Huszár 1958. 21.

[437] 1467. V. 1.: „...quandam domum ipsorum in nostri medio, in platea sancti Nicolai, in vicinitatibus domorum Leonardi Plat monetarii et condam Iohannis Angelonis sitam et habitam..." - (MOL Dl 93370)

Kanczlyr testvérek, János és Angelo tulajdonában volt.[438] Jó okunk van feltételezni, hogy a korábban megemlített olasz Angelo és fia, János, a Kanczlyr testvérek ősei lehettek, hiszen bizonyítottan ugyanazon telken bukkan fel nevük. Kanczlyr János apjának nevét a szakirodalom nem ismeri, de olasz származását valószínűsíti.

A határjárás tehát a volt Pénügyminisztériumi épület helyén megszüntetett egykori közön át vezetett a mai Hess András térről a mai Országház utcába.

„...majd a Paksi nemesek házától a Mindenszentek kápolnáig, és a kápolna kapuján keresztül a Pálóciak (?) házáig, és ettől a Szombat kapu felé terül el a Szt. Mária Magdolna plébánia területe, a város többi része pedig a Boldogasszony plébániához tartozik."
„...ab ipsaque domo [eorundem] [nobilium] de Pakos directe ad capellam in honore Omnium sanctorum fundatam, et per portam ipsius capelle ad domum dominorum de Pa[locz ?] [infra] ipsam capellam existentem eundo similiter inclusive usque ad predictam portam [Sabbati] [ecclesie] sancte Marie Magdalene deberet pertinere, aliis omnibus partibus eiusdem civitatis dicte ecclesie beate Marie virginis remanere."

Az előtte húzódó utcának is nevet adó kápolnáról meglehetősen kevés írott forrás tesz említést, maradványait ezidáig megnyugtató módon nem azonosították. Búcsúengedély kapcsán 1358-ban említik meg először a kápolnát helyének megjelölése nélkül.[439] Egy 1380–1386 között létrejött ingatlancsere kapcsán egy magántulajdonban lévő telek részeként írják le helyszínét. Szepesi János dobokai főesperes cserélte el ekkor a kápolnát is tartalmazó ingatlanát Zámbó Miklóssal. A ház korábban Cemeteer Lőrincé volt.[440] Újabb említése 1426-ból származik, amikor Pálóci Máté országbíró királyi adományként kapta Zsigmond királytól az elhunyt Hertlin budai bíró tulajdonából a koronára szállt ingatlant, amelyen a kápolna állt.[441] (Hertlin bíró házában 1401-ben oklevelet állítottak ki, 1403-ban már egykori bírónak mondták a szomszédos ház ügyében.) Időrendben a következő említés az 1441-es határjárás adata, majd pedig 1449-ben említették meg a Rozgonyiak házát a kápolna környékén.[442]

A leírások szerint tehát a kápolna egy magántulajdonú telken emelkedett, amely arra utal, hogy számunkra ismeretlen alapítója saját telkén, lakóháza mellett, vagy annak részeként építtethette fel. Feltehetően a földszinten helyezkedett el és külön bejárattal rendelkezhetett, a határvonal ugyanis kapujához fut. Ezt a feltevést erősíti az is, hogy a kápolna adta a nevet az előtte húzódó igen hosszú utcának is, nyilván azért, mivel épülete jól megkülönböztethető volt a házak sorában. A budai templomokat kivétel nélkül kelet felé forduló szentéllyel építették, feltehetően a Mindenszentek kápolna sem jelentett ez alól kivételt. Ebből következően a kápolnát csak a Mindszent utca keleti házsorában kereshetjük, kapuja ugyanis csak így nyílhatott közvetlenül az utcára. Helyének pontosabb meghatározását egyedül az 1441-es határjárás segíti. A két plébániát elválasztó határvonal a domonkos kolostor felől az Olasz utcába vezető, már megszüntetett kis közön át haladt nyugat felé. A köz Olasz utcai torkolatának északi oldalán az olasz Angelo háza állt (Hauÿ 170.), és a határ éppen az Angelo házával szemközti házhoz (Hauÿ 125. – Országház u. 6.) futott, amely a Paksi nemesek tulajdonában volt. A Paksiak házától a Mindenszentek kápolnához vezetett tovább a határ, majd annak kapuján át a Pálóciak (?) házához, ahol a határjárás - feltehetően már a Mindszent utca nyugati oldalán – véget ért. (Az oklevélben rongáltan szereplő *„dominorum de Pa..."* név talán *„do-*

[438] 1512. IV. 14.: „medietatem domus *Bude* in platea Italica, in vicinitatibus scilicet a septemtrionali domus Osualdi Korosy et et (!) a meridionali plagis vici versus claustrum sancti Nicolai transmeantis, directe scilicet in opposito domus alias quondam Emerici Zabo habite, portionem videlicet suam..." (MOL Dl 106083. Prot. Bud. 125–127.)

[439] 1358: „...in ecclesia Omnium sanctorum..." (*MREV* II. 174, 385. sz.);

[440] 1380–86: „...fundum curie ... in quo capella Omnium sanctorum esset constructa..." (MOL Dl 84194)

[441] 1426. IX. 6.: „...fundum suc curiam ... in vico platee Omnium sanctorum in qua est capella eorundem sanctorum..." (MOL Dl 11849, *BTOE* III. 893. sz.)

[442] 1449/1462: „...in platea Omniumsanctorum (!) prope capellam Omniumsanctorum (!)..." (MOL Dl 13830)

minorum de Palocz"-ra egészíthető ki.) Az elmondottakból az következik, hogy a Mindenszentek kápolna szomszédos volt, és valami módon a telek hátsó részénél érintkezett a Paksiak házával, a mai Országház u. 6. számmal. Három telek jöhet számításba, Hauÿ 78. Uri u. 29. déli része, Hauÿ 77. – Uri u. 31. és Hauÿ 76. – Uri u. 33. Közülük a közvetlenül a szomszédos Hauÿ 77. – Uri u. 31. elesik, mivel ezen a telken áll ma is a középkori polgárváros egyik legjobban megőrződött kétemeletes polgárháza, amelyen kápolnának semmiféle jellegzetes nyoma nem figyelhető meg. A fennmaradó két szomszéd közül a Hauÿ 76 – Uri u. 33. számú telek viszont figyelemre méltó. Az 1696-ban felvett házösszeírás szerint itt hajdan egy apácakolostor állhatott.[443] Eszerint a romos maradványok még utaltak ekkor is a hajdan volt egyházi épületre. De a ma még fennálló középkori maradványoknak is tulajdoníthatunk jelentőséget. Az Uri utca 33. déli határfala szokatlanul vastag falazat, két emelet magasságban áll még ma is, az utcai homlokzatnál sarokarmírozással van ellátva. A sarok utcai homlokzatra forduló oldalán az első emeleti párkány magasságában gótikus vakmérműves fríz részlete őrződött meg, a második emeleten a II. Világháború pusztításai előtt még megvolt egy csúcsíves ablak maradványa. Az épület udvari homlokzatán, az északi oldalon egy másik gótikus csúcsíves ablak található. Ezek az apró jelek megengedik azt a feltevést, hogy a Mindenszentek kápolna maradványait a mai Uri utca 33. számú telken keressük.

A Mindenszentek kápolna feltételezett helyével szemközti oldalon keskeny, már a középkorban is létező köz futott a városfalhoz. Valószínűleg itt kell keresnünk azt a kis ajtót, amelyről a Jogkönyv *„türles pey allen heiligen"* néven emlékezett meg, és közvetlenül Logodra vezetett.[444] A közt nem említették meg a határjárásban, de feltételezhetően ez választotta el a két területet egymástól, északi oldalán állt a Pálóciak (?) háza.

Az elmondottakat összefoglalva a két plébánia határvonala a mai Országház utca 6. és az Uri utca 33. számú telkeken szelte át a két utca közötti háztömböt, majd feltehetően a mai Nőegylet utcán át érte el a várfalat.

A két leírást összevetve láthatjuk, hogy a Boldogasszony és a Szt. Mária Magdolna plébánia határai nem egyeztek meg egymással 1390-ben és 1441-ben. Megállapíthatjuk, hogy az 1390-ben leírt határ 1441-re jelentősen délebbre tolódott. A Boldogasszony plébánia területe 1441-ben már csak a napi piac helyszínére, vagyis a Boldogasszony-templom és a Szt. György kápolna közötti városrészre és a piactértől a királyi palotáig elterülő negyedre terjedt ki.

III.

A falakkal övezett *castrum* területén már elvégeztük a határjárás elemzését, az alábbiakban a *suburbium*-ban, vagyis a váralján leírt plébániahatárok magyarázatával próbálkozunk. Feladatunk ezen a területen jóval nehezebb, mint a Várnegyedben volt, mivel sokkal kevesebb a rendelkezésünkre álló okleveles adat, amelynek segítségével a leírást értelmezhetnénk. (*43. kép*)

A váralján a Boldogasszony, a Szt. Mária Magdolna és a Szt. Péter mártír plébániák területét választották el egymástól, tehát két határvonal megállapítására is sor került. Elsőként a Szt. Mária Magdolna és Szt. Péter plébánia közti határral ismerkedjünk meg, mivel ezt mind 1441-ben, mind 1390-ban bejárták. 1441-ben a következő leírást adták a határvonalról:

> „...kilépve a Szombat kapun és átkelve a város árkán a régi királyi házig tart a határ, egészen egy útig, amely a Régi királyi ház és a néhai Frank vajda háza között jön ki a városból és a Szt. Péter egyházhoz tart, ..."

[443] Nagy 1971. 96. *„Z.72. Ain Haus in der herrn gassen; hat schlechts gemeür, gwölber und verschütte Keller soll vor alters ein Frauen Kloster gewesen sein."*

[444] *Ofner Stadtrecht* X/D.

„...exeundo vero ipsam portam Sabbati et per fossatum dicte civitatis versus ad [quandam] [antiquam] curiam regiam usque ad quandam viam de ipsa civitate nostra inter eandem antiquam domum regiam et domum condam Frank wayvode versus predictam ecclesiam sancti Petri martiris tendentem,..."

A határjárást tehát a város északi kapujánál, a Szombat kapunál (a mai Bécsi-kapunál) kezdték el. Sem az itt említett árkot, sem magának a kapunak a maradványait nem tárta még fel a régészeti kutatás. A határjárók útvonala ezután a Régi királyi házhoz vezetett, pontosabban szólva az árok túlsó felén, a városfalak mentén haladt egészen a Régi királyi ház alá, ahol egy újabb út jött ki a városból. (A mai Táncsics Mihály utca 9. nyugati oldalán) Ma már általánosan elfogadott nézet, hogy a Régi királyi ház épületegyüttese a mai Táncsics Mihály utca 7–9. számú telkeken emelkedett. Korábban a Bécsi-kapu tér környékén, az evangélikus templom és parochia, vagy az Országos Levéltár helyén keresték a maradványokat, míg Zolnay László előbb helyesen meg nem határozta a pontos helyszínt, majd régészeti feltárással igazolni is tudta az oklevelekből levont következtetést. Ehhez járult később H. Gyürky Katalin megfigyelése és feltárása, amellyel tisztázta a Szt. Márton kápolna helyét.[445] A Régi királyi ház melletti, ismeretlen nevű kapu helyét pontosan kijelölhetjük, ha figyelembe vesszük a Garády Sándor által a Hunfalvy utca 8. számú telken feltárt középkori útrészletet, amely a várfalakon kívül a mai Táncsics Mihály utca 9. és 11. telkek határa felé vezet.[446] A kapu tehát a mai Táncsics Mihály utca kanyarjában, a 11. számú telek szélén állt közvetlenül a Régi királyi ház szomszédságában.[447] Amint arra H. Gyürky Katalin rámutatott a város korai helyrajzában fontos szerepet játszhatott, hiszen a hegyen lévő Boldogasszony plébániatemplomot és a domonkos kolostort, valamint a Duna-parti Szt. Péter mártir plébániatemplomot, vagyis a két városrész központjait kötötte össze közvetlenül a legrövidebb úton.[448]

„...innen [...] lelépdelve Konrád polgár majorságától, amely a Régi királyi ház alatt van, és a vele szemben lévő majorságoktól, amelyek a Szt. Mária Magdolna plébánia területére esnek, egy kőlépcsőhöz tart, a Krisztus Teste kápolna mellett, amely a határvonaltól jobbra, már a Szt. Péter plébánia területén van;"
„...eundo [... ... ...] gradientem de [...] quadam domo allodiali Conradi civis Budensis sub ipsa domo regia existente simulcum quibusdam aliis domibus ex alia parte seu in opposito eiusdem domus annotati Conradi habitis inclusive, [tendendo] ad gradus lapideus [...] capella in honore Corporis Christi constructa ad dextram prefate ecclesie sancti Petri dimissa,..."

A határ elhaladt tehát a Régi királyi ház alatti majorsági épületek, kertek között, és egy kő lépcsőhöz ment, amely a Krisztus Teste kápolna mellett volt valamerre, feltehetően attól nyugatra (ez következik a „jobbra" irányjelölésből). Konrád polgár majorságát megemlíti egy 1462-ben kiállított oklevél is. Buda város tanácsa előtt a néhai Konrad Gündelwein többszörös bíró örökségén osztoztak meg leszármazottai. Felsoroltak ekkor többek között egy elzálogosított majorságot is, amely ekkor Mohorai Vidfi János kúriai jegyző kezén volt, és óbudai Tarcsai Jánost és testvérét, Orsolyát illették. A majorság az oklevél

[445] Rupp 1868. 161; Pataki 1950. 257–258; Zolnay 1952. 15–28; Zolnay 1953. 204–209; Zolnay 1961. 7–64; Zolnay 1963. 43–107; Zolnay 1967. 39–47; Zolnay 1968. 40–60; H. Gyürky 1984. 29–42; Magyar 1991. 95.

[446] Garády 1943. 403–438.

[447] Ezzel kapcsolatban fel kell hívnom a figyelmet Zolnay László téves azonosítására. A Táncsics Mihály utca 9. szám alatt végzett feltárásain egy torony részletét tárta fel a barokk Löportár épület északi oldalán, amelyet egyértelműen kaputoronynak nevezett. (Zolnay 1968. 51–52) Az ásatási beszámoló és a közölt helyszínrajzok nem utalnak sehol sem kapura, a torony északi oldalán két nagyméretű támpillér látszik, a torony északi falán gyűjtőcsatornák egyesített kivezetőnyílását találták meg. Ez a torony semmiképpen sem azonosítható az 1441-es leírásban szereplő kapu helyével, hiszen az a Régi királyi ház és Szécsényi Frank vajda háza között helyezkedett el, ehhez a toronyhoz pedig csak a királyi ház udvarán keresztül lehetett eljutni. Zolnay téves meghatározását a későbbi szakirodalom kritika nélkül átvette.

[448] H. Gyürky 1972. 44.

meghatározása szerint a Szombat kapun kívül, a néhai Cillei gróf, akkor pedig már Ország Mihály nádor palotája mögött helykedett el. (1462. IX. 1.) Mint tudjuk a Cillei, majd Ország palota a Régi királyi ház épületegyüttese volt. Konrad Gündelwein majorságával szemben is álltak majorági épületek, amelyek a Szt. Mária Magdolna plébánia területéhez tartoztak.

Sajnos a szöveg a Krisztus Teste kápolna említésénél nagyon hiányos, lényeges szavak vesztek el. A kápolnát megemlítő, meglehetősen kevés forrásból csupán annyit tudhattunk meg, hogy a hegyoldalon állt egy közút mellett, a Szt. Péter mártír plébánia területén, pontos helye sajnos ismeretlen.[449] Bár hiányos szövegünkben ezt nem találjuk, mégis feltehetjük, hogy a fent említett, a városból a Szt. Péter mártír plébánia felé tartó úton haladtak idáig, hiszen a következő sorokban eltérnek az eddigi iránytól.

„...továbbhaladva a lépcsőkön a karmelita kolostor felé ... egészen Szt. Lázár egyházáig bal kéz felé terül el a Szt. Mária Magdolna plébánia területe..."
„...pergendo [et] ipsos gradus lapideos versus claustrum matris misericordie f[ratrum] carmelitarum descend[endo] et [...]le eas in[habitan..] ad parte sinistram usque ad ecclesiam sancti Lazari similiter eidem ecclesie sancte Marie Magdalene nomine s[ue] parochie cedere deberet,..."

A Krisztus Teste kápolna mellett kezdődött az a lépcső, amelyen továbbhaladva immár irányt váltottak a határjárók és a karmelita kolostor felé fordultak, majd a Szt. Lázár ispotályig mentek el. A karmelita kolostort 1372-ben alapította Nagy Lajos király és anyja, Erzsébet királyné a váralja Taschental nevű városrészében.[450] A rendház részleteire a Csapláros utca 4. számú telken talált rá a régészeti kutatás.[451] Szt. Lázár már felhévízi területen, vagyis a Váralja városfalán túl elterülő ispotály volt. Első említésekor, 1355-ben a Szt. Lázár feletti szőlőkről emlékeztek meg. A Szt. Lázár egyház ispotály voltát Zsigmond lengyel herceg számadáskönyve és Hans Pap budai könyvárus 1509-ben kelt végrendelete bizonyítják, bár már maga a titulus is utal rá. Szt. Lázár ugyanis a középkorban a szegények és nyomorékok mellett kifejezetten a leprások védőszenje volt. A Szt. Lázár titultust viselő ispotályok általában bélpoklosok számára készültek. Ezért feltételezhetjük, hogy a budai Szt. Lázár ispotály is lepratelep volt a városfalon kívül.[452] A határjárás értelmezésének kritikus pontjához érkeztünk, és ezen a ponton segítségül hívjuk az 1390-es plébániahatárjárás váraljára vonatkozó szövegét is.

„...a falakon kívül pedig a köves (sziklás ?) úttól egyenes vonalban az új falig, avagy a kapuig, amelyen át a Szt. Lázár egyházhoz (?) lehet menni, továbbhaladva a falon kívül Szt. Lázártól a vesztőhely felé, amely a szentlőrinci pálos kolostorhoz tartó út mellett van, a *Tothfalu*-nak nevezett résszel együtt a Szt. Mária Magdolna plébánia területe..."
„...et extra muros a via petrosa recta linea usque ad novum murum, seu portam per quam itur ad sanctum Lazarum continuando ultra et extra murum a sancto Lazaro versus patibulum quod est prope viam, et per quam itur ad S. Laurentium monasterium Heremitarum sancti Pauli cum parte, que vocatur Tothfalu vulgariter, sit et esse debeat Parochie et de Parochia sancte Marie Magdalene..."

[449] [1457]: *„És éjjel a sütötben titkon vivék aszt ki az Úrnak kápolnájába, melly az hoffstádban, a dombon vagyon, hova szokták temetni a gyilkosokat és a király árulóit."* (Heltai 1980. 262); 1532. IV. 20.: „...(p)rope viam liberam capella in honorem Corporis Christi " (MOL Szögyén-Marich lt. 1532)

[450] [1403–1439] „Item Von dem huet in dem taschental pey der mueter der parmmhertzigkait" (*Ofner Stadtrecht* X/D.); 1431: „...domus carmelitarum ad matrem misericordie nuncupata sub monte opidi *Bude*..." (Lukcsics II. 53., *BTOE* III. 1009. sz.); 1472. X. 7.: „...conventus ecclesie beate Marie matris misericordie extra muros civitatis *Budensis* fundate..." (Eperjes v. lt. 385, Iványi 1931. 496. sz.); 1502. III. 22.: „...religiosis deoque devotis fratribus carmelitarum ordinis in claustro matrismisericordie (!) in suburbio civitatis nostre constructo degentibus..." (MOL Dl 46582);

[451] Benda 2003a; Benda 2003b; Benda 2004; Benda 2005.

[452] 1355: „supra sancti Lazari" (A. VI. 256. sz.); 1500: „hospitale Sancti Lazari" (Divéky 1914. 58); 1509: *„zu Sannd Lazarus"* (Borsa 1959. 304.)

Mindkét leírás a Szt. Mária Magdolna plébánia váralji területét írja körül, mindkét leírásban olvashatunk köves útról és a Szt. Lázár egyházhoz tartó közös irányról. Az 1390-es oklevélből megtudhatjuk azt is, hogy a Szt. Lázár egyház a váralja újonnan épült városfalain kívül esik, és a városfalon nyíló új kapun át lehetett megközelíteni, valamint, hogy az így körülírt területet Tótfalunak nevezik.

Kérdés, melyik volt ez a kapu? Kubinyi András szerint a határ a mai Hunfalvy – Jácint – Kapás és Horvát utcák (vagy csak a Kapás utca ?) vonalát követte. A Szent Péter plébániához vezető út a Kagyló lépcső, míg az említett kőlépcső a mai Jácint lépcső volt, kettejük elágazása környékén emelkedett a Krisztus Teste kápolna. A karmelita kolostor a Kapás utca végén állt. A városfalon pedig a mai Horvát utcánál kaput feltételezett, amelyen át jutottak el a Szt. Lázár ispotályhoz. A rekonstrukció lényeges eleme a feltételezett kapu, amelyre a legkorábbi térképek úthálózatából és az esztergomi káptalan vizitációs jegyzőkönyve adatából lehet következtetni. A jegyzőkönyvben a Szombat kapun kívül Felhévíz felé vezető kőlépcsőről történt említés.[453]

Az újabb régészeti kutatások eredményeinek fényében a fenti kérdésre más megoldást javasolunk. A karmelita kolostor helyének kérdése tisztázódott: a rendház részletei a mai Csapláros utca 4. szám alatt kerültek napvilágra. Egyetértve Kubinyi Andrással abban, hogy a Szt. Péter plébániához vezető út, valamint a karmelita kolostor felé tartó kőlépcső nagyjából a mai Kagyló és Jácint lépcsők táján kereshető, arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy a határjárás a karmelita kolostorhoz tartó útvonalon haladt, de nem érte el magát a kolostort. A karmelita kolostor helyének pontos ismeretében már nem képzelhető el, hogy ezt az útvonalat a mai Fazekas – Horvát utcákon folytatva érjük el a városfal új kapuját és rajta keresztül a Szt. Lázár egyházat. Rendelkezésre álló ismereteinknek jobban megfelel, ha azt feltételezzük, hogy a határjárás a mai Jácint lépcső környékén haladt a karmelita kolostor, vagyis mai Csapláros utca felé, majd nagyjából a mai Csalogány utca vonalán nyugatra fordult, és a mai Széna téren állt egykori városkapun, amely feltehetően a Taschenthal kapu nevet viselte, hagyta el a várost a Szt. Lázár egyház irányába. A kérdést azonban csak a Krisztus Teste és a Szt. Lázár kápolnák azonosítása után mondhatjuk megnyugtatóan tisztázottnak.

Szt. Lázár kívül a városfalakon, Felhévíz területén emelkedett. Az 1390-es határjárók odáig nem is mentek el, hanem a kapun kilépve a városfalakon kívül, de a falakat követve haladtak tovább az Óbudáról Fehérvárra vezető országúton (azaz Buda és Felhévíz határán) egészen a szentlőrinci pálos kolostorhoz tartó útig, amely a Tótfalu kapu alatt (a mai Várfok utcánál) ágazott le a nagy országútról. Itt, a dombtetőn volt a leírás szerint a városi vesztőhely is. Ezáltal a város északi részén mind a Várhegy falain belül, mind azokon kívül összefüggő területet határoltak el, amely a Szt. Mária Magdolna plébániához tartozott. A falakon kívüli terület felölelte a Várhegy teljes északi lejtőjét, a középkorban Tótfalunak nevezett területet.[454]

IV.

Az 1441-es határjárás utolsó része a Boldogasszony és a Szt. Péter mártír plébániák területeit választja el egymástól:

> „...a Takács utcában, a régi királyi ház alatt Tosi Balázs háza a Szt. Péter mártír plébánia, vele szemben pedig Miklós háza a Boldogasszony plébánia területére esik; majd ugyanebben az utcában a Szt. István protomártír kolostor felé [...] Jakab háza a Szt. Péter mártír plébánia területére, vele szemben Komlosy háza a Boldogasszony plébánia területére esik; továbbá az Örmény utcában

[453] 1397. V. 24-VI. 28.: „...alia [domus] est extra portam Sabbati penes gradus, per quos itur versus Calidas aquas superiores a meridionali plaga..." (Eszt. k. m. lt. Lad. 50. fasc. „Ad acta Lactoralia, Tit. XII. Nr. 4.", *BTOE* III. 239. sz.)

[454] Végh 1999. 331–346.

Vizkelety Miklós sarokháza Szt. Péter mártír plébánia területére, vele szemben pedig Ebeni Imre háza a Boldogasszony plébánia területére esik, továbbá a Szt. István utca Cassay (?) oldalán a Szt. Péter mártír plébániához, Szláv Kelemen oldalán pedig a Boldogasszony plébániához tartozik; továbbá a Duna melletti utcában Cassay Pál sarokháza a Szt. Péter mártír plébánia területére, Alhévíz felé pedig egy kis köz után Kusi Bálint háza a Boldogasszony plébánia területére esik …"
„...preterea in suburbio prefate civitatis Budensis [...]i sew [... ... ...] beate Marie virginis et sancti [Petri] martiris ecclesiarum predictarum sic distinguerentur, quod in platea seu vico textorum quedam domus Blasii Tosi dicti sub predicta antiqua domo regia existens esset, domus fina[...] [...] predicte ecclesie [... ... ...] pertinens ad eandem ecclesiam ex [cuius] opposito domus Nicolai spectaret ad parochiam dicte ecclesie beate Marie virginis, et in eadem platea versus claustrum sancti Steph[ani protomartiris] domus Iacobi [... ...] ad prefatam ecclesiam sancti Petri martiris ex opposito vero domus Komlosy ad ecclesiam beate Marie virginis, item in plathea (!) Armenorum domus acialis Nicolai Vizkelety similiter [ad ecclesiam sancti] Petri [martiris] et ex opposito domus Emerici Ebeni ad ecclesiam beate virginis, item platea vero sancti Stephani a parte Cassay [... ... ...] ad [prefatam ecclesiam] sancti Petri domus veze (?) Clementis Sclavi penes [... ...]um ad ecclesiam beate virginis, item domus acialis in platea penes Danubium scilicet Pauli dicti Cassay ad ecclesiam sancti Petri versus [...] inferiores calidas aquas domus [inter] [...] mediat vicus parvus q[...] [domus] Valentini Kusi ad ecclesiam [beate] virginis pertinere..."

Ez a leírás ma már számunkra szinte teljesen értelmezhetetlen. Valójában csak a határ kiinduló- és végpontját tudjuk meghatározni. Ennek egyik oka az, hogy a hegyoldalban a mai utcahálózat a 18. század folyamán alakult ki, miután az ún. „glacis-telkeket" kiosztották.[455] Ezenkívül sem a Takács utcát, sem pedig az Örmény utcát nem említi meg más írott forrás.

A kiindulás itt is a Régi királyi ház alatt található, vagyis megegyezik a Szt. Mária Magdolna és Szt. Péter mártír plébániák közötti határ kiindulópontjával. Az itt említett házakat más forrásokból nem ismerjük. Azonban ugyanezen a helyen, a királyi ház alatt, a Duna felőli oldalon adományozott Kont Miklós végrendeletében egy házat az általa alapított csatkai kolostornak, amelynek alsó szomszédja Jakab polgár majorsága volt.[456]

A határjárás végpontja az ágostonos rendi remeték Szt. István kolostorának közelében, attól északra volt.

A Szt. István utca ugyanis feltehetően az ágosotonosok templomának nyugati homlokzata előtt haladt el egykor. A kolostor helye az utóbbi évek régészeti feltárásai nyomán pontosan ismert: a hegyoldalban a mai Szalag utca, Corvin tér és Ponty utca bezárta háztömb területén található.[457] Az utolsóként említett Duna melletti utca nyílván a mai Fő utcával azonos, amely nyomvonalában a római limes-út örököse. Az út ellentétes útirányainak jelzésére itt már a Szt. Péter mellett Alhévíz szolgált.

A Boldogasszony és a Szt. Péter mártír plébániák közötti határvonal leírása abban különbözik a Szt. Mária Magdolna és a Szt. Péter plébániák közötti határvonaltól, hogy míg az utóbbi utakon, lépcsőkön vezetett, addig a most ismertetett határ nem: itt nem találkozunk a „továbbhalad", „alászáll" kifejezésekkel. A határjárás elindul a Takács utcán, de Komlosy és az olvashatalan előnevű Jakab háza között feltehetően a lejtő felé fordul és telkek között haladva osztja meg a város területét a plébániák között. Ezért sorolnak fel egymás után újabb utcákat, amelyek feltehetően a hegyoldalon egymással többékevésbé párhuzamosan futottak. Így jutunk le az Örmény és Szt. István utcákon át a Duna melletti utcába,

[455] Nagy 1964. 203.

[456] 1398. XI. 25.: „...et in suburbio dicte civitatis *Budensis* penes fundum curie sancti Pauli olim per condam dominum Lodouicum regem Hungarie felicis reminiscentie ad honorem et gloriam ipsius sancti Pauli donatum et collatum a parte inferiori penes allodium Iacobi civis memorate civitatis *Budensis* extra murum sub eadem domo prefati sancti Pauli a parte Danobii situatorum habitorum et existentium..." (MOL Dl 8373, *BTOE* III. 265. sz.)

[457] Végh 1998a. 15–17.

végig háztulajdonok között haladva. Ez egyben bizonyítja, hogy a hegyoldal a 15. század közepén már a Régi királyi háztól, tehát a *castrumtól* egészen a Dunáig teljesen be volt építve. Bár a háztulajdonokat nem tudtuk azonosítani, mégis a térképre tekintve láthatjuk, hogy ez a hegyoldalra merőleges határvonal valahol a domonkos kolostor alatt szelte ketté a váralja területét. Vagyis ugyanonnan indult el lefelé a Dunához, ahonnan a *castrumot* átszelő határ is elindult a hegy tetején.

Elemzésünk végére érve megállapíthatjuk, hogy a magunk elé tűzött célt, a határvonalak tisztázását még nem sikerült egészen teljesíteni. A határjárás útvonala pontosan csak a Várnegyed területén rekonstruálható, míg a váralja plébániahatárai részben vitatottak, részben egyelőre meghatározhatatlanok. A kapott kép azonban még a váralja vonatkozásában is részletesebb a korábbiaknál, amelyet a rendelkezésre álló források bővülése tett lehetővé. Az írott források teljességre törekvő összegyűjtése mellett elsősorban a régészeti kutatás újabb eredményei segítettek a vizsgálat során, és a jövőben is elsősorban a régészeti kutatás szolgáltathat újabb támpontokat a későközépkori budai plébániák határvonalának minél pontosabb rekonstrukciójához.

Háztulajdonok a Várnegyed területén

1. A királyi palota és a Szt. György piac között

1.1. ELŐUDVAR

A királyi palota előtt a későközépkorban nagyméretű előudvar terült el. A régészeti feltárások azonban fényt derítettek az előudvart megelőző 13–15. századi városrész házsorára a nyugati oldalon, amelyet keleti párjával együtt a királyi palota terjeszkedése miatt bontottak fokozatosan le a középkor végén. Korábban a Szt. János és a Szt. Zsigmond utcák torkolatától kezdődően dél felé egészen a királyi palota szárazárkáig háromszög alakú keskeny tér helyezkedett el. A várfalak menti házsorok bontásával jött létre a 15. század végén a királyi palota előtti előudvar (1508 – *theatrum arcis*), amelyet németül *Samethof*-nak neveztek. (*Ld. Várnegyed – Utcák*)

Mindenekelőtt érdemes felsorolnunk azokat az épületeket, amelyeket a királyi palotához viszonyítottak. Feltűnően kevés ilyen adattal rendelkezünk. A palota előtt emelkedő három egyházi épület: a ferences kolostor, a ferences beginaház és a kisebb Szűz Mária káptalan megnevezéseiben fordul elő néhány esetben a 15–16. század fordulóján a királyi palota előtt kifejezés.[458] Ezenkívül a Friss palotával kapcsolatos helyszíneknél tűnik fel: Hunyadi László kivégzése helyének, valamint Salgói Miklós, a Rozgonyi testvérek és a Bánfiak házainak leírásánál utaltak a palotára.[459]

1.1.1. Friss palota

[1457]: ante castrum Budense in oppositum atrii *Frispalotha* denominati (Thuróczy 1985. 293); 1494: tractoribus, qui extraxerunt salnitrium et sulfur ad aliquot centenarios continens de navi et imposuerunt ad *Fris-palatha* (Engel 1797. 95); 1514: ex opposito... et alia domus regia *Frispalotha* vocata (MOL Dl 22637); 1525: domus regie maiestatis ante castrum Budense (OSZK Cod. Lat. 394, *MTT* 22 [1877]); [1530]: in profundum puteum proximius *fris palotta* (Szerémi 1857. 290); 1541: circa *Frispalotha* similiter cum fossa agit (MOL Kamarai lt. Nádasdy cs. lt. Missilis 35. cs.)

Városi ház, amely ismeretlen időpontban került a király tulajdonába. Elsőként Hunyadi László kivégzésének leírásában olvashatunk róla a Thuróczy krónika szövegében, amely szerint László grófot a királyi vár előtt, a Friss palotának nevezett épülettel szemben fejezték le. (Ugyanezt a helyszínt Bonfini a Zsigmond király palotája előtti széles utcába helyezte.) Az 1494-es évből fennmaradt királyi számadáskönyvek szerint a Friss palota pincéjébe lőport szállítottak. Feltehetően ekkor hadiszertárnak is használták, mivel az előtte álló térségen ágyúkat tároltak a Jagelló-korban. (*Ld. Előudvar*) Egy 1514-ben keletkezett peres iratban részletes leírás ismertet egy Szt. Zsigmond utcai házat, amely a királyi palota előtt emelkedett, ugyanakkor vele szemben a Szt. Zsigmond káptalan prépostjának háza és egy másik királyi ház állt, amelyet Friss palotának neveztek. Az 1525-ös királyi számadáskönyv szerint a királyi palota előtt álló királyi házban kocsiszín kialakításáért fizettek ki egy összeget. Végül az 1530-as és 1541-es ostromok kapcsán említik meg nevét.[460]

---

[458] 1482. VI. 2.: „pro religiosis dominabus beginis prope fores ecclesie beati Iohannis ewangeliste ante castrum *Budense* fundate degentibus" (Erd. Múz. lt. Törzsgyűjtemény nr. 95, MOL Df 253724); 1506. V. 28.: „prope castrum nostrum *Budense* ex opposito ecclesie beate Marie virginis ante idem castrum nostrum *Budense*" (MOL Dl 22563)

[459] 1439. VI. 24.: „circa castrum nostrum *Budense* ex opposito domus *Fryczpalothaya* apellate" (MOL Dl 13406, BTOE III. 1226. sz.); [1457]: „ante castrum *Budense* in oppositum atrii *Frispalotha* denominati" (Thuróczy 293); 1514. XI. 10.: „in vico sancti Sigismundi vocato ante castrum *Budense*, in contigua vicinitate domus nonnullorum dominorum canonicorum capitularum prenotate ecclesie sancti Sigismundi a superiori, ab inferiori vero partibus murus ante castrum *Budense* ab antiquo constructus vicinatur habite ex opposito autem domus domini prepositi pretitulate ecclesie sancti Sigismundi et alia domus regia *Frispalotha* vocata" (MOL Dl 22637)

[460] A szakirodalomban szokás a Friss palotára vonatkoztatni egy 1438-ból és egy 1439-ből származó oklevelet is. (1438. I. 18. – Vel. lt. in fol. 1.: Nr. 463. Protocollo. Sedia dell' Archivio 179/III. Protocollo Carta/48, *BTOE* III. 1160. sz.; 1439. VI. 24.

Máig problémát jelent a Thuróczy krónika szövegében először megnevezett Friss palota helyhezkötése. A történeti szakirodalom évszázadok óta – Thuróczy és Bonfini párhuzamos leírására támaszkodva – a királyi vár Zsigmond által építtetett hatalmas palotaszárnyát azonosította a Friss palotával, megtoldva azzal a fejtegetéssel, hogy a friss jelző nyilván az Anjou-kori előzményekhez képest válik érthetővé. A kérdés újabb értelmezése, amelyet a régészeti feltárások által elénk táruló pontosabb kép is befolyásolt, arra figyelt fel, hogy az egyes történeti forrásokban a Friss palota név és a Zsigmond építtette palotaszárny sosem szerepel egyszerre, sőt a két épület azonosításának ellentmondó adatokkal is rendelkezünk.[461] Az említett, 1514-ben keletkezett oklevél leírásában Bánfi János Szt. Zsigmond utcai házát a királyi palota előtt állónak mondták, szemben vele a Szt. Zsigmond káptalan prépostjának háza és a Friss palota emelkedett. Nehezen tételezhető fel továbbá a királyi palota állami reprezentációjára használt legnagyobb terméről, hogy pincéjében löport tároljanak, miként azt az 1494-es királyi számadáskönyvben a Friss palotáról olvashatjuk. A fennmaradt források alapos elemzése nyomán arra az eredményre juthatunk tehát, hogy Zsigmond király palotaszárnyát sosem nevezték Friss palotának, a név egy másik, a királyi palota előtt emelkedő, királyi tulajdonban lévő épületet jelölt. Kérdés azonban továbbra is, hogy melyik épületet nevezték így? A palota előtti utcatorkolatot északról egy az átlagosnál nagyobb méretű épület zárta le, amelyet a törökkor elején a vár előtti előudvar északi lezárására emelt falba foglaltak, majd maradványait az újkorban a Zeughaus épületébe illesztették be, végül egy részét a századfordulós palotaépítkezések kapcsán megsemmisítették. Megmaradt pincéit 1975–1982 között tárták fel és konzerválták a királyi palota „A" épületének északnyugati sarka előtt.[462] Jelen helyrajzi ismereteink szerint a rendelkezésünkre álló leírásokat jól értelmezhetnénk erre az épületre, sajnos azonban egyértelmű bizonyítékot nem ismerünk. Számolnunk kell azzal a lehetőséggel is, hogy a Friss palotát az egyelőre feltáratlan keleti házsorban keressük.

1.1.2. Szécsényi – Losonci – Rozgonyi

1386-ban az egri káptalan előtt Szécsényi Kónya bán fiai, Frank és Simon kölcsönös birtokcserében állapodtak meg egymással. Frank többek között átadta Simonnak bizonyos telekrészeit Buda városában. (1386. VII. 10.)

Szécsényi Simon, Kónya fia, 1388–1390 között honti és trencséni ispán volt, ezalatt 1390-ben bihari ispán is, 1390–1391 között székely ispán, majd 1395-ben országbíró lett, 1401-ben erdélyi vajda, 1403–1405 között ajtónállómester, sárosi ispán, mialatt 1404-ben szepesi ispán, 1404–1405 között borsodi ispán, 1405-ben hevesi és borsodi ispán, 1406–1409 között ajtónállómester volt, 1408-ban a Sárkányrend alapító tagja lett, elhunyt 1412-ben.[463]

– MOL Dl 13406, *BTOE* III. 1226. sz.) Mindkét forrás egy bizonyos Fric (a Friedrich név becézett változata) palotájáról tesz említést, amely közvetlenül a királyi palota környékén emelkedett. Az 1439-es oklevelet, amely az Országos Levéltár Kamarai levéltárában maradt fenn, első közlése (Rupp 1868. 139) óta kapcsolatba hozták a Friss palotával. Az 1438-as oklevelet is ismerték már a 19.század második felétől fogva (Óváry 1890. 117), de a benne szereplő budai adatra csak a *BTOE* Zsigmond-kori kötetének összeállítása során figyelt fel Kumorovitz L. Bernát. Közlése nyomán hozták kapcsolatba ezt az oklevelet is a Friss palotával. (Kubinyi 1962. 164) Később Kubinyi András egy 1989-ben tartott konferencia kapcsán hívta fel a figyelmet arra, hogy a „Friczpalothaya" kifejezés mögött a tényleges tulajdonos neve keresendő, de az ellentmondást nem kívánta feloldani. (Magyar 1992. 53j.; Kubinyi 1990. 57) Az ellentmondást véleményem szerint érdemes komolyan venni és a két oklevélből megismert objektumot elválasztani a Friss palotától. Úgy tűnik egy hosszúéletű, de kellően nem megalapozott történeti toposszal állunk ugyanis szemben. A két név között nehéz volna hangtani változásra épített magyarázattal kapcsolatot építeni. A kettős említés miatt elesik az a lehetőség is, hogy félreértésből, vagy félrehallásból írták volna le hibásan a Friss nevet (ráadásul két különböző helyen: a királyi kancelláriában és Velencében egy közjegyző előtt). Továbbá mind a Fric palotája, mind a Friss palota értelmes kifejezés, amelyekre egyaránt adhatunk elfogadható etimológiájú magyarázatot.

[461] A Friss palotát a történeti irodalom évszázadok óta következetesen azonosította a Zsigmond király építtette nagy palotával. A 18. században Xistus Schier művében (Schier 1774) már így szerepel, és a továbbiakban is a történész és művészettörténész generációk sora vette át egymástól ezt az értelmezést. A források áttekintésére és újraértelmezésére Kubinyi András irányította a figyelmet egy 1986-ban a BTM Várműzeumában tartott konferencián, majd a témát részletesen Magyar Károly fejtette ki: Magyar 1992. 57–94.

[462] A palota feltárása Zolnay László és Magyar Károly irányításával folyt. Magyar 1992.

[463] Engel 1996. II. 221–222.

1438-ban a korábban fej és jószágvesztésre ítélt (Szécsényi) Salgói Miklós Velencében végrendelkezett, amely szerint a „Fric" palotával szembeni házának felét unokaöccsére, Losonci Lászlóra hagyta, mivel a ház másik fele amúgy is László birtokában volt. (1438. I. 18.)

Szécsényi („Salgói") Miklós, Simon fia, a Szécsényi vagyon egyedüli örököse, Konstanzban Zsigmond kíséretéhez tartozott, 1423-ban az udvar tagjának mondták, méltóságot mégsem viselt, 1423/1424-ben hamispénzverés vádjával jószágvesztésre ítélték, később 1435-ben Garai János felesége elcsábításának és Garai megölésének vádja miatt száműzték, Velencében hunyt el 1438-ban gyermektelenül, birtokait jog szerinti örökös unokaöccsére, Losonci Lászlóra hagyta.[464]

Losonci László, Zsigmond fia, anyja, Szécsényi Krisztina a fent említett „Salgói" Miklós testvére volt, elhunyt 1439-ben.

1439-ben Albert király eladományozott egy királyi tulajdonú sarokházat közvetlenül a királyi palota környékén, a „Fryczpalothaya"-val szemben Rozgonyi János tárnokmester fiainak, Lőrincnek, Jánosnak, Rénoldnak és Osvátnak. (1439. VI. 24.) Feltehető, hogy ugyanarról a házról esett szó, mivel Losonci László örökös nélkül halt meg és más birtokait is háramlás útján adományozta el a király.

Rozgonyi Lőrinc, János fia, méltóságot nem viselt.

Rozgonyi János, János fia, 1438-ban királynéi tárnokmester, 1441-ben királynéi pohárnokmester volt, 1446–1454-között soproni ispán, továbbá 1448–1454 között vasi ispán és 1448-ban zalai ispán is, eközben 1449–1458 között erdélyi vajda és 1447-ben, valamint 1457-ben székely ispán, 1459–1470-ig tárnokmester, 1470–1471 között országbíró, részt vett a Vitéz János féle összeesküvésben, elhunyt 1471-ben.

Rozgonyi Osvát, János fia, eredetileg egyházi pályára készült, 1437-ben egri prépostként iratkozott be a bécsi egyetemre, 1447–1454 között zempléni ispán, 1449–1458 és 1460–1461 között székely ispán, ezalatt 1453–1456 között abaúji ispán és főkapitány, 1458–1460 között lovászmester, elhunyt 1460–1461 körül.[465]

Rozgonyi Rénold, János fia, 1441–1442 között nógrádi és honti ispán, 1448-ban vasi ispán, 1449–1453 között, 1455-ben és 1460–1463 között székely ispán, 1459-ben temesi ispán, 1470–1471 között tárnokmester volt, részt vett a Vitéz János féle összeesküvésben, elhunyt 1472-ben.

1.2. SZT. JÁNOS UTCA – KELETI OLDAL

A Szt. János utca keleti háztömbjének középkori beépítése az utóbbi évek ásatásai nyomán egyre ismertebbé válik. A barokk karmelita kolostor alól máig közöletlen feltárás hozta napvilágra a budai pasa palotájának maradványait, amelyek elbontott és részben feltöltött középkori épületek romjain emelkednek. A ferences templom részletei a mai Várszínház, míg a kolostor a Színház köz és a Sándor palota régészeti kutatásai során kerültek elő, a Sándor palota és a királyi palota közötti térségen pedig középkori lakóházak pincéit és alapfalait tárták fel. (*Ld. Várnegyed – Egyházak*) A kolostortól a királyi palota felé húzódó házsor arra utal, hogy a telkek ezen az oldalon is, hasonlóan a mai Szt. György utca nyugati házsorához, végig húzódtak legalábbis a II. szárazárokig, sőt feltehetően még azon is túl.

A Szt. János utcáról meglehetősen korai források tudósítanak. A ferences kolostorra és a begina kolostorra a 13. század 70-es és 80-as éveiből rendelkezünk adatokkal, sőt további háztulajdonok történetét is visszavezethetjük a 13. század második felébe, és a 14. század elejére. (*Ld. Várnegyed – Utcák, terek*)

13–14. SZÁZAD

1.2.1. Werner comes és leszármazottai – Domoszlói – veresmarti pálosok

„Szt. János utca, Szt. János kapu mellett, ferences kolostor környékén"

A Szt. János kapu szomszédságában fekvő telek birtoklástörténetét – ritka kivételként – szinte a város alapításáig vezethetjük vissza. 1352-ből fennmaradt a néhai Werner comes, budai rektor leányának,

[464] Engel 1992. 15–26; Engel 1996. II. 221.

[465] Fögedi 1971. 93, 106–107, 123–124; Engel 1987. 442; Kubinyi 1988. 207, 212; Engel 1996. II. 207.

Klára asszonynak a végrendelete, amelyet betegágyán a budai káptalan kanonokjai és ferences szerzetesek előtt tett. (1352. X. 6.)

Klára egyedüli örököse volt annak a családnak, amely Buda korai történetében oly fontos szerepet játszott. Dédapja, Werner comes, osztrák eredetű pesti polgár volt, nagyapját, Péter comest 1260 körül és 1264-ben budai villicusként említik az oklevelek, apja, Werner comes 1288 és 1296 között mutatható ki, mint budai rektor, testvére, László pedig szintén rector volt, és Károly Róbert számára visszaszerezte a várost,. László comesnek egy leánya volt, Katalin, akit 1323-ban említettek meg, de úgy látszik utód nélkül hallhatott meg még nagynénje, Klára életében. Klára asszony hosszú életet ért meg. Első férje egy bizonyos Gyula mester volt, tőle született egyetlen leánya Chuta, később Domoszlói Gergely felesége. Werner Klára örökségét a tőle származó unokáira hagyományozta.[466]

A végrendeletben más egyebek mellett a ferences kolostor környéki palotáját unokáira, Domoszlói Gergely fiaira, Miklósra és Istvánra hagyta. Két egyenlő részre osztva Miklósnak juttatta a Duna felőli keleti, Istvánnak pedig a nyugati részt. A palota körüli telekből testvérüknek, Erzsébetnek is adott egy harmadrészt.

Domoszlói Gergely, az Aba nembéli Péter országbíró fia, 1323–1324-ben a pohárnokmesteri tisztet is viselte, eközben 1323-ban semptei várnagy is volt.
Domoszlói Miklós, Gergely fia, 1350–1388 között hevesi, 1372–1382 között szabolcsi és 1372–1375 között bihari ispán volt.
Domoszlói István és Tamás, Gergely fiai, nem viseltek méltóságot.
Domoszlói Erzsébet, Losonci László bán (†1395) felesége volt.[467]

Domoszlói Erzsébet egyharmad telekrészét 1388-ban a város tanácsa előtt eladta testvérének, Tamásnak 160 forintért. (1388. V. 7.) Ezen harmad telek felett 1408-ban a tárnokmester előtt per folyt a Domoszlóiak és az akkor már elhunyt Tamás özvegyének második férje, Gyömrői Zsigmond között a fent említett telekrészről. (1408. XI. 17.)

Sigismund Hertel, másnéven gyömrői Hertel Zsigmond, László fia, bírói tisztére 1397/98-ból, 1398/99-ből és 1401-ből maradt fenn adat, 1403-ban volt bírónak nevezték, felesége, Erzsébet révén a Werner örökséget birtokló Domoszlóiakkal került rokonságba, altárnokmester volt 1417-ben, elhunyt 1424 körül.[468]

Zsigmond feleségének követelte a telek harmadrészét a korábbi férj, Tamás vásárlásának jogán, valamint a további kétharmad rész felét is Tamás szintén elhunyt fia, Péter végrendelete alapján. Az oklevél szerint ezen telek egykor üres volt, de ekkorra már épületek álltak rajta. Domoszlói Demeter, a néhai Gergely fia Miklós fia elismerte a harmadrész jogos birtoklását, de az 1352-es oklevéllel igazolta, hogy a kétharmad részt a néhai Klára asszony közös birtokként hagyta unokáira, a nagy palotát pedig atyjának, illetve atyja testvérének, Istvánnak adta, István leányától pedig ő megvásárolta. A feleket meghallgatva és az okleveleket megtekintve a tárnokmester a nagy palotát örökség és vétel jogán Demeternek ítélte meg, az egykori üres telek harmadrészét pedig Erzsébetnek juttatta, míg a másik két részt Demeter és unokaöccse, Mihály fia László között osztotta meg. Az ekkor készült leírás szerint a telek a Szt. János kapu és a nagy palota között helyezkedett el. A megosztást az alnádor, Tófői Lukács fia Miklós és a város emberei végezték, a következő határvonalat állapítva meg: kezdődött az utcán a ház előtt, ahová egy határkövet helyeztek el, majd kelet felé áthaladt a házon annak udvarára, ahol újabb határkövet

[466] Kubinyi 1971. 219–221.

[467] Engel 1996. II. 64; Bánffy I. 560.

[468] Kubinyi 1971. 211j; Engel 1996. II. 99.
Gyömrői László fia Zsigmond altárnokmestert a szakirodalom azonosította Hertel Zsigmond budai polgárral. (Kubinyi 1971. 238; Engel I. 39.) Kubinyi véleménye szerint Hertel (Hertlin) budai bíró unokája lehetett. Hertel bírói tisztére 1397/98-ból, 1398/99-ből és 1401-ből maradt fenn adat, 1403-ban volt bírónak nevezték, Mindszent utcai házát 1426-ban adományozta el halála után a király, amely magszakadás miatt jutott kezére. 1424-ben a néhai Hertel Zsigmond budai polgár magvaszakadta miatt adományozta el a király birtokait – közte gyömrői részbirtokokat – Borbála királynénak. (*BTOE* III. 220, 252, 265, 334, 361, 847, 893.) Hertel Zsigmond, vagyis Gyömrői Zsigmond, másrészt Hertel budai bíró életpályája tehát nagyon is közeli időpontban fejeződött be, nagyapa – unoka kapcsolatot semmiképpen sem tételezhetünk fel esetükben. Az adatok egyidejűsége és a nevek egyezése arra a feltevésre késztet, hogy Gyömrői Zsigmond altárnokmester és Hertel budai bíró nevei mögött ugyanazt a személyt kell keresnünk.

helyeztek el, végül keresztül haladt kelet felé az udvaron egészen a telek faláig, amely közben sorban négy további határkövet emeltek. Elrendelték továbbá, hogy amíg a határvonalon kerítés, vagy fal nem épül, a Domoszlóiak részén lévő kaput közösen használhatják, de ha ez felépülne, vagy a Domoszlóiak a kapu fölé épületet akarnának emelni, abban az esetben Gyömrői és felesége köteles a maga területén kaput csináltatni.

A leírásokat összefoglalva tehát megállapítható, hogy a 13. század végén Werner rektor egy meglehetősen nagy méretű területet birtokolhatott a Szt. János kapu déli szomszédságában. A kapu mellett üres maradt a telek, a déli részen pedig egy az utcára merőleges, nagyméretű épület állt, amelyet *palatium*-nak neveztek. Az üres telket 1408-ra az utcafronton már beépítették, ám úgy tűnik a kapubejáratot még nem boltozták be, vagyis nem emeltek emeletet a kapu fölé.[469]

Utolsó értesülésünk szerint a nagy palota a veresmarti pálosok kezébe került. A pálos inventárium szerint 1442-ben, hogy a város tanácsa előtt Domoszlói Demeter özvegye, Erzsébet apáca nekik adományozott egy házat a ferences kolostor környékén. (1442) Az adományozás azonban már korábban is bekövetkezhetett, mert 1440-ben ugyanezen inventárium Szt. János utcai ház bérbeadásáról ír. (1440) 1445-ben Domoszlói Appollónia szintén a veresmarti pálosoknak adta azt a három házat, amelyet testvére, Margit óbudai apáca a pálosokra hagyott. (1445) Domoszlói Appollónia Rozgonyi János tárnokmester (†1439k) felesége volt.

1.2.2. Ugali Pál és a ferences kolostor bővítése

„Szt. János utca, ferences kolostor mellett"

Két, 1346-ból származó iratból arról értesülünk, hogy Erzsébet királynő harmincadosával, Wulving ispán vejével, Miklóssal egy beépített telket vásároltatott a ferences kolostor környékén azért, hogy ott kolostort építhessen a klarisszák számára. Az eladók budai polgárok, Fábián sóárus és Jakab kovács voltak. A vétel időpontja nem derül ki az oklevélből, most azonban a királynő a telket hűséges szolgálatai jutalmául Ugali Ivánka ispán fiának, Pál országbírói ítélőmesternek és általa testvérének, Miklósnak adományozta. A birtokba iktatást a város elvégezte és az adományhoz a király is hozzájárult. (1346. VIII. 26., 1346. VIII. 30., 1347. I. 17.)

Ugali Pál, Ivánka fia, Nagymartoni Pál familiárisaként országbírói jegyző volt 1326-ban, majd országbírói ítélőmester 1338–1348 között, ezután István herceg szlavón bánja lett 1350-ben, horvát bán 1350-ben, végül újra országbírói ítélőmester Szécsényi Tamás familiárisaként 1353–1354 között és besztercei várnagy.

Ugali Miklós, Ivánka fia, 1348-ban kőszegi várnagy volt, mint Raholcai „Tót" Lőrinc familiárisa.[470]

A ház nem volt közvetlenül szomszédos a ferencesekkel, mivel ismerjük a szomszédokat is, egyikük egy bizonyos Pál fia Demeter, míg a másik Idai György fia Károly volt. Ez a két okmány érdekes fényt vet Erzsébet királynő kolostor építési szándékaira, hiszen tudjuk, hogy a klarissza kolostor végül a királynéi birtokon, Óbudán épült fel és éppen 1346-ban vették használatba. Az ottani építkezésre azonban már 1334-ben engedélyt kapott a királynő a pápától. Tehát a budai telekvétel vagy egy korábbi koncepcióba illik, amely Óbuda helyett a budai ferences kolostor mellett kívánt apácakolostort létrehozni, vagy az óbudai mellett egy másik kolostort is szándékozott emelni a királyné. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy a hatalmas óbudai épületegyüttes méretei mellett eltörpül egy átlagos budai telek, de az sem kizárt, hogy a királynő több telket is megvásároltatott.

[469] Érdekes kérdéseket vet fel egy különleges régészeti lelet. Magyar Károly 1985-ben a várfal belső oldalán feltárt emésztőgödörben középkori pecsétnyomót talált. (Magyar 1992. 229–236) A pecsétnyomó köriratának tanúsága szerint Gyula fia Demeter mesteré volt, a pecsétnyomó ábráján látható három hársfalevél a Rátót nemzetség címerére utalt. A nemzetség Gyulafi ágában valóban ismert Gyula fia Demeter (1300, 1329). Testvére szintén Gyula volt, aki esetleg a Klára asszony első férjével azonos személy is lehetne. Ha ez bebizonyosodna, érthetővé válna, hogyan került a Gyulafi család egyik tagjának pecsétnyomója éppen ennek a budai háznak az emésztőjébe, hiszen Demeter testvérét kereste volna fel ebben az esetben itt. Az emésztőhöz csatlakozó épületmaradványokat így esetleg a a nagy palota maradványainak tarthatnánk. A kérdés a rokoni kapcsolatok tisztázásával és további ásatásokkal dönthető el.

[470] Engel 1996. II. 249.

1353-ban az akkor már szlavón bánságot is viselt Ugali Pál megvásárolt egy házat a ferences kolostor szomszédságában 600 forintért egy bizonyos Erzsébettől, a néhai Móric özvegyétől, valamint lányától, Elekus fia János fia János feleségétől. (1353. XI. 8.) Később Ugali Pál leánya, Orsolya atyjától reászállt budai és fehérvári házbirtokát 1369-ben férjének, nezdei Besenyő Mátyásnak adta. (1369. IV. 5., 1386. X. 7.) Ez az adomány azonban úgy látszik, a rokonok beleegyezése nélkül történt, mert egy 1385-ből származó iratban Besenyő Mátyás és Ugali Pál egyéb leszármazottai között az országbíró előtt folyó perről olvashatunk. A felek a budai káptalan előtt végül is kiegyeztek, amelynek során Besenyő Mátyás megtarthatta a fehérvári házat, de kénytelen volt átadni egy visegrádi házat, és megfizetni azt a 300 forintot, néhai felesége budai házának vételárát, amelyet még felesége kapott Lajos királytól. A király ezt a házat a ferenceseknek adományozta. (1385. II. 3.)

Az adatok meglehetősen hiányosak. Miért vásárolt Ugali Pál egy újabb házat 1353-ban, amikor hét évvel korábban már szinte ugyanott királynői adományban részesült? A szomszédok megnevezése miatt két különálló épületre kellene gondolnunk. Mégis a későbbi örökösödési perben 1385-ben csak egy budai házról esik szó. Az mindenesetre ezekből az adatokból biztosra vehető, hogy I. Lajos király a ferences kolostort bővíttette, mégpedig 1369 után. A házat pedig Ugali Pál 1353-ban vásárolta. Figyelemre méltó, hogy amíg Pál a házat 600 forintért vette, addig Orsolya 300 forintért adta el. Lehet, hogy a Pál által vett házat megosztották fia, Miklós és leánya, Orsolya között, és csak ezt a fél részt vette meg a király.

Bonyolítja a kérdést, hogy még 1345-ben Ugali Pál a budai káptalan előtt minden öröklött és szerzett birtokát megosztotta testvéreivel Miklóssal és Antallal, amelyek között szerepel egy budai ház is. (1345) Tehát Ugali Pál már azelőtt is birtokolt házat Budán (valamint Visegrádon és Fehérvárott), hogy Erzsébet királynétól adományt szerzett volna.

Az Ugaliak háza (avagy házai) feltehetően a ferences kolostortól délre, a királyi palota irányában helyezkedett el, hiszen a kolostort erre felé lehetett bővíteni. 1353-ban a ház másik szomszédja Chendel János volt.

15. SZÁZAD VÉGE – 16. SZÁZAD

A későbbi időkből két házcsoportot ismerhetünk meg:

1.2.3. Szapolyai – Werbőczy

„Szt. János utca, ferences kolostor környékén"

A Szapolyai házra közvetlenül nagyon kevés forrás vonatkozik. Legkorábbi adatunk feltehetően a ház megszerzésének módját tárja elénk. 1467-ben Lóránthi Mihály Mátyás király előtt az ellen tiltakozott, hogy a Szapolyai testvérek, Imre és István hatalmaskodva elfoglalták Dunajec vára és egyéb birtokok és birtokrészek mellett egy budai házukat. Evvel szemben Imre és István azt állították, hogy ők a jogos birtokosok és ezt oklevéllel is tudják igazolni. (1467. III. 21.) Sajnos pontosan nem jelölték meg a ház helyét, ezért némileg bizonytalanságban maradunk. Tudjuk ugyanis, hogy később Szapolyai János a Szt. János utcai házon kívül a váralján, a Duna partján is rendelkezett háztulajdonnal. (1528. V. 28.)

Következő adatunk már a 16. század elejéről származik. 1503-ban Szapolyai János budai házának udvarbíróját, pesti Bodó Mihályt említették meg egy hatalmaskodás kapcsán. (1503. I. 10.) 1524-ből fennmaradt két idézés, amelyet János vajda házában kézbesítettek, és egyikük megemlíti, hogy az épület a ferences kolostor környékén emelkedett. (1524. V. 23., 1524. XI. 14.) Szintén ebben az évben budai házában állít ki a vajda oklevelet. (1524. III. 21.) Ugyanezt a helymeghatározást olvashatjuk a budai káptalan 1525-ből származó jelentésében arról a vizsgálatról, amelyet királyi parancsra a vajda házában tartottak a hatvani országgyűlésen történtek ügyében. (1525. VIII. 8.)

Szapolyai János, István nádor fia, 1487-ben született, atyjától hatalmas birtokokat és örökös szepesi ispáni címet örökölt, 1510–1526 között erdélyi vajda volt, az 1514-es parasztlázadás leverője, a mohácsi csata után az egyetlen számottevő haderő birtokosa, királlyá választották és még 1526 novemberében megkoronázták, 1528-ban Ferdinánd hadai elől Lengyelországba menekült, de 1529-ben Szulejmán szultán támogatásával újra övé lett Buda és az ország nagyobb része, elhunyt 1540-ben.

A bizonytalan helymeghatározást szerencsére egészen pontossá tehetjük Hans Dernschwam segítségével. Az ő leírása szerint ugyanis Werbőczy István a vajda házában lakott. A házat ugyan utca választotta el a ferences kolostortól, de egy fa „folyosó" – nyílván utcahíd – összekötötte a két épületet, amelyen át a szerzetesek minden nap átjártak misét mondani. A lutheránus Dernschwam azért mondja mindezt el, hogy Werbőczy pápista hitét kiemelje.[471] Állítását más forrás is igazolja, mivel fennmaradt Werbőczy Istvánnak egy, a pápához írt kérelme, amelyben pártfogásába vette ferences gyóntatóját, Csíki Andrást. Csíkit, mint a lutheranizmus kérlelhetetlen üldözőjét mutatta be, és kérte apostoli hitszónokká kinevezését, egyben kérte a pápa fellépését Csíki saját rendtársaival szemben. A magyar ferences provinciális ugyanis úgy értelmezte Csíki kinevezését Werbőczy gyóntatójául, hogy ezentúl az ő házában kell laknia, és nem tartozik többé a rend kötelékébe. A ház azonban szinte össze volt építve a kolostorral, és ezért nem szükséges Csíkinek elhagyni a kolostort. (1539. III. 29.) Werbőczy István tehát ekkor nemhogy a vajda a házában lakott, hanem övé volt a Szapolyaiak háza. Tulajdonlását bizonyítja egy szintén 1539-ből származó idézés, amelyet Nagyécsi Benedeknek kézbesített a budai káptalan Werbőczy kancellár házában a ferences kolostor előtt. (1539. VI. 28.)

> Werbőczy István, Kerepeci Osvát fia, 1483–1484-ben a kisebb kancellária levéltárának őre, 1492-től királyi törvényszéki jegyző volt, 1502-ben országbírói ítélőmester lett, 1516-tól királyi személynök, 1525-ben nádor, majd 1526-tól János király kancellárja. Jogász és diplomata, a köznemesség egyik vezéralakja, a magyar feudális jogelmélet és gyakorlat rendszerezője és írásba foglalója. Életét a törökké lett Budán 1541-ben, mint a magyarok főbírája fejezte be.[472]

Kérdés azonban, hogy Werbőczy már 1526 előtt is a házban lakott-e. Dernschwam leírása nem egészen egyértelmű, hiszen ő általában a Mohács előtti állapotokat ismertette idézett munkájában. Werbőczy folyamodványa azonban világossá teszi, hogy a Dernschwam által név nélkül említett ferences szerzetes viszálya kolostorával az 1530-as években történt. Mindenképpen furcsa lenne feltételezni egyébként is, hogy az 1525-ben nádor Werbőczy akkor nem saját házában lakott volna, hanem az erdélyi vajdánál. (1525. V. 25.) Ezért feltehető, bár okleveles forrás nem áll rendelkezésünkre, hogy Werbőczy 1526 után kapta adományba János király egykori házát. Néhány további oklevél is erre mutat. 1526 decemberében János király érdemei jutalmazásául új kancellárjának még a néhai Szalkai László Nyírő utcai házát adományozta. (1526. XII. 26.) Ezt az adományt azonban nem sokáig élvezhette, hiszen ugyanezt a házat Mária királyné Bátori István nádornak adta már a mohácsi csata után egy hónappal, és a város birtokba vétele előtt mindezt meg is erősítette I. Ferdinánd király. (1526. IX. 29., 1527. VII. 7.) Az új adomány tehát feltehetően a város újbóli birtokbavétele, vagyis 1529 után születhetett Werbőczy kancellár részére.

Szerémi György szerint 1541-ben a város megszállása után Szulejmán szultán szállását Werbőczy István kancellár házában rendezték be.[473] A királyi palotában ekkor még Izabella királyné tartózkodott, maga Werbőczy pedig a szultán óbudai táborában „vendégeskedett" a többi magyar főúrral együtt. Szulejmán szállása a későbbi birtoklás fényében érdekes, hiszen Werbőczyt, mint a magyarok bíráját hagyta hátra a szultán Budán, a 17. század elejétől kezdve pedig ennek a háznak a helyén épült ki a budai pasák rezidenciája.

A ház helyét a leírások alapján a ferences kolostor északi szomszédságában határozhatjuk meg egy kis köz után. A ferences kolostor északi oldalán a templom emelkedett (a mai Várszínház), vagyis a kis közön átívelő hídon a házból közvetlenül a ferences templomba lehetett jutni. Szapolyai és Werbőczy házát tehát a későbbi pasa palota, majd karmelita kolostor helyén határozhatjuk meg.

---

[471] Dernschwam 1957. 461.

[472] Fraknói 1899.

[473] Szerémi 1857. 369.

1.2.4. a. Gáspár nyerges, Zalai Pál szabó
b. Szakács Máté – Olasz Márton szabó – budai káptalan
„Szt. János utca"

1503-ban Ceglédi András budai kanonok zálogba vett egy fél házrészt a Szt. János utcában Olasz Márton szabótól 32 forintért (1503. II. 3.), amelyet az korábban Szakács Mátétól vásárolt. A zálogot feltehetően nem sikerült megváltani, mivel négy évvel később ugyanezt a házrészt a kanonok a budai káptalan Szt. Kereszt oltáránál létesített miscalapítványára hagyta. (1507. III. 28.) Mindkét esetben Gáspár nyergest és Szalai Szabó Pált nevezik meg szomszédnak, akik feltehetően a ház többi részeit birtokolták, mivel 1507-ben még hozzáteszik ehhez, hogy délről Szapolyai János szepesi örökös ispán háza határos a kanonok által a miscalapítványnak adott házzal. A Szapolyai ház északi oldalán tehát osztott tulajdonú polgárház emelkedett.

Ceglédi András budai kanonok, iskoláira, udvari szolgálatára adatokkal nem rendelkezünk, kanonokként 1493 és 1507 között mutatható ki.[474]

Olasz Márton szabó, budai polgár, 1487–1497 között még a Szt. György piac nyugati házsorán bérelt egy házrészt az esztergomi Szt. István káptalantól (ld. ott), 1507-ben már elhunytnak nevezték.

***

1.2.5. Polyák Miklós – Katalin özvegy – Urban Kaym – Hencelfi István – pannonhalmi apát
„Szt. János utca, Szt. János kapu környékén, ferences kolostor környékén"

Egy 1509-ben kiállított városi oklevél elmondja, hogy 1478-ban az akkori városi tanács átadott a néhai Polyák (Polonus) Miklós budai polgárnak és feleségének, Erzsébetnek egy bizonyos romos tornyot, amely házukhoz csatlakozott azzal a feltétellel, hogy a tornyot alapjától a tetejéig felújítják. (1509. III. 16.) A házat és minden bizonnyal vele a tornyot is – 1494-ben az akkor már özvegy Erzsébet eladta 195 forintért Katalinnak, a néhai Barthus varga, budai polgár özvegyének. (1494. XII. 8.) A torony felújításáról azonban a tulajdonosok nem gondoskodtak, és erősen romossá vált. Ezért 1506-ban a tanács behívatta Orbán könyvkötőt (Urban Kaym könyvárus) és feleségét, Apollóniát, a néhai Gergely vargának Katalintól született gyermekét, – akinek a révén birtokolták a házat – és kötelezték őket, hogy egy éven belül állítsák helyre a tornyot. Miután ez nem történt meg, 1509-ben a város úgy határozott, hogy elveszi a tornyot a házzal együtt Orbán könyvkötőtől, újból birtokbaveszi, majd a városnak nyújtott sokrétű segítségéért petróci Hencelfi István királyi jogügyigazgatónak és unokaöccseinek adja át a régi a feltételekkel, azaz hogy a tornyot helyreállítják, valamint, ha a várost ostromlók zárnák körül, szabad ki és bejárást biztosítanak a város embereinek a torony védelmére. (1509. III. 16.)

Urban Kaym, budai könyvárus, akinek 1503–1520 között 22 kiadott könyvét ismerjük (14 liturgiai szerkönyv és 8 tankönyv), 1514-ben említik könyvesboltját a Négyvarga-házban, elhunyt 1519/1520-ban.[475]

Petróci Hencelfi István, Vas megyei szerény középbirtokos családból származott, jogász, 1494-től királyi kúriai jegyző, 1498–1499-ben vasi alispán, 1503-ban szolnoki sókamaraispán, 1505–1515 között királyi jogügyigazgató, 1515-től haláláig országbírói és szlavón bání ítélőmester volt, elhunyt 1524-ben.[476]

Nagyon érdekes a város eljárása több szempontból is. Bár az oklevél nem említi a városfalat, a leírásból mégis egyértelmű, hogy a torony a városfalhoz tartozott. Erre következtethetünk abból a kikötésből, hogy háborús veszély esetén a város fegyvereseit a toronyhoz kell engedni. A torony és a telek között nem húzódott közterület, a telek egészen kiért a városfalig, sőt a torony a házhoz csatlakozott. A telek tulajdonosának kötelessége volt a torony karbantartásáról gondoskodni, továbbá ostrom fenyegetése esetén a városi őrséget a torony védelmére beengedni. Békeidőben viszont ezek szerint tulajdonaként

[474] Kőblös 1994. 288.
[475] Fitz 1959. 193–196.
[476] Bónis 1971. 369.

kezelhette a tornyot. Sőt a torony és a telek oly annyira egységet alkotott, hogy a gondatlan állagmegőrzés nemcsak a torony, hanem a telek elvesztését is magával vonta. Ez nem is lehetett másképp, hiszen a telekkel, sőt a házzal egybeépített tornyot nem lehetett a háztól külön eladományozni, és karbantartását így elvárni olyantól, aki nem birtokosa a teleknek.

Elképzelhető, hogy a romos torony felújítási kötelezettségével együtt Mátyás király rendeletének hatására került új tulajdonos kezébe 1478-ban. Ismerjük ugyanis a királynak egy másik ház ügyében kiállított oklevelét szintén 1478-ból, amelyben saját rendeletére hivatkozva koboz el egy budai ingatlant. (1478. III. 7.) Eszerint Mátyás megparancsolta, hogy minden budai lakos, és kiváltképpen azok, akiknek házuk romos, vagy elhagyatott, kötelesek házukat felújítani egy év leforgása alatt. Aki ezt elmulasztotta, attól a király elvette a házat a rendelet megsértése miatt és annak adta, aki vállalta, hogy javaiból kész a kapott ingatlant helyreállítani. A király ezen intézkedésével a tárnoki jog szerint járt el.[477]

Érdemes felfigyelnünk a nők szerepére az ingatlan örökítése során. Ha nem egyetlen oklevélből származnának adataink, nem lenne könnyű egyéb, családtörténeti ismeretek nélkül a tulajdonosok sorát összeállítani. Polyák Miklós egykori tulajdonát, özvegye, Erzsébet adta el egy másik özvegynek, Katalinnak. Őt ekkor Barthus varga özvegyének nevezték, de később leányáról, Appolóniáról kiderül, hogy az ő apja Gergely varga volt. Barthus / Bertalan és Gergely nyilván nem lehettek azonosak, bár mindketten a varga mesterséget gyakorolták, ezért a magyarázat feltehetően az lehet, hogy Barthus halála után Katalin újraházasodott, sőt nagyon valószínű, hogy nem csak a házat, hanem emellett a céhes iparjogot is átörökítette. Örökösük leányuk, Apollónia lett, általa szállt a tulajdonjog férjére, Urban Kaym budai könyvárusra. Polyák Miklóstól Urban Kaymhoz három nőn keresztül jutott el a házrész tulajdonjoga, pedig a két férfit csupán egy generáció választotta el egymástól.

A ház a Szt. János utcában állt, az 1509-es oklevél hátoldalára írt feljegyzés szerint a Szt. János kapu környékén. Szomszédai 1478-ban Sánta Péter és Balázs sarkantyúgyártó voltak, míg 1494-ben Pál sarkantyúgyártó és a „kolduló szegények". Ez utóbbiak alatt talán egy szegényházat kell érteni.

Hencelfi Istvántól a pannonhalmi Szt. Márton bencés apátság vásárolta meg házát, hogy pontosan mikor, az nem ismert, csupán annyi, hogy 1517-ben már a tulajdonukban volt. (1517. II. 16.) A szomszédok közül ekkor már csak az egyik oldal ismerhető meg számunkra, amelyet az alábbiakban a pannonhalmi apátság házával kapcsolatban ismertetünk.

1.2.6. esztergomi Szt. Miklós oltár
(Balázs sarkantyúgyártó – Pál sarkantyúgyártó Varga Fülöp – Kakas János – pannonhalmi apát)
„ferences kolostor környékén"

A pannonhalmi apátság levéltárában fennmaradt egy fogalmazvány 1517-ből, amely Tolnai Máté apát házvásárlása kapcsán született. (1517. II. 16.) Eszerint az apát és a konvent 1516-ban megvásárolt egy házat Kakas János pécsi őrkanonoktól, a néhai Kakas Mihály budai polgár fiától, valamint anyjától, Ilonától, Kakas Mihály özvegyétől. A házat Kakasék a néhai Varga Fülöp özvegyétől, Ilonától örökölték, és szomszédos volt saját házukkal. Az iratból az is kiderül, hogy Kakasék eredeti háza szomszédos volt azzal a fent ismertetett másik házzal is, amelyet a szentmártoni apátság Hencelfi Istvántól vett meg. Ebből következően az apátság régibb és most vásárolt házai feltehetően egyazon, megosztott telken álltak, és amint látni fogjuk az alábbiakban, az sem kizárt, hogy Kakasék háza is ugyanezen a telken helyezkedett el. A fogalmazvány ugyanis tulajdonképpen építési szabályozás, amely Kakasék kikötéseit tartalmazza a Máté apát által építeni kívánt új épülettel szemben budai forrásaink között egyedülálló részletességgel. Az irat szerint az apát már megkezdte az építkezést, amellyel elfalazta Kakasék három ablakát, közte a konyháét. Ezért az apát vállalta, hogy a konyha hátsó részén új ablakot nyittat, amelyet nem zár és nem árnyékol el, a kéményt pedig felmagasíttatja, hogy kárt ne tehessen a házakban. Azt is

[477] Wenzel 1878. 20–25; Merjalutova 1985.

vállalnia kellet, hogy semmiféle ablakot nem nyit Kakasék háza és kertje felé sem az új épületen, sem a korábban megszerzetten, még a tetőn sem, sőt a meglévőket elfalaztatja, kivéve egyetlen kisméretű, vasráccsal elzárt nyílást a tető alatt közvetlenül (az iratban: „precise sub et iuxta tectum wlgo *padlasmelleth* vel *gerendamelleth*).[478] További pontok arra utalnak, hogy az apátság és Kakasék közötti határt ezentúl telekhatárnak tekintik, mivel külön rendelkeztek az esővíz elvezetésről, az emésztőgödör határfal mellé ásásának tilalmáról, valamint arról, hogy az apát új épületét nem szabad közvetlenül Kakasék szomszédos válaszfalához építeni, hanem az alapoktól új válaszfalat kell emelni.[479] Arra, hogy ez a telekhatár új volt, és a vásárlással jött létre több jel mutat. Kakasék a házzal együtt nem adtak el egy bizonyos földterületet, amely saját kertjükhöz csatlakozott. Az átadott udvarrészen lévő emésztőt viszont fel kellett tölteni, mert az új határra esett. Végül erre utal az a rendelkezés is, hogy az apátság házának homlokzatát nem szabad az utca felé kiterjeszteni sem erkéllyel, sem bármiféle kő, vagy fa építménnyel, oszlopokkal, ablakokkal.[480] A szentmártoni apát házát bérlők lakták, erről az 1517-es fogalmazvány is tudósít. 1524-ben II. Lajos király a ferences kolostor környékén megparancsolta az apátság házában lakóknak, hogy fizessék meg házbér tartozásaikat, ellenkező esetben el kell hagyniuk a házat. (1524. X. 4.)

Sajnos nem látjuk elég tisztán ma még, hogy a szentmártoni apátságnak hol volt a háza 1516 előtt. Pedig mind az 1505-ben mind az 1510 körül készült dézsmajegyzék megemlékezik róla, illetve a házban lakó bérlőkről.[481]

1517-ből fennmaradt számunkra egy nyugta, amelyben Esztergomi Pál esztergomi kanonok ismeri el az apátság budai háza gondnokának, János testvérnek bérfizetését az 1516-os esztendőre esedékes 8 forintról. (1517. I. 24.) Mint azt a szomszédos, romos toronyhoz csatlakozó épület bemutatásánál láthattuk, azon ház melletti lakosként tüntették fel 1478-ban Balázs sarkantyúgyártót. (1509. III. 16.) Ő egy 1484-ből származó jegyzék tanúsága szerint az esztergomi Szt. Miklós oltártól bérelte a házát 8 forintért. (1484) 1494-ben ugyanezen a helyen Pál sarkantyúgyártót, feltehetően Balázs rokonát nevezték meg. (1494. XII. 8.) A Kakasék által a pannonhalmi bencéseknek eladott ház után tehát feltehetően évi 8 forint járadék illette meg az esztergomi Szt. Miklós oltárt.

1.2.7. Kakas Mihály – Kakas János
„Szt. János utca"

Láttuk, Kakasék házáról részletesen szólt az 1517-ik évi fogalmazvány (1517. II. 16.) Ugyanebben az évben kelt a budai káptalan idézőlevele, amelyben Nagylucsei Damján a néhai Kakas Mihály házában keresték fel a Szt. János utcában. (1517. IX. 28.) A néhai Kakas Mihály özvegyét megemlíti mindkét dézsmajegyzék is.[482] Egyébként Kakas János különösen fontos személyiség számunkra, hiszen az általa használt öröknaptárban történeti és csillagászati feljegyzéseket hagyott ránk.[483]

Kakas János, Mihály fia, 1483-ban született, apja szlavóniai eredetű budai polgár volt, anyja, csúti Sós Ilona kisnemesi származású, feltehetően 1499-től 1503-ig Bécsben, 1504–1507 között Krakkóban tanult, 1507–1508 között az egri

[478] A város jogkönyve tiltotta, hogy a szomszéd felöli oldalon ablakot nyissanak a házon: *„Wy kainer sol verpawen seynes nachparn fenster. Es schol keynes mannes sthen auß seinem hauß In seynes nachparn hawß, her mag iß ym weren vnnd verpawen, wen er will."* (*Ofner Stadtrecht* 322. sz.)

[479] Az esővíz elvezetéséről is rendelkezett a Jogkönyv: *„Man schol vor machen, das nicht wasser gehe yn eynes andern hauß. Dach Troppen sol keyn mensch auf aines andern dach Noch yn den hoff nicht laiten, er schol das vntter steen mit gerynnen."* (*Ofner Stadtrecht* 323. sz.)

[480] A ház homlokzatának kiterjesztését az utca felé így szabályozta a tárnoki jog: *„...si quis domum habens, et ipsam domum versus plateam ampliare niteretur, ita quod domus vicinorum excederet, et adspectus platearum tolleretur, ac ipso aedificio stringi videretur, id absque consensu Judicis et Juratorum minime audeat facere et possit; alioquin demoliri domum, et prospectum vicino dare cogeretur..."* (Wenzel 1878. 21)

[481] 1505: *„relicta Lucae Pinter in domo Zent Martoni Apath"* (MOL Dl 38658); 1510k: *„relicta Lucae Pinther ... Michael Karadj in domo abbatis de sancto Martino"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[482] 1505: *„relicta Michaelis Kakas"* (MOL Dl 38658); 1510k: *„relicta Michaelis Kakas in platea sancti Iohannis"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[483] Kubinyi 1971. 59–79.

káptalani iskolát vezette, majd 1508–1511 között Bolognában tanult tovább és Padovában egyházjogi doktorátust szerzett, 1512-ben Szatmári György pécsi püspök és kancellár szolgálatába állt, és pécsi kanonokká nevezték ki, 1517-ben már pécsi örkanonok volt, halálának ideje ismeretlen.

A szentmártoni apátság és Kakasék fent tárgyalt házai a Szt. János kapu környékén emelkedtek, akár az egykori Werner ház, azonban a konkrét kapcsolat megállapításához hiányoznak a további írott források.

1.3. SZT. JÁNOS UTCA – NYUGATI OLDAL

A Szt. János utca nyugati oldala a mai beépítéstől eltérően zárt homlokzattal rendelkezett a Szt. György piactól egészen a királyi palota előtti kis térségig. A nagymértékű újkori átépítések, bontások és bolygatások ellenére a középkori teleksor számos részlete került elő az 1990-es években végzett feltárások nyomán.[484] Ezek a részletek elégségesen bizonyítják az egymás mellett sorakozó telkek létét, bár ma még a teljes feltárás és összefoglaló közlés hiányában a telekosztást nem ismerjük. Az utca közepe táján, a ferences kolostorral szemben a Szt. Zsigmond templom szentélye osztotta ketté a házsort. A templom északi oldalán kis köz vezetett a Szt. Zsigmond utcából a kolostorhoz. A köztől északra emelkedett a ferences beginakolostor. (*Ld. Várnegyed – Egyházak*)

1.3.1. Zabos János – Kubinyi „*Szt. János utca*"

Buda város 1529-ben kelt tanúsítványa szerint még II. Ulászló király idejében néhai Zabos János posztómető és felesége eladták házukat a Szt. János utcában Kubinyi Lászlónak azzal a feltétellel, hogy életükben lakásuk lehet benne. A ház az oklevél szavai szerint fából és tapasztásból épült, amelyet László kőből újjáépített. Mivel a házeladásra vonatkozó oklevél elveszett, László testvére, Lénárt kérte a tanácsot, hogy hallgassák meg Zabos még életben lévő feleségének vallomását, aki igazolta a Lénárt által elmondottakat. (1529. IV. 4.) A ház az apácakolostor és néhai Désházi Antal házának szomszédságában emelkedett. Szintén 1529-ből származik az irat, amelyben Désházi István házának a királyi vár felőli szomszédaként nevezik meg Kubinyi László budai udvarbíró házát. (1529. VI. 20.)

Kubinyi László, György fia, deák, kincstári tisztviselő, 1492-ben a nagybányai pénzverőkamara ispánja volt, 1494–1495-ben pilis megye adószedője, 1497-ben királyi fizetőmester, majd alkincstartó lett, 1498-ban királyi udvari familiáris, 1500-tól haláláig budai udvarbíró és a kunok ispánja, Gyulaffy Potentianával kötött házassága gyermektelen maradt, elhunyt 1513 körül.
Kubinyi Lénárd, György fia, deák, a budai udvarbíró, László testvére volt, elhunyt 1538-ban.[485]

1.3.2. Désházi „*Szt. János utca*"

A néhai Désházi Antal házát, mint fent láttuk, 1529-ben említették meg. (1529. IV. 4.) Ezt a Szt. János utcai házat 1529-ben szomszédvári Désházi István komáromi ispán az esztergom-szentgyörgymezei káptalanra hagyta misealapítványa javára. (1529. VI. 20.) Szomszédai ekkor Kubinyi László budai udvarbíró és a néhai Mekcsei György voltak.

Szomszédvári (menyői) Désházi István, Mihály fia, Szilágy megyei eredetű nemes, 1514 előtt jajcai prefektus, 1514–1521 között Bakócz érsek esztergomi jószágkormányzója, majd végrendeleti végrehajtója volt, eközben 1515-ben a váradi préposti javadalmat is felvette, 1519-től királyi familiáris, felesége, alsólendvai Bánfi Anna révén jutott a szlavóniai Szomszédvára birtokába, Mohács után Ferdinánd pártján 1527–1536 között komáromi ispán volt.[486]

---

[484] Feld 1999. 35–50; Kárpáti 2003; Benczik 2003, illetve Magyar Károly és Zádor Judit közöletlen feltárásai.

[485] Kubinyi 1906. 9–18; Kubinyi 1957. 43; Kubinyi 1964b. 94; Kubinyi 1988. 209.

[486] Szántóffy 1867. 442–444, 518, 681, 696; Fógel 1917. 56; Balogh 1943. 176, 268–270; Fallenbüchl 1994; Kollányi 1900. Kollányi tévesen szentgyörgymezei prépostnak mondja, de ennek ellentmond az iratokban szereplő egregius címzés.

1.3.3. Mekcsei

Mint említettük, a néhai Mekcsei Györgyöt 1529-ben Désházi István házának északi szomszédjaként írták le. (1529. VI. 20.)

Mekcsei György, László fia, 1493–1499 között Szapolyai István nádor titkára, 1494–1509 között szepesi prépost volt, 1514–1526 között királyi titkár, 1515-ben királyi tanácsos, 1526 után Szapolyi János pártján maradt, elhunyt 1529 előtt.[487]

KRITIKA

Pataki Vidor azonosításai között ma már számos hibát találunk. A kiindulópont a ferences kolostor volt számára, amely Pataki szerint az újkori Várszínházzal azonos. (Színház utca 1–3.) Hogy a templom a Pasa dzsámijává lett, majd később karmelita templommá alakították, végül pedig II. József idején a Várszínházzá, természetesen helyesen szerepel Patakinál is. A kolostor helye azonban számára is bizonytalan lehetett, mert a szövegben ugyan arról írt, hogy a kolostort a budai pasa lakásnak és hivatalnak használta, vagyis a templomtól északra állónak gondolta, mégis műve térképmellékletében a templom déli oldalán tünteti fel a rendházat. (Igaz ugyan, hogy a térkép tévesen tünteti fel magát a templomot is a Színház u. 7. szám jelzése mellett.) A kolostor helyének meghatározása, írott források híján csak a régészet segítségével történhetett meg.

Ugali Pál háza tehát, amelyet I. Lajos király a ferenceseknek adott, épp ezért Patakival ellentétben a kolostor déli oldalán képzelhető el, és semmiképpen sem hozható kapcsolatba a kolostortól északra említett „szegényházzal". Tévesen szerepel itt Patakinál egy 1344-ből származó oklevél, mivel abban az óbudai ferences templom szentélye mögötti épületekről olvashatunk. Nehéz is lenne itt, Budán a várfalra kiülő szentély mögött még házakat elhelyezni. Ezért rajzolta Pataki térképén oly kicsinek a templomot, de a feltárt falak más méretekről tanúskodnak.

A térképre pillantva látszik az is, hogy Ugali és Werbőczy háza kapcsán ellentmondásba is került, hiszen Ugali Pál házát a ferencesek kapták, később mégis itt tünteti fel Werbőczy házát, mivel Dernschwamtól tudta, hogy a házat fa folyosó kötötte össze a ferences templommal.

Werbőczy házának azonosítását a Szapolyi családéval azért nem fogadta el, Dernschwam kifejezett állítása ellenére, mert tévesen értette meg az 1507. III. 28-án kelt oklevél helymeghatározását (de ennek eredetijét nem volt módjában megtekinteni!). Szapolyai háza a budai káptalanra hagyott ház déli és nem északi oldalán emelkedett, és már csak ezért sem lehet azonos a Werner féle palotával.

Tévesnek bizonyult az a Zolnay László által felvetett elképzelés, amely szerint Buda város falai megépülésük idején még a mai Szt. György piacon záródtak volna le, ettől délre már csak *suburbium*, külvárosias település létezett volna.[488] Ezzel az érvvel Zolnay László a 13. századi déli királyi szálláshely létét tagadó véleményét szerette volna megtámogatni, ám ötlete több történész számára is tetszetősnek bizonyult, és ezzel máig ható súlyos tévedésnek vetette meg az alapját. Fügedi Erik a Dísz tér déli végén, a dél felől beérkező útvonalak csomópontjáról írt, amely városkapuk előtt szokott létrejönni, és így felveti a város és a déli királyi palota közötti senkiföldje lehetőségét, ahol az országos vásárt meg lehetett tartani.[489] Később ezt az elképzelését tovább támogatta a ferences kolostor országos szerepével (amelyről maga is elismerte, hogy a városon belül ugyanúgy elképzelhető), Majs nádor háztulajdonával és a Szt. Zsigmond prépostság szerinte királyi területen történt alapításával.[490] Györffy György felhasználta Fügedi érveit, Zolnay városfalról alkotott korai elképzeléseit, valamint a déli palota mellett bizonyítók adatait – bár a déli palota létét elvetette. A terület nála már, mint udvari negyed szerepel, amelyet csak az alapítás

[487] Fógel 1917. 6, 41; Bónis 1971 321; Kőblös 1994. 378.

[488] A Czagány István által a Teleki-palota pincéjében megtalált vastag falmaradvány, mint az egykori Kelenföldi kapuhoz vezető déli záróbástya, jól hangzó ám sosem bizonyított feltételezés maradt. Utóbb az 1998/99-ben folytatott feltárásokon kiderült, hogy Czagány indokolatlanul tartotta középkorinak az egykori Teleki palota 18. század végén épült északi zárófalát. (Czagány 1966. 171; Nyékhelyi 2003. 13–19.)

[489] Fügedi 1961. 128.j.

[490] Fügedi 1964. 776.

idejénél később vettek körbe várfalakkal, sőt a Szt. György piactól délre, a régészeti adatok meglehetősen önkényes értelmezésével egy szolgáló negyedet rekonstruált.[491] A fent idézett véleményekkel szemben ma már tudjuk, hogy a város falai egységesen övezték a mai Szt. György tértől mind délre, mind északra eső területet, keresztirányú lezárás pedig nem létezett sem a Dísz tér déli végében, sem a Szt. György piacon. A feltételezett udvari negyed a rendelkezésünkre álló meglehetősen szerény forrásadottságok mellett igen merész következtetésnek tartható, ugyanez mondható el az állítólagos szolgáló negyedről.

Fügedi Erik elmélete a ferences kolostor előtti vásártérről a várfalak ismeretében tévesnek tartható, hiszen ő is elismerte, hogy a vásárt a *castrum*-on kívül tartották. Az újabb régészeti kutatások a Szt. János utca és a Szt. Zsigmond utca közötti háztömbnek korai beépítéséről tanúskodnak.[492]

Györffy György felvetette a Werner-féle palota azonosságát Walter rektor házával, amelyre IV. László betegsége kapcsán és a Syr Villam-féle elszámolásban utalnak a források. Érve arra alapul, hogy Werner gyilkolta meg Waltert és szerezte meg rektori méltóságát. Politikai gyilkosságból levont merész topográfiai következtetéssel állunk szemben. Tekintve, hogy Werner bizonyíthatóan pesti német hospes származású volt, családja nyilván az új alapításban is részt vett, és önálló ingatlannal kellett rendelkeznie.

Kubinyi András véleménye szerint Szécsényi „Salgói" Miklós háztulajdona azonosítható nagyapjának Szécsényi Tamásnak a királyi kúria mellett álló ingatlanával.[493] Nem ismerte azonban ekkor az 1337. XI. 16-án kiállított oklevelet, amelyből világosan kiderül, hogy ez a ház a Szt. Miklós utcában állt. (*Ld. Régi királyi ház mellett*)

ÖSSZEGZÉS

Összefoglalva az elmondottakat, először is azt kell megállapítanunk, hogy a Szt. János utca háztulajdonairól meglehetősen kevés írott forrás szól. Az alapítás utáni időkből közvetlenül ismerjük a ferences kolostort, Majs nádorispán özvegyének házát, amely hamarosan ferences harmadrendű beginakolostorrá vált, továbbá Werner rektor palotáját a Szt. János kapu mellett. Nem tudjuk kik lakták a rektor és a kolostor közötti részt, csakúgy mint a kolostortól délre eső területről sincs semmiféle információnk. Ennyi adat alapján tehát erősen megalapozatlannak vélhetjük azt a feltevést, amely a területre valamilyen különleges, udvari jelleget rekonstruál.[494] Megítélésünk szerint Werner rektor háza helyének kiválasztását a kapu és a főtér közelsége motiválhatta, míg Majs nádor özvegyéét talán a ferencesek közelsége. Figyelemre méltó az is, hogy a német vezetőréteghez tartozó Werner tulajdonát találjuk azon a területen, amelyet jóval később, 1390-ben a magyar plébánia követelt magának, de akkor sem és később sem kapott meg. (*Ld. plébánia határjárások elemzését*)

A 14. századból csak Ugali Pál bán és szomszédai ismertek a ferences kolostor déli oldalán valamint a Werner örökös Domoszlóiak. Mindannyian nemesek, de a két adat elenyészik az ismeretlen tulajdonok nagy száma mellett, és alkalmatlan általánosító következtetések levonására.

Nem állunk sokkal jobban a 15. századdal sem, amelynek második feléből budai polgárokat, Polyák Miklóst, Gergely varga özvegyét, Balázs és Pál sarkantyúgyártókat és Sánta Pétert ismerjük csupán.

Valamivel bővebbek ismereteink a 16. század első feléről. Előkelők, főurak és nemesek birtoklását szép számmal tudjuk kimutatni: Szapolyaiak, Kubinyiak, Désháziak, Hencelfi István, Mekcsei György és Werbőczy István házaira maradtak fenn források, mellettük említhetjük meg a szentmártoni bencés apátság házát és Kakas János pécsi őrkanonokot is, bár ő budai polgár atyjától örökölte ingatlanát. A nemesi háztulajdon egyébként nem volt kizárólagos még ekkor sem, hiszen ismerjük Zabos János posztómető házát, Orbán könyvárus, Gáspár nyerges, valamint Zalai Pál és Olasz Márton szabók pedig osztott háztulajdonokban éltek ugyanitt. Meg kell emlékeznünk még a bérlőkről is, akik a szentmártoni apát házában laktak. (*44–45. kép*)

[491] Györffy 1971; Györffy 1998. 617.

[492] Feld 1999. 35–50; Kárpáti 2003.

[493] Kubinyi 1962. 164.

[494] Ezt a felfogást eredendően a város déli végén feltételezett 13. századi királyi szálláshely sugalta az ún. budai vita során. Átvette azonban Györffy György a korai királyi szálláshely feltételezése nélkül. Györffy 1971.

1.4. RÉGI ZSIDÓ UTCA, SZT. ZSIGMOND UTCA – KELETI OLDAL

A régi Zsidó utca, későbbi nevén Szt. Zsigmond utca keleti oldalán zárt beépítéssel vezetett a középkorban a Szt. György piactól a királyi palota előtti térig, egykori házsorának számos részlete került elő az 1990-es években végzett régészeti feltárások során.[495] Az írásos források azonban sajnos szinte hallgatnak az itteni ingatlanok tulajdonosairól. (*Ld. Várnegyed – Utcák, terek*) Az utca középtáján emelkedett a Kisebb Szűz Mária, más néven Szt. Zsigmond káptalan temploma. (*Ld. Várnegyed – Egyházak*)

16. SZÁZAD

1.4.1. Szt. Zsigmond káptalan prépostja
„Szt. Zsigmond utca, budai vár előtt"

1514-ben Bánfi János házát a Szent Zsigmond utcában a királyi palota előtt állónak mondták, amely észak felől a Szt. Zsigmond káptalan kanonokjainak háza, dél felől a királyi palota előtt álló régi fal mellett, a Friss palotának nevezett királyi házzal és a Szt. Zsigmond egyház prépostjának házával szemben emelkedett. (1514. XI. 10.) A prépost háza eszerint a Szt. Zsigmond templom és a Friss palota közötti házsoron állt, feltehetően a palotához közel.

1.5. RÉGI ZSIDÓ UTCA, SZT. ZSIGMOND UTCA – NYUGATI OLDAL

A Szt. György utca nyugati oldala Buda legjobban ismert középkori háztömbjének számít a régészeti kutatások jóvoltából, hiszen az egykori Zsidó kaputól egészen a királyi palota Szárazárkáig terjedő területen, vagyis a mai utca teljes hosszában, sőt azon túl is egészen a mai Oroszlános udvarig rendszeres régészeti kutatás folyt mintegy huszonöt éven keresztül (1973–2000), amely a későbbi épületek alól napvilágra hozta a középkori telekstruktúra és beépítés maradványait. A régészeti kutatások összefoglalása még nem született meg, de az előzetes közlések alapján már rendelkezésünkre állnak az egykori beépítésre vonatkozó, sőt a telekosztás rekonstrukciójához elégséges adatok.[496]

A kiterjedt régészeti kutatás azért is jelentős, mivel erre a telektömbre meglehetősen kevés történeti forrás vonatkoztatható. Itt helyezkedett el a város első zsidónegyede. Az utca legkorábbi elnevezése Zsidó utca volt, hasonlóan a telektömb melletti kaput Zsidó kapunak nevezték az egész korszakban. 1307-ben a krónikák tanúsága szerint, Werner fia László, elüzött budai rektor, Károly Róbert párti fegyvereseivel a zsidók zsinagógája melletti kapun át hatolt be a városba, amely helyszín kétségkívül a Zsidó kapuval azonosítható. A zsinagóga maradványait 2005-ben közvetlenül a kapu déli oldalához épült telken találta meg a régészeti kutatás.[497]

A háztömbre vonatkoztatható oklevelekben nem találunk említést zsidókról. A meglehetősen hosszú utcában nyilván keresztények is laktak, és csupán az ő házaikra maradt fenn forrás.

14. SZÁZAD

1.5.1. György veszprémi éneklőkanonok – tihanyi apátság – zágrábi püspök

György veszprémi éneklőkanonok házát először 1384-ben, mint a Demeter esztergomi érsek által az esztergomi Krisztus Teste kápolnának adományozott Zsidó utcai ház szomszédját említették meg a forrásokban. (1384. IV. 24.)

György veszprémi éneklőkanonok, Domonkos fia, fivére, Koltai Tamás Veszpém megyei nemes volt.[498]

---

[495] Feld 1999. 35–50; Kárpáti 2003; Bencze 2003.
[496] Zolnay 1977; Zolnay 1985; Magyar 1992b; Nyékhelyi 2003; Végh 2003b.
[497] Végh András közöletlen leletmentése, 2005. (Szt. György u. 12., ma a Palota út alatt)
[498] *Vesp. Reg.* 714, 811, 814, 840. sz.

Tíz évvel később, két 1394-ben kiállított oklevélből megtudhatjuk, hogy György kanonok évekkel korábban elcserélte budai házát a tihanyi apátsággal egy Veszprém megyei malomhelyre. (1394. II. 14., 1394. III. 21.) Ugyanebben az évben az esztergomi Krisztus Teste kápolna házának déli szomszédjának mondják az ingatlant, amely ekkor már a zágrábi püspök tulajdonában volt. (1394. X. 8.) Arra azonban nem maradt fenn forrás, hogyan jutott a ház az apátságtól a zágrábi püspök birtokába.

1.5.2. Demeter esztergomi érsek – esztergomi Krisztus Teste kápolna – Kanizsai Miklós
„Zsidó utca"

1384-ben Demeter esztergomi érsek az általa az esztergomi székesegyházban építtetett Krisztus Teste kápolna számára adományozta házát a Zsidó utcában (1384. IV. 24., 1385. IV. 24.). Ennek a háznak a szomszédai György veszprémi éneklőkanonok és a néhai Prodaviz-i Mikes bán fia István fia Ákos voltak.

Demeter, Péter fia, 1359–1370 között deák, kincstartó volt, eközben 1363-ban pécsi kanonok és egri prépost lett, 1364–1368 között már szerémi püspök, 1368–1376 között erdélyi püspök, 1376–1378 között zágrábi püspök, 1377–1386 között főkancellár, mialatt 1378-tól haláláig esztergomi érsek és bíboros, elhunyt 1387-ben.[499]

Tíz évvel később, 1394-ben Bereck a kápolna rektora elcserélte Kanizsai Miklós tárnokmesterrel ezt a házat. (1394. IV. 28.) Ezen oklevél részletesebb leírásából tudjuk, hogy a ház az utca nyugati oldalán (a szőlők felé eső oldalon) helyezkedett el, az ekkor már néhai Ákos bán háza északról (a Zsidó kapu felől), a zágrábi püspök háza pedig délről határolta. A ház pontos elhelyezkedését az adatokból nem lehet meghatározni.

1.5.3. Mikcsfi

Az esztergomi Krisztus Teste kápolnának juttatott ház szomszédjaként említették meg először 1384-ben prodavizi Mikes fia István fia Ákos házát. (1384. IV. 24.)

Prodavizi Mikcsfi Ákos, István fia, 1379-ben pozsegai és verőcei ispán volt, 1380-ban somlói várnagy, 1382–1384 között bakonyi ispán, 1387-ben szlavón bán, elhunyt 1390-ben.[500]

Ugyanezen ház ügyében tíz évvel később kiállított oklevélben a néhai Ákos bán házát az esztergomi Krisztus Teste kápolna házának Zsidó kapu felőli, vagyis északi szomszédjaként írták le. (1394. X. 8.)

15. SZÁZAD VÉGE – 16. SZÁZAD

További adatokkal már csak a 15. század második felétől kezdődően rendelkezünk, ezekből azonban egy házsor rekonstruálható:

1.5.4. Fülöp nyerges Ragusai (Borbély) István
„Szt. Zsigmond utca"
(Hauÿ 385, 386. – Szt. György u. 10.)

1489-ben a város tanácsa beiktatta Ragusai (Borbély) Istvánt egy házrész birtokába, amelyet szomszédság címén, elővásárlási jogát érvényesítve szerzett meg, tehát feltehetően a ház más részeit bírta. (1489. VI. 1.) A korábbi tulajdonos, Fülöp nyerges és felesége, Katalin voltak, akik Csiszár Györgynek kívánták a házrészt eladni, de ezt a szomszéd, Ragusai megakadályozta azzal, hogy kifizette a vételárat, 126 forintot, további 14 forintot (egy Csiszár által felajánlott szőlő vételárát), valamint azt a 13 forintot, amit Csiszár a ház felújítására költött. 1518-ban – már halála után – Ragusai Istvánt mint szomszédot említették meg (1518. V. 22.), 1525-ben egykori háza előtt kézbesítettek idézőlevelet (1525. II. 15.), mindkét esetben néven nevezték a Szt. Zsigmond utcát.

Ragusai István, a de Leom családi nevű, raguzai származású királyi borbély Mátyás király idején tűnik fel, mint előkelő nemes ember, II. Ulászló orvosának nevezte. A király mellett Estei Hippolitot is szolgálta, az egri püspök provisoraként

[499] Engel 1996. II. 58.
[500] Engel 1996. II. 162.

1500–1508 között, 1505–1511 között óbudai várnagy volt, sőt Óbuda zálogbirtokosa lett, bor- és szőrme kereskedelemmel is foglalkozott, Buda környékén és Szentjakabfalván kiterjedt szőlőbirtokokkal, Szentjakabfalván házzal is rendelkezett. 1518-ban már néhainak nevezték.[501]

1.5.5. Jakab és Márton ágyús mesterek – Perényi Imre nádor
„Szt. Zsigmond utca"
(Hauÿ 383, 384, 387. – Szt. György u. 8.)

1489-ben Ragusai István egyik szomszédja Jakab királyi ágyús mester volt, (1489. VI. 1.) akit az 1494/1495-ben készített királyi számadáskönyvek a királyi vár előtt dolgozónak mondtak. (1494. X. 5.)

Marienwerder-i Jakab, Mátyás király, majd II. Ulászló király porosz származású ágyús mestere, a rá vonatkozó oklevelekben nemesnek címezték, 1478-ban érdemei elismeréséül Rohonc várát és uradalmát adta neki a király, az 1494/1495-ös királyi számadáskönyvek tanúsága szerint műhelyében kovácsok, ácsok, kőfaragók is dogoztak, ágyút öntött, lőport is gyártott, 1494-ben Újlak ostromához szállította a királyi tüzérséget, 1495-ben Nándorfehérvár és Szabács erődítését és hadifelszerelését szemlézte.[502]

1515-ben Márton királyi ágyús mestert előbb szomszédként említették meg (1515. II. 8.), majd pedig 1518-ból ismerjük a város oklevelét, amelyben tanúsították, hogy Márton és felesége, Margit néhány éve eladta a házat Perényi Imre nádornak 1200 forintért. (1518. V. 22) Mindkét esetben a ház déli szomszédja Perényi Imre háza volt, az 1518-ban szintén megemlített Ragusai István háza így északra helyezkedett el. Az ágyús mesterek huzamosabb birtoklása után tehát Perényi nádor szerezte meg és csatolta szomszédos épületéhez a házat.

Porosz Márton, II. Ulászló király, majd II. Lajos király ágyús mestere, Marienwerder-i Jakab örököse, birtokainak, üzemének és tisztének folytatója, rokonságuk pontos foka ismeretlen, II. Ulászló sírjának feliratos bronztábláját is ő öntötte.[503]

Az 1998–2000 között elvégzett régészeti feltáráson napvilágra kerültek az ágyúöntő műhely maradványai (fémolvasztó-kemencék, nagyméretű öntőgödrök, műhelyhulladékok, öntőformák). Segítségükkel egyértelműen a Szt. György utca 8. számú telken lehetett elhelyezni Jakab és Márton ágyús mesterek egykori ingatlanát, és ezáltal a szomszédos telkek tulajdonosainak meghatározása is lehetségessé vált.

1.5.6. Somi Gáspár – Perényi Imre nádor és Ferenc váradi püspök – Perényi Péter
„ferences beginaházzal szemben"
(Hauÿ 382. – Szt. György u. 6.)

1515-ben Perényi Imre nádor és Somi Gáspár kölcsönösen elcserélték budai ingatlanaikat. Somi Gáspár a nádornak és fiainak, Ferenc választott váradi püspöknek és Péternek adta atyjától, néhai Somi Józsa temesi ispántól örökölt itteni házát, amiért megkapta a Perényiek Olasz utcai házát, továbbá 1200 forintot, mint a két ház közötti értékkülönbözetet. (1515. II. 8.) Ez a ház az oklevél szerint a ferences beginaházzal szemben emelkedett, szomszédai, mint már láttuk, északról Márton királyi ágyús mester, illetve délről a kisebb Szűz Mária, vagyis Szt. Zsigmond egyház kanonokjai voltak. A leírás külön megemlíti a ház első részét, a hátsó részt, amely egészen a városfalig ért, az alsó és felső szobákat, boltokat, helyiségeket, föld feletti és föld alatti pincéket, az udvart és a konyhát. Egy 1517-ben történt hatalmaskodás éppen Imre nádor háza előtt történt az utcán. (1517. V. 22.) Az előző pontban olvashattuk, hogy 1518-ban Perényi Imre megszerezte az északról szomszédos házat is, és ekkor, mint szomszédot megnevezték. (1518. V. 22.) Miután a két szomszédos telek közös tulajdonba került, feltehetően építészeti megjelenítése is egységessé vált idővel. Perényi Péter budai házában keltezett oklevelet még 1528-ban is. (1528. II. 10.)

[501] Kubinyi 1970. 69; 1506: *„Stephanus de Ragusio dictus Barbel similiter de Buda"* (MOL Dl 21546), 1510: „Stephano Ragusco de Leom phisico..." (MOL Dl 26136)
[502] Balogh 1966. I. 588–560; Balogh 1985. 431–432.
[503] Balogh 1966. I. 560.

Somi Józsa, Kinizsi Pál neveltje és utóda, 1494–1511 között temesi ispán és alsómagyarországi főkapitány volt.
Somi Gáspár, Józsa fia, királyi familiáris, 1511-ben fejéri ispán, 1512-ben a palotások kapitánya, 1513-ban kamarás, 1515-ben ismét fejéri ispán volt, felesége, Perényi Margit, Perényi Gábor kamarásmester leánya.[504]
Terebesi Perényi Imre, asztalnokmester 1498–1504 között, 1503-ban megkapta Abaúj megye örökös ispánságát, 1504-től haláláig nádor volt, eközben 1511-től 1513-ig a horvát-szlavón-dalmát báni tisztet is viselte, 1515-ben Miksa császártól birodalmi hercegi címet kapott, elhunyt 1519-ben.[505]
Perényi Ferenc, Imre fia, gyermekként nyerte el a váradi püspökséget 1515-ben, humanista nevelésben részesült, fiatalon esett el a mohácsi csatában.[506]
Perényi Péter, Imre fia, Abaúj megye örökös főispánja, koronaőr, 1519-ben temesi ispán és alsómagyarországi főkapitány lett, a mohácsi csata után János király pártjára állt, 1526–1529 között erdélyi vajda, 1527-ben Cserni Jován ellen harcolt sikertelenül, 1527 végén átállt Ferdinánd pártjára, 1529-ben János király, majd Szulejmán szultán fogságába esett, ahonnan csak Ferenc fia túszul hagyásával szabadult ki, ezután János király pártján állt annak haláláig, az 1530-as években protestáns hitre tért, 1540-től újra Ferdinánd pártján állt, kancellár lett, résztvett Buda sikertelen 1541-es és 1542-es ostromában, 1542-ben Ferdinánd király lefogatta és börtönbe záratta, 1548-ban kevéssel kiszabadulása után elhunyt.

1.5.7. Pálóci László országbíró – monoszlói Csupor Miklós erdélyi vajda – Szt. Zsigmond káptalan kanonokjai
„Szt. Zsigmond utca, Szűz Mária káptalan utcája, Bodó Gergely kertje mellett"
(Hauÿ 379, 380, 381. – Szt. György u. 4.)

1471-ben Mátyás király utasította Buda városát, hogy iktassák be monoszlói Csupor Miklós erdélyi vajdát annak a háznak a birtokába, amelyet a néhai Pálóci László országbíró végrendeletében 400 forint fejében a budai Boldogasszony plébániára hagyott. (1471. I. 7.) A király vállalta, hogy az összeget megfizeti a plébániának, a házat pedig úgy tűnik, Miklós vajdának adományozta. Három nap múlva meg is történt az iktatás az ekkor a néhai Bodó Gergely kertje mellettinek mondott háztulajdonba. (1471. I. 10.) Miklós vajda a házat misealapítványa javára hagyta 1474-ben a szemközti Szűz Mária káptalannál. (1474. III. 13.) A későbbiekben, mint szomszédot említik meg a kanonokok házát 1513-ban, 1514-ben és 1515-ben. (1513. XII. 19., 1514. XI. 10. 1515. II. 8.) Kérdés azonban, hogy a kanonokok egyetlen házat birtokoltak-e a házsoron, vagy több egymással szomszédos ház is a tulajdonukban volt.

Pálóci László, Imre fia, 1439–46 között ajtónállómester, 1446-tól haláláig országbíró volt, elhunyt 1470-ben.[507]
Monoszlói Csupor Miklós, 1468–1472 között Pongrác Jánossal együtt viselte az erdélyi vajda méltóságát.[508]
Györgyi Bodó Gergely, Tolna megyei származású, 1444–1446 között erdélyi alvajda volt, Újlaki Miklós vajda alatt, 1447-ben tolnai alispán Újlaki ispánsága idején, majd 1451–1455 között budai várnagy lett, Hunyadi János familiárisaként, 1458–1459 között tárnokmester.[509]

1.5.8. Pálóci László (?) – Bánfi Miklós és János
„egykor zsidók lakta utca, Szt. Zsigmond utca, új Szűz Mária egyházzal szemben, Szt. Zsigmond egyház környékén, Friss palotával szemben, királyi vár környékén"

Az erre a házra vonatkozó oklevelek mind egy perhez kötődnek, amely a Pálóciak és a Bánfiak között 1506 és 1514 között folyt. Talán ez a ház is eredetileg Pálóci Lászlóé lehetett. 1506-ban Pálóci Mihály étekfogómester és Antal beperelték Bánfi Jánost Buda város előtt a ház ügyében, amelyet korábban a néhai Bánfi Miklós, majd ekkor már évek óta fia, János birtokolt. A város a bemutatott oklevelekből megbizonyosodott, hogy a házat Bánfi Miklós egy másik házért és bizonyos pénzösszegért cserélte, ezért megítélte a jogos örökösnek, Jánosnak. A Pálóciak azonban elérték a királynál a per újrafelvételét,

[504] Fógel 1917. 57.
[505] Fógel 1913. 60.
[506] Fógel 1917. 30; Balogh 1982. II. 60.
[507] Fügedi 1970. 106, 119.
[508] Fügedi 1970. 109, 133.
[509] Fügedi 1970. 107, 132; Engel. 1996. II. 38.

ahol azután nem jelentek meg. (1506. V. 28.) Öt évvel később, 1511-ben a Pálóciak újból elérték a per újrafelvételét. Ez esetnél ismerjük meg érveiket, ugyanis arra hivatkoztak, hogy a ház örökösödés útján őket illeti, és atyjuk, László országbíró is bírta egykor. Halála után azonban, lévén még ifjak, nem tudták érdekeiket megvédeni, a házat erőszakkal elidegenítették, okleveleiket pedig a lengyelek hurcolták el, amelyeket csak hosszú idő múltán és csak nagy költségen szerezhettek vissza. Hiába fellebbeztek azonban a Pálóciak Buda városától a tárnokszéken át egészen a királyi személyes jelenlét bíróságáig, végül minden bírói fórum törvénytelennek ítélte a másodszori perújrafelvételt és Bánfi János háborítatlan maradt birtokában. (1511. VI. 19., 1511, 1511. VII. 28., 1513. XII. 15., 1513. XII. 19., 1514. VIII. 26., 1514. XI. 10.) Pedig alkalmasint a Pálóci testvérek nem állítottak valótlanságot, csak igazukat nem tudták jogi úton bizonyítani, hiszen láthattuk, hogy a szomszéd telek is Pálóci László tulajdona volt, amelyet végakarata ellenére Mátyás király elidegenített és másnak adományozott.

Izgalmas áttekinteni a házra alkalmazott sokféle helymegjelölést. Az első perújrafelvételkor a király palotája környékén, a Szűz Mária egyházzal szemben fekvőnek mondja, míg a második perújrafelvétel idején Buda városában az egykor zsidók lakta utcában írja le. (1506. V. 28., 1511. VI. 19.) Úgy tűnik ekkor a Pálóciak valóban megtalálhatták régi okleveleiket, ahonnan kimásolták a hivatkozást az ekkor már száz évvel ezelőtti zsidónegyedre. A per későbbi iratai már nem hivatkoznak többé a zsidók lakta utcára. A másodszori eljárás során Buda városa a Szűz Mária, azaz Szt. Zsigmond egyházzal szemben állónak írja le a házat, amelynek szomszédja ugyanazon egyház kanonokjainak háza. (1511) A fellebbezés során a tárnokmester és a király a Szt. Zsigmond egyház környékén lévőnek mondja. (1511. VII. 28., 1513. XII. 15.) Végül Buda városa Bánfi János újbóli birtokbaiktatásakor 1514-ben nagyon részletesen körülírta a helyszínt. A ház a Szt. Zsigmond utcában állt a királyi palota előtt, a Szt. Zsigmond káptalan prépostjának házával, illetve a Friss palota nevű másik királyi házzal szemben, felülről a Szt. Zsigmond egyház kanonokjai házának, valamint alulról a királyi vár előtti régi falnak a szomszédságában. (1514. XI. 10.)

> Alsólindvai Bánfi Miklós, István fia, 1464–1466 között pohárnokmester volt, 1467–1487 között pozsonyi ispán, majd 1490–1500 között ajtónállómester és udvarmester, elhunyt 1501-ben.[510]
>
> Alsólindvai Bánfi János, Miklós fia, apjától örökös veröcei ispáni címet örökölt, 1508-tól pohárnokmester és királyi kamarás.[511]

Bánfi János a per után háborítatlanul birtokolta a házat. 1517-ben egy közjegyzői oklevél kiállításának helyszíne Bánfi János házának kertje a Szt. Zsigmond egyház környékén. (1517. X. 17.) Ez azért érdekes, hiszen az 1474-ben megnevezett – fentebb említett – néhai Bodó Gergely kertjét is lehet, hogy erre a telekre kell elhelyezni.

KRITIKA

Pataki Vidor a régi Zsidó utcában helyezte el tévesen „pocakos" János mester királyi kőfaragó házát, amelyet 1365-ben a királytól kapott és korábban zsidók birtokoltak. (1365. II. 4.) János mester ezt a házat 1374-ben a Kanizsai István zágrábi püspöknek és unokaöccseinek adta el (1374. XII. 15.), majd miután a testvérek lemondtak róla, Kanizsai János érsek 1396-ban az általa alapított esztergomi Szűz Mária kápolnára hagyta. (1395. XII. 20., 1396. IV. 20., 1396. V. 1.) Ennek a háznak északi szomszédai az Ákosfiak, illetve később peliskei Ákos fia Mikes özvegye voltak. Pataki abból az adatból kiindulva, hogy Kanizsai Miklós tárnokmester 1394-ben (1394. X. 8.) az esztergomi Krisztus Teste kápolna házát a Zsidó utcában cserével megszerezte, és ennek a háznak az egyik szomszédja a néhai prodavizi Ákos bán volt, összekötötte a János mester féle zsidó háztulajdont a Zsidó utcai adattal. Látszólag a szomszéd mindkét esetben ugyanaz az Ákos volt, valójában azonban két különböző személy, bár egy nemzetség, éppen az Ákos nemzetség Mikis ágának tagjai. Az egyik a peliskei melléknevű Ákos, akinek fiai Mikis és László voltak, Micsk özvegye pedig az az Anna, akivel János érsek házát elcserélte. A másik Ákos az

[510] Fögel 1913. 59; Fügedi 1970. 120, 122, 127, 128; Kubinyi 1988. 203.

[511] Kubinyi 1988. 203.

előbbinél egy generációval fiatalabb, az előbbi testvérének, Istvánnak a fia és a mellékneve prodavizi, szlavón báni tisztséget viselt 1387-ig. Úgy tünik tehát, hogy külön háztulajdonnal bírtak a városban, hiszen amikor Anna a házat az érsekkel elcserélte az oklevél nem említi prodavizi Ákos fiait, akiket pedig nem lehetett volna kihagyni egy közös tulajdon cseréjéből. Az azonosítás további része azért sem megfelelő, mivel ezt a házat Kanizsai Miklós tárnokmester az oklevél szerint egymaga vette, tehát nem mondhatott le később István testvérével együtt annak birtokjogáról János érsek javára, ahogy Pataki az 1395-ös adatot ideillesztette. A Zsidó utcára vonatkozó forrás tehát nem vonatkoztatható sem János kőfaragó házára, sem a János érsek adományozta házakra. Erre a hibás azonosításra épült a korai zsidónegyed átköltöztetésének elmélete, amely a zsidók kiüzésének 1360 körüli országos adatához kötötte a konkrét budai helyváltoztatást.

ÖSSZEGZÉS

Összefoglalva a fent kifejtetteket, a korai zsidónegyed pontos helyét egyelőre az okleveles források segítségével nem lehetett meghatározni. A Zsidó utcából kizárólag keresztény háztulajdonosokra maradtak fenn adatok a 14. század végéről. A régészeti kutatások több eredményre vezettek. Napvilágra kerültek a zsinagóga maradványai a Zsidó-kapu közvetlen déli szomszédságában, vagyis a telektömb északi végében, az egykori Szt. György u. 12. számú telken. Ettől délre, a szomszédos, 10. számú telken a rituális fürdőt és a hozzátartozó épületet tárták fel. Zsidó lakosságra utaló leletek kerültek elő további telkekről is, a Szt. György u. 4. számú telken és ettől még délebbre a Szt. György tér 4. szám alatt, az egykori Telcki-palota területén.[512] A későbbi korszakról egyértelműen megállapítható, hogy az utca tulajdonviszonyait alapvetően a közeli királyi udvar befolyásolta. A 15. század végétől ismert adataink szinte kizárólag az udvarhoz kötődő személyek birtoklását tárják elénk. Ezek egy része magas állami hivatalokat is betöltő bárói család tagja (Somi, Perényi, Pálóci, Bánfi), másik részük királyi alkalmazásban álló különleges szaktudással bíró személy volt (Márton és Jakab királyi ágyús mesterek, Ragusai István királyi borbély), és az itt házzal (vagy házakkal) bíró káptalan is szorosan az udvarhoz kötődött. (*44–45. kép*)

[512] Végh András közöletlen feltárása 2005, illetve B. Nyékhelyi 2003.

2. A város tere – Szt. György piac

Az északról délre vezető négy budai utca a hegy fennsíkjának összeszűkülése miatt a Boldogasszony plébánia templom táján eredetileg egy széles téren futott össze, amely fokozatosan tovább szűkülve vezetett a város egymással szemközti két kapujához (Szt. János és Zsidó kapu). A mai Szentháromság utca és Dísz tér közötti terület telekméreteit vizsgálva feltűnik, hogy míg a várfalak mentén mindenütt fellelhetjük az eredeti, egységes telekosztás nyomait, a középső tömbben egymástól eltérő, szabálytalan méreteket találunk. Ez a szabálytalanság utal arra, hogy a középső tömb az alapítás idején nem került a kiosztott telkek közé. Igazolja ezt a véleményt a mai Szentháromság utca északi házsora is. Az itteni telkek ugyanis a Várnegyedben egyedülálló módon kelet-nyugati irányban sorakoznak, és kiosztásukban kimutatható az eredeti egységes rendszer. Szándékosan állították tehát itt meg egykor a mai Úri utca és Országház utca közötti telektömb házsorát a térre nézö merőleges irányú házsorral. Az így létrejött háromszögletű tér vált a (német városrész) heti piac(ának) színterévé és a kereskedelmi élet központjává, ez lett a városigazgatás központja is, északi végén helyezték el a tanácsházat. A tér másik meghatározó épületét a déli részen emelték a 14. század közepén, a királyi alapítású Szt. György kápolnát. A tanácsház és a kápolna közti terület a 14. század folyamán épülhetett be egy olyan folyamat során, amelyben az ideiglenes jellegü elárusítóhelyeket lassan állandó kőépületek váltották fel. A város ezen korai korszakának bővebb megismerését kizárólag a müemléki és régészeti kutatás feltárta forrásoktól várhatjuk, mivel az írott források csak a 14. század végétől kezdődően maradtak fenn. Segítségükkel nagyvonalakban vázolható a tér beépítettsége, annak jellege és az ehhez kapcsolódó topográfiai elnevezések. (*Ld. Várnegyed – Utcák, terek*) (*46, 48. kép*)

2.1. SZT. GYÖRGY PIAC – DÉLI OLDAL

A Szt. György piac déli oldalát egyetlen széles homlokzatú épület zárta le, amelynek rövidebb oldalhomlokzatai már a Szt. János és a Szt. Zsigmond utcában álltak. Ez a palota hasonlóan az újkori Honvédfőparancsnoksághoz kedvező fekvése miatt meghatározó látványossága lehetett a piactérnek. A ránk maradt helyszínrajzok szerint egyébként valamivel a modern épülettől északabbra emelkedett homlokzata, vagyis maradványai részben a mai tér burkolata alatt találhatók.

2.1.1. Stibor – lévai Cseh – Tárcai János és Tárnok Demeter
„Szt. György piac, Széles utca, Szt. György kápolna előtt"
(Hauÿ 360–362.)

A Stiborok egyik városi palotáját, abból az iratból ismerhetjük meg, amelyben Albert király az ifjabb Stibor halála után a reá szállott ingatlant eladományozta lévai Cseh Péter erdélyi vajdának szolgálatai érdemeiért. (1438. I. 22., 1438. I. 28., 1438. III. 30.)

Stiborici Stibor, Moscic fia, 1348-ban született lengyel főúri családban, 1386-ban Zsigmond herceg udvarmestere, 1387-ben oroszországi vajda volt, 1388-ban udvari lovag, Zsigmond király bizalmas híve, 1389–1402 között pozsonyi ispán, 1392–1401 között trencséni ispán és 1392–1414 között nyitrai ispán, eközben 1395–1401 között erdélyi vajda és aradi ispán, 1404–1414 között besztercei ispán, 1405-ben az esztergomi érsekség, 1405–1409 között az egri püspökség kormányzója, a Sárkányrend alapító tagja, 1409–1414 között erdélyi vajda és trencséni ispán, elhunyt 1414-ben.
Stiborici Stibor, Stibor fia, 1414–1419 között óvári várnagy, az udvar tagja, Zsigmond konstanzi kíséretéhez tartozott, 1422–1424 között nyitrai ispán, 1428–1429 között máramarosi, trencséni, nyitrai, barsi ispán, trencséni kapitány volt, elhunyt 1434-ben utód nélkül.[513]

[513] Engel 1987. 444–448; Engel 1996. II. 217–218.

Lévai („Cseh") Péter, Sárói László fia, 1402-ben már az udvar tagja volt, 1404–1415 között lovászmesteri tisztséget viselt, közben 1407-ben körösi ispán, 1412–1439 között barsi ispán, 1415–1423 között honti és nógrádi ispán volt, a Sárkányrend alapító tagja, 1427–1431 között macsói bán, 1436–1437 között erdélyi vajda, elhunyt 1440-ben.[514]

A ház igencsak reprezentatív épület lehetett, hiszen a leírás szerint a királyi vártól a város felé, azaz a széles utca, avagy Szt. György utca felé vezető két utca végénél helyezkedett el. Tehát ez a telek a mai Dísz tér déli végén, a mai Színház és Szt. György utcák között emelkedett. A Hauÿ-féle házösszeírás három részre osztva (Hauÿ 360–362.) ábrázolja a telket, amelynek épületeit az újkori Honvédfőparancsnokság felépültekor a múlt század végén bontották le.

Cseh Péter fia László 1453-ban elzálogosította a házat szandai Tárnok Demeternek és Tárcai Jánosnak a Vas megyei Nagyrákossal együtt 400 forintért. (1453. IX. 23., 1453. IX. 27.) Az iktatást a budai káptalan végezte el. (1453. X. 14.)

Lévai („Cseh") László, Péter fia, 1441–1454 között barsi ispán, ezalatt 1450-ben honti ispán, 1452–1453 között pedig pozsonyi ispán volt, elhunyt 1467-ben.[515]

Szandai Tárnok Demeter, Zágorhidi György fia, Szécsi János familiárisaként zalai alispán volt 1439-ben, majd 1440-ben királynéi alasztalnokmester, és 1440–1441-ben királynéi alkincstartó lett, testvére, János tárcai előnevet is használt, méltóságot nem viselt.[516]

Néhány nappal később László tiltakozott a káptalan előtt az iktatás ellen (1453. X. 26.) Majd egy újabb iratból megtudhatjuk, hogy megfizette a zálogösszeget Demeternek és Jánosnak, akik visszaadták a ház tulajdonjogát. (1454. I. 13.) A ház további sorsa ismeretlen.

2.2. SZT. GYÖRGY PIAC – KELETI OLDAL
A Szt. János kaputól a Szt. György kápolnáig

A Szt. György piacnak a Szt. János kaputól a Szt. György kápolnáig tartó keleti házsora az egyik legjobban adatolt része a városnak. Helyrajzi rekonstrukciójával éppen ezért már többen foglalkoztak részletesen.[517] Az itt álló házak többsége rendelkezik középkori maradványokkal, ezalól a kapu melletti, a háborús pusztítás óta üres saroktelek (Dísz tér 1.) képez kivételt. Régészeti feltárás nem folyt a területen, csak kisebb megfigyelésekkel rendelkezünk. Először a mai telkekkel azonosítható házsort tekintsük át:

2.2.1. Tétényi Miklós - / - Nagylucsei Orbán – Nagyváti Albert – Beckensloer János – Váradi Péter – Érsek Máté – Bakócz Tamás Bekény Benedek
„Szt. György utca. Szt. György piac, Szt. János kapu környéke"
(Hauÿ 336. – Dísz tér 1.)

A saroktelek mind a Hauÿ-féle térképen, mind az oklevelekben jól azonosítható, mint a Szt. János kapu melletti telek, a Szt. György piacon, a keleti oldalon. A birtoklásával kapcsolatban kiállított első oklevél 1473-ból származik (1473. X. 16.), amikor azt Nagylucsei Orbán, ekkor esztergom-szenttamási prépost és királyi alkincstartó elcserélte Nagyváti Albert deákkal, pécsi várnaggyal, annak váralji házára.

Nagylucsei Orbán deák, feltehetően Pozsony megyei jobbágy származású, apja Bodóbári Fülöp, 1468-ban kancelláriai jegyző, 1470-ben Ernuszt János familiárisa a kincstárban, 1472–1478 között alkincstartó, 1476-ban a szászok adóját szedte, 1478-ban az összes só és bányakamara ispánja, 1479–1490 között kincstartó volt, közben 1472–1473-ban budai olvasókanonok, 1473–1474-ben esztergom-szenttamási prépost, 1474-től a fehérvári Szt. Miklós káptalan prépostja esztergomi kisprépostsága megtartásával, majd 1481–1486 között győri, 1486–1491 között egri püspök lett, közben pedig 1487–1490 között a bécsi püspökség adminisztrátora, 1482-ben és 1488-ban tárnokmester, 1487–1490 között

[514] Engel 1996. II. 146.
[515] Engel 1996. II. 146.
[516] Engel 1996. II. 240. Demeter és János testvérek: 1446. IV. 8. – MOL Dl 13917.
[517] Csánki 1904; Gárdonyi 1943b; Pataki 1950. 246–249; Czagány 1968.

a nádori bíróság előtti ügyeket kiküldött bíróként intézve nádori joghatóságot gyakorolt. Mátyás király legkiválóbb pénzügyi szakembere és egyik legbefolyásosabb híve volt, nemességet 1478-ban, címert 1480-ban kapott a királytól, elhunyt 1491-ben.[518]

Nagyváti Albert deák, László fia, sókamaraispán, pécsi várnagy.[519]

A következő, 1478-ban kiállított oklevélben (1478. III. 7.) már arról olvasunk, hogy a házat János esztergomi érsektől hűtlensége miatt és a városi házak megújítását elrendelő parancsa megszegéséért Mátyás király elvette, és Péter erdélyi prépostnak, királyi titkárnak adományozta, megemlítve, hogy a ház nem az érsekségé, hanem Jánosé volt. Az adományba 1479-ben (1479. V. 31.) a város is beiktatta Pétert, aki ekkor már több, mint egy év és egy napja háborítatlanul birtokolta a házat és nagy költségen újjáépítésébe kezdett.

Beckensloer János, boroszlói polgári származású, rokonai révén elnyerte a pécsi prépostságot, 1459-től a speciális presentia jegyzője, 1462–1465 között királyi titkár, pécsváradi kommendátor, Mátyás király diplomatája,1465–1467 között váradi püspök, 1468–1473 között egri püspök volt, 1472-től fő- és titkos kancellár, 1474-ben esztergomi érsek lett, 1476-ban aacheni zarándoklat ürügyén III. Frigyes császárhoz szökött, 1482-től salzburgi érsek.[520]

Váradi Péter, polgári származású, 1465-ben esztergomi kanonok, közben a bolognai egyetemen tanult, 1475-ben kancelláriai jegyző, 1476-tól királyi titkár, erdélyi prépost, a szentjobbi és földvári apátság kommendátora, 1479-től titkos, 1480-tól főkancellár, 1481-től kalocsai érsek, 1483-ban királyi személynök és a péterváradi apátság kommendátora, 1484-ben Mátyás király fogságba vetette Árva várában, ahonnan 1490-ben Visegrádra hozatták, majd a király halála után már Budán Corvin János szabadon engedte, érsekségét ezután egészen 1501-ben bekövetkezett haláláig viselte.[521]

Ezután újból csak 1503-ból olvasunk a házról (1503. IX. 24.), amikor Bakócz Tamás esztergomi érsek kérésére II. Ulászló király vizsgálatot indított a városnál, vajon jogosan adományozta-e el Mátyás király a házat. Tamás érsek ugyanis azt állította, hogy az érsekség jogát a király elhallgatta. A vizsgálat eredményét nem ismerjük, csupán azt tudjuk, hogy Péter öccse, Érsek Máté, miután bátyja már nem volt életben, 1504-ben (1504. III. 4.) nem akarva perre vinni az ügyet, úgy egyezett ki Tamás érsekkel, hogy 500 forint fejében átadta számára a házat.[522] Ez meg is történt, mivel a házra vonatkozó legkésőbbi oklevélben 1526-ban (1526. XI. 12.) János király mint Tamás érsek egykori tulajdonát adományozta az ekkor leégett és romos házat Bekény Benedeknek.

Bakócz Tamás, Ferenc fia, erdődi jobbágycsaládból származott, nemességet bátyja, Bálint titeli prépost révén kapott 1459-ben, az ő pártfogásával tanult 1463–1464 között Krakkóban, majd Bolognában mindkét jogból doktorátust szerzett, hazatérve Rangoni Gábor szolgálatában kancelláriai jegyző lett, 1480-ban megkapta a titeli prépostságot és a királyi titkári hivatalt, 1486 1491 között győri püspök, 1490-ben titkos kancellár lett, 1491-től halálig viselte a fő- és titkos kancellár címét, eközben 1491–1498 között egri püspök 1498-tól haláláig esztergomi érsek, 1500-tól bíboros, 1507-től konstantinápolyi patriarcha, 1513-ban a pápaválasztáson felmerült jelöltsége, nagy birtokszerző volt, kiterjedt rokonságát taníttatta és számukra hivatalokat szerzett, jelentős humanista mecénás, elhunyt 1521-ben.[523]

Alagi Bekény Benedek, mikófalvi, másnéven alagi Bekény Dénes fia, a bécsi egyetemen tanult, 1516–1524 között Werbőczy István familiárisaként személynöki jegyző volt, majd 1524 1525 között személynöki ítélőmester, 1525-ben nádori ítélőmester lett, 1526 végétől János király személynöke.[524]

Egy II. Lajos király uralkodása idejéből származó adat fényében rendkívül érdekes Beckensloer Jánostól kezdve az őt követő háztulajdonosok köre. 1519-ben a személyes jelenlét bírósága tárgyalásainak szokásos helyszíneként az esztergomi érsek házát nevezték meg. (1519. IX. 2.) Amennyiben erről a szokásról

[518] Kubinyi 1957. 30–31; Fügedi 1970. 107–108; Köblös 1994. 305 306.

[519] Bónis 1971. 233.

[520] Bónis 1971. 223–224, 227- 228.

[521] Fraknói 1883. 489–514. 729–749.

[522] A ház történetét és Bakócz jellegzetes ingatlanszerzési eljárását részletesen megírta Csánki Dezső, majd őt követve Gárdonyi Albert. (Csánki 1904; Gárdonyi 1943)

[523] Fraknói 1889; Bónis 1971. 230–231, 311.

[524] Bónis 1971. 365–366.

feltételezzük, hogy a Jagelló-kornál régebbi keletű, felvetődik adatainknak egy lehetséges értelmezése. A személyes jelenlét vezetője ugyanis ebben az időben formálisan a titkos kancellár, vagy az egy személy által egyesített fő- és titkos kancellár volt, a gyakorlatban azonban a tárgyalásokat a személynök vezette.[525] Beckensloer, Váradi és Bekény számára bizonyára fontos szempont lehetett a háztulajdon szerzésénél a szomszédos épületben működő hivatal közelsége. Hiszen Beckensloer 1472-től volt fő és titkos kancellár, és csupán Vitéz János bukása után, 1474-től viselte az esztergomi érseki méltóságot, vagyis csak ekkor lett a szomszédos érseki ház tulajdonosa. Váradi királyi titkárként kapta meg az épületet, de később mint kalocsai érsek töltötte be a titkos kancellár, majd 1483-tól mint személynök hivatalát. Bekény Benedek mint világi ember nyerte el a személynöki tisztséget János királytól. Érdekükben állt tehát az érsekség házával szomszédos épület megszerzése egyrészt annak közelsége okán, másrészt felvethető annak a lehetősége is, – különösen Váradi esetében – hogy a bíróság működését ezúton áthelyezhették saját tulajdonú szomszédos épületükbe.

A fenti oklevelek helymegjelölései világosak, sarokházról szólnak, amely a Szt. György piacon áll, a keleti oldalon, a Szt. János kapu oldalához építve, a másik oldalon pedig az esztergomi érsek házával szomszédos. Több közvetlen adatunk nincs, de a szomszédos ház ismertetésénél látni fogjuk, hogy az arra a telekre vonatkozó oklevelek többször is említik mint szomszédot ezt a telket a korábbi időkből is. Innen ismert 14. századi tulajdonosa, Tétényi Miklós kancellár. (1365. II. 4., 1374. XII. 15., 1395. XII. 20., 1396. IV. 20.)

Tétényi Miklós. Lajos király koronázása után új titkospecsétet vésetett és ezt a kancellária önálló tagozatára bízta, amely utazásai során elkísérte. A tagozat vezetője, Miklós változatos címekkel tűnik fel a forrásokban. 1358-ban titkos jegyző, 1360-ban, 1361-ben és 1363-ban királyi főjegyzőnek (protonotarius), 1365-ben a királyi titkos pecsét főjegyzőjének, majd újból titkos jegyzőnek nevezték, 1368-ban Tétény birtokot kapta szolgálataiért. Bár 1366-ban már kancellárként is előfordul csupán 1374-ben nevezték először titkos kancellárnak átvéve az addig a királyi kápolnaispánnak járó címet. Elhunyt 1374 körül.[526]

2.2.2. a. zsidók – Cracherius (Krazer?) – Pocakos János kőfaragó – Kanizsai István – Kanizsai János – esztergomi Szűz Mária kápolna – (esztergomi érsekség)
b. Peliskei Ákos fiai – Kanizsai János – esztergomi Szűz Mária kápolna (Andreas Greis varga, Tamás császári varga – esztergomi érsekség)
„Szt. György utca, Szt. György piac, Szt. György kápolna körül"
(Hauÿ 335. · Dísz tér 2. és a 3. déli része)

Az igen nagyméretű telken az esztergomi érsek budai szállásául szolgáló épületegyüttes emelkedett, amelynek birtoklástörténete elég jól dokumentálható. Az érsekség palotája abból a két egymással szomszédos házból fejlődött ki, amelyet Kanizsai János érsek 1396-ban (1396. IV. 20.) adományozott az általa az esztergomi székesegyház oldalához építtetett Szűz Mária kápolna számára. Az is ismert, kik voltak a házak korábbi birtokosai. Az egyik házat Pölöskei Ákos fia Mikes özvegyétől, Annától szerezte az érsek csere útján ugyanebben az évben. (1396. V. 1.)

Kanizsai János, János fia, 1350 körül született, 1374–1379 között a padovai egyetemen tanult, közben 1376-ban egri prépost, 1377–1384 között esztergomi prépost volt, majd 1384–1387 között egri püspök, és 1387-től halálig esztergomi érsek, eközben 1387–1403 között főkancellár, 1389-ben királynéi kancellár is, az 1401-es és 1403-as Zsigmond ellenes lázadások egyik fő vezetője, ezért meghódolása után elvesztette főkancellári méltóságát és az érsekséget is csak 1407-ben kapta vissza, 1411-től német birodalmi főkancellár, 1414-től Garai nádorral együtt helytartó, 1416–1417 között a győri püspökség kormányzója, elhunyt 1418-ban.[527]

Pölöskei Mikcsfi Mikcs, Ákos-fi Ákos fia, elhunyt 1386/1387 körül.[528]

[525] Az érseki ház hivatali szerepére Tringli István hívta fel figyelmemet. Ld. Tringli 1998b. 9.
[526] Bónis 1971. 40.
[527] Engel 1987. 424–425; Engel 1996. II. 123.
[528] Engel. 1996. II. 162.

Ekkor már a vele szomszédos másik ház a tulajdonában volt, mivel az egyik szomszédként őt, a másik szomszédként pedig egy bizonyos néhai Hallert nevezték meg. A másik házat tehát már régebben birtokolta az érsek. 1395-ben testvérei, Miklós tárnokmester és István udvarmester lemondtak az érsek javára ennek a háznak őket illető tulajdonáról, amelyet korábban nagybátyjuk, Kanizsai István zágrábi püspök szerzett. (1395. XII. 20.) Ez a nagynak mondott ház azelőtt ugyanis „pocakos" János kőfaragóé volt, aki elzálogosította nevnai Treutel Jánosnál. 1374-ben I. Lajos király 3000 forintért kiváltotta a zálogból a házat és megvásárolta János kőfaragótól, majd István püspöknek adományozta. (1374. XI. 30., 1374. XII. 21.) A város előtt viszont olyan értelmű oklevelet állítottak ki, amely szerint István püspök vásárolta a házat János kőfaragótól. (1374. XII. 15.) Az ellentmondás magyarázatát István püspöknek az adománylevélben nem részletezett hűséges szolgálataiban kereshetjük: feltehetően pénzbeli tartozását egyenlítette ki ebben a formában az uralkodó. Az oklevelekben szomszédokként egyrészt Ákos fiait nevezik meg, másrészt Miklós kancellárt.

Kanizsai István, Lőrinc fia, zágrábi püspök volt 1356–1375 között, közben 1362-1366 között szlavóniai helytartó, elhunyt 1375-ben.[529]

János kőfaragó, budai polgár, 1352-ben hercegi relator, feltehetően ő építette 1362-ben a leleszi premontrei kolostor tornyát, 1365-ben a királyi épületek emeléséért I. Lajos királytól budai házadományban részesült.[530]

Ennek a háznak a története azonban még tovább is követhető, ha „pocakos" Jánost azonosnak vesszük, ahogy a művészettörténeti szakirodalom teszi, azzal az azonos nevű kőfaragóval (*lapicida*), akinek számára I. Lajos király 1365-ben (1365. II. 4.) építészi szolgálatai jutalmául házat adományozott. Az ekkor megnevezett szomszédok egyike ekkor is Miklós, a királyi titkospecsét jegyzője, a másik pedig szentdemeteri Besenyő Gergely fia István. Így megtudhatjuk, hogy a házat egy bizonyos Cracherius mestertől (Krazer?) vásárolta a király, korábban pedig zsidók lakták, bizonyára az országból történt kiüzetésük előtt.

Zsadányi Besenyő Gergely, János fia, 1346–1349 között a besenyők ispánja, 1346-ban a kunok rektora, 1351-ben királyi relator, 1355-ben királyi kiküldött, a marcelházi Besenyő család őse. Fia, István méltósága nem ismert.[531]

Tehát Kanizsai János érsek az esztergomi Szűz Mária kápolnának adományozta a két, egymással szomszédos házat, és az alapító levél világosan elénk tárja és megerősíti az előbb ismertetett azonosítást, amikor elmondja, hogy a házak szomszédos tulajdonosai 1396-ban a Szt. János kapu felől a néhai Miklós kancellár, illetve észak felől a néhai Haller voltak, mindkettőjük nevével találkoztunk az előző tulajdonosok szomszédjaiként is. (1396. IV. 20.) Fel kell tehát külön is hívnom a figyelmet Miklós kancellárra, mint a kapu melletti saroktelek tulajdonosára. Az érsek adományát megerősítette a város is oklevelével. (1396. VI.24.) A házat az esztergomi káptalan és azon belül a kápolna rektora, aki kanonok is volt, kezelte, jövedelméből tartották fenn a kápolna javadalmasait. Ez azt jelentette, hogy a többi egyházi háztulajdonhoz hasonlóan rögzített összegű bérleti díj fejében kiadták. 1423-ból ismerünk egy szerződést (1423. III. 23.), amelyben Andreas Greis varga évi 17 forintért bérbe vette a kisebbik házat. A nagyobbik sorsa azonban érdekesebben alakult, mivel 1428-ból ismerjük Pálóci György érsek oklevelét, amelyet arról adott ki, hogy budai érseki szállását a Szt. György piacon, a kápolna házában tartja, és ezért 50 forint bért köteles fizetni a kápolna rektorának. (1428. X. 11.) Úgy tűnik tehát, hogy ezt ekkor már az érsekség használta budai rezidenciaként. A kisebbik házat azonban még 1434-ben is polgári bérlőknek adták ki (1434. V. 2.), Tamás császári varga bérelte ki ekkor évi 15 forintért. Egy évvel később azonban Tamás varga és egy bizonyos Zakariás kereskedő a város előtt 500 forintért eladták a házat György érseknek, ami kicsit furcsa, mivel a ház bérleti díjáról nem esik szó az oklevélben, és a vételár is igen magas. Az ügylet megértéséhez azonban nem rendelkezünk több forrással.

[529] Engel 1996. II. 122.

[530] A művészettörténetírás egész generációja „Pocakos" János mesterben és műhelyében vélte felfedezni a királyi palotától a Boldogasszony-templomig megannyi budai épületnek építőjét a 14. század 60-as, 70-es éveiben. Az utóbbi évek kutatási eredményei mára teljesen megcáfolták ezt a tetszetős és a valóságnál jóval egyszerűbbre sikerült képet, amelyben együtt volt minden: a mester, a mű és a biztos keltezés is. Kumorovitz 1966. 23, 116. j.; *Magyarországi művészet 1300-1470 körül.* Szerk. Marosi Ernő. Budapest 1987. 174, 391, 403, 525, 796.

[531] Engel 1996. II. 35.

Az mindenesetre kiderül ennyiből is, hogy György érsek ezekután mindkét házat bírta, vagyis az érseki szállást kiterjesztette mindkét házra, polgári bérlőkről pedig többé nem hallunk. A két ház elhelyezkedéséről még annyit tudhatunk meg, hogy a délebbi volt a nagyobbik, az északabbi pedig a kisebb, és ennek további, északi szomszédja az 1423-as adat után már a pécsi püspök volt. Nem tudjuk, hogy a továbbiakban is mindkét házat használták-e az érsekek, vagy csak a nagyobbikat. Az elkövetkező évtizedekben nem hallunk többet két házról, csupán egy érseki házról, amelyet legtöbbször szállásnak (*hospitium*), vagy rezidenciának neveztek. Egy alkalommal (1470. XII. 14.) még az érseknek a házban lévő kis lakószobáját is megemlítik.

1507-ben kezdődik el egy pereskedés Bakócz Tamás érsek és a káptalan között, amelyet azonban csak részben ismerünk. Ekkor ugyanis (1507. I. 26.) a káptalan tiltakozott az ellen, hogy házát, amely a pécsi püspökével szomszédos, elfoglalta az érsek, sőt saját címereit helyezte el rajta. Kérdés, hogy ezt az adatot mindkét házra értsük-e, avagy csupán az északabbi, kisebbikre. Sajnos a kérdés a rendelkezésre álló forrásokból nem válaszolható meg, csupán annyit tudunk, hogy a káptalan megkerülve a szokásos jogi utat, a pápai udvarnál vádolta be az érseket, és II. Ulászló király 1511-ben a szabad királyi városok tiltakozására megtiltotta ezt az eljárást a káptalannak. Vissza kell utalnunk arra is, hogy Tamás érsek a nagyobbik ház melletti sarokházat is megszerezte. 1519-ben Bornemissza Jánost az esztergomi érsek házában idézték meg. (1519. IX. 30.) Ugyancsak 1519-ben az érsek házát jelölték meg, mint ahol a királyi személyes jelenlét bíróságának pereit tárgyalni szokták. (1519. IX. 2.) Ez az adat érdekes emléke az országos hivatalok működésének. Kérdés, hogy az itt említett szokás, milyen régi eredetű. A délről szomszédos épület tulajdonosainak sora alapján mindenestre feltételezhetjük, hogy a személyes jelenlét már a Mátyás korban is az esztergomi érsekség épületében működhetett.

2.2.3. Haller -/- Ozorai Pipo – pécsi püspökség
„*Szt. György utca*"
(Hauy 334. – Dísz tér 3. északi része)

A következő ház már teljes egészében a Dísz tér 3. számú Batthány palota helyére esik, mégpedig a nagyméretű újkori telek északi részére. Tulajdonosai a 15. század elejétől adatolhatók folyamatosan. 1424-ben Ozorai Pipo temesi ispán egy csere során adta át Henrik pécsi püspöknek. (1424. X. 26., 1425. I. 3., 1425. VI.22.)

Ozorai Pipo, másnéven Filipo Scolari 1369-ben született, Firenzéből kereskedőként került Budára, és tehetsége révén az ország egyik leghatalmasabb bárójává vált, 1397-ben a Kanizsaiak familiárisaként simontornyai várnagy lett, 1399-ben már királyi szolgálatban körmöcbányai pénzverőispán, 1401-től haláláig sókamaraispán, 1404-től haláláig öt szomszédos délvidéki ispánságot (temesi, aradi, csanádi, kevei, krassói) vezetett, emellett 1407-től a csongrádit, 1409-től a zarándit is; a török elleni védelem volt egyik legfőbb feladata, Zsigmond egyik legsikeresebb hadvezérének számított, szinte minden hadjáratára elkísérte. A Sárkányrend alapító tagjai közé tartozott, 1407–1408 között főkincstartó volt, 1408–1409 között szörényi bán, 1420-ban a kalocsai érsekség kormányzója, 1424-ben a kunok bírája. Rokonait főpapi székekbe juttatta (Andrea Scolari, Giovanni Milanesi váradi püspökök, illetve Carniano Scolari, Giovanni Buondelmonti kalocsai érsekek), familiárisai (pl. kamarása, Onofrio Bardi) révén jelentős befolyása volt a királyság pénzügyeire, 1426-ban hunyt el örökös nélkül, vagyonát, Ozora kivételével, Zsigmond királyra hagyta.[532]

Albeni Henrik, Rudolf fia, a rajna-pfalzi eredetű család tagjai nagybátyjuk, Eberhard zágrábi püspök révén kerültek Magyarországra. Henrik a heidelbergi egyetemen tanult, 1403–1407 között garamszentbenedeki apát, 1407–1421 között kolozsmonostori apát lett, 1421-ben elnyerte a pécsi püspökséget, amelyet 1444-ben bekövetkezett haláláig viselt.[533]

Pipo a házat 1600 forintért vásárolta, de nem tudjuk meg, hogy mikor és kitől. A ház korábbi tulajdonosai közül csupán mint szomszédot említettek meg 1396-ban egy bizonyos néhai Hallert (1396. IV. 20., V. 1., VI. 24.).

A csere után a házat folyamatosan a pécsi püspökség birtokolta, szomszédként ismerjük említéseit, az utolsót 1523-ból. (1434. V. 2., 1435. IX. 30., 1507. I. 26., 1520. VII. 4., 1523. IX. 30.)

[532] Engel 1987. 432–434.
[533] Mályusz 1984. 59; Engel 1987. 414; Engel 1996. II. 10.

2.2.4. Konrad Tausentmark – Örmény Márton - / - Szücs Tamás, Stephan Altenburger (?)
„Szt. György utca, Szt. György piac, Szt. György kápolna tájékán"
(Hauÿ 329–333. – Dísz tér 4.)

Egyedül a Hauÿ-féle térkép tájékoztat a szomszédos telek eredeti méreteiről is, amely a mai Dísz tér 4–5. déli felére esik. A Hauÿ-féle térképen jól látszik, hogy az eredetileg átlagos méretű telket többször is megosztották, a telek mindkét oldalán és végében önálló számozású tulajdonokat ábrázoltak (329–333. sz.), amelyeket a telek közepén húzódó keskeny udvarról lehetett elérni. A birtokosokról sajnos csaknem kizárólag közvetett adataink vannak. A 14. század végén szomszédként említik meg Konrad Tausentmarkot (1388. VIII. 18., 1391. XII. 26., 1392. IX. 8.), 1422- és 1424-ben pedig Örmény Mártont (1422. IX. 19., 1424. X. 26.). Mindketten polgárok voltak, Örmény Mártonnak a tér nyugati oldalán is volt háztulajdona (életrajzi adatait ld. ott). A telek talán ekkor még nem volt felosztva, erre mutat, hogy Örmény Márton a mindkét oldalról szomszédos házra vonatkozó oklevelekben meg volt jelölve szomszédként.

Újabb adatokat csak a 16. századból ismerünk. 1520-ban Szűcs Tamás polgár 350 forintért lekötötte házát a pozsonyi káptalannak és vállalta, hogy évi 17 és fél forint bért fizet. (1520. VII. 4.) 1523-ban ugyanő kiváltotta ugyanezt a házat János deák zálogából 325 forintért és zálogba bocsátotta 675 forintért ismét a pozsonyi káptalannak. (1523. IX. 30.) A két adat önmagában sajnos kevés a hitelügylet megértéséhez, a bér összege (17 és fél forint) azonban azt sejteti, hogy ekkor már nem a teljes telek volt Szűcs Tamás birtokában, megtörtént a Hauÿ-féle térkép ábrázolta felosztás. Szűcs Tamás házában 1520-ban ügyvédvalló levelet állítottak ki. (1520. XII. 6.)

Szücs Tamás északi szomszédságában Stephan Altenburgert, magyar nevén Óvári Istvánt nevezték meg az oklevelek. (1520. VII. 4., 1523. IX. 30.) Nem tudjuk eldönteni, hogy a megosztott telek társtulajdonosa volt-e, vagy már az északról szomszédos telken élt. Mindkét dézsmajegyzékben szerepel neve és lakóhelye a Szt. György egyház mellett.[534]

2.2.5. Pekri Benedek – Kanizsai János – esztergomi Szt. István protomártír káptalan (Zsigmond patikáros
Simon patikáros Hans Panchel –
a. Jacob Panchel, Konrad Gündelwein -/- János Szücs
b. Peter Paldauff/Panchel -/- Erdélyi Gáspár varga -/- Sebald Hairschnaider – Hans Wirt -/- Nyírő Gergely)
„Szt. György utca, Szt. György piac, Szt. György kápolna szentélyével szemben, Szt. György kápolnán innen, Zsemlyeszékkel szemben"
(Hauÿ 328, 327. – Dísz tér 5.)

A mai Dísz tér 4–5. sz. igen nagyméretű ház északi felén helyezkedett el a Hauÿ-féle térképen 327. és 328. számokkal jelzett két telek. Történetük, mint több más szomszédos Szt. György piaci házé, szintén a Kanizsaiakhoz kötődik. 1388-ban Kanizsai János esztergomi érsek, Miklós tárnokmester és István egy vissza nem fizetett 1500 forintos kölcsön ellenében megszereztek egy házat a Szt. György kápolna környékén, a szentéllyel szemben Pekri Péter fia Benedektől (1388. VIII. 18.), majd János érsek, miután testvérei lemondtak tulajdonrészükről (1390. IV. 6.), az általa újonnan létrehozott esztergomi Szt. István protomártír káptalannak adományozta azt. (1391. XII. 26.) A káptalan javadalmazására szánt házat már a következő évben bérbe adták (1392. IX.8.), évi 33 forintért egy bizonyos Zsigmond patikáros költözött belé, akinek özvegyét a házban a káptalan vizitációs jegyzőkönyve is megemlítette. (1397 VIII. 25–28.) A házról megemlékezett a káptalan 1400 körül készült egyházlátogatási jegyzőkönyve is. (1400. körül) Ezidőtájt Simon patikáros bérelhette, akit mint itteni lakost említettek meg az északról határos telekre vonatkozó oklevelek. (1411. VII. 18.) 1419-ben a káptalan prépostjának V. Márton pápához írt kérvénye nevezte újra meg a házbirtokot. (1419. V. 19.)

[534] 1505: *„Stephanus Ovary prope sanctum Georgium"* (MOL Dl 38658); 1510k: *„Stephanus Owarj penes sanctum Georgium"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

A további adatok azt valószínűsítik, hogy a házat a későbbiekben megosztva adták bérbe. Fennmaradt az esztergomi káptalannak a budai káptalan előtt tiltakozása 1422-ből és 1423-ból (1422. IX. 19., 1423. V. 21.), amelyből megtudhatjuk, hogy korábban a házat néhai Hans Panchelnak adták bérbe évi 20 forintért, majd Caspar Bernardi bíró idején (1421/1422) Konrad budai kisbírótól és feleségétől jogtalan birtoklás címén a város előtt perelték. Konrad felesége jogára hivatkozott, ám a tanács elismerte, hogy Konradnak nincs joga a házhoz, és 17 forint éves bért állapított meg számára. A pert végül mégsem döntötték el, mert a bérleti összeget a káptalan keveselte, és megbízta ügyvédjét, hogy a házat évi 20 forintért adja bérbe Jacob Panchelnak és testvérének, Lorenznek. Az ügyvéd azonban Konrad kisbíró kényszerítésére olyan oklevelet állított ki a káptalan belegyezése nélkül, bejegyezve a város könyvébe is, amelynek értelmében Konrad és felesége lakták a házat. Az oklevelekből azt is megtudhatjuk, hogy a ház felső, vagyis északi szomszédja szintén a Panchel családhoz tartozó Peter Panchel/Paldauff volt, ezidő szerint a város bírája.[535] Az eredeti 33 forintos bérleti összeghez képest csekély 20, illetve 17 forintos bér arra utal, hogy a káptalan eredeti házának megosztott – nagyobbik – részéért pereskedtek. Ezt a feltételezésünket erősíti meg a szomszédban említett Peter Panchel is. Feltehetően az ügyben említett Panchel családtagok őse bérelte a teljes házat korábban, akinek halála után a bérleményt megosztották a leszármazottak között.

Az ügy világosabban áll előttünk, ha nyomon követjük a rokoni kapcsolatokat. Konrad kisbíró személye Konrad Gündelweinnel azonos, aki az 1410-es évek második felében, majd 1425-ben a bírói tisztet is viselte.[536] 1423-ban felesége jogára hivatkozva tartotta kezében a fél házrészt, felesége nevét azonban nem adta meg az oklevél. Segítségünkre van azonban egy 1418-ból származó irat, amelyben Konrad Gündelwein és felesége, Elizabeth szerepelnek.[537] A tanács előtt keletkezett oklevélben a néhai János takács örökösei osztoztak meg a hagyatékon, amely felett, úgy tűnik, vita keletkezhetett. A megállapodásban Konrád és felesége állt szemben János fiával Peterrel és leányával Barbarával, Kölni Herrmann feleségével. Konrad átadott egy szombatpiaci házat Peternek (*ld. Szombatpiac*), egy másik házat és egy szőlőt Barbarának, egy harmadik házat pedig megfeleztek Konrad, valamint Péter és Barbara között. (1418. XI. 12.) Ennek a harmadik háznak a megosztása válthatta ki az esztergomi káptalan tiltakozását.

Konrad és Peter eszerint sógorok voltak, és mindketten vezető szerepet töltöttek be az 1410-es évek második felében és az 1420-as években a város vezetésében. Későbbi együttműködésük jele, hogy 1424 szeptemberében egy városi oklevél Peter Panchelt nevezi meg a bírónak, 1425 januárjában, vagyis még ugyanazon bírói ciklus idején Konrad Gündelwein volt a bíró. Ha fenti következtetéseink helyesek, János takácsot azonosíthatjuk a néhai Hans Panchel-lel.[538]

Peter Panchel/Paldauff, Hans fia, szabó, 1420-ban esküdt, 1422–1424 között bíró felváltva sógorával, Konrad Gündelweinnel, majd 1428/1429-ben újból bíró, elhunyt 1452–1454 között.[539]

Konrad Gündelwein, patikáros, 1418-ban esküdt, 1422-ben esküdtnek és volt bírónak nevezték, 1423-ban albíró sógora, Peter Paldauff mellett, 1425-ben újból bíró, de még 1441-ben is esküdt volt, elhunyt 1462 előtt.[540]

[535] Kubinyi 1971. 264.

[536] Kubinyi 1971. 245.

[537] Az erősen sérült oklevélben a kiadó jelezte, hogy a nevet bizonytalanul lehet kibetűzni, és „*Gundstwern*" olvasatot adott meg. Tekintve, hogy ez a Konrad is budai esküdt, a Gundstwern olvasat mögött minden bizonnyal Konrad Gündelwein személyét kereshetjük.

[538] Kubinyi 1971. 264; *BTOE* III. 855, 863, 865. sz.

[539] Peter Panchel változatos nevekkel fordul elő forrásainkban: Peter Paldauff, Péter szabó. Személyének azonosságát egy 1454-ben kiállított oklevél (MOL Dl 14787), illetve az ügyben korábban kiadott oklevelek bizonyítják. (1444 – MOL Dl 13821, 1446 – 13972, 1447 – MOL Dl 14074, 1447 – MOL Dl 14087, 1447 – MOL Dl 14129, 1451 – MOL Dl 14486, 1452 – MOL Dl 13684) Esküdt: 1420 – *BTOE* III. 767. sz., bíró: 1422 – *BTOE* III. 811, 815. sz., 1423 – *BTOE* III. 824, 834. sz., 1424 – *BTOE* III. 844, 855. sz. Különös, hogy az 1424/1425-ös bírói ciklusban nem viselte végig tisztét, 1425 januárjában már sógora, Konrad Gündelwein volt a bíró (*BTOE* III. 865. sz.).

[540] Kubinyi 1971. 245; esküdt: 1418 – *BTOE* III. 732. sz., esküdt, volt bíró: 1422 – *BTOE* III. 815. sz., albíró: 1423 – *BTOE* III. 821. sz., bíró: 1425 – *BTOE* III. 863, 865. sz., esküdt: 1441 – Eszt. Prim. lt. U. 46. Patikáját megemlítette a Jogkönyv: *Ofner Stadtrecht* 154. sz. Hagyatéka felett 1462-ben egyeztek meg örökösei (ház a Patikáros soron, ház a Hátsó utcában, majorság a Szombatkapun kívül, szőlő a Kegler dűlőben): 1462 – MOL Dl 15766. A források elégtelen volta miatt nem igazolható, de feltehető, hogy személye azonos az 1419-es szentszéki döntés kihirdetésénél tanúskodó Konstanzi Konrad patikárossal: 1419 – *BTOE* III. 747, 748. sz.

A későbbi adatokban is az eredetinél csekélyebb bérleti összegek szerepelnek. 1457-ben és 1458-ban Erdélyi Gáspár szabó bérelte a káptalantól 16 forintért feltehetően az eredeti ház felső, vagyis északi részét. Az alsó szomszéd, azaz déli rész bérlője János szűcs volt. Felülről, vagyis északról a szentlőrinci pálosok szomszédos házát említették meg ekkor. (1457. X. 3., 1458. XI. 6.) 1481-ben Sebald Haarschneider polgár eladta a káptalantól 16 forintért bérelt házát Hans Wirt polgárnak 500 forintért és egy 25 forintot érő szőlőért. (1481. I. 16., 1481. III. 23.) A szomszédok Hans Plob és Polyák Péter voltak. Feltehetően ebben az esetben is az északi házról volt szó.

Az északról szomszédos telek alsó, vagyis déli szomszédjaként nevezték meg 1532-ben Gergely posztómetőt (1532. IV. 20.), akit feltehetően azonosnak vehetünk a káptalan házbértartozásainak jegyzékeiben említett Nyírő Gergellyel. 1524-ben a Szt. Mihály napi bér fizetésekor 8 forintot fizetett, amiből arra következtethetünk, hogy az éves bér 16 forint lehetett (1524. IX. 29.). Az 1530 körül készült jegyzékek szerint a török bejövetele előtt Nyírő Gergely 2 forinttal tartozott, 1530 körül pedig fizetett 4 forintot (1530 körül). Nyírő Gergelyről az 1505-ös bortized lajstrom is megemlékezik. Lakhelyét a Zsemlyeszékkel szemben nevezték meg.[541] 1531-ben a város esküdtje volt.[542]

2.2.6. **a.** Hans Ellenpeck
b. Hans Pauser – Ulrich Pauser -/- Szencsei Miklós – Kanizsai Miklós – örményesi pálosok (Jacob Gretzinger) -/- Szerencsés Imre
„Keddhely utca"
(Hauy 326., 325. – Dísz tér 6–7. ?)

Az ingatlan birtoklástörténetének ismert kezdetei a Kanizsaiakhoz kötődnek. Amikor Kanizsai János érsek megvásárolta, majd az esztergomi Szt. István protomártír kolostornak adományozta a délről szomszédos telket, északi szomszédul ezen a telken 1388-ban és 1390-ben a már néhai Hans Pausert, 1391-ben pedig Ulrich Pausert nevezték meg. (1388. VIII. 18., 1390. IV. 6., 1391. XII. 26.)

Egy évvel később a ház egy bonyolult peres ügy része lett, amelyet a források elégtelen volta miatt nem láthatunk teljesen tisztán. 1392-ben Kanizsai Miklós tárnokmester megvett egy házat Kővágóőrsi Miklós fia Kis György esztergomi várnagy útján egy másik budai házzal együtt 1800 forintért Szencsei András fia Miklós esküdttől (1392. XI. 25., XI. 29.), és még ugyanebben az évben az általa alapított örményesi pálos kolostornak adományozta. (1392. XII. 10.) A ház egyik szomszédjaként a már ismert Zsigmond patikárost (a délről szomszédos szentistváni káptalan javadalmas házában), a másik (északi) szomszédként pedig Peter Rauzant nevezték meg.

Szencsei Miklós, András fia, 1390-ben és 1392-ben esküdt, feltehetően magyar polgár volt, óbudai házát 1401-ben említették meg.[543]
Kővágóőrsi („Kis") György, Miklós fia, 1389-ben veszprémi várnagy volt, később 1396-ban már Kanizsai János familiárisaként érseki udvarbíró, 1397–1401 között esztergomi várnagy és udvarbíró.[544]
Kanizsai Miklós, id. János fia, ifj. János esztergomi érsek testvére, 1374–1375 között zalai ispán, 1383–1385 között mosoni ispán és óvári várnagy, 1387–1401 között vasi, soproni és zalai ispán volt, közben 1388–1389 között tárnokmesteri tisztet viselt, 1394–1395 között pedig a kunok bírája lett, 1398–1401 között komáromi ispán, Zsigmond ellen lázadt 1401-ben és 1403-ban is, elhunyt 1404-ben.[545]

1394-ben Hans Ellenpeck és Jakob Gretzinger 1460 forintos adósága fejében Ulrich Pausert kárpótolta Kanizsai Miklós tárnokmester nyolc szőlővel, egy magtárral és egy ház fele részével. A ház másik fele Hans Ellenpeck birtokában volt ekkor. (1394. IV. 28.)

[541] 1505: *„Gregorius Nyrew ex opposito Zemlyzek"* (MOL DI 38658)
[542] 1531. I. 8. – Eger, Lyceumi könyvtár J. IV. 55. Istvánffy-féle stylonarium 20.
[543] *BTOE* III. 113, 150, 151, 204, 205, 206, 323. sz.
[544] Engel 1996. II. 136.
[545] Engel 1987. 425; Engel 1996. II. 123.

1402–1404 körüli időből maradt fenn egy városi feljegyzés, amely szerint Jakob Gretzingert a szentlőrinci pálos perjel bevádolta, hogy kolostorának a házát erőszakkal elfoglalta. A tanács Zsigmond király különleges engedélye folytán maga elé idézte Jakobot és felszólította, hogy tulajdonjogát békés eszközökkel, bírói úton szerezze vissza. A házat Peter Rauzan szomszédjának mondták. (1402–1404. IV. 5–9.)

1409-ben értesülünk részletesebben a perről Szécsi Miklós tárnokmester oklevelében, amely elosztalja kétségeinket, hogy az eddig megismert adatok vajon ugyanarra az ingatlanra vonatkoznak-e, mivel a per során bemutatták a fentebb ismertetett, korábbi okleveleket is. (1409. IV. 17.) Az örményesi pálosok Zsigmond király előtt bevádolták Jakob Gretzingert egy fél házrész elfoglalása miatt, amelyet Kanizsai Miklós adományozott korábban nekik. A ház szomszédai Peter Rauzan és Zsigmond patikáros voltak. A tárnokmester ítélőszéke előtt az örményesi perjel bemutatta Kanizsai Miklós két oklevelét a ház csere útján történt megszerzéséről (1392. XI. 29.) és a ház adományozásáról. (1392. XII. 10.) Vele szemben Jakob bemutatta Szécsényi Simon ajtónállómester oklevelét, amellyel Jakobot a fél házrész birtokába bevezette. A perjel válaszában ezt az iktatást Jakob kezdeményezésére véghezvittnek nevezte, és bemutatta Kanizsai Miklós tárnokmester már idézett oklevelét, amelyben egy fél házrészt Ulrich Pausernek adott Jakob Gretzinger és Hans Ellenpeck adósságai fejében (1394. IV. 28.) még Szécsényi Simon iktatása előtt. A bíróság a pálosok számára tett korábbi adományt jelentette ki érvényesnek és nekik ítélte a házat, Jakobnak pedig hallgatást parancsolt.

Az ítélet meglehetősen érthetetlen, sőt mintha részrehajlást fedezhetnénk fel benne. Ha Kanizsai Miklós 1394-ben a házrészt Ulrich Pausernek adta az 1392-es adományt követően, miért illeti az mégis a pálosokat? Miért nem ismerteti az ítélet Széchényi Simon iktatásának körülményeit, és miért nem idézi a Jakob érveit alátámasztó iratot? Az ismert adatokból arra kell gondolnunk, hogy az ügy hátterében egy kiterjedt pénzügyi akció rejlik, amelynek a tárgyalt ingatlan csupán kisebb részét képezte. Gretzinger és Ellenpeck nagy összeget, mintegy másfélezer forintot hiteleztek Pausernek, akiért Kanizsai Miklós vállalt kezességet. Pauser nyilván Kanizsai tárnokmesterrel állt valamilyen üzleti, vagy akár hivatali kapcsolatban, de ezt a kapcsolatot közelebbről nem ismerjük. Nehéz megérteni azt is, hogy ha Pausert egy házrésszel kárpótolták, hogy foglalhatta azt el adósa, Gretzinger. Erre esetleg az a válasz adódhatna, hogy a ház eredetileg Gretzinger és Ellenpeck tulajdonában volt, majd az adósság fejében tőlük szerezte meg Hans és Ulrich Pauser, akiktől nem tudni miért Szencsei Miklóshoz került, végül Kanizsai tárnokmester megvásároltatta, vagy csere útján megszerezte, majd újból Pausert kárpótolta vele.

Akárhogyan is intézték a ház sorsát az oklevelekben, az adásvételi szerződéseken és bírósági végzéseken, a valóság ennél egyszerűbb volt: a házban továbbra is Jakob Gretzinger lakott. 1411-ben István pálos rendfőnök az örményesi kolostor nevében újból tiltakozott a tárnokmesternél az ellen, hogy Gretzinger elfoglalva tartja házukat, és eltiltotta őt a további birtoklástól. (1411. VI. 18.) Ekkor újból Peter Rauzant, továbbá Simon patikárost nevezték meg a szomszédban.

A perről fennmaradt oklevelekből nem tudhattuk meg, hogy a pálosok mikor vették ténylegesen birtokba az ingatlant, de 1451-ben az északról szomszédos telekre vonatkozó oklevél szól az örményesi pálosok házáról. (1451. VI. 21.)

Valószínűleg ezen a telken kereshetjük Szerencsés Imre egyik házát is. Mohács után két királyi adomány is megemlékezett Szerencsés házbirtokairól. Mindkettőt János király adta ki, de a megajándékozottak különböző intézmények voltak, az egyik esetben a felhévízi Szentlélek ispotály, míg a másik esetben az alhévízi Szent Erzsébet ispotály. (1526–1529 körül; 1532. IV. 20.) Feltehetően nem ugyanarról a házról volt szó a két esetben, hiszen az adományozottak is különböztek. A Szt. Erzsébet ispotálynak adott Keddhely utcai házat tarthatjuk Szerencsés itteni házának, mivel a szomszédban megemlítették Nyírő Gergelyt, akit az esztergomi Szt. István protomártír káptalan délről szomszédos házában helyezhettünk el. Szerencsés házát, a másik szomszéd, a Szilasi család szomszédjaként is feljegyezték a Szt. György piac keleti oldalán 1528-ban. (1528. XI. 25.)

Szerencsés másik háza a Szt. György utca nyugati oldalán, a Nyírő utcának is nevezett szakaszon állt (életrajzi adatait ld. ott).

2.2.7. Peter Rauzan - / - Vince váci püspök – Szilasi - tóti Lengyel János - / - Balázs deák
„Szt. György utca, Szt. György kápolnával szemben"
(Hauy 324. - Tárnok u. 1. ?)

Első adataink csupán, mint szomszédot nevezik meg a telek tulajdonosát a 14.-15. század fordulóján Peter Rauzant. (1392. XI. 25., 1392. XI. 29., 1392. XII. 10., 1402–1404 között, 1409. IV. 17., 1411. VI. 18.)

Peter Rauzan, egymást követő két ciklusban 1403/1404-ben, 1404/1405-ben bíró volt.[546]

1451-ből származik a házra vonatkozó következő oklevél, amelyben az épület, mint az örményesi pálosok házának és Kalmár János özvegye házának szomszédja tűnik fel a Szt. György kápolnával szemben. (1451. VI. 21.) Ekkor Vince váci püspök rokonának, Szilasi Györgynek juttatta a házat, amely ezután a család kezén maradt.

Vince váci püspök, 1446-ban még váradi és fehérvári kanonok, nagybányai plébános volt, Hunyadi János vajda titkára és tanácsosa, 1449-ben Hunyadi János familiárisaként beregi ispáni, és munkácsi várnagyi tisztet viselt, 1450–1473 között váci püspök.
Palotai Szilasi György, Fábián fia, Vince püspök testvérének, Ilonának fia, a püspök familiárisa, 1456-ban váci várnagy, 1457-ben visegrádi várnagy volt.[547]

1528-ban Ferdinánd király a hűtlen Szilasi, másnéven Pilisi Ferenc házát a Szt. György piacon eladományozta tóti Lengyel János étekfogómesternek. (1528. XI. 25.) Az utóbbi oklevél a szomszédok megnevezése miatt is érdekes, mivel egyikük a néhai Szerencsés Imre, másikuk Tót István volt. Ez az adat segít a délről határos telekre lokalizálni Szerencsés házát, mivel az északi szomszéd bizonyosan az esztergomi Krisztus Teste kápolna volt.

1532-ben szomszédként nemes Balázs deák nevét említették meg a telken a Szerencsés Imre házát az alhévizi Szt. Erzsébet ispotálynak juttató iktatás során. (1532. IV. 20.)

2.2.8. esztergomi Krisztus teste kápolna (Kalmár János [Jankó kalmár] - Hans Münzer - Lőrinc kereskedő)
„Szt. György piac, Szt. György kápolna környéke"
(Hauy 323. – Tárnok u 3. és az 5. déli része ?)

Egy 1465-ben keletkezett oklevél tanúsága szerint a város tanácsa előtt Hans Münzer bíró eladta az esztergomi Krisztus Teste kápolnának fizetendő évi 20 forint járadékkal terhelt házát Lőrinc kereskedőnek, avagy festőnek. Az oklevél szerint a ház korábban János kalmáré volt, majd az ő fiának, Ádámnak az özvegyével, Margittal és lányaival Annával, Katalinnal és Margittal kötött egyezség szerint jutott Münzer birtokába. (1465. X. 5.) Valóban 1451-ben már szomszédként említik ezen a telken Kalmár János özvegyét. (1451. VI. 21.) Az 1465-ös irat pontosan megjelöli a ház fekvését is: a Szt. György piacon, a Szt. György kápolna környékén, a keleti házsorban, egyik szomszédja az előző telken megismert Vince váci püspök, míg a másik, vagyis északi szomszéd a néhai Kalmár János. Mivel ez a ház János kalmár, majd Münzer tulajdona volt, és azt csak járadékfizetés terhelte, nem lehet azonos a Krisztus Teste kápolna tulajdonában lévő másik házzal, amely ugyancsak ebben a házsorban állt.

2.2.9. Kalmár János (Jankó kalmár)
„Szt. György kápolna környéke, Szt. György kápolnával szemben"
(Hauy 322. – Tárnok u. 5. ?)

Legkorábban ismert tulajdonosát csak a 15. század közepéről ismerjük, ekkor mint szomszédot nevezték meg a néhai Janko kalmárt, másnéven Kalmár Jánost. (1465. X. 5.) Özvegyét a dézsmajegyzékek a Szt. György kápolnával szemben említették meg.[548]

[546] Kubinyi 1971. 264.
[547] Bártfai 1938. 561–564; Bónis 1971. 166–167; Engel 1996. I. 75, II. 232. (tévesen Szilasinak nevezi Vince püspököt)
[548] 1505: *„relicta Iohannis Kalmar ad sanctum Georgium"* (MOL Dl 38658); 1510k: *„relicta Iohannis Kalamar ex opposito sancti Georgii... aput sanctum Georgium"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

***

Három szomszédos ház a Zsemlyszékekkel szemben:

2.2.10. Fekete Wolfgang

Fekete Wolfgang kereskedőt, budai polgárt az esztergomi Krisztus Teste kápolna házának déli szomszédságában említették meg 1528-ban. (1528. IV. 23.)

2.2.11. Kanizsai Miklós – esztergomi Krisztus Teste kápolna, esztergomi Szt. László oltár – (milánói Nicolo kőműves, György ékszerész)
„Budai utca, Zsemlye apotékával ferdén szemben"

A telek birtoklástörténetének kezdetét itt is a Kanizsaiak ingatlan ügyleteiig tudjuk visszavezetni. Kanizsai Miklós tárnokmester ugyanis 1394-ben elcserélte ezt a házat az esztergomi Krisztus Teste kápolna rektorával, Bereckkel annak Zsidó utcai házára. (1394. X. 8.) Azt is tudjuk, hogy a Krisztus Teste kápolna az esztergomi székesegyház Szt. László oltárának is köteles volt fizetni évente 20 forintot Kanizsai Miklós fia János alapítványa jóvoltából. (1418. VI. 28.) 1462-ben a kápolna rektora az esztergomi káptalan előtt azt panaszolta, hogy míg korábban a házat 50 forintért lehetett bérbe adni, akkor már csak 25 forintért tudta ezt megtenni. (1462. VI. 12.)

Rendelkezésünkre áll továbbá még egy a házra vonatkozó adat 1528-ból. A kápolna bérbeadási szerződésében megemlékezett arról, hogy háza az egész várossal együtt a törökök gyújtogatásának áldozata lett, és csupán határ- és válaszfalai állnak. Ezért kötelezték a bérbevevő milánói Nicolo kőművest, budai polgárt, hogy a 35 forint béren felül a házat is állítsa helyre. Az épület egy részét ugyanakkor külön szerződés szerint György ékszerész bérelte a kápolnától. A ház fekvéséről elmondják, hogy az ún. zsemlye apotékával (zsemlyeszék) délről ferdén szemben helyezkedett el, szomszédjai délről Fekete Wolfgang kereskedő, északról pedig Bereck kereskedő voltak. (1528. IV. 22.)

2.2.12. Bereck kereskedő

1528-ban az esztergomi Krisztus Teste kápolna házának északi szomszédságában említették meg Bereck kereskedőt, budai polgárt. (1528. IV. 23.)

***

További adataink már szórványosak és nem tudjuk beilleszteni ezeket a fent leírt ingatlanok sorába. Feltehetően csupán a kapcsolódási pontok hiányoznak és többségük ugyanezen házsorra vonatkoztatható.

14. SZÁZAD

2.2.13. Tylmann fia Nikolaus (Kun Péter – Cseh Hänslin)
„Szt. György kápolnával szemben"

1371-ben Kun Péter budai polgár eladta a Szt. György kápolnával szemben álló házát Cseh (Bohemus) Hänslin budai polgárnak. (1371. III. 30.) A ház után évente 1 márka dénárt kellett fizetni tulajdonosának Tylmann fia Nikolaus budai esküdtnek. A szomszédban a passaui Othlin özvegyét nevezték meg.

Tylmann comesnek valójában unokája volt Nikolaus és nem fia, (apja neve Peter), családját a szakirodalom Tylmannfi néven tartja számon. Nikolaus, a város vezető családjának sarja, a Hencfiek, Nadlerek rokona volt, 1370/1371-ben esküdt.[549]

2.2.14. passaui Othlin özvegye

Tylmann fia Nikolaus házának szomszédságában 1371-ben a passaui Othlin özvegye lakott. (1371. III. 30.)

[549] KUBINYI 1971. 228–229.

***

2.2.15. Heinzman Eisenringel
„Szt. György egyház környékén"

1391-ben az esztergomi segédpüspök hozzájárult ahhoz, hogy az újbányai ispotály közvetlenül az esztergomi érsekség alá tartozzon. Az ispotályt a selmeci Heinzman körmöci, selmeci és újbányai kamaraispán alapította és fenntartására adományozta saját budai házát a Szt. György egyház környékén, a keleti oldalon, amely után évi 100 forint járadék illette az ispotályt. (1391. VI. 15.) Ez az összeg egyébként a forrásokban szereplő legmagasabb járadék, amelyet budai ház után fizettek.

Heinzman Eisenringel 1383-ban újbányai esküdt, 1385-ben Körmöcbányán kapott tárnát, 1386-ban és 1387-ben selmeci bányakamaraispánnak, 1391-ben körmöci, selmeci és újbányai kamaraispánnak, 1393-ban körmöci kamaraispánnak mondják a források. Egyik rokonának sírköve ismert Budáról 1388-as halálozási dátummal.[550]

2.2.16. Markus Stoyan

Heinzman kamaraispán szomszédságában 1391-ben Markus Stoyan esküdtet nevezték meg. (1391. VI. 15.)

Markus Stoyan 1391/1392-ben, 1392/1393-ban esküdt, 1395/1396-ban és 1398/1399-ben bíró volt, Győri Péter esküdt veje, kassai rokonsággal is rendelkezett.[551]

16. SZÁZAD

2.2.17. Matthias Harber – esztergomi Szt. István protomártír káptalan
„Édesluk/Édeskút-ház, Szt. György kápolna környékén, Szt. György egyházzal szemben"

Egy 1501-ben kelt okiratból tudjuk, hogy Gosztonyi András, az esztergomi Szent István protomártír káptalan prépostja végrendeletében többek között egy 800 forintért járó évi 32 forintos járadékot rendelt két új kanonoki stallum létrehozására, valamint misealapítvány létesítésére az általa a káptalani templom mellé építtetett kétszintes, Szűz Mária mennybevétele és Szt. Katalin kápolnában. Ezt az összeget Mathias Harber, magyar nevén Ötvös Mátyás budai polgár az Édeskútnak, avagy Édeslyuknak nevezett házának a káptalannál lekötött hátsó része után fizette. (1501. II. 22., 1510. X. 30.,) Három évvel később, 1504-ben az akkor éppen bíró Harber ugyanezt a hátsó házrészt eladta újabb 1000 forintért a szentistváni káptalannak. (1504. IV. 10.)

Matthias Harber (másnéven: Ötvös Mátyás), budai polgár, királyi ötvös, tekintélyes kereskedő, német létére jó olasz kapcsolatokkal rendelkezett, udvari szállító (posztó és olaj), az udvar számára kereskedelmi (velencei marhaeladás) és pénzügyi műveleteket (velencei államsegély folyósítása) is végzett, 1494-ben a soproni harmincadot bérelte, a Boldogasszony plébánia gondnoka, esküdt, 1503/1504-ben bíró, elhunyt 1504 körül.[552]

Az Édeskút, Édeslyuk elnevezések egyértelműen a házhoz kötődő kútra utalnak. Nagyon valószínű, hogy ez a kút inkább közkút lehetett, mint a ház udvarában, vagy pincéjében található kút, amely egyébként általában minden telken megtalálható volt. Ismerünk ugyanis olyan kutakat is, amelyek közvetlenül egy-egy ház homlokzata előtt helyezkedtek el az utcán, tehát bárki számára elérhetők voltak és akár nevet is adhattak a mögöttük emelkedő épületnek.[553] Ebben az esetben azonban fel merül még egy további lehetőség is. A Szt. György kápolna nyugati homlokzatától kissé északra a Hauÿ-féle várostérkép (1687) egy közkutat jelöl. Elképzelhető, hogy ez az egykori piactér déli végén lévő kút adott nevet a háznak is, hiszen az épületről azt is feljegyezték, hogy a Szt. György kápolnával szemben helyezkedett el.

[550] Rajner 1997. 20–25.
[551] Kubinyi 1971. 237–238.
[552] Kubinyi 1978. 73; Kubinyi 1994. 39.
[553] Holl 1966. 11.

Az 1504. IV. 10-én kelt oklevél részletes leírást ad a házról. A bérbe adott épületrész a telek hátsó felén emelkedett, és csak a Harber kezén maradt utcai épületrészen keresztül lehetett megközelíteni. A szabad átjárás jogát külön rögzítették. A leírás szerint a hátsó házrész egyemeletes volt. Földszintjén négy boltozott helyiséget írtak össze, ezenkívül egy szobát a hozzátartozó kamrával és egy kis udvart konyhával, amelyekben János kötélgyártó özvegye lakott. Az emeleten egy kályhás nagy szoba, egy nagy kamra és egy-egy további szoba, kamra és konyha helyezkedett el. Megemlítették még a padlást is, amely egészen az osztófalig az új tulajdonoshoz került. Eszerint az eladott hátsó házrész egybeépült a Harber tulajdonában maradt első résszel. Az épülethez a városfal irányában még egy kis udvar is tartozott, ahol az illemhelyet helyezték el.

Ötvös Mátyás polgár az 1505-ben készült dézsmajegyzékben is szerepel sajnos lakóhelye megjelölése nélkül.[554] A káptalan házairól 1530 körül készült jegyzékek is említik az Édeslyuk házat. Bérlője ekkor 4 forintot fizetett, és Szt. Mihályig volt köteles kifizetni a fennmaradó részt. (1529 körül)

***

2.2.18. Michael Gailsam szekcsői Herceg Ferenc – Hédervári István
„Szt. György kápolnával szemben"

1532-ben János király utasította a budai káptalant, hogy iktassa be Hédervári Istvánt egy Szt. György kápolnával szemben álló ház birtokába, amelyet a hűtlen Michael Gailsam budai polgártól elvett. (1532. VII. 30.) Gailsam nyilván már 1529-ben eltávozhatott, mert az oklevél szerint a házat János király már egyszer eladományozta szekcsői Herceg Ferencnek, de az a hűtlen Perényi Péter szolgálatába állt, ezért a ház tulajdona a koronára háramlott. A szomszédok ekkor várkonyi Amadé István és Rohmani Zsigmond voltak.

Michael Gailsam (másnéven: Gazon, avagy Meixner), talán Thomas Meixner budai esküdt fia, aki egy budai Gailsam, feltehetően Ludwig özvegyét vette feleségül, valamint örökölte üzletét és ingatlanainak egy részét. Tekintélyes kereskedő volt, 1523-ban esküdtként említik, a királyi udvarnak hitelezett és szállított.[555]

Szekcsői Herceg Ferenc, az 1510-es években baranya megyei alispán és országgyűlési követ volt.[556]

Michael Gailsam az 1510 körül készült dézsmajegyzékben is szerepel, sajnos lakóhelyének megjelölése nélkül.[557] Részben ugyanazon szőlődűlőkben 1505-ben Galzonét írták össze, feltehetően azt az özvegyet, akit Michael Meixner/Gailsam feleségül vett.[558] Kötélverő András 1510 körül Gazone, vagyis Gailsam özvegyének környékén lakott.[559] Michael Meixner/Gailsam származásának és rokonságának ismeretében a ház korábban lehetett a Meixner családé, de lehetett a feleségének korábbi férjéé, vagyis a Gailsamoké is.

2.2.19. várkonyi Amadé István, Rohmani Zsigmond

1532-ben az egykor Michael Gailsam tulajdonában volt ház szomszédságában említették meg Rohmani Zsigmondot és várkonyi Amadé Istvánt. (1532. VII. 30.)

Várkonyi Amadé István, Lénárd fia, tekintélyes Pozsony megyei köznemes, 1512–1518 között alországbíró, Szentgyörgyi Péter rokona és familiárisa, 1518-tól a királyi tanács köznemesi ülnöke Pozsony megyéből, majd 1524–1526 között a királyné magyaróvári várnagya és mosoni ispánja, 1526-ban a királyné budai udvarbírája, majd 1530-ban már János király pártján budai alvárnagy volt, elhunyt 1540-ben.[560]

Rohmani Zsigmond 1538-ban a budai vár várnagya volt.[561]

---

[554] 1505: *„Matthias Ethws Budensis polgar"* (MOL Dl 38658)
[555] Kubinyi 1967. 247.
[556] Kubinyi 1984b 27. j.
[557] 1510k: *„Michael Gazon"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)
[558] 1505: *„Galzone"* (MOL Dl 38658)
[559] 1505: *„Andreas Kethelwere circa Gazone"* (MOL Dl 38658)
[560] Fógel 1917. 24, 26; Bónis 1971. 347, 350, 356–357; Kubinyi 1984 . 263, 267.
[561] MOL MNM Törzsanyag 1538. XII. 25.

***

2.2.20. csáktornyai Ernuszt Gáspár – Bornemissza Pál
„Szt. György utca, Szt. György egyházzal szemben"

1541-ben Ferdinánd király a néhai csáktornyai Ernuszt Gáspár magvaszakadtával a koronára szállott házát a Szt. György kápolnával szemben, a keleti oldalon eladományozta Bornemissza Pál királyi titkárnak. (1541. II. 2.) Az adományról a Habsburg udvarban szolgálatot teljesítő Pál püspök sohasem feledkezett meg, bár a valóságban sohasem birtokolta a házat. Végrendeletében komornyikjára és fogadott fiára, vizucsányi Bornemissza Sándorra hagyta a török kézen levő ingatlant. (1577. IX. 22.) Ernuszt Gáspárról feltételezhetjük, hogy atyjától örökölte a házat.

KRITIKA

Amint arra már utaltunk, a Szt. György piac keleti házsora a Várnegyed legrégebben és legalaposabban tanulmányozott része. Csánki Dezső már 1904-ben külön tanulmányban foglalkozott a Szt. János kapu melletti telkekkel, Gárdonyi Albert 1943-ban részletes tanulmányt közölt az itteni házakról, amelyeket később Czagány István részletes építéstörténeti elemzésnek is alávetett.[562] Csánki azonban csupán Mátyás király korszakával foglalkozott, Gárdonyi pedig lényegében átvette Csánki adatait, amelyeket a 18. századi ingatlantörténettel egészített ki.

Pataki Vidor elődeinél jóval nagyobb körű okleveles adatot használt fel, mégis sajnálatos módon ezen a házsoron meglehetősen összezavarta az összefüggéseket, különösen a korai időszakra vonatkozókat. Talán legnagyobb tévedése az esztergomi érsekség kettős háztulajdonának hibás rekonstrukciója volt. Nem ismerte fel ugyanis, hogy a „pocakos" János kőfaragóra és zsidó tulajdonosokra vonatkozó 14. századi adatok a későbbi érseki házakhoz köthetők, és erre a hibára később a szakma komoly elméleteket épített (a korai zsidónegyed megszüntetésével, a déli királyi palota kiépülésével kapcsolatban). A téves azonosítás részletes kritikáját a régi Zsidó utcánál már ismertettük. Az érseki házra vonatkozóan további hibás azonosításokat is találhatunk, és ez abból fakad, hogy a szintén Kanizsai János érsek alapította esztergomi Szt. István protomártír káptalan egyik Szt. György téri házáról szóló adatokat kapcsolatba hozta az érseki házzal, holott a szomszédok nevei által ezek biztosan elkülöníthetők. Valószínűleg ezért képzelte el azt a helyzetet, hogy János érsek idején egy telken több kisebb ház állt, amelyek így különféle módon voltak szomszédosak egymással. A valóságot ezzel szemben Péter, a Szűz Mária kápolna rektora mondja el, amikor 1434-ben bérbe adja a kápolna két szomszédos háza közül a kisebbiket Tamás vargának: „elölről kezdve egészen a város faláig". Tehát nem egy épületről van itt szó az iratban, hanem a teljes telekről épületekkel együtt. A ház szó a középkori városi oklevelekben általában a teljes beépített telket jelentette. Hasonlóképpen nem tartoznak ide a Szücs Tamásra vonatkozó oklevelek, mivel ezek a pécsi püspök házától északra elhelyezkedő telekre vonatkoznak, a Szűz Mária kápolna házai pedig ezzel délről voltak szomszédosak.

Egyébként Pataki nem számolt azzal, hogy az ő idejében egységes Dísz tér 1-2. számú telken (vagyis az akkori Külügyminisztérium helyén) a múlt századi bontásig három teljes telek terült el. Éppen ezért telekrekonstrukciója elcsúszott. Nála a saroktelekre vonatkozó adatok kitöltik a teljes 2. számot (ám ez csupán az itt állt legdélibb telekre vonatkozhatott), az esztergomi érsek háza már a 3. számú telken áll (holott annak zöme a 2. számú telekre esett és csak egy kis része nyúlt át a 3. számra), a pécsi püspök háza a 4. számú telken emelkedik (ez a 3. számú telekre helyezhető el) és így tovább.

Pataki tévesen szerepeltette az esztergomi Szt. István protomártír káptalan házát a pécsi püspök szomszédságában. Azonosítása azon alapult, hogy a káptalan háza az örményesi pálosok házának

[562] Csánki 1904; Gárdonyi 1943; Czagány 1968.

szomszédja volt. Az örményesiek házát viszont a pécsi püspök házának telkére tette, amely az egymással egyidős adatok miatt is elképzelhetetlen. Valójában az örményesi pálosok háza a szentistváni káptalannak nem déli, hanem északi szomszédja volt, amint az oklevelekben egyértelműen olvasható.

Végül a Kunz leányának Barbarának 1473-ban (1473. I. 30.) adományozott ház véleményem szerint nem a sarokházra vonatkozik, bár ez is a Szt. György piacon állt, az oklevél szerint azonban a Szt. György kápolnával szemben, a hajlatban. Tehát valamivel feljebb a Dísz tér északi részén kellett elhelyezkednie.

Pataki adatszolgáltatását (főleg az általa készített térképeknek köszönhetően) a régész és műemlékvédő szakma általában kritika nélkül használta fel. Ennek egyik jellegzetes példáját mutathatjuk be ezen a házsoron. Czagány István építész módszertanilag igen értékes összefoglaló építészettörténeti tanulmányt állított össze a Dísz tér és a Tárnok utca nyugati házsoráról, amely együtt használta fel a birtoklástörténet, az írott és térképes források adatait a műemléki kutatások eredményeivel.[563] Az írott források kritikus elemzésére, nem lévén szakértője, a szerző nem vállalkozott, ezért Pataki feltételes állításai a tanulmányban már bizonyított birtoklástörténeti adatokként kerülnek elénk az adott ingatlanokon. Hasonlóan járt el a régész szakma is, ezen a házsoron például Zolnay László használta fel kritika nélkül Pataki adatait.[564]

ÖSSZEGZÉS

A vizsgált terület legkorábbi ismert tulajdonosait csak a 14. század közepétől ismerjük. Általánosan elmondható az is, hogy a legtöbb ingatlan első ismert tulajdonosa a 14. század második felében élt. Ebben az időben a házak többsége olyan német polgároknak a kezében volt, akik a városban vezető tisztségeket töltöttek be. A Krazer, Pauser, Rauzan, Tylmannfi, Haller, Stoyan, Tausentmark családok itteni házbirtokos tagjai közül többen viseltek bírói, vagy esküdti hivatalt a város tanácsában. Mellettük néhány magyar nemesi család tagja rendelkezett már ekkor is ingatlantulajdonnal: Tétényi Miklós kancellár, Peliskei Mikes, Pekri Benedek fia Péter. Figyelemre méltó a zsidók háztulajdonlása, amelyet 1365-ben régebbi eseményként írtak le, tehát feltehetően a 14. század első felében lehetett.

A 14–15. század fordulóján változást figyelhetünk meg. Elsősorban a Kanizsaiak ingatlanvásárlásai és adományozásai következtében a házak egy részének tulajdonosai jellegzetesen kicserélődtek. Kanizsai János érsek és testvére, Miklós tárnokmester öt házat szerzett meg, hogy aztán tovább adományozzák az általuk alapított egyházi intézmények – az esztergomi Szűz Mária kápolna, Szt. István protomártír káptalan, Krisztus Teste kápolna és az örményesi pálos kolostor – számára. Ezeket a házakat azonban továbbra is többnyire tehetős, illetve tisztségviselt polgárok lakták (pl. Peter Panchel/Paldauff, Konrad Gündelwein, Hans Münzer bírók, Tamás császári varga), de most már mint bérlők. A többi házat túlnyomóan a város német vezető rétegéhez tartozó kereskedők családjai birtokolták, és ez az állapot jellemző maradt egészen 1526-ig.

A tér déli részén a Szt. János kapu melletti négy telek sorsa másképp alakult. Az 1420–30-as évek fordulóján Pálóci György esztergomi érsek budai szállásául kibérelte az esztergomi Szűz Mária kápolna egymással szomszédos két házát, amelyek a továbbiakban az érsekek budai rezidenciájává váltak. Sőt Bakócz Tamás a 16. század elején még a délről szomszédos, kapu melletti telket is a meglévő épületegyütteshez csatolta. Az érseki rezidencia északi szomszédját 1424-ben Henrik pécsi püspök szerezte meg, és így Pálóci érsekkel szinte egyidőben megvetette a pécsi püspökök budai rezidenciájának alapjait.

[563] Czagány 1968. 63–147.
[564] Zolnay 1973. 245–254.

Néhány telek az írott források tanúsága szerint is felaprózódott. Ilyen volt a pécsi püspökség házának északi szomszédja. Tudjuk, hogy a Szt. István protomártír káptalan házát az 1420-as években már kétfelé bontva, külön-külön adták bérbe.

Az ingatlanok tulajdonosai 1526 után alaposan kicserélődtek. A politikai fordulatokban gazdag években a két szembenálló király előszeretettel adományozott a Szt. György piaci házak közül hűséges szolgálatok reményében elökelőinek. Ez nyilván jelzi az itteni házak értékét is, annak ellenére, hogy több forrás is megemlékezik a törökök 1526-os rombolásáról. A Szt. János kapu melletti telket alaposan elpusztultnak és leégettnek írják le. Ettől jóval messzebb, az esztergomi Krisztus Teste kápolna háza teljesen leégett, és csupán oldal és válaszfalai álltak még 1528-ban is. Nem járhattak sokkal jobban a közöttük lévő házak sem. (*49. kép*)

2.3. SZT. GYÖRGY PIAC – NYUGATI OLDAL
A Zsidó kaputól a Szt. György kápolnáig

A Szt. György piac nyugati oldalának a Zsidó kapu és a Szt. György kápolna közötti szakaszán a 14. század végétől kezdődően szép számmal rendelkezünk a háztulajdonokról szóló okleveles forrásokkal. Segítségükkel szinte a teljes házsor ingatlantörténete rekonstruálható, a csekély számban végzett műemléki és régészeti kutatás azonban nem teszi lehetővé, hogy történeti adatainkat egyértelműen megfeleltessük a mai telkeken található középkori maradványokkal.

2.3.1. Szt. László kápolna (Váci Simon – Miklós, az esztergomi Szt. István protomártír káptalan prépostja – esztergomi Szt. István protomártír káptalan – Heinrich íjgyártó)
„Szt. György piac, Szt. György utca"
(Hauÿ 1–2. – Dísz tér 16.)

A középkori Zsidó kapu melletti saroktelekre öt oklevél vonatkoztatható, sajnos azonban mindössze három éven belül keletkezett mindegyik a 15. század közepén. Egy sarokházat, és a közte és a Zsidó kapu között lévő kicsiny, üres telket ismerhetünk meg ekkor, amelyeket Váci Simon, Miklós ötvös fia elcserélt 1454-ben Miklóssal, az esztergomi Szent István protomártír káptalan prépostjával annak Vác – magyarvárosi házára. (1454. XI. 7., 1455. VII. 14.) A ház évente fizetendő 4 forint járadékkal volt megterhelve, amely a Boldogasszony egyház temetőjében álló Szt. László kápolnának járt. Három évvel később a prépost átadta a házat Heinrich íjgyártónak. (1457. V. 9., 1457. V. 23.) Heinrich évi 14 forint járadékot volt köteles fizetni a prépostnak és utódainak, azonkívül vállalta, hogy helyet biztosít a házban a prépostnak, testvérének, Erzsébetnek, Nagy Antal váci polgár feleségének és Bornemissza Benedek váci polgárnak, amennyiben szükségük van erre, illetve állandóan fenntart számukra egy alkalmas boltozott helyiséget. A prépost sírjának feliratát olvasva ugyan arról értesülünk, hogy a házat, a kis saroktelek kivételével a szentistváni káptalannak adományozta. (1457. VI. 1.) Valójában azonban mindössze a járadék járt a ház után a káptalannak és az sem feltétlenül sokáig. Az esztergomi Szt. István protomártír káptalan gazdag forrásanyagából egyetlen oklevelet sem tudunk ugyanis a későbbi időkből erre a házra alkalmazni.

2.3.2. András sarkantyúgyártó
(Hauÿ 3–4. – Dísz tér 16.)

A telekre csupán a déli szomszéd okleveleiben fennmaradt adatok vonatkozathatók. Eszerint a 15. század közepén András sarkantyúgyártó lakta a házat. (1454. XI. 7., 1455. VII. 14., 1457. V. 9.)

2.3.3. Hédervári Mihály – győri káptalan
(Hauÿ 5. – Dísz tér 15. ?)

A Garai-Bogner féle ház déli szomszédjaként a 14. század végén Hédervári Mihályt említik meg. (1385. VII. 15.)

Hédervári Mihály, István fia, 1348–1392 között szerepel oklevelekben, tisztségviseléséről nem maradt fenn adat.[565]

A 15. század közepétől 1526-ig a győri káptalan szerepel folyamatosan az északról szomszédos ház leírásában, mint déli szomszéd (1464. V. 16., 1481. VIII. 24., 1490. II. 27., 1490. III. 17., 1491. IV. 11., 1495. III. 12., 1502. III. 2., 1502. VII. 29., 1505. IV. 13., 1511. VIII. 24., 1525. IV. 24.) A káptalan a Mindszent utcában is rendelkezett háztulajdonnal. A győri káptalan számadáskönyveiben igen sok budai vonatkozású bejegyzés maradt fenn. Sajnos a legtöbb esetben eldönthetetlen, melyik házra vonatkoznak ezek a bejegyzések. (*Ld. Mindszent utca – Nyugati oldal*)

[565] Engel 1996. II. 97.

2.3.4. bécsi Ulrich – id. Garai Miklós – ifj. Garai Miklós és János – Garai László – Garai Jób – Tornai Szilveszter – Georg Bogner:
a. özvegye, Elizabeth –
b. fia, Bartholomäus – Wolfgang
c. fia, Hans
d. lánya, Barbara és férje, Ruprecht ötvös –
e. lánya, Sophia és férje, Andreas Werniczer szabó – Barbara, Ruprecht ötvös –
a., b.: Segesdi Antal e. kanonok; **c., d., e.**: Turoni Mihály e. segédpüspök –
esztergomi Szt. István káptalan – (Orbán önkorsógyártó – Domonkos festő)
„Szt. György kápolna előtt, Szt. György piacon, Szt. György utcában"
(Hauÿ 6. – Dísz tér 14–15.?)

Budai viszonyok között szokatlanul sok forrás segítségével vizsgálhatjuk meg ennek a telleknek a múltját, sőt későközépkori beépítettségét is. A 14. század második feléből ismerjük első tulajdonosát egy bizonyos bécsi Ulrichot. 1385-ben az ekkor már elhunyt Ulrich házát végrendeletének végrehajtója, Werntzlin budai polgár eladta 1200 forintért idősebb Garai Miklós nádornak. (1385. VII. 15.) A ház szomszédai ekkor Nikolaus Zollnecker és Hédervári Mihály voltak. 1391-ben említik a néhai nádor házát mint szomszédot, tehát az adásvételi ügylet nem csak papíron maradt. (1391. XII. 20.) A nádor fiai, ifjabb Miklós nádor és testvére, János mintegy húsz évvel később, 1412-ben elvégzett birtokosztályukban budai házaikat is megfelezték egymás között. (1412. VIII. 25.)

A város által kiküldött kőfaragók és ácsok szakmai felügyelete mellett történt osztályról fennmaradt oklevél részletesen felsorolja az épület helyiségeit. (*55. kép*) A telken álló ház ekkor az utca felől kétemeletes, zárt homlokzattal rendelkezett, középen nyíló kapualjjal. A kapun belépve jobbra, a földszinten egy boltozatos helyiség volt, alatta egy pince, leeresztő nyílással és lépcsővel. Innen a szőlők felé (vagyis nyugatra) egy másik boltozatos helyiség következett, amelyet az elülső részen lévő helyiségtől deszkafal zárt el, továbbá egy régi pince, majd egy másik lépcső, alatta egy kis kamrával, amelyet lóistállónak használtak. Az első emeleten a kamra fölött és az említett második lépcső alatt egy helyiség helyezkedett el, majd az utca felé még egy helyiség, továbbá a második emeleten az istállónál, a szőlők felől kezdve az utca felé egy kamra, majd egy szoba és egy hálószoba kályhával. A háznak itt leírt északi fele lett Garai János tulajdona a bejárat feletti „nagy palota", vagyis nagyterem felével együtt. A kapualj bal oldalán a földszinten szintén egy boltozatos helyiség volt, fölötte írták össze a már említett „nagy palotát", amely a kapualj fölé is kiterjedt. Alatta egy bor tárolására alkalmas pincét említettek meg, továbbá a szőlők felé (tehát nyugatra) egy kis kőből készült konyha helyezkedett el, alatta két kis kamrával, majd egy lóistálló következett. Innen észak felé a földszinten egy istálló terült el és hátul még egy istálló a kerttel. Ezen hátsó istálló felett az első emeleten egy szoba és egy kamra volt kályhával, és felettük a második emeleten két kamra, közülük az egyik szintén kályhával. A déli házrész és a telek hátsó felén lévő istállók és épületek ifjabb Garai Miklós tulajdonába kerültek. Összegezve a leírást 1412-ben a telken két épület állt, egy középkaputengelyes, kétemeletes ház az utcai homlokzat mögött és egy kisebb, szintén kétemeletes épület a telek hátsó részén, feltehetően a városfal mellett.

Nem ismerünk további adatokat a Garaiak birtoklásának idejéből, következő forrásunk akkor született, amikor Tornai Szilveszter, Garai Jób familiárisa eladta a házat 1464-ben Georg Bognernek, másnéven György íjgyártónak 400 forintért. (1464. V. 16.) Tornai a Garai család utolsó sarjától adományként kapta korábbi, ismeretlen időben az ingatlant. Figyelemre méltó a vételár jelentős különbsége az 1385-ös vétel (1200 forint) és az 1464-es vétel (400 forint) között. Nem tudjuk megmagyarázni a különbséget, nyilván nem reális értékekről van szó egyik, vagy mindkét esetben. A vételhez egyéb ügyletek is kötődhettek, amelyeket nem ismerünk.

Georg Bogner halála után pereskedésre került sor örökösei: egyrészt özvegye, Elisabeth, fiai, Bartholomäus és Hans, leánya, Barbara, Ruprecht ötvös felesége, másrészt másik anyától született leánya, Sophia, Andreas Wernitzer szabó felesége között, amelyet a tanács által kiküldött esküdtek, valamint

a kőműves és ács céhmesterek segítségével kötött egyezséggel zártak le 1481-ben: Sophiának kijelölték az őt és hitvesét illető ötödrészt az épületben. (1481. VIII. 24.) Az oklevélből megismerhetjük az épület ezen részét, amely tulajdonképpen a ház hátsó felén található, keresztirányú szárny volt. A földszinten, az udvaron egy kamra helyezkedett itt el a városfalra néző ablakkal, amely fölött két emeleten egy-egy szobát és kamrát írtak össze. A házrészhez egy kis kert is csatlakozott a városfal mellett. Ezenkívül a ház udvarán még egy kőív is tartozott az ötödrészhez, mellette egy új falépcső és egy szerény „palota", azaz terem a bal oldalon, ahol az illemhely is volt. Wernitzer és felesége a kijelölt házrészben laktak és dolgoztak, hiszen a megállapodásban külön rögzítették, hogy a szabó kifüggeszthető cégérét a ház elé, saját kulcsuk lehet a ház kapujához, szabad átjárásuk van a kapualjon és az udvaron, és kötelesek az illemhely tisztítása költségeinek harmadát állni. A megállapodásban vállalták még 16 forint kifizetését is, mint értékkülönbözetet.

A keresztirányú, hátsó szárny feltehetően azonos az 1412-ben leírt és Garai Miklósnak juttatott telek végén álló istállóval, amely fölött akkor is két emeletet és emeletenként két helyiséget említettek. 1412-ben minden szinten egy-egy kályhával fűtött helyiséget írtak össze, amely valószínűleg megfelel az 1481-es leírás szobáinak. Az 1481-ben említett földszinti kamra az egykori istállónak felelhetett meg. A leírás többi részét nem tudjuk azonosítani az 1412-es leírással, valószínűleg újabban épített házrészeket jártak itt be.

Kilenc év múlva, 1490-ben Wernitzer és felesége bizonyos szükségük miatt el akarták adni a házrészüket 170 forintért Kalmár Jánosnak, de a néhai Georg Bogner másik veje, Ruprecht ötvös megakadályozta ezt rokonságra és szomszédságra hivatkozva a tanács előtt. Végül ő maga és felesége, Barbara vették meg ugyanazért az összegért, 170 forintért a házrészt, vagyis elővásárlási jogukat érvényesítették. (1490. II. 27.) Néhány nap múlva Barbara az ötödrészt – amelynek elővásárlási joga valójában őt illette meg – férjére, Ruprecht ötvösre íratta át. (1490. III. 17.) Egy év múlva pedig újra a tanács kiküldötteinek közreműködésével kijelölték és leválasztották a Barbarát illető negyedik ötödrészt is Ruprecht és felesége számára. Ehhez a házrészhez tartozott a kapualj jobb oldalán (észak felé) lévő műhely az előtte lévő földterülettel együtt, továbbá a bal oldalon (dél felé), hátul az udvarban egy földbe mélyített kamra és egy másik kicsi és sötét kamra, amely a hátsó lépcső alatt helyezkedett el. Fölöttük a ház konyhája mellett még egy kis szobácska tartozott ide, továbbá megillette őket a padlás és a pince negyedik ötödrésze is. A konyha, az illemhely a lépcső és a ház kapujának használata továbbra is közösen illette meg a tulajdonosokat.

A leírásban említett helyiségek megfeleltethetők az 1412-ben összeírt helyiségekkel. A műhely azonos az 1412-ben említett északi boltozott helyiséggel. A földbe mélyített két kamrát is megemlítették 1412-ben a déli oldalon, felettük a konyhával, de a kis szobácska nélkül, amely az azóta eltelt időben épülhetett.

Öt évvel később, 1495-ben Ruprecht és felesége mindkét házrészt, az örököltet és a vásároltat egy kölcsönügylet keretében átadták Turoni Mihály milkói püspöknek, esztergomi érseki helynöknek 200 forintért, vállalva, hogy a házrészt továbbra is lakva évente 10 forint járadékot fizetnek a püspöknek, illetve annak, akinek a püspök a házat adja. (1495. III. 12.) A város tanácsa a szerződésben feltételül szabta, hogy a házrészt kizárólag budai polgároknak adhatják el, és ha három évig nem fizetnek, a ház tulajdona a püspökre száll. Ez be is következett, mivel 1502-ben az ekkor már elhunyt főpap végrehajtói a város tanácsa előtt mutatták be a püspök okleveleit, elmondva, hogy Ruprecht nem fizette meg a vállalt járadékot, vagyis nem törlesztette a kölcsönt, ezért a házrész tulajdonjoga a káptalanra szállt. (1502. III. 2.) Mihály püspök időközben a ház utáni járadékot, valamint 350 forintot az általa az esztergomi székesegyház Szt. Sebestyén és Szt. Fábián oltáránál elrendelt misealapítványra hagyta. Bakócz Tamás esztergomi érsek 1502. július 29-én erősítette meg néhai segédpüspöke misealapítványát, amelyből kiderül, hogy a házrész bérletének díját 40 forintban határozták meg. (1502. VII. 29.)

Nem sok idő telt el ezután, és a káptalan a teljes házat megszerezte. 1505. április 13-án az esztergomi káptalan gyűlésén Segesdi Antal kanonok, a Szentháromság oltár igazgatója misealapítványt tett

a Szt. István protomártír káptalannál. Ennek javára adományozta a háznak Wolfgang budai polgártól megvásárolt elülső három részét, megállapítva éves bérét 15 forintot. (1505. IV. 13.) A ház első bérlőit sajnos nem ismerjük. 1511-ben Orbán önkorsógyártó vette bérbe a teljes házat 32 forintért szigorú feltételekkel. (1511. VIII. 24.) A házat nem adhatta és nem zálogosíthatta el, végrendeletben sem adhatta másnak, legfeljebb azt, amit esetleg a jövőben hozzáépít, vagy kijavít a saját költségén, de azt is csak kizárólag budai polgárnak. Ezenkívül szállást kellett biztosítania két, vagy három kanonoknak, ha azok a városban tartózkodnak.

A tiltás ellenére tizenegy év múlva Orbán eladta a házat, bár – úgy tűnik – a káptalan erről nem is értesült. Egy 1525-ből származó iratban, amely a házbértartozásokban érintetteknek az esztergomi szentszék elé idézéséről rendelkezik, Orbán önkorsógyártó is szerepel. (1525. I. 16.) Néhány hónappal később kelt Buda város tanácsának az a levele, amelyben tanúsítják hogy Orbán önkorsógyártó a házat még 1523-ban eladta a 32 forintos bérfizetés kötelezettsége mellett Domonkos festőnek 40 forintért. (1525. IV. 24.) Az iratra feltehetően Orbánnak volt szüksége, hogy kimentse magát a bérfizetés elmulasztása miatti szentszéki eljárás alól. Bérfizetés dolgában azonban Domonkos festőnek is lehettek gondjai. Egy, a káptalan budai házait felsoroló jegyzék szerint a török bejövetele, vagyis 1526 előtt 6 forint tartozása volt. (1529. körül). A tartozás megfizetésére azonban sok remény nem lehetett, mert egy szintén 1529 körül kelt házbérfizetési irat szerint Domonkos 1526 óta egyáltalán nem fizetett, mivel távol volt, vagyis a mohácsi csatát követő menekülés után már nem tért vissza Budára.

2.3.5. Nikolaus Zollnecker - / - Kanizsai János – esztergomi Szt. István protomártír káptalan
– (János aranyhímző – Péter késgyártó:
a. Péter önkorsógyártó - / - Pénzverő Miklós – Drágfi János
b. Prokopp késgyártó · János késgyártó –
c. Olasz Márton szabó – János királynéi szakács
„Szt. György piac"
(Hauy 7–8. – Dísz tér 13–14. ?)

A telek első birtokosát mint szomszédot nevezték meg 1385-ben, Nikolaus Zollneckert. (1385. VII.15.) Kanizsai János esztergomi érsek saját örökségéből adományozta később a házat az általa alapított esztergomi Szt. István protomártír káptalannak, amint azt a káptalan alapítólevelében olvashatjuk. (1391. XII. 26.) Szomszédja délről ifjabb Garai Miklós volt, míg északról Jakes fia György. Forrásaink nem árulják el, hogy az ingatlant az érsek kitől szerezte. A káptalan egyházlátogatási jegyzőkönyvében a ház elsőként van megnevezve, bérlője, János aranyhímző 34 forintot fizetett érte évente. (1397. VIII. 25–28.) (Az ekkor megnevezett három házbérlemény közül kizárásos alapon tudjuk János aranyhímzőt házunkhoz kötni, mivel a másik két bérlőt egyéb adatokból is ismerjük.) Megemlékezett a házról az 1400 körüli vizitációs jegyzőkönyv is, de a bérlő és a bér említése nélkül. (1400 körül) Ezek után forrásaink hosszú időre hallgatásba burkolóznak, csupán néhány közvetett adattal rendelkezünk. Amikor a szomszédos Garai ház Georg Bogner íjgyártó kezébe került, szomszédként Péter késgyártót nevezték meg. (1464. V. 16.) Ugyanezen háznak felosztásakor, Georg Bogner halála után az itt említett szomszéd Péter önkorsógyártó. (1481. VIII. 24.) Néhány évvel később feltehetően ugyanez a Péter önkorsógyártó a szomszédja az esztergomi Szt. István káptalan házbérleményét megosztani kívánó adásvételi szerződésnek. (1487. IV. 24.) Ekkor János késgyártó, a néhai Prokop késgyártó fia, atyja egykori teljes házából örökölt harmadrészét megosztotta, és az egyik részt eladta Olasz Márton szabónak 83 és fél forintért. A házrész bére 4 forint volt évente, amelyet megfelezve fizettek ezentúl az esztergomi Szt. István protomártír káptalannak. A szerződés tehát házunkra vonatkozik, amelyben úgy tűnik, Kanizsai János adományozása óta apró kis bérlemények alakultak ki. A házrész Péter önkorsógyártótól északra kellett elhelyezkedjen, hiszen ettől délre ekkor a Bogner örökösök szintén megosztott háza állt. Minthogy az adományozáskor a káptalan háza közvetlenül szomszédos volt a Garai-Bogner házzal, a házrész megosztásakor, 1487-ben viszont Péter önkorsógyártó háza közéjük esett, fel kell tételeznünk, hogy a Péter önkorsógyártó féle ház

is a káptalan bérleménye volt, amelyre közvetlenül vonatkozó írásos forrás nem maradt fenn. Vagyis az egykor egységes bérleményt a 15. század második felében már megosztva birtokolta Prokop késgyártó és Péter önkorsógyártó. Mindketten alkalmasint annak a Péter késgyártónak a fiai is lehettek, akit, mint láttuk, 1464-ben említettek telkünkön. Feltűnő, hogy a késgyártó szakma három generáción át jelen van a bérlők között és az önkorsógyártás fémipari tevékenysége sem áll messze ettől.

A házrész megosztásának leírása igen részletes. Az öröklött harmadrész hátul, az udvarban terült el, ahol a lépcsőház mellett egy kő boltozat tartott egy felső, keresztirányú épületszárnyat. (Nyilván ez az értelme a kapu módjára rakott kőívnek, ahogy a forrás szószerint mondja.) A házrész tehát ezen boltozatnál kezdődött és itt két kamrából állt, amelyek a városfal tornyához vezető lépcső ajtajáig értek. A két földszinti kamra mellett új falépcső vezetett az emeletre, ahol egy szoba és egy kamra volt tornáccal együtt. A földszinti helyiségek és maga a városfaltorony maradt János késgyártó birtokában. Az emeleti helyiségeket vette meg Márton szabó, akit megilletett a házrész alatti pince fele, az udvar hátsó részén lévő illemhely használata, a szabad ki- és bejárás a ház kapuján, illetve kifüggeszthette cégérét a ház elé. Érdekes adat, hogy a városfaltorony polgári használatban volt, bár biztosan nem tartozott a káptalan tulajdonába, hiszen az oklevélben az áll, hogy ez után nem kellett bért fizetni.

Ritka emlék Márton szabó nyugtája, amelyet 1497. Szt. Mihály napján esedékes bérfizetéséről kapott Ambrus esztergomi örkanonoktól. (1497. IX. 29.)

Az egykor egységes telek egyéb részeiről is rendelkezünk még néhány szórványos adattal. A Péter önkorsógyártó birtokolta déli házrész a későbbiekben Pénzverő Miklós tulajdonába került, amint azt a Garai-Bogner ház szomszédainak felsorolásaiból megtudhatjuk. (1502. III. 2., 1505. IV. 13., 1511. VIII. 24.) Miklós azonban 1505-ben már halott volt az oklevelek tanúsága szerint. Az északi házrész a Drágfiak házával volt határos. (1487. IV. 24.) Drágfi János 1518. Szt. György napjának környékén 2 forintot fizetett egy üres telek után, amely saját háza mellett helyezkedett el. Azonkívül 1519. Szt. György nap táján megvette a pesti Vasárus Lőrinc özvegyétől, Ilonától a káptalan házát 350 forintért, amely után 8 forint bérfizetési kötelezettség járt. (1525. körül) Bár ez utóbbi esetben nem nevezi meg forrásunk a ház helyét, az üres telek megszerzése, a szomszédság alapján joggal feltételezhetjük, hogy Drágfi János háza bővítése végett a szomszédos, már korábban kisebb bérleményekre hullott káptalani ház egyes részeit vásárolta fel. Egyébként az özvegynek, akit a források Vasárusnénak is neveznek, gondjai voltak a bérfizetéssel, mivel 1521-ből ismerjük ígérvényét, amelyet Bakócz Tamás bíboros előtt tett, miszerint három napon belül megfizeti 32 forint tartozását. (1521. V. 31.) Ez alkalmasint négy év elmaradt bér lehetett, amely még az 1519-ben történt adásvétel előtt keletkezett. Bérfizetésben azonban Drágfi János sem bizonyult becsületesebbnek. Az üres telek után 1518 óta semmit sem fizetett, a Vasárusné féle ház után pedig 1522-ben ugyan adott 4 forintot Szatmári érseknek, azóta semmit, írja egy házbértartozásokról készített lista 1525 körül. (1525 körül). Igazolja ezt egy 1524-ben Szt. Mihály napján felvett bérfizetési jegyzék, amelyben Drágfi János mellet üresen maradt a papíros. (1524. IX. 29.) Drágfi János országbíró elesett a mohácsi csatában. Halála után a bérfizetés továbbra is elmaradt, hiszen az 1529 körül felvett fizetési jegyzékek szerint továbbra sem fizetettek a ház után semmit. (1529 körül)

Még egy házrész sorsáról rendelkezünk információkkal. Annak az oklevélnek a hátán, amelyben János késgyártó házrészét megosztja Olasz Márton szabóval (1487. IV. 24.), a következő feljegyzést olvashatjuk: „*Littere super domum domini Draghphy*", illetve „*Martini Zabo nunc coci*". Drágfi János házbérletét a fentiekben tárgyaltuk. Az ismeretlen szakácsot viszont azonosíthatjuk az 1510 körül keletkezett dézsmajegyzékben szereplő Jánossal, a királyné szakácsával. A feljegyzés szerint ekkor ő Drágfi János házának környékén lakott.[566]

A megosztott telek mögött említett városfaltorony feltehetően megegyezik a Tóth Árpád sétány 4. (azaz Dísz tér 14.) előtt feltárt toronymaradvánnyal. Ez esetben sajnos csupán a torony egyik falát találá-

[566] 1510k: „*Iohannes cocus regine prope domum Iohannis Dragffy*" (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

ták meg, amely éppen két középkori telek határán helyezkedett el. További feltárás döntheti el egyértelműen, melyik telekhez tartozott a torony. Ezért jeleztük kérdőjellel ezen az utcaszakaszon a középkori ingatlanhoz tartozó modern telkeket.

2.3.6. kusalyi Jakcs György - / - Drágfi Bertalan Drágfi János
„Szt. György utca"
(Hauÿ 9. – Dísz tér 12. ?)

Erre a telekre szinte kizárólag közvetett források vonatkoznak, amelyek mint szomszédot nevezik meg tulajdonosait. Legkorábbról ismert közülük kusalyi Jakcs fia György kincstartó, később tárnokmester, aki a déli szomszéd, az esztergomi Szt. István protomártír káptalan okleveleiben szerepel. (1391. XII. 26., 1400 körül)

Kusalyi Jakcs György, Jakcs fia, 1381–1388 között beregi ispán volt, ezalatt 1382–1383 között máramarosi ispán is és 1382–1384 között udvari lovag, majd 1388–1391 között kincstartó lett, 1392–1401 között szabolcsi ispán és 1398–1401 között tárnokmester, elhunyt 1415/1417 körül.[567]

A 15. század utolsó negyedétől folyamatosan találkozunk a Drágfiak birtoklásával. Drágfi Bertalant mind az északi, mind a déli szomszéd megnevezi, Drágfi Jánost az északi szomszéd említi meg, másrészt a délről szomszédos telken házát bővítendő bérleményeket szerzett meg az esztergomi káptalantól. (1479. II. 24., 1487. IV. 24., 1504. III. 13., 1521. VI. 12.)

Drágfi Bertalan, Miklós fia, akinek anyja kusalyi Jakcs Afra volt, Jakcs György unokája. (Drágfi Miklós második felesége kusalyi Jakcs Eufémia volt.) Feltehetően ezen rokonság útján szállt a Jakcsok háza a Drágfiakra. Bertalan 1480-ban pohárnokmester volt, 1493–1498 között pedig erdélyi vajda.[568]
Drágfi János, Bertalan fia, 1525–1526 között országbíró, elesett a mohácsi csatában 1526-ban.

Egyetlen közvetlen adatunk az a II. Lajos király által privilegiális formában megerősített kölcsönös örökösödési szerződés, amelyet 1524-ben Drágfi János és Kanizsai László kötöttek. Mindkettejük házát bevették a birtokok felsorolásába, és mindkettő a Szt. György piacon állt, de Drágfi házáról megmondják azt is, hogy a nyugati oldalon. (1524. III. 11., 1524. III. 16.) A következő évből fennmaradt II. Lajos király parancslevele, amelyben utasította a váradhegyfoki konventet, hogy iktassa be Drágfi Jánost többek között egy Szt. György utcai ház birtokába, amelyet Drágfi Kanizsai Lászlóval cserélt el. (1525. V. 19.) A káptalan iktatásának azonban más birtok ügyében ellentmondtak. Drágfi János házában lakott Mohácsi Görgy az 1510 körül készült dézsmajegyzék tanúsága szerint.[569]

2.3.7. **a.** Dénes posztómető - / - Gergely nyerges
b. Péter nyerges – Bakócz Tamás - - esztergomi Angyali Üdvözlet kápolna – (Rozsnyói Lukács)
„Szt. György piac, Szt. György utca, Szt. György kápolna előtt"
(Hauÿ 10–11. – Dísz tér 11. ?)

Meglehetősen késői, csupán a 15. század utolsó negyedéből származó adatok az erre a telekre vonatkozó első említések. 1479-ben Dénes posztómető és Péter nyerges megosztották házukat, amelynek déli (alsó) szomszédja Drágfi Bertalan, északi (felső) szomszédja pedig Ulrich ónkorsógyártó volt. (1479. I. 8., 1479. II. 5.) Az osztály nem részletezi sajnos a telken állt épületeket és helyiségeket, csupán a félbevágott telken futó határvonalat írja le. A határ kettejük része között középen, az udvarban, a ház elülső falánál lerakott sarokkőtől, vagy ahogy az oklevél magyarul írja: horogkőtől indult, és egyenesen a városfalhoz futott, ahová egy másik sarokkövet helyeztek el. A déli fél jutott Péternek, míg az északi felet Dénes kapta. Megemlítik még, hogy a városfalnál lévő illemhely Dénesé lett.

[567] Engel 1996. II. 112.
[568] Fügedi 1970. 109, 122, 166.
[569] 1510k: *„Georgius Mohachy in domo Iohannis Dragffy"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

A dél felé eső telket Péter nyerges özvegye, Katalin és annak fia, Péter 1497 körül eladták 500 forintért Bakócz Tamás esztergomi érseknek. (1504. III. 13.) Fennmaradt II. Lajos oklevele 1518-ból, amelyben az érsek a Szt. György kápolnával szemben álló házát elcserélte Alsószécsényi Benedek fia Jánossal, ám ez a csere feltehetően nem valósult meg. (1518. VIII. 9.) Bakócz érsek ugyanis végrendeletében az általa alapított esztergomi Angyali Üdvözlet kápolnára (a mai Bakócz kápolnára) hagyta a Szt. György kápolna előtti házát. (1521. VI. 12.) Adománya végbe is ment, mivel tudjuk azt is, hogy a házról gondoskodó esztergomi káptalan Rozsnyói Lukács önkorsógyártónak adta azt bérbe évi 20 forintért. Ezen iratból az is kiderül, hogy Lukács egyáltalán nem fizette a bért, ráadásul a ház teljesen leégett és rombadőlt az 1526-os törökök okozta tűzvészben. (1527. VII. 5.)

Lukács önkorsógyártó eredeti foglalkozása mellett jelentős kereskedő is lehetett, 1525-ben a királyi udvarnak szállított hitelbe.[570]

Az észak felé eső telken Gergely nyerges nevével találkozunk, aki feltehetően Dénes posztós örököse lehetett. (1504. III. 13.) Az ő nevét az 1510 körül keletkezett dézsmajegyzék is megemlíti a Szt. György kápolna előtt.[571]

2.3.8. Ulrich önkorsógyártó
(Hauÿ 12. – Disz tér 10. ?)

Ezen a telken csak egyetlen lakost ismerünk, mint szomszédot megnevezve, Ulrich önkorsógyártó személyében. (1479. I. 8.)

KRITIKA

Pataki birtoklástörténeti rekonstrukciója ezen az utcaszakaszon nagyon sok tévedést tartalmaz. Kiindulásként a Henrik íjgyártó féle házat használta fel, amelyről ismert volt, hogy a Zsidó kapu mellett emelkedett. Tévesen tette meg azonban Henrik örököseinek Dénes posztóst és Péter nyergest. Az örökségről nem szól forrás, Péter és Dénes osztozkodásakor pedig nem esik szó semmilyen házbérről, pedig Henrik íjgyártó a ház után bért fizetett. Hasonlóan téves Prokop késes és Olasz Márton itteni szerepeltetése (ezt számára az itt feltételezett közös szomszéd, Drágfi Bertalan indokolta). Bakócz érsek házvásárlása és az általa alapított esztergomi Angyali Üdvözlet kápolna házának ide helyezése ugyancsak hibás. Ez egyébként Péter és Dénes tulajdonának téves azonosításból következett. Az ingatlan hibás birtoklástörténeti rekonstrukciója természetesen a szomszédok felsorolásában is zavart okozott. Így például tévesen szerepel a szomszédos üres saroktelek későbbi tulajdonosaként a Drágfi család, hiszen házuk nem sarokház volt, mivel déli és északi szomszédjaikat is ismerjük.

Pataki nem illesztette össze a Garai házra vonatkozó adatokat a Georg Bogner házára vonatkozókkal, pedig az erre vonatkozó forrás egyértelmű. Az 1464. V. 16-án kelt oklevél szerint Garai Jób adta a házat familiárisának, Tornai Szilveszternek, aki azt eladta Georg Bognernek. A fenti tévedések miatt az ingatlanok sorrendje végzetesen összekeveredett, és azonosításuk a mai házszámokkal – az üres saroktelket leszámítva – tévesnek bizonyult. Egyébként Pataki maga hívta fel a figyelmet a modern telkek és a középkori ingatlanok azonosításának bizonytalanságára. Sajnos térképén egyértelműnek jelezte a modern telkek középkori tulajdonosait, míg a szövegben jóval árnyaltabban fogalmazott. Utalt arra, hogy ezen a szakaszon a Hauÿ térkép 13, a Zaiger 12 telek méreteit adja meg szemben a nyolc modern telekkel.

Pataki adatait kritika nélkül használta fel Holl Imre a városi kézművesség topográfiai elhelyezkedését elemző cikkében. A Henrik íjgyártó telkére és a szomszédba rekonstruált birtoklástörténet alapján arra a következtetésre jutott, hogy a műhely nem maradt több generáción keresztül azonos

[570] Kubinyi 1959. 108.

[571] 1510k: *„Gregorius Nyreggyartho ante sanctum Georgium"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

mesterség színhelye, a tulajdonosok és az általuk gyakorolt kézműves mesterségek gyorsan cserélődtek.[572] A most készített birtoklástörténet ennek éppen ellenkezőjére utal jelen utcaszakaszon, amint azt az összegzésben látni fogjuk.

ÖSSZEGZÉS

A középkori Szt. György piac déli szakaszának nyugati oldalára vonatkozó forrás sokkal kevesebb maradt fenn, mint a keleti oldalra. Csupán a 14. század végéről ismerjük az első adatokat. Főrangú családok, Hédervári, Garai, kusalyi Jakcs házbirtokai mellett német polgárok, a bécsi származású Ulrich, Nikolaus Zollnecker házairól értesülünk ebből az időből.

Későbbi adataink majd ötven éves szünet után, a 15. század közepétől indulnak újra. A főúri tulajdonokból csupán egy maradt meg a bélteki Drágfiak kezén. Jellemző ekkorra itt is, mint a keleti oldalon, az egyházi testületek ingatlanszerzése. Az esztergomi Szt. István protomártír káptalan első házát már a 14. század végén kapta az alapító Kanizsai János érsektől, amelyhez két újabb ház csatlakozott a 15. század közepén, illetve a 16. század elején a prépostok misealapítványainak jóvoltából. Bakócz Tamás érsek is hasonlóan cselekedett, amikor végrendeltében az általa alapított esztergomi kápolnára hagyta házát 1521-ben. A győri káptalan háza a 15. századtól folyamatosan adatolható területünkön. A budai Szt. László kápolna házjáradéka ismeretlen eredetű.

A lakosok többsége kézműves mesterséget űző polgár volt. Általában bérlőként laktak a fent említett egyházi testületek házaiban, a bérlők száma az egyházi adományok sokasodásával egyenes arányban nőtt. A polgárok foglalkozása elsősorban a fémművességhez és a fegyvergyártáshoz, a nemesség hadfelszerelésének készítéséhez kötődött. A 15. század közepén két íjgyártó (Heinrich és Georg), Péter késgyártó, András sarkantyúgyártó és Péter nyerges szinte egyidőben dolgozott. Ezek a mesterek a közeli királyi udvar és az azt felkereső nemesek vevőköréből éltek meg. Feltűnően nagy az önkorsógyártók száma, akik a 15. századtól folyamatosan megtalálhatók a tér ezen oldalán (Ulrich, Péter, Orbán, Lukács). A három késgyártó (Péter, Prokop, János) a szakmát feltehetően ugyanazon család tagjaiként művelte. Ugyanez a helyzet Péter és Gergely nyergesek esetében. Rajtuk kívül ismerünk még egy ötvöst, egy pénzverőt, egy vasárust, egy posztóst, egy szabót és egy festőt.

A polgárokról sok esetben nehéz megállapítani a latin nyelvű forrásokban, vajon németek vagy magyarok voltak-e, mivel a legtöbb esetben csak a foglalkozást nevezték meg a keresztnevek mellett. Több jel mutat arra, hogy többségük német lehetett. Georg Bogner és Andreas Wernitzer neve alapján biztosan német volt, ahogy Bogner másik veje, Ruprecht ötvös is az lehetett. Ulrich önkorsógyártó keresztneve is német nemzetiségére utal. A többiek esetében az ismert forrásokból a nemzetiséget eldönteni nem lehet, ám a terület a német plébániához tartozott.

Sajnos nem ismerjük az 1526 utáni tulajdonosokat. Az itteni házak is nyilván erősen megsérültek a törökök keltette tűzvészben. Az esztergomi Angyali Üdvözlet kápolna háza például leégett és rombadőlt. (*49. kép*)

[572] Holl 1989. 67–68; Az ötvösök száma nem kirívóan magas, hiszen ismert Ruprecht ötvös és Pénzverő Miklós. Váci Simonról nem tudjuk, hogy ötvös volt-e. A forrás csupán apját, Miklóst nevezi ötvösnek.

2.4. A HETI PIAC – A BUDAI JOGKÖNYV PIACI RENDTARTÁSÁNAK ELEMZÉSE

A piac helyrajzának egyik korai forrása egyben a legértékesebb és legrészletesebb is: a 15. század elején keletkezett német nyelvű Jogkönyv (Ofner Stadtrecht). Az alábbiakban a Jogkönyvnek a város piacával foglalkozó fejezeteit elemezzük a helyrajz szempontjából, összevetve adatait az egyéb okleveles források topográfiai adataival. (*47. kép*)

A Jogkönyv szerint a németek hetipiacát szerdán tartották a Boldogasszony plébániatemplomtól a Szt. György kápolnáig terjedő területen.[573] Kissé részletesebben is megismerhetjük a heti piac beosztását és az azt övező épületeket azon fejezetből, amely a piaci kofák árusító helyeit szabályozza.[574] A kofák száma szabott volt egyrészt az egyes élelmiszer fajták szerint, másrészt a nemzetiség szerint is, kétharmad részük lehetett német és egyharmad részük lehetett magyar. (Ez az arány feltehetően megváltozott a magyarok javára 1439 után.) A heti piacon 9 gyümölcsös kofa, 9 zöldséges kofa, 9 sajtos kofa, 9 baromfiárus, 2–3 vadvágó, 6 káposztás kofa, és 9 sóárus ülhetett nyilván ideiglenes elárusító sátrak, vagy bódék alatt. Összesen tehát 53–54 árusnak lehetett a téren eladni, amely nem csekély szám. Egyébként mindannyiuknak megengedték, hogy pénteken és szombat délelőtt a Szombatpiacon is árusíthassanak. Az árusokat élelmiszerfajtánként csoportosítva engedték csak kereskedni, és megszabták ennek helyszínét is, ezáltal könnyen ellenőrizhették, hogy az egyes árusok valóban csak a nekik megengedett élelmiszereket árulják-e. A Jogkönyvben részletesen leírták ezeket a helyszíneket.

> [1403–1439]: *So ist zu mergken des ersten von den fragnerin, dy man dy obserin nennet, der süllen sein in derr zal newn, der süllen sein daz Zwaytail Deütsch, das drit Vngeren, Ir sitz sol sein vor den apotekeren, Vnd sol sich anheben an dem Egkhaus der apoteken gen vnser frawn gelegen Vntz vor herr Conrat Gubelwein haus... Item Dy fragnerin, dy daz gmüess verkauffen, dy sullen auch sein an der zal newn, Zwytail deutsch vnd der drit Vngeren. Jr sitz sol sein vor den apotekeren für pass hin ab, an zu heben fur herren paul hasen hawss vndz fur herr Rigo Rechperger haus ... Item Dy fragnerin, dy man nennt dy keserin, der süllen auch sein newn, Zwy tail deütsch vnd das drittail vngeren. Ir sitz soll sein vor den apotekeren, an zu heben Vor maisterr Niclas haus des artzt Vnd fürpass hin ab vntz für dy apoteken an dem egk, pey den prot pengken ...* (*Ofner Stadrecht* 154. sz.)

A leírás a tér északi végén kezdődik a Boldogasszony plébániatemplommal szemben. Itt a patikák sarokháza előtt állt kilenc gyümölcsös kofa, mellettük kilenc zöldséges, majd végül kilenc sajtos. Mindnyájan a patikák előtt sorakoztak egészen a zsemlyeszékek melletti szélső sarok patikáig. Az egymás mellé rendezett patikákat okleveles forrásaink több esetben Patikáros sornak nevezték, egyes esetekben az előttük húzódó utcát Patikáros utcának hívták. (*Ld. Várnegyed – Utcák*) A patikák a leírás szerint olyan házak földszinti üzlethelyiségeiben voltak elhelyezve, amelyek egyébként a város legrangosabb polgárainak tulajdonában voltak. Rigo Rechperger és Konrad Gündelwein több ízben viselték a bírói tisztet.[575] Paul Hasenről tudjuk, hogy esküdt volt.[576] Gündelwein patikájára további okleveles forrást is idézhetünk. 1462-ben a néhai Konrad Gündelwein örökségéről Mátyás király jelenlétében egyeztek meg választott bírák a tanács előtt. (1462. IX. 1.) Ekkor Kamarás Mátyás budai polgár és testvére, Borbála

---

[573] *„Nicht mehe, wen cwene rechte margktage seyn pey diser stat, Den Mitich pey den Tewtchen vmmb vnsser frawen kirchen ann den placzen....“*
„Dach schol man wissen, dass der margkt czu kirch tagen vnnd vmmb weynachten nyndert anders sol seyn, Den pey den Tewtschen pey vnsser frawen Vnnd pey Sand Iorgen kirch all frist...“ (*Ofner Stadtrecht* 227. sz.)
Ugyanezt a területet jelöli meg a vétkes kofák büntetésének helyéül: *„dy sol den hagstain tragen vber ir achsel auf dem rugk von dem Rathaus hin vmb für sand Iorgen kirchen vnd hin widerr zu dem Rathaus...“* (*Ofner Stadtrecht* 155. sz.)

[574] *Ofner Stadtrecht* 154. sz..

[575] Rigo Rechperger, esküdt: 1370 – MOL Dl 5865; 1404 – *BTOE* III. 382. sz.; bíró: Kubinyi 1971. 264; 1411 – *BTOE* III. 564. sz., 1412 – *BTOE* III. 607. sz. Gündelwein életrajzi adait ld. a Szt. György piac keleti oldalán.

[576] 1421 – *BTOE* III. 790. sz., 1427 *BTOE* III. 920. sz., 1429 · *BTOE* III. 955. sz.

kapták meg a Patikáros soron lévő házát, amelynek szomszédai nemes lippai Cakó László és a mészáros céh voltak. Miklós orvost is kapcsolatba hozhatjuk egy későbbi okleveles említéssel. Feltehetően azonos személy azzal a Miklós borbéllyal, akinek a fia, Lénárt gyilkosság miatt vesztette el házát, és iktatta be ide az áldozat árváit Mátyás király. (1475. V. 14.) Ez a ház az oklevél szerint a Patikáros utcában északról Nagy Fülöp, délről a zsemlyeszékek, nyugatról a mészárszékek és keletről Bornemissza Imre szomszédságában emelkedett.

A Patikáros sor a Jogkönyv leírása szerint tehát a zsemlyeszékekkel zárult, és ezt egyéb okleveles források is igazolják, mint már láthattuk. (*Ld. Zsemlyeszék*) A német kifejezés („*prot pengk*") magyar megfelelője a Zsemlyeszék a bortized lajstromokban maradt fenn, ugyaninnen ismert a Zsemlyesütő utca, Zsemlye utca név is. A szék szó ritka értelmével találkozunk ebben az összetételben, amely árusító pultot jelöl, hasonlóan a mészárszék, csapszék szavakhoz. A Jogkönyv három féle péket különböztet meg. A zsemlyének nevezett fehér kenyeret csak a pék mesterek süthették. Kötelességük volt mindig friss zsemlyét sütni a piacon. Emellett sütöttek barna kenyeret is (ez a „*brot*" a Jogkönyvben), de ezt a „*müttelpegken*" (Mollay Károly magyarázata szerint időszaki pékek) is megtehették. Ők azonban csak saroglyákról árusíthattak. Végül a „*wechtler pegken*" nem helyben készítették a kenyeret, hanem hozták a piacra, és csak a földön árusíthattak. A zsemlyeszékek üzemeltetői tehát a pék mesterek voltak, akiknek külön elő is írták, hogy mindig kell elegendő, jó minőségű kenyeret és zsemlét tartaniuk, különösen nagyobb ünnepek alkalmával, amikor sokan jönnek a városba.[577] A zsemlyeszékekről is megemlékezik néhány okleveles forrás, ezek közül egyet már láthattunk a patikákkal kapcsolatban. Ezenkívül 1528-ban az esztergomi Krisztus Teste kápolna házáról azt írták, hogy a zsemlye patikával délről ferdén szemben helyezkedett el. Erről a házról megállapítható egyébként, hogy a Szt. György piac keleti házsorában emelkedett. (1528. IV. 23.) A patika kifejezést feltehetően a szomszédos patikák miatt alkalmazták a zsemlyeszékekre is.

> [1403–1439]: *Dy fragnerin, dy man heist hunerin, dy süllen auch sein an der zal newn, zwaytail deütsch vnd der drit Vngeren. Ir sitz sol sein pey dem stain kremen, pey den egkhaus gegen den fleisch pengken vber, an dem nyderen tayl pey dem weg...* (*Ofner Stadtrecht* 154. sz.)

Visszatérve a kofák vásárhelyeinek szabályozásához a felsorolásban a kilenc baromfiárus következik, akik a „*stein kramen*", vagyis a kalmár üzletek mellett ültek, a mészárszékekkel szembeni sarokháztól kezdve fentről, majd lefelé az úton. A „*kram*"-ok a kalmárok üzletei voltak (*kramen, Kramer* = *institor* – kalmár), kizárólag itt kereskedhettek az előírások szerint, ezért ezeket az üzleteket is éppúgy egymás mellé rendezték, mint a patikákat.[578] (*Ld. Várnegyed – Utcák, terek*) Mivel a baromfiárusok a kalmár üzletek előtt álltak, ezt az utcaszakaszt nevezték a dézsma jegyzékekben és néhány késői okleveles forrásban Tikszer, Tikvásár néven. (*Ld. Várnegyed – Utcák, terek*) A Tikszeren állt a háza Wolfgang Freibergernek, Buda utolsó német bírájának (1532. VII. 20.), valamint Niclas Malmasierer esküdtnek Szabó Mihály háza mellett.[579]

---

[577] „*Auch sullen dy maister pegken alletzeit pfenbert vnd auch helbert semel pachen auf den margkt. ... Auch sullen dy maister pegken vnd muttel pegken das mit grossem vleiss also pestellen, das sy altzeit prot genueg haben zu geben, auf den margkt zuuerkauffen, das ist gemain prot vnd auch semel, als oben geschriben stet, vnd nemlich das zu grossen feirtagen vnd souil frömbds volks Zu der Stat kumbt, prots nicht geprech, pey solicherr puess, als der richterr vnd derr rat von der stat dar auf setzen werden.*" (*Ofner Stadtrecht* 145. sz.)
„*Dy müttelpegken süllen gemain prot vnd nicht semel pachen, pey derr pues, als oben geschriben stet, vnd süllen das fayl haben auf schregen vnd nicht auf der erden.*" (*Ofner Stadtrecht* 146. sz.)
„*Dy wechtlerr pegken süllen für allen dingen gerecht wol gepachen prot zu margk pringen vnd sullen das fail haben auf der erden vnd nicht auf schregen, pey der puess, dy derr richter vnd Rat dar auf setzen werdenn.*" (*Ofner Stadtrecht* 147. sz.)

[578] *Ofner Stadtrecht* 104. sz.

[579] 1510k: „*Michael Zabo penes Nicolaum Malosas... in Tykzer*" (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL. Df 200608)

[1403–1439]: *Jtem Der Wiltpreterr sullen sein Zwen oderr drey auf das maist an der zal, vnd sullen sten hinden an den fleisch pengken, hert an der maür, gegen dem egk...* (*Ofner Stadtrecht* 154. sz.); *Dy Wiltpreterr, dy süllen sten fest an der maurr, hinden an den fleisch pengken...* (*Ofner Stadtrecht* 108. sz.)

A két, vagy három vadvágó a mészárszékek mögött, szorosan a falnál ült a sarokházzal szemben. A budai iparosok közül egyedül a német mészárosok céhének céhkönyve maradt ránk, ebből tudható, hogy a céhtagok kb. 40 mészárszék után fizettek a céhnek. A céhmester kötelessége volt ellenőrizni, hogy mindennap elegendő és friss hús legyen a székekben. A mészáros mesterek egyébként a Duna partján laktak, ahol a céh háza és a vágóhíd is volt.[580] (*Ld. Váralja – Utcák, terek*) Fentebb találkoztunk már a mészárszékek egyetlen oklevéles említésével, amely szerint a patikáktól nyugatra helyezkedtek el. (1475. V.14.)

[1403–1439]: *Jtem dy fragnerin, dy man nennt dy kreüterin, der süllen sein an derr zal sechs, Zwaytayl deütsch vnd das drittail vngerisch. Ir sitz sol sein hinten an den fleischpengken, hart an der maur, an zu hebenn an den wiltpreteren vnd für pass hin auf hintz zu der alten kuchen...* (*Ofner Stadtrecht* 154. sz.)

A hat káposztás kofa szintén a mészárszékek mögött, szorosan a falnál ült, a vadvágóktól felfelé egészen a régi konyháig. Feltehetően ez a hely azonos a Jogkönyvben leírt Káposztapiaccal, *„Krautmarkt"*-tal, ahol a kivégzéseket kellett tartani.[581] Érdemes számbavenni néhány kivégzésre vonatkozó adatot. Az 1388-ban Zsigmond király által lefejeztetett Hédervári Kont és társainak vesztőhelyét a krónikák a Szt. György utcában nevezték meg.[582] Hunyadi László kivégzése kapcsán 1457-ben a város szokásos vesztőhelyét újból a Szt. György utcában említik.[583] 1531-ben egy másik rendhagyó kivégzés, az Ártándiak lefejezése után a testeket a Szt. György templom mellett tették közszemlére.[584] A vesztőhelyhez közel állt feltehetően a városi pellengér is, amelyet a tanácsháza előtt helyeztek el. A pellengér helyét pontosan ismerjük az 1541-es eseményekből, mivel a budai tanács által a Boldogasszony templom temetőjének kis ajtóján beeresztett németek a pellengérig és a tanácsházig tudtak behatolni míg fel nem fedezték őket.[585]

A város konyháját a dézsmajegyzékek is említik.[586] A heti piac leírásából úgy tűnik, hogy a mészárszékek felső végén helyezték el. (*Ld. Városi konyha*)

---

[580] *„Dy Maister fleischagkerr süllen ir fiech anderswo slahen nicht, dan auf der gemain schlachprugken pey der Tonaw..."* (*Ofner Stadtrecht* 105. sz.)
„Der fleischagkerr zechmaisterr süllen mit grossem vleiss pestellen, das man altag, so sich das gepürt, ein genüegsam fleisch in den fleischpengken Vail sol haben, da dy armen menig nit kumer mues leiden von fleisch wegen." (*Ofner Stadtrecht* 106. sz.)

[581] *„Man sal ym dy hand lossenn ap schlaen auff dem chrawt marckt."* (*Ofner Stadtrecht* 252. sz.)
„Man schlecht ym ap seyn haupt auff dem kraut margkt." (*Ofner Stadtrecht* 258. sz.)
„...Alß das man yn slechticlich auf dem kraut marckt köpft." (*Ofner Stadtrecht* 260. sz.)
„...Dorumme sol man ym daß haupt ap slagen auff dem kraut margkt." (*Ofner Stadtrecht* 279. sz.)

[582] [1388]: *„Quapropter sui furoris ductus vehementia illos in ipsa civitate Budensi in platea sancti Georgii martyris fecit decollari"* (Thuróczy 1985. 212.)

[583] [1457]: *„Dici enim potest, quod, si popularis Hungarice gentis tumultus per crebras preconicas proclamationes perque horrendarum incussiones minarum sedatus non fuisset, sique ipse comes Ladislaus congrua diei in hora ad plateam sancti Georgii, ubi quondam triginta duo milites decollati extitere, suo pro exterminio eductus fuisset, ipsa plebee conditionis manus illum sue de dispendio vite eripuisset."* (Thuróczy 1985. 279.)

[584] [1531]: *„Et extra portaverant in civitatem iuxta sacellum Divi Georgii martiris, et tota die ibi jacuerunt sub nigro linteamine ad mirandum populorum"* (Szerémi 1857. 321.)

[585] [1541]: *„Az budai kis biró, Palczan Péter, az Bódogasszon-cemiteriomon, szent Mihály felöl az kis kaput felnyittatá, és az német hadot beereszté, és piacig be Budában vivé szintin az perlengérig és tanácsházáig..."* (*Memoria* 1981. 55.)

[586] 1510k: *„Matthias Zabo penes coquinam civitatis... Matthias Zabo in domo carnificum... Sebastianus Caplar in domo coquina civitatis... Petrus Worga penes coquinam civitatis"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[1403–1439]: *Item der saltzerin sol sein newn, zwaitail deütsch vnd der drittail vngeren. Ir sitz sol sein an dem offen waren weg, an zu heben pey den Wiltpreteren, gegen den hüeneren vberr, für pass hin ab gen herren Rigo haus, also das sy den offenwaren weg da mit nicht pekumeren...* (*Ofner Stadrecht* 154. sz.)

Végül a kilenc sóárus a nyílt utcán ült, felülről kezdve a vadvágóktól, ahol a baromfiárusokkal szemben helyezkedtek el, lefelé egészen Rigo Rechperger házáig. Ezt a házat pedig már a patikák között is megnevezték a zöldséges kofáknál, ezért feltehetően a zöldséges kofák is velük párhuzamosan ültek a piacon.

Ezekután kísérletet teszünk a német hetipiac rekonstrukciójára, ám mindenekelőtt hangsúlyoznunk kell, hogy a források rendkívül szűkös volta miatt valójában csupán rekonstrukciós kísérletről beszélhetünk, amely újabb adatok megismerése után tökéletlenné, és meghaladottá válhat. Mégis jelen ismereteink alapján szeretnénk összeállítani egy képet.

Azzal kezdenénk, ami viszonylag biztosnak mondható. A kofák közül a gyümölcsárusokról, zöldségesekről és sajtárusokról tudjuk, hogy egy vonalban ültek a patikák előtt végig, azok egyik saroképületétől a másikig. Az északi sarok-apotéka a Boldogasszony plébániatemplommal szemben emelkedett, a déli pedig a Zsemlyeszékeknél. Másrész biztos az is, hogy a káposztás kofák, a vadvágók, valamint a sóárusok szintén egy vonalban ültek részben a nyílt úton, részben a mészárszékek hátsó fala mögött. Északról a városi konyhától vezetett ez a sor, délre a patikák közt megemlített Rigo Rechperger házáig. Továbbá tudjuk még azt is, hogy a kofák harmadik sorát a baromfiárusok képezték, akik a középső sort alkotó káposztás-vadvágó-sóárus kofákkal szemben álltak, de a gyümölcsös-zöldséges-sajtos kofákkal ellentétes oldalon. A baromfiárusok szintén a mészárszékek háta mögül indultak, és lefelé már a nyílt úton állítak; és ami a legfontosabb, hátuk mögött találjuk a kalmárüzleteket. Tehát a hetipiac szélső peremét a kalmárüzletek és a patikák házsorai jelölik ki, a közöttük lévő térségen rendezték el a kofák árusításának rendjét, továbbá itt a két házsor között kellett állnia a mészárszékek sorának is.

Nehezebb meghatározni az irányokat. A leírásban szereplő fent és lent meghatározása biztos, a fent északkal, a lent déllel azonosítható, ahogy ez az okleveles forrásokból számtalan esetben ismert. Magából a leírásból azonban nem derül ki, hogy a patikák, illetve velük szemben a kalmárüzletek melyik oldalon emelkedtek. Sajnos az ismert okleveles források sem teljesen egyértelműek ennek a meghatározásához. 1397-ben egy Patikáros soron álló házat a Tanácsházzal szemben lévőnek mondtak. (1397. V. 24. – VI. 28.) Másrészt a már ismertetett 1475-ös oklevél szerint a mészárszékek a Patikáros sorban álló háztól nyugatra helyezkedtek el. (1475. V. 14.) Ez arra indítana, hogy a Patikáros sort a mai Tárnok utca keleti házsorában keressük. Az északi sarokapotéka a Boldogasszony templommal szemben így jól értelmezhetővé válik. Nem így a Patikáros sor déli széle, amely mellet a Zsemlyeszék volt, hiszen a Zsemlye apotékát a Szt. György piac keleti házsorában (azaz a mai Tárnok utca keleti oldalának elején) álló házzal ferdén szembenállónak mondták 1528-ban. (1528. IV. 23.) Ráadásul a déli sarokapotékával még keletről is megjelöltek egy szemben lakó szomszédot. Minden különössége ellenére azonban a mai Tárnok utca keleti oldalán ismert, mélységben is megosztott telkek és épületek között akár még ez az elrendezés is lehetséges (a Hauÿ-féle felmérés 315–321 telkeinek területén).

Ha a Patikáros sor a mai Tárnok utca keleti házsorával egyezett, akkor a kalmárüzletek természetesen a nyugati házsort foglalták el, és az itt található kiszélesedő térségen bonyolódott le a hetipiac forgalma. Ebben az esetben a mészárszékek a térség közepén álltak és feltehetően azonosak a Hauÿ-féle térképen itt jelölt kisméretű háztömbbel.

Másik lehetőség szerint a Patikáros sort a Tárnok utca nyugati sorába helyezhetjük. Ebben az esetben viszont nehéz mit kezdeni az északi sarokapotékával, hiszen az meglehetősen messze állt a Boldogasszony-templomtól ahhoz, hogy avval szemben állónak nevezzék, hiszen köztük egy házsor is emelkedett. A déli sarokapotéka mellett elég elfogadható helyre kerülnének a Zsemlyeszékek, ám a mészárszékek a patikáktól csak nyugatra lehetnek, és ezért már csak az Úri utca keleti házsorában kereshetnénk őket. Ebben az esetben viszont nehéz mit kezdeni a mészárszékek mögött kifejezéssel, hiszen

ebben a középső háztömbben nem lehet a mészárszékek mögött szabad területet találni. A kalmárboltok így átkerülnének ráadásul az Uri utca nyugati oldalára.

A két lehetőség közül az első rejti a kevesebb ellentmondást, és ezért jelen ismereteink alapján ezt tartom a valószínűbbnek. Biztosan finomítható, vagy megváltoztatható lesz azonban a kép újabb adatok megismerése által.

[1403–1439]: *Dy vischer sullen mit iren frischen vischen am Vischmargk nach ein ander sten, Vnd kain toterr Visch sol zwischen yn gehabt noch verkauft werden, sunder pey den vischwëgen.* (*Ofner Stadtrecht* 110. sz.)

A Jogkönyv külön ír a halpiacról, a *„Fischmarkt"*-ról. Korabeli magyar elnevezése Elevenhalszer, vagy Eleven hal utcája volt. (*Ld. Várnegyed – Utcák, terek*) A Jogkönyv előírása szerint ugyanis a halászoknak kizárólag élő halat lehetett itt árusítani.[587] Néhány oklevéles adat segíti az Elevenhalszer helyszínének meghatározását.

1511-ben utcai fegyveres támadás helyszíne volt az Elevenhal utcája, a „város szabad háza előtt", vagyis feltehetően a tanácsház előtt. A sértettek a Mindszent utcából tartottak ismeretlen szállásuk felé, amikor a hatalmaskodók rájuk rontottak. (1511. XII. 4.) Fontos az azonosítás számára Königsfelder, másnéven Farkas Miklós háza is. 1497-ben a Boldogasszony templom Krisztus teste oltárának évente 2 forint bért fizető házát, vagyis tornyát egy kölcsön ügylet fejében bérfizetési kötelezettséggel zálogosította el az esztergomi Szt. András kápolnánál. (1497. IX. 14.) A ház helyéül ekkor a Mindszent utca keleti házsorát nevezték meg, északi szomszédja Ottó borbély, akit feltehetően a dézsmajegyzékben a Nyírő utcában összeírt Ottó mesterrel azonosíthatunk.[588] Az 1510 körül készült dézsmajegyzék Farkas Miklós özvegyének a lakóhelyét az Elevenhalszeren említette meg.[589] A Nyírő utca és az Elevenhalszer egybecsésére Borbély János háza a másik példa. 1529-ben János király eladományozta Borbély János Halszeren épült házát magszakadás és hűtlenség miatt Somogyi Ferenc királyi palotásnak. (1529. IX. 14.) A dézsmajegyzékek is megemlékeztek azonban János borbélyról, aki a Nyírő utcában lakott, Ottó mester házában. Ottó mester, mint láttuk Königsfelder-Farkas északi szomszédja volt.

A fent elmondottakból az következik, hogy a Mindszent utca déli szakaszán, amely gyakran viselte a Nyírő utca nevet, kereshetjük a halpiac helyét. Mivel a tanácsházhoz közel lehetett, ezért a mai városalaprajzon az Uri utcának a Szentháromság utca előtt kissé kiszélesedő szakaszával azonosíthatjuk tehát az Elevenhalszer helyét.

2.5. SZT. GYÖRGY KÁPOLNÁTÓL A TANÁCSHÁZIG – KELETI OLDAL

Patikáros sor

A patika mai fogalmaink szatócsboltjának felel meg, vegyeskereskedés volt, amelyben kistételben a gyógyszertől a fűszerekig mindenfélét árusítottak. A Jogkönyv szabályozása szerint a patikárosok nem adhattak el semmiféle kalmár szövetet, vagy más olyan dolgot, amelyet öllel (mérőrúddal) mértek ki. Gyógyszert azonban még vasárnap és ünnepnapokon is szabad volt árulniuk szükség esetén.[590] A patiká-

[587] *„Dy vischer sullen mit iren frischen vischen am Vischmargk nach ein ander sten, Vnd kain toterr Visch sol zwischen yn gehabt noch verkauf werden, Sunder pey den vischwegen."* (*Ofner Stadtrecht* 110. sz.)

[588] 1505: *„Johannes barberius in domo Otth"* (MOL Dl 38658); 1510k: *„Johannes barberius in Nyrewcha... Ottmester wey"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[589] 1510k: *„Farkas Miklosne in Elewenhalzer"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[590] *„Dy Aputekärr süllen kainerlay kram gewant noch anderr ding, das mit der ellen sich gepurt aus zu messen, faylhaben noch turren verkaufen, sunder allain, was von alterr zu der aputeken gehört. ... Auch sullen sy des Suntags vnd anderr Feyrtäg mit offen laden nichts turren fayl haben vntz man Vesperr leütten wirt, sunderr ausgenomen ertzney krangken leüten zu yres leibs notturft, dy mügen sy altzeit wol aus geben pey tag vnd pey nacht."* (*Ofner Stadtrecht* 102. sz.)

rosok külön testületet képeztek, és üzleteik is egymás mellett sorakoztak, ez volt a Patikáros sor. A piaci rendtartás elemzése során arra a következtetésre jutottunk, hogy mai ismereteink szerint a patikák feltehetően a mai Tárnok utca keleti oldalán helyezkedtek el, körülbelül a Tárnok utca 9-től kezdődően észak felé egészen a plébániatemplom melletti, ma már nem létező épületekig.

A Patikáros sor legkorábbi említése a 14. század végéről származik. Az esztergomi káptalan vizitációs jegyzőkönyvében szerepel a Szt. Jeromos kápolna háza a Patikáros soron, amelyet Kesztölci Mihály olvasókanonok adományozott, és bére 9 forint. Rendkívül érdekes a helyszín megjelölése, mivel a tanácsházzal szemben lévőnek mondja a patikát. (1397. V. 24. - VI. 28.)

A Jogkönyv piaci szabályozásának elemzésénél találkozhattunk már az erre a házsorra helyezhető tulajdonosokkal, Miklós doktorral, Rigo Rechpergerrel, Paul Hasennel és Konrad Gündelweinnel. Közülük Paul Hasen esküdt volt,[591] míg Rechperger és Gündelwein bírók is.[592] Gündelwein patikájára további okleveles forrást is idézhetünk. 1462-ben a néhai Konrad Gündelwein örökségéről Mátyás király jelenlétében egyeztek meg választott bírák a tanács előtt. (1462. IX. 1.) Ekkor Kamarás Mátyás budai polgár és testvére, Borbála kapták meg a Patikáros soron lévő házát, amelynek szomszédai nemes lippai Cakó Lászlónak és a mészárosok konfraternitásának házai voltak. (*A német mészáros céh házaira ld. Váralja – Mészáros utca*)

A 15. század utolsó negyedétől kezdődően több oklevél is megemlékezik három szomszédos patikáról:

2.5.1. Miklós borbély fia Lénárt - / - Bajoni Lőrinc – Szabó Pál és a Kórosi Kis család (György patikáros) *„Patikáros utca, budai Tér, Zsemlyeszék környékén"*

A zsemlyeszékekkel északról szomszédos patika tulajdonosait a 15. század utolsó negyedétől ismerjük. A néhai Miklós borbély fia Lénártot először szomszédként nevezi meg egy oklevél. (1475. III. 3.) Hamarosan azonban újra felbukkan forrásainkban Lénárt, mint a néhai anconai Simone patikáros gyilkosa, akitől Mátyás király elkobozta házát, és utasította a várost, hogy Simone özvegyét, Dorothea-t, kiskorú fiát, Francesco-t és leányát, Agata-t iktassa be birtokába. A házat ekkor részletesen körülírták. Bornemissza Imre házával szemközt emelkedett, nyugatról a mészárszékekkel volt határos, délről a zsemlyeszékek, északról pedig Nagy Fülöp voltak szomszédai. (1475. V. 14.) Nem tudjuk azonban, hogy az özvegy és az árvák hozzájutottak-e valóban a házhoz, mert az iktatásnál György lenszövő Lénárt nevében ellentmondott. (1475. IX. 22.) Húsz év múlva szomszédként ezen a telken Bajoni Lőrinc deákot nevezték meg az oklevelek, (1495. VII. 15., 1495. VIII. 1., 1498. III. 9.) majd pedig Szabó Pál és Kis Mihály özvegye tűnnek fel. (1500. VI. 16., 1500. VI. 23.)

Bajoni Lőrinc, tordai származású deák, Szapolyai Imre familiárisaként alkincstartó volt 1459–1464 között, 1462-ben nemességet és Bajon birtokát szerezte meg, 1464-től szebeni pénzverő kamara ispán és harmincad ispán lett, később budai polgárként vezető szerepet vitt a város vezetésében 1474-ben és 1480-ban bírói tisztet viselt, 1483-ban pénzbíró volt.[593]

Újabb húsz év múlva Jeromosról, Kórosi Kis, másnéven Belcz Mihály fiáról hallunk, aki a házat öccsének, Bernátnak engedi át. (1523. IV. 28.)

Kórosi Belcz Jeromos, Mihály fia, Nyitra megyei nemes, kincstári tisztviselő.
Kórosi Belcz Bernát, Mihály fia, 1525-ben nyitrai alispán volt.[594]

A házban ekkor az oklevél szerint Patikáros György lakott, amely arra hívja fel figyelmünket, hogy a Patikáros sor épületeit nem feltétlenül ugyanazok birtokolták, mint akik használták. A kereskedők bérbe vették az értékes elárusítóhelyet, amelyet – mint példánk mutatja – tehetős és rangos polgárok tartottak birtokukban. György patikáros már korábban is felbukkan egyébként a forrásokban egy hatalmaskodási

[591] 1421 – *BTOE* III. 790. sz.; 1427 – *BTOE* III. 920. sz.; 1429 – *BTOE* III. 955. sz.

[592] Rigo Rechperger, esküdt: 1370 – MOL Dl 5865; 1404 – *BTOE* III. 382. sz.; bíró: Kubinyi 1971. 264.; 1411 – *BTOE* III. 564. sz.; 1412 – *BTOE* III. 607. sz. Gündelwein életrajzi adait ld. a Szt. György piac keleti oldalán.

[593] Kubinyi 1957. 28, 29, 34.

[594] Nagy 1860. 374.

ügyben. II. Lászlo király halálának napján – 1516. III. 17-én – ugyanis somlyai Bátori István familiárisaival a nyílt utcán kivont karddal támadt Bódi Boldizsárra, aki a fegyveresek elől György patikáros patikájába menekült, ahol a segédek bezárták az ajtókat. Végül Bátori nemesi jogainak súlyos csorbításával letartóztatta Bódit Perényi Imre nádor és a város bírája, Hans Harber segítségével. (1516. VIII. 18., 1516. XI. 3.) A hatalmaskodás kivizsgálására tanúkat hallgattak ki Pilis megye ítélőszéke és Buda városa előtt az üggyel megbízott királyi ember, Fülpesi Albert és Sándorházai Mihály budai kanonok. A tanúk személye is érdekes, vallomásaik is sok apró információt tartalmaznak. Szerepel tanúként Kórosi János királyi palotás, Kórosi Mihály fia. Tanú volt Hans Harber, a bíró is, akinek a háza nem messze esett György patikájától. (*Ld. Szt. György piac keleti oldal*) Továbbá Szabó Pált is meghallgatták, aki mint láttuk a patika egyik tulajdonosa lehetett. Szabó Pál egyébként szerepel a dézsmajegyzékekben is a Zsemlyeszék környékén megjelöléssel, vagyis nyilván a házban lakott.[595]

2.5.2. felhévízi Szentlélek ispotály – Nagy Fülöp – Iványi Sebestyén – esztergomi Szt. András kápolna (Iványi Sebestyén)
„Patikák között, Patikáros sor, Patikáros utca, Zsemlyeszék környékén""

Az észak felé következő patika tulajdonosai szintén a 15. század utolsó negyedétől kezdve ismertek. 1475-ben a felhévizi Szentlélek ispotály eladott egy patikák között álló házat az addigi bérlőknek, Nagy Fülöpnek és feleségének Orsolyának 260 forintért. A ház szomszédságában Miklós borbély fia Lénárt és Heinrich Diettimar laktak. Az éves bér azidáig 16 forint volt, amelyet eltöröltek, és a bérleti iratokat megsemmisítették. Ez esetben feltehető, hogy valójában egy hitelügylet záróaktusával állunk szemben. (1475. III. 3.) Fülöp halála után az özvegy és új férje, Iványi Sebestyén deák lekötötték ugyanezt a házat Pápai András esztergomi kanonoknál és az általa alapított esztergomi Szt. András kápolnánál 300 forintért, amely ügyletről mind a város, mind a budai káptalan oklevele fennmaradt. (1495. VII. 15., 1495. VIII. 1., 1498. III. 9.) Vállalták, hogy évente 15 forint bért fizetnek a ház után, és amennyiben három évig nem fizetnének, a ház a kápolna tulajdonába kerül. Az oklevél szavai szerint a ház a Patikáros soron, avagy utcában állt, szomszédai délről Bajoni Lőrinc deák, északról pedig Stephan és Hans Angeld kereskedők voltak. Öt év múlva további 300 forintot vett fel a káptalantól Iványi Sebestyén és újabb felesége, Erzsébet, mint mondják a ház rossz állapotának kijavítására. Ekkor már azt vállalták, hogy az újabb összeget két év alatt visszafizetik, vagy a tulajdon a kápolnára száll, és ők életük végéig ott lakhatnak évi 25 forint bérért, a kápolna rektora pedig lelkiüdvükért hetente két misét mondat. Szomszédjaik ekkor délről a néhai Kis Mihály özvegye, északról pedig Lorenz Ebenhauser voltak. (1500. VI. 16., 1500. VI. 23.) Utolsó ismert említésünk az 1510 körüli dézsmajegyzék, amelyben Sebestyén deák özvegyét a város terén, a Zsemlyeszék környékén jegyezték fel.[596]

2.5.3. Heinrich Diettimar – Stephan és Hans Angeld – Lorenz Ebenhauser

Az északról szomszédos patika tulajdonosai sajnos csak, mint szomszédok ismertek. 1475-ben Heinrich Diettimar nevét említették (1475. III. 3.), 1495-ben és 1498-ban Stephan és Hans Angeld kereskedőket (1495. VII. 15., 1495. VIII. 1., 1498. III. 9.), míg 1500-ban Lorenz Ebenhausert nevezték meg. (1500. VI. 16., 1500. VI. 23.) Kérdés, hogy ez a személy azonos-e az 1505-ös dézsmajegyzékben a Zsemlye utcában összeírt Pintér Lőrinccel, vagy az 1510 körül készült dézsmajegyzékbe a Zsemlyesütő utcában felvett Kőszegő Lőrinccel.[597]

---

[595] 1505: *„Paulus Zabo prope Semlyesek"* (MOL Dl 38568); 1510k: *„Paulus Zabo prope Semlyzek"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[596] 1510k: *„relicta Sebastiani litterati in teatro... relicta Sebastiani litterati prope Zemlyzek"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[597] 1505: *„Laurentius Pinter in platea Semlye"* (MOL Dl 38658); 1510k: *„Laurentius Khyzegev in platea Zemlysithew"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

Hans Angeld, nevének német változatát a dézsmajegyzékek őrizték meg.[598] Háza lehetett az Olasz utcában is, mivel az 1510 körül készült dézsmajegyzékben ottani lakóit jegyezték fel.[599]

16. SZÁZAD:

2.5.4. esztergomi Szt. István káptalan (király – Csiszár Lőrinc)

Ismerjük Várdai Ferenc kincstartó utasítását, amelyben elrendelte Esztergom és Pilis megye adószedőinek, hogy egy boltozott helyiség után, amelyet szövetek és a király egyéb javai tárolására bérelnek a káptalantól, fizessék ki az esedékes félévi bért, 7 forintot a megyék adójából. (1510. V. 25.) A káptalan boltját később Csiszár Lőrinc bérelte, aki az 1524. Szt. Mihály napján felvett fizetési jegyzék szerint 1 forintot fizetett, 1525-ben házbértartozása volt, illetve 1529 körül fél forintot és 22 dénárt fizetett egy bolt után. (1524. IX. 29., 1525. I. 16., 1529 körül). A boltot a káptalan bérházakról készült 1529 körüli jegyzéke Csiszár Lőrinc apotékájának nevezte. (1529 körül) Kérdés a patikák között állt-e?

A mohács utáni évekből ismert még három egymással szomszédos patika említése:

2.5.5. Dajka István

„tanácsházzal szemben"

Angelo királyi patikáros által 1538-ban vásárolt ház szomszédságában nevezték meg a néhai Dajka Istvánt. (1538. X. 13.) Ezzel a névvel az 1510 körül készült bortizedjegyzékben is találkozunk. János varga özvegyének lakhelyét Dajka István mellett a tanácsházzal szemben jegyezték fel.[600]

2.5.6. Mezerniczki János – Angelo patikáros

1538-ban Mezerniczki János királyi étekfogómester hűséges szolgálataiért a királytól kapott házát eladta néhai Péter patikáros fia Angelo királyi patikárosnak, aki azt halála esetén feleségére, Katalinra íratta. (1538. X. 13., 1538. X. 14.) Angelo apja, Péter patikáros egyébként mindkét dézsmajegyzékben fel van jegyezve, mint Mihály patikáros szomszédja.[601] Német volt, 1519-ben és 1520-ban a Krisztus Teste céh elöljárójaként fordul elő a forrásokban.[602] Mihály is szerepel a dézsmajegyzékekben, ő egyébként a város bírája is volt 1516-ban és 1518-ban, 1531-ben az esküdtek között találjuk.[603]

Az 1538-ban megvásárolt ház egyik szomszédjaként a néhai Dajka Istvánt, míg a másikként a néhai Bálint patikárost nevezték meg.

2.5.7. Bálint patikáros – Gál patikáros, István, Sebestyén, Lucia – Jaksity Márk – Kassai János

„a város terén"

Szomszédként először 1538-ban említették meg a néhai Bálint patikáros házát (1538. X. 13.), akiről egy 1539-ből származó feljegyzésben azt olvashatjuk, hogy a német párthoz csatlakozva hűtlenné vált. (1539. IX. 11.) Ez mindenesetre feltehetően tíz évvel korábban történt, és érdekes, hogy a ház tulajdonosaként még tíz év múlva is számon tartották. Bálint patikáros egyébként mind az 1505-ös,

---

[598] 1505: *„Hans Angel"* (MOL Dl 38658); 1510k: *„Hans Angel"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[599] 1510k: *„Iohannis Mynzenth in platea Olaz in domo Ioannis Angel ... Christophorus pellifex in platea Olaz in domo Iohannis Angel"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[600] 1510k: *„relicta Iohannis Worga ex opposito consistorii penes Stephanum Dayka"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[601] 1510k: *„Petrus appotekarius penes Michaelem paticarius"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[602] Kubinyi 1967. 286.

[603] Kubinyi 1967. 285; 1505: *„Michael paticarius"* (MOL Dl 38568); 1510k: *„Michael paticarius"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608); 1531. - Eger, Lyceumi könyvtár J. IV. 55. Istvánffy-féle stylonarium 20.

mind az 1510 körüli dézsmajegyzékben szerepel.[604] 1539-ben megtudjuk, hogy a néhai Bálint patikáros fiaitól, a néhai Gál patikárostól, Istvántól és Sebestyéntől, nemkülönben lányától, Lucától hűtlenség címén elvett házat János király nagylaki Jaksity Márknak adományozta. Ő azonban szintén elpártolt a királytól, ezért a ház visszaháramlott a koronára, és a király ekkor Kassai János királyi kamarásnak adományozta azt.

2.6. SZT. GYÖRGY KÁPOLNÁTÓL A TANÁCSHÁZIG – KÖZÉPSŐ HÁZTÖMB

A dézsmajegyzékekben a tanácsháza környékén írták össze Varga Lőrincet és Menyhért vargát, a tanácsházzal szemben Rác Jánost, Varga János özvegyét és Dajka Istvánt.[605]

A város távolsági kereskedelmét alapítása óta németek tartották kézben (mellettük az olaszok kisebb közösséget alkottak és kisebb szerepet játszottak). A Jogkönyv írása idején a német távolsági kereskedők két nagyobb csoporhoz tartoztak, a posztómetők és a kalmárok céheibe tömörültek.[606] Elemzésünk során arra a következtetésre jutottunk, hogy a német városrész egykori széles piacterének közepén helyezték el mind a posztómetők, mind a kalmárok üzleteit a Tanácsház és a Szt. György kápolna közötti területen. (*Ld. Várnegyed – Egyházak, Várnegyed – Tanácsháza*) A háztömb keleti oldalán voltak a kalmárok üzletei, míg a nyugati oldalon sorakoztak a posztómetők kamarái. Elhelyezésük és csoportosításuk szándékos szabályozás eredménye volt, amely céhes szervezetük jellegéből következett.

a. KELETI OLDAL – KALMÁRÜZLETEK / STEIN KRAMEN
Kalmár utca, Szerda, Tikszer / bei der stein Kramen

A kalmárok, mai szóhasználatunkban inkább kereskedők, boltjait németül „*kram*"-oknak nevezték, amely a latin „*instita*" kifejezésnek felel meg, magyar megfelelője viszont nincs. A bolt szó ugyanis még a mai olvasó számára is enyhén kötődik a boltozott helyiség fogalmához, a középkorban pedig kizárólag ezt jelentette. Talán az üzlet szót használhatjuk ma leginkább (bár ez a nyelvújítás eredménye), mert ez egyaránt utal a kereskedelmi tevékenységre és annak helyszínére is. A „*kramer*"-ek, vagyis kalmárok a távolsági kereskedelemben vettek részt, üzleteikben sokmindent árusítottak, amely között különös jelentősége volt a fűszereknek és a különféle szöveteknek (kivéve a posztót, hiszen azzal a posztómetők kereskedtek).[607] Budán külön céhbe tömörültek, és csak a céhtagoknak engedték meg az ilyen jellegű kereskedést. A „*kram*"-okat egymás mellé helyezték, és a kalmároknak kizárólag itt szabadott ellenőrzött kereskedelmi tevékenységet folytatni, otthonaikban ezt tiltották.[608] A Jogkönyv elemzése során találkoztunk már a „*bei den stein kremen*" kifejezéssel, és megkíséreltük meghatározni elhelyezkedésüket: jelen ismereteink szerint a Tárnok utca nyugati házsorán kereshetjük az egykori kalmárüzleteket. Előttük álltak a szerdán tartott

---

[604] 1505: „*Valentinus patikarius*" (MOL Dl 38568); 1510k: „*Valentinus patikarius ... Iohannes Thaoor penes Valentinum paticarium*" (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[605] 1505: „*Laurentius Varga prope Tanaczhaz ... Melchior sutor prope Tanaczhaz ... Iohannes Lanczelan prope Dayka*" (MOL Dl 38568); 1510k: „*Ioannes Racz in teatro ex opposito consistorii ... relicta Iohannis Worga ex opposito consistorii penes Stephanum Dayka*" (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[606] „*Richter Vnnd der rath der Tewtschen, Dar czw dye kaufleut, Cramer Vnnd gewant schnaider der stat zu Ofen*" (*Ofner Stadtrecht* 404. sz.)

[607] *Ofner Stadtrecht* 104. sz.

[608] „*Item Dy kaufleut mit sambt den krameren in iren gwelbn oderr kremen sullen sy haben margkt vnd sunst nyndert.*" (*Ofner Stadtrecht* 70. sz.) „*Dy Kramerr sullen nichtz anders handeln den rechte kramerey, vnd das zu krameren gehort, vnd das das ein gerechtes vnd nicht falsches guet sey. Auch süllen sy ir kramerey in der stat nindert anderswo, weder in yren heuseren noch in kain gewelben turren fail haben, noch mugen verkauffen, den allain vntter den kremen. Vnd do sy offenwarr mit des Rischters vnd der Ratherren laub sitzen vnd aus krämen.*" (*Ofner Stadtrecht* 104. sz.)

hetivásárok alkalmával a baromfiárusok, és innen ered a Tikszer és a Szerda elnevezés. Az alábbiakban néhány okleveles forrással egészítjük ki a Jogkönyv által nyújtott ismereteket.

2.6.1. Szt. Katalin konfraternitás

A Szt. Katalin konfraternitás házát 1475-ben, mint az Ernuszt János kicsi sarokházával délről, vagyis a Szt. György kápolna felől szomszédos épületet nevezték meg. (1475. VI. 26.) Bár nem mondja ki az oklevél, de szinte bizonyosan a Boldogasszony plébániaegyházban lévő Szt. Katalin konfraternitásról van szó, amely tulajdonképpen valamelyik céhhez tartozott.

2.6.2. Ernuszt János – Nicolaus Königsfelder (Farkas), Albert Kronacher
„Kalmár boltok között, Szerda"

1475-ben Ernuszt János szlavón bán 800 forintért eladott egy kicsi sarokházat Nicolaus Königsfeldernek és feleségének, Katherinának. (1475. VI. 26.) Ezt a házat *„inter institas"* említi az oklevél, ennek német megfelelője a Jogkönyvből ismert kifejezés: *„bei den kramen"*, vagyis a kalmár boltok között. A szomszéd ekkor a Szt. György kápolna felől, azaz délről a Szt. Katalin konfraternitás háza volt. Ezzel a házzal valamilyen módon északról szomszédos volt Königsfelder egy másik háza, másnéven tornya (ez sem lehetett túl nagy alapterületű tehát), amely a Mindszent utcára nézett a Halpiacnál. (1497. IX.14.)

A dézsmajegyzékek Farkas Miklós özvegyének lakóhelyét kétféleképpen nevezték meg. 1505-ben a Szerdának nevezett helyen, vagyis a hetipiacon írták össze, 1510 körül pedig az Elevenhalszeren.[609] Az első adat vonatkozhat erre a házra, hiszen a hetipiac a kalmárüzletek előtt terült el.

***

2.6.3. Wolfgang Freiberger – Bereczkfi Szakács Mihály
„Tikszer"

Wolfgang Freiberger posztómetőnek volt egy háza a Tikszeren, amelyet halála után János király hűtlenség címén elkobzott, és nemes Bereczkfi Szakács Mihálynak adományozott. (1532. VII. 20.) Szakács Mihály végrendeletében a házat fiára és leányára hagyta, haláluk esetén pedig feleségére. Megemlítették ekkor, hogy a ház bérlője évente 20 forintot köteles fizetni. (1536. III. 15.)

Freibergernek nem csak ez a háza volt, mivel egy 1531-ből származó adat szerint egykori házát akkor Cibak Imre váradi püspök lakta. Nyilvánvaló, hogy annak a háznak meglehetősen nagynak kellett lennie, hogy Cibak Imre rezidenciájául használhassa. (1531) Cibakot viszont 1534-ben ölték meg, tehát addig nyilván használója volt annak az épületnek, amely ezért nem lehetett azonos ezzel a János király által adományozott házzal.

Wolfgang Freiberger életrajzi adatait ld. a Nyírő utcában.

***

2.6.4. Nikolaus Ebendorfer, Szabó Mihály
„Tikszer"

Az 1510 körül készült dézsmajegyzék szerint Szabó Mihály a Tikszer utcában lakott Malosas Miklós háza mellett.[610] Malosas Miklós magyarosan írt neve Nikolaus Malmasierer kereskedőnek, aki szintén szerepel a dézsmajegyzékekben, de lakhelye nincs feltüntetve.[611]

---

[609] 1505: *„relicta Nicolai Farkas in Zerda"* (MOL Dl 38658); 1510k: *„Farkas Miklosne in Elewenhalzer"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[610] 1510k: *„Michael Zabo penes Nicolaum Malosas ... in Tykzer ... in platea Tikzer"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[611] 1505: *„Nicolaus Malosas"* (MOL Dl 38658); 1510k: *„Nicolaus Malosas"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

Nikolaus Ebendorfer, kereskedő, főleg itáliai árukkal foglalkozott, ismert Malmasicrer és Raiffal neve is, amelyek egy-egy itáliai borfajtától erednek (németesen: Malwazier, Rivoglier), bort a királyi udvarnak is szállított, 1475 és 1504 között folyamatosan kimutatható a tanácsban mint esküdt.[612]

Kérdés, hogy a Szabó Mihály név mögött, melyik német polgár neve lappang. 1505-ben Szabó Mihályt még a Nyírő utcában írták össze Pemflinger háza mellett, majd a lajstrom végén a Tikvásáron lakónak mondták. Ennek esetleg az is lehet magyarázata, hogy Szabó Mihály háza mindkét utcára kiterjedt, és ezért a két összeírásban kétféleképpen nevezték meg helyét. Hasonlót tapasztaltunk Königsfelder esetében is a fentiekben.

Az 1510 körül készült dézsmajegyzékben feljegyezték még Varga Mártont, aki a baromfipiacon lakott.[613]

KRITIKA

Fel kell hívnunk a figyelmet arra a több szerzőnél is felmerülő hibára, hogy a kalmárokat nem különítik el a nyíröktől, vagy a patikárosoktól. A pontos megkülönböztetésre Mályusz Elemér hívta fel a figyelmet.[614] Pataki Vidor például a posztómetőkkel, nyírőkkel azonosította a kalmárokat, ebből következően utcáikat is egynek vélte.

Pataki tévesen helyezte el a középső háztömbben a Francesco Bernardi bérleményére és a Simon bán fia János ingatlanára vonatkozó adatokat. Erre vezette a csak itt előforduló *platea Gallicalis* kifejezés, amelyet ő a Szentháromság utcával azonosított. Ez a megfejtés helytelen, hiszen a *platea Gallicalis* az Olasz utca érdekes névváltozatának tartható, és nem szükséges feltételeznünk egy külön Francia utca létét, amelyre egyébként semmilyen más adat nem utal.

Valószínűleg nem itt kell elképzelnünk a Vogelweider házat és szomszédait sem, amelyekre „a nem messze a tanácsháztól" kifejezés vonatkozik. Minthogy tulajdonosaik vezető német kereskedő polgárok voltak feltehető, hogy inkább a mai Úri utca nyugati házsorában, esetleg a Szentháromság utca északi házsorában kereshetjük ingatlanukat, vagyis valahol szemben a Tanácsházzal.

b. NYUGATI OLDAL – POSZTÓSÜZLETEK / GEWANDTLAUBEN
Nyírő utca, Szt. György utca, Hátsó utca, Halszer / unter den Gewandtlauben

A távolsági posztókereskedelem jelentette a középkor folyamán mindvégig a város német vezetőrétegének egyik legfontosabb foglalkozását és jövedelmének forrását. A posztómetők, vagy korabeli magyar nevükön a nyírők (németül: *„Kamerherr oder Gewandtschneider"*, latinul: *„pannicida"*) céhbe tömörülten folytatták kereskedelmi tevékenységüket. A Jogkönyv megszabta, hogy kizárólag posztót adhattak el, az egyéb szöveteket a kalmárok forgalmazták. Tilos volt otthonaikban árusítani, a kereskedést az erre a célra szolgáló kamarákban végezték.[615] Talán helyesebb, ha a mai nyelvnek inkább megfelelő üzlet szót használjuk elárusító helyiségeikre, hiszen a német *„kamer"*-nek és a latin *„camera"*-nak megfelelő magyar kamara szó ebben az értelemben ma már nem használatos.

A posztósüzletek sorának német elnevezését egy ritka, német nyelvű oklevél őrizte meg számunkra. Wolfgang Freiberger posztókereskedő, budai kisbíró 1514-ben három évre bérbe vett egy (posztó árusító)

---

[612] Kubinyi 1978. 49. j.

[613] 1510k: *„Martinus Worga ubi aves venduntur"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[614] Mályusz 1963. 160–161.

[615] *„Die kamerherren oderr gewant sneiderr süllen in kainerr kram gewandt oderr spetzerey habenn oder türren verkauffen, sunderr aller lay wullen gewant mügen sy verkauffen, gantz vnuersniten oder pey der ellen aus sneiden, Wie sy wellen."* (*Ofner Stadtrecht* 71. sz.)
„Dy purgerr oderr anderr kaufleüt, all zu Ofenn süllen kainer lay gewant in iren herbergen noch in iren heuseren auf den kauf versneiden pey der ellen..." (*Ofner Stadtrecht* 80. sz.)
„Dy kamer Hern ader gewant schneider sullen czwen auss yn geben, dye da schweren, Vnnd sy sullen kainerlay Cingewant feyl turren haben Nach kainerlay gestup..." (*Ofner Stadtrecht* 176. sz.)

boltot („*Schint Gwelb*") Leonhard Gallinzertől és feleségétől, Ursulától, Hans Pemfflinger özvegyétől évi 32 forintért, amelyet korábban Heinz Pevner bérelt. (1514. II. 25.) Gallinzer Hans Pemfflinger özvegyének második férje volt, aki Pemfflinger cégét is átvette. Az üzlet elhelyezkedésére az „*unter den Gewandlauben*" kifejezést olvashatjuk. A „*Laube*" fedett, árkádos folyosót, tornácot jelent, ahonnan nyíltak a posztóeladás szinterei a boltozott, üzlethelyiségek. Bécsben szintén ismert volt ez a kifejezés („*unter den Lauben, langen Gewandlauben, langen Tuchlauben, gewölbte Lauben, kurzen Tuchlauben*"), Pozsonyban is előfordult hasonló („*Tuchscherer Lauben*").[616] A kifejezés értelmét világosan a középkori üzletek, elárusítóhelyek ábrázolásaira tekintve érthetjük meg, amelyeken számos esetben látszik az utcára nyíló üzletablak és elárusítópult felett futó féltető. Feltehetően fából készült tornác haladt a boltablakok előtt az utcán a homlokzatok előtt végig, amely mára mind Bécsben, mind Budán elpusztult. Az Uri utca déli szakaszán, a keleti oldalon több középkori házon megfigyelhetők az üzletek elárusító ablakai, a felettük látható konzolcsonkok valószínűleg ezt a féltetőt tartották. (pl. Uri u. 13.)

Az üzlet boltozott helyiségben lehetett elhelyezve, a „*Schintgwelb*" egyértelműen olyan helyiséget jelent, amely boltozattal bírt. Ezt egyébként megerősíti egy később még idézendő oklevél, amelyben a posztó eladására szolgáló boltok soráról írtak. („*boltarum ubi panni vendi censuerint*" – 1440. VII. 27.) A német kifejezés előtagja véleményem szerint a posztókészítés utolsó munkafázisára, a nyírásra utal (ld. *schinden* = nyúzni). A *Schindgewölbe* olyan boltozott helyiséget jelölt, ahol a posztó nyírását végezték. Ugyaninnen árusították a nyírással már késszé tett posztót.[617] Buda leggazdagabb posztókereskedőit magyar környezetben általában a foglalkozásuk után „nyírőnek" nevezték meg a források. A posztósüzletek előtt húzódó utcát is általában Nyírő utcának hívták, a Posztómető utca kifejezés mindössze egyszer fordul elő forrásainkban. Ebből pedig arra kell következtetnünk, hogy a nyírást a posztósboltokban végezték, és a posztókereskedők egyben nyírók is voltak.

A posztósboltok pontos helyét az utcanév meghatározásán túl a 15. század első feléből származó adatokból ismerhetjük meg. 1427-ben a város tanácsa előtt Wolfgang Tirnauer 4 forintért vett bérbe a Boldogasszony plébániától egy házat és a hátulról hozzácsatlakozó kamarát (*camera*), amely posztó vágására (posztómetésre) szolgált („*cameram lapideam pro incidendis pannis aptam eidem domui a tergo imediate annexam*", az oklevél hátán olvasható: „*super domo et camera pannicidarum*"). A bér mutatja, hogy az épület nem lehetett túlságosan nagy. (1427. XII. 1.) Az oklevélben csupán a szomszédokat – Wolfgang Tirnauert és Konrad Mehlmeister esküdtet – nevezték meg, ám ez segítségünkre van további forrás illesztésére, és így a posztósbolt közelebbi meghatározására.

1440-ben ugyanis a hűtlenné vált Wolfgang budai polgár házát I. Ulászló király eladományozta a néhai gersei Pető fia János fiainak, Lászlónak és Petőnek. (1440. VII. 27.) Az oklevél részletes helymeghatározása kétségtelenné teszi, hogy ugyanazon Wolfgangról és az ő ugyanazon házáról volt szó. Északról a szomszédban Mehlmeister esküdt („*magistri Meel civis*") lakott, a ház a posztósboltok felső végén helyezkedett el („*in superiore fine boltarum ubi panni vendi censuerint*"). Megtudhatjuk továbbá az iratból azt is, hogy ez a helyszín a két Szt. György utca közötti háztömb területén feküdt. Csupán arról nem nyerünk felvilágosítást, hogy a háztömb melyik oldalán emelkedett az épület. Mivel a mai Uri utcának a Szentháromság utcától délre eső szakaszát Nyírő utcának, vagy Posztómető utcának is nevezték (*ld. Várnegyed – Utcák, terek*), ezért a posztósboltok a háztömb nyugati oldalán sorakoztak. A háztömb keleti oldalán egyébként is a hetipiac helyezkedett el, ahol a kalmárüzletek sorát mutattuk ki. (*Ld. a hetipiac elemzését*)

A posztósüzleteket, boltokat a források tanúsága szerint a háztól önállóan is bérbe adták, mint Freiberger bérleménye mutatta. A házak tulajdonosai nem estek minden esetben egybe a posztósüzletek használóival. Az alábbiakban még néhány erre a házsorra helyezhető ingatlant mutatunk be.

[616] Bécs – Perger 1967/69. 94–99; Neidhart-fresken um 1400. Die ältesten profanen Wandmalereien Wiens. Wien 1987. 32–33.
Pozsony–Ortvay 1905. 95.

[617] A posztókészítésre ld. Mályusz 1963. 153–187. Mályusz hangsúlyozta a nyírás nagy szakértelmet kívánó foglalkozását, valamint a nagytömegű félkész durva posztó kereskedelmét.

2.6.1. Farkas/Tirnauer László
„Hátsó utca, Német utca"

Farkas/Tirnauer László, posztókereskedő 1440-ben Erzsébet királynő pártján állt, ezért két házát I. Ulászló király elkobozta és nánai Kompolt Pál pohárnokmesternek adta. (1440. VII. 30.) Mindkettő a csak ebben az esetben ilyen módon nevezett „Német utcában" emelkedett, az egyik a keleti, a másik a nyugati oldalon. A két ház nem lehetett messze egymástól. Ugyanis Konrad Gündelwein örökösei 1462-ben felosztottak egy házat a Hátsó utcában a nyugati oldalon a néhai Farkas László házával szemben. (1462. IX. 1.) Azt viszont még az 1440-es oklevélből tudjuk, hogy Farkas nyugati oldalon álló házának északi szomszédja éppen Konrad Gündelwein volt. Vagyis az 1440-ben elkobzott házat később sikerült Farkasnak visszaszereznie. A keleti oldalon, vagyis a posztósüzletek oldalán lévő ház szomszédai ekkor északról Vilmos polgár felesége, délről pedig egy bizonyos Ádám pap voltak.

Farkas László életrajzi adatait ld. a Nyírő utca nyugati oldalán.

***

Három szomszédos ház következik az alábbiakban:

2.6.2. Nikolaus Königsfelder (Farkas), Albert Kronacher

1497-ben Nikolaus Königsfelder déli szomszédságában Königsfelder régi házát és Albert Kronachert említették meg. (1497. IX. 14.) Hasonlóan őket tüntették fel 1498-ban is a szomszédban. (1498. III. 9.) Königsfeldernek ismerjük egy kicsiny sarokházát, amelyet 1475-ben vásárolt és a kalmárüzletek között (vagyis a háztömb túlsó, keleti oldalán) emelkedett. (1475. VI. 26.) Talán ezt a házat kell sejtenünk az itt megemlített szomszédságban, talán egy harmadik tulajdont.

Albert Kronacher, elökelö budai polgárcsalád sarja, rokona, Herrmann 1475-ben esküdt volt és 1477-ben, mint a Boldogasszony plébánia gondnoka végrendelkezett, fia Ulrich tekintélyes bécsi polgár lett.[618]

2.6.3. Boldogasszony egyház Krisztus Teste oltára (Nikolaus Königsfelder/Farkas Miklós – esztergomi Szt. András kápolna)
„Mindszent utca"

1497-ben Nikolaus Königsfelder, másnéven Farkas Miklós a Boldogasszony egyház Krisztus Teste oltárának évente 2 forint bért fizető házát, vagyis tornyát 500 forint kölcsön fejében évi 25 forint bérfizetési kötelezettséggel elzálogosította Pápai András esztergomi kanonoknak. (1497. IX. 14.). A kanonok a jövedelmet az általa az esztergomi székesegyházban alapított Szt. András kápolna javadalmazására fordította. (1498. III. 9.) A ház helyéül mindkét oklevélben a Mindszent utca keleti házsorát nevezték meg, szemben Wolfgang Hintenaus házával. (*Ld. Szt. György kápolnától a Tanácsházig – nyugati oldal*). Wolfgang Hintenaus házának korábbi tulajdonosa Farkas László volt. Hintenaus-szal szemben Königsfelder/Farkas Miklós háza emelkedett, a Hintenaus-szal északról szomszédos Konrad Gündelwein-nel szemben pedig ugyancsak Farkas László. Ezért Farkas László és Königsfelder/Farkas Miklós vagy ugyanannak a keleti oldalon álló háznak voltak tulajdonosai, vagy szomszédok lehettek.) A déli szomszédságban Königsfelder régi házát, valamint Albert Kronacherét említették, északi szomszédja Ottó borbély volt.

2.6.4. Ottó borbély – János borbély, Benedek borbély Somogyi Ferenc
„Nyírő utca, Halszer"

Ottó borbélyt Nicolaus Königsfelder elzálogosított házának északi szomszédságában ismerhettük meg, akit feltehetően a dézsmajegyzékben a Nyírő utcában összeírt Ottó mesterrel azonosíthatunk. Mindkét dézsmajegyzékben összeírták ugyanis János borbélyt Ottó mester házában a Nyírő utcában. Ugyanitt

[618] Kubinyi 1967. 252–253.

lakott Benedek borbély is.[619] 1529-ben János király eladományozta Borbély János Halszeren épült házát magszakadás és hűtlenség folytán Somogyi Ferenc királyi palotásnak.[620] (1529. IX. 14.) Ottó mester talán egy generációval idősebb lehetett Jánosnál és Benedeknél. Bármennyire is magyar néven nevezte János király oklevele Borbély Jánost, mégis inkább német polgárra gondolhatunk személyében, hiszen 1529-ben a város német polgársága menekült el alkalmat kínálva a királynak házaik eladományozására. Ottó borbély neve pedig magáért beszél.

Endrédi Somogyi Ferenc 1524–1526 között somogyi alispán volt, Mária királyné a mohácsi csata után tatai és komáromi várnaggyá nevezte ki, de Szapolyai pártjára állt.[621]

KRITIKA

Miután sikerült Pataki Vidornak nagyjából helyesen felismernie a Nyírő utca fekvését, a posztósüzletek meghatározását már nem tudta elvégezni. Egyrészt nem ismerte a Freiberger üzletbérletéről szóló oklevelet. Másrészt tévesen használta fel a Tirnauer posztósüzletére vonatkozó adatokat, mivel indokolatlanul összevonta a nyugati házsorban szintén a Boldogasszony plébániának bért fizető ingatlannal. Így viszont értelmetlenné vált a „két Szt.György utca között" kifejezés. Mályusz Elemér úgy próbálta a helyrajzi kérdést feloldani, hogy a mai Úri utca és Tárnok utca közötti háztömb belsejében feltételezett egy észak-déli irányú rövid közt, amely a másik Szt. György utca lehetett volna.[622] Elképzelését az adott helyszínen erőltetettnek tartjuk, hiszen egy további köz számára a középső háztömbben aligha akadt volna megfelelő térség. Egyébként is teljesen ellentmondanak ennek az ötletnek az itt máig álló középkori épületek. A megoldás jóval egyszerűbben képzelendő el: a mai Tárnok utcára is felért ebben az esetben a Szt. György utca kifejezés, ahogy az Úri utcára is, a posztós üzlet a középső háztömb nyugati házsorában állt. Viszonylag ritkán előforduló elnevezés mindkét helyen, de a kápolna közelsége miatt teljesen indokolt és érthető.

Pataki ismerte az általunk bemutatott többi ingatlanra vonatkozó okleveleket is (Farkas László, Nikolaus Königsfelder, Ottó borbély, Albert Kronacher), ám ezt az egymással és még jónéhány nyugati oldalon állt ingatlannal összefüggő házcsoportot az Úri utcának a Szentháromság utcától északabbra eső szakaszán helyezte el. Elismerjük, hogy ezen adatok között igen sokszor fordul elő a Mindszent utca kifejezés, mégis véleményének ellentmondani látszanak a párhuzamosan használt Nyírő utca és Halszer megnevezések. A posztósboltok sorát ugyanis a Szentháromság utcától délre lehet helyhez kötni, nemkülönben az élőhal piacot, amely csak ezen a kiszélesedő térségen fér el, a Szentháromság utcától északra eső szűk utcában már nem.

[619] 1505: *„Iohannes barberius in domo Oth ... Benedictus barbier iure uxoris Otto mester"* (MOL Dl 38658); 1510k: *„Iohannes barberius in Nyrewcha ... Ottmester wey"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[620] Somogyi Ferenc 1525-ben királyi huszár volt. Ld. Fögel 1917. 62.

[621] Bessenyei 1993. 137.

[622] Mályusz 1963. 158–159.

2.7. SZT. GYÖRGY KÁPOLNÁTÓL A TANÁCSHÁZIG – NYUGATI OLDAL
Nyírő utca, Szt. György utca, Mindszent utca, Hátsó utca, Halszer

A középkori piactér nyugati házsorát a Szt. György kápolnától a tanácsházig terjedő szakaszon változatos utcanevekkel illették. A mai Uri utcának déli, a Szentháromság utcáig terjedő részére egyaránt használták a Szt. György utca és a Mindszent utca elnevezést, a két kápolna ugyanis éppen a házsor két végén emelkedett. A Nyírő utca (Posztómető utca), Hátsó utca és Német utca elnevezéseket viszont kizárólag erre az utcaszakaszra alkalmazták. A beszédes elnevezések egyben megelőlegezik a háztulajdonok vizsgálatából leszűrhető képet. Pusztán az utcanevek alapján ugyanis következtethetünk arra, hogy a piactérhez képest hátsó utcában elsősorban a városban vezető szerepet játszó német távolsági posztókereskedők laktak és kereskedtek. Az utca további neve a napi piac itteni helyszínére az Elevenhalszerre utal. (*Ld. a piaci rendtartás elemzését*)

14. SZÁZAD VÉGE – 15. SZÁZAD ELSŐ FELE
Legkorábbi fennmaradt adataink öt szomszédos háztulajdonra vonatkoznak.

2.7.1. Ulrich Weiss – Hinko – Hosszú Erhart

Kizárólag szomszédokként nevezték meg ennek a teleknek a tulajdonosait az örményesi pálosok házára vonatkozó oklevelekben. A 14. század végén néhai Ulrich Weiss szerepel több alkalommal. (1392. XI. 25., 1392. XI. 29., 1392. XII. 10.) 1424-ben a néhai Hynko neve tűnik fel ugyanezen a helyen. (1424. IX. 23.)

Hinkoról (Hynco, Hyko, Hico) tudjuk, hogy a város vezető polgárai közé tartozott, 1378-ban harmincadosnak nevezték és a tanács tagja volt. Fiát, Farkas Miklóst 1424-ben és 1427-ben esküdtnek, 1429-ben bírónak mondták.[623]

A század közepén Erhard Lang, más néven Hosszú Erhard neve szerepel az oklevelekben. (1444. XI. 30., 1446. IX. 28., 1447. IV. 2., 1447. VI. 9., 1447. XI. 29., 1451. VII. 20., 1452. VII. 28.)

2.7.2. Szencsei András fia Miklós – Kanizsai Miklós – örményesi pálosok (Hans Sieghart – Peter Panchel – Nikolaus Panchel) – Csapi András (?)
„Szt. György kápolna körül, Mindszent utca"

Szencsei András fia Miklós esküdt 1392-ben két házát, közte a most tárgyaltat eladta Kővágóörsi Miklós fia Kis György esztergomi várnagynak 1800 forintért, aki négy nap múlva ugyanezt a két házat elcserélte Kanizsai Miklóssal a Somogy megyei Bednek birtokra. (1392. XI. 25., 1392. XI. 29.)

Szencsei Miklós, András fia életrajzi adatait ld. Szt. György piac keleti oldalán.
Kővágóörsi („Kis") György életrajzi adatait ld. Szt. György piac keleti oldalán.
Kanizsai Miklós életrajzi adatait ld. Szt. György piac keleti oldalán.

Kanizsai Miklós tárnokmester a következő hónapban a házat két másik budai házzal együtt az általa alapított örményesi pálos kolostornak adományozta. (1392. XII. 10.) Mindhárom esetben a szomszédságban a néhai Ulrich Weisst és Michael Nadlert nevezték meg. György pálos általános perjel 1424-ben az örményesi kolostor házát bérbe adta Hans Sighartnak évi 20 forintért azzal a feltétellel, hogy a házat karban tartja, és ha leégne köteles helyreállítani. (1424. IX. 23.) Ulrich Weiss helyén ekkor már a néhai Hinko neve tűnt fel a szomszédban Nadler neve mellett. A ház bérbeadását továbbra sem közvetlenül a távoli Örményesről intézték, és ebből pereskedés keletkezett. 1444-ben Bálint örményesi pálos szerzetes a zalavári konvent előtt tiltakozott az ellen, hogy László pálos szerzetes beleegyezésük nélkül adta bérbe a kolostor házát

[623] KUBINYI 1971. 251.j. és Függelék. Hyko esküdt 1378-ban: Hamco tricesimator (MOL DI 6273). 1422-ben Buda város oklevelén a relatios jegyzetben olvashatjuk a Hico nevet: *„Ad relationem Hiconis"* (*BTOE* III. 811. sz.) Ugyanebben az oklevélben szerepel Nicolaus Hiconis szőlője. Ez esetben már fiáról, vagyis Farkas Miklósról lehetett szó, az 1427-ből fennmaradt relatios jegyzet szerint: *„Ad relationem Nicolai Hykonis Farkas dicti iurati"* (*BTOE* III. 915. sz.), 1429: *„Nicolaus Farkas"*, (*BTOE* III. 955. sz.)

Peter Panchel szabónak, volt bírónak mindössze évi 6 forintért.[624] (1444. XI. 30.) A későbbi peres iratokból az is kiderül, hogy a bér mérséklése mellett szerepelt az a kikötés is, hogy a ház tönkrement tetőzetét a bérlőnek ki kellett javítania. Az örményesiek, sőt patrónusuk, Kanizsai Tárnok János fia Imre sorozatosan tiltakoztak ezután mintegy tíz éven keresztül különböző hiteles helyek előtt a ház bérbeadása ellen. (1447. VI. 9., 1447. VI. 16., 1447. XI. 29., 1451. VII. 20., 1452. VII. 28.) Közben a város tanácsától kezdve különféle bírói fórumok előtt folyt a pereskedés, mivel Péter szabó nem fizette a bért. 1446-ból fennmaradt a város jelentése Hunyadi kormányzónak, amelyben elmondták, hogy előttük Imre örményesi vikárius beperelte Péter szabót a bérfizetés és a ház karbantartásának elmulasztása miatt. Péter avval védekezett, hogy az elhanyagolt épületből igen sok szemetet kellett kihordatnia a saját költségén, ezenkívül pedig zsindelyt, gerendát és szögeket vásárolt mintegy 200 forint értékben. A tanács két kiküldött esküdt útján megbizonyosodott afelől, hogy a vásárolt építőanyag csupán 26 forintot ér, majd úgy döntött, hogy a ház szálljon vissza a kolostorra, ám Péter a következő év Szt. György napjáig a házban maradhat méltányosságból, mivel a szemetet elhordatta. Péter nem fogadta el az ítéletet és a nádorhoz fellebbezett. (1446. IX. 28.) A per továbbfolyt a nádor, majd a kormányzó előtt, végül 1447-ben a tárnoki ítélőszék ülésén a peres felek bejelentették, hogy a város tanácsa előtt egyezséget kötöttek. Eszerint a házat bérbe adták Péternek azzal a feltétellel, hogy az épület elülső felén cseréppel, hátsó felén pedig zsindellyel kijavítja a tetőt, és a házat jó állapotban tartja. (1447. IV. 2.) Az egyezséget a pálosok részéről János és Antal szentlőrinci szerzetesek kötötték, feltehetően az örményesi szerzetesek beleegyezése nélkül, mivel hamarosan mind az örményesi rendház, mind patrónusuk, Kanizsai Tárnok János fia Imre tiltakoztak a ház bérbeadása ellen. (1447. VI. 9., 1447. XI. 29.) Újabb megegyezés 1451 körül születhetett. A város tanácsának 1454-ben kelt okleveléből ugyanis megtudhatjuk, hogy 1453-ban az örményesiek bevádolták Peter Panchel fiát, Nikolaust, hogy három éve a háza után csupán 12 forintot fizet évente, pedig 16 forintot kellene fizetnie. (1454. I. 9.) Eszerint tehát az örményesieknek sikerült új megállapodást kicsikarniuk sorozatos tiltakozásukkal. Nikolaus egyébként azzal védekezett, hogy ő a hiányzó 4 forintot megfizette a Boldogasszony egyház Keresztelő Szt. János oltárának, akinek a pálosok tartoznak a ház után fizetni. A pálosok azonban oklevél bemutatásával igazolták, hogy nincs semmilyen kötelezettségük az oltárral szemben. A város úgy ítélt ezután, hogy a házat vissza kell adni a kolostornak, amellyel Nikolaus természetesen nem értett egyet, és a tárnokmesterhez fellebbezett. A tárnokmester azonban jóváhagyta a város ítéletét és kiküldte az altárnokmestert az örményesiek birtokbaiktatására. (1454. I. 30.) Nikolaus ekkor V. László királyhoz fordult panaszával azt állítva, hogy szegénységük miatt nem fizettek az utóbbi három évben 16 forint bért. A király kegyet gyakorolva megengedte, hogy ha Szt. Mihály napjáig megfizeti az elmaradt három év bérét, visszakaphatja a házat. (1454. V. 16.) Nem valószínű, hogy ez bekövetkezett, mert többet nem hallunk a házról. Feltehetően megváltak tőle az örményesi pálosok. 1459-ben két budai házukat is elcserélték Csapi Andrással Zala megyei birtokokra, a két ház közül az egyik a most ismertetett tulajdonuk lehetett. (1459.)

Csapi András, Tamás fia, Zala megyei nemes, éppen ebben az évben, 1459-ben tűnik fel a forrásokban, mint kancelláriai jegyző.[625] Kérdéses, hogy személye megegyezik-e azzal a Csapi Andrással, aki a Marcaliak familiárisa volt, 1441-ben kismartoni várnagyuk, 1444–55 között szentgyörgyi várnagy, eközben 1453–55 között zalai alispán.[626]

A pereskedés irataiban felváltva hol a Mindszent utcában, hol a Szt. György kápolna környékén állónak mondták a házat. A szomszédságban minden esetben Michael Nadlert és Hosszú Erhardot nevezték meg.

2.7.3. Nadler

A Nadlerek házát minden esetben szomszédként nevezték meg, leginkább az örményesi pálosok házára vonatkozó iratokban. (1392. XI. 25., 1392. XI. 29., 1392. XII. 10., 1415. VI. 25., 1424. IX. 23., 1444. XI. 30., 1446. IX. 28., 1447. VI. 9., 1447. XI. 29., 1451. VII. 20., 1452. VII. 28.)

[624] Peter Panchel életrajzi adatait ld. Szt. György piac keleti oldal

[625] Bónis 1971. 295, 302, 305.

[626] Engel 1996. II. 49.

Az idősebb Michael Nadler a város régi vezetőrétegéből származott (rokonságban állt a Tylmannfiakkal és a Wulvingokkal), ő maga a 14. század végén legalább tizenkét évig kimutatható a tanácsban. Fia, az ifjabb Michael Nadler a királyi udvarban is szolgálatot vállalt, kiterjedt pénzügyleteket folytatott, emellett legkevesebb hatszor volt bíró is.[627]

2.7.4. Boldogasszony plébánia (Jakob Fuhrmann – Örmény Márton)
„dekaczhaza"

1415-ben a város tanácsa előtt Jakob Fuhrmann eladta a Boldogasszony plébániától évi 24 forintért bérelt házát Örmény Mártonnak 600 forintért. (1415. VI. 25.) Az oklevél hátára Örmény Márton olasz nyelven jegyezte fel az irat tartalmát, benne a ház magyar nevét is: „dekaczhaza". A szomszédságban Michael Nadlert és Miklós erszénygyártót jegyezték fel.

Örmény Márton neve alapján lehet, hogy örmény származású, ő maga azonban inkább a budai olaszok közé sorolható. Fennmaradt olasz nyelvű levelei utalnak erre, 1416-ban Onofrio Bardi megbízásából Kassa város adóját szedte be.[628] Távolsági kereskedelmet is folytatott, 1416-ban rézedények szállítására kapott Zsigmond királytól vámmentességet.[629]

2.7.5. Miklós erszénygyártó

1415-ben Örmény Márton házának szomszédságában említették meg Miklós erszénygyártót. (1415. VI. 25.)

15. SZÁZAD MÁSODIK FELE - 16. SZÁZAD ELSŐ FELE

Az alábbi öt ház feltehetően a mai Uri utca elején, vagyis déli végén helyezkedett el az eredeti elnevezések szerint. Feltehetően a nyugati oldalon állnak, erre utal a dézsmajegyzék kifejezése: a „Szt. György kápolna előtt".

2.7.6. pécsi Szentháromság kápolna

Karai Szabó házától északra a pécsi székesegyház oldalához épített Szentháromság kápolna háza állt. (1514. VI. 11.) Herendi Miklós a pécsi Keresztelő Szt. János káptalan prépostja 1511-ben a Szt. György utcában lakott. (1511. VIII. 16.) Kérdés, hogy a kápolna házában-e, vagy másutt.

2.7.7. Karai Szabó Benedek – budai domonkos kolostor
„Szt. György utca, Szt. György kápolna előtt"

Erhard Mulner házának északi szomszédságában nevezték meg Karai Szabó Benedeket, másnéven Kisbencét 1503-ban, aki budai esküdt volt. (1503. VI. 12.) A dézsmajegyzékek szerint Szabó Benedek háza a Szt. György kápolna előtt állt.[630] Ebből a kifejezésből alkalmasint a Szt. György piac nyugati házsorára gondolhatunk. A házat a Szt. György utcában állónak mondják 1514-ben is, amikor Karai Szabó a domonkos kolostor Szűz Mária oltáránál misét alapított saját lelkiüdvösségére, és erre az alapra hagyományozta a ház egyik felét évente fizetendő 12 forintos járandóság formájában. (1514. VI. 11.) Ekkor szomszédai délről Erhard Mulner, nyugatról (feltehetően északot kell értenünk rajta) a pécsi Szentháromság kápolna házai voltak. Egy kései adat szerint a néhai Szabó Benedek házát I. Ferdinánd Leopold Jordan bécsi orvosnak adományozta 1535-ben. Persze ez az adományozás ebben az időben meglehetősen fiktív lehetett. A házat ekkor Valentin Swnthayner házának környékén határozták meg. (1535. V. 17.) Az 1505-ös dézsmajegyzék szerint a ház lakója volt Tamás szűcs.[631]

[627] Kubinyi 1971. 230. 246-247.
[628] *BTOE* III. 697. sz.
[629] *BTOE* III. 459. sz.
[630] 1505: *„Benedictus Zabo"* (MOL Dl 38658); 1510k: *„Benedictus Karay Zabo ante sanctum Georgium"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)
[631] 1505: *„Thomas pellifex in domo Zabo Bencze"* (MOL Dl 38658)

2.7.8. Lukács zágrábi püspök – Erhard Mulner

„Mindszent utca, Szt. György kápolna környékén, Hátsó utca"

Lukács zágrábi püspök, volt kincstartó egy 1503-ban kelt oklevélben elmondja, hogy évekkel azelőtt a Hátsó utcában álló házát átadta testvérének, Zsófiának és az ő férjének, Erhard Mulner budai esküdtnek, mivel ők saját költségükön helyreállították és felújították. A püspök szerint azt a feltételt is kikötötte, hogy a ház tulajdonjoga élete végéig megmarad, és addig Mulnerék nem adhatják el. (1503. VI. 12.) Később mégis kénytelen volt tiltakozni az ellen, hogy Mulner a szerinte 1000 forintot érő házat elidegenítette. (1504. V. 29.) Ekkor a Mindszent utcában, a Szt. György kápolna környékén emelkedőnek mondták az épületet, szomszédai Karai Szabó Benedek és a lövöldi karthauziak voltak. Néhány évvel később a püspök a ház felét (avagy harmadát ?) eladományozta testvére, Zsófia leányának, Katalinnak, bár ez még ekkor is elzálogosítva lehetett. A püspök 1000 forintot hagyott végrendeletében a kiváltásra. A ház leírása ekkor megegyezett a korábban használt leírással. (1510. III. 12., 1510. VI. 15.) Kérdés, hogy érvényt tudott-e szerezni akaratának, mivel 1511-ben újból át kellett iratnia korábbi tiltakozó levelét. (1511. VI. 23.)

Erhard Mulner, nürnbergi származású budai polgár, kereskedő, 1489-ben egy sziléziai érdekeltségű kereskedelmi társaság fejeként tűnik fel a forrásokban, 1500–1501 között a Fuggerek faktoraként végzett pénzátutalásokat, 1503-ban esküdt, 1516-ban a Krisztus Teste céh elöljárója volt, Szegedi Lukács püspök, kincstartó húgát, Zsófiát vette feleségül.[632]

Lukács zágrábi püspök, szegedi származású deák, kancelláriai szolgálatban kezdte pályáját, 1481-ben városi adót szedett, 1484-ben sóhivatalnok volt Erdélyben, 1492–1494 között kincstartó lett, 1502-ben királyi személynök, boszniai, csanádi, majd zágrábi püspök.[633]

2.7.9. Lövöldi karthauzi kolostor

A lövöldi karthauzi kolostor házát Erhard Mulner és Lukács zágrábi püspök házának szomszédságában jegyezték fel, a többi szomszéd ismeretében attól feltehetően délre emelkedett. (1503. VI. 12., 1504. V. 29.) A kolostor házában az 1505-ös dézsmajegyzék szerint Szász Tamás özvegye és Kalmár István laktak. Ez utóbbi feltehetően azonos a jegyzékbe másik szőlődülőben felvett István deákkal, akit szintén ebben a házban írtak össze.[634] A lövöldi karthauziak másik házára a Boldogasszony egyház és a domonkos kolostor közötti köznél maradt fenn adat. (*Ld. Boldogasszony plébánia és a domonkos kolostor között*)

2.7.10. Mátyás királyi szabó

„Szt. György piac, a hajlatban"

Mátyás király 1473-ban Kunz pozsonyi molnár leányának, Barbarának, a néhai Mátyás királyi szabó jegyesének adományozta az elhunyt házát a Szt. György kápolnával szemben a hajlatban. (1473. I. 30.)

***

A következő öt szomszédos házat a házsor középső részére helyezhetjük:

2.7.11. laki Túz János – Túz Osvát

„Mindszent utca"

1469-től folyamatosan megnevezték az esztergomi Szt. Margit oltár házának szomszédaként laki Túz János szlavón bánt, majd tárnokmestert. (1469. III. 24., 1477. II. 14., 1480. V. 15., 1482. V. 18., 1491. XI. 7.)

---

[632] Kubinyi 1967. 256.

[633] Kubinyi 1957. 31.

[634] 1505: *„relicta Thome Zaz in domo Livediensium... Stephanus Kalmar in domo de Lywed... Stephanus litteratus in domo Cartusiensium"* (MOL Dl 38658)

Laki Túz János, Péter fia, 1453-ban Hunyadi familiárisként horvát vicebán, 1456-ban trencséni alispán és várnagy volt, majd 1458–1459 között kincstartó, és ezután is évekig adott elő pénzügyigazgatási kérdéseket a királyi tanácsban. 1465–1466 között és 1468–1470 között ajtónállómester, 1466-ban bosnyák bán, 1466–1470 között horvát-dalmát-szlavón bán, részt vett 1470-ben a Vitéz János féle összeesküvésben és elmozdították tiszteiről, később azonban újra méltóságot viselt, 1478–1481 között tárnokmester volt, 1481-ben a szlavóniai közgyülésen levelesítették, majd a király Velencébe számüzte.[635]

Túz Osvát zágrábi püspök, kincstartó a végrendeletéhez csatolt cédulán egy szintén Mindszent utcai házat hagyott János gyermekeire, Alfonzra és Zsófiára. (1499. IV. 15., 1499. V. 12.) Ebben a házban lakott budai tartózkodása alatt, és vásároltnak mondja nyilván azért, hogy hangsúlyozza, nem a püspökség házáról van szó. (Az egyébként a Szombatpiacon volt, ld. ott.) Bizonyítani nem tudjuk, de nagyon valószínü, hogy a Túzok közös házáról van szó. Túz Alfonz zágrábi és glogovnicai prépost hamarosan szintén meghalt, végrendeletében fél házrészét a zágrábi káptalanra hagyta. (1500. IV. 5.)

Túz Osvát 1466-tól haláláig zágrábi püspök volt, ő koronázta királlyá II. Ulászlót, 1490–1492 között a király első kincstartója lett, elhunyt 1499-ben.[636]

2.7.12. Erhard Kramer · Pálóci György – esztergomi Szt. Margit oltár (Kunz Hafner – fríziai Balduin – Hans Pemfflinger – Nagylucsei Orbán)
„Mindszent utca"

Pálóci György esztergomi érsek végrendeletében lelkiüdvéért az esztergomi Szt. Margit oltár misealapítványára hagyott egy házat a Mindszent utcában, amelyet korábban Erhard Kramertől 2000 forintért vásárolt. A ház bérleti díja 24 forint volt, első ismert bérlője Kunz Hafner (*collector hospitum*, adószedő ?), magyarosan Fazekas Konrád, akit 1462-ben szomszédként említettek meg. (1462. IX. 1.).

Erhard Kramer, 1429-ben esküdt volt, nevéből ítélve foglalkozása kalmár (*institor*) lehetett.[637]
Pálóci György, Péter fia, 1401–1419 között szepesi prépost volt, miközben 1409–1412 között a bécsi egyetemen tanult, majd Zsigmond királyt kísérte Konstanzba, ezután 1419–1423 között erdélyi püspök, végül 1423–1439 között esztergomi érsek, ezalatt 1438–1439 között főkancellár, elhunyt 1439-ben.[638]

Hat évnyi elmaradt bértartozás után a házbérlet visszaszállt a káptalanra. Ekkor, 1469-ben fríziai Balduin orvosnak és feleségének, Margitnak, a néhai budai Puskán Mihály özvegyének adták olyan feltételekkel, hogy 300 forintot fizetnek, a házat pedig három év alatt rendbe hozzák, és az oltár rektorának (Turoni Mihály milkói püspök, esztergomi helynöknek) megfelelő szállást biztosítanak. A ház szomszédságában ekkor laki Túz János szlavón bán és Pankraz Schwager budai polgár laktak. (1469. III. 24.) A következő bérlök Hans Pemfflinger gazdag kereskedő és felesége, Barbara lettek nyolc év eltelte után 1477-ben azonos bérért. A szomszédok ekkor laki Túz János szlavón bán és Ulrich Oberndorfer voltak. A házhoz szőlő is tartozott a Kegler hegyen, amely Kunz Hafnertől szállt a káptalanra tartozása fejében. (1477. II. 14., 1482. V. 18.) Pemfflinger három év múlva eladta a bérleményt Nagylucsei Orbán kincstartónak és testvéreinek, Balázsnak és Jánosnak 1300 forintért. (1480. V. 15.) A házat ekkor romosnak mondták. Nagylucsei helyreállíttatta, kibővítette és ezen új részeket az oltárnál misealapítvány javára adományozta.

Nagylucsei Orbán életrajzi adatait ld. Szt. György piac keleti oldalán.

Halála után örökösei, revistyei Fülöp Balázs és saskői Fülöp János nem fizették a bért. Fennmaradt rokonuk, István választott szerémi püspök, királyi személynök kötelezvénye a nevükben is, hogy 1492. Szt. György napjáig megfizetik a bért, illetve a kiégett ablakokat és más szükséges dolgokat kijavítanak. (1491. XI. 7.) Ekkor Túzék házát északról, Gregor Kunststock orvos házát délről szomszédosnak mondták.

[635] Kubinyi 1957. 29; Fögedi 1970. 107, 119; Tringli 1998. 301–302, 307–308.
[636] Fógel 1913. 54.
[637] Kubinyi 1971. 251. j.
[638] Engel 1987. 435; Engel 1996. II. 184–185.

Jagelló-kori bérlői ismeretlenek. Szomszédként csupán az oltár rektorát, Pécsi Miklós esztergomi kanonokot, pápai jegyzőt nevezték meg. (1499. IX. 4., 1501. II. 22., 1510. X. 30.) Ő 1521-ben Rómából tiltakozott, és érdeklődött, hogy kinek adta bérbe a káptalan a házat tudta nélkül. (1521. II. 24.)

2.7.13. Konrad Gündelwein – óbudai Tarcsai János – Pankraz Schwager – Udalrich Obendorfer – Gregor Kunststock – esztergomi Szt. István protomártír káptalan – (Kunststock – Fugger)
„Mindszent utca, Hátsó utca, Hátsó Mindszent utca"

1462-ben a néhai Konrad Gündelwein bíró öröksége felett évek óta folyó perben hozott ítéletet a város tanácsa. (1462. IX. 1.) Konrad bíró egyik háza a Hátsó utcában állt Kunz Hafner házának szomszédságában, a néhai Farkas László házával szemben. Ennek a háznak az egyik felét az óbudai Tarcsai János, testvére, Orsolya és annak férje, Fekete Miklós kapták. A ház másik felét, amelyet Farkas Lászlónál zálogosítottak el, Borbálának, Kamarás Mátyás testvérének juttatták. Gündelwein házára azonban már korábbról is rendelkezünk adattal. 1440-ben Farkas László Német utcában álló házának északi szomszédságában említették meg Korlát bíró, vagyis Konrad Gündelwein házát. (1440. VII. 30.)

Konrad Gündelwein életére vonatkozó adatokat ld. a Szt. György piac keleti oldalán.

Későbbi lakosai a 15. század közepétől ismertek, mint szomszédok: Pankraz Schwager (1469. III. 24.) és Udalrich Obendorfer (1477. II. 14., 1480. V. 15.).

Udalrich Obendorfernek talán rokona lehetett Hans Obendorfer, aki a német mészárosok mesterei között mutatható ki a célikönyvben 1516–1521 között.[639]

Gregor Kunststock orvos ugyancsak szomszédként tűnik fel a telken 1491-ben. (1491. XI. 7.) Kunststock 1499-ben 400 forint kölcsönért vállalta, hogy évente 16 forint járadékot fizet háza után az esztergomi Szt. István protomártír káptalannak. (1499. IX. 4.) 1501-ben csomaházi Gosztonyi András szentistváni prépost végrendeletének végrehajtói azt állították, hogy az elhunyt a ház utáni járadék összegét (a 400 forintért járó évi 16 forintot) az általa létrehozott misealapítvány számára rendelte. (1501. II. 22., 1510. X. 30.)

Gregor Kunststock bécsi származású, ott végezte az egyetemen az orvosi kart 1470–1476 között, másik neve apja után Weger. 1499-ben esküdt volt, „egregius" címzése szerint nemességet szerzett.[640] Kereskedelmi ügyleteit jelzi hitelfelvétele a káptalantól.

Nem ismerjük, hogyan került Kunststock bérleménye a Turzók, illetve üzlettársaik, a Fuggerek kezébe. Az 1499-es ingatlanügyletet, vagyis hitelfelvételt rögzítő városi oklevél hátára közel egykorú kéz feljegyezte, kit is illet a járadék, vagyis a hitel törlesztése: Gergely doktoré, most pedig Turzó. Kunststock és a Fugger-Turzó cég üzleti kapcsolatait jelzi, hogy Gergely doktor fia, Christoph Weger a Fugger cég 1527. évi leltárában 118 forint 34 dénár adóssággal szerepel. Esetleg az adóságok miatt került a ház is Turzó Elek és a Fuggerek kezébe. A káptalan 1524. Szt. Mihály napján készült fizetési jegyzéke szerint Turzó Elek megfizette az esedékes 8 forintot. Nyilván ez az a ház, amelyben a Fugger cég budai képviseletét fenntartotta, ahol faktorai tevékenykedtek. Hans Dernschwam visszaemlékezéseiben több alkalommal is megemlíti az 1525-ben lezajlott zavargások kapcsán. A Fuggerek házbérletét 1529-ig nyomon tudjuk követni. A káptalan 1529 körül felvett jegyzékeiben szerepel Turzó Elek háza, illetve hogy a Fuggerek háza fizetett 7 forint 18 dénárt, vagyis közel a féléves járadék összegét. (1529 körül)

A Fugger házhoz kert is tartozott Logod felől a nyugati oldalon, a városfalakon kívül. Dernschwam ír róla, megemlítve, hogy 1555-ben az országút a korábbiakhoz képest megváltozott és a Fugger urak kertjén halad keresztül. Dernschwamtól tudjuk azt is, hogy a Fugger faktorátus házában a török kincstartó lakott. Értékes helyrajzi információval is szolgál leírása. Megemlít ugyanis egy újonnan épített, fából készült lóistállót, amely a ház előtt állt és elért egészen a tanácsházáig. A házat tehát a Hátsó utcában, a tanácsházzal szemben a nyugati oldal házai között kereshetjük.

[639] **BFL, Mohács előtti okl. gyüjt. 8.**
[640] Kubinyi 1970. 66–67.

2.7.14. Farkas/Tirnauer László - / - Wolfgang Hintenaus.
„Német utca"

Farkas László volt budai bíró 1440-ben Erzsébet királyné pártján állt, ezért két házát I. Ulászló király elkobozta és nánai Kompolt Pál pohárnokmesternek adta. Mindkettő a „Német utcában" emlekedett, az egyik a keleti, a másik a nyugati oldalon. A nyugati oldalon álló ház északi szomszédja Korlath bíró (ez Konrad Gündelwein) volt, a déli szomszédja pedig Heinrich Münich. (1440. VII. 30.) A két ház egymáshoz közel helyezkedett el. Konrad Gündelwein örökösei 1462-ben felosztottak ugyanis egy házat a Hátsó utcában néhai Farkas László házával szemben. (1462. IX. 1.) Vagyis Gündelwein háza a nyugati oldalon állt, vele szemben a néhai Farkas egyik háza, és szomszédja volt Farkas másik házának.

Lasla Tirnauer, másnéven Farkas László feltehetően Szentgyörgyből Nagyszombatba került család sarja, kereskedő és kincstári tisztviselő volt. 1437–38-ban és 1439–40-ben budai bíró, a német párt vezetője a budai zavargások idején, majd 1440-től pozsonyi harmincados, Erzsébet királyné pártjához mindig hű maradt, nemességet és birtokot szerzett, Budára I. Ulászló halála után tért vissza, Garai László familiárisaként 1446–47 között simontornyai várnagy és tolnai alispán, 1453–56 között csepeli ispán lett, elhunyt 1457-ben.[641]

Később szomszédként nevezik meg öt alkalommal is ezen a telken Wolfgang Hintenaust. (1497. IX. 14., 1498. III. 9., 1499. IX. 4., 1501. II. 22., 1510. X. 30.) Háza a nyugati oldalon állt, Königsfelder házával szemközt, a Kunststock ház déli szomszédjaként.

Wolfgang Hintenaus felesége, Barbara bécsi polgárlány volt, Andreas Ublpacher leánya, két fiukra (Lasla, Thomas) és két leányukra (Anna, Margarethe) maradt fenn adat. Hintenaus halála után Barbara Niclas Kren budai esküdt felesége lett.[642]

2.7.15. Heinrich Münich
(és talán Hans Siebenlinder, Hans Münzer, majd Ruprecht és Hans Haller)

1440-ben Farkas László déli szomszédságában jegyezték fel Heinrich Münich házát. (1440. VII. 30.)

Heinrich Münich, feltehetően baseli származású kereskedő, felesége, Ursula révén Hans Siebenlinder budai bíró veje és üzletének örököse lett. Fia korán elhalt, egyik leányát Hans Münzer későbbi budai bíróhoz adta. Rokonsága ismeretében feltehető, hogy a házat apósától örökölte és esetleg vejének örökítette tovább.[643]

***

A következő négy szomszédos ingatlan a házsor északi részén, a halpiac helyszínén emelkedett:

2.7.16. Hanko fia László - / - Hans Puchler
„Nyírő utca"

A Rozgonyiak házának szomszédja 1466-ban Hanko fia László, 1479-ben Hans Puchler volt, özvegyét, Barbarát 1512-ben említették meg a Rozgonyiak házától délre. (1466. V. 19., 1479. IV. 23., 1512. VIII. 22.).

Hans Puchler tehetős budai kereskedő, posztómetö, 1486–1492 között Beatrix királyné kamaraispánja, 1498-ban esküdt volt.[644]

2.7.17. fehérvári Szt. Mária Magdolna kápolna – (Rozgonyi – Kanizsai)
„Nyírő utca, Hátsó utca, Szt. György utca, Elevenhalszer"

A Rozgonyi család házára vonatkozó oklevelek nem engednek egészen tisztán látnunk az ingatlant érintő jogi helyzetet. A ház után ugyanis bér jellegű járadékot kellett fizetni a fehérvári Szt. Mária Magdolna kápolnának, ám ekörül változatos és bonyolult pereskedés folyt, amelynek csak részleteiről maradtak fenn források.

[641] MÁLYUSZ 1963; KUBINYI 1971. 248–249; ENGEL 1996. II. 73.
[642] KUBINYI 1967. 258.
[643] KUBINYI 1971. 251.
[644] KUBINYI 1959. 101. j.

Első ismert adatunk szerint 1466-ban a város tanácsa újból beiktatta Rozgonyi János erdélyi vajdát és tárnokmestert, valamint testvéreit, Rajnáld és Osvát székely ispánokat egy Hátsó utcai ház birtokába. Ez a ház korábban a néhai Harkácsi László tulajdona volt, de Mátyás király 1460-ban a várossal a Rozgonyiak nevében Budai György deákot iktattatta be a tulajdonába. Ez ellen két éven át tiltakozott a fehérvári Krisztus Teste kápolna rektora, Péter, mivel a ház után a kápolnának bér járt. A következő évben Harkácsi László özvegye tiltakozott. A rektor azonban visszavonta tiltakozását, az özvegy pedig nem indított pert. (1466. V. 19.) A ház szomszédai ebben az időben Hankó fia László és Ulrich Weihemperger voltak.

Rozgonyi János, Rénold és Osvát életrajzi adatait ld. Előudvar.

Harkácsi László 1451-ben macsói vicebán volt.[645]

1467-ben a fehérvári Szt. Mária Magdolna kápolna rektora nyugtatta Rozgonyi Jánost egy Nyírő utcai ház után megfizetett 12 forintról. (Rupp 1868. 163, Eccl. Cam. 39.cs. 42. sz.)

1479-ben a város tanácsa előtt folyó perben Rajki György és felesége, Katalin lemondtak egy Hátsó utcai házról Rozgonyi Osvát és István részére, akik cserébe 200 forintot fizettek nekik. A ház szomszédságában ekkor Hans Piller és Ulrich Weihemperger laktak. (1479. IV. 23.)

Rozgonyi Osvát, az idősebb Osvát fia volt, míg István a János fia.[646]

1512-ben a fehérvári keresztes konvent tanúsította, hogy Rozgonyi Klára, a néhai Kanizsai György özvegye megfizette az 1511-ik évre járó 12 forint bért Fehérvári Mihály kalocsai prépost, fehérvári kanonoknak, a fehérvári Szt. Mária Magdolna kápolna rektorának, amely egy Nyírő utcai ház után járt. Mihály prépost visszavonta peres keresetét. (1512. VII. 10.) Ugyanezen ügyben a fehérvári káptalan előtti megegyezés szövege is fennmaradt, amelyből megtudhatjuk, hogy a per évek óta folyt a bérfizetés ügyében egyházi és világi bíróságok előtt. Végül a felek Beriszló Péter veszprémi püspök, Mihály fehérvári olvasókanonok és Barcsai Péter fehérvári kanonok közvetítésével jutottak egyezségre. A ház az akkori leírás szerint a Nyírő utcában állt, déli szomszédja a néhai Hans Puchler (=Piller) özvegye, Barbara, északi szomszédja pedig a másik Kalmár János voltak. (1512. VIII. 22.)

Bár a fenti oklevelekben váltakozva használták a Nyírő utca és a Hátsó utca megnevezéseket a szomszédok neveinek segítségével biztosan állítható, hogy a különféle és meglehetősen hiányos adatok ugyanarra a házra vonatkoztak. Először Ulrich Weihemperger és Hankó fia László szerepelnek a szomszédok között, majd Lászlót felváltja Hans Piller, végül Ulrich helyén a másik Kalmár János jelenik meg. Mindehhez hozzá kell tennünk, hogy a fehérvári Szt. Mária Magdolna kápolna feltehetően a Rozgonyi család temetőkápolnája volt a királyi bazilika mellett.[647]

A ház eredetének kérdése meglehetősen homályos. Ugyanis első ismertetett adatunkkal egyidőben, 1466-ban keletkezett egy másik oklevél, amelyben Rozgonyi János és Rajnáld kiváltják Sebald Reichel 278 forintért elzálogosított veresegyházi és szadai birtokait és malmát, valamint budai kőházát. (1466. VI. 28.)

Sebald Reichel, Peter fia, atyja Ulrich Kamerer kamaraispán örököse és egy ideig üzlettársa volt, maga is viselt kamaraispánságot, jelentős szerepet vitt a nemesfém kitermelésben, ugyanakkor budai polgár, 1431-ben királyi familiáris, magyar nemességet és birtokokat szerzett. Sebald, mint birtokos nemes és budai polgár 1460-ban hatalmaskodás miatt elvesztette birtokai egy részét, örökös nélkül halt meg, 1467-ben hűtlennek nyilvánították, de királyi kegyből birtokait a Rozgonyiakra hagyhatta.[648]

Sebald Reichel, vagy magyar nemesi nevén Mahálfalvai, másnéven Szadai Szebold a Mátyás király trónralépte körüli zavaros időkben a csői várat kezükben tartó csehekkel együtt különféle hatalmaskodásokat követett el Vince váci püspök birtokain, amiért 1460-ban fejének váltságáért fizetendő 50 márka

[645] Engel 1996. II. 95.

[646] Kubinyi 1988. 212.

[647] Engel 1987. 615.

[648] Kubinyi 1971. 249–250. Sebald Reichel elítélése: 1461. I. 31. – MOL Dl 15531; Sebald birtokainak átadása a Rozgonyiak részére: 1465. V. 24. – MOL Dl 16204; Mátyás király hozzájárulása az adományhoz: 1467. V. 23. – MOL Dl 16542.

vérdíjra és 10000 forint kártérítésre kötelezték. A veresegyházi és szadai birtokok ekkor kerültek zálog címén Vince püspök kezébe, aki Sebaldnak négy budai kőházát és szőleit is el akarta foglalni, ám ezt a budai polgárok kiváltságaikra hivatkozva megakadályozták. (1460. XI. 17., 1461. I. 31.) Később Sebald bizonyos veresegyházi és szadai birtokrészeit, továbbá egy budai házát elzálogosította Jenkei Miklósnak és pakonyi Nagy Jánosnak 278 forintért. Ezeket váltották ki a Rozgonyiak 1466-ban, akik úgy tűnik, szoros kapcsolatban álltak vele. Sebald Reichel elmondása szerint egykor a Rozgonyiak kúriájában nevelkedett, és 1465-ben gyermekek és örökösök hiányában minden birtokát Rozgonyi Jánosra és Rajnáldra hagyta. Vince püspöknél lévő zálogbirtokait ugyancsak a Rozgonyiak váltották ki a maguk számára. Az elmondottak alapján arra gondolhatunk, hogy Sebald Reichel budai ingatlanjai, vagy annak egy része ugyancsak a Rozgonyiak, azaz János és testvérei, Rajnáld és Osvát kezébe kerülhettek.

A Rozgonyiak ifjabb, vagy csicsvai ága István és Osvát halálával fiágon kihalt, a ház birtoka azonban úgy tűnik, hogy leányágon öröklődött tovább. Rozgonyi Klára ugyanis Kanizsai Györgyhöz ment feleségül, az ő házasságukból született fiuknak, Kanizsai Lászlónak kezén találjuk később az ingatlant.

Kanizsai György, 1492–1498 között pohárnokmester, 1497–1499 között horvát-szlavón bán, 1502–1507 között nándorfehérvári bán, majd 1508–1509 között újból horvát-szlavón bán volt.[649]

Kanizsai László, György fia, felesége Drágfi Anna, 1516-tól vasvári ispán, 1522-ben rendi kincstartó volt, 1525-ben tárnokmester lett, de még ez évben elhunyt.[650]

Kanizsai László 1524-ben sógorával, bélteki Drágfi János temesi ispánnal együtt kölcsönösen örökössé tették egymást birtokaikban, ekkor többek között megemlítették Kanizsai házát a Szt. György utcában. (1524. III. 11.) A következő évből fennmaradt II. Lajos király parancslevele, amelyben utasította a váradhegyfoki konventet, hogy iktassa be Kanizsai Lászlót többek között egy Szt. György utcai ház birtokába, amelyet Kanizsai Drágfi Jánossal cserélt el. (1525. V. 19.) A káptalan iktatásának azonban más birtok ügyében ellentmondtak. Az oklevél szerint a ház az utca nyugati házsorában állt. 1528-ban az akkor már néhai Kanizsai László házát Hans Hanko házának szomszédságában írták le. (1528. X. 18.) Kanizsai László vagyonát leánya, Kanizsai Orsolya és az ő révén Nádasdy Tamás örökölte.

2.7.18. Ulrich Weihemperger - / - Hans Hanko – Elizabeth Kresling
„Elevenhalszer"

Ulrich Weihempergert a Rozgonyiak házának szomszédságában nevezték meg 1466-ban és 1479-ben. (1466. V. 19., 1479. IV. 23.)

1528-ban I. Ferdinánd király megerősítette II. Lajos királynak egy korábbi ítéletét, amely az akkor már elhunyt Hans Hanko házát rokonának, Elizabethnek, a néhai Hans Kresling budai esküdt özvegyének juttatta. (1528. X. 18.) Az ekkor megnevezett szomszédok egyike néhai Kanizsai László, míg a másik szomszéd Angyal János voltak. A dézsmajegyzékekből ismerjük szintén Hans Hanko házát, amelyet az Elevenhalszeren írtak össze.[651] Hans Hanko megegyezik azzal a Kalmár Jánossal is, akit 1512-ben a Rozgonyiak házának északi szomszédságában jegyeztek fel, hiszen a Rozgonyiak házát Kanizsai László örökölte. (1512. VIII. 22.)

Hans Hanko budai esküdt volt.

2.7.19. Angyal János

1528-ban említették meg Angyal Jánost egy korábbi üggyel kapcsolatban Hans Hanko házának szomszédságában. (1528. X. 18.)

[649] Kubinyi 1988. 205.
[650] Fógel 1917. 34; Reiszig 1941. 22–31, 71–81.
[651] 1510k: *„Ioannes Hanko in Ellewenhalzer"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

***

Az alábbi három ház szomszédos volt:

2.7.20. Melchior Luka

1518-ban Szerencsés Imre házának nyugati szomszédságában jegyezték fel Melchior Luka nevét. (1518. IX. 24.)

2.7.21. Szerencsés Imre – felhévizi Szentlélek ispotály – Podmaniczky János
„Szt. György utca"

Szerencsés Imre háztulajdonaira több oklevél is vonatkozik. 1518-ban ő és felesége, Anna fiukká fogadták és örökösükké tették Hans Haller budai polgárt, a házukat pedig három egyenlő részre osztották fel oly módon, hogy egy rész Annát, a második rész annak fiát, Györgyöt, a harmadik rész pedig Hallert és jegyesét, Hecht Eufémiát illette. (1518. IX. 24.) 1524-ben Zabláti Jakab garamszentbenedeki apátot idézték meg Szerencsés házában. (1524. XI. 14.) Mindkét esetben a ház helyeként a Szt. György utcát nevezték meg, a szomszédban pedig keletről Jakob Dobrizert, nyugatról pedig Melchior Lukát említették. Hans Dernschwamnak, a Fuggerek egykori budai pénztárnokának az 1525-ös zavargásokat említő leírásában olvashatjuk, hogy Szerencsés háza a Szt. György piacon állt, és hogy Szerencsés és vendégei a ház hátában, a várfalon keresztül kötélen menekültek el. Mohács után két királyi adomány is megemlékezik Szerencsés házbirtokairól, mindkettőt János király adta ki, de a megajándékozottak különböző intézmények, az egyik esetben a felhévízi Szentlélek ispotály, míg a másik esetben az alhévízi Szent Erzsébet ispotály voltak. (1526–1529 között; 1532. IV. 20.) Feltehetően nem ugyanazt a házat adományozták a két esetben, mivel Szerencsés egyik házát, mint szomszédot a Szt. György piac keleti oldalán háztulajdonos Szilasi család szomszédjaként említették meg 1528-ban (1528. XI. 25.), Dernschwam leírása azonban inkább a nyugati oldalra illik. A fosztogatás leírása kapcsán a Fuggerek Mindszent utcai házából figyelte végig a történteket, és a menekülés a várfalon keresztül is a nyugati oldalra illik, hiszen itt a falak a mezőre nyíltak, míg a keleti oldalon a falakkal zárt váraljába.

> Szerencsés Imre, Selómó Sencor ben Efrájim spanyol földről Budára menekült zsidó, aki 1510 körül megkeresztelkedett és újra nősült, zsidó feleségét és két fiát a Zsidó utcában hagyta. 1518-ban örökbe fogadta Hans Hallert és üzletei vezetését is átengedte neki, kereskedelmi tevékenysége mellett, kincstári tisztviselő is volt, 1520–1524 között alkincstartó, Szalkai érsek familiárisa, munka- és üzlettársa, 1525-ben rövid időre börtönbe vetették, kiszabadulásakor városi zavargás tört ki, amelyből elmenekült. Röviddel ezután tervei alapján foglalták le a Fuggerek vagyonát és játszották át a rézkereskedelmet nürnbergi kereskedők kezébe, az alkincstartói hivatalt is visszakapta, elhunyt 1526-ban.[652]

János király a házat a felhévizi Szentlélek ispotálynak adományozta, majd az ispotály rektora, Atyinai Márton királyi titkár elcserélte azt Podmaniczky Jánossal egy Olasz utcai házra. (1526–1529 között)

2.7.22. Jakob Dobrizer

1518-ban Szerencsés Imre házának keleti szomszédságában említették meg Jakob Dobrizer házát. (1518. IX. 24.) Erről az ingatlanról csupán még egy oklevél tesz említést a mohácsi csata utáni időből. 1527-ben Paul Planck esküdt a kassai Burkhardt Gierer végrendeletét hallgatta meg Michael Stenzel budai esküdt szállásán Jakob Dobrizer házában. (1527. VII. 17.) Stenzel Gierernek nagybátyja volt, Dobrizerrel pedig feleségeik révén rokonságban állt. A végrendeletben Gierer minden kassai ingatlanát és ingóságát legközelebbi rokonára Stenzelre hagyta. Feltehetően a város 1526-os pusztulásával magyarázhatjuk, miért lakott az esküdt Stenzel rokonának házában. Hiszen maga is tekintélyes budai családok örököse volt, nyilván saját ingatlannal is bírt a városban.

[652] Kubinyi 1995. 23–25.

Michael Stenzel, bártfai eredetű polgár, kassai rokonsággal is rendelkezett, tekintélyes kereskedő, felesége Georg Forster budai bíró unokahúga volt, 1518-ban és 1527-ben esküdt, 1524-ben a Krisztus Teste céh elöljárója, 1529-ben elhagyta Budát és Pozsonyban élt.[653]

Jakob Dobrizer, másnéven Debreceni Jakab, tekintélyes kereskedő, Wolfgang Gailsam budai polgár veje, Michael Stenzel budai esküdt rokona és üzlettársa, a királyi udvar szállítói közé tartozott.[654]

Családja és örökösei ismeretében elképzelhető, hogy Georg Forster alább bemutatott háza később Wolfgang Gailsamon keresztül Jakob Dobrizer tulajdona lett.[655]

***

2.7.23. Georg Forster

1491-ben és 1501-ben Georg Forster házát Leonhard és Andreas Vogelweider házának szomszédságában említették meg. (1491. I. 13., 1491. I. 20., 1501. II. 22.)

Georg Forster tekintélyes kereskedő, kassai és krakkói kapcsolatai ismertek, unokatestvére, Wolfgang pozsonyi polgár, testvére, Lienhard grossenzensdorfi polgár, nővére, Barbara Thomas Ebersperger pozsonyi polgár felesége, 1475-ben esküdt volt, 1475-ben, 1479-ben, 1483-ban, 1487-ben a bíró tisztét viselte, elhunyt 1491-ben.[656]

2.7.24. Leonhard Vogelweider – esztergomi Szt. István protomártír káptalan (Andreas Vogelweider, majd özvegye)
„Nem messze a tanácsháztól"

Leonhard Vogelweider házáról a halála utáni örökösödési bonyodalmak révén értesülünk. Végrendeletének végrehajtója unokaöccse, Sebastian Vogelweider volt, aki a néhai Leonhard házát eladta 1491-ben öccsének, Andreas Vogelweidernek. (1491. I. 13.) Leonhard ugyanis korábban 1000 forintot vett fel Bakócz Tamás püspöktől, amelyen missale-t kellett volna kiadnia, de a könyveket nem szállította le. A ház ezért zálogba került, és Sebestyén, mint végrendeleti végrehajtó csak úgy tudta kiegyenlíteni a püspökkel szembeni tartozást, hogy uzsorakölcsönt vett fel Veres Ábrahám budai zsidótól. A kamattal együtt 1300 forintra növekedett összeget Andreas fizette meg, és ezért megkapta feleségével, Barbarával együtt a házat. Andreas azonban csak úgy tudta előteremteni az összeget, hogy Hans Pemfflingernél 800 forint kölcsön fejében 5 %-os kamatra, vagyis évi 40 forint járadékfizetésre lekötötte a házat. (1491. I. 20.) A két oklevél leírásai szerint Leonhard Vogelweider egykori háza nem messze állt a tanácsházától. Egyik szomszédja Georg Forster többszörösen bírói tisztet viselt budai esküdt, másik szomszédja pedig néhai Bernhard ötvös voltak.

Leonhard Vogelweider St.Galleni tekintélyes kereskedőcsalád leszármazottja, részt vett a kincstár munkájában, 1478–1479 között bártfai harmincados volt és az udvarnak is hitelezett, szoros kereskedelmi kapcsolatban állt krakkói kereskedőkkel, Bécsben és Kassán is háztulajdonnal rendelkezett. A kereskedelem mellett könyvkiadással is foglalkozott, 1489-ben hunyt el.

Sebastian Vogelweider, Leonhard unokaöccse, végrendeleti végrehajtója, krakkói és kassai üzletének és vagyonának örököse.

Andreas Vogelweider, Leonhard unokaöccse és Sebastian öccse, nagybátyja elzálogosított budai ingatlanát örökölte, szintén üzleti kapcsolatban állt a királyi udvarral, 1524-ben még említik, 1525-ben már nem élt.[657]

Egy tíz évvel később keletkezett oklevélből megtudhatjuk, hogy Hans Pemfflinger továbbadta a járadékot, vagyis a kölcsönt Szántai Ambrusnak, az esztergomi Szent István protomártír káptalan prépostjának, aki az összegből két új kanonoki stallumot kívánt létrehozni. A két stallum létrehozására azonban

[653] Kubinyi 1967. 251.

[654] Kubinyi 1967. 250–251.

[655] Debreceni tehetős kereskedő volt, feltehetően Kassáról származott, ott is és Pozsonyban is bírt háztulajdonnal. Felesége Dorothea Gailsam. Ld. Kubinyi 1967. 250–251.

[656] Kubinyi 1967. 249–251.

[657] Kubinyi 1967. 254–255.

csak utóda, Gosztonyi András prépost halála után került sor, aki a jövedelmet kiegészítette, és az általa alapított Szűz Mária és Szt. Katalin kápolnákban tett miscalapítvány fenntartására is rendelte. (1501. II. 22.) Fennmaradt Hans Pemfflingernek egy 1499-ből származó levele, amelyben Gosztonyi András prépostot sürgette a ház után járó jövedelem átvételére. (1499. IX. 28.) 1501-ben Gosztonyi prépost végrendeletének végrehajtója, Gosztonyi László esztergomi őrkanonok meghatározta az esztergomi érseki helynök, ferrarai Amadé Tamás előtt azokat a jövedelmeket, többek között a Vogelweiderék által fizetett járadékot is, amelyeket a miscalapítvány javára kellett fordítani. (1501. II. 22.) Az oklevél szerint a szomszédban Georg Forster, valamint Bernhard ötvös özvegye laktak. 1510-ben Gosztonyi János győri püspök, királyi titkár és alkancellár Bakócz érsekkel megerősíttette a miscalapítványt. (1510. X. 30.)

1513-ban Wolfgang Hainburger budai albíró levélben kérte a káptalan, hogy szíveskedjék támogatni Andreas Vogelweidert az általa a káptalannak fizetett éves járadéka rovására a ház egy bizonyos romos részének helyreállítása érdekében. (1513. IV. 6.) Lehet, hogy az újjáépítés költségeinek fedezéséről nem tudtak egymással megegyezni, mert 1524-ben Andreast már adósként tartotta számon a káptalan. (1524. IX. 29.) A Szt. Mihály napon esedékes fizetésnél 60 forint, vagyis másfél évnyi tartozást jegyeztek fel neve mellett. A következő évben Andreas már nem élt és egy újabb jegyzékből arról értesülünk, hogy ez évben eldöntöttek egy pert Andreas özvegye és a káptalan között. Az özvegy fizetett 10 forintot, majd később még 44 forintot számított pénzben. (1525 körül) Nem ismerjük pontosan a per tárgyát, feltehetően a ház újjáépítése és egy újabb kölcsön körül folyhatott, mivel az eredeti, 1491-es kölcsönügylet törlesztése már 1511 körül befejeződhetett volna.

A ház utolsó említése az 1529 körül készült jegyzékekben található. Feltehetően Szt. György napon Vogelweider háza fizetett 5 forintot és feljegyezték, hogy pünkösdkor és Szt. Mihály napján újból 5–5 forintot kell fizetnie. (1529 körül) Ez az eredetihez képest mérsékelt összegű járadékot jelent.

2.7.25. Bernhard ötvös

A néhai Bernhard ötvös házát Leonhard és Andreas Vogelweider házának szomszédságában említették meg. (1491. I. 13., 1491. I. 20., 1501. II. 22.)

***

A további ingatlanok egyenként fordulnak elő forrásainkban, ezek szomszédait nem ismerjük:

2.7.26. Pemfflinger – Pöstyéni Gergely
„Nyírő utca"

Nagyon kevés adattal rendelkezünk, amely a Pemfflingerek házára vonatkozik. 1477-ben Hans Pemfflinger megvett egy házat a Mindszent utcában, ám ez a ház az esztergomi Szt. Margit oltár javadalmas háza volt, amint már fent ismertettük, és három év múlva Pemfflinger továbbadta Nagylucsei Orbánnak. (1477. II. 14., 1480. V. 15.) Az 1505-ben készült dézsmajegyzékben Szabó Mihályt Pemfflinger házának környékén a Nyírő utcában írták össze.[658] (Ugyanőt 1510 körül Malosas Miklós mellett a Tikszeren, illetve a Tikszer utcában jegyezték fel.[659]) Hasonlóképpen a Pemfflingerek házában írták egyébként össze Erszénygyártó Jánost 1505-ben, illetve Váci Tamást 1510 körül. Ez utóbbi ház azonban nem itt, hanem a Szt. Péter mártír plébániaegyháznál állt a váralján.[660] A Nyírő utcában feljegyzett Nyírő János feltehetően Hans Pemfflingerrel azonos személy, mivel tudjuk, hogy jelentős szőlőbir-

[658] 1505: *„Michael Zabo in platea Nyre... penes Plinfynger"* (MOL Dl 38658)

[659] 1510k: *„Michael Zabo penes Nicolaum Malosas... in Tykzer... in platea Tikzer"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[660] 1505: *„Iohannes Erzengyartho prope Plnifynger"* (MOL Dl 38658); 1510k: *„Thomas Waczy ad sanctum Petrum in domo Plinfinger"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

tokkal rendelkezett.[661] Pemfflingernek ismert egyébként posztós üzlete is, amelyről már a fentiekben megemlékeztünk. (*Ld. Szt. György kápolnától a tanácsházáig – középső háztömb*)

Hans Pemfflinger Regensburg környékéről származó nemes, gazdag posztó- és borkereskedő, bécsi háztulajdonos, kincstári szolgálatot is végzett, 1481-ben Abúj megye adóját szedte, 1505–1507 és 1509–1512 között kassai harmincados volt, 1481-ben esküdt, 1491–1509 között nyolc alkalommal választották bíróvá, elhunyt 1512/1513 körül. Második felesége, Ursula, Anna királylány dajkája, férje halála után Leonhard Gallinzer felesége lett.

Leonhard Gallinzer, 1514-ben vette feleségül Hans Pemfflinger özvegyét és átvette egyben budai üzletét is, 1523–1526 között diósgyőri várnagy volt, 1526-1527-ben fogságba került, kiszabadulva visszanyerte a várnagyságot, de hamarosan meghalt.

Sebastian Pemfflinger, Hans fia 1531-ig Mária királyné lovászmestere volt, 1533-tól diósgyőri várnagy, elhunyt 1536-ban.

Stephan Pemfflinger, Hans fia, hamar Habsburg szolgálatba került, 1527-ben budavári udvarbíró, kamarai tanácsos lett, 1531–1536 között a magyar kamara elnöke volt, elhunyt 1537-ben.

Christoph Pemfflinger, Hans fia 1525-ben királyi kamarás volt.[662]

A sasadi tized 1531-ben készült jegyzéke szerint Pemfflinger házában akkor már Pöstyéni Gergely országbíró lakott. (1531)

***

2.7.27. Juncker

„Elevenhalszer"

Az 1505-ös dézsmajegyzék Peter Junker özvegyét lakhely nélkül írta össze, míg az 1510 körüli jegyzék Paul Junckert nevezte meg, aki az Elevenhalszeren lakott.[663]

Peter Juncker, másnéven Jung vagy Edlasperger, selmecbányai származású tekintélyes kereskedő, nemes, mégis budai polgár és feltehetően esküdt is, bécsi háztulajdonos. A kincstár alkalmazásában is állt, az udvarnak hitelezett és szállított, posztókereskedelmét és bányavállalkozásait ismerjük, 1494 1495 fordulóján kísérletet tett a Thurzó-Fugger bányák megszerzésére, 1490–1498 között a budai és fehérvári harmincadot bérelte, a Sárkányrend tagja lett, amelyről bécsi házának címeres köve és Budán fennmaradt sírköve tanúskodik, elhunyt 1504 előtt.

Paul Junker, feltehetően Peter fia és budai örököse volt, a bécsi ingatlant testvére, László, a későbbi városbíró örökölte.[664]

***

2.7.28. Wolfgang Freiberger

„Nyírő utca, Tikszer"

1514-ben Wolfgang Freiberger három évre bérbe vett egy posztó árusító boltot Leonhard Gallinzertől és feleségétől, Ursulától, Hans Pemfflinger özvegyétől, mint már korábban említettük. (*Ld. Szt. György kápolnától a tanácsházáig – középső háztömb*) Lakóháza nem messze emelkedhetett az üzlettől, hogyha Freibergert a dézsmajegyzékben megnevezett Farkas nyírővel azonosítjuk, akit a Nyírő utcában írtak össze 1510 körül.[665] (1505-ben azonban Haller házában jegyezték fel a nevét.)

Wolfgang Freiberger a karintiai St. Veit an der Glan városából származott nemes, posztókereskedő, a bécsi egyetemen tanult, a királyi udvarnak is szállított, 1525-ben és 1529-ben bírói tisztet viselt, ő volt az utolsó budai német bíró, 1529-ben halt meg, törökök ölték meg a logodi mezőn.[666]

---

[661] 1505: *„Iohannes Nyrew in platea eorum"* (MOL Dl 38658); 1510k: *„Iohannes Nyrew in Nyrevcha"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[662] Kubinyi 1978. 67- 88.

[663] 1505: *„relicta Petri Iunkher"* (MOL Dl 38658); 1510k: *„Paulus Iwncher in Ellewenhalzer"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[664] Kubinyi 1967. 256–257.

[665] 1510k: *„Farkas Nyrew in platea Nyrew"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608); 1505: *„Farkas Nyrew in domo Haller"* (MOL Dl 38658)

[666] Kubinyi 1959. 109; Kubinyi 1971. 256–257.

A sasadi dézsma 1531-ben készült számadáskönyvében feljegyezték, hogy Cibak Imre váradi püspök a néhai Wolfgang posztómető házában lakott. (1531) Megemlítették 1532-ben egy másik házát is a Tikszeren, amelyet János király hűtlenség miatt elvett és Bereczkffy Szakács Mihálynak adományozott. (1532. VII. 20.) Ez a ház nem lehet az előzővel azonos, hiszen Cibak Imrét 1534-ben ölték meg, és nyilván addig háborítatlanul bírta a házat. (*Ld. Szt. György kápolnától a tanácsházáig – középső háztömb*)

***

2.7.29. Szalkai – Bátori

„Mindszent utca, Nyírő utca"

1514-ben közjegyzői oklevél kiállításának helyszíne volt László váci püspök háza. (1514. XI. 21.) Dernschwam emlékiratában említette meg, hogy a Fugger-Turzó háztól számítva a harmadik volt Szalkai László esztergomi érsek háza 1525-ben.

Szalkai László, mátészalkai származású jobbágyfi, képzettségét a sárospataki mezővárosi iskolában szerezte, deák, kincstári alkalmazott, pályájának kezdete kevéssé ismert, 1500–1510 között alkincstartó, 1508–1513 között a királyi gyermekek jószágkormányzója, 1511-ben erdélyi és máramarosi sókamaraispán, jó üzleti kapcsolatokkal rendelkezett, 1511–1516 között királyi titkár, 1513–1520 között váci püspök, II. Ulászló halála után 1516–1517 között kincstartó lett, majd 1517–1526 között kancellár, az ország kormányzatának egyik legfőbb irányítója, 1520–1522 között kalocsai érsek, 1522–1524 között egri püspök, 1524–1526 között esztergomi érsek, de csak 1525-ben szentelték pappá, elhunyt a mohácsi csatában.[667]

Szalkai mohácsi halála után egy hónappal Mária királyné eladományozta a házat Bátori István nádornak. Az adományt I. Ferdinánd király is megerősítette. (1526. IX. 29., 1527. VII. 7.) János király viszont Bátori ellenlábasát, Werbőczy István kancellárt ajándékozta meg a házzal. (1526. XII. 26.)

Ecsedi Bátori István, András fia, 1508–1511 között budai várnagy, 1511–1518 között temesi ispán, 1514-ben jelentős szerepet játszott a parasztlázadás leverésében, 1519–1523 között nádor, eközben 1522–1523-ban királyi helytartó, 1524–1525 között újból nádor, a hatvani országgyűlésen letették, de 1526-ban újra nádor lett, a mohácsi csata után I. Ferdinánd egyik legfőbb támogatója, elhunyt 1530-ban.[668]

Werbőczy István életrajzi adatait ld. Szt. János utca – keleti oldal

Az adományok szerint a ház a Nyírő utcában emelkedett és gyümölcsöskert is tartozott hozzá Logodon, illetve ahogy az oklevél mondja a nyugati oldalon fekvő Boldogasszonyfalva nevű külvárosban, a zsidó temető mellett. A két király közötti erőviszonyoknak megfelelően 1526–1527 között Werbőczy birtokolhatta az ingatlanokat, majd 1527–1529 között Bátori nádoré lehetett. 1528-ban Bátori István nagybetegen, Nyírő utcai házában mondott ellen a budai káptalan iktatatásának. (1528. VII. 17.)

***

2.7.30. Bekény Benedek

„Mindszent utca, Posztómető utca"

1527-ben Régi Ferencet a Mindszent, avagy Posztómető utcában idézték meg Bekény Benedek háza előtt. (1527. III. 30.)

Bekény Benedek életrajzi adatait ld. a Szt. György piac keleti oldalán

A dézsmajegyzékek további nyírőket írtak össze a Nyírő utcával azonosított szakaszon. Vörös Bertalan nyírőt a Mindszent utcában írták össze, Szűcs Pál özvegyét pedig Nyírő Simon háza mellett szintén a Mindszent utcában.[669]

[667] Kubinyi 1994. 102–119.

[668] Fögel 1913. 58; Fögel 1917. 33.

[669] 1505: *„Bartholomeus Nyrew rufus ... relicta Pauli pellificis in platea omnium sanctorum penes domum Simonis Nyrewe"* (MOL DF 38658); 1510k: *„Bartholomeus Nyrew in platea omnium sanctorum"* (Veszprémi k. m. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL DF 200608)

KRITIKA

Pataki Vidor érdeme mindenekelőtt a Mindszent utca helyes meghatározása, továbbá a Mindszent utca és a Szt. György utca elnevezések párhuzamos használatának felismerése ezen az utcaszakaszon. A Hátsó utca, Posztómető utca, Nyírő utca lokalizálását is neki köszönhetjük. (A Hátsó utca nem egyértelmű tanulmányában, mivel egyszer a mai Uri utca déli szakaszára, másszor annak középső szakaszára helyezte.) Egyetérthetünk a Rozgonyiak, az örményesi pálosok és Örmény Márton házaira vonatkozó adatok felhasználásával is. Kritikai megjegyzésünk hiányérzetünkből fakad. Erre az utcaszakaszra jóval több háztulajdon helyezhető el, és ezek egy részét már Pataki Vidor is ismerte, azonban helyüket a Mindszent utca közepén kereste. Ide lokalizálta tévesen a Német utcát, „a német bürgerek" lakóhelyét, amelyet elválasztott a kereskedelmi funkciót betöltő Nyírő utcától. Elemzésünk arra vezetett, hogy a német városrész főterén (jelen utcaszakaszunkon) koncentráltan fordultak elő a vezető szerepet betöltő német polgárok ingatlanjai együtt az itt található üzleteikkel.

Néhány hibás azonosításra fel kell hívnunk a figyelmet. Wolfgang Tirnauer bérelt posztómető boltja a középső háztömbben állt. Tordai Szalatiel zálogba adott, majd onnan kiváltott háztulajdona a Mindenszentek kápolna környékén emelkedett. Az óbudai klarisszákra hagyományozott ház ugyancsak a Mindszent utcában helyezhető el. Nem állja meg a helyét a Pataki térképén és szövegében szereplő egyik házazonosítás sem. Nem rendelkezünk egyelőre támpontokkal, amelyek segítségével a modern házszámokat itt összefüggésbe hozhatnánk a középkori birtoklástörténettel. Ebben egyébként Pataki is meglehetősen óvatos volt, hiszen sok adatról maga is kijelentette, hogy meghatározásuk nem lehetséges. Sajnos az általa azonosított többi adatra is igaz ez a megállapítás.

ÖSSZEGZÉS

A nyugati házsorra vonatkozó legkorábbi források csupán a 14. század végéről maradtak ránk. Mindössze néhány nevet ismerünk, Szencsei András fia Miklós és idősebb Michael Nadler egyaránt esküdt polgárok voltak, mellettük Ulrich Weiss neve tűnik fel az iratokban. Nadler és Weiss németek voltak, Szencsei viszont a tanács magyar tagja lehetett.

Valamivel több ismerettel rendelkezünk a 15. század első feléről. Az idősebb Nadlert többszörösen bírói hivatalt viselt fia követi, mellette ismertek Konrad Gündelwein, Peter Panchel/Paldauff és Farkas/Tyrnauer László bírók, Hinko és Erhard Kramer esküdtek házbirtokai. Nadler egész Európára kiterjedő pénzügyletekkel foglalkozott, Gündelwein, Hynko, Kramer, Farkas egyaránt távolsági kereskedelmet folytattak, esetenként a királyi udvarral is kereskedelmi kapcsolatban álltak, illetve részt vettek a királyság pénzügyi igazgatásában. Melléjük számíthatjuk még az olasz kötődésű Örmény Mártont is, akinek szintén ismert itteni háztulajdona. További ismert lakosok voltak még ebben a korszakban Hans Sieghart, Jakob Fuhrmann és Miklós erszénygyártó, továbbá feltűnnek az egyházi tulajdonok is: a Boldogasszony plébánia, az örményesi pálosoknak 1392-ben Kanizsai Miklóstól kapott háza és az esztergomi Szt. Margit oltárnak Pálóci György érsek által adományozott háza. Az egyházi birtokok bérleti díjai meglehetősen magas összeget tettek ki (20–24 forint), lakóik általában tehetős polgárok voltak. A Zsigmond-kortól tehát megjelenik az utca azon jellege, amely a későbbiekben nem sokat változott. Többségében a város vezetését kezében tartó német távolsági kereskedők házait, illetve bérleményeit találjuk az itteni házsorban.

Sajnálatos, hogy forrásaink nem engednek pillantást vetnünk a 15. század elejénél, a város vezetésében lejátszódott jelentős váltás idejénél régebbi időkbe. Ezért nem tudjuk megállapítani, mennyire koncentrálódott ugyanitt a korábbi vezetőréteg. Határozottan állíthatjuk viszont, hogy a 15. század elejétől fogva a német kereskedők ugyan nem kizárólagos, de koncentrált lakóhelye lett a Hátsó – Nyírő utca.

A 15. század második feléből Georg Forster bíróra, Leonhard Vogelweider, Bernard ötvös, Heinrich Münich, Kunz Hafner, Pankraz Schwager, Ulrich Obendorfer, Hans Pemflinger polgárokra és frisiai Balduin orvosra maradt fenn adat. Érdekes, hogy feltűnnek mellettük a főúri háztulajdonosok is, ám mindegyikük szoros kapcsolatban állt a kereskedelemmel, vagy a városigazgatással. Túz János és Osvát, Nagylucsei Orbán és Lukács zágrábi püspök egyaránt kincstartók voltak. Nagylucsei, Túz Osvát és Lukács püspök

ráadásul egymást követve viselték a hivatalt (1479–1494).[670] (Ernuszt János kincstartónak az utca keleti oldalán volt háza, ld. ott.) Rozgonyi János tárnokmester háztulajdonára is találtunk adatot, tárnokmester volt egyébként Nagylucsei is. A Rozgonyiak háza kicsit különleges az itteni házak között, mivel tulajdonosai az általuk a fehérvári királyi bazilika mellett emelt halotti kápolnájuk javadalmazására használták azt fel.

A 16. századból már jóval több forrás áll rendelkezésünkre, amelyek megerősítik az eddig megismert jelleget és egyben részletesebb képet is nyújtanak. Hans Pemfflinger és Wolfgang Freiberger bírók, Hans Hanko, Hans Puchler, Nicolaus Malmasierer, Erhard Mulner és Karai Szabó Benedek esküdtek egyaránt távolsági kereskedelemmel és pénzügyletekkel foglalkoztak, elsősorban nyírők és kalmárok voltak, de egyesek közülük részt vettek a nemesfém bányászat finanszírozásában és a királyság jövedelmeinek kezelésében is. Mellettük találjuk a Fuggerek képviseletét (egyházi bérleményben), Szerencsés Imre, Hans Haller, a Juncker család, Wolfgang Hintenaus, Hans Angeld, Jacob Dobrizer/Debreceni, Andreas Vogelweider, Gregor Kunststock házait, akik szintén jelentős szerepet játszottak a fenti tevékenységekben. Kincstartóra is maradt fenn adat ebből a korszakból, Szalkai László házát ismerjük. Újabb egyházi tulajdonok is keletkeztek. Az esztergomi Szt. István protomártír káptalan két javadalmas házat is szerzett, mindkettőről tudjuk, hogy hitelügylet áll a bérlemény hátterében. Ezen kívül feltűnik még a lövöldi karthauzi kolostor és a pécsi Szentháromság kápolna egy-egy háza, amelyeket közelebbről kevéssé ismerünk.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a piactér nyugati oldalán sűrűsödik egy olyan társadalmi réteg lakóhelye, amely kiterjedt üzleti tevékenységénél fogva egyaránt részt vett az ország pénzügyi irányításában, a dél-német városokkal kapcsolatokat ápolva kézben tartotta az ország külkereskedelmének jelentős hányadát (elsősorban a posztó és színesfém kereskedelmet), szállítóként jelentős szálakkal kötődött a királyi udvarhoz, és végül meghatározó volt a város vezetésében is. Nem mondhatjuk, hogy kizárólag itt lakott ez a réteg, de egyértelműen itt fordulnak elő a legsűrűbben. Helyrajzi elemzésünk a középkori városi élet jellegzetes koncentráló vonását mutatta fel, amely mögött végső soron a társadalom erős közösségi kötelékei rejlenek.[671] A posztómetők és a kalmárok lakásaival szemben, az utca túlsó oldalán emelkedett a tanácsháza, és ennek déli oldalán sorakoztak árusítóhelyeik és raktáraik, köztük az utcán zajlott minden nap a halpiac mozgalmas élete. A koncentráló vonást éppen abban ismerhetjük fel, hogy a városigazgatási és kereskedelmi funkciók szoros térbeli közelsége mellett, a mindezen tevékenységekben részt vevő vezető réteg lakóhelye is itt található. A kincstartók és tárnokmesterek itteni háztulajdonait éppen a most bemutatott polgári központ vonzóerejével magyarázhatjuk.

Nem véletlen, hogy a kettős királyság időszakában erre a házsorra is jellemző, hogy az ingatlanok királyi adományok révén tulajdonost cseréltek. Oka ennek, hogy ezek a házak gazdagon kiépítettek és felszereltek voltak, amelyet a megadományozottak személyi köre is jelez. A mohácsi csatában elhunyt Szalkai érsek házát a két király szinte egymással versengve adományozta legodaadóbb híveinek, János király Werbőczy kancellárnak, Ferdinánd király pedig Bátori nádornak. A széleskörű adományozásra később lehetőséget teremtett a német vezető réteg Habsburg-párti szerepvállalása és az 1529-es török hadjárat miatti végleges távozása. János király a hűtlen polgárok házait hűséges előkelői között osztotta ki. Így került Wolfgang Freiberger háza Cibak Imre kezébe, a Pemfflinger családé Pöstyéni Gergely országbíróhoz, Hans Haller ingatlana Atyinai Simon budai várnagyhoz. Szórványos, de jellegzetesnek tartható adatainkból következtetve a változás jelentős lehetett. Korábban már láthattuk, hogy a Szt. György piac keleti házsorában, ahol a német vezető polgárság háztulajdona szintén igen magas számban fordult elő, ugyancsak nagy számban részesültek János király előkelői házadományban. A német távolsági kereskedők, a dél-német kereskedő cégek megbízottjai, akik a város irányítását több mint száz éve kezükben tartották eltávoztak tehát, és helyüket János király előkelői foglalták el. A város vezetése a magyar polgárok kezébe került, amely a kereskedelmi és városi élet színtereinek megváltozásában is érzékelhető.

[670] Kubinyi 1957. 30–31.

[671] Jól ismertek a város vezetőrétegének eröteljes üzleti és rokoni kapcsolatai (elsősorban: Kubinyi 1967; Kubinyi 1971), amely az egyházi közösségben is megjelenik (ld. Krisztus Teste konfraternitás), emellett természetesen a nyírők és a kalmárok céhei jelentik a közösség kereteit.

2.8. A BOLDOGASSZONY PLÉBÁNIA KÖRNYÉKE ÉS TEMETŐJE

A Boldogasszony plébániaegyház déli oldalán temető terült el, korabeli kifejezéssel élve a *Boldogasszony cimitérium*, német nevén *unser Frauen Freythoff*. Feltehetően a plébániával egyidős lehetett kialakítása – bár erről hallgatnak forrásaink – legelső említését 1346-ból ismerjük. (1346. VII. 27.) A temetőt északról a templom, keletről a várfal, délről és nyugatról pedig házak övezték, amelyeket általában, mint a temetőben lévő házakat említettek meg az iratokban. Nem állt tehát túl sok hely rendelkezésre, amely az alapításkor még elégséges lehetett, de a későbbi évszázadok során már szűkösnek bizonyult. A temetőben ugyanis idővel önálló temetőkápolnák is épültek, amelyek tovább csökkentették az amúgy is csekély területet. (*Ld. a Szt. László kápolnát,* valamint a Boldogasszony templom déli oldalkápolnáit.[672]) Éppen ezért idővel kénytelenek voltak a temetőt kiterjeszteni a várfalakon kívüli hegyoldalra is, ahol Szt. Mihály tiszteletére temetőkápolnát emeltek. A plébániatemplomtól ide a Kisajtónak nevezett gyalogkapun át vezetett lépcső, kapcsolatot létesítve a temető két része között. (*Ld. Szt. Mihály kápolna, Kisajtó*)

A temetőben állt házak közül a legrégebbről ismertek a plébánia kegyurainak, a szigeti domonkos apácáknak a házai. Miklós plébános az 1340-es években elfoglalta ezeket a házakat, leromboltatta és helyükön palotát (*„palatium"*) építtetett. A plébános és az apácák közötti pereskedés folyamatából fennmaradt egy oklevél 1346-ból, amely szerint a felek megegyeztek abban, hogy Miklós plébános használhatja a házakat, de évi 20 budai márka bért köteles értük fizetni az apácáknak. (1346. VII. 27.) Feltehetően ez az épület vált később a plébániaházzá.

Szintén a plébánia temetőjében állt a Wulving ispán által alapított Szt. László kápolna (*Ld. Várnegyed – Egyházak*). Feltehetően mellette emelkedhetett a kápolna rektorátusának épülete, amelyben 1495-ben Lindvai Mátyás közjegyző lakott. (1495. I. 5.)

A dézsmajegyzékekben három ingatlan tulajdonosait írták össze a Boldogasszony egyház temetőjében. Szabó István, Martin Speltz özvegye és Ács János esküdt özvegye szerepelnek a listákon, utóbbi a Harangozóházban lakott ekkor.[673]

János ács 1462-ben, 1465-ben, 1473-ban és 1475-ben esküdt volt.[674]

Utolsó adatunk 1523-ból ismert, amely szerint Putnoki János teljesen visszaváltott várkonyi Amadé Istvántól egy zálogba vetett házat a Boldogasszony egyház temetőjében, miután 14 forintot fizetett neki. A házat még János testvére, Zsigmond zálogosította el 50 forintért, de még életében megfizetett 36 forintot. Ez a ház már Zsigmond kezén is zálogbirtok volt, mert nála még korábban János ötvös zálogosította el szintén 50 forintért. (1523. VI. 22., 1523.)

Amadé István életrajzi adatait ld. a Szt. György piac keleti oldalán.

[672] Háromkirályok kápolna és Mária mennybevétele kápolna. Zolnay 1964. 382.

[673] 1505: *„Stephanus Zabo in cimiterio beate virginis"* (MOL Dl 38658), 1510k: *„Stephanus Zabo in cimiterio"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608); 1505: *„rel. Martini Spelcz"* (MOL Dl 38658), 1510k: *„rel. Martini Spelcz in cimiterio beate virginis circa Harangozone"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608); 1505: *„rel. Iohannis Alcz polgar"* (MOL Dl 38658), 1510k: *„rel. Ioannis Alcz in cimiterio in domo Harangozohaz"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[674] 1462 – MOL Dl 15785; 1465 – MOL Dl 16188; 1465 - MOL Dl 161889; 1473 – MOL Dl 17500; 1475 – MOL Dl 17675, Zágrábi Érs. lt. Priv. 40. (MOL Df 252008)

3. A Szt. György piac és a Szombathely között

A város két piacterét, a Szt. György piacot és a Szombatpiacot négy, egymással párhuzamos, északdéli irányban futó utca kötötte össze. A Szt. György piacot szegélyező szélső házsorok a piacon túl észak felé egy-egy utcában folytatódtak, amelyek a nyugati városfal íveit, kanyarjait követve értek ki a Szt. Mária Magdolna plébániatemplom főbejárata előtt és szentélye mögött a Szombatpiacra. A két utca közül a várfal felőli szélső, vagyis a nyugati a Mindszent utca, a keleti az Olasz utca volt, amelyet Nagy utcának is neveztek. A Szt. György piac északi végében álló Tanácsházától kis utca vezetett át a Boldogasszony plébániatemplomhoz, amely előtt újabb utca indult észak felé. Elhaladt a domonkos kolostor előtt, majd kettévált: a nyugati ág az előző kettővel párhuzamosan futott, és a Szombatkapunál érte el a Szombatpiacot, a keleti ág a Duna felőli várfal görbe vonalát követve haladt ugyanoda. Mindkét utcát nevezték Szt. Miklós utcának is, ám az egyes részeknek külön elnevezéseik is voltak: a plébániánál kezdődő közös szakasz a későközépkorban az Ötvös utca nevet is viselte, a nyugati ág neve a Szt. Pál utca volt, a keleti ágé pedig Szt. Miklós és Zsidó utca. A Mindszent, az Olasz és az Ötvös / Szt. Pál utcák egyenlő távolságra helyezkedtek el egymástól, köztük két egyforma szélességű háztömböt találunk, amelyeket csak kisebb, az átjárást segítő közök osztottak meg. Az egyenes vonalú Szt. Pál és a nagy ívben kanyarodó Zsidó utca között már nem állt rendelkezésre ekkora hely, mégis beépült egy hosszúkás, kihasasodó, de az előzőknél keskenyebb háztömbbel. Mindkét utca északi szakasza már a Szombathelynek nevezett területhez tartozott (a Zsidó utca teljes egészében) annak ellenére, hogy piacteret itt már nem találunk. Az alábbiakban nyugatról kelet felé haladva, tehát a Mindszent utcán kezdve mutatjuk be a háztulajdonok történetét.

3.1. MINDSZENT UTCA – NYUGATI OLDAL

A Mindszent utca a teljes mai Úri utcára alkalmazott kifejezés volt a középkorban. Ebben a fejezetben a két piactér közötti szakaszával (a mai Szentháromság utcától a ma már beépített *Franciscaner Gässl*-ig) foglalkozunk, amelyre kizárólagosan használták ezt a nevet. Az utcát kettéosztotta a plébániák határvonala, 1390-ben a mai Dárda utca vonalában, 1441-ben pedig az utca déli harmadában fekvő Mindenszentek kápolnánál.

Az alábbi öt ház a Mindenszentek kápolnával szemben emelkedett:

3.1.1. Erhard Steinbach

A Boldogasszony plébánia házának szomszédságában említették meg Erhard Steinbachot 1461-ben. (1461. VII. 27.)

3.1.2. Boldogasszony egyház (Hans Gross)

„Mindszent utca"

A Boldogasszony egyház plébánosa 1461-ben a város tanácsa előtt bérbe adta a plébánia Mindszent utcai házát és a hozzátartozó Szombat kapun kívüli majorságot évi 24 forintért Hans Gross kereskedőnek. (1461. VII. 27.) A szomszédok egyrészt a váradi káptalan, másrészt Erhard Steinbach házai voltak.

Kérdés, hogy ehhez a házhoz sorolhatunk-e egy korábbi adatot. 1415-ben a város tanácsa előtt Jakob Fuhrman eladta a Boldogasszony plébánia részére járadékkal terhelt házát 600 forintért Örmény Mártonnak. (1415. VI. 25.) A ház éves járadéka ebben az esetben is 24 forint volt, bár nem ejtettek szót a majorságról. Az oklevél hátára Örmény Márton saját kezűlegt jegyezte fel olaszul az irat tartalmát, és

itt a házat „*dekachaza*"-nak nevezte. Szomszédai Michael Nadler későbbi bíró, valamint Miklós erszénygyártó voltak.

Örmény Márton és Michael Nadler életére vonatkozó adatokat ld. a Szt. György piac nyugati oldalán.

3.1.3. váradi káptalan (Miklós szűcs, Lantos Mátyás, Csaplár Sebestyén)
„*Mindszent utca*"

A váradi káptalan házának első említése 1461-ből származik. Ekkor mint szomszédot nevezték meg a Boldogasszony plébánia háza mellett. (1461. VII. 27.) Az 1505-ben készült dézsmajegyzékben Szűcs Miklós özvegyét a váradi káptalan házának lakójaként írták össze.[675] Miklós szűcsöt azonban már megemlítették 1493-ban is a szentkereszti és szentléleki pálosok házának szomszédságában is. (1493. V. 29.) A dézsmajegyzékekben további lakókat is feljegyeztek, Lantos Mátyást és Csapó Sebestyént.[676]

3.1.4. Péter ezüstolvasztó – szentkereszti és szentléleki pálosok (Konrad Oczheim – Hans Graf szűcs – Tárcai János – Sigismund Peinizer szűcs)
„*Mindszent utca*"

1425-ben András szentkereszti és Mátyás szentléleki pálos perjelek megvásárolták 440 forintért Péter ezüstolvasztó Mindszent utcai házát. (1425) A szentlőrinci pálosok 1436-ban a szentkereszti és szentléleki pálosok házát 8 forintért bérbe adták Konrad Oczheim budai polgárnak. (1436)

Fél évszázad után van csak további adatunk. 1489-ben a város tanácsa előtt Hans Graf szűcs a pálosoktól bérelt házat eladta 396 forintért Tárcai Mártonnak és Jánosnak. (1489) Noha 1490-ben II. Ulászló király a hűtlen Tárcai Márton és János Mindszent utcai házát eladományozta Nagylucsei Orbán egri püspöknek és rokonainak, (1490. XII. 25.) az adomány mégsem történhetett meg. Tárcai János és felesége, Sára ugyanis visszaadták a két kolostornak az 1489-ben megvásárolt házat, amelyért 1493-ban Benedek általános perjel bizonyos misék kegyelmében részesítette őket. A ház szomszédjai ekkor Georg Geier és Miklós szűcsök voltak. (1493. V. 29., 1493.)

Tótselymesi Tárcai János, Miklós fia, Mátyás király idején bécsújhelyi várnagy volt, sókamaraispán tisztet is viselt, 1504–1507 között székely ispán lett.[677]

1513-ban Sigismund Peinizer szűcsnek adták el a házat a kolostorok perjelei 100 forintért és évi 10 forint járadékfizetés kötelezettségével. (1513.)

3.1.5. Georg Geier
„*Mindszent utca, Mindenszentek kápolnával szemben*"

A szentkereszti és szentléleki pálos kolostor házának szomszédságában 1493-ban Georg Geier szűcsöt említették meg (1493. V. 29.), aki feltehetően azonos az 1505-ben készült dézsmajegyzékben a Mindenszentek kápolnával szemben, illetve a Mindszent utcában összeírt Szűcs Györggyel.[678] Ugyanezen jegyzékben Török Pétert a Mindszent utcában Szűcs György környékén vették fel a listára.[679] Kérdés, hogy azonos személy-e az 1510 körüli jegyzékben a Mindszent utcában összeírt Szűcs Péterrel?[680]

Figyelemre méltó, hogy a Mindenszentek kápolnával szemben a 16. század elején három (esetleg négy) egymással szomszédos szűcsöt találtunk, akik közül kettő igazolhatóan német volt.

[675] 1505: „*relicta Nicolai pellificis in domo dominorum Varadiensium*" (MOL Dl 38568)

[676] 1510k: „*Matthias Lanthws in platea Mynzenth in domo dominorum Waradiensium ... Sebastianus Caplar in domo dominorum Varadiensium*" (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[677] Kubinyi 1988. 207.

[678] 1505: „*Georgius Zywcz ex opposito Omnium sanctorum ... de platea omnium sanctorum*" (MOL Dl 38658)

[679] 1505: „*Petrus Therek in platea Omnium sanctorum prope Zywcz György*" (MOL Dl 38658)

[680] 1510k: „*Petrus Zewcz in platea Mynzenth*" (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

***

3.1.6. Várdai – Baranyai Mátyás – pécsi Bornemissza Pál királyi titkár, Baranyai Imre „*Mindszent utca*"

Várdai István kalocsai érsek és főkancellár 1468-ban Várdai Miklós özvegyéhez írt levele mellé egy kis feljegyzést csatolt, amelyben sürgette, hogy Gárdony birtokra és budai házára vonatkozó iratokat az asszony küldje el neki. (1468. VII. 16.) Feltehető, hogy Várdai a család tulajdonában lévő házról szóló okleveleket kérte magához Kalocsára, hiszen az érsekség házának iratai nyilván helyben is keze ügyében voltak.

Várdai István, Pelbárt fia, humanista műveltséget szerzett főpap, 1440-ben váradi kanonoki stallumot kapott, és így járt egyetemekre, bölcsészetet Bécsben, jogot Ferrarában és Padovában tanult, 1450-ben kánonjogi doktor lett, 1451-ben hevesi főesperes, váradi és egri kanonok, 1453-ban V. László tanácsosa lett, emellett egri kanonok, patai főesperes, 1454-től erdélyi prépost, 1455-től emellett egri prépost is, 1456-ban alkancellárrá nevezték ki, és még ugyanebben az évben kalocsai érsekké választották, 1457-ben titkos kancellár lett Vitéz János elfogatása után, és Párizsban járt leánykérőben V. László számára, hivatalában Mátyás mégis megtartotta, az 1460-as évek elején III. Frigyessel tárgyalt a Szent Korona visszaszerzése érdekében, az 1464-es kancelláriai reform óta fő és titkos kancellár, 1471-ben bíborosnak nevezték ki, de ezzel szinte egyidőben elhunyt.[681]

Sajnos csak jóval későbbi adatot ismerünk a Várdai család ingatlanáról. 1535-ben Ferdinánd király a hűtlen Várdai Mihály budai házát és Gárdony birtokát eladományozta laki Bakics Pálnak, a királyi huszárok kapitányának és általa testvérének, Bakics Péternek. (1535. V. 17.) Nyilván ebben az esetben ugyanarról a házról volt szó, mint 1468-ban, ezt bizonyítja a mindkét esetben szereplő Gárdony birtok. A budai adomány azonban bizonyára fiktív maradt.

Kisvárdai Várdai Mihály, Miklós fia, 1525-ben királyi kamarás volt, a mohácsi csatából megmenekült.[682]

Eközben a házat valójában birtokló Várdai család megválni készült az ingatlantól, de nem teljes egyetértésben. 1540-ben Várdai János özvegye, Krisztina a leleszi konvent előtt tiltakozott az ellen, hogy férjének testvérei, Várdai Mihály és Ambrus a testvéreket közösen illető budai házat az ő akarata ellenére eladták Baranyai Mátyásnak 600 forintért. (1540. X. 25.)

Ferdinánd király figyelmét sem kerülte el azonban a változás. 1540-ben a hűtlen Baranyai Mátyás Mindszent utcai házát a király eladományozta pécsi Bornemissza Pál királyi titkárnak és általa Baranyai Imre deáknak. (1540. XII. 2.) Csak ebből az iratból ismerhetjük meg a ház helyét, amely eszerint a Mindszent utcában, a nyugati házsorban emelkedett. Az adomány természetesen örökre fiktív maradt.

Bornemissza Pál életrajzi adatait ld. Szt. György piac – keleti oldal.

Baranyai Imre szerepel az 1510 körül készült dézsmajegyzékben, ekkor a Szombathelyen Váci Miklósnál lakott.[683]

3.2. MINDSZENT UTCA – KELETI OLDAL

A Mindenszentek kápolna és a vele szomszédos házak:

3.2.1. István patikáros

1426-ban a Mindenszentek kápolnát magába foglaló ház szomszédjaként jegyezték fel István patikáros nevét. (1426. IX. 6.)

István patikáros 1429-ben többedmagával a veszprémi püspök budai dézsmáit bérelte, 1436-ban választott bíró, 1446/1447-ben esküdt volt a magyar polgárok részéről, feltehetően jelentős szerepet játszott az 1439-es zavargások idején.[684]

---

[681] Érdújhelyi 1899. 38–56; Bónis 1971. 170–172, 224–226.

[682] Nagy 1865. 57–59; Fógel 1917. 54.

[683] 1510k: „*Emericus Baronyay in Zombathel aput Nicolaum Waczi*" (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[684] Kubinyi 1964. 153–155.

3.2.2. Mindenszentek kápolna
Szepesi János – Zámbó Miklós - / - Sigismund Hertel – Pálóci Máté
„Mindszent utca"
(Hauÿ 76. – Uri u. 33.)

A kápolna helyét az egyházakról szóló fejezetben próbáltuk meghatározni az 1441-es plébánia határjárás segítségével. (*Ld. Várnegyed – Egyházak*) Egy 1380–1386 között létrejött ingatlancsere kapcsán említették meg először a kápolnát magába foglaló telket. Szepesi János dobokai főesperes cserélte el ekkor a kápolnát is tartalmazó ingatlanát Zámbó Miklós szintén budai ingatlanára. A ház korábban Cemeteer Lőrincé volt, szomszédai egy bizonyos Friedrich, valamint Peter Lebinger voltak. (1380–1385 között)

Szepesi János, Jakab fia, ezidőtájt dobokai főesperes volt, később 1387–1393 között királyi kápolnaispán, 1392–1396 között titkos kancellár, 1394–1397 között zágrábi püspök és 1401–1403 között kalocsai érsek lett.[685]
Mezőlaki Zámbó Miklós, László fia, 1361–1364 között királynéi udvari ifjú volt, majd 1367–1371 között kassai és szomolnoki kamaraispán, 1367–1377 között óbudai várnagy, eközben 1373-ban besztercei várnagy, ezután 1377–1382 között főkincstartó és trencséni ispán, majd a csere idején, 1382–1388 között tárnokmester és eközben 1382–1385 között pozsonyi és komáromi ispán, 1385–1386 között már csak pozsonyi ispáni hivatalt viselt, elhunyt 1395-ben utód nélkül.[686]

A ház és a kápolna újabb említése 1426-ból származik, amikor az elhunyt Hertel budai bíró tulajdonából a koronára szállt ingatlant Pálóci Máté országbíró királyi adományként kapta Zsigmond királytól. A szomszédban ekkor István patikárost és Marcali Miklós erdélyi vajdát nevezték meg. (1426. IX. 6.)

Sigismund Hertel, másnéven gyömrői Hertel Zsigmond életrajzi adatait ld. Szt. János utca – keleti oldal.
Pálóci Máté, Péter fia 1400–1405 között volt udvari ifjú, 1419–1423 között titkos kancellár, az adomány idején országbíró tisztet viselt, emellett 1405-ben borsodi, 1408-ban veröcei, 1409–1427 között borsodi, hevesi, 1419–1433 között beregi, 1423–1436 között ungi és 1409–1435 között szabolcsi ispán, valamint 1410–1427 között diósgyöri várnagy volt, 1435-ben nádor lett egészen 1437-ben bekövetkezett haláláig. Örökösei János, Simon és Péter voltak.[687]

Hertel bíró házában 1401-ben oklevelet állítottak ki (1401. VIII. 31.), 1403-ban a szomszédos ház ügyében említették meg Hertel korábbi bíró házát. (1403. VI. 28.)

Az 1441-es határjárás a *castrum* területén a Mindenszentek kápolnánál végződött, amely alatt – az oklevél szavai szerint – emelkedett a Pálóciak háza már a Szt. Mária Magdolna plébánia területén. (1441. I. 3.) (*Ld. a plébánia határjárások elemzését*). Végül a kápolnát 1449-ben említették meg utoljára, a Rozgonyiak háza ekkor a kápolna környékén emelkedett. (1449. VII. 21.) (*Ld. Szt. György piac – nyugati oldal.*)

3.2.3. Marcali – Cotta
„Mindszent utca"

1403-ban a Hertel korábbi bíró háza melletti ingatlant a László nápolyi király melletti lázadás idején Zsigmondhoz hű Garai Miklós nádor elvette a lázadók egyik vezérétől, Marcali Miklós erdélyi vajdától és Zoelus de Nassis budai várnagy unokatestvérének, Giacomo de Cesamis-nak adta. (1403. VI. 28.) Mivel később Marcali Miklós kegyelemben részesült, bár a vajdai tisztet elveszítette, feltehető, hogy házát megtarthatta. 1426-ban István patikárost és Mazarath vajdát említették meg a Mindenszentek kápolna szomszédjaként. (1426. IX. 6.) A feltehetően romlott formában lejegyzett „Mazarath" vajda nevében Marcalit véljük felismerni, aki ugyan ekkor már nem élt.

Marcali Miklós, István fia, 1394-ben temesvári várnagy, majd 1395–1402 között temesi ispán volt, 1402–1403 között erdélyi vajda, a Zsigmond ellenes lázadás egyik vezére, amely után kegyelemben részesült, 1408–1412 között királyi tanácsos és 1409–1413 között somogyi ispán volt. Jeles hadvezér, elhunyt 1412-ben a velenceikkel vívott csatában Mottánál.[688]

[685] Engel 1996. II. 229.
[686] Engel 1996. II. 262.
[687] Engel 1996. II. 185; Engel 1998. 54–55.
[688] Mályusz 1987. 92; Engel 1996. II. 154.

Marcali Imre, Miklós vajda fia, 1427-től haláláig somogyi és veröcei ispán volt, közben 1427–1428 között szörényi bán, 1434–1438 között ajtónállómester, 1438–1439 között temesi ispán, 1439–1440 között asztalnokmester, 1446–1448 között újra ajtónállómester méltóságot nyert el, 1446-ban hunyt el.

Marcali János, Miklós vajda fia, 1430-tól veröcei, 1439-től pedig somogyi ispán volt haláláig, közben testvérével együtt ajtónállómester 1435–1438 között, temesi ispán 1438–1439 között, majd ajtónállómester 1447–1449 között, zalai ispán 1451-ben és 1453–1456 között, a kunok bírája 1456-ban, végül szlavón bán 1457-ben.[689]

1488-ban Mátyás király a néhai Marcali László magvaszakadtával a koronára háramlott házat eladományozta toledói Cotta Márton mesternek. (1488. VIII. 24.)

Marcali László, Ádám fia, a fent bemutatott Marcaliaknak unokaöccsük volt, 1474-ben a somogyi ispán tisztjét viselte.[690] Cotta Márton kikeresztelkedett szefárd zsidó családból származott a spanyolországi Toledóból, a házat közelebbről meg nem határozott művészi tevékenységéért kapta a királytól, hogy udvarában maradásra bírja. Emellett később sokkal nagyobb súlyt kapott életében a kereskedelmi tevékenység, áruszállítás a királyi udvar részére és a pénzügyletek, különösen Velence irányába. Élete végén már Velencében vezette kereskedő társaságát és végzett bankátutalást a magyar-velencei szerződések értelmében a magyar király számára, budai üzletét unokaöccsére, Cotta Ferencre hagyta.[691]

Cotta Ferenc házát 1506-ban említették meg Tordai Szalatiel házának környékén a Mindszent utcában (1506. VI. 2.), később 1510-ben oklevelet állítottak ki a házban. (1510. XII. 4.) Ferenc neve az 1510 körüli dézsmajegyzékben is szerepel sajnos lakóhelye megjelölése nélkül.[692] Cotta Ferenc üzletét és feltehetően házát is Cotta János örökölte, aki feltehetően Ferenc fia volt.

Cotta János már beházasodott a budai városi vezetőrétegbe, felesége, Gábriel György kassai bíró leánya, Katalin volt, a néhai Szabó Imre unokája. Ő volt a Szt. Mária Magdolna egyház gondnoka 1526-ban.[693]

3.2.4. Tordai Szalatiel

„Mindszent utca"

Tordai Szalatiel királyi kancelláriai jegyző 1506-ban 200 forint kölcsönt vett fel a Boldogasszony plébánia Szt. Katalin konfraternitásától, amelyért vállalta, hogy háza után évi 10 forint járadékot fizet. (1506. VI. 2.) A ház a Mindszent utcában Cotta Ferenc házának környékén emelkedett. Az oklevél hátára írt feljegyzés szerint Szalatiel 1514-ben megfizette az akkor még fennálló teljes kötelezettségét, 137 forintot.

Tordai Szalatiel, feltehetően tordai származású, polgári eredetű család sarja, 1500–1506 között királyi kancelláriai jegyzőként maradtak fenn róla adatok, eközben 1500-ban budai kanonok, 1501-ben zólyomi főesperes és esztergomi kanonok, 1504-ben dobokai főesperes és erdélyi kanonok, 1505-ben ugocsai főesperes volt.[694]

3.2.5. Rozgonyi

„Mindszent utca, Mindenszentek kápolna körül"

1449-ben az országbíró parancsára a budai káptalan kiküldte hiteles emberét idősebb Rozgonyi István fia, János birtokainak átadására Rozgonyi ifjabb János, Rénold és Osvát számára, többek között egy Mindszent utcai ház átadásához is. (1449. VII. 21.) Mivel Rozgonyi János fiai Erzsébet királyné pártján álltak, valószínűleg csak ekkor tudták visszaszerezni atyjuk egykori budai házát.

Rozgonyi János, Lőrinc fia, 1402-ben már a királyi udvar tagja volt, 1409–1435 között sárosi ispán, 1412–1436 között főkincstartó, eközben 1412–1436 között zempléni ispán is, 1430-tól királyi helytartó, majd 1433–1438 között tárnokmester, ezalatt 1435–1437 között szepesi ispán, 1437-ben budai várnagy, elhunyt 1439 körül.[695]

Fiai, János, Rénold és Osvát életrajzi adatait ld. az Előudvarnál.

---

[689] Engel 1996. II. 154.

[690] Nagy 1860. 290–291.

[691] Kubinyi 1969. 19–26.

[692] 1510k: *„Franciscus Cotta"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[693] Kubinyi 1967. 262–263.

[694] Körlós 1994. 332.

[695] Engel 1987. 442; Engel 1996. II. 206.

A ház a Mindenszentek kápolna környékén, a Mindszent utcában, a csanádi püspök házával szemben emelkedett. Ebben az időben Máté fia Péter viselte a csanádi egyházmegyében a püspöki méltóságot (1438–1457), akinek családi nevét a szakirodalom nem ismeri. Őt Marcali László (1423–1434) előzte meg a püspöki székben, kettejük között három éves üresedés történt.[696] Tudjuk, hogy a Mindenszentek kápolnával szomszédos egyik ház a Marcali család tulajdonában volt 1488-ig. Mégis kevéssé valószínű – bár előfordulhat –, hogy az 1423-ban elhunyt püspök után 1449-ben még mindig a csanádi püspök házának nevezzék az épületet. A másik lehetőség az ismeretlen eredetű Máté fia Péter, mivel ebben az időben élt Páloci Máté nádor fia, Péter is, akiről egy adaton kívül többet nem tudunk.[697] Emlékeztetnünk kell arra, hogy a Mindenszentek kápolna ebben az időben a Pálóciak házához tartozott. Harmadik lehetőség, hogy Péter püspök egy harmadik család sarja, aki a kápolna közelében bírt háztulajdonnal.

***

A Szerecsen nagy ház és szomszédai:

3.2.6. Kunz szücs és fiai - / - Orbán kovács

A Szerecsen nagy ház északi oldalán, a Mindszent utcában 1403-ban a néhai Kunz szűcsöt és fiait nevezték meg. (1403. I. 11.) Róluk nincsenek közelebbi ismereteink, ahogy a száz évvel későbbi tulajdonosról, Orbán kovácsról sem. (1502. XII. 3.)

3.2.7. Szerecsen nagy ház – herceg háza
Szerecsen – Garai – Corvin – Brandenburgi – Lasky – Koppány
„Olasz utca / Mindszent utca"
(? Hauÿ 61, 62, 140, 141. ?)

Két utcára néző ingatlan, amelyet az Olasz utcában írunk le. A Mindszent utca keleti házsorának Szombatpiac felőli végén emelkedett. *(Ld. Olasz utca – nyugati oldal)*

3.2.8. Zsámboki Simon - / - Kanzler János

A Szerecsen nagy háztól délre a Mindszent utcában 1403-ban Zsámboki Simon háza állt. (1403. I. 11.)

A Zsámbokiak a francia eredetű Smaragd nemzetségből származtak, az Anjou királyok alatt országos méltóságokat viseltek, Zsigmond egy részüket 1403/1404 körül jószágvesztésre ítélte, más részüket mellőzte a hatalomból.[698]

A száz évvel későbbi birtokos Kanzler János előkelő budai polgár volt. 1507-ben János és Angelo kölcsönös örökösödési szerződésében János egy házat hagyott Angelora, tekintve azonban, hogy Jánosnak Olasz utcai háza is volt, nem tudni, melyikre gondolt az oklevélben. (1507. IX. 30.)

Kanzler János életrajzi adatait ld. az Olasz utcában

3.3. MINDSZENT UTCA – ISMERETLEN OLDAL

3.3.1. Petrus de foro Danubii

1370-ben a Cudar Péter által vett Mindszent utcai ház szomszédságában említették meg Pétert, aki neve tanúsága szerint a Duna-parton tartott vásár helyéről származott.[699] (1370. VIII. 12.)

[696] Engel 1996. I. 68.
[697] Engel 1996. I. 522.
[698] Engel 1996. II. 265.
[699] A kifejezés pontos fordítása Dunavásári Péter lenne, a Gézavására Forum Geysa mintájára. Kubinyi András mutatott rá, hogy a Péter nevében említett Duna-parti vásárhely feltehetően a Felhévízen területén, Buda város falai előtt tartott pünkösdi országos vásár helyével azonos. Kubinyi 1964. 388. j.

Péter egy 1347-es adat szerint tagja volt a városi tanácsnak, feltehetően öt nevezték 1351-ben „*Petrus dictus de Dunamarchya*" néven. Mivel 1347-ből két tanácslistával is rendelkezünk, de ott „*Petrus frater cruciferi*" szerepel, feltehetően ez a névváltozat is ugyanazt a személyt fedi.[700] A keresztes testvér Felhévízre utal, 1351-ben pedig Péter a felhévízi keresztesekkel folytatott perben szerepel. Péter neve a tanácslistán az utolsó helyen állt ezért magyarnak tarthatjuk, erre egyébként származása is utal.

3.3.2. Jakob Stör – Cudar
„*Mindszent utca*"

Cudar Péter szlavón bán 1370-ben megvette Jakob Stör budai polgár házát telekkel, fa és kő épületekkel és minden elől és hátul található tartozékával együtt 3300 forintért. (1370. VIII. 12.) A háznak, amely a vételár szerint jelentős épület lehetett, szomszédai Hans Glezel, illetve a Duna-parti vásárhelyről származó (de foro Danubii) Péter voltak ekkor.

Cudar Péter, Domonkos fia a ház vásárlásának idején 1368–1371 között szlavón bán volt, ezután 1371–1372 között a pohárnokmester, 1372–1373 között országbíró, 1373–1380 között újból a szlavón bán, 1381–1382 között oroszországi vajda, végül 1386–1387 között a horvát bán tisztségét viselte, 1394/1395 körül hunyt el.[701]

Cudar Jakab 1411-ben az egri káptalan előtt tiltakozott, mivel testvére, Simon oklevelet állított ki arról, hogy atyjuk, Péter bán szerzett birtokai, többek között egy budai nagy ház egyenlő mértékben illetik meg Jakabot, Simont és Cudar Benedeket. Simont eltiltotta az ilyen bevallástól, Benedeket pedig a birtoklástól. (1411. VIII. 17.)

Cudar Jakab, Péter bán fia, 1410-ben udvari ifjú, 1415–1416-ban már udvari lovag volt, 1422-ben meggyilkolták.
Cudar Simon, Péter bán fia 1410-ben udvari ifjú, 1413–1416-ban udvari lovag volt, 1416 karácsonyán meggyilkolták.
Cudar Benedek, István fia, Jakab és Simon unokatestvére 1410-ben udvari ifjú, 1412–1416 között udvari lovag volt, Zsigmond király kíséretéhez tartozott Konstanzban, elhunyt 1422/1423 körül.[702]

A testvérek később kiegyezhettek, mivel 1412-ben Jakab és Simon közösen kérték a város tanácsát, hogy az atyjuk 1370-es házvásárlásáról kiállított oklevelet írja át számukra. (1412. II. 3.) Egy négy évvel későbbi oklevélben választott bírák kötelezték esküre Cudar Jakabot és Simont 12 más nemessel együtt az egri káptalan előtt állításuk igazolására, miszerint nem létezik olyan oklevél, amelyben Cudar Benedek atyjának, Istvánnak részt adtak volna a budai nagy ház birtokából. (1416. X. 31.) A néhány adatból homályos kép bontakozik ki előttünk, mintha a király környezetében tartózkodó, talán idősebb Benedek igyekezett volna maga számára részt szerezni a budai házban.

Benedek igyekezete úgy tűnik sikeres volt. Testvére halála után Cudar Jakab 1417-ben a jászói konvent előtt elzálogosította Mindszent utcai házát, valamint két Abaújvár megyei birtokát 1000 forintért Rozgonyi Simon ispán fiainak, Istvánnak és Györgynek. (1417. I. 21.) Néhány hónappal később újból 1000 forint kölcsönről hallunk, de ezúttal a Mindszent utcai házat Rozgonyi Péter dömösi prépostnak adta zálogba Cudar Jakab. (1417. III. 1.) A ház szomszédai ekkor Perényi László és Cudar Benedek voltak. Benedeknek tehát mégis sikerült részt szereznie Péter bán egykori házában, Jakab 1417-ben már nem a teljes nagy házat adhatta zálogba.

Ezt bizonyítja egy jóval későbbi adat is. Benedek fia, János 1440-ben nagybeteg lévén budai házába hivatta a budai káptalan hiteles embereit, akik előtt bizonyos birtokokat zálogosított el 4000 forintért felesége testvéreinek, a néhai Rozgonyi János fiainak, Jánosnak és Lőrincnek 4000 forintért. (1440. III. 9.)

Cudar János, Benedek fia, 1425–1432 között udvari ifjú, elhunyt 1440-ben. Felesége, Rozgonyi Hedvig, Rozgonyi János lánya, Perényi Miklós özvegye volt.[703]

Cudar Jánosnak nem lévén örököse, a ház vagy másodfokú unokatestvéreire, az ifjabb Cudar Jakabra és Simonra szállt, vagy özvegye révén a Rozgonyiak kezébe kerülhetett. Erről azonban már hallgatnak forrásaink.

---

[700] 1347. VII. 19. – MOL Dl 3926; 1347. XI. 18. – MOL Dl 3953.
[701] Engel 1996. II. 46.
[702] Engel 1996. I. 498., II. 46.
[703] Engel 1996. II. 46.

A Cudarok kapcsán kell megemlékeznünk két olyan házról, amelynek nem ismerjük pontos helyét, de a Cudar családhoz köthetők. Mihály budai polgár, a néhai Istvánnak, a királyi gyűrűspecsét őrének fia 1381-ben a város tanácsa előtt zálogba adta atyjától örökölt házát Cudar Péter szlavón bánnak, testvéreinek, Imre egri püspöknek, János fehérvári prépostnak, Györgynek, Istvánnak, illetve unokaöccsének, Mihály fia Pálnak, vagyis a teljes Cudar családnak 38 garassal számított 50 forintért. (1381. III. 31.) A ház szomszédja a néhai Sánta Miklós deák volt. A ház további sorsa ismeretlen, elképzelhető, hogy Mihály megfizette a zálogot.

Öri István, Domonkos fia, 1327-ben királyi jegyzőként már hosszantartó szolgálataiért kapott birtokot, 1329-től különleges királyi jegyzőnek nevezték, a királyi gyűrűspecsétes kancelláriai osztály vezetője volt (1334-től adatolt), hivatalánál fogva a király környezetében tartózkodott, 1330-ban a havasalföldi hadjáratban megsebesült, 1337-ben Károly király komájának nevezte, hivatalát Lajos király uralkodásának elején is viselte, 1361-ben már nem élt.[704]

Sánta Miklós mester címzése szerint bizonyára az udvarhoz köthető hivatali tisztet töltött be, de a korszakban szereplő több Miklós közül nem tudjuk, melyikkel azonosítható.

A pálos inventárium szerint Cudar Péter 1394-ben, tehát nem sokkal halála előtt az általa alapított ládi pálos kolostornak adományozta Magyar Istvántól vett budai házát. (1394) Ezt a házat 1433-ban György pálos általános perjel Kauen-i Mihálynak adta bérbe évi 8 forintért. A ház egy köz mellett állt, amelynek túloldalán, északra a zsámboki prépost háza emelkedett, déli szomszédja pedig a segesdi ferences kolostor háza volt. (1433) Sajnos pontos helyét nem tudjuk meghatározni.

A Cudar család budai házügyletei a legkorábbi példái a főnemesek sokrétű érdeklődésének a budai ingatlanok iránt. Cudar Péter vásárolt házat rezidencia céljára (ez a Mindszent utcai ház), vett házat azért, hogy lelkiüdvét biztosítandó az általa alapított kolostornak adományozza, végül szerzett házat hitelügylet zálogaként is. Budai ingatlanügyleteihez a századfordulón a Kanizsaiak jóval kiterjedtebb mértékű tevékenysége hasonlítható.

3.3.3. Hans Glezel

1370-ben Cudar Péter bán szomszédságában írták össze Hans Glezel-t, aki minden bizonnyal azonosnak vehető a város többszörös bírájával. (1370. VIII. 12.)

Hans Glezel 1377/1378-ban, 1388/1389-ben és 1392/1393-ban viselte a bírói tisztet, esküdtségére az első adat 1376-ból, az utolsó 1398-ból származik.[705]

Feltételesen itt említjük meg további oklevelekről, amelyek Hans Glezel személyén keresztül kapcsolhatók a fenti háztulajdonhoz. Zsigmond király 1397-ben Jánosfalvi Jakab panaszára utasította Buda városát, hogy vizsgálja ki, vajon jogtalanul foglalta-e el széki Pócs Péter rokonának, a néhai Pető fia János budai polgárnak házát, majorságát, a bennük lévő javakat, valamint lovait. (1397. III. 15.) A város tanácsa ezután jelentette, hogy kihallgatta Hans Glezel budai polgárt, akinek az elmondása szerint évekkel korábban egy Pető fia Jánostól hátrahagyott házat megvett 800 forintért Pócs fia Pétertől, de később szüksége miatt ezt tovább kellett adnia. (1397. IV. 13.)

Széki Pócs Péter, Pócs fia, Bebek Imre és Detre familiárisaként 1383-ban szepesi alispán és szepesvári várnagy, 1390-ban szlavón vicebán volt. Nem ismert, hogyan került rokonságba Pető fia János budai polgárral.[706]

Jánosfalvi Jakab, Tóbiás fia, Rozgonyi János familiárisa, 1416–1417-ben sárosi alispán.[707] Nyilván ő is rokonságban állt Pető fia János budai polgárral.

Kérdés, hogy ez a ház azonos-e az 1370-ben megnevezettel. Sajnos ezt bizonyítani adatok híján nem tudjuk. Hans Gletzel akár több házzal is rendelkezhetett, és az 1397-ben, úgy mond, szüksége miatt továbbadott ház nem valószínű, hogy a lakása volt. Inkább a bíró számunkra ismeretlen ingatlanügylete lehetett Pető fia János házának megvétele, majd továbbadása. Pedig Pető fia János házának meg-

[704] Bónis 1971. 37–38; Engel 1996. II. 181.
[705] Kubinyi 1971. 248. j.
[706] Engel 1996. II. 196.
[707] Engel 1996. II. 118.

határozása érdekes lenne számunkra, hiszen János feltehetően annak a Mikó fia Petőnek a gyereke, aki testvéreivel együtt a 14. század első felében a magyar polgárok egyik vezetőjeként a tanács tagja is volt.

A három Mikófi, Miklós, Lukács és Pető amellett, hogy esküdtek voltak feltehetően nemességgel is rendelkeztek. Mikófia Miklós 1333-ban a Pilis megyei ítélőszék bírótársa volt. Ezzel magyarázható Pető fia János rokonsága széki Pócs Péterrel és Jánosfalvi Jakabbal. Miklós 1318/1319 és 1322–1323 között, Pető 1329/1330 és 1342/1343 között, Lukács pedig 1345-ben mutatható ki a tanácsban.[708]

Mikó fia Lukács házában végrendelkezett 1321-ben egy drávántúli nemes, Péter fia Jakab. (1321. XII. 24.) Mikó fia Pető háza 1332. március 20-án tűzvészben leégett. István pécsi prépost ezidőtájt Pető házában lakott, és a birtokaira vonatkozó oklevelei, amelyeket egy szekrényben tartott, elhamvadtak a lángokban. A király parancsára tartott vizsgálat királyi embere Mikó fia Lukács volt. (1332. III. 25., 1332. IV. 5.)

3.3.4. Perényi
„Mindszent utca"

1417-ben Cudar Jakab szomszédságában Perényi László háza állt, de nem tudjuk, hogy melyik oldalon, vajon Petrus de foro Danubii, avagy Hans Glezel házát szerezték-e meg a Perényiek. (1417. III. 1.)

Pataki Perényi László, Miklós bán fia, a terebesi, avagy nádori ágból, udvari ifjú volt 1409-ben, utoljára 1424-ben fordul elő oklevélben, utód nélkül halt meg, akárcsak testvére, aki 1428-ban halt meg szintén utód nélkül.[709]

1520-ban Perényi Orsolya, gyarmati Balassa Ferenc felesége panaszára II. Lajos király vizsgálatot rendelt el, mennyiben illeti meg atyjának, néhai Perényi Istvánnak Mindszent utcai háza, amelyet Orsolya állítása szerint közösen és osztatlanul birtokoltak testvérével, Perényi Imre nádorral, és annak halála után a birtokjog reászállott. (1520. XI. 23.) Ez a ház minden valószínűség szerint Perényi Lászlótól öröklődött tovább Perényi Istvánra, majd fiára, Imre nádorra.

***

Az alábbi három szomszédos épület az utca ismeretlen szakaszán emelkedett:

3.3.5. Ongor vajda – Ongorfi János – Atyai Miklós esztergomi őrkanonok – Szt. Mária Magdolna plébánia
„Mindszent utca"

1490-ben említették meg Ongorfi János házát Érsek Máté házának északi szomszédságában. (1490. VII. 21.) 1521-ben a Szt. Mária Magdolna egyház plébánosa, Benedek a budai káptalan előtt különféle misealapítványokat foglaltatott írásba, többek között Atyai Miklós esztergomi olvasókanonok alapítványát, amelyre Mindszent utcai házát hagyta. (1521. X. 23.) A házat az oklevél szerint Ongor vajda házának nevezték.

Nádasdi Ongor János, 1468-ban visegrádi várnagy, 1471–1473 között pécsi várnagy és baranyai ispán volt, ismeretlen időpontban erdélyi vajda méltóságot viselt, 1473-ban már volt vajdának nevezték, 1488-ban már nem élt.[710]
Ongorfi János, János vajda fia volt, báró, 1500-ban a királyi tanács tagjai között sorolták fel.[711]

3.3.6. Érsek Máté – Szentgyörgyi János és Zsigmond
„Mindszent utca"

Beatrix királynő 1490-ben hűtlenség címén eladományozta Érsek Máténak, Váradi Péter kalocsai érsek testvérének Mindszent utcai házát Szentgyörgyi János és Zsigmond grófoknak. (1490. VII. 21.) A ház északi szomszédja Korotnai János, míg déli szomszédja Ongorfi János voltak.

[708] Kubinyi 1971. 235.
[709] Engel 1996. II. 189.
[710] Kubinyi 1988. 212.
[711] Kubinyi 1988. 206.

Érsek Máté életrajz adatait ld. Szt. György piac – keleti oldal

János szentgyörgyi és bazini gróf, György fia, 1459-ben Frigyes császár pártjára állt, 1465–1467 között erdélyi vajda volt bátyjával, Zsigmonddal.

Zsigmond szentgyörgyi és bazini gróf, György fia, 1456-ban pohárnokmester volt, 1459-ben Frigyes császár pártjára állt, 1462-ben tért vissza Mátyás hűségére, 1465–1467 között erdélyi vajda volt öccsével, Jánossal.[712]

3.3.7. Korotnai János

1490-ben Korotnai Jánost Érsek Máté házának északi szomszédságában jegyezték fel. (1490. VII. 21.)

Korotnai János, 1458-ban Marcali familiárisként szentgyörgyi várnagy, majd 1463-ban somogyi alispán volt, 1466-tól haláláig nádori ítélőmester, közben 1469–1470-ben, majd 1478-ban, 1494-ben szlavón bání ítélőmester, 1479–1493 között somogyi ispán, majd alnádor, jó kapcsolatokat ápolt Váradi Péter kalocsai érsekkel, meggyilkolták 1497-ben.[713]

***

Két szomszédos Mindszent utcai háztulajdon következik:

3.3.8. Szatmári György pécsi püspök

Szatmári György pécsi püspök házát 1506-ban a Csalyán István fehérvári bíró által megvásárolt ház szomszédságában említették meg. (1506. XI. 12.) 1511-ben koromházi Korom István és Bálint a pécsi püspöknek a Mindszent utcában álló házában tárgyaltak peres ügyeikről, majd miután távoztak onnan az Elevenhal utcában, a tanácsháza előtt fegyveresek támadtak rájuk. (1511. XII. 4.)

Szatmári György, 1457-ben született kassai kereskedőcsaládban, amely már György életében nemességet kapott, a Thurzók támogatottja és a Fuggerek titkos üzlettársa, 1494-ben királyi titkár, 1499–1521 között titkos kancellár, 1495–1500 között a fehérvári Szt. Miklós káptalan prépostja, 1497-ben erdélyi prépost, 1498–1499 között mislyei és budai prépost, 1499-től veszprémi püspök és rövidesen elnyerte a felhévízi prépostságot is, amelyet haláláig viselt. 1501-1505 között váradi, 1505–1521 között pécsi püspök, 1521-től 1524-ben bekövetkezett haláláig esztergomi érsek és főkancellár. II. Ulászló és II. Lajos kül- és belpolitikájának egyik fő irányítója és befolyásolója. Pappá csak 1506-ban szenteltette fel magát.[714]

3.3.9. Kalmár Demeter – óbudai klarisszák – Csalyán István fehérvári bíró

„Mindszent utca"

1506-ban az óbudai klarissza apácák Mindszent utcai házukat, amelyet Margit, a néhai Kalmár Demeter özvegye örökségként bírt, és végrendeletében az apácákra hagyományozott, eladták 300 forintért Csalyán István fehérvári bírónak. (1506. XI. 12.) A ház déli szomszédja Szatmári György pécsi püspök háza volt.

Kalmár Demeter 1492-ben, 1494-ben és 1498-ban magyar esküdt volt a tanácsban.[715]

***

Az alábbi Mindszent utcai ingatlanok szomszédait nem ismerjük:

3.3.10. Kovári László

„Mindszent utca"

1451-ben Kovári László a váci káptalan előtt vállalta, hogy Szt. György nap oktávájáig (V. 1.) visszafizeti azt a 36 forintot, amelyet Csitári Lőrinctől háza építésére és befedésére kapott. Ha a fizetést elmulasztaná a ház Lőrinc zálogába kerül, míg meg nem adja a kölcsönt. (1451. I. 9.)

Kovári László, Pál országbírói (1392–1395), majd nádori ítélőmester (1397–1430) fia volt.[716]

---

[712] Fögedi 1970. 109, 122, 125, 133, 138; Kubinyi 1988. 207.

[713] Bónis 1971. 273–274; Kőblös 1994. 354.

[714] Kőblös 1994. 330.

[715] 1492. VI. 5. – Eszt. k. hh. lt. 6-4-4, MOL Df 208572; 1494. IX. 22. – MOL Dl 39213; 1498. IX. 29. Eszt. k. m. lt. 25-3-21, MOL Df 236393

[716] Bónis 1971. 179; Engel 1996. II. 134.

***

3.3.11. szerémi püspök (Porkoláb Márton)
„Mindszent utca"

1519-ben a szerémi püspökség Mindszent utcai házában idézték meg Porkoláb Mártont. (1519. IX. 30.)

***

3.3.12. váradi püspök
„Mindszent utca"

A váradi püspökség házára rendkívül csekély adatok utalnak. 1512-ben András, a váradi püspökség Mindszent utcai házának udvarbírája birtokba iktatásnál tanúként szerepelt. (1512. IX. 27.) 1523-ban a püspökség Mindszent utcai házában idézték meg Perényi Ferenc váradi püspököt és testvérét Perényi Pétert. (1523.)

Perényi Ferenc és Perényi Péter életrajzi adatait ld. Zsidó utca-Szt. Zsigmond utca – nyugati oldal

***

A dézsmajegyzékek további Mindszent utcai háztulajdonosok és bérlők neveit őrizték meg. Szalai Imre házában lakott Körösi Mihály és Ács Miklós, Szűcs Gergelynél pedig Kapás Ambrus, Nyírő Simon háza mellett Szűcs Pál. További szűcsök voltak, Lőrinc és Szűcs Kis Domonkos, akinek özvegyét írták össze. A Logodra nyíló kis ajtó mellett lakott Miklós borbély. Rajtuk kívül feljegyezték még Hans Schwanzer, Vörös Bertalan nyírő és Szalai György kőműves nevét.[717] A jegyzékben feltűnően sok szűcs szerepel. A két nyírőt a Nyírő utca közelségével magyarázhatjuk, lehet, hogy valójában a tanácsháza előtti utcaszakaszon állt házuk.

Szűcs Gergely 1477-ben és 1480-ban esküdt volt.[718]

KRITIKA

Először is Pataki két alapvető tévedésére kell felhívnunk a figyelmet. Az egyik a Mindenszentek kápolna fekvése, a másik pedig a Hátsó / Nyírő / Kalmár/ Német utca helye. A Mindenszentek kápolnát különösebb indoklás nélkül a Szt. Mária Magdolna plébániatemplom közelébe helyezte el, mentségére szolgál azonban, hogy nem ismerte, és ezért nem használhatta fel az 1441-es plébánia határjárás adatait, amelyek segítségével kijelölhető a pontos helyszín. A másik súlyos tévedésről már szóltunk a Szt. György piac nyugati oldalának bemutatásánál. Itt csak megemlítjük, hogy Pataki művében a Farkas László-, Túz János-, esztergomi Szt. Margit kápolna-, Wolfgang Hintenaus-, Nicolaus Königsfelder-féle és a hozzájuk kötődő házak mind tévesen szerepelnek a mai Szentháromság utcától északra. A szentkereszti és szentléleki pálosok nem Konrad Gündelwein egykori házát vették meg, és ez az épület nem a keleti, hanem a nyugati házsorban emelkedett szomszédaival együtt. Az utca északi végének problémáit a Szombathely déli és nyugati oldalán mutatjuk be.

---

[717] 1505: *„Ambrosius Kapas apud Gregorium Zyucz in platea Omnium sanctorum ... Nicolaus barberius prope Omnium sanctorum ... Georgius Zalay kwmiwes in platea Omnium sanctorum"* (MOL Dl 38568); 1510k: *„Michael Keressy aput Emericum Zalay ... Nicolaus Alczt in platea Mynzent aput Emericum Zalay ... relicta Pauli Zwcz in platea omnium sanctorum penes domum Simonis Nyrew ... Ladislaus Zwczt in platea Omnium sanctorum ... Laurentius pellifex in platea Omnium sanctorum ... relicta Dominici Zewcz Kys in platea Omnium sanctorum ... Nicolaus barberius penes parvam portam ... Iohannes Swanzer in platea Omnium sanctorum ... Bartholomeus Nyrew rufus in platea Omnium sanctorum"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[718] 1477. II. 14. – MOL Dl 17919; 1480. V. 15. – MOL Dl 18366.

ÖSSZEGZÉS

A Mindszent utcába helyezhető adatok között viszonylag koraiakat is találhatunk. Feltételesen itt tárgyaltuk a 14. század első felében a város magyar polgárai között jelentős szerepet játszó Mikófiakat, Lukácsot és Petőt, akik hosszú ideig voltak esküdtek, és a helyi nemességgel is rokonságban álltak. Házukban végrendelkezett Péter fia Jakab drávántúli nemes, később pedig Pető fia János rokona, széki Pócs Péter birtokolta a házat. A 14. század végén számos polgár neve tűnik elő forrásainkból. Mihály polgár, Istvánnak, a királyi gyűrűspecsét őrének fia, a Duna-parti piacról származó Péter, akik feltehetően magyarok voltak, továbbá Hans Glezel bíró, Jakob Stör, Peter Lebinger, Lorenz Cemeter és egy bizonyos Friedrich nevű német polgárok. Mellettük meglehetősen kevés a nemesi házbirtok. Szepesi János dobokai főesperes, majd Zámbó Miklós tárnokmester tulajdonában volt a Mindenszentek kápolnát is magába záró épület. Mellettük ismert a bárók közé számító Cudar család nagy háza is.

A 15. század első feléből fennmaradt adatok között továbbra is többségben vannak a polgárok házbirtokai. A Mindenszentek kápolna háza a század elején Sigismund Hertel bíró birtokában volt, mellette ismert István patikáros, Péter ezüstolvasztó tulajdona, illetve Konrad Oczheim bérleménye. Feltehetően az utcába helyezhetők Jakob Fuhrman, Michael Nadler bíró, Örmény Márton és Miklós erszénygyártó házai is. Előkelő nemesek ingatlanára csak kevés adattal rendelkezünk. A Cudarok nagy háza a Rozgonyiak kezébe került, a Mindenszentek kápolna háza pedig a Pálóciaké lett, ezenkívül még a Marcaliak és Perényi László házáról szólnak okleveleink. 1425-ben vásárolták a szentkereszti és szentléleki pálos kolostorok közös házukat is.

A század második feléből már jóval több az ismert nemesi házbirtok, mint a polgári. Mindössze Erhard Steinbach, és a Cotta család tulajdona, valamint Hans Gross és Hans Graf szűcs bérleményei tartoztak polgárokhoz. Az előkelő nemesek közül viszont Marcali László, Érsek Máté, Szentgyörgyi János és Zsigmond, Ongor János, Várdai István kalocsai érsek és az udvarban szolgálatot teljesítő Kovári László, Korotnai János ítélőmesterek, valamint Tárcai János ingatlanaira maradtak fenn forrásaink. Az egyházi tulajdonosok között a váradi káptalan és a Boldogasszony plébánia házai szerepelnek.

A 16. század első feléből is több nemesi birtokra maradt adatunk, mint polgárira. A polgári tulajdonosok között találtuk Georg Geier szűcsöt, Kalmár Demetert, Csalyán István fehérvári bírót, Cotta Ferencet, Kanzler Jánost, Orbán kovácsot a bérlők között pedig Sigismund Privizer szűcsöt és Szűcs Miklóst. Német polgárok tehát ekkor is előfordulnak, de a korábbiakkal ellentétben, a 15. század második felétől kezdődően már csak a Mindenszentek kápolna környékén, vagyis az utcának a déli, a Boldogasszony plébániához tartozó részén. A polgárokkal kapcsolatban még egy megjegyzést tehetünk, viszonylag nagy számban fordulnak elő köztük német szücsök az oklevelekben. A dézsmajegyzékek adatai pedig megerősítik megfigyeléseinket, az utcában összeírtak csaknem fele szűcs volt. Az előkelő nemesek sorában Corvin János herceg, Brandenburgi György őrgróf, Ongorfi János és a Perényiek, valamint az udvari szolgálatban működő Tordai Szalatiel és Várdai Mihály ingatlanait ismertük meg a forrásokból, továbbá Szatmári György pécsi püspök (majd esztergomi érsek), Atyai Miklós esztergomi őrkanonok házait. Az egyházi testületek közül a váradi és szerémi püspökség házai, és a Szt. Mária Magdolna plébánia járadéka érdemelnek említést. Mohács után szegedi Koppány Mihály és Várdai Mihály birtokaira maradt fenn adat, ez utóbbi háza Baranyai Mátyásé, majd Bornemissza Pál királyi titkáré lett.

3.4. OLASZ UTCA (NAGY UTCA) – NYUGATI OLDAL

A továbbiakban az Olasz utcával foglalkozunk a két piactér közötti (a mai Szentháromság utcától a Kard utcáig terjedő) szakaszon. A plébániák határvonala középtájon osztotta két részre ezt az utcát is, 1390-ben a mai Hajadon és Dárda utcáknál, míg 1441-ben a ma már nem létező *Schüler Gässl* vonalában. A határvonal északi oldalán a Szt. Mária Magdolna plébánia, déli oldalán pedig a Boldogasszony plébánia körzete terült el.

Először négy szomszédos házat mutatunk be a középkori „kis utca", vagyis a mai Dárda köz mellett:

3.4.1. Georg Käse – arezzoi Antonio
(Hauÿ 130. – Országház u. 14.)

A ház tulajdonosait, mint szomszédokat ismerhetjük meg. 1393-ban Francesco Bernardi háza mellett egy kis közt említettek meg, amelyen túl Georg Käse lakott. (1393. IX. 9., 1393. IX. 30.) Az ő nevét ismételték meg a Bernardi házra vonatkozó peres iratokban 1425-ben is, de ekkor lehet, hogy már nem a valóságról értesülünk, csupán a nevet másolták be automatikusan a korábbi oklevelekből. (1425. IV. 11., 1425. V. 30.) 1457-ben arezzoi Antonio házát tüntették fel a köz déli oldalán. (1457. X. 4.)

3.4.2. Francesco Bernardi – esztergomi Szt. Kereszt oltár és a Szt. István protomártír káptalan –
(Francesco Bernardi – Hans Siebenlinder – Leonardo Desiderii)
„Olasz utca"
(Hauÿ 131. – Országház u. 16.)

Az esztergomi Szent István káptalan alapítólevelében Kanizsai János érsek az új testület fenntartására többek között egy évi 30 forintos járadékot is adományozott, amelyet Francesco Bernardi budai polgárnak bizonyos házak után, mint bért kellet fizetni. (1391. XII. 26.) Ma már nem tudjuk miért, de csak két év múlva állították ki Buda város tanácsa előtt azokat az okleveleket, amelyek ezt a bérfizetést pontosan rögzítették a felek között. Egyrészt 1393. szeptember 9-én Francesco Bernardi felesége és fiai beleegyezésével eladta házát az érseknek 2600 forintért, majd szeptember 30-án az érsek ugyanezt a házat bérbe adta Francesconak azokkal a feltételekkel, hogy évente 24 db, egyenként 5 márka súlyú gyertyát és egy mázsa lámpaolajat ad az esztergomi székesegyháznak, továbbá 20 forintot fizet az esztergomi Szt. Kereszt oltárnak, 30 forintot pedig a Szt. István protomártír káptalannak. (1393. IX. 9., 1393. IX. 30.) Francesco azt is vállalta, hogy ha a ház leégne, vagy tönkremenne, a városon kívüli majorsága jövedelméből köteles azt kijavíttatni.

> Francesco Bernardi gazdag kereskedő, Firenzéből származó budai polgár, aki Nagy Lajos király uralkodásának végén, illetve Zsigmond király uralkodása alatt részt vett az ország pénzügyi igazgatásában, 1382-ben és 1389-ben harmincadispán, 1387-ben kamarahasznaispán, mindhárom esetben Szerecsen Jánossal együtt, 1392-ben pénzverőkamara ispán, 1396-ban újból kamarahaszna és pénzverőkamaraispán volt, 1420–1422 között Berzevici Péter familiárisaként altárnokmester lett, elhunyt 1424 körül.[719]

A ház 2600 forintos vételára nyilvánvalóan nem a reális értékét tükrözi, hanem olyan kölcsön, amely éves járadék formájában illette a megadományozott káptalant és oltárt. Az összeg mégis szokatlanul magas, amelyet a ház értéke nem fedezhetett. Mivel az érsek és Bernardi között kiterjedt üzleti kapcsolat mutatható, ki, amelynek minden részletét nem ismerjük, ennek része lehetett az alapítványok számára lekötött járadékfizetés is.[720] Kanizsai pártfogása a későbbiekben is megmutatkozott. A szentistváni káptalan egy-

[719] Mályusz 1958. 301–310; Engel 1996. II. 33.

[720] Mályusz Elemér túlságosan kedvező járadékkihelyezésnek ítélte meg az ügyletet, ám néhány pontban tévedett. Szerinte az éves járadék nem éri el a kölcsönzött összeg szokásos egy tizedét, de nem veszi számításba az 50 forint mellett a 24 darab 5 márkás gyertya értékét, amely nem lehetett csekély. Zavart okoz a szentistváni káptalannak járó 30 forint és a teljes 50 forintos járadék összekeverése is. 1403 után Bernardi egyáltalán nem fizetett az oklevél szerint, Mályusz az összeg felének megfizetéséről ír. Lehet, hogy a kölcsönügylet szokatlanul kedvező feltételeket biztosított Bernardinak Kanizsai életében, de hosszútávon a káptalan sem járt rosszul megszerezve Bernardi halála után a házat és a mellette lekötött majorságot is. Mályusz 1958. 302–303.

házlátogatási jegyzőkönyvei még a 30 forintos éves járadékot mutatják. (1397. VIII. 25–28., 1400 körül) 1403-ban a Nápolyi László trónraültetésével kapcsolatos politikai zavarok idején Zsigmond a budai olasz kolónia más tagjaihoz hasonlóan Francesco Bernardit is elfogatta és javait elvette. Mindenesetre ezt a házát nem foglalta le a király, jóakarója (és a lázadás egyik vezére), János érsek pedig a ház után fizetendő 50 forintot elengedte. Az érsek halála után a káptalan szentszéki pert indított a járadékfizetés visszaszerzésére, és akkor Francesco azzal védekezett, hogy fogsága és kifosztása után, szegénysége miatt a ház egyes részein tönkrement, és az alapító érsek azért engedte el a fizetést, hogy a házat rendbe hozathassa. A szentszéki ítélet szerint ezentúl ismét 50 forint járadékot (20 forint a Szt. Kereszt oltárnak, 30 forint a szentistváni káptalannak) kellet fizetnie, bár eddigi tartozását elengedték, vagyis a korábbi engedmény csupán a János érsekhez fűződő személyes viszonynak volt köszönhető. (1419. V. 13.) Ugyancsak a helyreállított 30 forint járadék megerősítését kérte a szentisváni prépost az érsek halála után a pápától. (1419. V. 19.)

Francesco Bernardi halála után a káptalan beperelte a város tanácsa előtt fiát, Paolot és az ő fiát, Antoniot, hogy nem fizetik meg a bért. Ők viszont a tárnokmester elé fellebbezve azzal védekeztek, hogy a bérleti jogot nem örökölték, mert azt az esztergomi vikárius írásban visszavonta tőlük. A tárnokmester ezt hallva be akarta iktatni a káptalant egy, a ház kijavítására lekötött majorság birtokába, de az iktatásánál ellentmondtak. Francesco ugyanis – igaz, hogy jogtalanul – a majorságot elzálogosította Galgóci László bán fia Jánosnál 1416-ban. A majorságot végül a király és a tanács ítélete alapján visszaadták a káptalannak, a zálogosítást pedig érvénytelennek jelentették ki. (1424. VII. 16.) A ház tulajdona tehát Bernardi halála után már a káptalanra szállt, – Bernardi fiai nyilván nem tudták fizetni a jelentős összegű járadékot – sőt a káptalan a kijavítására lekötött majorságot is meg tudta így szerezni.

Az itt említett majorság egyébként az a neves birtok, amelyet egy 1333-as oklevél Kunz ispán majorjának nevez. Történetét Csánki Dezső részletesen bemutatta.[721] A majorság a város egyik alapító családjától került Francesco Bernardi kezére. Kérdés, vajon a házzal együtt, vagy attól függetlenül? Ha a ház és a majorság összetartoztak, a ház korábbi tulajdonosaiban is Kunz ispánt és leszármazottait kereshetnénk. Nem lehet azonban azt a lehetőséget sem kizárni, hogy Bernardi egymástól függetlenül szerezte meg a házat és a majorságot, és a két ingatlan a János érsekkel kötött bérleti szerződésben került csak szoros kapcsolatba. A 15. század második felétől a majorság kapcsán már nem említik többé a házat.

A káptalan miután megszerezte a házat hamarosan új bérlőt keresett. 1425-ben Hans Siebenlinder, egykori bíró vette bérbe mind a házat, mind a majorságot évi 32 forint bérért, amelybe a felhévízi kereszteseknek fizetendő 1 forint terragiumot is beleértették. Úgy tűnik, hogy a káptalan bérlőt csak jóval szerénycbb bérleti díjért talált. A ház romos állapotban volt, a majorság épületei rombadőltek, ezért 6 évig még ennek az összegnek is csak a felét, 15 forintot kellett Siebenlindernek fizetni, és természetesen a helyreállításról gondoskodni. A jelentősen lecsökkent járadék harmadait (10 1/3 forint, illetve 5 forint) osztották meg újra a székesegyház világítása, a Szent Kereszt oltárnál alapított halotti misejavadalom és a Szt. István káptalan között. (1425. IV. 11., 1425. V. 30.)

> Hans Siebenlinder deák, Héthársról származó tekintélyes polgár, 1406-ban, 1411-ben és 1414-ben bíró, 1411–1412 között harmincadispán, Borbála királyné szolgálatában változatos hivatalokat viselt, 1415-ben csepeli ispán és királynéi nyestbőr adószedő, 1431-ben a királynő körmöci kamarahaszna ispánja, 1436–1437 között óbudai és solymári várnagy, 1437-ben a királynéi kunok ispánja, egyetlen lányát, Ursulát Heinrich Münich budai polgár vette el, elhunyt 1438 után.[722]

Nem tudjuk mi lett a sorsa Siebenlinder bérletének. Örököse, Ursula leánya, és annak férje Heinrich Münich kezén nem találjuk, hanem 1446-ból arról értesülünk, hogy Rozgonyi György országbíró visszaadta a házat és a majorságot a káptalannak. I. Ulászló király idején ugyanis Rozgonyi Simon kancellár kérésére az uralkodó György familiarisának, Bicskei Péter pozsonyi várnagynak eladományozta a házat és a majort, de most, a Hunyadi János kormányzóvá választásakor hozott dekrétumnak engedelmeskedni akarva visszaadja a káptalannak. (1446. III. 26.)

[721] Csánki 1906. 685–725.

[722] Kubinyi 1971. 251; Mályusz 1984. 164, 172–173; Engel 1996. II. 213.

Bicskei Péter, István fia, Rozgonyi György familiárisaként 1439–1446 között pozsonyi várnagy volt, 1439-ben pozsonyi alispán is.[723]

A továbbiakban a ház és a major sorsa elvált egymástól. A majort az 1450-es évek végén a felhévízi társaskáptalan elfoglalta, az esztergomi káptalan perelte, végül az 1460-as évektől Mátyás király anyja, Szilágyi Erzsébet lakta és bérelte. A házat viszont 1457-ben önállóan adták bérbe a velencei származású Leonardo Desiderii budai polgárnak mindössze évi 12 forintért. Hogy a házzal ekkor sem lehetett minden rendben jelzi, hogy Leonardonak 8 évig nem kellett bért fizetnie. (1457. X. 4.)

Leonardo Desiderii da Foligno Budán élő velencei kereskedő volt, aki polgárjogot is szerzett, szülővárosát a királyi udvarnál is képviselte, amelynek egyébként szállított is, elhunyt 1465–1467 között.[724]

Kérdés, vajon erre a házra vonatkozik-e a dézsmajegyzékekben emlegetett Olasz Lénárt háza. Szabó Jánost, Kapás Jakabot és Zsupa Orbán Jánost jegyezték fel ebben a házban 1505-ben és 1510 körül.[725] További sorsát nem ismerjük.

A most ismertetett épület sarokház volt. Már 1393-ban megemlítettek egyik oldalán egy kis utcát, amelyet 1425-ben megismételtek. Ezidáig szomszédként Meggyesi Simon bán fia Jánost és az utcán túl Georg Käse-t nevezték meg (tehát 1393-ban és 1425-ben), feltehető azonban, hogy 30 év alatt nem maradtak változatlanok a szomszédok, és az 1425-ös oklevél szószerint átvette az 1393-as oklevél meghatározását. Annál is inkább valószínű ez, mivel Francesco Bernardi házát szomszédként tüntették fel egy Olasz utcai ház ügyében 1410-ben, ahol már egészen más szomszédokat ismerhetünk meg. (1410. I. 23., 1410. V. 6.) Újabb szomszédokat csak 1457-ből ismerünk, alul a kis utcán túl arezzoi Antonio, felül pedig nemes Szalóki János voltak határosak a házzal. (1457. X. 4.)

Hogy melyik volt ez a kis köz a hosszú Olasz utca házsorán, azt az 1390-es határjárásból tudhatjuk meg. A plébániák határvonalának leírásában ugyanis megemlítették azt a kis közt, amely Francesco Bernardi és Giovanni Leonardi háza között vezetett. (1390. XII. 1.) A határjárás elemzése során láthattuk (*ld. a plébánia határjárások elemzését*), hogy ez a kis köz a mai Dárda közzel lehet azonos, amelynek tehát felső, vagyis északi oldalán állt az esztergomi Szt. István protomártír káptalan háza.

3.4.3. Meggyesi János - / - Verebélyi – Zólyomi Dávid – Rozgonyi Simon - / - Szalóki
„Olasz utca"
(Hauÿ 132. – Országház u. 18.)

1393-ban a Franceso Bernardi által az esztergomi káptalannál járadékfizetésre lekötött ház szomszédságában Megyesi Simon bán fia Jánost nevezték meg. (1393. IX. 9., 1393. IX. 30.) Az ő neve tünik fel még 1425-ben is, mint szomszéd a Bernardi házra vonatkozó oklevélben, de ekkor már feltehetően csak a peres iratba másolták át a korábbi iratból automatikusan a nevét, mivel a valóságban már más volt a szomszéd. (1425. IV. 11., 1425. V. 30.)

Meggyesi, másnéven zdenci Bánfi János, Simon fia, 1397–1417 között udvari lovag volt.[726]

1410-ben Zsigmond király előtt a néhai Verebélyi Péter vajda fiai, András és Pál, nővéreik nevében is eladták fél házrészüket 250 forintért Albisi Márton fia Dávid zólyomi ispánnak. A ház az Olasz utcában emelkedett, amelynek déli szomszédja Francesco Bernardi, nyugati szomszédja pedig a néhai Tamás szabó, budai polgárok voltak.[727] (1410. II. 23.) Két és fél hónappal később a király oklevelével tanúsította, hogy Albisi Dávidtól 600 forintért egy teljes házat megvett azzal a feltétellel, hogy eladományozza

[723] Engel 1996. II. 36.

[724] Balogh 1966. I. 614–615; Bajogh 1985. 444.

[725] 1505: *„Iacobus Kapas in domo Leonardi Olaz"* (MOL Dl 38568), 1510k: *„Ioannes Swpa Vrban in platea Olaz in domo Olaz Lenarth ... Ioannes Zabo in domo Leonardi Olaz in Olazucha ... Iacobus Kapas in platea Olaz in domo Leonardi Olaz"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[726] Engel 1996. II. 158.

[727] Az oklevélben szereplő *„in platea Galicali"* kifejezést tévesen fordították a szakirodalomban többnyire Francia utcának. A *Gallicus* jelzőt a hazai olaszok jelzésére is használták, és Budán pusztán ezen egyetlen adat alapján hiba lenne Francia utcát feltételezni. Az Olasz utca ellenben sokszorosan adatolható, és ezért a kifejezést névváltozatnak tarthatjuk.

Rozgonyi Simon országbírónak az általa neki kölcsönzött ugyanezen összeg fejében. Az ugyancsak Olasz utcainak mondott ház keleti szomszédjának mondták ekkor Francesco Bernardit, nyugati szomszédjának pedig Péter aranyhímzőt. (1410. V. 6.) Nyilván ugyanarról a házról esett szó a két oklevélben, de nem derül ki számunkra, kié volt eredetileg a ház másik fele, illetve miért ilyen bonyolultan, a király közvetítésével jutott a ház Rozgonyi Simon kezébe.

Verebélyi Péter, György fia, 1393-ban alországbíró volt, 1394–1394 között erdélyi alvajda, 1398-ban sókamaraispán, 1402-ben az udvar tagja, 1403-ban Nápolyi László pártján, annak udvari lovagja lett, elhunyt 1403-ban.[728]

Zólyomi Dávid, Albisi Márton fia, 1389-ben és 1392-ben szlavón vicebán volt, 1389-ben körösi, 1392-ben zágrábi ispán, 1393–1394 között aludvarmester, 1393–1402 között zólyomi ispán, 1403–1404 között bihari ispán, 1406–1425 között az udvar tagja, elhunyt 1427/1428 körül.[729]

Rozgonyi Simon, Miklós fia, a semptei ág őse, 1378-ban hallunk először róla Treviso ostrománál, 1388–1408 között udvari lovag, 1397–1401 között sárosi ispán, részt vett a Zsigmond elleni felkelésben 1401-ben és 1403-ban, de idejében meghódolt, 1409-től haláláig országbíró lett, elhunyt 1414-ben.[730]

Majd ötven évvel később a telek tulajdonosaként, mint szomszédot nemes Szalóki Jánost nevezték meg. (1457. X. 4.) További tulajdonosai ismeretlenek.

Szalóki Demeter, 1424–1426 között altárnokmester volt.[731]

3.4.4. Tamás szabó - / - Péter aranyhímző

1410-ben a néhai Verebélyi Péter vajda fiainak háza melletti szomszéd észak felől a néhai Tamás szabó háza volt. (1410. II. 23.) Néhány hónap múlva ugyanezen a telken Péter aranyhímzőt nevezték meg a szomszédban.[732] (1410. V. 6.)

Borgyas Péter aranyhímző, esküdt volt 1409-ben. Elképzelhető, hogy Tamás szabó a testvére, mivel egy 1407-ben kelt oklevélben Péter egyik testvérének ez a neve. Egyébként is szabó és aranyhímző rokon foglalkozások.[733]

***

A Szerecsen nagy ház és szomszédai következnek:

3.4.5. Budai János - / - Szabó Bertalan

A Szerecsen nagy háznak északi oldalán az Olasz utcában 1403-ban Budai János háza állt. (1403. I. 11.) A számos hasonló nevű személy közül feltehetően az esztergomi kanonok, barsi esperes, Budai Jánosról van szó, akiről tudjuk, hogy Esztergomban a szegény diákok részére létrehozta a Krisztus Teste kollégiumot, amelyet négy budai ház járadékával támogatott. (1397. V. 24. – VI. 28.) Egy évszázaddal később Szabó Bertalan volt a ház tulajdonosa, akit a dézsmajegyzékekben is összeírtak. (1501. VI. 28., 1502. XII. 3.)

3.4.6. Szerecsen nagy ház – herceg háza
Szerecsen – Garai – Corvin János – Brandenburgi György – Hieronim Łasky
szegedi Koppány Mihály
„*Olasz utca / Mindszent utca*"
(Hauÿ 61, 62, 140, 141. ?)

Az Olasz utcában többször is találkozhatunk a nagy ház megjelöléssel. Közelebbről is megismerkedhetünk egy ilyen nagy, két utcára nyíló házzal, az egykori szerecsen nagy házról ugyanis részletes leírás maradt

[728] Engel 1996. II. 257.
[729] Engel 1996. II. 264.
[730] Engel 1987. 441; Engel 1996. II. 207.
[731] Engel 1996. II. 219.
[732] Az oklevél a nyugati irányt nevezi meg, de ez feltehetően tévesztés.
[733] Kubinyi 1971. 251. j. Péter foglalkozása aranyhímző és nem ötvös.

fenn a 15. század elejéről. Az épületet 1403-ban „*Serechen Noghaza*" névvel illették, minthogy két utcára, nyugatra és keletre nyíltak kapui. Feltehetően a házat már Szerecsen Jakab is birtokolta, bár erre okleveles forrás nem maradt fenn. Öccse, János halálakor jelentős összegű (9600 forint) adóságot hagyott hátra fiaira, Balázsra és Mihályra Garai Miklós horvát-szlavón bánnal és testvérével, Jánossal szemben. A fiúk tartozásukat 1403-ban a Szerecsen nagy ház és egy szomszédos kisebb, Kerekgardonnak nevezett ház átadásával törlesztették, amelyeket együtt 10100 forintra értékeltek. Az akkor már nádor, Miklós és temesi ispán, János által birtokba vett ház szomszédai az Olasz utca oldalán északról, Budai János barsi főesperes, vagyis feltehetően az esztergomi Krisztus Teste kollégium, délről a néhai Tylmann fiainak, vagyis a város vezetésében jelentős szerepet vállaló Tylmannfiaknak házai, a Mindszent utcai oldalon pedig északról a néhai Kunz szűcs fiai és délről a nemes Zsámboki Simon házai voltak. (1403. I. 11.)

Szerecsen Jakab (Jacopo Saraceno) padovai származású. Nagy Lajos király patikárosa és pénzverő kamaraispánja, később harmincadispán; mind ő, mind pedig öccse, János kamaraispán pénzügyletekkel foglalkoztak, és részt vettek az ország pénzügyi irányításában, magyar nemességet nyertek, János a mesztegnyői Szerecsen család őse, János elhunyt 1401/1402 körül.[734]

Külön szót érdemel a Kerekgardon, amely az 1403-as leírás szerint egy kis udvar és ház volt a nagy ház nyugati oldalán. Ez már önmagában nehezen értelmezhető, mivel a két utcára nyíló ház nyugati oldalán a Mindszent utca volt, eszerint inkább az épület belsejében lévő udvaron kereshetnénk a kerekgardont. A szó jelentését nyomozva ez a kis épület még érdekesebbé válik. A gardon/gordon a mai nyelvhasználatból kikopott régi szavunk. Pápai Páriz szótára szerint mohát és egy bogáncsos kórófajtát nevezték így, ismeri ezt a jelentését azonban már Szikszai Fabricius Nomenclaturája (1590) és a Sermones Dominicales (1456k/1470) is.[735]

A szó azonban egészen más értelmet kapott a kerek gardon szóösszetételben. A Kolozsvári Glosszák (1577) szerint értelme labyrinthus. A csak két évvel korábban szintén Kolozsváron nyomtatott Heltai-féle krónikában újból felbukkan a kifejezés Mátyás király budai kertjeinek leírásában. „*A kertbe renddel ültetve valának kerek gardom módjára; ha valaki belement az egyik úton a fák között, ott budosott annak utána, és ki nem jöhet vala belőle.*"[736] A budai királyi palota leírásánál Heltai forrása Bonfini volt, aki ugyanezt a szakaszt így írta: „*...in hortis labyrinthus ex arboribus consitis institutus.*"[737] A szóösszetétel nem lehetett túlságosan ismert Heltai korában sem, mivel Bonfini fordításába be kellett illeszteni egy kisebb magyarázatot is a kerek gardomról. Véleményem szerint a szóösszetétel gardon/gardom része nem is a gordonból (moha, bogáncsos kóró) származik, hanem a német 'garten' szó magyaros ferdítése lehet. A kerekgardon szó jelentése tehát: labirintus és külön leírás nélkül ezek után nehéz elképzelni vajon milyen lehetett ez a kerekgardonnak nevezett kis udvar és ház.

Az ifjabb Garai Miklós, idősebb Miklós nádor fia, 1366 körül születhetett, Zsigmond király tántoríthatatlan híve volt, 1387–1390 és 1393–1394 között macsói bán, közben 1389-ben veröcei és segesdi ispán, 1394–1397 között horvát bán, majd 1397–1402 között szlavón és horvát bán, végül 1402-től haláláig nádor, eközben 1406–1409 között abaúji, árvai, borsodi, hevesi, liptói, sárosi, szabolcsi, szepesi, trencséni ispán, 1412-ben veszprémi ispán, 1417-ben fejéri ispán, 1422–1430 között komáromi ispán, kezdetben Zsigmond jeles hadvezére, 1401-től elsőszámú tanácsadója, bizalmasa, 1408-tól a Sárkányrend tagja, a király sógora, elhunyt 1433-ban.[738]

Garai János, idősebb Miklós nádor fia, 1402–1403 között temesi ispán volt, 1412–1417 között ozorai vajda, 1417-ben pozsegai ispán, 1408-tól a Sárkányrend tagja, elhunyt 1428-ban.[739]

Részletesen megismerhetjük az épületet abból az osztálylevélből, amit Miklós nádor és János kérésére a város tanácsa állított ki az általa kiküldött ácsok és kőfaragók segítségével. (1412. VIII. 25.) A két testvér megosztotta egymás között két házát, a volt Szerecsen nagy házat és egy másikat a Szt. György kápolna

[734] Mályusz 1958. 305–306; Mályusz 1984. 159–162; Engel 1996. II. 231.
[735] *Glosszárium* 1984. 'Gordon' címszó
[736] Heltai 1980. 466.
[737] Bonfini 1936. 75. Dec. III. Liber IV. 137.
[738] Engel 1987. I. 416–420; Engel 1996. II. 81.
[739] Engel 1996. II. 81.

előtt, egy harmadik, ekkor 300 forintra becsült Mindszent utcai házat pedig továbbra is közösen birtokoltak. A Szerecsen nagy házat egy Olasz utcára nyíló és egy Mindszent utcára vezető részre bontották szét, vagyis a két telek kiterjedésű, nagy házat újból egy-egy önálló telekre választották. (*55. kép*)

A ház részletes leírását a Miklósnak juttatott Olasz utcai oldalon kezdték meg. Ez az épület egyemeletes volt és zárt beépítésű, széles homlokzattal rendelkezett. A földszinten a kapu két oldalán négy boltozott helyiséget írtak össze, amelyek alatt pince volt egy leeresztő nyílással (mélypincével?). Továbblépve a jobboldalon, vagyis északon húzódott csak a telek belseje felé épületszárny, amelyhez a kapu felől indulva egy kamra és még két kamra, végül egy szekér tartására alkalmas, tágasabb boltozott helyiség tartozott. Ezután következett az emeletre, a konyhához vezető lépcső. Az emeleten az utcai homlokzat mögötti részt egy nagy szoba és egy „palota", vagyis nagy terem foglalta el, azután következett a ház északi szárnyán nyugat felé egy kályhával fűtött szoba, egy kis szoba, egy kamra és a már említett konyha. A házhoz ciszterna is tartozott.

János háza a Mindszent utcára nézett zártbeépítésű, kétemeletes homlokzattal. A földszinten a kapu két oldalán egy-egy boltozott helyiség helyezkedett el. A kapun belépve balra, vagyis az északi udvari szárnyon a már említett boltozott helyiség mellett egy kis kamrát, majd a lépcsőházat, azután egy újabb kamrát és egy elülső részén deszkákkal lezárt boltozott helyiséget írtak össze. A kapu jobb oldalán, vagyis a déli udvari szárnyban a boltozott helyiség mellett egy kályhával fűtött hálószoba, és a pince volt. Az emeleten a lépcső mellett egy „palota", nagy terem, valamint egy szoba és két kályhával fűtött hálószoba, továbbá egy kis szoba, egy hálószoba és egy kamra került a listára. Innen egy újabb lépcsőn felmenve a második emeleten, nyilván az utcai fronton egy festett „palota" emelkedett, amelyhez kápolna és egy kis kamra is tartozott. Az udvari szárnyak egyike szintén kétemeletes lehetett, mert kelet felé további helyiségeket jegyeztek fel, egy újabb kályhával fűtött hálószobát és egy talán a „palotához" tarozó szobácskát.[740]

A ház istállója a két épület között az udvaron állt, de a leírásból nem derül ki, hogy melyik oldalon. Az istálló nyugati részét János, keletit Miklós kapta, a határon egy fából készült ciszterna volt, amely még Jánosnak jutott. Ily módon mindkét fél rendelkezett ciszternával. Konyha azonban csak a Miklós részén volt.

A leírásban két önálló épület áll előttünk. Az Olasz utcai szerényebb, hiszen egyemeletes és csak egy udvari szárnnyal rendelkezett, a Mindszent utcai viszont rendkívül reprezentatív, kétemeletes, mindkét emeletén nagy termekkel, házikápolnával, négy kályhával fűtött hálószobával. Mindkét ház azonban azonos elrendezést követ. Középkaputengelyesek, a földszinten az utca felől boltokat, vagyis üzletnek, műhelynek alkalmas helyiségeket találunk. Az emeleten vannak a lakóhelyiségek, és itt mindkét házban megtaláljuk az utcai oldalon a nagytermet, az ún. palotát. Ezenkívül mindkét házhoz tartozik pince is. A két épület tehát teljesen önálló egység, megosztásuk nem jelenthetett túlságos nagy gondot a Garaiaknak. Ebből következik, hogy eredetileg feltehetően külön-külön épültek fel, talán éppen a korábbi tulajdonos Szerecsenek kezében egyesültek először egy kézben.

A megosztott ház a későbbiekben újból egyesült, feltehetően már Garai László nádor, mint egyedüli örökös kezében.

Garai László, ifjabb Miklós nádor fia, 1431–1441 között macsói bán volt, 1438–1442 között liptói ispán, 1439–1440 között visegrádi kapitány, majd 1445–1447 között újból macsói bán, 1447–1458 között nádor, eközben 1453–1456 között csepeli ispán, 1456–1457 között budai várnagy, atyja politikai hatalma örökén Albert, majd V. László híve, elhunyt 1459-ben.[741]

Garai Jób, László fia, 1447 körül született, a Garai család utolsó férfisarja, akinek Mátyás király semmilyen méltóságot nem adományozott, elhunyt 1481-ben.[742]

[740] A „*stubella cum palatio*" értelmét talán úgy magyarázhatjuk, hogy a szobácska a nagy teremhez tartozott, abból nyílt kelet felé. Más értelmezés szerint esetleg egy újabb „palota" állt volna a kis szoba mellett az udvari szárnyon, de ez – ismerve a nagytermek elhelyezkedését a budai és más magyarországi városokban – valószínűtlen.

[741] Fügedi 1970. 132, 135, 155; Engel. 1996. II. 81.

[742] Fügedi 1970. 60, 74, 75.

Garai László egyetlen fia, Jób halála után az értékes épületre Mátyás király is figyelmet fordított, és a koronára háramlott birtokot, fiának, Corvin Jánosnak adományozta. Később Jánosnak peres úton kellett a város tanácsa előtt házát védelmeznie Újlaki Lőrinc hercegtől, végül 1501-ben II. Ulászló király új adomány címén a várossal újból beiktatta birtokába. (1501. VI. 28.) Corvin János ugyan egy év múlva, 1502-ben a zágrábi káptalan előtt eladományozta a házat Batthyány Boldizsárnak, a későbbi adatok ismeretében ez az adomány mégsem léphetett életbe. (1502. XII. 3.) Ebben az időben a ház szomszédai a Mindszent utcai oldalon északon Orbán kovács, délen Kanzler János, az Olasz utcai oldalon pedig északon Szabó Bertalan, délen pedig Homonnai Gáspár és János voltak. Az 1403-ban és az 1501/1502-ben megemlített szomszédok között semmiféle kapcsolatot nem tudunk kimutatni.

Corvin János, I. Mátyás király természetes gyermeke, 1473-ban született, anyja Barbara Edelpeck oszták polgárnő. Liptói herceg, hunyadi örökös ispán, apja halála előtt az ország legnagyobb birtokosa, akit Mátyás utódának szánt, 1490-ben a csontmezei ütközet után ebbéli reményei szertefoszlottak, 1490–1493 között szlavón herceg, majd bán és horvát-dalmát bán, 1496-ban feleségül vette Frangepán Beatrixot, 1495–1496 között és 1498-tól haláláig újból szlavón és horvát-dalmát bán, elhunyt 1504-ben.

Az épületet Corvin János halála (1504) után is még egy ideig a herceg házának nevezték, az 1505-ben készült dézsmajegyzékben fontos viszonyítási pontként szerepelt. Kapás Benedeket a herceg házával szemben a Fekete házban, Köszegő Dénest pedig a herceg házának környékén írták össze.[743] Az Olasz utcai északi szomszéd, Szabó Bertalan házát 1505-ben a herceg házának környékén állónak, 1510 körül viszont már az Olasz utcában állónak mondták.[744] Ekkor már nem tartották számon a herceg tulajdonát, mert a későbbi dézsmajegyzékben ez a kifejezés már nem szerepel.

Corvin János házát felesége, Frangepán Beatrix és kiskorú gyermekei, Erzsébet és Kristóf örökölték. A fiú már 1505-ben meghalt, hamarosan követte őt leánytestvére is. A gyermekek halála után Frangepán Beatrix 1509-ben házasságot kötött György brandenburgi őrgróffal, II. Ulászló király unokaöccsével, de a következő évben az asszony gyermekágyban elhunyt. Ekkor adományozta a király György őrgrófnak a koronára szállt Corvin-örökséget, közte a herceg egykori budai házát is. (1510. III. 12.) A magyar királyi udvarban mintegy húsz éven keresztül fontos szerepet játszó György brandenburgi őrgróf budai házára további adatokkal csak a mohácsi csata utáni időszakból rendelkezünk. 1529-ből ismert az őrgróf levele, amelyben romos házának befedéséről intézkedik. (1529. VI. 5.) János király uralma alatt azonban elveszítette a háztulajdont, az uralkodó hűtlenség címén elkobozta azt, és Hieronim Łasky-nak adományozta. Łasky viszont nem tartotta meg: egy 1533-ban kelt irat szerint János király megerősítette Hieronim Łasky erdélyi vajda házadományát, amellyel a hűtlen György brandenburgi őrgróf Mindszent utcai házát szegedi Koppány Mihálynak adta át. (1533. III. 3.)

György brandenburg-ansbachi őrgróf, Albert Achiles választófejedelem második fiának, Frigyesnek fia, II. Ulászló király kedvelt unokaöccse, 1505-ben került a magyar udvarba, 1509-ben elvette Frangepán Beatrixot, Corvin János özvegyét és ezáltal a Hunyadi vagyon örököse lett, 1516-tól II. Lajos király egyik gyámja, 1524-ben elhagyta Magyarországot, a lutheri reformáció pártfogója volt már Budán is, elhunyt 1543-ban.[745]

Hieronim Łasky lengyel főúr és diplomata, 1527–1534 között János király diplomatája, 1528-tól szepesi örökös ispán, 1530-tól erdélyi vajda, Alvise Gritti kormányzó bizalmasa, akinek bukása után 1534-ben bebörtönözték, szabadulása után 1536-ban Habsburg szolgálatban folytatott diplomáciai tevékenységet, elhunyt 1541-ben.[746]

Az 1505. évi dézsmajegyzékben megemlített Kapás Benedek lakásának helymegjelölésével érdemes még foglalkoznunk, mert esetleg segítséget jelent a Szerecsen nagy ház herceg háza épületegyüttes helyének meghatározásában. A Fekete ház számos bérlőt befogadó épület volt és talán azonosítható

[743] 1505: *„Benedictus Kapas in domo Fekethe ex opposito ducis ... Dionisius Kwzegew prope domum ducis"* (MOL Dl 38658)

[744] 1505: *„Bartholomeus Zabo prope domum ducis"* (MOL Dl 38568); 1510k: *„Bartholomeus Zabo in Olazwcha"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[745] Fógel. 1913. 53; Fógel. 1917.

[746] Barta 1996. 43–45.

azzal a házzal, amelyet a 15. század második felében Fekete Imre óbudai polgár birtokolt [747] Fekete Imrét 1487-ben mikófalvi Bekény Dénes házának szomszédjaként említették, és ez utóbbi házról pedig tudjuk, hogy a Tej utca (azaz a mai Kard utca) és az Olasz utca torkolatánál a sarkon (feltehetően az északin) állt. (1487. IV. 18.) A források szükös adatai alapján csupán feltételezhetjük egyelőre, hogy az azonosítás helyes. Amennyiben valóban az, akkor nagyjából a Hauÿ-féle felmérés 61, 62, 140, 141. számú telkein kellene keresnünk a Szerecsen nagy ház helyét, vagyis az egykori klarissza templom helyén és a szentély mögötti területen. Itt állt az a jó állapotban megőrzött ház is, amelybe a város visszafoglalása után a ferencesek költöztek, míg kolostoruk fel nem épült (Zaiger 60. sz.), de jó állapotú házak álltak 1696-ban még az Olasz utcai oldalon is (Hauÿ 141. - Zaiger 121.) Talán éppen ez az épület lehetett egykor a Szerecsenek, a Garaiak, Corvin János herceg és György brandenburgi őrgróf nagy háza.[748]

3.4.7. Tylmann és fiai - / - Jakab örsi prépost - / - Hornonnai Gáspár és János

A Szerecsen nagy ház déli oldalán az Olasz utcában 1403-ban a néhai Tylmannt és fiait nevezték meg a szomszédban. (1403. I. 11.)

A Tylmann fiai kifejezés valójában családnevet takar, a Tylmannfiak attól a 13–14. század fordulóján élt Tylmann comestől származtak, aki a maga idejében esküdt és albíró is volt. A család a 14. század folyamán végig a város vezető rétegébe tartozott, Tylmann fia Kakas János 1374-ben bíró volt, Péter fia Miklós esküdt. Szoros rokoni kapcsolat fűzte őket más előkelő német polgárcsaládokhoz, így a Heinzfiekhez, Nadlerekhez.[749]

1493-ban a herceg házának déli szomszédságában Jakab (felső)örsi prépost háza emelkedett. Ebben az évben a királyi személyes jelenlét előtt vállalta, hogy kitűzött határidőkre megfizeti kassai Szatmári György kancelláriai őrrel szembeni 200 forintos tartozását, ellenkező esetre zálogba ajánlotta a Fejér megyei Dinnyés birtokot, vagy budai házát az Olasz utcában, vagy más ingó és ingatlan javait. (1493. VIII. 12.) A ház északi szomszédja Corvin János herceg, déli szomszédja pedig Mihály szűcs volt ekkor.

Jakab örsi prépost, veszprémi kanonok, Corvin János herceg titkos kancellárja volt, részt vett a csontmezei ütközetben is.[750] Szatmári György életrajzi adatait ld. Szt. György piac nyugati oldalán.

Nyolc évvel később a bárók közé tartozó Hommonaiak, a Nápolyból származó Drugetek leszármazottai, Gáspár és János birtokolták a házat. (1501. VI. 28., 1502. XII. 3.)

3.4.8. Mihály szűcs

1493-ban Jakab örsi prépost déli szomszédságában Mihály szűcs házát említették meg. (1493. VIII. 12.) Az ő személyét a dézsmajegyzékből is ismerjük, általa egy kisebb házcsoport is összeállítható. Varga Péter háza Szűcs Mihály házával szemben állt, Szabó István házának környékén, házában lakott Varga Benedek. Szabó István házát viszont Székely István esküdt házának környékén írták össze. Székely Istvánnál Kapás Damján lakott.[751]

3.4.9. Szerecsen – Derzsi

A Szerecsen testvéreknek a fenti házakon (nagyház, Kerekgardon) kívül lehetett még további háztulajdonuk is. 1405-ben ugyanis Zsigmond király eladományozta a Nápolyi László által támasztott lázadásban

[747] 1505: *„Benedictus Kapas in domo Fekethe ex opposito ducis ... Ioannes Soos in domo nigra ... Thomas Kapas in domo Fekethe"* (MOL Dl 38658); 1510k: *„Ambrosius Berky in platea Olaz in Fekethhaz alias in Logod commorans"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[748] Nagy 1971a.

[749] Kubinyi 1971. 228–230.

[750] Bónis 1971. 302.

[751] 1505: *„Michael pellifex ... Petrus Varga ex opposito Zywcz Michael ... Petrus Varga circa Zabo Istvan ... Stephanus Zabo prope Stephanum Zekel ... Stephanus Zekel ... Damianus Kapas aput Stephanum Zekel"* (MOL Dl 38568); 1510k.: *„relicta Michaelis Zewcz in platea Olaz ... relicta Michaelis pellificis ... Petrus Worga penes coquinam civitatis ... Benedictus Worga in platea Olaz in domo Petri Worga ... Stephanus Zekel Polgar in Olazwcha ... Damianus Kapas aput Stephanum Zekel in Olazwcha"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

hűtlenné vált Szerecsen János fia Mihály házát a lázadás leverésében érdemeket szerzett Ders Márton egykori alnádornak. (1405. VIII. 1.) Garai nádor éppen a lázadás idején, 1403 januárjában rendezte a tartozást a Szerecsenekkel. Talán ez is magyarázhatja, hogy a Zsigmondhoz hű Garai miért fogadta el a házakat ilyen hatalmas összeg (10000 forint) fejében. Később a lázadás leverése után a király nyilván nem tett kísérletet a Garainak átadott házak eladományozására. Ezért arra következtethetünk, hogy a Szerecsenek bírtak még további háztulajdont is, amelyet a többi budai olaszhoz hasonlóan tőlük is elvett a király. Ezt a házat említette meg feltehetően egy 1402-ben kiállított oklevél is. (1402. XI. 9.) Szerecsen János házának szomszédságában adományozta ekkor házát a szentlőrinci pálosoknak Mihály budai őrkanonok, aki azt István zagorjei gróftól (csáktornyai Lackfi István) szolgálataiért kapott pénzen vásárolta korábban. A ház másik szomszédja Olasz (*Gallicus*) Péter volt, helyét sajnos nem tudjuk megállapítani, esetleg az Olasz utcában emelkedhetett.[752] A nagyszámú ingatlan ismeretében egyelőre nem tudjuk eldönteni, hogy a Szerecsen testvérek házaira vonatkozó 14. századi adatok melyik ingatlanhoz tartoznak. 1352-ben Szerecsen Jakab a néhai Gekmin patikáros fia, László magtalan halálával a királyra szállott házat kapott adományba I. Lajostól. (1352. XI. 5.) 1390-ben pedig Szerecsen János házában ítélkezett Lukács budai prépost. (1390. XI. 29.)

3.5. OLASZ UTCA (NAGY UTCA) – KELETI OLDAL

Az alábbi szomszédos házak a középkori „kis utca", vagyis a 18–19. századi *Schüler Gässl* sarkán emelkedtek:

3.5.1. id. Kanzler Angelo – Kanzler János – Buzlai Mózes – Bátori István

„*Olasz utca*"

(Hauÿ 170, 190. – Országház utca 1–3.).

Kanzler Angelo és gergellaki Buzlai Mózes udvarmester komoly vitába keveredtek a néhai Kanzler János halála után az örökség felett. Kanzler János Angelonak testvére volt, míg Mózesnek is rokona, hiszen János felesége, Katalin korábban Mózes nagybátyjának, Buzlai Miklósnak a felesége volt.

Budai Kanzler János, feltehetően olasz eredetű, de forrásainkban már magyarként feltűnő előkelő budai polgár, kincstári tisztviselő, aki nemességgel és birtokkal is rendelkezett, neje, Katalin korábban Buzlai Miklós felesége volt, 1458–1459-ben a bécsi egyetemen tanult, 1481–1483 között kassai harmincados, 1494-ben soproni harmincados volt, 1494-ben budai esküdt, 1498-ban budai bíró, élete végén budai harmincados, elhunyt 1507–1509 között.

Kanzler Angelo, János öccse, kincstári szolgálatban 1493–1494-ben Heves megye adószedője, 1494-ben soproni harmincados volt, Bakócz érsek sógora, felesége Orsolya a prímás húga, egyben az érsek faktora is; birtokos nemes, de a várospolitikában is részt vett, 1507-ben esküdtségére maradt fenn adat, bátyjával együtt a Szt. Mária Magdolna plébániatemplom mellé kápolnát építtetett, elhunyt 1513–1516 között.[753]

Gergellaki Buzlai Mózes, László fia, 1501–1517 között az udvarmester és ajtónállómester tisztét töltötte be, elhunyt 1517-ben.[754]

Angelo szerint Mózes jogtalanul elfoglalta egy Olasz utcai ház felét, a másik felét pedig beleegyezése nélkül adatta magának korábban Jánossal, még annak életében. Ráadásul Kanzler János halála idején II. Ulászló király adósa maradt, és az összeg az örököseit: özvegyét, Katalint és testvérét, Jánost egyenlő arányban illették volna meg, amelynek a kifizetésével Buzlai Mózest bízta meg az uralkodó. Létrejött egy egyesség, amelynek keretében Mózes megígérte, hogy átadja Angelonak a néhai Sebald Neuzinger 100 forintért elzálogosított házát a záloglevelekkel együtt, valamint fizet Katalin újabb férjével, gibárti Keserü István alnádorral együtt 400 forintot és számadást ad az adóságról. Cserébe Angelo megígérte,

[752] Ez az Olasz Péter alighanem azonos azzal a sienai származású Olasz (*Gallicus*) Péterrel, aki 1422-ben pereskedett Mihály pénzverő özvegyével a város előtt szőlőbirtok felett. (1422. VI. 26. – MOL DI 11239, *BTOE* III. 811. sz.)

[753] Kubinyi 1967. 259–260.

[754] Fögel 1913. 59–60; Fügedi 1970. 75, 83, 159; Kubinyi 1988. 204.

hogy átadja Mózesnek az elfoglalt fél házrészt, és hozzájárul a másik fél házrész korábbi átadásához is. Az egyezségből mégsem lett semmi, – panaszolta a budai káptalan előtt Angelo –, mert Mózes elfoglalva tartja a ház fele részét, mégsem adta át sem Neuzinger házát, sem a 400 forintot, és nem adott számadást a tartozásról. Hiába tiltotta Buda városát attól, hogy a házról bevallást állítson ki, ezt a tanács az ő tiltakozása ellenére mégis megtette. Ezért a házrész elfoglalásától Mózest újból eltiltotta a káptalan előtt. (1512. IV. 14.) Néhány nappal később a budai tanács két esküdtje is megjelent a budai káptalan előtt és tiltakoztak, hogy II. Ulászló király a város régi szokásai és törvényei ellenére kényszerítette őket, adjanak ki oklevelet Mózesnek a ház fele részéről. Örökségről ugyanis nem lehetett oklevelet kiadni, ha valaki tiltakozott ellene, és a tanács még nem vizsgálta ki az ügyet. (1512. IV. 23.) Hogy a nyilvánvalóan törvénytelen eljárás elleni tiltakozásnak lett-e valamilyen foganatja nem tudjuk, mindenestre Buzlai Mózes már 1511-ben, vagyis a tiltakozás előtt birtokbevallást Olasz utcai házában tett (1511. VII. 7.), és később is a ház birtokában maradt, amit egy 1517-ből származó oklevél tanúsít. (1517. IV. 14.) Arra azonban nem maradt fenn adat, vajon Angelo hozzájutott-e Neuzinger házához.

1517-ben Mózes leánya, Buzlai Katalin, aki Bátori György királyi lovászmester felesége volt, atyja halála után házának őt illető részét egyéb birtokokkal együtt átadta férje testvérének, Bátori István temesi ispánnak, a későbbi nádornak a somogyvári konvent előtt. (1517. IV. 14.) A néhai Buzlai Mózest, mint szomszédot említették meg azonban még 1523-ban is. (1523. IV. 28.)

A ház helyét – ritka kivételként – pontosan meghatározhatjuk, mert mind az 1512-ben, mind az 1517-ben kiállított oklevelek pontosan leírták. Az Olasz utcai ház északi szomszédai a Korosi Kisek voltak, Mihály özvegyét és Osvátot említik az oklevelek. Délről egy kis köz határolta, amely a domonkos kolostor felé vezetett, pontosan szemben pedig a néhai Szabó Imre háza állt. Arról a kis közről van itt szó, amely 1441-ben a két plébánia határát alkotta, és a 17. század végén a *Schüler Gasse* nevet viselte, később azonban beépült. Ma a volt Pénzügyminisztérium tömbje emelkedik felette.[755] Az 1873-ban készült Marek féle térkép és az 1696-os házösszeírás adatainak segítségével pontosan kijelölhetjük helyét. A Marek térkép 121-es számmal jelölt ingatlana, vagyis a bontás előtti számozás szerinti Országház utca 5. telke (ma Országház utca 1–3.) kebelezte be a telek déli szélén futó kis utcát. Kanzler János, majd Buzlai Mózes házától szintén délre írták le a kis névtelen közt, tehát a fenti újkori telket azonosíthatjuk a középkori háztulajdonnal.

Ez a pontos meghatározás teszi lehetővé, hogy a ház korábbi történetére is egy kevés fényt derítsünk. A plébániák között 1441-ben lezajlott határperben a kijelölt választóvonal éppen ezen a kis névtelen közön haladt, amelynek végén, az Olasz utcában, a Szt. Mária Magdolna plébánia felőli oldalon, vagyis azon az északról határos telken, amelyet most tárgyalunk az olasz Angelo házát említették meg. (1441. I. 3. – *Ld. a plébánia határjárások elemzését*) Kérdés ki volt ez az Angelo nevű olasz polgár? A kis közben állt egy kicsiny ház, amelyet 1467-ben a gersei Petők elzálogosítottak Dénes esztergomi kanonoknál. Ennek a háznak az egyik szomszédja Angelo fia János volt, mégpedig a ház másik szomszédjából kikövetkeztethetően az Olasz utca felőli szomszéd. (1467. V.1. – *Ld. Boldogasszony plébánia templom és a domonkos kolostor között – nyugati oldal*) Jó okunk van feltételezni, hogy ez az Angelo fia János, Kanzler Jánossal azonos személy, hiszen bizonyítottan ugyanazon telken bukkan fel nevük. Kanzler János apjának nevét a szakirodalom nem ismeri, de olasz származását valószínűsíti.

Ellentmondást csak ott találunk, hogy a kis utcában álló ház első ismert említésekor az Olasz utca felőli szomszédként 1446-ban még Nicolaus Korpner szűcsöt, 1460-ban pedig az ő özvegyét említették meg. (1446. VIII. 10., 1460. VIII. 10.) Ez az ellentmondás azonban feloldható további adatok figyelembevételével. A dézsmajegyzékekben ha előző feltevésünk megállja a helyét Kanzler Jánost „Johannes Angel" néven jegyezték be. Az ő Olasz utcai házában lakott 1510 körül Kristóf szűcs és

[755] Lócsy 1964. 204.

Mindszent János.[756] Ez alapján elképzelhető, hogy Nicolaus Korpner szűcs is Kanzler János házának lakója volt. Talán éppen a sarokház kis utca felőli oldalán működtette műhelyét, és ezért használták nevét a szomszédság megnevezésekor.

Kanzler Jánosnak egyébként nem ez volt az egyedüli háztulajdona, ismert egy Mindszent utcai ingatlana is, amely Corvin János herceg házának déli oldalán emelkedett. (*Ld. Olasz utca – nyugati oldal*) Ezért nem tudjuk hogy az a kölcsönös örökösödési szerződés, amelyet 1507-ben János és Angelo kötött a budai káptalan előtt, melyik házra vonatkozik. Eszerint János halála esetén házát Angelora hagyta. (1507. IX. 30.) Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy Kanzler Angelonak is ismert egy további Olasz utcai háztulajdona az esztergomi Krisztus Teste kollégium házának északi szomszédságában. (*Ld. a fejezetben alább)*

3.5.2. Korosi Kis
„*Olasz utca*"
(Hauÿ 169. – Országház utca 1–3.)

A néhai Buzlai Mózes házának északi szomszédjaként tünik fel a forrásokban Korosi Osvát (1512. IV. 14., 1512. IV. 23.), majd Korosi Kis Mihály özvegye. (1517. IV. 14.). 1523-ban Mihály fia Jeromos a nyitrai káptalan előtt átengedte a háztulajdont öccsének, Bernátnak. (1523. IV. 28.)

Korosi Belcz Jeromos és Bernát életrajzi adatait ld. Szt. György templomtól a Tanácsházig – Keleti oldal

3.5.3. Paksi - / - Szabó – Hencelfi
„*Olasz utca, Nagy utca*"
(Hauÿ 125. Országház u. 6.)

1441-ben az olasz Angelo sarokházával szemben az Olasz utcában a paksi nemesek, vagyis a Paksi család háza emelkedett. (1441. I. 3.)

A Paksi család bárói rangot elért leghatalmasabb tagjai, Olivér és Leusták a 14. században éltek, oklevelés adatunk idején leszármazottjuk, Paksi Imre, Miklós fia, 1429-ben tolnai ispán, 1433-ban királyi aulicus volt, Erzsébet királyné familiárisaként 1438–1439 között csepeli ispán, fiai Miklós, Pál és László közül az utóbbi 1459-ben székely ispán, 1483–1487 között tárnokmesteri tisztet viselt.[757]

1512-ben a Kanzler Angelo és Buzlai Mózes között vitatott házat a néhai Szabó Imre házával szemközt lévőnek mondták. (1512. IV. 14., 1512. IV. 23.)

Szabó Imre tekintélyes budai polgár volt, 1495-ben az udvarnak szállított posztót, fiai, Antal és János és egyik veje, Csatornás (Arnold) György szintén tehetős polgárok, másik veje, Gábriel György kassai bíró. Gábriel lánya, Katalin Cotta János budai polgár felesége lett.[758]

Az 1510 körüli dézsmajegyzék említi meg Szabó Antal házát az Olasz utcában, valamint Csatornás György házát ugyanebben az utcában, ahol ekkor Mente János, Barnabás ispán és Sárga Gergely laktak.[759] 1518-ban Szabó Imre leánya, Ilona atyjától reászállott budai és kassai házait hagyta vejére, Cotta Jánosra. (1518. IV. 17.) Kérdés, melyikük örökölte a néhai Szabó Imre Olasz utcai házát?

1519-ben petróci Hencelfi István országbírói ítélőmester lakott a néhai Szabó Imre házában egy idézőlevél tanúsága szerint. (1519. VII. 25.) Az ő Olasz utcai házára 1520-ból is ismerünk adatot (1520. VII. 22.), és 1524-ben is megemlítik a város nagy utcájában, az Olasz utcában. (1524. X. 29.)

Petróci Hencelfi István életrajzi adatait ld. Szt. János utca – keleti oldal.

---

[756] 1510k: „*Christophorus pellifex in platea Olaz in domo Iohannis Angel ... Ioannis Mynzenth in platea Olaz in domo Iohannis Angel*" (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608) Egyébként Iohannes Angelt mindkét dézsmajegyzékben összeírták, sajnos lakóhelyének megnevezése nélkül.

[757] Engel 1996 II. 182; Buzás 2000. 47–120.

[758] Kubinyi 1967. 261–263.

[759] 1510k: „*Iohannes Mante in domo Georgii Chatornas in platea Olaz ... Baltasar Ispan in domo Chatornas ... Gregorius Sarga in domo Georgii Chatornas ... Antonius Zabo in platea Olaz*" (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

Végül 1525-ben a ház volt a színtere egy érdekes esetnek, amely bemutatja egyes Budán élő nemesek kedvelt mulatozási nemét. Először arról értesülünk, hogy Bekény Benedek ítélőmesternél megjelent Hencelfi, másnéven Kövér Ferenc a király perbehívó levelével Turzó György ellenébe, majd pedig hite alatt megvallotta, hogy a levelet akkor vette át a néhai Hencelfi István házában egy bizonyos paptól és Turzó familiárisától, Vizi Balázstól, amikor ebéd idején Rákóci Ferenccel és Pinnyei Antallal éppen asztalnál ültek. Hencelfinek fogalma se volt, miféle peres ügye volna Turzóval. (1525.) Később Rákóci Ferenc panaszáról értesülünk, aki sérelmezte, hogy Turzó Györggyel folytatott perében a káptalan kiküldött embere tévedésből mást idézett meg helyette, ezért pedig a per során kár érte. (1525. X. 9.) Az ezután a nádor által jelentésre kötelezett kanonok elbeszélése igazán érdekes számunkra. Elmondása szerint, a király utasításának megfelelően megjelent Vizi Balázzsal együtt az idézőlevéllel a néhai Hencelfi István házánál, ahol egy „alsó, sötét helyen egy embernek, aki asztalnál ült és asztaltársaival kártyázott" Balázs deák bemutatkozott és Rákóci Ferencet néven nevezve az idézőlevél szerint megidézte a királyi udvarba, azt azonban nem tudja, hogy az az ember Rákóci volt-e, vagy más, mert azon a helyen nagyon sötét volt és nem látta jól az arcát. (1525. X. 16.) A kanonok tévedett-e, vagy az urak játszottak össze ma már megállapíthatatlan. Az viszont kétségtelen, hogy a vasárnap déli kártyajáték a ház pincéjében folyt, amelyet a kanonok árnyalt körülírással alsó, sötét helynek nevezett. Annak oka pedig, hogy az urakkal nem lehetett pontosan közölni a királyi idézést, talán nem is csak a kártya volt, hanem az ebédhez fogyasztott bor is.

***

A következő hat ingatlan a mai Fortuna utca és az egykori *Schüler Gasse* közötti utcaszakaszon állt:

3.5.4. Ambrus szűcs - / - Báncsai András
(? Hauÿ 168. ? – Országház u. 1–3.)

A Kömlődi család házának szomszédságában 1498-ban a néhai Ambrus szűcs özvegyét nevezték meg (1498. XI. 10.), 1511-ben pedig András deák budai udvarbírót. (1511. VII. 16.)

Báncsai András deák 1490-ben nándorfehérvári udvarbíró, 1493–1498 között budai udvarbíró volt, 1502–1505 között csongrádi ispán.[760]

3.5.5. Kömlődi Gál - **a.** Georg Kreus/Kömlődi
b. Kömlődi Miklós -- budai káptalan
„*Olasz utca*"
(Hauÿ 167. ? – Országház u. 1–3.)

Georg Kreus budai esküdt, miután elvette a néhai Kömlődi Gál budai polgár özvegyét, Orsolyát 315 forintot vett fel mostohafiával, Kömlődi Miklóssal együtt 1498-ban Antal budai alőrkanonoktól, hogy az elhunyt adósságait törleszteni tudják. A kölcsön formája egy örökmécses fenntartására és gyertyavásárlásra szolgáló alapítvány volt, amelynek vállalták, hogy évente 15 forint bért fizetnek Olasz utcai házuk után, ha pedig ezt három évig nem tennék, a ház tulajdona a káptalanra száll. (1498. XI. 10.)

Kömlődi Gál Komárom megyei nemes, 1476-ban Mátyás király megbízásából Firenzében vásárolt a király esküvőjére. Georg Kreus / Kömlődi György, budai polgár, Kömlődi Gál özvegyét feleségül véve, annak üzletében és vagyonában örökséget szerzett megosztva Gál fia Miklóssal, ezért a Kömlődi nevet is használta, 1507-ben, 1511-ben és 1512-ben esküdt volt.[761]

Kilenc évvel később 1507-ben György és Miklós megosztoztak a házon a város előtt úgy, hogy Miklós kapta a ház jobbik felét a bér felének átvállalásával együtt. Egy későbbi peres irat ismerteti a házfelosztás menetét bepillantást engedve a város közigazgatási gyakorlatába. Tehát miután a felek megegyeztek a város előtt az örökség felosztásáról, a város kiküldte a kőfaragók és ácsok céheinek mestereit, akik a

[760] Kubinyi 1964. 94; Kubinyi 1988. 208.
[761] Kubinyi 1967. 231.

házat megosztották közöttük, majd az egyezséget bevezették a város könyvébe, végül a város által kiküldött esküdtek Miklóst ellentmondás nélkül beiktatták a házrész birtokába. Az osztozkodás után azonban Miklós mégsem fizette a reá eső évi 7 és fél forintot, ezért a 3 év elteltével 1511-ben a budai káptalan beperelte a város előtt. A tanács kikereste a város könyvéből az egyességet, és a káptalan javára ítélt: Miklóst fizetésre kötelezte 15 napon belül. Mivel Miklós ekkor sem fizetett, a tanács be akarta iktatni a káptalant a ház tulajdonába, ám ekkor Miklós felesége, Borbála ellentmondott bemutatva II. Ulászló oklevelét, amely új ítéletre kötelezte a tanácsot. Így hát a tanács kénytelen volt a legközelebbi bírói napon újratárgyalni az ügyet, és Miklós ügyvédeinek újabb jogászi mesterkedései ellenére ismét helybenhagyták előző ítéletüket, amivel persze Borbála nem értett egyet, és a tárnokmesterhez fellebbezett. (1511.VII. 16.) Végül Ráskai Balázs tárnokmester 1513-ban Buda város ítéletét megfelelőnek jelentette ki és megerősítette. (1513. XII. 16.)

Kömlődi György a dézsmajegyzékekben is szerepel, sajnos a lakóhely megjelölése nélkül.[762] A ház szomszédai 1498-ban egyrészt a néhai Dénes deák örökösei, másrészt a néhai Ambrus szűcs özvegye voltak, 1511-ben pedig egyrészt szintén a néhainak mondott Dénes deák örökösei, másrészt András deák budai udvarbíró.

3.5.6. Wolfgang esküdt - / - Dénes deák
(Hauÿ 166. ? – Országház u. 1–3.)

1440-ben György szerb despota házának déli szomszédságában Wolfgang esküdtet nevezték meg. (1440. X. 28.)

Wolfgang civis, vagyis Farkas esküdt kilétét egyértelműen meghatározni nem lehet, mivel a korszakból nem rendelkezünk teljes tanácslistával. Nem valószínű, hogy azonos lenne Farkas László bíróval, hiszen az ő házait már ismerjük a Hátsó utcából.

1482-ben és 1484-ben az erdődi Bakócz testvérek házának szomszédságában Dénes deák lakott. (1482. VIII. 22., 1484. III. 29.) Ugyanőt, vagyis a néhai Dénes deák örököseit 1498-ban és 1511-ben a Kömlődi család házának egyik szomszédságában is megnevezték. (1498. XI. 10., 1511. VII. 16.)

Dénes deák feltehetően azonos azzal a Fehérvári Dénes deákkal aki 1456-ban a bíró tisztét viselte, 1462-ben és 1475-ben esküdt volt a magyar polgárok részéről.[763]

Az itt ismertetett házsor összeállításánál Dénes deák személye kulcsszerepet játszik, hiszen ő az a kapocs, aki által a Kömlődi-házra és a Bakócz-házra vonatkozó adatokat egymás mellé helyeztük. Éppen ezért fel kell hívnunk a figyelmet, hogy Dénes deák több is előfordul a korszakban. Fehérvári Dénes az esküdt és bíró nem tartható azonos személynek Budai Dénes deákkal, a királyi személyes jelenlét ítélőmesterével, bár szinte egy időben éltek.[764] Ez utóbbi Dénes háza szintén ismert a forrásokból: az Olasz utca végén, a Szombathelyen, a keleti házsorban emelkedett a Tej utca sarkán, a déli oldalon. A nehézséget az jelenti, hogy a forrásainkban felmerülő Dénes deák nevet melyikükre alkalmazzuk. Budai Dénes háza biztosan a Tej utca sarkára tehető, ezért a többi említést kell ehhez hasonlítanunk. A Bakócz-ház déli oldalán megismert Dénes nem sorolható ide, hiszen ez esetben a Bakócz-ház már a Szombathelyen állna a Tej utca északi sarkán, és semmiesetre sem lehetne Szt. Pál utcai ingatlanrészt hozzácsatolni. De a Kömlődi-ház melletti Dénes sem kapcsolható ide, hiszen ebben az esetben Dénes deák örököseiről hallunk, márpedig Budai Dénes házát mikófalvi Bekény Dénes vásárolta meg (ld. 1481. IV. 10.), tehát nem örökösei birtokolták halála után. Tehát, sem a Bakócz-ház melletti, sem pedig a Kömlődi-ház melletti Dénes deák nem azonos Budai Dénessel. Viszont jó okunk van feltételezni, hogy az Olasz utcában két külön ingatlan kapcsán is megemlített szomszéd, Dénes deák egyazon személyt takar.

[762] 1505: „*Georgius Kemledj polgar*" (MOL Dl 38568)
[763] 1456 – Kubinyi 1971. 264; 1462 – MOL Dl 15785, 15766; 1475. V. 30. Zágrábi érs. lt. Priv. 40, MOL Df 252008.
[764] Mikófalvi Bekény Dénes deák kizárható, mert egy generációval fiatalabb volt a fenti Déneseknél.

3.5.7. Lazarevics István (?) – Brankovics György – Rozgonyi – Bakócz Tamás – Erdődy
„Olasz utca"
(Hauÿ 164–165. ? – Országház u. 1–3.)

A Thuróczi-krónika elbeszélése szerint Zsigmond király 1425-ben Brankovics György szerb despotának adományozott egy fényes, méltóságához illő házat Buda városában, több jelentős magyarországi uradalommal együtt Nándorfehérvár váráért cserébe.[765] Valójában az adományt még 1411-ben kapta Lazarevics István despota Nándorfehérvárral együtt, amelyet majd csak az 1426-os tatai szerződés szerint 1427-ben, Lazarevics halála után adott vissza örököse, Brankovics György.[766] István despota magyarországi birtokaival együtt örökölhette a házat unokaöccse, György despota. Első okleveles forrásunk 1440-ből származik, ekkor I. Ulászló király a hűtlen despotától elvette Olasz utcai házát és Rozgonyi Simon egri püspöknek, kancellárjának, valamint testvéreinek István és György pozsonyi ispánoknak adományozta. A házat ekkor „nagynak" mondták, az Olasz utca keleti házsorában állt, szomszédai pedig északról Szepesi László, délről Wolfgang budai esküdt voltak. (1440. X. 28.)

Rozgonyi Simon, Simon fia, 1409–1416 között szepesi olvasókanonok, 1417–1427 dömösi prépost, 1428–1439 között veszprémi püspök volt, 1440–1444 között I. Ulászló pártján egri püspök és főkancellár lett, 1444-ben gömöri ispán is, elesett 1444-ben a várnai csatában.

Rozgonyi István, Simon fia, az „ifjabb", 1411-ben már udvari lovag, a husziták elleni harcban Zsigmond király egyik megbízható támasza, 1421-től haláláig pozsonyi ispán György öccsével együtt, emellett 1424-ben az egri püspökség kormányzója, 1429-től haláláig nyitrai ispán is, 1430–1439 között komáromi ispán, 1437-től haláláig szepesi ispán, számos királyi vár zálogbirtokosa és várnagya, elhunyt 1443-ban.

Rozgonyi György, Simon fia, 1425–1450 között pozsonyi várnagy bátyjával, Istvánnal együtt, emellett 1429–1445 között nyitrai ispán, 1430–1439 között komáromi ispán, 1437-ben máramarosi ispán, 1437–1445 között szepesi ispán volt, 1441–1446 között I. Ulászló pártján országbíró lett, 1444–1445 között zemplén és abaúji ispán, 1445-ben főkapitány, 1446-ban az egri püspökség kormányzója, elhunyt 1457/1458 körül. [767]

1482-ben Rozgonyi László nándorfehérvári kapitány, a fent említett István unokája és egyetlen örököse a város tanácsa előtt eladta az Olasz utcai házat 500 forintért Erdődi Tamás titeli prépostnak, királyi titkárnak és általa rokonainak, Bálint, volt titeli prépostnak, Szatmári Bakócz Miklósnak és Jánosnak, Szatmári Ferenc pesti főesperesnek, váci kanonoknak és Miklós fia Bálintnak. Ekkor a szomszédok a néhai Handó György, kalocsai érsek és Dénes deák, budai esküdt voltak. (1482. VIII. 22.)

Rozgonyi László, Sebestyén fia, 1478–1479 között asztalnokmester, 1481–1482-ben nándorfehérvári kapitány, 1490–1491 között kamarásmester volt, elhunyt 1491-ben.[768]

Bakócz (Erdődi) Tamás életrajzi adatait ld. Szt. György piac nyugati oldal.

Erdődi Bálint, Ferenc fia, erdődi jobbágycsaládból származott, Bakócz Tamás esztergomi érsek bátyja, 1459–1480 között titeli prépost volt, 1484-ben pataki plébános, elhunyt 1496-ban.

Szatmári Ferenc, Ferenc fia, erdődi jobbágycsaládból származott, Bakócz Tamás esztergomi érsek öccse, a forrásokban Bakócz és Mester néven is előfordul, a ferrarai egyetemen tanult, 1482-ben váci kanonok, 1489–1497 között budai prépost, eközben 1489-től királyi titkár is, 1495-től haláláig győri püspök és 1502-től pápói prépost is, humanista műveltségű főpap, elhunyt 1508-ban.[769]

A következő évben a házat a Bakócz testvérek kibővítették, mert megszerezték egy Szent Pál utcai ház kisebbik, hátsó részét, amely Olasz utcai házukkal szomszédos volt, a pétervárad apáttól 232 forintért. (1483. VIII. 11., 1483. VIII. 24., 1484. III. 23., 1484. III. 29., 1484. XI. 14., 1492. V. 10.) A házrész romos

[765] *„Rex vero Sigismundus illi propter hoc non minoris munificentiam largitatis exhibuit. Nam in regno suo Hungarie castra Zalamkemen, Kewlpen, Becheli, Willagoswar, Thokaii, Mwkach, Thaliia, Regecz ac oppida Zathmar, Bezermen, Debreczen, Thwr, Warsan et alia nonnulla in civitateque Budensi domum egregiam illius dignitati sufficientem pro descensu et hospitio eidem donavit."* (Thuróczy 1985. 228.)

[766] Mályusz 1984. 110, 116.

[767] Fügedi 1970. 106; Engel 1987. 440–444; Engel 1996. II. 207–207.

[768] Fógel 1913. 64; Kubinyi 1988. 205.

[769] Körlös 1994. 316–317.

volt és javításra szorult. 1484-ben a kibővített ház adóját évi 4 forintra mérsékelte a város tanácsa tekintettel Tamás azon érdemeire, amelyeket Buda városánál szerzett. Ekkor nevezték meg újból a szomszédokat, egyrészt Kálmáncsehi Domonkos fehérvári prépostot, Handó György rokonát, másrészt ismét Dénes deákot. (1484. III. 29.) 1498-ban Bakócz Tamást, mint szomszédot említi meg egy oklevél. (1498. XI. 22.)

A házra vonatkozó utolsó iratunk Erdődy Péter végrendelete 1544-ből, amely fényt vet annak 16. századi lakosaira. A végrendelet szerint Péter egy házat, amelyet egykor Canceller és fia, Zsigmond lakott, egyebek mellett a fehéregyházi pálosokra hagyott. (1544. XII. 16.) Erdődy Péter adományát a fehéregyházi pálosok már sosem élvezhették. *Ld. Szt. Pál utca – nyugati oldal (pétervárad cisztercik)*

Monyorókeréki Erdödy Péter, Miklós fia, Bakócz érsek unokaöccse és legfőbb örököse, a gróf Erdödy család őse, a mohácsi csatából megmenekült, Ferdinánd pártján vasi főispán, lovászmester és főkamarásmester lett, elhunyt 1544-ben.

Kanzler Angelo életrajzi adatait ld. az Olasz utcában a Buzlai-féle háznál.

Kanzler Zsigmond, Angelo fia, Bakócz érsek az Erdödyek kihalása esetén egyedüli örökösének nevezte, és 1534-ben is hallunk róla budai vonatkozásban.[770]

3.5.8. Szepesi László - / - Handó György – Kálmáncsehi Domonkos - / - szomori Gyárfás Mihály
„Olasz utca"
(Hauÿ 163. ? – Országház u. 1–3.)

Szepesi László házát 1440-ben Brankovics despota házának északi szomszédságában állónak mondták 1440-ben. (1440. X. 28.)

Szepesi László, Bihar megyei nemes, Hunyadi János familiárisa, 1446-ban bihari alispán, 1448–1449 között alkormányzó és budai várnagy volt. [771]

Ugyanennek a háznak – ekkor a Bakócz testvérek házának – szomszédságában 1482-ben néhai György kalocsai érseket, ugyanott 1484-ben Domonkos fehérvári prépostot nevezték meg az oklevelekben. (1482. VIII. 22., 1484. III. 29.)

Handó György, Kálmáncsehi mezővárosból származott, Vitéz püspök támogatásával Bécsben, Firenzében és Padovában tanult, egyházjogi doktorátust szerzett, 1466–1468 között alkancellár volt, diplomáciai küldetéseket teljesített, 1468-tól állandó szentszéki követ lett, majd 1476–1478 között kincstartó, 1478-tól haláláig kalocsai érsek és főkancellár, elhunyt 1480-ban.[772]

Kálmáncsehi Domonkos, Bálint fia, szintén Kálmáncsehi szülötte, feltehetően Handó György rokona, Bécsben járt egyetemre, humanista főpap, 1459–1462 között fehérvári kanonok, 1462–1474 között kisprépost, 1462-től kincstári szolgálatban állt, 1468-ban a pannonhalmi apátság kormányzója, 1474–1495 között fehérvári prépost, kisebb diplomáciai küldetéseket végzett, 1483-ban a somogyvári, 1493-ban a szekszárdi apátság kormányzóságát is megkapta, 1495–1501 között váradi püspök és királyi személynök, 1501-ben erdélyi püspök lett, ám ugyanebben az évben elhunyt.[773]

1498-ban szomori Gyárfás Mihály, Semsei István és rokonaik kölcsönösen örökösnek jelentették ki egymást többek között egy olasz utcai házban, amely Tamás érsek fent említett házának északi szomszédságában emelkedett a keleti házsorban. A Gyárfás ház északi szomszédja a Szent Mihály kápolna háza volt. (1498. XI. 22.) Szomori Mihályt az 1505-ben készült dézsmajegyzékből is ismerjük, Olasz utcai házánál ekkor Boros Ambrus lakott.[774]

3.5.9. Szt. Mihály kápolna
(Hauÿ 162. ? – Országház u. 1–3.)

1498-ban szomori Gyárfás Mihály házának északi szomszédságában a Szt. Mihály kápolna házát nevezték meg. (1498. XI. 22.)[775]

[770] Kubinyi 1967. 259–260.
[771] Engel 1996. II. 229.
[772] Kubinyi 1957. 30; Bónis 1971. 225–229.
[773] Kőblös 1994. 352–353.
[774] 1505: *„Ambrosius Boroos in Olaz Ucza apud Michaelem Zomory"* (MOL DL 38568)
[775] Nem maga a Szent Mihály kápolna állt itt, mint azt Pataki Vidor gondolta, hiszen: „in vicinitatibus domorum ....a parte vero australi capelle beati Michaelis archangeli adiacens..." mondják az oklevél szavai.

***

A következő házak a mai Fortuna köztől északra emelkedtek:

3.5.10. Ozorai Pipo (Filippo Scolari) – fehérvári káptalan
„Olasz utca, Nagy utca / Szt. Miklós utca"

Filippo Scolari, azaz Ozorai Pipo temesi ispán Fehérváron kápolnát építtetett a királyi bazilika oldalához Szt. Fülöp és Jakab apostolok, valamint Szt. László király tiszteletére, ahol sírját kívánta elhelyezni. A kápolna javadalmazására hagyta budai lakóházát, amelyet testvére, András váradi püspök halála (1426) után két házból egyesített. (*Andrea Scolari házát ld. a Szt. Pál utcában*) Az egyesített telek egyenes vonalban két utcára ért ki. Az elülső rész a Nagy, vagy Olasz utcára nyílt, ez volt korábban Pipo lakóháza, a hátsó pedig a Szt. Miklós utcára, amelyet haláláig András püspök használt. (1426. IX. 8.) Ozorai Pipo adománya tartósnak bizonyult, mivel 1512-ben az esztergomi Krisztus Teste kollégium Olasz utcai házának déli szomszédságában megemlítették a fehérvári káptalan házát. (1512. VIII. 26.)

A dézsmajegyzékek szintén említést tesznek a káptalan házáról, azonban kérdéses, hogy ezt az épületet értsük-e rajta, mivel ismerjük a káptalan Mindszent utcai házát is. 1505-ben Kapás Kristóf és Karádi Mihály, 1510 körül pedig Kapás Miklós és Székes Imre laktak a káptalan házában.[776]

3.5.11. Budai János barsi főesperes – esztergomi Krisztus Teste kollégium (Péti Tamás)
„Olasz utca"

Budai János barsi főesperes, aki képzettségét a 14. század végén Prágában nyerte, Esztergomban létrehozta a szegény diákok támogatására a Krisztus Teste kollégiumot, amelynek fenntartására négy budai házat adományozott. (1397. V. 24. – VI. 28.) A házak közül csupán egyet említ meg későbbi forrás az Olasz utcában. 1512-ben Pesti Gergely barsi főesperes, a kollégium elnöke bérbe adott egy romos és az éves bért nem jövedelmező házat Péti Tamás budai polgárnak évi 10 forintért. Az új bérlőnek helyre kellett állítani a házat, tilos volt elzálogosítani, és eladáskor az elnöknek elővételi joga volt. (1512. VIII. 26.) A ház északi szomszédságában ekkor Kanzler Angelo, míg déli szomszédságában a fehérvári prépost háza állt.

3.5.12. Kanzler Angelo

1512-ben az esztergomi Krisztus Teste kollégium házának északi szomszédságában Kanzler Angelo házát nevezték meg. (1512. VIII. 26.)

3.6. OLASZ UTCA – ISMERETLEN OLDAL

Három szomszédos ingatlan:

3.6.1. Lipót kereskedő özvegye – Benedek szabó

1478-ban az egri káptalan házának szomszédságában az Olasz utcában jegyezték fel Lipót kereskedő özvegyének, majd Benedek szabónak a nevét. (1478. I. 5., 1478. VII. 1.)

Az itt említett Benedek szabó, másnéven Szabó Benedek, Gergely fia, Máté ablakgyártó, budai bíró veje volt, a királyi udvarnak is szállított szövetféleket, esetleg azonos lehet Szilágyi Benedekkel is, a magyar szabók céhének mesterével, aki 1492-ben Wamossy Máté céhmesterrel együtt foglaltatta írásba a céh szabályzatát, elhunyt 1492–1494 között.[777]

[776] 1505: *„Christophorus Kapas in domo dominorum Albensium... Michael Karady in domo dominorum Albensium"* (MOL Dl 38658); 1510k: *„Nicolaus Kapas in domo dominorum Albensium... Emericus Sekkhes in domo dominorum Albensium"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[777] Kubinyi 1967. 278; 1492. XII. 17. – Tiszántúli ref. egyk. kvt., 75, MOL Df 275866.

3.6.2. Bálint kalmár – egri káptalan

„Olasz utca"

1478-ban András egri főesperes Bálint kalmártól vásárolt Olasz utcai házát az egri káptalannak adományozta. (1478. I. 5.) A város ugyanebben az évben elvégezte a káptalan birtokba iktatását. (1478. VII. 1.) A ház szomszédságában Márton kalmárt, valamint Lipót kereskedő özvegyét, majd Benedek szabót nevezték meg.

A dézsmajegyzékekben Marosi Pétert 1505-ben az egri káptalan házának környékén, 1510 körül pedig az Olasz utcában írták össze.[778]

3.6.3. Márton kalmár

1478-ban az egri káptalan házának szomszédságában nevezték meg Márton kalmárt. (1478. I. 5., 1478. VII. 1.)

***

Három szomszédos ingatlan:

3.6.4. Bodó Benedek

„Olasz utca"

Az 1505-ben készült dézsmajegyzékben Mente Jánost Bodó Benedek házában írták össze.[779] 1507-ben a segedelemvölgyi karthauzi kolostor házának szomszédságában, az Olasz utcában jegyezték fel a néhai Bodó Benedek nevét. (1507. III. 24.) Az 1510 körül készült dézsmajegyzékben Mente János már Csatornás György házában lakott az Olasz utcában.[780] Csatornás házára nem ismerünk egyéb adatot, ezért még az is elképzelhető, hogy Bodó Benedek háza Csatornás birtokába került.

3.6.5. segítségvölgyi karthauziak (Mátyás kőfaragó)

„Olasz utca"

1507-ben az Eger melletti segedelemvölgyi karthauzi kolostor perjele bérbe adta a kolostor házát az Olasz utcában évi 20 forintért Mátyás kőfaragó, budai polgárnak. (1507. III. 24.) Ez a Mátyás feltehetően azonos az 1505-ös dézsmajegyzékben említett Olasz Mátyás kőművessel.[781] A bérleti szerződés sok feltétellel született. A perjel számára például fent kellett tartani egy újonnan rendbehozott szobát, továbbá *„pretorium"*-ot és *„camera sive oraculum"*-ot a torony közelében, hogy ügyeit Budán intézni tudja. Helyet kellet biztosítani az istállóban a perjel lovai számára is. Ezenkívül a nemrég vett tornyot saját költségükön kívül és belül fel kellett újítaniuk, helyiségenként gerendákkal és mennyezetekkel elválasztaniuk és lefedniük. A ciszternát be kellet fedniük és kitisztítaniuk, amiért a perjel három évre elengedte a bért, vagyis 60 forintot. Abban is megállapodtak, hogy ha az épület egyéb részeit kellene helyreállítani, a cementet és a téglát a kolostor fizeti, a munkálatokról pedig Mátyás gondoskodik. Ha a ház Mátyás hibájából leégne, akkor a helyreállításért ő a felelős, de amennyiben más hibájából égne le, akkor a költségeket fele-fele részben fizetik. Ezenkívül a ház gondját Mátyás viseli, a városi adókat is ő fizeti, a házat mégsem adhatja, vagy zálogosíthatja el, és örökös híján a tulajdona visszaszáll a kolostorra.

---

[778] 1505: *„Petrus Marosy prope domum dominorum Agriensium"* (MOL Dl 38568), 1510k: *„Petrus Morosy in platea Olaz"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[779] 1505: *„Iohannes Menthe in domo Benedicti Bodo"* (MOL Dl 38568)

[780] 1510k: *„Iohannes Mante in domo Georgii Chatornas in platea Olaz"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[781] 1505: *„Matthias Kemywes Italus"* (MOL Dl 38568)

3.6.6. kalocsai érsek

1505-ben Kapás Egyedet a kalocsai érsek házában lakónak mondta a dézsmajegyzék.[782] 1507-ben a segedelemvölgyi karthauzi kolostor házának szomszédságában jegyezték fel a kalocsai érsek házát. (1507. III. 24.) 1520-ban ismét említik a kalocsai érsek házát közjegyzői oklevél kiállításának helyeként. (1520. VII. 18.) A kalocsai érsek Olasz utcai házáról Hans Dernschwam is megemlékezett. A Konstantinápolyból hazafelé tartó követséget ugyanis ezen ház mellett szállásolták el 1555-ben.[783] Georg Wernher leírása szerint 1541 után a törökök a kalocsai érsek házában fürdőt építettek. Ide hordták a város templomaiból a vörösmárvány sírköveket és azokat simára faragva a fürdőbe építették be.[784] Az utca törökkori nevét – Hammam jolu dir / Fürdő utca - feltehetően ettől a fürdőtől nyerte.[785]

***

Négy szomszédos ingatlan:

3.6.7. Hans Jungleib

1515-ben a néhai Hans Jungleib házát nevezték meg az Olasz utcában Perényi Imre nádor szomszédságában. (1515. IV. 2.) Hansra nem maradt fenn több adat, de ismerjük a 1510 körüli dézsmajegyzékből Georg Jungleib nevét, aki „Greb" (Geréb ?) Péter háza mellett lakott.[786]

3.6.8. Perényi – Somi
„Olasz utca"

1515-ben Perényi Imre nádor és Somi Gáspár elcserélték budai házaikat. Perényi Imre Olasz utcai házát adta át Sominak, továbbá megfizetett 1200 forintot, mint a két ház közötti értékkülönbözetet. Söt a nádor kifizette a néhai Somi Józsa végrendeleti kötelezettségét, 1000 forintot a fehéregyházi pálosoknak, amelynek visszafizetését Gáspár évi 100 forint törlesztéssel vállalta és a most cserélt házat kötötte le biztosítékul. (1515. IV. 2.) Somi eredeti háza a Szt. Zsigmond utcában állt, az elcserélt Olasz utcai házat jóval értéktelenebbnek ítélték. Az épület a néhai Kovács István házával szemben emelkedett, szomszédai a néhai Hans Jungleib és a szintén már elhunyt Sebald Neuzinger polgárok voltak. Az oklevélben külön felsorolták a szobákat (*„domibus, stubis"*), a nagy termeket (*„palatiis"*), a pincéket és mélypincéket (*„cellariis, subterraneis"*), az udvart, konyhát és egyéb épületeteket.

3.6.9. Sebald Neuzinger – Buzlai Mózes

A néhai Sebald Neuzinger esküdt, kassai harmincados házát 1515-ben az Olasz utcában Perényi Imre nádor szomszédságában nevezték meg. (1515. II. 8.) A dézsmajegyzékekben olvasható Sibolth polgár feltehetően Neuzingerrel azonos. 1505-ben feljegyezték nevét a lakóhely feltüntetése nélkül, 1510 körül pedig egy bizonyos Antal özvegye lakott házában.[787]

---

[782] 1505: *„Egidius Kapas in domo reverendissimi domini Colocensis"* (MOL Dl 38568)

[783] „vnd in ein oedt haws in der walch gassen, neben des byschtifs wejllendt zw Koloszan haws ein fumirt." Dernschwam 1923. 270.

[784] „Hac ratione is qui nunc rerum potitur, Solimanus tum alibi, tum *Budae*, in aedibus quae quondam fuerunt archiepiscopi Colocensis, amplissimum balneum pro sua, suorumque salute fieri curauit, in quod e' Danubio per canales subterraneos aqua in multam altitudinem, ut est *Budae* ad Danubium situs, ducitur. Ipsum balneum intus incrustatum & stratum est monumentis marmoreis, quae antea in templis fuere posita, imaginibus tamen, si quae insculptae fuerunt, resectis, & toto opere perpolito." (Wernher 1974. 15.)

[785] Ld. a Marsigli hagyaték török feliratos térképét 1686-ból.

[786] 1510k: *„Georgius Jwnkleb penes domum Petri Greb"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[787] 1505: *„Sibolth polgar"* (MOL Dl 38568); 1510k: *„relicta Anthonii in domo Sibolth polgar"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

Sebald Neuzinger esküdtségére pontos adatunk nincs, de „polgár" megnevezése jelzi egykori hivatalát, kassai harmincados is volt, elhunyt 1510–1512 között.[788]

1512-ben a néhai Sebald polgár elzálogosított házát kínálta fel Buzlai Mózes udvarmester Kanzler Angelonak a néhai Kanzler János házrészéért cserébe, de nem adta át a házat, ezért Angelo tiltakozott a város előtt. (1512. IV. 14., *Ld. Olasz utca – Kanczler János háza*) Nem tudjuk, később mégis megtörtént-e az átadás.

3.6.10. Kovács István

1515-ben a Perényi Imrétől Somi Gáspárnak adott házzal szemben nevezték meg a néhai Kovács István házát. (1515. IV. 2.)

Kovács István 1470-ben, 1472-ben és 1476-ban magyar részről a város bírája volt.[789]

***

Két szomszédos ingatlan:

3.6.11. Alagi Kozma - Himfi – Garai Antal - Csiszár

„Olasz utca"

Himfi Benedek 1374-ben Alagi Kozma mestertől megvette házát 250 forintért. (1374. X. 23.) A szomszédok Peter Schreiber és egy bizonyos Rikalf mester fiai voltak.

Alagi Kozma a Pest megyei Alagon birtokos család tagja, 1362-ben és 1366-ban szerepel Alaggal kapcsolatos oklevelekben.[790] Himfi Benedek életrajzát ld. a Régi királyi ház mellett.

Peter Schreiber 1370-ben, 1376-ban és 1378-ban esküdt volt, mivel nevét egyes esetekben latinul írták („scriptor"), ezért feltehetően foglalkozását jelzi.[791]

Rikalf mester fiai, bár pontosabban nincsenek megnevezve, nagy valószínűség szerint a Tarkői család tagjainak tekinthetők, akiknek ősei a „Szepesi" id. Rikalf comes és fia, az ifjabb Rikalf. A Sáros és Szepes megyék életében vezető szerepet játszó családból Kelemen és László (ifj. Rikalf fiai) udvari ifjak, majd az 1340-es években udvari lovagok voltak. Id. Rikalf testvérétől, Polyántól származott a Dunajeci család, amely házassági kapcsolatok révén szorosan kötődött Budához. Polyán fia András Heinz fia Hans budai rektor egyik, névszerint nem ismert leányát vette feleségül, egyik fiuk, Miklós budai plébános (1344), majd szepesi prépost lett, másik fiuk, Péter házastársa Margaretha Wulving volt, az ő fiuk, János a házeladás időpontjában a tárnokmester tisztét viselte (1372–1376). Ifjabb Rikalf testvérétől, Jánostól a Berzevici család származik, amely a 15. század elejétől kezdve viselt országos méltóságokat.[792]

Ezt a házat Benedek 1376-ban szentföldi zarándoklatra indulva végrendeletében feleségére hagyta azzal a feltétellel, hogy kifizeti belőle hitelezőit. (1376. VII. 23.)

Több mint száz évvel későbbi iratból értesülünk arról, hogy Himfi Imre özvegye 1503-ban eladott egy fél házrészt Garai Antal esztergomi kanonoknak. Feltételezzük, hogy ez a ház a Himfiek egykori családi háza volt, amelyre a fentebb ismertetett adatok vonatkoztak.

Debrentei Himfi Imre 1497-ben visegrádi várnagy volt.[793]

Garai Antal esztergomi kanonok, a Szt. Péter oltár igazgatója volt 1484–1513 között, 1484–1497 között nyitrai kanonok is.[794]

1507-ben Garai Antal esztergomi kanonok és Csiszár Demeter budai polgár kérték a tanácsot, hogy házaikat, amelyeknek közös a bejárata pontosan ossza meg közöttük. Antal kanonok ugyanis négy évvel

[788] Kubinyi 1957. 33.

[789] Kubinyi 1967. 285.

[790] 1362. - MOL Dl 5116; 1366. - Bakács 1982. 824, 826, 827. reg. Alagi Kozma mester címe felveti azt a lehetőséget, hogy személyét Kozma mesterrel alsólindvai Bánfi Miklós szlavón bán ítélőmesterével (1353–1356 között) azonosítsuk. Bizonyítékkal azonban nem rendelkezünk. Kozma mesterre l. Bónis 1971. 81.

[791] 1370. VIII. 12. – MOL Dl 5865; 1376. XII. 18. – Iványi 1910. 329; 1378. XII. 13. – MOL Dl 6273.

[792] Kubinyi 1971. 226–228; Engel 1996. II. 34, 66, 240.

[793] Bártfai 1938. 1191. sz.

[794] Koblós 1994. 292.

korábban döbröntei Himfi Imre özvegyétől, Zsófiától megvásárolta házát 250 forintért. Ez a ház valójában egy fél házrész lehetett. Erre utal a közös bejárat, illetve alább látni fogjuk a leírás is. Vagyis ezzel az oklevéllel egy hajdan egységes telek két önálló részre bontásának részleteit ismerhetjük meg. A városi tanács kiküldte Wolfgang Hainburger, Georg Kreus és Kanzler Angelo esküdteket, hogy a házat pontosan osszák meg a felek között, a részletes házmegosztást pedig írásba foglalták. (*63. kép*)

A kétemeletes háznak egyetlen bejárata nyílott a ház középtengelyében. Ezt a bejáratot, az udvart, a telek hátsó részén lévő illemhelyeket mind a földszinten, mind az emeleten, valamint az északi oldalon lévő lépcsőházat továbbra is közösen használták és a velük járó költségeket is közösen viselték.

A ház északi oldala jutott Demeternek. Itt a földszinten, az utcánál helyezkedett el egy boltozott helyiség, vagy másként egy elég széles kamra, amely Demeter kardcsiszár műhelye volt. Mellette lehetett a már említett lépcsőház, amelytől egészen a telek végében lévő illemhely ajtajáig négy kamrát és két boltozott helyiséget írtak össze. Az emeleti helyiségek számbavételét a telek végében, az illemhelynél kezdték, innen fa folyosón haladtak és előbb egy kis szobát, kamrát és konyhát jegyeztek fel, majd további három kamrát köztük egy újabb konyhával. Ezután következett az emelet utcai szárnya, ahol egy nagy szoba volt, feltette a második emeleten még egy kamra, ahová fa lépcsőn lehetett felmenni.

A ház déli fele Antal kanonok része volt, ahol a földszinten a bejárattól a már említett illemhelyig három boltozott helyiséget és három kamrát írtak össze. Az első emeleten a fa folyosóról nyílt egy szoba, kamra és konyha, továbbá egy másik kamra benne egy illemhellyel, majd az utca felé egy kamra, egy szoba és egy tornác egy újabb illemhellyel. A tornácról jobb kéz felé vezetett fel egy fa lépcső a második emeleti folyosóra. A folyosóról egy utca felé nyíló ajtón észak felé lépve egy kamrát és egy tornácot jegyeztek fel, délre pedig egy szobát és a hozzá csatlakozó kamrát, majd pedig a folyosón, az udvari szárnyban további öt kamrát. Antal kanonoké lett ezenkívül a teljes pince és a mélypince, valamint a szomszédos Illyevölgyi Jánossal közösen birtokolt határfal, amelyhez joga volt épületet emelni. (1507. VIII. 26.)

A fenti leírásból egy nagyméretű, kétemeletes polgárházat ismerhetünk meg, amely – mint a konyhák és illemhelyek nagy számából látszik – több lakásra volt osztva. Valóban a későbbiekben látni fogjuk, hogy mindkét házrészben laktak bérlők. Csiszár Demeternél az emeleten egy külön szoba-kamra-konyha egységet találhatunk, a földszinten négy kamra és két boltozott helyiség is igen alkalmas volt bérlők fogadására. Demeter a földszinti műhelyen kívül nyilván az első emeleti nagyszobát és konyhát, valamint néhány kamrát használt. Antal kanonoknál a földszinten boltok és kamrák sorakoztak, és az első emeleten itt is találunk egy szoba-kamra-konyha egységet, valamint sok további kamrát és még egy szobát.

Csiszár Demeternek lakóit a dézsmajegyzékekben ismerhetjük meg. 1505-ben Kapás Lászlót és Kapás Tamást, 1510 körül Kopasz Tamást (=Kapás Tamás ?) és Horvát Mihályt írták össze házában.[795] Antal kanonok 1512-ben misealapítvány javára az esztergomi káptalannak adta a házat. (1512. XI. 8.) A javadalmazás azonban elégtelen volt, ezért X. Leó pápa 1518-ban engedélyt adott a káptalannak, hogy az alapítványt átszervezhesse. (1518. XI. 6.) A ház további sorsáról nincs adatunk, de nyilván bérbe adták a káptalan más házaihoz hasonlóan.

3.6.12. Illyevölgyi János

Illyevölgyi János nádori ítélőmester házát először Garai Antal esztergomi kanonok szomszédságában említették meg 1507-ben. (1507. VIII. 26.)

Illyevölgyi János, 1496-ban már ítélőmesternek nevezték, 1498–1503 személynöki ítélőmester, 1504–1526 között nádori ítélőmester, a Jagelló-kor sokat foglalkoztatott jogásza, feltehetően a mohácsi csatában halt meg 1526-ban.[796]

[795] 1505: *„Ladislaus Kapas apud Czyzar Demeter... Thomas Kapas in platea Olaz apud Demetrii Cizar"* (MOL Dl 38568); 1510k: *„Thomas Kopaz in platea Olaz in domo Demetrii Cizar... Michael Horwath in domo Demetri Cisar in platea Olaz"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[796] Bónis 1971. 359–360.

1510 körül Sebestyén deákot Illyevölgyi házában írták össze a dézsmaszedők.[797] A ház említése Perényi Imre nádor birtokjogi ügyben kiállított oklevelében is szerepel. (1513. III. 11.)

***

Az alábbi Olasz utcai ingatlanok szomszédait nem ismerjük:

3.6.13. Podmaniczky János – felhévízi Szentlélek ispotály
„*Olasz utca*"

Fennmaradt János király utasítása Buda városához 1526 és 1529 közötti időből, amelyben megemlítették a felhévízi Szentlélek ispotály és Podmaniczky János közötti házcserét. Podmaniczky Olasz utcai házát adta cserébe az ispotály házáért, amely egykor Szerencsés Imre tulajdona volt. (1526–1529 között.)

Podmanini Podmaniczky János, László fia, II. Ulászló kedvelt híve, 1498-tól ismert, mint királyi kamarás, 1499-ben a zágrábi püspökség kommendátora, 1500-ban szerepel először a királyi tanácsban, 1503-tól haláláig kamarásmester lett, eközben 1510–1512 között pozsonyi ispán is volt, 1505-ben a király bárói rangra emelte és új címert adományozott neki, elhunyt 1514-ben.[798]

***

3.6.14. Sárszegi István
„*Olasz utca*"

A budai káptalan előtt Böke Ferenc pesti polgár visszaadta Sárszegi Istvánnak elzálogosított Olasz utcai házát, mivel István megfizette a kölcsön kapott 700 forintot. (1520. X. 27.)

Sárszegi István királyi kamarás volt az 1510-es évek elején.[799]

***

3.6.15. Bebek Imre
„*Olasz utca*"

1541-ben Ferdinánd király a hűségére tért Bebek Imrét teljes bocsánatban részesítette és többek között megerősítette egy Olasz utcai ház birtokában. (1541. II. 8.)

Bebek Imre, János fia, 1524-től királyi titkár, 1525-től a Fehérvári Szt. Miklós egyház prépostja, kezdetben Ferdinánd párti, majd az 1530-as évek elejétől János király oldalán állt, a reformáció korának jeles személyisége volt, aki az 1530-as évek elején lutheránus hitvallásra tért és 1534-ben megnősült, mindamellett egyházi javadalmát megtartotta, 1541-ben tért újra Ferdinánd hűségére.[800]

***

A dézsmajegyzékek segítségével további háztulajdonosokat és bérlőket is azonosíthatunk, főleg polgárokat. Szabó Péter házában lakott Kapás János és Kapás Gergely, Szabó Tamás házában pedig Tót Bálint.[801] Tót István az erdélyi vajda házában, Kapás János Csáky Mihály házában élt.[802] Érdemes fel-

[797] 1510k: „*Sebastianus litteratus in domo Iohannis Illewelgy*" (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)
[798] Fógel 1913. 62, 64–65; Kubinyi 1988. 206.
[799] Fógel 1913. 65 (1510, 1513).
[800] Köblös 1994. 335–336.
[801] 1505: „*Iohannes Kapas apud Petrum Zabo in platea Italorum ... Gregorius Kapas apud Zabo Peter in Olaz Ucza ... Valentinus Thoth apud Zabo Tamas in Zombat ... Thomas Zabo in platea Italorum*" (MOL Dl 38658); 1510k: „*Thomas Zabo in platea Olaz*" (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)
[802] 1505: „*Stephanus Thot in Zombathel in domo vayvode*" (MOL Dl. 38658); 1510k: „*Stephanus Thot in platea Olaz in domo waywode Transilvaniensis... Iohannes Kapas in platea Olaz in domo Michaelis Chachy*" (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

figyelnünk arra, hogy Szabó Tamásnak és az erdélyi vajdának a házát kétféleképpen írták le. Mindkettőt 1510 körül az Olasz utcában állónak mondták, 1505-ben viszont a Szombathelyen. Az Olasz utca déli szakasza, már a Szombathely területéhez tartozhatott. A fentieken kívül Szabó Lőrincet, Szabó Antalt, Kalmár Balázst, Csiszár Jánost, Csató Györgyöt, Váci Antal özvegyét, Kapás Balázst és Kapás Simont, Sós Miklóst és Szabó Mátét jegyezték fel az Olasz utcában a dézsmajegyzékekben.[803]

KRITIKA

Pataki Vidor a Francesco Bernardi féle házat tévesen egy általa feltételezett Francia utcába helyezte, a *platea Gallicali* téves fordítása alapján. Ezért sem azonosította a Bernardira és Siebenlinderre vonatkozó adatokat a Desiderii-re vonatkozókkal, amelyeket viszont az Olasz utcában írt le. A Desiderii féle adatot viszont a későbbi Kanzler Angelóra és Buzlai Mózesre vonatkozókkal kötötte össze, mert ott is kis közt ismertünk meg a ház oldalában. Sajnos ez az azonosítás is téves, hiszen Buzlai idején szó sincs bér fizetéséről. Nyilván a két ház más-más utcák szélén emelkedett. Pataki azért is rendezte el így az adatokat, mert feltételezte, hogy sem a Fortuna köz, sem a Dárda utca nem létezett a középkorban. Azóta régészeti ásatások is igazolták ennek az állításnak az ellenkezőjét, de az 1390-es plébánia határjárást sem tudnánk helyesen értelmezni e két kis utca nélkül.

Komolyabb, bár a későbbi szakirodalom által többnyire nem követett tévedés Patakinál a Szt. Mihály kápolna feltételezése az utca északi szakaszán. Az eredeti iratban egyértelműen a kápolna házáról történt említés, ezért nem kíván különösebben indoklást ennek a nézetnek az elutasítása. Feltételezhetően a kápolna helyének kijelölése motiválta abban is, hogy a Brankovicstól a Rozgonyiakon át az Erdődyekig jutó háznak és szomszédjainak helyét a Fortuna köztől északra keresse. Véleményünk szerint ez inkább a köztől délre keresendő. Téves továbbá a Kömlődi-féle ház összekapcsolása a Bekény-féle házzal Dénes deák személyén keresztül. Igazolható, hogy a két esetben két különböző Dénes deák háztulajdonairól van szó.

ÖSSZEGZÉS

Az Olasz utcában állt házakra vonatkozó legkorábbi adataink csupán a 14. század végéről származnak. A padovai származású Szerecsen János, valamint a firenzei Francesco Bernardi házai tűnnek fel forrásainkban elsőként, mindketten a királyság pénzügyi irányításában jelentős szerepet vállaló személyiségek voltak. A két épület meglehetős távolságra lehetett egymástól, ám mindkettő az utca központi részén emelkedett, hiszen Bernardi háza a mai Dárda utca sarkán, míg a Szerecsenéké a mai akadémiai épület helyén állt. Bernardi háza mellett 1390-ben a határjárás során megnevezték Giovanni Leonardi házát is. Más olasz háztulajdonosra nem maradt fenn adat ebből az időből, de az utca elnevezése, amely először 1410-ben fordul elő oklevélben, arra utal, hogy jelentős számban bírtak ekkor itt olasz kereskedők háztulajdonokat. Az 1390-es plébánia határjárás az utcát még Wulving utcájának nevezte, nyílván a család itteni háztulajdona után, de ez a kifejezés a továbbiakban nem fordult elő. Az olasz kereskedők házait nagyjából Francesco Bernardi és a Szerecsen család házai között kereshetjük, vagyis jellemző módon az olaszok a két plébánia határán telepedtek le, a város központi részén. Bernardi háza az 1390-es határjárás szerint éppen a plébániák határvonalán állt. Az olaszok helyválasztását befolyásolhatta a domonkos kolostor közelsége is, amely lelkigondozásukban komoly szerepet játszhatott.[804]

Jellegzetes a két ismert olasz háztulajdon sorsa is, amelyeket mindkét esetben tulajdonosaik hitelügyleteikbe vontak be mint jelentős értéket képviselő ingatlanokat. Szerecsen János adóságát halála után

[803] 1505: *„Laurentius Zabo in platea Olaz ... Antonius Zabo in platea Olaz ... Blasius Kapas in platea Olaz ... Georgius Chatho in platea Olaz"* (MOL Dl 38658); 1510k: *„Iohannes Cisar in Olaswcza ... Blasius Kalamar in platea Olaz ... relicta Anthonii Wachj in platea Olaz ... Simon Kapas in platea Olaz ... Nicolaus Soos in platea Olaz aput domum Mathei Zabo"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[804] Erre utalnak legalábbis a kolostor szentélyében feltárt sírkövek, amelyek között a 14. század végétől kezdődően feltűnően magas az itáliai származású elhunytaknak állított emlékek száma.

fiai a házak (a „nagy" ház és a „Kerekgárdon" ház) átadásával törlesztették a Garaiaknak. Francesco Bernardi egy közelebbről nem ismert, Kanizsai János esztergomi érsekkel folytatott hitelügylet biztosítékaként kötötte le házát, amely így a Kanizsai érsek alapította esztergomi Szt. István protomártír káptalan javadalmát szolgálta. Francesco Bernardi halála után örökösei is kénytelenek voltak megválni a jelentős járadékkal terhelt ház tulajdonától.

Az olaszok mellett a 15. század első felében német és magyar polgárok is feltűnnek a forrásokban. Bernardi házának egyik szomszédja Georg Käse esküdt volt, 1425-ben pedig egykori házát Hans Siebenlinder többszörös volt bíró és esküdt bérelte ki. A Szerecsen nagy ház mellett, tehát a Szt. Mária Magdolna plébánia területén a néhai Tylmann fiai, többszörösen bíró és esküdt tisztségeket viselt család házát említették meg. Borgyas Péter aranyhímző szintén esküdt volt, de magyar részről, a néhai Tamás szabót közelebbről nem ismerjük.

Már első adataink között is jelentős számban maradtak fenn az utcában a világi előkelők háztulajdonára vonatkozó oklevelek. A Garai testvérek, ifjabb Miklós és János, Ozorai Pipó, Rozgonyi Simon, Brankovics György, Rozgonyi János, Meggyesi János, Verebélyi Péter háztulajdonairól értesülünk, köztük a Garaiak két utcára nyíló épületegyüttesét részletesen is megismerhettük, amely alapján képet alkothattunk magunknak a hasonló társadalmi állású családok itteni házairól, amelyek mellé több esetben is kitették az oklevelekben a „nagy" jelzőt.

Az egyházi javadalmak között említettük már az esztergomi Szent István protomártír káptalan javadalmas házát, a Budai János barsi főesperes által 1397-ben az esztergomi Krisztus Teste kollégiumnak adott házat. Ozori Pipo 1426-ban saját házát adományozta a temetkezési helyéül választott fehérvári prépostságnak.

A 15. század második felében sem változnak jellegükben adataink. Néhány olasz kereskedőről ezidőből is értesülünk. Bernardi egykori házát 1457-ben a velencei származású Leonardo Desiderio da Foligno kereskedő bérelte ki a szentistváni káptalantól, egyik szomszédja ekkor arezzoi Antal volt. Az 1441-es határjárás során egy bizonyos Angelo nevű olasz háza mellett haladt el a határ az Olasz utcában. Sajnos csak keresztneveiket ismerjük azon kereskedőknek, akiket 1478-ben említettek meg egymás szomszédságában. Lipót kereskedőről feltehető, hogy német volt, ám Bálint kalmár és Márton kalmár lehettek akár olaszok is. 1440-ben Wolfgang esküdt nevét jegyezték fel, 1482-ben pedig Fehérvári Dénes bíróét, 1498-ban Kömlődi Gálét és Ambrus szűcsét.

Változatlanul nagyszámban találunk előkelő nemeseket is a háztulajdonosok között. Corvin János, a Rozgonyiak, majd az Erdődyek (illetve Bakócz Tamás), Szepesi László budai várnagy, Szalóki János, Handó György kalocsai érsek, majd rokona, Kálmáncsehi Domonkos fehérvári prépost házait ismerhettük meg az oklevelekből.

A már korábban létrehozott egyházi javadalmak is fennmaradtak, amelyekhez társult András egri főesperes adománya az egri káptalan részére 1478-ban, valamint a budai káptalan járadéka 1498-ban. A kalocsai érsekség házának első említése is a korszakból származik.

A 16. század első feléből származó nagyobb mennyiségű forrás sem változtat az eddig kialakított képen, csupán részletesebb bepillantást enged az előkelő nemesek és gazdag kereskedők palotáival beépített utcába. Bár egyetlen olasz háztulajdonára sem maradt fenn adat ebből az időből, mégis feltételezzük, hogy a forrásokból ismert jelentős budai olasz kereskedők házai továbbra is itt emelkedtek, hiszen az utca neve egészen a török időkig változatlan maradt.

Az olaszokon kívül azonban szép számmal maradtak fenn adatok polgárokra. A németek feltehetően az utca déli végén, vagyis a piactérhez közel laktak ekkor. Sebald Neuzinger, Georg Kreus esküdtek, továbbá Hans Jungleib házairól értesülünk. A magyar polgárok között a Kanzlerek, Szabó Imre és Csatornás György a város vezetői közé tartoztak, mellettük ismert még Szabó Bertalan, Csiszár Demeter tulajdona és Mátyás kőfaragó bérleménye, valamint még számos polgár neve, akit a dézsmajegyzékekben az Olasz utcában írtak össze, ezek egy része azonban bérlő volt. Az itt feljegyzett háztulajdonosok között feltűnő a szabók és szűcsök magas száma, ebből arra következtethetünk, hogy ez

a két egymással rokon, ruhaipari foglalkozás jellemző volt az utca egy részére, talán az északi végére, ahol a Szombatpiac felé sűrűsödni látszik a polgári tulajdon. Szabó Tamás házát hol az utcában, hol a Szombathelyen állónak írták össze. A bérlők között igen nagy számban találtunk kapásokat. A Csiszár Demeter és Garai Antal esztergomi kanonok házát felosztó oklevél megengedte, hogy egy 16. század eleji bérház felépítését, belső beosztását jobban megismerhessük.

Változatlanul igen magas számban találjuk az utcában az előkelő nemesek házait is. Corvin János herceg, György bramdenbrugi őrgróf, Perényi Imre nádor, majd Somi Gáspár, az Erdődyek (valójában Bakócz Tamás érsek és rokonai, a Kanzlerek), Buzlai Mózes udvarmester, Homonnai Gáspár és János, Podmaniczky János, Bátori István házai mellett az udvarban szolgálatot teljesítő Hencelfi István királyi jogügyigazgató, Illyevölgyi János ítélőmester, Báncsa András budai udvarbíró, Sárszegi István királyi kamarás, Himfi Imre visegrádi várnagy, valamint a korosi Kis család, és a szomori Gyárfások házait ismertük meg az oklevelekből. Melléjük sorolhatjuk Bebek Imre budai prépost, királyi titkár, Jakab örsi prépost, hercegi kancellár és Garai Antal esztergomi kanonok háztulajdonát.

Az egyházi birtokok között a segedelemvölgyi karthauzi kolostor, valamint a budai Szt. Mihály kápolna házai tűnnek fel, feltehetően a korábbi javadalmak is megmaradtak.

3.7. A BOLDOGASSZONY PLÉBÁNIA ÉS A SZOMBATPIAC KÖZÖTT – NYUGATI OLDAL

A Szt. György piac és a Szombatpiac között húzódó háztömbök keleti szélének házsorát írjuk le az alábbiakban. A háztömb keleti széle egyben a Boldogasszony plébániatemplom előtt induló és a Szombatkapuhoz vezető egyenes vonalú utca nyugati oldala. A házsort két ízben szakítja meg köz, 1390-ben az északi (a mai Fortuna köz), 1441-ben pedig a déli (az egykori *Schüler Gasse*) mentén osztották meg a két plébánia területét.

a. A BOLDOGASSZONY PLÉBÁNIÁVAL ÉS A DOMONKOS KOLOSTORRAL SZEMBEN Szt. Miklós utca, Ötvös utca

A Boldogasszony plébániatemplom előtt nem volt tér a középkorban. A Tanácsházhoz átvezető kis utcánál kezdődött el és vezetett észak felé a most vizsgált házsor a mai Hess András tér nyugati oldalán. Déli végén a házak közvetlenül a plébániatemplommal szemben emelkedtek, majd a domonkos kolostor előtt sorakoztak egészen a szentlőrinci pálosok nagy háza melletti kis utcáig (a mai Fortuna utca). Általában a domonkos kolostor után a Szent Miklós utca nevet használták ezen a szakaszon, a 15. század második felétől azonban a déli végén feltűnik az Ötvös utca, míg az északi végén a Szt. Pál utca elnevezés.

14. SZÁZAD VÉGE

Az alábbi öt szomszédos ház a Boldogasszony plébániaegyházzal közvetlenül szemben helyezkedett el:

3.7.1. Wulving – Hans Ömichein

A padovai származású Giacomo de Arqua orvos végrendeletét 1385-ben Wulving budai polgár házában állították ki. (1385. IX. 9.) Nikolaus fia Wulvingot egy a Boldogasszony egyházzal szemben lévő sarokház szomszédjaként nevezték meg többször is. (1388. VII. 12., 1391. III. 7.) A további oklevelek azonban már Hans Ömicheint említik meg a szomszédban. (1392. XII. 14., 1398. IX. 13.)

Nikolaus fia Wulving a 14. század végének egyik legtekintélyesebb polgára volt, sorozatosan választották bírónak.[805] Vele kapcsolatban meg kell emlékeznünk a Wulvingok egyéb háztulajdonairól. A legkorábbi említés az 1330-as évek végéről származik. Gervasius fia Péter pápai adószedő 1339-ben Wulving budai polgár házában vett át Olivér királyi lovagtól nagy összegű aranyat, amelyet az elhunyt Lengers-i Jakab korábbi pápai adószedő hagyott hátra. (1339–1340)

> A bécsi eredetű Wulving Nagel comes, budai esküdt, a király komája volt, főváros környéki birtokokkal is rendelkezett, ő alapította a Szt. László kápolnát a Boldogasszony egyház temetőjében.[806] A tanácsban hatalmát veje, Nikolaus örökölte, aki szintén használta apósa után a Wulving nevet, házára azonban nem maradt fenn említés.

Az ő fia az itt bemutatott Nikolaus fia Wulving, mégsem állítható egyértelműen, hogy háza azonos a nagyapja által birtokolttal. Ismerjük ugyanis Nikolaus fia Wulving féltestvérének, hunfalvi Wulving Péter budai polgárnak a házát is. 1398-ban Hans Glezel esküdt és Péter, a Szt. László kápolna rektora (!) tanúsítják, hogy a néhai Péter feleségének, Kunigundának adományozta házát. (1398. XI. 29.) Ez egy sarokház volt, amely Peter Rokensprot háza és a Boldogasszony egyház iskolájának épülete között emelkedett. Péter ugyanúgy Wulving Nagel unokája volt, mint Nikolaus fia Wulving, tehát örököse is. A feleségének tett adománnyal nyilván féltestvéreit kívánta kizárni a ház örökösei közül. Péternek nem volt fia, lányait Berzevici Péter tárnokmester és Csetneki Zsigmond vették el, házának örököseit köztük kereshetjük.

---

[805] Kubinyi 1971. 232.

[806] Kubinyi 1971. 230; *Ld. Várnegyed – Egyházak*

A Wulvingok házára utal ezenkívül az 1390-es plébániahatár-perben említett Wulving utcája, amely a későbbi Olasz utcával azonosítható. A nevet feltehetően az itteni háztulajdon után nyerte az utca, vagy egy szakasza.

3.7.2. Magyar Mihály ötvös – firenzei Onofrio Zenobii - / - firenzei Angelo Bertii – örményesi pálosok (Francesco Bernardi)
„Boldogasszony egyházzal szemben"

Magyar Mihály ötvös 1388-ban eladta házát 400 forintért a firenzei származású Onofrio Zenobii budai polgárnak. (1388. VII. 12.) A sarokház a Boldogasszony egyházzal szemben emelkedett, szomszédai a szigeti domonkos apácák és Wulving voltak. Ugyanezen szomszédok és a plébániatemplom említésével a szintén firenzei származású Angelo Bertii budai polgár adta el házát Kanizsai Miklós tárnokmesternek 1391-ben 600 forintért. (1391. III. 7.) A tárnokmester ezt a házat is az általa alapított örményesi pálos kolostornak szánta. 1392-ben a város előtt szerződést kötött a firenzei származású Francesco Bernardival, hogy két házat közte a most tárgyalandót – átad neki azzal a feltétellel, hogy évente 60 forintot, két mázsa olajat, egy palack tonhalat és száz kocka sót, mint bért ad az örményesi pálosoknak. (1392. XII. 14.) Hat év múlva, 1398-ban a házat Bernardi visszaadta a kolostornak (1398. IX. 13.) és a ház további sorsát nem ismerjük. Csupán az 1392-es bérleti szerződés hátoldalára írt későbbi feljegyzés tájékoztat arról, hogy később egy ötvös lakta a házat.

3.7.3. Nyulak szigeti domonkos apácák

A város vásárvámját birtokló domonkos apácák házát mindkét szomszédos ingatlanra vonatkozó oklevelek megemlítik. (1384. IV. 24., 1384. VI. 2., 1385. IV. 24., 1388. VII. 12.)

3.7.4. Demeter esztergomi érsek – esztergomi Krisztus Teste kápolna (Simone de Talentis)
„Pénzverő ház előtt"

Demeter bíboros esztergomi érsek, az esztergomi székesegyházban kápolnát építtetett Krisztus Teste tiszteletére. A kápolna javadalmául 1384-ben lekötött többek között a szigeti apácákkal és Őrszigeti Jakabbal szomszédos ház után évente fizetendő 40 forintos járadékot. (1384. IV. 24., 1385. IV. 24.) A házat még ugyanebben az évben a bolognai származású Simone de Talentis-nek adta bérbe 40 forintért és azzal a feltétellel, hogy a házat a bérlőnek karban kell tartania, de ha leégne a kápolna rektora csökkentheti a bért. (1384. VI. 2.) A ház szomszédai a szigeti apácák és Őrszigeti Jakab voltak. Az oklevél hátára a középkor végén ráírt feljegyzés szerint a telek abban az időben a pénzverő házzal szemben helyezkedett el.

3.7.5. Őrszigeti Jakab

Az esztergomi Krisztus Teste kápolnának adományozott háztulajdon szomszédságában nevezték meg Őrszigeti Jakabot. (1384. IV. 24., 1384. VI. 2., 1385. IV. 24.)

***

A Domonkos kolostorral szemben lévő házsorba helyezhetjük el az alábbi öt szomszédos ingatlanra vonatkozó adatainkat:

3.7.6. Mátyás/Synoth patikáros – Nikolaus Czanczath pénzverő

Az óbudai klarisszák szomszédságában 1375-ben Mátyás, avagy Synoth patikárost említik, akit 1376-ban már néhainak mondanak. 1411-ben Czanczath Miklós pénzverő volt a szomszéd, akinek özvegyét nevezték meg 1427-ben. (1375. I. 17., 1375. V. 20., 1376. II. 16., 1411. IV. 6., 1427. VIII. 16.)

3.7.7. Branch patikáros – óbudai klarisszák (Magyar Miklós ötvös)

„Boldogasszony egyház környékén, Szt. Miklós utca"

A néhai Branch, avagy Baranchinus patikáros özvegye, Ilona 1374-ben halottas ágyán úgy végrendelkezett gyóntatója Domonkos, Jakab pap, és további német és magyar polgárok előtt, hogy házának egyik felét leányára, Dorottyára, másik felét pedig férjére, Benedek fia Egyedre hagyja azzal a megkötéssel, hogy férjének halála után az ő házrésze is leányára és annak örököseire szálljon. A végrendeletet 1375-ben a Szt. Mária Magdolna egyház plébánosa foglalta írásba. Ilona egyébként a domonkos kolostorban kívánt temetkezni és erre a célra szőlőjét is eladta. (1375. I. 17.) Dorottya az óbudai klarissza kolostorban volt apáca, aki a reászállott örökséget azonnal továbbadta a kolostornak, maga Erzsébet királyné járt közben az adományért a város tanácsa előtt. Az oklevélben a királyné a végrendelettel ellentétben a teljes ház átadását követelte a tanácstól azt állítva, hogy az özvegy a ház egyik felét még életében, másik felét pedig halála után szándékozott lányának adni. (1375. V. 20.) A mostohaapának, Benedek fia Egyednek mégis sikerült részben jogait érvényesíteni, mert a következő évben a reászállott házrészt eladta 70 forintért Dorottyának és általa az óbudai klarissza kolostornak és minden egyéb adományt érvénytelenített. (1376. II. 16.)

Ismerjük az apácák bérleti szerződését 1411-ből, amelyet Magyar Miklós ötvössel kötöttek évi 16 forintban állapítva meg a bért. (1411. IV. 6.) A házat ekkor a Szt. Miklós utcában állónak mondták. Nem tudni mi az oka, hogy 1427-ben ugyancsak Miklós ötvössel újabb szerződést kötöttek, de ebben csak 10 forint bér fizetéséről volt szó. (1427. VIII. 16.)

A házról a továbbiakban még annyi ismert, hogy Mátyás király a gyilkos Téli János deáktól reá háramlott házat coborszentmihályi Cobor Jánosnak és Imrének adományozta, de a klarisszák panaszára hamarosan érvénytelenítette ezt az adományt. (1475. I. 13., 1475. V. 22.) A ház helyét ekkor a Boldogasszony egyház környékén határozták meg.

3.7.8. Boldogasszony plébániaegyház Krisztus Teste konfraternitása (és oltára) – (Hans Österreicher)

Kizárólag a szomszédok révén, mégis alaposan ismerjük a város német vezetőrétege által vezetett Krisztus Teste társulat (konfraternitás) házát. Első említései 1375-ből és 1376-ból a Boldogasszony egyház, vagy a Krisztus Teste oltár telkének, illetve házának mondják. (1375. I. 17., 1375. V. 20., 1376. II. 16.) Később ugyanezen szomszéd okleveleiben már megnevezik a Krisztus Teste társulatot (1411. IV. 6.), továbbá a ház bérlőjét Hans Österreicher ötvöst. (1427. VIII. 16.) A másik szomszéd okleveleiben a század második felében hallunk újból a Boldogasszony egyház konfraternitásának házáról. (1464. V. 26., 1483. VIII. 11., 1483. VIII. 24., 1484. III. 23., 1484. XI. 14., 1492. V. 10.)

3.7.9. Stibor ? - / - Budai Örmény István bíró - péterváradi ciszterciek

„Boldogasszony egyház környékén, Szt. Pál utca"

(Hauÿ 196–197. ? – Hess András tér 4. ?)

Az idősebb Stibor, erdélyi vajda 1413-ban kelt oklevelében említette meg házát a Boldogasszony egyház plébánosa házának szomszédságában (1413. V. 1.) 1428-ban az ifjabb Stibor házában lakó ötvösről értesülünk Perényi Miklós végrendeletéből. (1428. V. 27., 1428. VI. 29.) Az ifjabb Stibor 1431-ben készített végrendeletében pedig meghagyta, hogy a Boldogasszony egyház környékén álló házát adják el, és árán misealapítványt hozzanak létre. (1431. IX. 4.) Kérdés, hogy azonosíthatjuk-e ezt a házat a Boldogasszony egyház Krisztus Teste konfraternitása házának szomszédságában. A plébániaház ugyanis az egyház temetőjében emelkedett, tehát szintén a Boldogasszony egyház környékén. A házban lakó ötvösök és a házsorban felbukkanó hasonló helymeghatározás (ld. az óbudai klarisszák házát) alapján feltételezzük az azonosítást a későbbi péterváradi ciszterci házzal.

Imre péterváradi ciszterci apát egy 1464-ben kiállított oklevél tanúsága szerint körülbelül hét évvel azelőtt megvette budai Örmény István volt bíró és esküdt házát 600 forintért. (1464. V. 26.)

Budai Örmény István deák, 1457/1458-ban esküdt, 1460/1461-ban, 1462/1463-ben és 1466/1467-ban bíró volt a magyar polgárok részéről, bár neve alapján feltehetően örmény származású, 1473-ban budai várnagy és udvarbíró lett.[807]

Mintegy húsz év múlva, 1483-ban a pétervárадiak csak úgy tudták ismét visszaváltani a házat Lábatlani Gergely kezéből 300 forintért, hogy a hátsó részen álló épületet eladták a vele szomszédos Bakócz Tamás titeli prépost, királyi titkárnak. (*Ld. Olasz utca – keleti oldal*) A Péter apát nevében eljáró zuffenhauseni Weinman János szerzetes és Baróti Bálint deák elmondása szerint a konventnek huzamos ideig nem lévén apátja, ez idő alatt budai házukat elidegenítették és többen is javíttatták. A város szokásjoga szerint, ha egy romos épületet valaki felújít, akkor a következő tulajdonos köteles megtéríteni az építkezés költségeit. Ezért kellett most a hátsó részt eladni, hogy vételárából az első részt megválthassák Lábatlanitól. (1483. VIII. 11., 1483. VIII. 24., 1484. III. 23., 1484. XI. 14., 1492. V. 10.)[808]

A ház szomszédai 1464-ben a Boldogasszony plébánia háza és Péter esztergályos voltak. 1483-ban egyrészt újból a Boldogasszony egyház konfraternitásának házát, másrészt a néhai János kőfaragó özvegyét jelölték meg.

3.7.10. Péter esztergályos - / - János kőfaragó özvegye

1464-ben a péterváradi apát házának szomszédságában Péter esztergályost, 1483-ban a néhai János kőfaragó özvegyét nevezték meg. (1464. V. 26., 1483. VIII. 11., 1483. VIII. 24.)

15. SZÁZAD VÉGE 16. SZÁZAD ELEJE

A következő négy szomszédos ház a Boldogasszony plébániatemplommal szemben emelkedett:

3.7.11. Polyák Pál (Gyöngyfűző Osvát)
„Ötvös utca"

Az 1505-ös dézsmajegyzék szerint István ötvös mellett Gyöngyfűző Osvát lakott. Ugyanöt 1510-ben Polyák Pál özvegyének házában írták össze Somogyi Istvánnal együtt. Elképzelhető tehát, hogy Polyák Pál háza lehetett István ötvös valódi déli szomszédja.[809]

Polyák Pál 1498-ban esküdt volt német részről a város tanácsában.[810]

3.7.12. Stephan Kremnitzer
„Ötvös utca"

Stephan Kremnitzer, avagy István ötvös házát a néhai Karai László budai prépost házának déli szomszédságában nevezte meg számos oklevél. (1489. IV. 26., 1501. IX. 30., 1502. XII. 19., 1503. VII. 12., 1505. IV. 4.) Nevével a dézsmajegyzékekben is találkozhatunk, amelyekben Ötvös utcai lakosnak mondták.[811]

3.7.13. Karai László budai prépost - Toldi András – Kubinyi László udvarbíró - Kétházi Pál esztergomi prépost – esztergomi káptalan (Pietro de Belanis ötvös)
„Ötvös utca, Boldogasszony egyházzal szemben"

Az 1488-ban elhunyt Karai László budai prépost háza miatt a budai káptalan pert indított a város tanácsa előtt Borbála, Toldi András budai polgár felesége ellen.

---

[807] Kubinyi 1971. 264

[808] Pataki 1942. 42–43.

[809] 1505: *„Oswaldus gemmifisor in platea Ethves, penes Stephanum aurifabrum"* (MOL Dl 38568), 1510k: *„Oswaldus Gengfizew in domo Palpolyakne... Stephanus Somogy in domo Palpolyak"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[810] 1498. IX. 29. – Eszt. k. m. lt. 25-3-21, MOL Df 236393.

[811] 1505: *„Stephanus Ewthwes senex"* (MOL Dl 38568), 1510k: *„Stephanus Ewthwes in platea ipsorum"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

Karai László, Somogy megyei származású, Vetési Albert veszprémi püspök pártfogoltja, 1455-ben a bécsi egyetemre járt, 1464–1468 között veszprémi prépost volt, közben az udvarnál gazdasági jellegű szolgálatokat végzett, 1467-től királyi titkár, 1468–1487 között budai prépost, 1470-ben diplomáciai úton járt Rómában, ahol pápai jegyző címet szerzett és megismerkedett Hess Andrással, aki Karai meghívására jött Budára felállítani az első magyarországi nyomdát. 1471–1476 között alkancellár lett, emellett 1472–1485 között személynök volt, 1485-től súlyos betegen élt, elhunyt 1488-ban.[812]

Borbála korábban az oklevél által Anderkónak mondott Andreas Hess nyomdász felesége volt, aki a beteg prépostot haláláig gondozta. A prépost még életében Anderkónak és Borbálának adta házának felét, a másik felét azonban eredetileg a budai káptalannak szánta egy örökmécs alapítványára. Halálos ágyán azonban megváltoztatta végakaratát Márton budai plébános előtt, és ezt a házrészt is Borbálának adományozta. A tanács előtt Márton ötvös, esküdt azt állította, hogy több mint tíz évvel azelőtt ő meg akarta venni László prépost házát 325 forintért azzal a feltétellel, hogy évi 8 forintot fizet majd a káptalannak egy örökmécs alapítványára, de akkor a szomszéd, Imre ötvös megakadályozta a vételt. Ezzel szemben Márton plébános tanúsította már korábban a prépost végakaratának megváltoztatását, amelyet oklevelekkel (1489. IV. 26., 1492. V. 21.) és a szintén jelen volt Kalmár Demeter esküdt tanúvallomásával igazoltak. A város a teljes házat Borbálának ítélte meg, és a fellebbezés után a tárnokmester is helybenhagyta az ítéletet. (1492. V. 27., 1492. VI. 5., 1494. II. 13.)

Borbála és újabb férje, Toldi András hamarosan megváltak a háztól. 1501-ben Kubinyi László budai udvarbíró a Toldi Andrástól vett házát adta el 800 forintért Kétházi Pál esztergomi nagyprépostnak. (1501. IX. 30.) Érdekes, hogy néhány nappal korábban fennmaradt levelében az udvarbíró Kétházi Pált 632 forintról nyugtatja, mint a ház vételáráról. (1501. IX. 22.)

Kubinyi László életrajzi adatait ld. Szt. János utca – nyugati oldal.

A prépost végrendeletében a házat az esztergomi káptalannak szánta misealapítvány javára. Fennmaradt az akaratát tanúsító végrendeleti végrehajtóknak Buda városa előtt tett bevallása (1502. XII. 19.), a misealapítvány kötelmeinek Bakócz érsek által közjegyző előtt hitelesített meghatározása (1503. VII. 12.), és a végrendelet két artikulusának átírata a királyi személyes jelenlét bírósága előtt. (1506. X. 31.) A házat talán újból a szomszédok nem engedték szabadon örökíteni, így kerülhetett az ügy a személyes jelenlét bírósága elé. Mindenesetre a káptalan 1505-ben a házat Pietro de Belanis ötvös, budai polgárnak adta bérbe évi 28 forintért a szokásos feltételekkel. (1505. IV. 4.) A bérlet folyamatos meglétét tanúsítják az esztergomi káptalan 1510-es években vezetett számadáskönyvének bejegyzései, amelyek évenként tartalmazzák az Ötvös utcai ház után fizetett 28 forintos házbért.

A most ismertetett oklevelek helymeghatározása szerint a ház az Ötvös utcában, a Boldogasszony egyházzal szemben emelkedett. (1506. X. 31.) A szomszédban azonos neveket olvashatunk: a ház déli oldalán Stephan Kremnitzer ötvös lakott, míg az északi szomszédban Imre ötvös háza állt. (1489. IV. 26., 1501. IX. 30., 1502. XII. 19., 1503. VII. 12., 1505. IV. 4.) A dézsmajegyzékekben olvashatjuk egyébként a bérlő, Péter ötvös nevét az Ötvös utcában.[813]

3.7.14. Imre ötvös

„Ötvös utca, a nagy Mária (egyház) környékén"

A néhai Karai László budai prépost házának északi szomszédságában említették meg Imre ötvös nevét. (1489. IV. 26., 1501. IX. 30., 1502. XII. 19., 1503. VII. 12., 1505. IV. 4.) A dézsmajegyzékekben is találkozhatunk nevével, 1505-ben a nagy Mária (egyház) környékén („*prope magnam Mariam*"), 1510 körül

[812] Gárdonyi 1941. 332–341; Bónis 1971. 228–229; Kőblös 1994. 299–300.

[813] 1505: „*Petrus aurifaber*" (MOL Dl 38568), 1510k: „*Petrus aurifaber in platea Ethwes*" (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

az Ötvös utcában lakónak mondták.[814] Imre ötvösnél lakott 1505-ben Fekete János ötvös is, akit 1510 körül szintén a Boldogasszony egyház mellett írtak más módon össze.[815]

***

3.7.15. Ötvös Lénárt
„Ötvös utca"

1520-ban Ötvös Lénártot az Ötvös utcában álló házából hívták át Heinrich Zaurer szállására, hogy ott tanúsítsa a király oklevelének átadását. (1520. VII. 16., 1520. VII. 22.)

***

Az 1505-ös dézsmajegyzékben további ötvös utcai lakosokat is összeírtak, akiket egyéb más forrásokból nem ismerünk: Ötvös Ráfáel, Ötvös György, Ötvös Konrád özvegye, Varga Jakab és Csaplár Albert. Ehhez hozzávehetjük még a domonkos kolostor mellett feljegyzett Farkas gyöngyfűzőt, és Péter gyöngyfűzőt.[816] Ötvös Györgyöt és Varga Jakabot 1510 körül is feljegyezték, Péter gyöngyfűzőt is a Boldogasszony egyház mellett és Csaplár Albert özvegyét is, aki ekkor az albíró házában lakott.[817]

Ötvös György feltehetően azonos Georg Mayr személyével.[818]

***

Három szomszédos ház az egykori *Schüler Gasse*-nál:

3.7.16. Boldogasszony plébánia (Leonhard Platt pénzverő)

Feltehetően azonos a Krisztus Teste konfraternitás házával (*ld. 3.7.8.*), amely a domonkos kolostorral szemben emelkedett. 1446-ban és 1460-ban ugyanis a kolostorhoz vezető kis utcában álló ház egyik szomszédja a Boldogasszony plébánia háza volt. (1446. VIII. 10., 1460. VIII. 10.) 1467-ben ugyanezen a helyen Leonhard Platt pénzverőt nevezték meg. (1467. V. 1.)

3.7.17. budai Keresztelő Szt. János kolostor – Olasz Riccardo özvegye, Ilona – gersei Pető Miklós
„Szt. Miklós utca – az Ötvös utca mögötti, Olasz utcába tartó köz"

Buda város tanácsa előtt 1446-ban Benedek szűcs és Örmény István deák, a Keresztelő Szent János kolostor rektorai, avagy gondnokai, a kolostor házát eladták Ilonának, a néhai Grasso özvegyének 140 forintért. (1446. VIII. 10.) 1460-ban Olasz Riccardo özvegye, Ilona férjének, Valadi Andrásnak beleegyezésével eladta ezt a kis házát keszthelyi Pető Miklósnak 200 forintért. (1460. VIII. 10.) A kis ház egy az Ötvös utca mögötti kis utcában állt, amelyen át az Olasz utcába lehetett menni. A szomszédok mindkét esetben a Boldogasszony plébánia háza és Nikolaus Korpner szűcs voltak.

Gersei Pető Miklós, László fia, 1457-ben lovászmester volt, 1461-ben pohárnokmester.[819]

---

[814] 1505: *„Emericus Ewthwes prope magnam Mariam"* (MOL Dl 38568), 1510k: *„Emericus Ewthwes in platea Ethwes"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[815] 1505: *„Iohannes Ewthwes Fekethe in platea eorum apud Emericum"* (MOL Dl 38568), 1510k: *„Iohannes Ethwes penes ecclesiam beate Marie"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[816] 1505: *„Raffael Ethwes in platea eorum ... Georgius Ewthwes ... rel. Conradi Ethwes in platea eorum ... Iacobus Worga in platea Ewthwes, Albertus Caplar in platea aurifabrorum ... Farkas gymyfisor penes S. Nicolaum ... Petrus gemmifisor"* (MOL Dl 38568)

[817] 1510k: *„Georgius Ewthwes in platea Ewthwes ... Petrus gemmifisor penes beatem virginem ... Iacobus Worga in platea Ewthwes ... rel. Alberti Caplar aput subiudicem"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[818] Kubinyi 1967. 253.

[819] Fögedi 1970. 122–123; Engel 1996. II. 194; Kubinyi 1988. 206.

1467-ben gersei Pető Miklós elzálogosította a házat Dénes honti főesperesnél 600 forintért. (1467. V. 1.) Az ekkor a Szt. Miklós utcában állónak mondott ház szomszédjainak Leonhart Platt pénzverőt és a néhai Angelo fia Jánost (Giovanni Angelonis) nevezték meg.

3.7.18. Nikolaus Korpner szűcs - / - néhai Angelo fia János

1446-ban Nikolaus Korpner szücsöt, 1460-ban özvegyét nevezték meg a gersei Petőknek jutott ház szomszédságában. (1446. VIII. 10., 1460. VIII. 10.) 1467-ben feltehetően ezen a telken nevezték meg a néhai Angelo fia Jánost. (1467. V. 1.) Ezt a házat megpróbáltuk azonosítani a Kanzlerok olasz utcai ingatlanával a kis köz nyugati végének északi oldalán. (*Ld. Olasz utca – keleti oldal*)

***

Két szomszédos ingatlan az egykori *Schüler Gasse* északi sarkán, a domonkos kolostorral szemben:

3.7.19. Szentpéteri László – kékesi pálosok (bécsi Sárvári Balázs –Kisserjéni Ferenc deák alkincstartó)
„domonkos kolostor előtt, Olasz utcába vezető köz sarkán"

A kékesi pálos kolostorra Szentpéteri László (1511-ben választott rendi kincstartó[820]) hagyott egy házat, amelyet 1515-ben Péter perjel bécsi Sárvári Balázsnak adott bérbe évi 6 forintért. (1515) Ő a házat később eladta Bátori András szatmári és szabolcsi ispánnak (1521-ben kincstartónak) 306 forintért, amelyet András az alkincstartó, Kisserjéni Ferenc részére vásárolt meg. Bátori 1522-ben keletkezett leveléből megtudhatjuk, hogy az alkincstartó a vételárból csupán 206 forintot adott meg neki, ezért felszólította őt, hogy Szt. Miklós napjáig fizessen, különben elfoglalja a házat. (1522. IX. 4.)

Az oklevelek leírásai szerint a ház az Olasz utcába vezető kis köz sarkán állt, a domonkos kolostor előtt, a szegedi polgárok háza mellett. Vagyis a 17. század végén még létezett és *Schüler Gasse*-nak nevezett kis köz keleti végén helyezkedett el a telek, ám nem tudjuk, hogy a köz melyik oldalán.

3.7.20. szegedi polgárok

A szegedi polgárok házát 1522-ben Sárvári Balázsnak a kékesi pálosoktól bérelt háza szomszédságában említették meg. (1522. IX.4.)

***

Az alábbi háztulajdonok szomszédait nem ismerjük:

3.7.21. Lukács zágrábi püspök
„Szt. Miklós tér"

Lukács zágrábi püspök 1503-ban misealapítványt tett a zágrábi székesegyház szentélyének déli oldalán emelt új oltárnál. Az alapítvány fenntartására 1400 forint tőkét adott át, amelyet egy a Szt. Miklós téren állt sarokház eladásáért kapott. (1503. IV. 23.)

***

3.7.22. Rádai Pál és Inárcsi János
„Domonkos kolostoral szemben"

A budai káptalan előtt 1513-ban Inárcsi Miklós fia János és Rádai Pál házuk egy részét elzálogosították 100 forintért teremhegyi Bika Jánosnál. (1513. VIII. 31.) A ház a domonkos kolostorral szemben a nyugati oldalon emelkedett. Az elzálogosított helyiségeket néven nevezték, ezért az oklevél becses kulturhistóriai emlék. A ház nagy termének, nagy „palotájának" (*palatii magni*) felét vetették zálogba,

[820] Kubinyi 1988. 210.

valamint két lakószobát (*habitationes*), egy „nagyház", avagy „kéményesház" nevezetűt és egy „nagyszoba" nevűt. A kémény szó ebben az esetben még kályhát jelentett, vagyis oklevelünk a latin „*domus cum camino*" kifejezés korabeli magyar elnevezését adja meg.[821] Hasonlóan ehhez a „nagy ház" megfelelője a „*domus magna*", illetve a „nagyszoba" latin kifejezése a „*stuba magna*". Mindhárom latin kifejezéssel találkozhattunk a házfelosztó oklevelekben.

Inárcsi Miklós bor, marha, posztó és épületfa kereskedéssel foglalkozó kisnemes volt, a 15–16. század fordulóján Pest megye országgyülési követe, háztulajdonos Felhévízen és Szentfalván.[822]

Teremhegyi Bika János 1507-ben a királyi tanács Baranya megyéből választott ülnöke volt.[823]

***

3.7.23. Kis Imre – gyáli Kenderesi Balázs és Pásztori Zsigmond
„Szt. Miklós utca"

János király 1530-ban a hűtlen Kis Imre házát a Szt. Miklós utcában gyáli Kenderesi Balázsnak és Pásztori Zsigmondnak adományozta. (1530. XII. 21.)

***

A dézsmajegyzékekben a domonkos kolostor előtt írták össze 1505-ben Kapás Pált, a kolostor környékén Kapás Jánost és Kapás Tamást.[824]

b. SZT. PÁL UTCA – NYUGATI OLDAL
Szt. Miklós utca

A fenti házsor folytatása a mai Fortuna utca nyugati oldalán. A domonkos kolostor előtt vezető utca észak felé kiszélesedik, majd egy újabb háztömböt körülölelő két utcára válik szét. Ezek egyike, a két utca közül a nyugati, párhuzamosan halad a piactereket összekötő többi utcával (Mindszent utca, Olasz utca). Szokatlanul széles utca ez, amelynek házai a többi utcától eltérő módon egyenes vonal mentén sorakoznak. Az utca neve korábbi forrásainkban Középső utca, déli részét Szt. Miklós utcának is nevezték. A Szt. Pál utca a 15. század közepétől adatolható elnevezés, amely a szentlőrinci pálosok itteni házától és az abban álló Szt. Pál kápolnától ered. Meglehetősen kevés itteni ingatlan történetét ismerjük, főleg a későbbi pálos nagy ház környékén állókét.

3.7.24. veszprémi káptalan
(Hauÿ 198. – Fortuna u. 2.)

A pálosok nagy házára vonatkozó számos oklevélben a 14. század vége óta következetesen említették meg az épület déli oldalán húzódó kis közt és annak túlsó oldalán a veszprémi káptalan házát. (1395. XII. 24., 1401. VI. 13., 1401. VIII. 4., 1423. VII. 3., 1425. VII. 13., 1489. XII. 1.) A káptalan ingatlanát a dézsmajegyzékekben is feljegyezték. 1505-ben Kapás Ambrust, Kis Antal özvegyét, Benedek kádárt és Vadvágó Orbánt, míg 1510 körül csupán Vadvágó Orbánt írták itt össze.[825]

[821] L.d. *Glosszárium* 1984. 'Kémény' szócikkét.

[822] Bártfai 1938. 504–505; Kubinyi 1984b. 78. j.

[823] Kubinyi 1984. 263; Kubinyi 1988. 208.

[824] 1505: *„Iohannes Kapas prope sanctum Nicolaum ... Paulus Kapas ante sanctum Nicolaum ... Thomas Kapas prope sanctum Nicolaum"* (MOL Dl 38568)

[825] 1505: *„Ambrosius Kapas in domo dominorum Vesprimiensium ... relicta Anthonii Kys in domo Vesprimiensium ... Benedictus dolipar in domo Vesprimiensium ... Urbanus Wadwago"* (MOL Dl 38568); 1510k: *„Urbanus Wadwago in domo dominorum Vesprimiensium"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

3.7.25. Szt. Pál háza (Pálos nagy ház)
Friedrich Krazer – Lackfi István – Cillei Herrmann – budaszentlőrinci pálosok
„Szt. Miklós utca, Középső utca, Szt. Pál utca"
(Hauÿ 200 + 199, 201. ? - Fortuna u. 4.)

Friedrich Krazer, gazdag budai polgár egykori háza a későbbi időkben a város jelentős épületévé vált, amelynek történetéről szerencsés módon gazdag forrásanyag áll rendelkezésünkre. Eszerint 1395-ben Krazer leánya, Anna, a szintén tekintélyes polgárcsaládból származó Wulving fia László felesége, eladta atyjától örökölt házát ifjabb csáktornyai Lackfi István zagorjei grófnak, egykori nádornak. (1395. XII. 24.) A vételárat, amely szokatlanul magas összeg, 3300 forint volt, Lackfi feleségének, Annának a hozományából fizették ki azzal a meghagyással, hogy István gróf halála esetén felesége rendelkezik a ház felett.

Friedrich Krazer, előkelő regensburgi eredetű család sarja, 1338–1371 között különféle kamaraispáni tisztségeket viselt, 1376-ban és 1378-ban esküdt volt.[826]

Csáktornyai Lackfi István, István vajda fia, 1367–1371 között székely ispán volt, valamint 1369–1371 között szatmári, máramarosi és ugocsai ispán is, 1371–1372 között horvát bán lett, majd 1372–1376 között erdélyi vajda, 1376-ban zalai ispán is, 1376–1379 között a Szentföldre tett zarándoklatot, 1379-ben vasi, soproni és zalai ispán, majd 1383–1384 között másodszor horvát bán lett, 1385- 1386 között másodszor erdélyi vajda is, 1387–1392 között pedig nádor, eközben komáromi, veszprémi, győri, szabolcsi somogyi (?) és aradi (?) ispán is, 1387–1395 között lovászmester, 1387-ben zalai ispán, 1390-ben trencséni ispán, 1391–1397 között zagorjei gróf, 1396-ban a király távollétében kapcsolatot keresett Nápolyi László magyar trónkövetelővel, 1397 februárjában a szlavóniai Körösön Zsigmond hívei meggyilkolták.[827]

Lackfi István nem sokáig birtokolhatta a házat. 1397 februárjában történt meggyilkolása után, Zsigmond király elkoboztatta Lackfi összes javait, és budai házát hívének, az ekkortájt egyre magasabbra emelkedő Hermann cillei grófnak adományozta. (1397. IV. 9.)

Hermann cillei (Celje) gróf, Herrmann fia, 1396-ban Zsigmond királlyal együtt menekült a nikápolyi csatából, és kíséretében hazatérve bizalmasa lett, 1397-ben a Lackfiakkal való leszámolás után zagorjei adományokat nyert el, majd 1399-ben Zagorje és ezáltal Varasd megye örökös ispánságát is megkapta, 1401-ben mosoni ispán lett, ugyanezen évben közreműködött a fogoly király kiszabadításában, majd leányát, Borbálát eljegyezte Zsigmonddal, aki 1405-ben vette őt feleségül, ettől kezdve a király legbefolyásosabb tanácsadója maradt haláláig, bár tisztséget keveset viselt, 1406–1408 között horvát-szlavón bán volt, 1406-ban a zágrábi püspökség kormányzója, 1408-ban a Sárkányrend alapító tagja, 1423-tól haláláig szlavón bán, elhunyt 1435-ben.[828]

Cillei majdnem 30 évig használta a házat, ám 1416–1423 körül még nagyobbra cserélte, tulajdonképpen a lehetséges legnagyobbra a király palotája után, megszerezte ugyanis az uralkodók régi városi házát az ún. *Kammerhof*-ot a szentlőrinci pálosoktól. (1416., 1423. VII. 3.) A pálosoknak feltehetően szerényebb épület is megfelelt arra a célra, hogy veszély esetén értékeiket, és köztük a legbecsesebbet, Remete Szt. Pál testét a városban őrizhessék. Szerepet játszhatott továbbá Cillei vejének, a királynak hathatós támogatása is a csere érdekében. Ezután a ház egészen a város török kézre kerüléséig a pálosok kezében maradt, a források, mint „Szt. Pál házát", illetve „pálos nagy házat" emlegetik, sőt az előtte húzódó utcát is a ház után nevezték a továbbiakban Szt. Pál utcának. Hadnagy Bálintnak Remete Szt. Pál sírjánál megesett csodákról írt könyve tartotta fenn a ház kápolnájának emlékét. A Szt. Pál utca elnevezés kialakulásában bizonyára a kápolna lehetett a névadó, mint számos más budai utca esetében is. (*Ld. Várnegyed – Egyházak*)

Lackfi özvegye, férjének meggyilkolása után nem nyugodott bele a királyi ítéletbe, amely a törvényesen őt illető házat is elkobozta. A fehérvári káptalan előtt röviddel a királyi adománylevél kibocsátása után tiltakozott az adományozás ellen. (1397. IV. 29.) A klarissza rendbe lépve 1401-ben, Zsigmond

[826] Kubinyi 1971. 240.
[827] Engel 1987. 427–430; Engel 1996. II. 139.
[828] Engel 1987. 410–412; Engel 1996. II. 45.

fogságának idején az óbudai klarissza kolostornak adományozta a hozományán vásárolt egykori Krazer házat. (1401. VI. 13.) Sikerült is kusalyi Jakcs György tárnokmesterrel újból birtokba iktattatnia magát, ám ez a város jogával ellentétesen nem a tanács által történt. (1401. VIII. 4.) Később újra Cillei kezébe került vissza a ház: 1425-ben a klarisszák tiltakoztak Cillei és a pálosok tervezett birtokcseréje ellen. (1425. VII. 13.) A bonyolult jogi helyzetből hosszantartó, ám a klarisszák számára minden eredmény nélküli pereskedés keletkezett. 1452-ben az apácák Szécsi Dénes esztergomi érsek előtt vádolták a pálosokat, Hunyadi kormányzó azonban az országtanácsra tartozó világi ügynek minősítette keresetüket, és az országtanács elé idézte őket. (1452. IX. 15., 1452. IX. 24.) Végül a tárnokmester az apácák javára ítélt, és elrendelte a városnak az iktatást, de a budai bíró a szokásokkal ellentétesnek ítélte meg a per menetét, és az ügyet felterjesztette a tárnokszékhez. 1489-ben az apácák a város előtt perelték be a pálosokat. A tanács az álláspontok ismertetése után oklevelеik bemutatására szólította fel a feleket, majd úgy ítélt, hogy Anna a szokásokkal ellentétben különféle káptalanoknál, és nem a város tanácsánál fellebbezett, Jakcs György tárnokmesternek pedig nem volt joga birtokbaiktatást végezni, mivel ez a város feladata lett volna. Ezért a pálosok javára ítélt, amivel az apácák nem értettek egyet, és Hédervári Miklós tárnokmesterhez fellebbeztek. (1489. XII. 1.) A tárnokmester jóváhagyta a város ítéletét, de az apácák ebbe sem nyugodtak meg, és a királyi személyes jelenlét bíróságához fellebbeztek. (1494. II. 13.)

A per további menete nem ismert, de kimenetele igen, a szentlőrinci pálosok továbbra sem veszítették el budai nagy házukat. A dézsmajegyzékekben többször is feltűnik „Szt. Pál háza". 1505-ben Kapás Albert, Kapás Balázs, Kapás Máté és Német János laktak a pálosok házában, 1510 körül pedig Kapás Albert, Kapás Máté özvegye, Csaplár Barnabás és Vámos Jakab.[829] Feltűnően sok a lakók között a szőlőműves napszámosok száma. A házról Gyöngyösi Gergely is megemlékezett rendtörténeti munkájában, ám pontatlanul úgy tudta, hogy Nagy Lajos király a pálosoknak adományozta egy bizonyos Czylingh gróf házát, amelyet a város lakói Szt. Pál házának neveznek, hogy ott őrizhessék Szt. Pál testét.[830] Egy későbbi esemény kapcsán az általa nyilván jól ismert ház nagy kapuját és lépcsőházát emlegette. Gyöngyösi krónikájában már összemosódott az adományozás és a csere, és elhomályosult a Cilleiek neve is, ami azért különös, hiszen rendtörténetében sokszor és alaposan hivatkozik oklevelekre, erről a házról pedig a hosszanfolyó pereskedés miatt nagyszámú oklevelet állítottak ki. A rendnek tisztában kellett lennie a ház eredetével, hogy folyton vitatott jogát igazolni tudja. Hadnagy Bálint Szt. Pál kápolnája mellett a felső házat és az ott lévő konyhát említette meg.[831]

A hosszú pereskedés fennmaradt iratai szerencsénkre meglehetősen szép számú leírását hagyták hátra az épület elhelyezkedésének. (1425. VII. 13., 1452. IX. 15., 1489. XI. 26., 1489. XII. 1.) Eszerint a ház a domonkos kolostor környékén állt, az utcát 1401-ben a kolostor után Szt. Miklós utcának, 1423-ban Középső utcának, 1489-ben pedig már a pálosokról Szt. Pál utcának nevezték. Igen fontos tudnunk, hogy sarokház volt, több oklevél is megemlíti a déli oldalánál nyíló kis közt, amelyen túl a veszprémi prépost háza emelkedett. Északi szomszédjaként több birtokost soroltak fel, István királyi orvost, majd Egri Miklós budai polgárt, később Andrea Scolari váradi püspököt, végül pedig a fehérvári káptalant, nyugaton pedig Ozorai Pipót (vagyis Filippo Scolarit) említették meg. Az utca túloldalán következetesen a pálos nagy házzal szemben lévőnek mondták a Kanizsai Miklós tárnokmester által a firenzei

[829] 1505: *„Blasius Kapas in domo sancti Pauli ... Iohannes Nemeth in domo sancti Pauli ... Mattheus Kapas in domo sancti Pauli"* (DL 38658); 1510k: *„Barnabas Caplar in domo sancti Pauli ... Albertus Kapas in domo sancti Pauli ... relicta Mathei Kapas in domo sancti Pauli ... Iacobus Wamus in domo sancti Pauli"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL DF 200608)
Megjegyzendő, nem egészen bizonyos, hogy az *„in domo sancti Pauli"* kifejezés kizárólag csak a pálos nagy házra értendő. Elképzelhető, hogy a városban háztulajdonnal rendelkező többi pálos kolostor (örményesi, ládi, veresmarti, szentkereszti, szentlélek, csatkai) esetében is így jelölték meg a lakóhelyet. Intő jel lehet erre Csaplár Barnabás, akit 1505-ben az esztergomi káptalan, 1510-ben pedig a pálosok házában írtak össze. Ismeretes egy olyan Szt. Pál utcai ingatlan, amelyet az örményesi pálosok és az esztergomi káptalan közösen birtokoltak.

[830] Gyöngyösi 1988. 77. 185.

[831] Sarbak 2003. 67–68.

Onofriotól vett, és az örményesi pálos kolostornak adományozott, majd részben az esztergomi káptalan tulajdonába került házat, amelynek déli oldalához Kont nádor háza épült. Az 1390-es plébánia határjárás adataival összevetve okleveles forrásainkat pontosan meghatározhatjuk a pálos ház helyét *(l.d. a plébánia határjárások elemzését)* 1390-ben a néhai Kont Miklós nádor házával északról firenzei Francesco fia Onofrio háza volt szomszédos, amellyel szemben helyezkedett el Friedrich Krazer sarokháza, déli oldalán a kis közzel. A házak a Szt. Miklós utcában álltak a domonkos kolostor közelében, attól északra. A kolostortól északra csupán egyetlen köz vezet és vezetett a középkorban nyugat felé, a mai Fortuna köz, amelynek középkori eredetét tisztázták a régészeti és műemléki kutatások.[832] A Krazer-féle, majd később pálos nagy háznak nevezett épület tehát a mai Fortuna u. 4. számú ház északi felével, vagy egészével azonosítható.

3.7.26. István királyi orvos – Egri Miklós esküdt – Andrea Scolari váradi püspök – Ozorai Pipo – fehérvári káptalan
„Szt. Miklós utca"

A pálosok nagy háza ügyében kiállított oklevelek az épület északi szomszédságában változatos tulajdonosokat neveznek meg. Legkorábbi közülük az 1395-ben már néhainak mondott István királyi orvos. (1392. XII. 10., 1395. XII. 24.) Két évvel később egy oklevél már mást nevez ugyanezen a helyen meg, mégis évtizedekig másolták be a doktor nevét egyik oklevélből a másikba a klarisszák tiltakozó leveleiben. (1401. VI. 13., 1401. VIII. 4., 1425. VII. 13.) 1397-ben Zsigmond király adománylevelében ugyanis az északi szomszéd már Egri Miklós budai esküdt volt.

Egri Miklós a 14. század eleje óta a város tanácsában jelen lévő család sarja, amely magyar eredetű, de a város német vezetőrétegével rokoni kapcsolatokat épített ki, 1395/1396-ban és 1401/1402-ben esküdt volt.[833]

Nem tudjuk, milyen úton került a Scolarik kezébe a ház, de 1423-ban a pálos nagy ház északi szomszédja már Andrea Scolari váradi püspök, nyugati szomszédja pedig Ozorai Pipo (vagyis Filippo Scolari) temesi ispán volt. (1423. VII. 3.) Mivel az Egriek kiterjedt pénzügyeleteket bonyolítottak, talán egy ilyen ügy részeként juthatott a ház a Scolari testvérekhez.

Andrea Scolari, firenzei származású, Ozorai Pipo rokona, 1408–1409 között zágrábi püspök, 1409-től halálig váradi püspök volt, elhunyt 1426-ban.[834]

Filippo Scolari – Ozorai Pipo életrajzi adatait ld. a Szt. György piac keleti oldalán.

Andrea Scolari halála után örököse testvére, Pipo lett.[835] Ő ezekután egyesítette a házat a saját, Olasz utcára nyíló házával, és még ugyanebben az évben eladományozta mindkettőt a Fehérvári királyi bazilika oldalához építtetett temetkezési kápolnájának javadalmazására. (1426. IX. 8.) Az ekkor keletkezett leírás szerint Pipo háza egyenes vonalban két utcáig ért, elülső része az Olasz, avagy Nagy utcára nyílott, hátsó része pedig a Szt. Miklós utcára. Az itt említett hátsó rész lehetett Andrea Scolari háza. Pipo adománya tartósan fennmaradt, hiszen 1489-ben is a fehérvári káptalant nevezték meg a pálosok nagy házának északi szomszédságában. (1489. XII. 1.) Végül kérdéses, hogy a dézsmajegyzékekben is megemlített káptalani ház ezzel a nagy épülettel azonos-e. Ismerjük ugyanis a Rozgonyiaknak azt a házát is a Mindszent utcában, amelyet szintén a fehérvári káptalanra hagytak. A dézsmajegyzékekben 1505-ben Karádi Mihályt és Kapás Kristófot, 1510 körül Székes Imrét és Kapás Miklóst írták össze a fehérvári káptalan házában.[836]

[832] Nagy 1963. 489.
[833] Kubinyi 1971. 234–235.
[834] Engel 1996. II. 211.
[835] Balogh 1982. 45.
[836] 1505: *„Christophorus Kapas in domo dominorum Albensium ... Michael Karadj in domo dominorum Albensium"* (MOL Dl 38568); 1510k.: *„Emericus Sekkhes in domo dominorum Albensium ... Nicolaus Kapas in domo dominorum Albensium"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

3.7.27. Kanizsai Miklós – örményesi pálosok

1392-ben Kanizsai Miklós tárnokmester összesen öt házat adományozott az általa alapított örményesi pálos kolostornak, közte egyet István orvos és Michael Rössler szomszédságában. A ház további sorsa ismeretlen. (1392. XII. 10.)

Talán ehhez a házhoz kell kötnünk az örményesi pálosok bérleti szerződését János kereskedővel 1448-ból. A ház helymegjelölése a Nagy utca. Szomszédai István és Mihály patikárosok. A bérlemény hat évre szólt, évi 24 forintért, és komoly építési kötelezettségek is jártak vele. Még ebben az évben a ház elülső részén, valamint a ház közepén lévő tornyon a tetőt cseréppel ki kellet javítaniuk, a pincelejárót be kellett boltozni, a következő években pedig a ház hátsó részén lévő medence tetejét, valamint mindkét házrész (így!) tetejét kellett kijavítaniuk, a ház előtt meg kellett újítani a kövezést, a pincét pedig meg kellet nagyobbítani, hogy negyven hordó elférjen benne. Ha mindezt elmulasztották volna kétszeres bért lettek volna kötelesek fizetni a kolostornak.

3.7.28. Michael Rössler

Michael Rössler esküdt házát 1392-ben az örményesi pálosoknak adományozott ház szomszédságában említették meg. (1392. XII. 10.)

Michael Rössler 1384/1385-ben, 1385/1386-ban esküdt volt.[837]

***

További három szomszédos ház a Szt. Pál utcában:

3.7.29. kalocsai káptalan

„Szt. Pál utca"

Az 1505-ben és az 1510 körül készült dézsmajegyzékekben írták össze a kalocsai káptalan házában lakó Ledeci Andrást és Taligás Demetert a Szt. Pál utcában.[838] Taligás Demeter személye további helyrajzi következtetésekre alkalmas, őt ugyanis 1510 körül „Karádi Mihálynál" jegyezték fel. Karádi Mihály pedig az 1505-ös jegyzékben a fehérvári káptalan, 1510 körül a szentmártoni apát házában lakott.[839] Később a délről szomszédos ház kölcsönbérleti szerződésében említették meg újra a kalocsai káptalan házát. (1526. I. 24.)

3.7.30. Szekérgyártó Albert – Nyírő Ferenc, Szabó László – esztergomi Szt. István protomártír káptalan

„Szt. Pál utca"

1526-ban Nyírő Ferenc 400 forint kölcsönt vett fel felesége, Potentiana és annak testvére, Margit, Szabó László felesége beleegyezésével az esztergomi Szt. István protomártír káptalantól. A kölcsön ellenébe a káptalannál évi 20 forint járadékért lekötötte fél házrészét a Szt. Pál utcában, amely egykor Szekérgyártó Alberté volt. (1526. I. 24.) A házrészt feltehetően felesége révén szerezte, ezért kellett az ő nevét és a feltehetően a másik házrészt bíró sógornő nevét is az oklevélbe foglalni. Az északi szomszédságban a kalocsai káptalan házát, míg a déliben néhai Zsemlyesütő Jánost nevezték meg. Mindkét szomszéd ismert a dézsmajegyzékekből.

Nyírő Ferenc 1526 után is Budán maradt, az 1529. Szt. György napi fizetési jegyzék szerint 3 forintot fizetett a káptalannak. (1529 körül)

---

[837] *BTOE* III. 19, 28, 149. sz.

[838] 1505: *„Andreas Ledeczj in domo dominorum Colocensium ... Demetrius Taligas in domo dominorum Colocensium"* (MOL Dl 38568); 1510k: *„Andreas Ledeczj in platea sancti Pauli in domo dominorum Colocensium ... Demetrius Taligas aput Michaelem Karadj"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[839] 1505: *„Michael Karadj in domo dominorum Albensium"* (MOL Dl 38568); 1510k: *„Michael Karadj in domo abbatis de sancto Martino"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

3.7.31. Zsemlyesütő János

„Szt. Pál utca"

A dézsmajegyzékekben jegyezték fel János zsemlyesütőt a Szt. Pál utcában.[840] A néhai Zsemlyesütő János északi szomszédjára vonatkozó oklevél 1526-ból származik. (1526. I. 24.)

***

3.7.31. szegényház

„Szt. Pál utca"

A szegényháznak csupán egyetlen említését ismerjük 1504-ből. (1504. III. 17.) A Mészáros utcában állt ugyanis egy ház, amely után évi 1 forint járadékot kellett fizetni a Szt. Pál utcai javadalmasházban lakó szegényeknek.[841]

***

A dézsmajegyzékekben további háztulajdonosok és lakók neveit is feljegyezték a Szt. Pál utcában. Mindkét összeírásban szerepel Bánfi Miklós háza, amelynek lakói 1505-ben Kapás Bálint, 1510 körül Kapás Bálint özvegye és Pintér Miklós voltak.[842]

Bánfi Miklós életrajzi adatait ld. Zsidó utca – Szt. Zsigmond utca, nyugati oldal.

1505-ben vették jegyzékbe Veres Tamást, 1510 körül pedig Pintér Pált, aki Asztalgyártó Mátyás házában lakott.[843]

KRITIKA

Sajnos Pataki Vidornál meglehetősen sok téves ingatlanazonosítást olvashatunk ezen az utcaszakaszon. Talán legfontosabb tévedése, hogy a pálos nagy házat a mai ún. Vörös Sün házzal azonosította a Hess András téren. Hibájából következően magára a térre kellett elhelyeznie a veszprémi káptalan házát, Kont háza pedig átkerült a Táncsics Mihály utca elejére az örményesi pálosok és a domonkos beginák házával együtt. A másik örményesi háznál különösen összezavarodott ezek után a birtoklástörténet, az előzőre vonatkozó adatok is átkerültek ide, ráadásul egy időre még Ozorai Pipo neve is felbukkant ugyanitt, majd a Boldogasszony plébánia teljesen tévesen, hiszen ezügyben a plébánia világi gondnoka, mint felkért végrendeleti végrehajtó működött csak közre. Ezáltal rosszul kapcsolta ide a pétervárad ciszterciek házát is, mivel az valójában a plébánia Krisztus Teste konfraternitásának háza mellett állt, de a jelzettől délebbre a domonkos kolostorral szemben. A konfraternitás háza viszont átkerült a plébániatemplom északi oldala mellé szomszédaival együtt, pedig ezt nehezen lehetett volna Szt. Miklós utcának nevezni.

A budai ötvösök topográfiai elhelyezkedését Pataki Vidor nyomán elemezte Holl Imre.[844] Sajnos Pataki számos téves lokalizálása messzemenően eltorzítja azt az alapot, amelyből Holl Imre fejtegetései kiindulnak. Az első tévedés az időhatár, mivel az Ötvös utca elnevezést egészen 1541-ig követhetjük. (*Ld. Memoria rerum*) Az ismert adatokat szolgáltató időközből (1460–1510) nem öt, hanem hat ötvöst és egy gyöngyfűzőt ismerünk az utcából. Ideszámíthatunk azonban még három ötvöst a 14–15. század fordulójáról (Magyar Mihály, Magyar Miklós és Hans Österreicher ötvösök). Az Ötvös utca elhelyezése is inkább a Boldogasszony templommal szemben fekvő, régesrég lebontott házsorra helyezhető, mint a

[840] 1505: *„Iohannes semellator"* (MOL Dl 38568); 1510k: *„Iohannes semellator in platea sancti Pauli"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[841] A *„domus animarum"* kifejezést általában szegényház értelemben használták. Német megfelelője a *„Seelenhaus"* általában egyházi alapítvány számára lekötött javadalmas házat jelent. (Ld. *Lexikon des Mittelalters*)

[842] 1505: *„Valentinus Kapas in domo Nicolai Banffy ad sanctum Paulum"* (MOL Dl 38568); 1510k: *„relicta Valentini Kapas in domo Nicolai Banffy ... Nicolaus Pinther in domo Nicolai Banffi in platea sancti Pauli"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[843] 1505: *„Thomas Verws in platea sancti Pauli"* (MOL Dl 38568); 1510k: *„Paulus Pinther in platea sancti Pauli in domo Mathie Aztalgyartho"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[844] Holl 1989. 52–76.

mai Fortuna házak területére. Pataki nyomán Holl Imre úgy vélte, hogy az Ötvös utcán kívül még nyolc egyéb helyen fordultak elő ötvösök a városban. Sajnos ezek között jónéhány téves meghatározás szerepel. A Boldogasszony templom északi oldalára például Pataki – tévesen – az Ötvös utcába, vagyis a templommal szembe helyezhető Magyar Miklós és Hans Österreicher ötvöst és Czanczath Miklós pénzverőt lokalizálta. Péter aranyműves valójában aranyhímző (tehát nem ötvös) volt, és házát 1410-ben nem a városháza mellett, hanem az Olasz utcában kereshetjük, ezért nem hozható kapcsolatba öröklődő műhelyként a városháza melletti 1491-ben említett Bernát ötvössel. Az 1344-es adat nem a budai, hanem az óbudai ferences kolostor melletti aranypénzverőre vonatkozik. A Szt. György tér nyugati oldalán pedig Váci Miklós ötvös fia Simon cseréli el a házát, aki egyáltalán nem biztos, hogy ötvös volt szintén, János aranyhímző pedig igen távol áll az ötvös szakmától.

Adatainkból úgy tűnik, hogy az ötvös mesterség, bár már képviselve volt a későbbi Ötvös utcában, a 14. század végén még szétszórva helyezkedett el a városban. A 15. század végétől azonban koncentráltan jelenik meg a Boldogasszony templommal szemközti házsorban.

ÖSSZEGZÉS

Legkorábbi forrásaink csupán a 14. század utolsó negyedéből származnak. A Boldogasszony plébániával és a pénzverőházzal közvetlenül szemben emelkedő öt házra vonatkozó adatok, mintegy tizenöt év (1384–1389) szűk időhatárai között keletkeztek, és két egyházi javadalmasház, valamint szomszédaik történetét mutatják be. Az örményesi pálosok alapítójuktól, Kanizsai Miklóstól kaptak egy firenzei kereskedők kezén keresztül ment házat, amely eredetileg Magyar Mihály ötvösé volt. Az esztergomi Krisztus Teste kápolna szintén alapítójától, Vaskuti Demeter esztergomi érsektől kapta háztulajdonát. Mindkét házat olasz kereskedőknek adták bérbe (a firenzei Francesco Bernardi és a bolognai Simone de Talentis), és mindkettő további sorsa ismeretlen. A szigeti apácák háza viszont feltehetően nem javadalmas ház volt, hiszen az apácák voltak a Boldogasszony plébánia kegyurai. Nikolaus fia Wulving bíró és Hans Ömichein egyaránt német polgárok voltak, Óriszigeti Jakabot közelebbről nem ismerjük. Magyar Mihály ötvös neve is jól jelzi azonban, hogy a város főleg németek lakta részén járunk, máskülönben sok értelme nem lenne a Magyar előnévnek.

Az előző házcsoporttól északra, a domonkos kolostorral szemben, két egymással szomszédos német patikáros (Mátyás/Synoth és Branch) házát ismertük meg. Mellettük a Boldogasszony plébánia Krisztus Teste konfraternitásának, vagyis a város vezető német kereskedői által fenntartott egyházi egyesületnek a házára maradt fenn adat. Branch házát az óbudai klarisszák kapták, akiknek házában a 15. század elején Magyar Miklós ötvös volt a bérlő. A szomszédban Hans Österreicher ötvöst és Nicolaus Czanczath pénzverőt említették meg. A Stiborok házában is ötvös dolgozott.

Tovább északra, már a mai Fortuna utcában megismertük a veszprémi káptalan és az örményesi pálos kolostor újabb házát. Tekintélyes polgárok házait figyelhetjük meg itt. Friedrich Krazer, Michael Rössler és Egri Miklós esküdtek, valamint István királyi orvos nevei fordulnak elő forrásainkban. A polgárok többsége német, sőt Egri Miklós is rokoni kapcsolatba került a város német vezető rétegével.

Részletesen mutattuk be az adatokat, mert a kapott kép nagyon érdekes. Először is szembetűnő, hogy ezen a meglehetősen hosszú házsoron egyelőre nemesi tulajdonról nincs tudomásunk a 14. század végén (az egyetlen: Lackfi nádor csak 1395-ben vásárolta házát). Rendkívül jelentős, hogy a megismert polgárok többsége a város vezető rétegéhez tartozott. Egy bíró, három esküdt, két kereskedő (patikáros), a Krisztus Teste konfraternitás háza jelzik ezt a magas társadalmi rangot. Nem lehet az sem véletlen, hogy a város plébániájának kegyurai és vásárának vámolói, a szigeti domonkos apácák szintén itt bírtak háztulajdonnal (és a plébánia temetőjében is). Emellett jellemző, hogy a polgárok többsége német, még az 1390-ben lejegyzett plébániahatártól északra is. Ezt a jelenséget szintén tapasztalni fogjuk még a későbbiekben a Szombatpiacon. Úgy tűnik, hogy a 14. században a német lakosság még a város teljes területét lakta, és csak a 15. század folyamán szorult plébániájának határai közé. Feltűnően sok az ötvösök, pénzverők száma már ebben a korszakban is, és ennek magyarázatát az utca túloldalán, a domonkos

kolostor és a plébániatemplom között állt pénzverőház közelségében kereshetjük. Az ötvösök két ízben is kitett „magyar" előneve is jelzi azonban, hogy erősen német jellegű városrészben járunk.

A házsor fontosságát, a bennük lakók társadalmi rangját jelzik a századfordulón feltűnő előkelők tulajdonlása is. A meggyilkolt Lackfi nádor 1395-ben vásárolt házát Cillei Hermann kapta meg, és ő cserélte el valamikor 1416–1423 között a szentlőrinci pálosokkal. Andrea Scolari váradi püspök házát testvére Ozorai Pipo örökölte, aki temetkezési kápolnájára és annak gondviselőjére, a fehérvári káptalanra hagyta. A két Stibor, apa és fia házát is megismertük, ám ők a Szt. György piac déli oldalán is rendelkeztek nagy palotával.

Nagyon nagy a különféle egyházaknál lekötött javadalmas házak száma is, a Krisztus Teste konfraternitás, az óbudai apácák, az esztergomi Krisztus Teste kápolna házához a szentlőrinci pálosok házszerzeménye társul. Egyébként a pálos nagy házat, ahogy a korabeli források nevezik, három másik pálos tulajdonú ház vette körül, közülük kettő az örményesieké, és egy a csatkaiaké volt. (*50. kép*)

A 15. század második felétől alapvetően megváltozott az ingatlanok tulajdonosainak összetétele. Az eddigi szinte kizárólagos polgári birtoklással szemben ebből az időszakból már szépszámú nemesi házbirtokra maradt fenn adat. Szentpéteri László választott rendi kincstartó, Kisserjéni Ferenc alkincstartó, Kis Imre, a Pest megyében birtokos Rádai Pál és Inárcsi János, valamint Örmény István budai várnagy és udvarbíró, Kubinyi László budai udvarbíró házai tűnnek fel a forrásokban. Meg kell jegyeznünk, hogy egyikük sem tartozott a bárók körébe, sőt Örmény polgári származású volt, és a bírói tisztet is viselte. Egyébként a polgárok köre is erősen kicserélődött. Péter esztergályos, János kőfaragó özvegye, Leonhart Plat pénzverő, István és Mátyás asztalosok, Zsemlyesütő János, Szekérgyártó Albert, Nyírő Ferenc, Szabó László nevei és a szegedi polgárok fordulnak elő forrásainkban. A változás egyrészt etnikai, hiszen ezek a polgárok már többnyire magyar neveket viselnek, bár a 15.század végén is előfordult még német név. Másrészt a foglalkozások között ugyan előfordul a nyírő, mégis feltűnően sok már a kézművesek száma, és nem is a legelőkelőbb szakmákhoz tartozóké (asztalos, pék, esztergályos, kőfaragó, szekérgyártó, szabó). Mind a nemességre, mind pedig a polgárokra tekintve az előző korszakhoz képest alacsonyabb társadalmi rangú háztulajdonosokat mutathattunk tehát ki, ami a terület leértékelődését jelzi. Utalnunk kell arra, hogy az 1441-es plébániahatár a domonkos kolostor előtti közön választotta el a 15. század második felétől a két plébánia közösségét. Adataink többsége a kis utcától északra, vagyis a Szt. Mária Magdolna plébánia területéről származik. Tehát a változás is itt következett be.

Változatlan maradt ugyanakkor a köztől délre, a Boldogasszony egyházzal szemben és annak területén az ötvösök jelenléte. Az ismert okleveleket és a dézsmajegyzékeket figyelembevéve az Ötvös utca mintegy tizenegy önálló háztulajdonra terjedhetett ki a 16. század elején. (Imre ötvös, Péter ötvös, István ötvös, Osvát gyöngyfűző (Polyák Pálné), Ráfael ötvös, György ötvös, Konrád ötvös özvegye, Péter gyöngyfűző, Farkas gyöngyfűző, Varga Jakab és Csaplár Albert) Az utca ezen szakasza egyértelműen a benne lakó ötvösökről kapta a nevét, ezért feltehetően Varga és Csaplár az ötvösök között lakott. Véleményem szerint az ötvösök itteni rendkívül koncentrált jelenlétét a házsorral szemben álló pénzverőházzal magyarázhatjuk. Ez a terület tartotta fenn egyébként a korábbi jelleget más szempontból is, hiszen bár az ötvösök nemzetisége a forrásokból ritkán derül ki a latin névhasználat miatt, mégis néhány esetben a német név maradt ránk. (Stephan Kremnitzer, Georg Mayr, Konrád ötvös) A folyamatosság másik jele Polyák Pál német esküdt polgár itteni háztulajdona.

Végül meg kell emlékeznünk az egyházi javadalmasházakról, amelyek száma tovább bővült. Szentpéteri László a kékesi pálosoknak, Lukács zágrábi püspök miscalapítványának, Kétházi Pál esztergomi kanonok káptalanjának adományozta házát, Imre péterváradi apát pedig vásárolt egyet kolostora számára. Az esztergomi Szt. István protomártír káptalan hitelügylet révén szerzett járadékot Nyírő Ferenc házában, és feltűnik a tulajdonosok között a kalocsai káptalan is. Az újabb egyházi tulajdonok mellett hallunk a korábbi eredetűekről is, a szentlőrinci pálosok, a veszprémi és a fehérvári káptalan, a Krisztus Teste konfraternitás és az óbudai klarissza apácák továbbra is birtokolták házaikat, az örményesi pálosok házairól azonban nincs további tudomásunk.

3.8. SZT. PÁL UTCA – KELETI OLDAL

A mai Fortuna utca nyugati házsorát az előző fejezetben már ismertettük, az alábbiakban a keleti házsorral foglalkozunk, amelynek mindössze három ingatlanára maradt fenn forrás a déli sarokháztól, vagyis a mai Vörös Sün háztól kezdődően.

3.8.1. Kont Miklós – csatkai pálosok (Bertalan asztalos, Zöld János ablakgyártó)
„Szt. Miklós kolostor utcája, Szt. Miklós kolostor mellett, Szt. Pál utca"
(Hauÿ 238. + Hauÿ 237. 239. ? – Hess András tér 3., Fortuna u. 1. ?.)

Az egykor Kont Miklós nádor tulajdonában volt házat először az 1390-es plébánia határjárásban tüntették fel tájékozódási pontként. (*Ld. a plébánia határjárások elemzését*) Ugyanebben az évben Kanizsai Miklós házvételének szomszédjaként is megemlítették a néhai Kont Miklós nádort, majd még néhány évvel később szintén. (1390. II. 27., 1392. XII. 14., 1398. III. 17.) A nyitrai káptalan oklevele szerint a néhai Kont nádor özvegye és fia, ifjabb Miklós két házat, közte egy a domonkos kolostor északi szomszédságában emelkedőt adományoztak végrendeletileg a Kont nádor által alapított csatkai pálos kolostornak. (1396) Az adományt Zsigmond király is megerősítette. (1397. VI. 21., 1401. V. 3.) Buda városa 1398-ban a végrendeleti és az adomány levél bemutatása után beiktatta a pálosokat a ház birtokába. (1398. XI. 25.) 1400-ban Kont nádor másik fiának, Bertalannak a fiai, László és Imre is hozzájárultak az adományhoz, vagyis formailag ők is a kolostornak adták a házat. (1400. X. 6.)

> Raholcai „Kont" Miklós, „Tót" Lőrinc királyi zászlótartó és tárnokmester fia, Zsámboki Miklós nádor veje, 1345–1351 között udvari lovag és pohárnokmester, közben 1345–1350 között barsi ispán volt, 1349-ben soproni, vasi és varasdi ispán, 1349–1350 között nyitrai ispán, 1349–1351 között pozsonyi ispán, majd 1351-től 1356-ig erdélyi vajda lett, valamint szolnoki és aradi ispán, 1352-ben brassói ispán, 1356-tól haláláig nádor, emellett bihari, nyitrai, sárosi, soproni, szepesi, trencséni és vasi ispán, elhunyt 1367-ben, Nagy Lajos király jeles hadvezére és diplomatája, az Újlaki család őse, 1361-ben Csatkán kolostort alapított a pálos szerzetesek számára.[845]
>
> Újlaki László, Bertalan fia 1402–1403 között macsói bán volt, de 1403-ban fellázadt Zsigmond ellen, 1410–1418 között, testvérével, Imrével együtt újból macsói bán lett, elhunyt 1418-ban.
>
> Újlaki Imre, Bertalan fia, 1410–1418 között, testvérével, Lászlóval együtt macsói bán volt.[846]

A házra vonatkozó utolsó közvetlen, a pálos inventáriumban fennmaradt adatunk szerint 1423-ban György pálos rendfőnök bérbe adta a csatkaiak házát. (1423) Későbbi időből már csak szomszédok neveit ismerjük, feltehető, hogy bérlőkét. 1483-ban Bertalan asztalost (1483. IV. 4.), 1488 és 1501 között Zöld János ablakgyártót nevezték meg az északi szomszéd ingatlan ügyeiben keletkezett oklevelek. (1488. X. 31., 1491. VIII. 16., 1498. IX. 29., 1501. I. 26.) Zöld Jánost még az 1510 körül készült dézsmajegyzékben is összeírták a Szt. Pál utcában.[847]

Bár a korai oklevelek a Szt. Miklós utcában, a domonkos kolostor északi oldalán helyezik el a házat a későbbi adatokból megfejthető, hogy a megnevezett szomszédság nem egymás melletti telkeket jelölt. A 15. században ugyanis jól ismertek a ház északi szomszédaira vonatkozó adatok, amelyeket a Szt. Pál utcában állónak, sőt az ún. pálos nagy házzal szemben lévőnek mondanak. Az oklevelek és az 1390-es határjárás együttes értékelésével egyértelműen kijelölhető mind a pálos nagy ház, mind Kont nádor házának helye. Az 1390-ben kiemelkedő tájékozódási pontként meghatározott Kont ház a mai Hess András tér 1. számú ún. Vörös sün ház saroktelkén emelkedett. (*Ld. a plébánia határjárások elemzését*)

---

[845] Engel 1996. II. 201.
[846] Engel 1996. II. 250.
[847] 1510k: *„Ioannes Zeld in platea sancti Pauli"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

3.8.2. padovai Bartolomeo – firenzei Onofrio – Kanizsai Miklós – örményesi pálosok (Francesco Bernardi, brünni Nikolaus, Tűgyártó Máté, Lábatlani Gergely) – esztergomi káptalan (Philip Zeichner nyírő, Kalmár János)
„Szt. Miklós utca, Szt. Pál utca, pálos nagy házzal szemben"
(Hauy 236. 240. ? – Fortuna u. 3. ?.)

1390-ben Kanizsai Miklós tárnokmester 1400 forintért megvette a firenzei származású Francesco fia Onofrio házát, amelyet korábban néhai padovai Bartolomeo hagyott örökül Onofrionak. (1390. II. 27.) Az ingatlan szomszédjai néhai Kont nádor és a domonkos rendi beginák házai voltak ekkor. Kanizsai tárnokmester ez időben öt budai házat is összevásárolt, hogy az általa alapított örményesi pálos kolostort ezek jövedelmével lássa el. Ezt a házat Francesco Bernardinak adta egy másik házzal együtt azzal a feltétellel, hogy évente 60 forintot, két mázsa olajat, egy palack tonhalat és száz kocka sót, mint bért ad az örményesi pálosoknak. (1392. XII. 14.) A ház bérlője tehát továbbra is olasz polgár maradt, hiszen Francesco Bernardi, gazdag kereskedő szintén Firenzéből származott. A rendkívül magas vételár egyébként felveti azt a lehetőséget, hogy ebben az esetben is járadék kihelyezésről volt szó: Francesco Bernardi és Onofrio valamely közös kereskedelmi tevékenység során vett fel nagyobb összeget Kanizsai Miklóstól, vállalva az összeg éves törlesztését a fedezetként átadott ház béreként.

Kanizsai Miklós életrajzi adatait ld. a Szt. György piac keleti oldalán.
Francesco Bernardi életrajzi adatait ld. az Olasz utcában.

Hat év múlva azonban a másik házhoz hasonlóan Bernardi ettől a háztól is megszabadult. A város tanácsa előtt eladta a házat brünni Nikolaus szűcs, budai polgárnak 600 forintért. Az örményesi kolostornak a továbbiakban ezután az ingatlan után járt egy mázsa olaj és egy palack tonhal, amelyeket 10, illetve 6 forintért meg lehetett váltani. A járadék tehát jelentősen lecsökkent, ám a csökkenés körülményei ismeretlenek előttünk. (1398. III. 17.)

Forrásaink mintegy félévszázados szünet után szólnak ismét a házról. 1444-ben I. Ulászlónak a pálosok tiltakozására felül kellett bírálnia adományozását, amellyel a házat a királyi háramlási jog érvényesítésével Zemlyéni Gábornak adta. (1444. III. 16., 1444. IV. 24.) A szerzetesek a nádor előtt tiltakoztak, majd a király előtt bemutatott okleveleikkel igazolták, hogy a ház a Kanizsaiak tulajdona volt, akik azt a pálosokra hagyományozták. Az ügy zárultával Imre örményesi vikárius közjegyzővel íratta át az eddig ismertetett, a ház vásárlására, adományozására és bérbeadására vonatkozó okleveleket. (1444. X. 24.) Az 1444-ben keletkezett oklevelekben a házat a Szt. Miklós utcában állónak mondták, a pálosok azon házával szemben, amelyben Remete Szt. Pál testét őrizték.

Az örményesi kolostor házának bérlője, újlaki Tűgyártó Máté 1483-ban a város tanácsa előtt eladta az ingatlant 400 forintért Lábatlani Gergelynek éves 8 forint bérfizetési kötelezettséggel együtt. (1483. IV. 4.) Sajnos nem tudjuk, hogyan csökkent a bérleti díj az eredeti összeg felére, de sejtésünk szerint az eredeti házat megosztották, amire az alacsony vételár is utalhat. A helyszínt ekkor már a Szt. Pál utcában adták meg, a szomszédban István asztalgyártó és a néhai Bertalan asztalgyártó házai álltak. Az adásvételről az örményesi pálosok nem tudtak, sőt egy ideje már a bért sem kapták meg. Ezért 1488-ban Illés pálos szerzetes az országbíró előtt tiltakozott. Elmondása szerint a néhai Tűgyártó Máté tudtuk nélkül adta el a házat Lábatlani Gergelynek, aki pedig továbbadta azt az esztergomi káptalannak. Bért viszont három éve sem Máté, sem Gergely, sem a káptalan nem fizettek. (1488. X. 31.)

A jelek szerint a bérfizetést sikerült a pálosoknak visszaszerezniük. Az esztergomi káptalan 1491-ben ugyanis bérbe adta a házat Philip Zeichner budai polgárnak 8 forint éves bérért, az örményesi pálosoknak járó 8 forint bér fenntartásával együtt. (1491. VIII. 16.) Eszerint az örményesi bérleti díj olyan csekélynek számított, hogy a házat egy másik egyházi alapítvány számára is le lehetett újból kötni. Lábatlani Gergely ugyanis misealapítványa számára hagyományozta ugyanazt a házat, amelyet mintegy száz évvel korábban Kanizsai Miklós a maga és családja lelkiüdvösségéért alapított pálos kolostornak adott. A káptalan egyébként a bérleti szerződésben külön rendelkezett arról is, hogy a káptalan tagjai számára, ha szükséges, szállást biztosítanak. A Budára érkező kanonokok részére egy szobát, kamrát,

illemhelyet, egy konyhát és a szükséges istállót kellet biztosítani. A káptalan azt is kikötötte, hogy a házat csak budai polgároknak lehetett továbbadni.

Philip Zeichner posztómető, feltehetően azonos azzal a Fülöp posztómetővel, aki az 1494/1495-ös királyi számadáskönyvek tanúsága szerint veronai posztót adott el az udvarnak, elhunyt 1498 körül.[848]

Lábatlani Gergely 1477-ben Beckensloer érsek szökése után az esztergomi érsekség adminisztrátora volt, 1484-től Váradi Péter fogságba vetése után a kalocsai érsekség adminisztrátora lett, több ízben volt Mátyás király követe a Portánál, 1489 előtt domonkos kolostort alapított Lábatlanon.[849]

Philip Zeichner elhunytával végrendeleti végrehajtói a káptalan beleegyezésével a város tanácsa előtt eladták a házat Kalmár Jánosnak és feleségének, Magdolnának, a néhai Miklós városi jegyző özvegyének mindössze 200 forintért a kétszer 8 forintos bérfizetés és a fenti feltételek fenntartása mellett. (1498. IX. 29.) A végrendelet szerint az összeget a Boldogasszony templom építésére kellett volna fordítani, az özvegy (Magdolna) azonban csak 50 forintot adott át az egyház gondnokának, Harber Ötvös Mátyás budai esküdtnek. Ezért a gondnok beperelte őt a városi tanács előtt, majd miután a többszöri fizetési határidőt sem teljesítette, a tanács a házat Harbernek ítélte. Ezután Harber a házat 90 forintért átadta (formailag eladta) újból az esztergomi káptalannak az örményesi kolostornak járó 8 forint járadék elismerése mellett. (1501. I. 26.) További adatokkal nem rendelkezünk, az esztergomi káptalan 16. században fennmaradt számadásaiban már nem szerepel az ingatlan.

A fenti 15. század végi oklevelek a ház helyét a Szt. Pál utcában, a keleti házsorban adták meg a pálosok nagy házával szemben. Az északi szomszédságban István asztalgyártó, végül pedig Péter pap lakott, míg a déli szomszédságban Zöld János üveges.

3.8.3. domonkos beginák – ismeretlen egyházi testület (István asztalgyártó)
„Szt. Pál utca"
(Hauÿ 235. ? – Fortuna u. 5. ?.)

A budai domonkos beginákról nem csupán a szomszédság okán a 14. század végén feljegyzett adatok szólnak. (1390. II. 27., 1392. XII. 14., 1398. III. 17.) 1308-ban a beginák kérésére Gentilis bíboros káplánja kiközösítette Heinz Phefar-t (Pefer) és feleségét, Margaretha-t, valamint a pesti Ebeger-t (Ebcer, Ebur, Eburger) és feleségét, Dymudist a néhai Elizabeth háza ügyében. A kiközösítést azonban a pesti és budai plébánosok nem hirdették ki. (1308. XI. 8–XII. 23.) Elképzelhető, hogy ez a ház a később említettel azonos, bár a folyamatosságot igazolni nem lehet. Mindenestre az ügyben szereplő apácák neveiből kiderül, hogy a budai domonkos beginák németek voltak. A *magistra* címet viselő vezetőjük neve Albrath, társai közül megnevezték Christianát, Merzet és Alahadot.

További tulajdonosokat csupán a 15. század végétől kezdve ismerünk, újból csak a déli szomszédra vonatkozó oklevelek őrizték meg neveiket. Asztalgyártó István 1483-tól szerepel forrásainkban. (1483. IV. 4., 1488. X. 31., 1491. VIII. 16., 1498. IX. 29.) 1501-ben Péter papot nevezték meg a szomszédban (1501. I. 26.), a ház északi szomszédja mégis Asztalgyártó István maradhatott, hiszen az 1505-ös dézsmajegyzékben is feljegyezték a nevét a Szt. Pál utcában Zsigmond mester házában.[850] Zsigmond mester, korábban pedig Péter pap említése felveti azt a lehetőséget, hogy a ház egy általunk ismeretlen egyházi alapítvány kezében volt ekkor, ami nem is lenne olyan meglepő, hiszen eredeti tulajdonosai is egyháziak, a beginák voltak.

KRITIKA

Mint fentebb, az utca nyugati oldalán már láthattuk, Pataki Vidor tévesen határozta meg a pálos nagy ház helyét a mai Vörös Sün ház helyén, ebből következően Kont Miklós nádor háza átkerült az utca

[848] Kubinyi 1994. 21.
[849] Balogh 1966. I. 676; Fraknói 1898. 872–873; Romhányi 2000.
[850] 1505: *„Stephanus Aztagyartho in platea sancti Pauli in domo magistri Sigismundi"* (MOL DI 38568)

nyugati oldalára. Pataki további tévedése volt, hogy az örményesi pálosok házának 15. századi bérlőire vonatkozó adatait az utca nyugati oldalán lévő örményesi ház 14. század végi adataival kapcsolta össze, amely szintén a pálos nagy ház hibás meghatározására vezethető vissza.

ÖSSZEGZÉS

Az utca keleti oldalán mindössze három szomszédos ingatlan történetét ismerjük a házsor déli végén. Forrásaink a 14. századba nyúlnak vissza, domonkos beginaház emelkedett itt nem messze a közeli domonkos kolostortól. A század végén tűnnek fel forrásainkban szomszédaik, egymást váltó, firenzei származású, gazdag polgárok, illetve Kont Miklós nádor, aki a fontos helyrajzi pontként is szereplő sarokházat bírta nyilván már a század közepén is, hiszen 1367-ben halt meg. Ez a két ház még a századforduló előtt éves járadékot biztosító adományként került az örményesi és a csatkai pálos kolostorok kezére, alapítóik, Kont Miklós nádor, valamint Kanizsai János tárnokmester révén.

További ismeretekkel csak a 15. század végétől rendelkezünk ismét. Az örményesi pálosok házában az 1480-as évektől a század végéig ismerjük a bérlőket, Tügyártó Mátét, Lábatlani Gergelyt, Philip Zeichner posztómetőt, majd Kalmár Jánost. A csatkai pálosok házában Bertalan asztalos, majd Zöld János ablakgyártó voltak a bérlők, az egykori domonkos beginaház helyén István asztalos lakott. A 16. század elejére tehát már többnyire magyar nevekkel találkozunk, bár a 15. század végén is előfordult még német név. A posztómető és a kalmár mellett feltűnően magas a kézművesek száma, akik ráadásul nem is a legelőkelőbb szakmákat gyakorolták. Összevetve a két századvég adatait komoly szociális változásnak lehetünk tanúi itt is, akárcsak az utca nyugati oldalán. Kont nádor és Francesco Bernardi után száz év múlva ablakgyártó, tűgyártó és asztalos lakott a házakban. A terület társadalmi rangjának csökkenését az örményesi kolostornak adott ház járadékának csökkenésében is jól megfigyelhetjük. Miután Francesco Bernardi megszabadult az igen magas járadékkötelezettséggel terhelt ingatlantól, már a 15. század elején jóval kisebb juttatás (16 forint) járt a ház után a kolostornak, az 1480-as évekre ez már csak 8 forintra csökkent.

A most vizsgált területen igen magasnak találtuk az egyházi javadalmasok számát. Fel kell azonban hívnunk a figyelmet, hogy éppen ezen javadalmasok levéltáraiból származik legtöbb fennmaradt oklevelünk. A kapott kép ezért erősen torzít.

3.9. A BOLDOGASSZONY PLÉBÁNIATEMPLOM ÉS A RÉGI KIRÁLYI HÁZ KÖZÖTT – KELETI OLDAL

a. DOMONKOS KOLOSTOR DÉLI OLDALÁN

A Boldogasszony plébániatemplom és a domonkos kolostor (*ld. Várnegyed Egyházak*) között nincs nagy távolság, az itteni háztömböt mégis egy kis köz szeli ketté az utca és a városfal között. 1441-ben ezt a kis utcát nevezték meg a plébániák határvonalának. A köz mentén a Hauÿ-féle térkép tanúsága szerint kisméretű telkek sora alakult ki. Hasonlóan kis telkekre aprózódott fel a plébániatemplom északi oldala mellett elhaladó köz északi házsora is. Okleveles forrást alig tudunk ezen a részen idézni, ezért homályban marad egyelőre előttünk, mi lehetett a sok kis telek kialakulásának oka, és mi lehetett az itteni épületek funkciója.

3.9.1. Pénzverőház / Münzgeschäft

1255: fabros nostros de Strigonio, illos, qui tempore nove monete donec in fabrica laborabunt (MOL Dl 398, *BTOE* I. 41. sz.); [1403–1439]: *der kamer oderr der müntz geschefte* (*Ofner Stadtrecht* 98. sz.); 1441: a quadam via inter domum cusionis monetarum a parte ecclesie beate Marie [virginis] adiacentem ab una et m[...] domum fratrum ordinis cartusiensis claustri de Leweld iuxta claustrum sancti Nicolai confessoris s[itam] ab altera partibus habita (Eszt. Prim. lt. U 46, MOL Df 249009); 1505: Matthias Zabo Almanus in domo *Penzwere* ... Iohannes ligator librorum in domo *Penzverew* ... Ioannes Kemenczegyartho in domo *Penzverew* (MOL Dl 38658); 1510k: Iohannes Fazokas in *Penzwerehaz* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608); 1384/16. sz.: domum ante monetarum (MOL Dl 7089)

A budai pénzverés korai színterét a Régi királyi házban kereshetjük részben annak német *Kammerhof* neve után, részben esztergomi és visegrádi analógiák ismeretében. A *Kammerhof* eladományozása után a pénzverő ház helyszíne a Boldogasszony-plébániatemplom északi szomszédságába, a keleti oldalon, egy kis köz mellé került át, amit az 1441-es plébániahatárjárás bizonyít.[851] A Jogkönyv is megemlékezik a pénzverő műhelyről, és ezáltal ránk örökítette a német elnevezést. A budai pénzverés megszünte után is megmaradt a ház elnevezése. Mindkét dézsmajegyzékben olvashatunk a pénzverőház lakóiról. 1505-ben Szabó Mátyást, Pap János könyvárust és Kemencegyártó Jánost a pénzverőházban írták össze. Szabó neve mellé az „almanus" jelzőt tették ki, tehát német volt, amint Pap János is, hiszen ő a jólismert Hans Pap budai könyvárussal azonos, akinek többek között német nyelvű végrendelete is fennmaradt.[852] 1510 körül Fazekas Jánost és Pap Jánost jegyezték fel. Feltehetően a Fazekas és Kemencegyártó János nevek ugyanazt a személyt fedik. A pénzverőházzal szemközti házsort az ott lakó ötvösökről Ötvös utcának nevezték a 15–16. században.

3.9.2. Lövöldi karthauzi kolostor

A lövöldi karthauziak háza a Boldogasszony egyház és a domonkos kolostor közötti köz északi oldalán állt. (1441. I. 3.) Volt azonban a kolostornak háztulajdona a Szt. György piacon is (*l.d. Szt. György piac – nyugati oldal*).

***

3.9.3. Beldre Mihály – Szécsi Miklós
„Domonkos kolostor mellett"

A domonkos kolostorral délről szomszédos, vagyis a Szt. Miklós templom melletti telket a rajta álló kő és fa épületekkel Mária királynő 1383-ban eladományozta Szécsi Miklós országbírónak. A ház korábban Beldre (Buldre) Mihály budai polgáré volt, aki mint erdélyi sókamaraispán a királynak nagy összeggel

[851] Huszár 1958.
[852] Borsa 1959. 300–304. A végrendeletben házát egyébként feleségére hagyta.

maradt adósa, ezért háza a koronára háramlott. (1383. III. 8.) A királynő utasítására a város elvégezte a birtokbaiktatást. (1383. III. 17., 1383. V. 3.)

Felsőlendvai Szécsi Miklós, Péter fia, 1342–1346 között asztalnokmester volt, ezidőben 1343–1346 között nógrádi, sárosi, szepesi ispán, sárosi és szepesi várnagy, 1346–1349 között horvát és szlavón bán, 1350–1355 között szörényi bán, közben 1354–1355 között krassói ispán, 1355–1358 között országbíró és turóci ispán lett, 1358-1366 között újból horvát bán, 1366–1368 között szlavón bán, 1369–1372 között másodszor országbíró, 1372–1373 között újból szlavón bán, 1374–1380 között horvát bán, 1381–1384 között harmadszor lett országbíró, eközben 1381–1382 között pozsonyi és vasi ispán, 1383-ban zalai ispán, végül 1385–1386 között nádor, elhunyt 1387-ban.[853]

***

3.9.4. Szécsényi
„Domonkos kolostor mellett"

1354-ben Lajos király erősítette meg Szécsényi Tamás országbíró örökösei közötti egyezséget, amely szerint Tamás özvegye, Anna kapott meg többek között egy házat a domonkos kolostor szomszédságában. (1354. IX. 19.) Az oklevélből sajnos nem derül ki, hogy a kolostor melyik oldalán állt ez az épület.

b. RÉGI KIRÁLYI HÁZ MELLETT
Szt. Miklós utca

A Régi királyi ház és a domonkos kolostor közötti utcát többnyire Szt. Miklós utcának nevezték, ám éppen a *Kammerhof*-nál már előfordul a Szombat utca, a késői időben pedig a Zsidó utca kifejezés is. Igen kevés itteni háztulajdonost ismerünk, kivéve a királyi udvar szomszédságában álló telkeket, amelyekre már a 14. század közepe óta rendelkezünk forrásokkal.

3.9.5. Sáfár István - / - dömösi prépostság

Az 1362-ben Himfi Benedeknek kiállított adománylevélben az egyik szomszéd bizonyos István, akinek a vezetékneve az iratban nehezen olvasható. Pataki Vidor „Saphar"-nak olvasta, valóban a szó végén tisztán látható: „..ar". A szótöredék kiegészítése Saphar-ra (amit lehet, hogy Pataki még épebben látott) ismert személyhez, csévi Sáfár Istvánhoz vezetne. (1362. II. 26.)

Csévi Sáfár István, Pál fia, 1321–1345 között pilisi ispán és visegrádi várnagy volt (a királyi udvar 1323 óta tartózkodott Visegrádon), elhunyt 1345/1348 körül.[854]

1487-ben az egri káptalannak adott ház egyik szomszédságában a dömösi prépostság házát említették meg. (1487. II. 23.) Mivel tudjuk, hogy ettől a háztól északra az Ország család háza állt, ezért a dömösi prépostság háza a déli szomszéd lehetett.

3.9.6. Himfi Benedek - / - Gabriele Rangoni egri püspök – Nagylucsei Orbán egri püspök – egri káptalan
„Zsidó utca környékén, Zsidó utca felé tartó Szt. Miklós utcában"
(Hauy 275. 276. ? - Táncsics Mihály u. 3. 5.?)

1362-ben I. Lajos király Himfi Benedek szatmári és máramarosi ispánnak adományozott egy királyi tulajdonban lévő üres telket a királyi udvar szomszédságában. A telek másik szomszédja egy bizonyos néhai (Sáfár ?) István volt. (1362. II. 26.)

Himfi Benedek, Pál fia, 1344-ben királyi vadász volt, 1346–1362 között udvari lovag, ezalatt 1352–1363 között somlói várnagy, 1357–1360 között komáromi ispán, 1358–1360 között pilisi ispán és visegrádi várnagy, 1360–1362 között szatmári, máramarosi és ugocsai ispán volt, majd 1362–1365 között pozsonyi ispán lett, 1365–1367 között kevei és

[853] Engel 1996. II. 222–223.
[854] Engel 1996. II. 208.

krassói ispán, 1366–1369 között bolgár bán és temesi ispán, 1369–1370 között vasi és soproni ispán, 1371–1375 között temesi és csanádi ispán, ezalatt 1372–1375 között ismét kevei és krassói ispán, 1372–1373-ban a Velence ellen harcoló sereg egyik vezére, 1376-ban a Szentföldre zarándokolt, 1379–1380 között pozsonyi, fejéri, győri, bakonyi és komáromi ispán, Nagy Lajos király jeles hadvezére, elhunyt 1380-ban.[855]

Sokat vitatták a korábbi szakirodalomban ennek a teleknek a helyét, vajon ide, vagy a város déli végén álló királyi palota mellé lehet-e elhelyeznünk. Véleményünk szerint a szomszédok megnevezése miatt egyértelmű, hogy csak a Régi királyi házhoz köthetjük az adatot, ez ugyanis a városban, városi telkek között épült fel. A déli királyi palota különállása sokkal hangsúlyosabb volt és árok választotta el a város többi részéről, általában a „királyi palota előtt" kifejezést használták a későbbi források, ha ott egy szomszédos épületet kívántak megnevezni.

Több mint száz évvel később, 1487-ben a veronai Angelo Rangoni, a néhai Gábor bíboros, egri püspök testvére eladta a püspöktől örökölt házát Nagylucsei Orbán választott egri püspöknek és rokonainak 400 forintért. (1487. II. 23.) A ház a Zsidó utca környékén, gúti Ország László királyi fölovászmester és a dömösi prépostság házainak szomszédságában állt. (Az Ország család birtokolta ekkor a Régi királyi házat.)

Gabriele Rangoni, Guido Rangoni gróf természetes fia, veronai származású ferences szerzetes, egyházjogász, 1452–1455 között osztrák és cseh provinciális, 1455–1456 között Kapisztrán Szt. Jánossal együtt magyarországi inkvizitor, 1460–1468 között csehországi inkvizitor, 1467-ben pápai követként ajánlja a cseh koronát Mátyás királynak, 1469-ben szentszéki követként vesz részt az olmützi királyválasztáson, 1470-ben először jár Mátyás követeként Rómában, ettől kezdve sokat foglalkoztatott diplomatája, gyóntatója, tanácsadója, 1472–1475 között erdélyi püspök, 1475-től haláláig egri püspök, 1477-től bíboros, 1474–1476 között titkos kancellár, 1476–1480 között főkancellár, 1479-től Mátyás állandó szentszéki követe, elhunyt 1486-ban Rómában.[856]

Nagylucsei Orbán életrajzi adatai ld. Szt. György piac – keleti oldal.

Egy évvel később Orbán püspök utódainak és az egri székeskáptalannak adta a házat miscalapítvány javára, amelynek a ház bérleti díjából évente 32 forintot kellett kifizetni. (1488. IV. 9.) Mátyás király megerősítette Orbán püspök alapítványát. (1488. IV. 22.) Orbán püspök külön kiemelte oklevelében, hogy a házat saját költségén vette, majd régi és romos állapotából jelentős összegért teljesen felújíttatta és feldíszíttette. A ház a néhai guti Ország Mihály nádor házának déli szomszédságában emelkedett a Zsidó utca felé tartó Szt. Miklós utcában.

3.9.7. Régi királyi ház / *Kammerhof*

királyi ház – Cillei – Ország

„Szombat utcában, Szombat kapu környékén, Szt. Miklós utcában a Zsidó utca környékén"

(Hauÿ 270–274. – Táncsics Mihály u. 7–9.)

1301: *Darnach furten sy jin / In den Chammerhof hin / In derselben Kluse / Wunt der kunic mit huse.* (*Catalogus* III. 1905. sz.); 1309: da Paolo piovano di San Martino devis *Bedoara* dell' arcivescovado di Strighone (Vat. I/1. 421); 1332: capelle regie vocate, site in castro *Bude* (MOL Dl 2713, A. II. 587); 1349: capellam regalem et reginalem, quam in honore beati Martini episcopi confessoris in castro regali *Budensi* (*MREV* II. 130. sz.); 1349: capella regalis sancti Martini, quam Elisabeth regina... in castro regali *Budensi*... compleri fecit (*MREV* II. 131. sz.); 1337: in contrata sancti Nicolai prope curiam regiam sitam (Uzovich cs. lt. 20, MOL Df 266368); 1354: in vicinitate curie nostre (MOL Dl 4454, A VI. 152. sz.); 1362: in vicinitate curie nostre regalis (MOL Dl 41500); 1398: in suburbio dicte civitatis *Budensis* penes fundum curie sancti Pauli olim per condam dominum Lodouicum regem Hungarie felicis reminiscentie ad honorem et gloriam ipsius sancti Pauli donatum et collatum, a parte inferiori penes allodium Iacobi civis memorate civitatis *Budensis* extra murum sub eadem domo prefati sancti Pauli a parte Danubii (MOL Dl 8373, *BTOE* III. 265. sz.); 1416: pro quadam alia domo ipsius conventus in vico Sabbati, iuxta domum condam Frankh wayuode, que antiqua domus regis dicitur (MOL Dl 8840, *BTOE* III. 683. sz.): 1423: quandam magnam curiam seu domum ipsorum et eiusdem claustri, que olim condam domini Karoli regis Hungarie prefuisset, in civitate *Budensi* prope portam *Zombatkapu* existentem, in wlgari Tewtonicali *Chammerhoff* nuncupatam, per condam dominum Lodovicum

[855] Engel 1996. II. 100; *Lexikon* 1994. 263. (Engel Pál)

[856] Bónis 1971. 227. 229; Sugár 1984. 177–182.

felicem regem Hungarie, filium ipsius Karoli regis corpori sancti Pauli primi heremite in dicto claustro feliciter quiescenti et per consequens eidem claustro sancti Laurentii martiris et universis fratribus heremitis ordinis ipsius sancti Pauli pro remedio animarum dicti domini Karoli regis, patrisque sui ac sue, dominarumque reginarum, genitricis videlicet et consortis suarum et liberorum suorum mediantibus suis litteris exinde confectis in perpetuam elemosinam datam et collatam, simulcum capella in eadem curia in honore sancti Martini confessoris constructa, necnon omnibus edificiis in se habentibus et aliis quibuslibet suis utilitatibus ad eandem curiam pertinentibus, necnon cum quadam particula sew spatio terre, in quo fundamentum de lapidibus per condam dominam reginam genitricem ipsius domini Lodovici regis positum haberetur, simulcum eodem fundamento (MOL Dl 11384, *BTOE* III. 825. sz.); [1403–1439]: *Item Von huet des alten kamerhoff peyn ludenn* (*Ofner Stadtrecht* X/D); 1441: exeundo vero ipsam portam Sabbati et per fossatum dicte civitatis versus ad [quandam] [antiquam] curiam regiam usque ad quandam viam de ipsa civitate nostra inter eandem antiquam domum regiam et domum condam Frank wayvode versus predictam ecclesiam sancti Petri martiris tendentem, eundo [.....] gradientem de [...] quadam domo allodiali Conradi civis *Budensis* sub ipsa domo regia existente...,... in platea seu vico Textorum quedam domus Blasii Tosi dicti sub predicta antiqua domo regia existens (Eszt. Prim. lt. U 46, MOL Df 249009); 1460k: quandam domum sew fundum curie in civitate nostra *Budensi* in vico ludeorum habitam (Eszt. Főszék. kvt. Ms. II. 521. 166'–167', MOL Df 281415); 1462: quoddam allodium extra portam Sabbati retro domum condam comitis Cilie nunc vero domini Michaelis Orzaag palatini habitum (MOL Dl 15766); 1525: in domo habitationis sue in platea sancti Nicolai prope scilicet plateam ludeorum (MOL Dl 24077); [1530]: Meniam *Budensium* ex parte domini Francisci Orzagh totaliter ad terram destruebant, sed turrem nunquam potuerunt de machinicis dirumpere, tam fortis erat. (Szerémi 1857. 286)

Ma már általánosan elfogadott, hogy a Régi királyi ház épületegyüttese a mai Táncsics Mihály utca 7–9. számú telkeken emelkedett. Korábban a Bécsi-kapu tér környékén, az evangélikus templom és parochia, vagy az Országos Levéltár helyén keresték a maradványokat, míg Zolnay László előbb helyesen meg nem határozta a pontos helyszínt, majd régészeti feltárással igazolni is tudta az oklevelekből levont következtetést. Ehhez járult később H. Gyürky Katalin megfigyelése és feltárása, amellyel tisztázta a Szt. Márton kápolna helyét.[857]

Legkorábbi forrásunk, Ottokar von Horneck verses krónikája szerint 1301-ben az ifjú Vencel királyt a *Kammerhof*-ba, a király szokásos lakóhelyére vezették szállásra. 1349-ben Erzsébet anyakirályné kért és kapott búcsúengedélyt VI. Kelemen pápától az általa a budai királyi várban építtetett és Szent Márton tiszteletére szentelt királyi és királynői kápolna részére. Erzsébet azonban csak újjáépíthette a kápolnát, mivel már 1309-ben Gentilis bíboros számadáskönyveiben szerepel a budavári Szt. Márton kápolna Pál nevű papja. 1337-ben és 1354-ben a Szécsényiek, 1362-ben Himfi Benedek házát említi meg oklevél a királyi udvar szomszédságában. 1398-ban Kont Miklós nádor fia és özvegye adományozott a csatkai pálos kolostornak egy házat a váralján, a falon kívül, a dunai oldalon, azon ház alatt, amelyet Nagy Lajos király adott Remete Szt. Pálnak. Az adományról nem maradt fenn oklevél, de 1416-ban a pálosok elcserélték a Régi királyi háznak mondott és a Szombat utcában álló házukat Hermann cillei és zagorjei gróffal. 1423-ban Cillei Hermann szlavón bán megerősítette ugyanezen cserét, és ez alkalommal az oklevélben részletesen leírták az épületet: – A pálosok nagy udvara (*curia*), vagy háza (*domus*) egykor Károly királyé volt, a Szombatkapu mellett emelkedett, németül *Kammerhof*-nak nevezték, és Lajos király adományozta Remete Szt. Pál ereklyéjének és általa a szentlőrinci pálos kolostornak atyja, Károly király, anyja, elhunyt felesége és gyermekei lelkiüdvösségéért, a Szt. Márton tiszteletére szentelt kápolnával és minden az udvarhoz tartozó épülettel együtt, valamint azzal a darab földdel, amelyen az anyakirálynő épületalapokat rakatott le. A budai Jogkönyv (1403–1439) a város őrségeit felsorolva a régi *Kammerhof*-ot említi meg a zsidók mellett. A plébániák 1441-es határjárásában a király régi udvarát (*curia*), avagy házát (*domus*) a Szombat kapun kilépve azon út mellett érintették, amely a Régi királyi ház és néhai Szécsényi Frank vajda háza között lépett ki a városból, és a Szt. Péter mártir plébánia felé tartott. Ugyanitt említették a Takácsok utcáját is. Mátyás király 1460 körül kelt oklevelében a Cillei Ulrik magvaszakadtával a koronára szállt Zsidó utcai házat gúti Ország Mihály nádornak adományozta. 1462-ben mohorai Vidfi János majorságát a Szombat kapun kívül a néhai cillei grófok, akkor pedig már

[857] Rupp 1868. 161; Pataki 1950. 257–258; Zolnay 1952. 15–28; Zolnay 1953. 204–209; Zolnay 1959/60. 7–64; Zolnay 1963. 43–107; Zolnay 1967. 39–47; Zolnay 1968. 40–60; H. Gyürky 1984; Magyar 1991. 95.

Ország Mihály nádor háza mögött állónak mondták. 1525-ben Ország János váci püspököt megidézték házában a Szt. Miklós utcában, a Zsidó utca környékén. Az Országok palotájáról a 16. század közepén bekövetkezett ostromok leírásában számos elbeszélő forrás megemlékezett. Ekkor olvashatunk az épületegyüttes rendkívül erős tornyáról, amelyet az 1530-as ostrom ágyúzása sem tudott rombadönteni. A korszak látképi ábrázolásain is feltűnik a tornyokkal erődített várszerű épület.

Az 1541-es ostrom kapcsán készített Erhard Schön-féle nürnbergi metszet a nyugati irányból, vagyis a város által takarva, míg Virgil Solis szintén Nürnbegben készült metszete északkelet felől teljesen azonos módon ábrázolta az Országok palotáját. Mindkét rajzon pártázattal lezárt tornyokat láthatunk, mégpedig hármat egymás mellé szorosan építve. Matrakcsi Nászuh az 1543-as szultáni hadjárat leírásában ábrázolta Budát (amelyet Fehérvári Géza tévesen Esztergommal azonosított). A közvetlenül az oszmán hódítás után keletkezett rajzon jól azonosítható a *Kammerhof* tornyokkal tagolt tömbje, bár itt a tornyokat sisak is fedi. Az épület még a 16. század végén is állt. Hans Siebmachernek feltehetően az 1598-as ostrom kapcsán keletkezett metszetén is jól megfigyelhetők a pártázatos, sisak nélküli tornyok. Pusztulásuk bizonyára a tizentötéves háború idején következett be, mivel a 17. század elejétől fogva már nem látunk tornyokat a látképeken ezen a helyen.[858]

A szakirodalomban korábban éles vita folyt az épületegyüttes eredeti funkciójáról. A korai királyi rezidenciával szemben megfogalmazódtak olyan vélemények, amelyek pénzverőháznak, kamaraháznak, illetve királynéi kúriának tartották, felmerült a tatárjárásnál korábbi eredeztetése is.[859]

A kizárólag a 14. századtól ismert egykorú források egyértelműen királyi várról, királyi udvarról, királyi szálláshelyről szólnak. Erzsébet anyakirálynő építkezései és búcsú kérelme a kormányzásban fiával szinte egyenrangú szerepének fényében értelmezendő. Erzsébet hasonlóan cselekedett 1366-ban: a visegrádi királyi palotában Szűz Mária tiszteletére szentelt kápolna számára kért búcsút a pápától.[860] A pénzverés általában a királyi rezidenciákhoz kötődött a 14. században, ezért amennyiben a *Kammerhof* név a pénzveréshez köthető, a pénzverők jelenléte is a királyi udvar itteni jelenlétét erősíti. Az esztergomi pénzverők budai működésére már 1255-ből van adatunk. Felmerült azonban a *Kammerhof* más jelentése is: királyi magánlakosztály, ágyasház értelemben.[861]

A Régi királyi ház eredete források híján bizonytalan, 1423-ban a néhai Károly király tulajdonának mondták, de nem állították, hogy ő építtette volna. Az első említés, mint látjuk, Vencel király idejéből származik. Nyilvánvaló azonban, hogy nem Vencel használta először, hiszen a stájer verses krónika szövege szerint is Vencelt oda vitték szállásra, ahol a király szokott lakni. Ezért tehát legalábbis a Budán igazolhatóan sok időt töltő III. András király már biztosan használta a *Kammerhof*-ot.

A korábbi adatok nem magyarázhatók egyértelműen. Erzsébet (Izabella) királyné 1285-ben a budai várba húzódott a pestig előnyomuló tatár hadak elől.[862] Az oklevélben említett „*domus nostre*" kifejezés nem topográfiai értékű, az idézet használói általában lehagyták a birtokos szerkezet másik tagját, hiszen az eredeti szövegben „udvarunk hűséges báróiról és apródjairól" van szó. Erzsébet és udvara szállást is kellett, hogy találjon a várban, ám ez alkalommal egy ellenséges támadás miatt ment udvarával a védelmet jelentő várba. Jelenléte tehát alkalmi volt, amiből még nem következik feltétlenül egy állandó királyi, vagy királynéi kúria létezése.

A királyné 1267–1268 körül említett kápolnája bizonnyal az óbudai várban keresendő, mint arra már Györffy és Zolnay is rámutatott. Ekkor budai polgárokat kötelezték eskütételre a kápolnában, de

---

[858] Erhard Shön, 1541 – Rózsa 1963. Kat. 1; Virgil Solis, 1542 – Rózsa 1963. Kat. 236, Matrakcsi Nászuh, 1543 – Fehér 1982. 50. kép; Hans Siebmacher, 1598 (?) – Rózsa 1963. Kat. 5.

[859] Gerevich–Holl-Seitl 1953. 210–218; Bártfai Szabó 1953. 219–220; Jankovich 1959. 77; Kubinyi 1961. 126–127; Fögedi 1961. 79; Kubinyi 1962. 160–171; Fögedi 1964. 870; Györffy 1973. 375; Gerevich 1973. 375;

[860] Érszegi 1990. 94–101.

[861] Jankovich 1959. 77.

[862] 1285: „in castro *Budensi* incluse propter metum Tartarorum fuissemus simul cum fidelibus baronibus ac iuvenibus domus nostre ac civibus *Budensibus*" (*BTOE* I. 208. sz.)

mert ezt nem fogadták el, helyette a budai káptalannál kellett esküt tenniük.[863] A királynéi kápolnaispán Ambrus budai olvasókanonok volt. Tehát ez az adat joggal vonatkoztatható az óbudai várra.

A beteg IV. László királyt 1273-ban Walter ispán házában ápolták, amely adatot szokás annak bizonyítékaként idézni, hogy a királyok ekkor még nem bírtak saját szálláshellyel a budai várban. Ez az adat is legfeljebb feltevés megfogalmazását engedi meg, hiszen más oka is lehetett annak, hogy az ifjú királyt Walter házába vitték. Hasonlóképpen bizonyítatlan feltevés Zolnay László gondolata, miszerint Walter egykori pénzverőispán háza lett volna a *Kammerhof*, amely csak később került királyi kézbe, avagy Walter mint pénzverőispán a *Kammerhof*-ban lakott volna.

Mégis mindezen adatokkal megfogalmazható kételyekkel szemben nagy a valószínűsége annak, hogy királyi szálláshely már az Árpád-korban is létezett a városban. Ennek feltételezésére indít néhány további adat. V. István és IV. László is keltezték oklevelet a városban (1270. V. 13., 1275. VII. 16., 1277. VI. 18.) A királyi pénzverők Buda városi működésére már 1255-ből rendelkezünk adattal, a pénzverés helye pedig a királyi rezidenciához kötődik. A *Kammerhof* nevet 1301-ben ismerjük meg, ha nevének magyarázatát a pénzverésben keressük, akkor ugyanitt kell keresnünk a király házát is. Ha a *Kammerhof* névnek elfogadjuk Jankovich ajánlotta királyi magánlakosztály, ágyasház értelmét akkor pedig nyilvánvaló, hogy a nevet nem Vencel idején adták frissen az épületnek. Tehát mindenképpen fel kell tételeznünk a *Kammerhof* Vencelnél korábbi létrejöttét, és azt is, hogy ez az épület a király városi háza volt. (Mindez azonban nem zárja ki, hogy a város déli részén is létrejöjjön egy királyi tulajdonú épület.)

A *Kammerhof* eladományozásának éve ismert. 1381-ben hozták Budára Remete Szt. Pál testét, és ekkor született a királyi ajándék a szentlőrinci pálosok számára. Az azonban nem ismert, mikortól veszítette el a *Kammerhof* jelentőségét a déli királyi palotával szemben, mikortól fogott Nagy Lajos király a déli palotában komolyabb építkezésbe, amelynek eredményeképpen 1381-ben megválhatott a *Kammerhof*-tól. Talán ennek a változásnak a halvány jelét fedezhetjük fel abban az adományban, amelyet Lajos király Himfi Benedeknek tett 1362-ben, megajándékozva egy királyi tulajdonban lévő üres telekkel a királyi udvar szomszédságában. Lehet, hogy a déli palota felértékelődése, az építkezések megindulása okán a *Kammerhof* melletti telek már eladományozhatóvá vált?

A régi királyi ház a Szombathelyen, a 15. századtól Zsidó utcának nevezett Szombat utcában állt, északi oldala mellett kapu vezetett ki a városból.

3.9.8. Miskei Jakab és András – Szécsényi

„Szt. Miklós utca, a királyi udvar környékén, a királyi udvar szomszédságában"

(Hauÿ 269. – Táncsics Mihály u. 13.)

1337-ben Miskei Bertalan fia János fiai, Jakab és András átadtak egy házat a Szt. Miklós utcában, a királyi udvar környékén Szécsényi Tamásnak és Kónyának. (1337. XI. 16.)

Szécsényi Tamás, Farkas fia, 1313-ban lublói várnagy volt, 1318–1321 között aradi, bácsi, szerémi ispán, solymosi és hasznosi várnagy, 1319-ben a kunok bírája, 1320–1321 között királynéi tárnokmester, majd 1321–1342 között erdélyi vajda és szolnoki ispán, ezalatt 1330–1342 között aradi ispán, 1334–1343 között nógrádi ispán, 1338–1342 között trencséni ispán, 1339–1341 között tárnokmesteri procurator, később 1342–1343 között tárnokmester, borsodi, gömöri, szepesi, hevesi, abaúji ispán, 1346–1350 között krassói és kevei ispán, 1349–1354 között országbíró, közben 1350–1354 között turóci ispán, elhunyt 1354-ben.

Szécsényi Kónya, Tamás fia, 1327–1340 között királynéi asztalnokmester, 1346–1349 között sárosi és szepesi ispán, egyidőben 1346–1350 között nógrádi ispán, 1354–1360 között gömöri ispán, 1360–1362 között pozsony ispán, végül 1366–1367 között horvát bán, elhunyt 1367-ben.[864]

1354-ben Lajos király erősítette meg azt a Szécsényi Tamás országbíró örökösei közötti egyezséget, amely szerint Tamás özvegye, Anna kapott meg többek között egy házat a királyi udvar szomszédságában. (1354. IX. 19.)

[863] 1267–68: „in capella nostra... Datum... in castro *Budensi*" (MOL Dl 82761, *BTOE* I. 54. sz.)

[864] Engel 1996. II. 221–222.

Anna hercegnő, Szécsényi Tamás özvegye, Opuliai László herceg leánya volt.
Szécsényi Frank, Kónya fia, 1374–1379 között vasi és soproni ispán volt, 1378-ban zalai ispán, 1382–1383 között sárosi ispán, ezalatt 1382–1386 között vasi és soproni ispán, 1383-ban zalai ispán, majd 1387–1390 között zólyomi, honti és nógrádi ispán lett, mialatt 1388-ban trencséni ispán is volt, ezután 1392–1393 között kincstartó, 1393-ban a jászok bírája, 1393–1395 között erdélyi vajda, aradi ispán, végül 1397–1408 között országbíró lett, elhunyt 1408/1409 körül.[865]

1416-ban a néhai Szécsényi Frank erdélyi vajda és országbíró házát említették meg a Régi királyi ház mellett. (1416) Az 1441-es plébániahatárjárás pedig ismertet egy utat, amely a Régi királyi ház és a néhai Szécsényi Frank erdélyi vajda és országbíró háza között vezetett ki a városból. (1441. I. 3.) A Régi királyi ház helyzetét és eddig feltárt részleteit ismerve ez az út a csak a *Kammerhof* északi oldalán vezethetett. (*Ld. a plébánia határjárások elemzését*) Ebből következően a Szécsényiek háza is az északi szomszédságban emelkedett, a mai Táncsics Mihály utca 13. számú ház területén.

KRITIKA

A Régi királyi ház melletti ingatlanokról szóló okleveleket a korai királyi szálláshelyről folytatott vitában részt vett szakemberek sokszor és sokféleképpen értelmezték már. Még a vita kezdete előtt ismertette az adatokat először Pataki Vidor. Ő nagyjából jól helyezte el az egri káptalan – Ország család – dömösi prépostság házait, és tudta azt is, hogy az Országok ingatlanát korábban a Cilleiek birtokolták. Mégsem illesztette össze ezeket az adatokat a *Kammerhof* történetére vonatkozó adatokkal. Szerinte a Régi királyi ház a Szombat kapu előtt, a mai evangélikus templom helyén emelkedett. Pataki a Szécsényi család házára vonatkozó adatot nem használta fel, Himfi Benedek házát pedig tévesen a déli királyi palota környékére helyezte.

A *Kammerhof*-fal és a körülötte lévő ingatlanokkal először Zolnay László foglalkozott igen részletesen. Miután sikerült jól meghatároznia a Táncsics Mihály utca 9. számú telken a Régi királyi ház helyét, alaposan bemutatta teljes birtoklástörténetét, leírta az általunk bemutatott szomszédos ingatlanokat is. Helyrajzi megállapításaival szinte mindenben egyetérthetünk, kivételt képez a Veres torony azonosítása a *Kammerhof* egyik erős tornyával. A dézsmajegyzékek tanúsága szerint ugyanis a Veres torony a Duna partján emelkedett. A Zolnayval vitázók helyrajzi azonosításai között több tévedést találunk. Ilyen volt Kubinyi András véleménye a Szécsényi család házáról, amely Salgói (Szécsényi) Miklós házával hozta kapcsolatba a korábbi adatokat.[866] A kérdést az ekkor még ismeretlen 1337-es adat döntötte el a Szt. Miklós utca javára, amelyet Györffy György ismertetett.[867]

ÖSSZEGZÉS

A Régi királyi ház, mint arra korábban már rámutattunk, 1381-ben történt eladományozásáig városi királyi rezidencia volt. Az udvar jelenléte természetesen komoly hatással volt környezetére, számos példáját láthattuk már az előző fejezetben erre a Szt. Miklós utca nyugati házsorában. A *Kammerhof* közvetlen szomszédságában álló ingatlanokat bárók és magas méltóságot viselő királyi tisztviselők birtokolták. A Szécsényiek (Tamás és fia Kónya) már azelőtt megszerezték a királyi házzal szomszédos telket, hogy az udvar 1347-ben rövid időre Budára költözött. Himfi Benedeknek, egykori pilisi ispánnak, jeles hadvezérének a király saját telkéből adományozott 1362-ben a déli oldalon. Mellette Sáfár István háza állt, aki több, mint húsz éven át viselte a pilisi ispáni (és a visegrádi várnagyi) tisztet. Mindhárom személy bizalmas szolgálat révén kötődött tehát az uralkodóhoz.

Ezt a jelentőségét a terület 1381 után elvesztette. Nem tudjuk, mi lett a Szécsényiek házának sorsa, de a másik két ház egyháziak kezébe került, az egri káptalan és a dömösi prépostság birtokolta azokat a 15. század második felében. A királyi ház jelentős épületegyüttese a pálosoktól a Cilleiekhez, majd új adomány révén az Országokhoz került.

[865] Engel 1996. II. 221–222.
[866] Kubinyi 1962. 164–165.
[867] Györffy 1999. 614.

4. Szombathely

4.1. SZOMBATPIAC – NAPI PIAC

A magyarok városrészének központja kétségkívül a Szt. Mária Magdolna plébániatemplom környékén terült el, ezt a területet nevezték Szombatpiacnak, vagy még pontosabb meghatározással, néha a szombati piac helyének. (*Ld. Várnegyed Utcák)* Valóban a templomot öleli körül ez a térség, déli határa az egykori *Franciscaner Gässl* őse, a Szombathely utca, nyugaton a mai Úri utca vége, északon a mai Kapisztrán tér, keleten elért egészen a Szombat kapuig, sőt még azon túl is. Ma még nem tudjuk régészeti feltárás híján eldönteni, hogy a terület közepén a plébániatemplom mennyire lehetett körülépítve. Hauÿ térképe háztömböt tüntetett fel a templom körül, de a telekosztást már nem ábrázolta. Ennek persze oka lehetett a nagymértékű pusztulás is. Hiszen éppen a Hauÿ térképen figyelhető meg az 1686-os ostrom teljes háztömböket rombadöntő pusztítása a Kapisztrán tér északi és nyugati oldalán. A „*Kayserliche Preche*" – a császári rés, ahogyan az 1696-os Zaiger is nevezi a területet, üres, puszta térséggé vált a visszafoglalás után. A plébániatemplom erős épülete is végzetesen megszenvedte az ostromlók ágyútüzét, nem juthattak más sorsra a plébánia körüli épületek sem. Eredetileg bizonyára temető vette körül a templomot, amelynek részleteit a templomban és a templom körül végzett ásatás során feltárták.[868] Írott forrásaink azonban nem emlékeznek meg a temetőről, még a dézsmajegyzékek sem, és ez arra int, hogy a középkor későbbi századaiban feltehetően a temetőt elhelyezték a templom mellől. Temetőkápolnára sem maradt fenn adat, szemben a Boldogasszony-templommal, ahol többet is ismerünk.

A heti piac nevét sokszor megemlítik, – első adatunk 1320-ból származik[869] – magára a piacra azonban nevén kívül rendkívül kevés adat maradt fenn. A Jogkönyv éppen csak megemlítette, – pénteki és szombat délelőtti árusításról szólt – de nem részletezte a kofák helyét, amint a németek szerdai piacánál tette. A plébániatemplom déli oldala mellett a mészárszékeket említi meg egy 15. századi oklevél. A dézsmajegyzékekben egyszer szerepel utalás a téren lévő közkútra is. Megállapítható továbbá a 16. század elején a vásárbírának a lakóhelye a mai Országház utcának a templom szentélye mögötti részén. A piacra utal a Tejutca / Tejszer utcanév is, amelyet a mai Kard utcával azonosíthatunk. Ez azonban már azt is mutatja, hogy a piac tovább terjedt a mai Bécsikapu tér felé eső háztömbre, és még magára a Bécsikapu térre is néhány oklevél tanúsága szerint. Fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy a Szombatpiacon nem maradt fenn adat patikákra, kalmárboltokra, ilyen jellegű üzleteket csak a Szt. György piacon ismerünk, és ezt nem tartjuk véletlennek.

A Szombatpiacnak a középkor végén létezett két egymástól megkülönböztetett része, a Szombathely utca és a Szombathely tér. Az előbbi azonosítható a plébániatemplom déli oldalán futó, ma már nem létező kis közzel az itteni háztulajdonokra vonatkozó viszonylag számos forrás segítségével. Mária Magdolna utca nevét is ismerjük. A Szombathely tér, amelyet ugyancsak Mária Magdolna térnek is neveztek a templom északi oldalán lévő szélesebb térség neve volt. Meghatározását szintén az itteni háztulajdonokra vonatkozó oklevelek teszik lehetővé.

A piactér háztulajdonosaira fennmaradt oklevelek értelmezése ma azért nehéz feladat, mivel alig van már olyan telek, ahol középkori maradványokat őrző épület állna. A terület régészeti kutatása ellenben még sok új információt szolgáltathat. Ennek a munkának még csak a kezdeteinél tartunk, de az eredmények nagyon ígéretesek. A Kapisztrán tér északi oldalán tárta fel Bencze Zoltán a városfal és néhány telek részletét. A folyamatos további feltárásoktól várni lehet, hogy a teljesen elpusztult egykori Szt. Zsigmond utcához hasonlóan az ásatások előrehaladtával itt is meg lehet rajzolni a középkori maradványok térképét, és rekonstruálni az egykori telekosztást és beépítést.

[868] Bertalan 1971. 426.
[869] MOL DI 40389

4.2. SZOMBATPIAC – DÉLI OLDAL

a. SZOMBATHELY UTCA ÉS KÖRNYÉKE

A 15. században a Szombatpiac a Szt. Mária Magdolna templom déli oldalán egy kis utcával zárult, amelyet Szombathely utcának, vagy Mária Magdolna utcának emlegettek.[870] Az utca pontos nyomvonalát régészeti feltárás hiányában nem ismerjük. Nem bizonyítható ugyanis, hogy a Hauÿ- és de la Vigne-féle térképeken ábrázolt köz 1686-ban azonos volt-e az egykori középkori utcával. Nem tudjuk, hogy a török idők mecset- és iskolaépítkezései mennyiben befolyásolták a terület telekviszonyait, közterületeit.

Írott forrásaink nem hatolnak el a 15. századnál korábbi időkbe, ezért azt sem tudhatjuk régészeti kutatások hiányában, hogy a Szombathely utca mikor keletkezett. Az ugyanis nem valószínű településszerkezeti megfontolások alapján, hogy a város alapításának idején már létezett volna. A Szt. Mária Magdolna plébániatemplom kicsiny épületének déli oldalán temető terült el eredetileg, amelynek használatáról nem rendelkezünk történeti adatokkal.[871] A templom 15. század eleji újjáépítésekor mindenesetre, a kibővített templomtér kiterjedt a korábbi temetőre is, talán ekkor hagytak fel az itteni temetkezésekkel. Azt azonban csak régészeti feltárás által ismerhetjük majd meg egyszer, hogy a piactér déli oldalának lezárása milyen jellegű volt és hol húzódott. Más szavakkal: nem tudjuk, hogy a Mindszent utca és az Olasz utca közötti háztömbben lévő, szabályos távolságokra kiosztott telkek sora a plébánia templom felé közelítve hol és hogyan szakadt meg. Lehet, hogy a 15. századi Szombathely utca déli oldala őrizte a tömb korai lezárásának emlékét, mindezt azonban csak ásatások igazolhatnák.[872] A temető megszüntetése után az állandó mészárszékek épültek hozzá a megnagyobbított plébániatemplom déli oldalához, miáltal kialakult a Szombathely utca.[873]

4.2.1. veszprémi püspök „*Mindszent utca*"

A veszprémi püspök budai rezidenciája csak a 15. század második felétől tűnik fel a forrásokban, de ennél már jóval korábban meg lehetett, hiszen a budai határ nagy részének szőlődézsmája a püspöknek járt, a dézsmabort pedig tárolni kellett. A budai szállás ellátására az Esztergom megyei Gyermely jövedelme szolgált, jelezve hogy a püspök jelentős időt töltött budai rezidenciáján. Gyermely, mint a budai szállás ellátására rendelt település először Gatalóci Mátyás veszprémi püspök, valamint Bodó Miklós és Bodó Gergely egyezségében szerepelt 1443-ban, a későbbiekben megemlítette a veszprémi püspökség 1524. évi urbáriuma is.[874] (1443. VI. 1.) 1495-ből két ízben is adat maradt fenn a szállásról, ahol közjegyzői oklevelet állítottak ki. Mindkét esetben püspöki palotának nevezték az épületet a Mindszent utcában. (1495. VI. 13., 1495. VI. 30.) További oklevelek a püspöki palota szomszédairól tájékoztatnak. Keszi Benedek országbírói jegyző 1457-ben vásárolt háza a Szombatpiacon állt, amelynek a Mindszent utca felőli szomszédja volt a veszprémi püspök háza. (1457. XI. 4.) Ugyanezt a házat 1500-ban a Szombathelyen állónak mondták, amelyet délről határolt a püspöki épület. (1500. VI. 10.) Vetési Albert veszprémi püspök a püspökség házával szemközt fekvő másik házat adományozott el testvérének, Miklósnak a Mindszent utcában. (1471) Megállapíthatjuk tehát, hogy a veszprémi püspökség palotája a Mindszent utca keleti házsorában emelkedett, és ennek északi szomszédja már a Szombatpiacon álló – mint majd látni fogjuk – sarokház volt.

---

[870] Egyébként a Szombathely utca elnevezést használták a most tárgyalt kis köz keleti folytatására, vagyis a mai Kard utcára is. A Szombathely utca ezen a szakaszon is a Szombatpiac déli határát alkotta.

[871] Bertalanné 1971. 419–428.

[872] Újból hangsúlyoznunk kell, hogy a 15. századi Szombathely utca nyomvonaláról nem bizonyítható a rendelkezésünkre álló ismeretek alapján, hogy megegyezne a Hauÿ-féle térképen ábrázolt 17. század végi helyzettel.

[873] A piactér egyébként a németek városrészében is fokozatosan épült be állandó építményekkel. Az ottani mészárszékekre vonatkozó legkorábbi adatokat a 15. század elején keletkezett Jogkönyvből ismerjük.

[874] Az 1524. évi urbárium adatát ld. Kredics–Solymosi 1993. 866.

Egy 1450 körül készült feljegyzés a házban végzett munkálatokról tudósít közvetett úton. Pál veszprémi prépost a püspök akarata ellenére a házban feltörette a zárakat, és 60 forint értékű deszkát, szögeket, vasalásokat, valamint kőfaragó- és kőművesszerszámokat vitetett el. (1450 körül) Valószínű, hogy ezek a tárgyak nem a ház szokásos felszereléséhez tartoztak, hanem az építkezés miatt tárolták ott őket.

Érdekes építésszabályzásra utaló irat maradt fenn 1496-ból. (1496. XI. 16.) A város tanácsa előtt ifjabb Vitéz János veszprémi püspök elpanaszolta, hogy házának udvarán a tetőkről leömlő esővíz összegyűlik, és kérte a várost, találja meg módját az esővíz elvezetésének. A tanács azt javasolta, hogy a telek hátához kapcsolódó Olasz utcai telken keresztül oldják meg a víz elvezetését. Ezért a püspök egyezséget kötött Klára özveggyel, a szomszédos telek tulajdonosával, amely szerint a püspök 20 forintot fizetett az özvegynek, aki cserébe hozzájárult az esővíz átvezetéséhez. A püspöknek saját költségén kellett nyílást vágatni a telkek közötti falon, erre rostélyt kellett helyeztetni, az özvegy udvarának közepét pedig egészen az utcáig ki kellett követtetni. Kikötötték továbbá azt a feltételt is, hogy a nyíláson nem öntenek át semmilyen konyhahulladékot, vagy másmilyen elviselhetetlen szemetet, hanem kizárólag vizet.

4.2.2. Kopácsi Bálint özvegye, Erzsébet Keszi, Berki, Sárkány
„Szombatpiac, Szombathely, Szt. Mária Magdolna egyházzal szemben"

1457-ben Kopácsi Bálint özvegye, Erzsébet eladta házát Keszi Benedek országbírói ítélőmesternek, Pilis megyei nemesnek 160 forintért. (1457. XI. 4.)

Kopácsi Bálint neve alapján nyilván rokona lehetett Kopácsi Dénesnek, aki 1428-ban kamarahaszna adót szedett Vas megyében, 1436-ban még felhévízi lakos, majd az 1439-es budai népmozgalom egyik vezetője és 1440/1441-ben Buda város első magyar bírája volt.[875]

Keszi Benedek, Hont megyéből származó nemes, 1423-tól kancelláriai jegyző volt, 1453–1462 között országbírói ítélőmester, Pálóczi László familiárisa, 1454-ben megszerezte Érd és Berki birtokok felét, elhunyt 1461/1462-ben.[876]

A házvételről kiállított városi oklevél részletesen körülírja az ingatlant: a Szombatpiacon álló ház Mindszent utcai szomszédságában a veszprémi püspök háza állt, míg az Olasz utca felől Kapi János háza emelkedett, továbbá a Szt. Mária Magdolna egyházhoz épült piaci mészárszékek oldalához épült. Következő adatunk egy hatalmaskodás során szól az ingatlanról. 1462-ben az akkor már elhunyt Benedek testvére, Keszi György fegyveresen megjelent a háznál, amelyben akkor Benedek özvegye, Anna, lánya, Borbála és annak férje, ákosházi Sárkány Bertalan királyi palotás lakott, és a kapukat betörve birtokaikra vonatkozó okleveleiket elvitte, továbbá elszállíttatott ezer kocka sót, két hordó bort és két számszeríjat. A Pilis megyei nemesek között tartott vizsgálatot ismertető oklevél a Szt. Mária Magdolna egyházzal szemben lévőként írja le az épületet. (1463. II. 27.)

Ákosházi Sárkány Bertalan, László fia, Zala megyéből származó nemes, 1458-ban Kanizsai Miklós lékai várnagya volt, 1462 előtt feleségül vette Keszi Benedek leányát, Borbálát, 1464–1471 között udvari familiáris, 1474-ben Zala megye választott adószedője, elhunyt 1511 után.[877]

Huszonkét évvel későbbről, 1485-ből fennmaradtak oklevelek, amelyekben Benedek fia, Berki László el kívánta cserélni a házat tolnai Bornemissza János kincstartói jegyzővel annak Szombat kapun kívüli házára. (1485. IX. 5.) Bár a cseréhez testvére, Imre is hozzájárult, és Mátyás király is privilegiális formában kiállított oklevéllel erősítette meg azt, az ügylet előttünk ismeretlen okból mégis meghiúsult. Tudjuk ugyanis, hogy a Szombat kapun kívüli házat még 1490-ben is Bornemissza birtokolta. (1490. X. 28.) A cseréről szóló oklevelek a Szombathelyen állónak mondják az épületet, amelynek szomszédjai Facsar János és Zöld János voltak.

Alkalmasint Sárkány Bertalan fia, Ambrus hiúsíthatta meg a cserét, mivel egy 1500-ban kiállított oklevélben már a királyi személyes jelenlét hírósága előtt folyó perről értesülünk. Ekkor Ambrus, anyja és

[875] Kubinyi 1964. 149–158.
[876] Bónis 1971. 184; Kubinyi 1994. 264; Engel 1996. II. 128; a Berkiekre ld.: Kubinyi 1967. 260–261.
[877] Kubinyi 1994. 264–265; Engel 1996. II. 210.

testvérei nevében kiegyezett Berki Imrével, és átadta a házat bizonyos berki és érdi birtokokért cserébe. A leírás ekkor is részletes: a ház a Szombathelyen található, szomszédai keletről Facsar Lénárt, délről a veszprémi püspök, északról pedig a mészárszékek. (1500. VI. 10.) Hogy ezt az egyezséget megtartották, bizonyítják a dézsmajegyzékek, Kapás Pétert 1505-ben Facsar Máténál írták össze, 1510 körül pedig Berki Imre házában a Szombathelyen.[878]

Ákosházi Sárkány Ambrus, Bertalan fia, 1501–1510 között pozsonyi ispán, udvari familiáris, 1506–1509 között a soproni ispánság és városkapitányság zálogbirtokosa, 1510–1511 között máramarosi ispán és sókamaraispán, élete végéig pozsonyi, soproni, részben budai harmincados, 1510-ben Miksa császártól birodalmi bárói rangot és címert kapott, a Habsburgok egyik fő magyarországi támogatója, ugyanakkor a Szapolyaiak embere, II. Ulászló és II. Lajos diplomatája német földön, 1524–1525 között országbíró, „üzletelő és diplomata várúr", aki vagyonát és társadalmi felemelkedését kereskedelmi tevékenységének és az ország pénzügyi irányításában betöltött szerepének köszönhette, elesett a mohácsi csatában.[879]

A házról megemlékezett Hans Dernschwam is, és ezen leírása segítséget nyújt helyének meghatározásához. Elmondása szerint egy bég kisajátította a Szt. Mária Magdolna templom melletti házakat, közte a mészárszékeket, Sárkány Ambrus házát és ott mecsetet, minaretet és iskolát építtetett.[880] A mecsetet feltüntették a Marsigli-féle török térképen (1686), és az épület megfigyelhető a Fontana-Nessenthaler-féle látképen (1686) is. Sajnos azonban sem a Hauÿ-féle (1687), sem pedig a de la Vigne-féle (1686) térkép nem jelezte helyét, ahogy a későbbi vedúták és térképek sem ábrázolták. A török térképet felhasználva hozzávetőlegesen kijelölhetjük azt a területet, ahol a dzsámi emelkedett. Ez a hely megfelel a Hauÿ-féle térkép 59. és 60. számú telkeinek.

Felidézve a középkori oklevelek helymeghatározásait, megállapíthatjuk, hogy a Berkiek háza sarokház volt a Szt. Mária Magdolna templom déli oldalán a Szombatpiacon. Délről a veszprémi püspök palotája határolta, keleti szomszédságában pedig a Facsar család háza emelkedett a plébániatemplommal szemben, pontosabban a templom oldalához épült mészárszékekkel szemben. Tehát a ház a Mindszent utca és az onnan az Olasz utcába vezető kis köz sarkán állt a köz déli oldalán.

4.2.3. Kapi András, János – Facsar János, Lénárt, Máté

Erre az ingatlanra közvetlenül vonatkozó források nem maradtak fenn, ám a szomszédok oklevelei fenntartották a ház tulajdonosainak emlékét. Kapi András deákot, szalárdi és szatmári sókamarást a 15. század elején a pesti plébánia házának szomszédságában nevezték meg. (1413. IX. 29., 1415. IV. 19.) Fiát, Kapi Jánost a Kopácsi-féle ház eladásánál említették meg az Olasz utca felőli oldalon. (1457. XI. 4.)

Kapi András deák, Tétényi, avagy Kaproncai Miklós fia, budai polgár, nemességet és címert nyert Zsigmond királytól 1405-ben, Tétényi Péter budai alvámagy rokona, Ozorai Pipo familiárisaként 1405–1416 között váltakozva szalárdi, szatmári, debreceni, máramarosi, kassai sókamaraispán és kamarahasznaispán volt, elhunyt 1416-ban, a Kapi család őse.[881]

A század végén már Facsar Jánost nevezték meg ugyanezen a helyen, a Berki - Bornemissza csereügylet során, illetve a pesti plébánia háza mellett is a Szt. Mária Magdolna egyház felőli oldalon. (1485. IX. 5., 1486. VI. 23.)

[878] 1505: *„Petrus Kapas aput Faczar Mathe"* (MOL Dl 38658); 1510k: *„Petrus Kapas in Zombathel in domo Emerici Berky"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)
Lehetséges hogy ő az az Imre polgár, akit 1505-ben a Szt. Mária Magdolna plébániánál említettek meg. Ez esetben Berki Imre esküdt is lett volna, amelyre nem maradt fenn egyéb adat. 1505: *„Emericus Polgar ad Mariam Magdalenam"* (MOL Dl 38568)

[879] Kubinyi 1994b. 263–292.

[880] *„Bey S. Magdlena, do vor die flaischbenke gestanden, hot ein bek die selbigen heuser alle eingezogen, dohin ein schule und meczith, schlecht gepewde, mit ein runden thurnle, pewerisch ding, gepawth, zw einem anczaigen, das irntz ein bascha ader sein geschecht was grossers dohin pawen sol. Und weil er vjl heuser darzw eingezogen, das Scharkhan haus, flaischpenke und N.N. heuser, wjl erim domit als ein spital gpaut haben..."* (Dernschwam 1923. 271.)

[881] Engel 1996. II. 123; 1411. – *BTOE* III. 407, 416, 417. sz.

Facsar János tekintélyes magyar polgár lehetett, 1479-ben a Szt. Mária Magdolna plébánián kiállított közjegyzői oklevélben egyedüli világiként tanúskodott a plébánia káplánjai mellett[882]

A századfordulón Facsar Lénárt volt a Berkiek keleti szomszédja, az 1505-ben készült dézsmajegyzék pedig Facsar Mátét nevezte itt meg.[883] (1500. VI. 10.)

4.2.4. pesti Boldogasszony plébánia – Bátori István

„Olasz utca, Szt. Mária Magdolna utca, Szombathely utca, Szombatpiac"

A pesti plébánia 1413-ban átadta a Szombatpiacon álló házát Onofrio budai polgárnak azzal a feltétellel, hogy évente 14 forint járadékot fizet a plébániának. A ház ekkor romos állapotban volt, ezért Onofrio vállalta annak rendbehozatalát is. (1413. IX. 29.)

Onofrio Bardi, firenzei származású budai polgár, aki Ozorai Pipo kamarásaként jelentős szerepet töltött be az ország pénzügyi igazgatásában, volt harmincadispán, sókamaraispán, az összes királyi jövedelem behajtója, a bajmóci Noffri család őse, elhunyt 1426–1430 körül".[884]

Két évvel később állították ki ugyanezen ügyben Buda város oklevelét, amely szerint a pesti plébánia házát 14 forintért bérbe adta Onofrionak. Az oklevél hátára írt későközépkori feljegyzés szerint a ház a Szt. Mária Magdolna utcában emelkedett. (1415. IV. 19.) A szomszédok ebben az időben Kapi András deák és Jakab szabó voltak.

Onofrio és a plébánia a ház helyreállítása és a járadék fizetése miatt vitába keveredtek a későbbiekben, amely a város előtti perhez vezetett. Erről a perről egyetlen irat tájékoztat 1486-ból, amelyből kiderül, hogy András pesti plébános a királytól kérte ügye újratárgyalását, miután a városi tanács a néhai Onofrio testvére, Veronika javára ítélt a ház ügyében. A királyi kegyből ismételt tárgyalás a tárnokmester és a személyes jelenlét helytartója, továbbá ítélőmestereik előtt folyt a király jelenlétében. András plébános ekkor előadta, hogy a plébánia házát a néhai János plébános adta bérbe Onofrionak évi 14 forintért, de az alperes testvérei évek óta nem fizették meg a bért, ezért kérte a ház tulajdonjogának visszaállítását. Veronika ügyvédje vele szemben azt állította, hogy a ház évi 14 forint járadék fizetése mellett Onofrio tulajdonába került, és abban az időben olyan romos volt, hogy a helyreállítás költségei meghaladták a járadék összegét, Buda város tanácsa ezért évi 6 forintra mérsékelte a fizetendő járadékot. Ezek után András plébános elismerte ugyan Veronika tulajdonjogát, de a bérfizetés elmulasztása miatt továbbra is kérte a ház visszaadását. (1486. VI. 10.) Az ítélet szövege nem maradt fenn, ellenben két hét múlva a plébános elcserélte a házat Bátori István erdélyi vajdával. A vajda a pesti Buzavásár utcában lévő ingatlanát adta cserébe a pesti plébániának. (1486. VI. 23.)

Veronika, Ludányi Tamás felesége volt, a Noffri család utolsó férfitagja, az ifjabb Onofrius 1485 körül halt meg, Veronika az ő nagynénje volt, a budai ház ügyei ezért illették őt meg.[885]

Ecsedi Bátori István, István fia, 1471–1493 között országbíró, 1479–1493 között erdélyi vajda volt.[886]

Érdekesek és sokat mondóak a két oklevélben előforduló helymeghatározások. A perben András plébános a Szombatpiacon álló épületről beszélt először, majd másodszorra pedig az Olasz utcában, a Szombatpiac utca környékén lévő házát említette. A csere során Szombathely utcai házról esett szó, amelynek a Szt. Mária Magdolna egyház felőli szomszédja a néhai Facsar János, az Olasz utca felőli szomszédja pedig Kádár Vitál voltak. A leírások alapján egy sarokházra következtethetünk, amely az Olasz utca és a Szombathely utca (vagyis a Szt. Mária Magdolna templom déli oldala mellett futó köz) kereszteződésénél állt, mégpedig a Szombathely utca nyugati szakaszának déli oldalán.

[882] 1479. VI. 14. – *MREV* III. 266.

[883] 1505: *„Petrus Kapas aput Faczar Mathe"* (MOL Dl 38658); 1510k: *„Petrus Kapas in Zombathel in domo Emerici Berky"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[884] Mályusz 1984. 234; Engel 1987. 434; Engel 1996. II. 176.

[885] Szerémi-Ernyey 1912. 672–695.

[886] Fügedi 1970. 106, 109.

A per további menete nem ismert és adataink is ellentmondásosak. 1489-ben Veronika budai szállásáról olvashatunk, ahol egy birtokjogi perben számára 600 forint fizetésre kötelezte magát Podmaniczky János. (1489. VII. 5.) A ház feltehetően később mégis Bátori tulajdonába került. 1525-ben Bátori István nádor birtokjogi perben szállásán hallgatta ki a feleket. (1525. III. 10.) Feltehetően erre a házra vonatkoznak a dézsmajegyzékekben található „vajda háza" kifejezések is annak ellenére, hogy Bátori Istvánt 1493-ban leváltották az erdélyi vajda tisztéről. Tót Istvánt ugyanis 1505-ben a Szombathelyen, a vajda házában írták össze, míg 1510 körül az Olasz utcában, az erdélyi vajda házában. Kapás Andrást 1510 körül szintén a Szombathelyen jegyezték fel a vajda házában, továbbá a vásár bírája mellett.[887]

4.2.5. Jakab szabó – Kádár Vitál

A pesti plébánia szomszédai az Olasz utcában a saroktelek déli oldalán 1413-ban Jakab szabó, míg 1486-ban Kádár Vitál voltak, akiknek az ingatlanára sajnos nem maradtak fenn közvetlen források. (1413. IX. 29., 1486. VI. 23.)

Jakab szabó tehetős polgár lehetett, mivel még 1383-ban és 1385-ben Wulving budai bírót képviselte a Losonci Dénes elleni perében. 1409-ben esküdtként állított ki oklevelet.[888]

Kádár Vitál, másnéven Pintér Vitál a magyar kádárok és esztergályosok céhének céhmestere volt 1487-ben.[889]

4.2.6. mészárszékek

A piac mészárszékeit a Keszi/Berki família házával kapcsolatban említette meg két ránk maradt oklevél. Ezekből megtudhatjuk, hogy a mészárszékek ettől az épülettől északra álltak és a Szt. Mária Magdolna plébániatemplom oldalához épültek. (1457. XI. 4., 1500. VI. 10.) A mészárszékekről nem maradtak fenn további adatok, tulajdonosaikról azonban igen, amelyeket röviden itt ismertetünk. A Szombatpiac mészárszékei a magyar mészárosok céhéhez tartoztak, akiket igen kevéssé ismerünk, mégis a német mészárosok céhének céhkönyve révén néhányukról olvashatunk. 1507-ben jegyezték fel a Szombatpiacon működő Benedek és Bertalan mészárosok neveit.[890] Benedek mészáros mester az 1505-ös dézsmajegyzékben is szerepel, ahol lakóhelyét a Szt. Mária Magdolna egyház környékén adták meg.[891] Az alábbiakban a Szombatpiac északi oldalán még részletesebben olvashatunk András mészárosról (1477. III. 26.), Lénárt mészárosról (1487. I. 11.) és Máté mészárosról (1488. IX. 15.).

***

4.2.7. Ádám Gergely – lévai Cseh Zsigmond

„Szombathely utca, Szombathely tér"

Mindkét dézsmajegyzékben összeírták Ádám Gergelynek, a 15. század végén sokszorosan hivatalt viselt bírónak özvegyét. Lakóhelyét ugyan nem jegyezték fel neve mellé, de házának számos lakója volt. Pintér Máté, Kapás Lukács és Kapás János éltek Ádámné házában, akiknek a nevei mellett kiírták a Szombathely megjelölést.[892] Kapás András neve mellett ugyanabban az évben (1510 körül) az egyik

[887] 1505: *„Stephanus Thot in Zombathel in domo vayvode"* (MOL Dl 38658); 1510k: *„Stephanus Thot in platea Olaz in domo waywode Transilvaniensis ... Andreas Kapas in domo waywode in Zombothel ... in Zombathel aput Wassar biray"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[888] 1383. V. 8., 1385. X. 13. *BTOE* III. 9. 29. sz., Kubinyi 1971. 251. j.

[889] 1487. IV. 6. – MOL Dl 25268.

[890] 1507: *„Item dy maister haben dem Wenedik fleischakker von Samstamarkch auf heit gelichen fl XVI auf L heit ... Item mer haben dy maister auf heit gelichen dem Bertholan fleischakker von Samstagmerkch fl XVI auf L ..."* (BFL Mohács előtti okl. gyűjt. 8.)

[891] 1505: *„Benedictus Mezarus mag. prope Mariam Magdalenam"* (MOL Dl 38568)

[892] 1505: *„Mattheus Pinther in domo Adamne ... Lucas Kapas ... Iohannes Kapas in domo Adam Birone..."* (MOL Dl 38658); 1510k: *„Mattheus Pinther in Zombathel ... Lucas Kapas in domo relicte Gregori Adam in Zombathel"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

esetben az Ádám Gergely özvegyénél, máskor a vajda házában, a Szombathelyen, harmadik esetben a vásár bírájánál kifejezést olvashatjuk.[893] Meglehet ugyanarról a kapásról van szó, mivel Bátori István házát már megismertük a Szombathely utca és Olasz utca sarkán, míg Jó Mihály vásárbíróra a Tej utca (a mai Kard utca) melletti sarokháznál maradtak fenn adatok. Ha elfogadjuk, hogy mindhárom meghatározás egyazon Kapás András személyéhez köthető, akkor a házat leginkább a Szombathely utca Olasz utcai torkolatánál, a Szt. Mária Magdolna templom felőli oldalon kereshetnénk, valószínűleg a sarkon.

Ádám Gergely 1482-ben esküdt, hét alkalommal viselt bírói tisztet, 1488–1496 között ő volt a város magyar bírája.[894]

További adatok is vonatkoznak a házra. 1511-ben II. Ulászló király lévai Cseh Zsigmond kérésére elhalasztotta a néhai Ádám Gergely özvegyével folyó perét egy Szombathely utcai ház ügyében. (1511. I. 12.) 1522-ben pedig lévai Cseh Zsigmondot Szombathely téren lévő házában idézték meg. (1522. V. 13.) A Szombathely utca és a Szombathely tér elnevezéseket ugyanazon házra alkalmazták, és ez érzésem szerint megerősíti előbbi, a ház elhelyezkedéséről fentebb alkotott feltételezésünket.

***

A Szombathely utcában jegyeztek fel további háztulajdonokat is. Nem tudni azonban, hogy ezek a házak a most leírt utca átellenes, templom felőli oldalán álltak-e, vagy az utca keleti folytatásában, a mai Kard utcában, amelynek ismert középkori Tej utca elnevezése is.

4.2.8. Eszényi István

1504-ben Zsámboki Adorján zálogba adott házának szomszédságában említették meg Eszényi Istvánnak, az esztergomi székesegyház főesperesének házát. (1504. II. 4.)

Feltehetően azonos személy Eszéki Istvánnal, aki 1492-ben nyitrai főesperes és esztergomi kanonok volt. Esztergomban a székesegyházi főesperes tisztét a szentgyörgymezei káptalan prépostja töltötte be.[895]

4.2.9. Zsámboki Adorján – coborszentmihályi Cobor Imre

„Szombat utca, Szombathely utca, Szt. Mária Magdolna egyház környékén"

Néhai budai Zsámboki András fia, Adorján 1504-ben elzálogosította házát 50 forintért szentmihályi Cobor Imre erdélyi királyi sókamarásnak. A Szombat utcában álló ház szomszédai egyrészt Eszényi István esztergomi székesegyházi főesperes, másrészt Cobor Imre voltak. (1504. II. 4.)

4.2.10. Cobor Imre

1504-ben a Zsámboki Adorján által Cobor Imrénél zálogba adott ház egyik szomszédja éppen Cobor Imre volt. (1504. II. 4.)

Coborszentmihályi Cobor Imre, Mihály budai várnagy fia, királyi familiáris, II. Ulászló diplomatája, 1488–1491 között pozsonyi ispán, 1492-ben a török szultánnál járt követségben, 1496-ban és 1498-ban szintén, 1498–1507 között testvérével, Mártonnal együtt bodrogi ispán, 1499–1507 között a királyi tanács tagja, 1500-ban decempersona, 1500-tól erdélyi sókamara ispán, többször járt követségben Lengyelországban, Moldvában és Havasalföldön, 1509–1511 között királyi kamarás, 1514-től az oppelni (opavai) hercegség kormányzója, elhunyt 1519 körül.[896]

Coborszentmihályi Cobor Márton, Mihály budai várnagy fia, 1494-ben nándorfehérvári bán, 1498-tól bodrogi ispán testvérével, Imrével együtt, 1499–1507 között a királyi tanács tagja, 1500-ban decempersona, 1503-ban követ volt a portánál, majd 1513-ban ismét, 1507–1509 között királyi kamarás, elhunyt 1515-ben, egyetlen leánya, Felicitas váli Pükhelsperger Farkas felesége lett.[897]

---

[893] 1510k: *„Andreas Kapas in domo waywode in Zombathel ... in Zombathel aput Wassar biray ... commorans aput relictam Gregori Adam"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[894] Kubinyi 1967. 285; 1482 – BFL Mohács előtti okl. gyűjt. 5.)

[895] Kollányi 1900. 118.

[896] Dudás 1894. 23–34; Fógel 1913. 65, 67, 68, 122; Kubinyi 1988. 208.

[897] Dudás 1894. 23–34; Fógel 1913. 65, 122; Kubinyi 1988. 208.

Cobor Imre és testvére, Márton 1507-ben hosszabb pereskedésnek kívánva véget vetni megegyeztek birtokaik megosztásában. Ez alkalommal sorolták fel budai házukat is, amelyet továbbra is közös használatban kívántak meghagyni, fenntartásának, karbantartásának költségeit is közösen vállalták. (1507. VIII. 18.) A ház pontos helyét nem nevezték meg, amely azért sajnálatos, mivel a későbbiekben mind Imrének, mind pedig Mártonnak önálló ingatlanjairól értesülünk, bár mindkettő a Szombathelyen állt. Cobor Imre végrendeletében megemlítette házát a Szombathely utcában és egy másik házat, amely a néhai Cobor Mártoné volt. (1516. IV. 3.) Cobor Márton háza ugyancsak a Szombathely téren emelkedett egy idézőlevél tanúsága szerint. (1514. XII. 16.) Ezért az sem kizárható, hogy a későbbiekben mégis megosztoztak a házon.

1519-ben Imre fia, Cobor Gáspár 15 forintért elzálogosította házát váli Pükhelsperger Jánosnak. (1519. VIII. 30.) A leírás szerint az ingatlan a Szombathely utcában, a Szt. Mária Magdolna egyház környékén állt.

> Coborszentmihályi Cobor Gáspár, Imre fia 1515-től királyi kamarás volt, a mohácsi csatából megmenekült, majd Ferdinánd pártjára állt.
>
> Váli Pükhelsperger János, Farkas fia, anyja Cobor Felicitas volt, aki Cobor Mártonnak volt leánya. János tehát Cobor Gáspárnak unokaöccse volt.[898]

***

A dézsmajegyzékekben további neveket is találunk. Mindkét jegyzékben szerepelnek Bálint borbély és Vidossa János Szombathely utcai lakosok.[899]

KRITIKA

A Pataki Vidor által összeállított rekonstrukciót jelentős mértékben át kellett alakítani területünkön. Észrevételeinket keletről nyugatra haladva a Szt. Mária Magdolna plébániatemplomtól kiindulva tesszük meg. A Szombathely utca házsorát Pataki a templom északi oldalán feltételezett háztömbbe helyezte el. A Hauÿ-féle térképen valóban beépített területet jeleznek a templom északi oldalán is, bár meglehetősen keskeny sávban. A házak még sem állhattak itt, hiszen a Keszi/Berki/Sárkány-féle háztól északra helyezkedtek el a templom oldalához épített mészárszékek. A veszprémi püspök délről szomszédos házát sem lehet így elhelyezni, Pataki nem is ábrázolta térképén, ahogy a mészárszékeket sem, az elégséges hely hiányában. A rossz helykijelölés miatt lett Kádár Vitál háza sarokház, pedig ez a pesti plébánia/Bátori nádor házáról feltételezhető joggal a leírások alapján. További tévedés, hogy Kapi András itteni háztulajdonához hozzászámítja a Szombat utcának is nevezett Zsidó utcában lévő két másik szomszédos telkére vonatkozó adatokat, így a két telek a szomszédaival együtt zavarossá teszi a Pataki által nyújtott képet. A Pataki térképén Szűk utcának nevezett utcát (pontosabban annak ismeretlen, középkori nyomvonalát) a középkorban Szombathely utcának, vagy Mária Magdolna utcának nevezték, és ennek déli oldalán emelkedett a házsor. A templom déli oldalára, az Olasz utcába Alagi Dénes házát helyezte oda, ahol Ádám Gergely házát feltételeztük. Alagi Dénes azonban azonos személy mikófalvi Bekény Dénessel, ezért ezt a házat is ott kell keresni, ahol Pataki is feltételezte az Olasz utca keleti házsorának végén a Tej utcánál. Ugyancsak a templom déli oldalára került a Mindszent utcában a zsámboki prépost – sajóládi pálosok – segesdi minoriták alkotta házcsoport. Ennek a feltételezésnek egyedüli alapja az oklevélben említett szűk utca volt, amelyet a Szt. Mária Magdolna templom déli oldalán lévő közzel azonosított, ám szűk utca, vagyis köz a városban több is volt.

---

[898] Dudás 1894. 23–34.

[899] 1505: *„Iohannes Vydossa in Zombathel ... Valentinus barber in platea Sombat"* (MOL Dl 38568); 1510k: *„Iohannes Vidossa in platea Zombath ... Valentinus barberius in Zombathel"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

ÖSSZEGZÉS

A tulajdonosok társadalmi rangját tekintve a 15. században és a 16. század elején a Szombathely utca itt tárgyalt szakaszán polgári és nemesi háztulajdonosokat találunk. A polgárok általában a város magyar polgárságának vezető rétegéhez tartoztak, két bíró, egy esküdt és egy céhmester fordul elő köztük. A nemesek között két olyan családot is láthatunk, nevezetesen a Keszi/Berki famíliát és a Tétényi/Kapiakat, amelyek a 15. században királyi szolgálatban, értelmiségi pályán emelkedtek a tekintélyesebb birtokos nemesek közé és budai házuk mellett főváros környéki birtokokhoz is jutottak. Keszi Benedek országbírói ítélőmester Érden és Berkiben szerzett birtokokat, a polgári születésű Kapi András kamaraispán pedig nagybátyjával, Tétényi Péter budai alvármaggyal együtt nyert címeradományt (egyébként az eddig ismert legkorábbit), őmaga nemességet is, továbbá birtokot Tétényben. Keszi Benedek unokája és részben örököse, a kiváló kereskedelmi és diplomáciai érzékkel megáldott ákosházi Sárkány Ambrus az országbírói tisztig emelkedett. Királyi szolgálat emelte egyre magasabbra a coborszentmihályi Coborokat is, Mihály még budai várnagy volt, fia Imre már sokat foglalkoztatott diplomata, királyi tanácsos. Hasonlóképpen a királyi szolgálat emelte magasba csak éppen egészen más környezetből Onofrio Bardi firenzei származású polgárt, a bajmóci Noffri család ősét. Mind a négy családnak nyilván szüksége volt budai háztulajdonra ahhoz, hogy az udvar rendelkezésére állhassanak. Keszi Benedek házát vásárolta, Kapi András és Cobor Imre házszerzésének körülményeit nem ismerjük, Onofrio Bardi jutott hozzá a legnehezebben, hiszen egy romos házat bérelt a helyreállítás kötelezettségével. A Keszi Benedek által vett házat utódai meg is tartották, bár Berki László majdnem elcserélte egy értéktelenebb helyen lévő ingatlanra. A Coborok házát Imre fia, Gáspár a családon belül zálogosította el. Onofrio halála után azonban testvérét, Veronikát kiforgatta értékes bérleményéből a pesti plébános és Bátori István erdélyi vajda.[900] Bátori vajda és Sárkány országbíró, mindketten bárók, egyébként nem magukban fordulnak elő a környéken, hiszen mind a Mindszent utca, mind pedig az Olasz utca itteni szakaszán megtalálhatók voltak a bárók és egyházi előkelők házai, mint például a veszprémi püspöké is. Összességében a kapott kép egyezni látszik a Szombathely téren (azaz a plébániatemplomtól északra elterülő piactéren) megismert képpel. A 15. század második felében és a 16. század elején ott is a bárók, előkelő nemesek és rangos polgárok háztulajdonai váltakoztak egymással.

[900] Feltűnő, hogy egy már eldöntött pert újítottak fel királyi kegyből, majd az ítéletet a király személyes jelenlétében hozták meg. Ráadásul a Bátori vajda által a pesti plébániának átadott telek szomszédos volt a plébánia kertjével, vagyis a csere igencsak előnyös lehetett a plébánia számára.

b. TEJSZER, TEJ UTCA

4.3.11. Mátyás kőfaragó - / - óbudai Fekete Imre

1481-ben Mátyás kőfaragót, 1487-ben pedig óbudai Fekete Imrét nevezték meg Bekény Dénes házának szomszédságában. A ház az Olasz utcában emelkedett. (1481., 1481. IV. 10., 1487. IV. 6., 1487. IV. 18.) Felmerül a lehetőség, hogy ezt az adatot egyeztessük a dézsmajegyzékekben az Olasz utcában több alkalommal is előforduló ún. Fekete házzal.[901] Ennek az a jelentősége, hogy a Fekete házat a herceg – azaz Corvin János – házával szemben állónak mondták, ezáltal segítséget nyerhetnénk a herceg házának azonosításához is.

4.2.12. Budai Dénes – mikófalvi Bekény Dénes – kékesi pálosok
„Olasz utca vége, Szombathely utca, Tej utca"
(Hauÿ 150., vagy Hauÿ 152.)

Mikófalvi Bekény Dénes, másnéven Alagi Dénes deák, kincstári hivatalnok a Budai Dénes deák, személyes jelenléti ítélőmestertől szerzett házát misealapítvány céljaira szánta adományozni. Az ezen célból tett lépéseiről több oklevél is tájékoztat, amelyekből az épület néhány részlete is feltárul.

Budai Dénes deák, felesége, Keszi Ilona, 1464-től haláláig személyes jelenléti ítélőmester, elhunyt 1483/1484 körül.[902] Mikófalvi Bekény Dénes, a felhévízi prépostság udvarbírája, majd Nagylucsei familiárisa volt a kincstárban, 1479-ben és 1486-ban városi adót szedett, 1494-ben már Ernuszt Zsigmond familiárisaként Sáros megye adószedője volt.[903]

1481-ben a ház első részét a Szt. Mária Magdolna templomnak adta misealapítványa részére. Fennmaradt a város oklevele, amelyben a megosztott ház adóját állapították meg. Eszerint 4 forintot kellett fizetnie, de abban az esetben, ha a Tej utcának nevezett kis közre nyíló elfalazott ajtaját megnyitná, az adó 6 forintra emelkedne. (1481. IV. 10., 1481) A misealapítványt, nem tudjuk milyen okból, 1487-ben megújította. (1487. IV. 6.) A város előtt keletkezett oklevélből megtudhatjuk, hogy Bekény Dénes a Szt. Mária Magdolna plébánia Szt. Péter oltáránál – amely a magyar kádárok és esztergályosok céhének gondozása alatt állt – alapított misét, és ennek a javára adta át az oltárnak, illetve a céhnek a ház elülső, nagyobb és pontosan lehatárolt részét, valamint 50 forintot. Az alapítványt a céh kezelte, amelyből évente 14 forintot fizetett István plébánosnak, aki vállalta, hogy egyik káplánjával hetente négy misét mondat az oltárnál. A ház kisebbik, hátsó felét Dénes megtartotta a maga és családja számára. Fennmaradt továbbá a város oklevele a ház adójáról is. (1487. IV. 18.) A most már megosztott ház elülső része után a magyar kádárok és esztergályosok céhe 4 forintot, a hátsó rész után pedig Bekény Dénes 2 forintot volt köteles fizetni, amint az a korábbi, 1481-es rendelkezésből következett.

Az eddig ismertetett oklevelek a házat az Olasz utcában, másként az Olasz utca végén, a Szombathely utcában lévőnek írták le. Oldalán a Tej utca nevű kis köz futott. Szomszédai 1481-ben Mátyás kőfaragó és Jó Barnabás, 1487-ben óbudai Fekete Imre és ismét Jó Barnabás voltak. A hátsó rész kis ajtaja a kis közre, vagyis a Tej utcára nyílt. A leírás alapján a Tej utcát azonosíthatjuk a mai Kard utcával, de nem tudjuk meghatározni, vajon az Országház utcai torkolat melyik oldalán emelkedett az épület.

Nem ismert az sem, hogy a továbbiakban mi történt a Szt. Mária Magdolna templomban tett misealapítvánnyal, feltehetően Bekény Dénes megszüntette azt. Ugyanis 1493-ban az akkor Alaginak nevezett Dénes (ekkor megnevezett felesége, Katalin és fia, Benedek nem hagy kétséget a személyazonosságra) úgy tűnik, hogy ugyanezt a házrészét a kékesi pálos kolostornak tett misealapítványra hagyta. (1493. VII. 19.) A ház meghatározása ekkor is a Szombathelyen, az Olasz utca végében volt, a szomszédban azonban Pankothai Miklóst és Tűgyártó Mátét nevezték meg. (Tűgyártó Mátét mindkét dézsmajegyzék

[901] 1505: *„Benedictus Kapas in domo Fekethe ex opposito ducis ... Ioannes Soos in domo nigra ... Thomas Kapas in domo Fekethe"* (MOL Dl 38658); 1510k: *„Ambrosius Barky in platea Olaz in Fekethhaz alias in Logod commorans"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[902] Bónis 1971. 268.

[903] 1486: „Dionisius literatus de *Alag* et de *Mykoffalva*" (MOL Dl 18986), Kubinyi 1967. 114. j.; Illésy 1902.

megnevezi, sajnos lakóhelye nélkül.) Ebben az oklevélben részletesen körülírták a részeket. A pálosokra hagyott első rész a ház kapujánál kezdődött és az udvar végében lévő ívig tartott, mind a jobbra, mind pedig a balra lévő épületek a föld felett és a föld alatt ide tartoztak. A hátsó rész az ívből állt, amely fölött egy kis tornác és két kamra helyezkedett el, valamint egy kis szoba csatlakozott hozzájuk szintén az udvar hátsó részén. Az adományról megemlékezett a pálos inventárium is. (1493)

A pálosok a házat 1498-ban Pénzverő Miklós budai polgárnak adták oda, aki a bérleti jogot 150 forintért vásárolta meg, és vállalta, hogy évente 10 forint bért fizet a kolostornak. (1498) Miklós bérelt házát 1504-ben eladta 200 forintért Lőrinc mesternek. (1504) Az 1505-ös dézsmajegyzékben még megemlítették Pénzverő Miklós házát a Szombathelyen.[904]

4.2.13. Jó Barnabás

Mikófalvi Bekény Dénes házának szomszédságában nevezték meg 1481-ben és 1487-ben Jó Barnabás házát. (1481, 1481. IV. 10., 1487. IV. 6., 1487. IV. 18.)

Jó Barnabás 1494-ben és 1498-ban magyar részről esküdt volt a tanácsban.[905]

A dézsmajegyzékekben feltűnő Jó Mihály vásárbíró nyilván rokona volt, sajnos az ő lakóhelyét a listákon nem adták meg.[906]

***

4.2.14. Boros Tamás

„Tej utca"

1550-ben a néhai Boros, másnéven Kalmár Tamás egykori budai, majd kolozsvári polgár örökösei a kolozsmonostori konvent előtt egyezkedtek a hagyatékról. Többek között megállapodtak abban, hogy ha Buda újra keresztény kézre kerül, az elhunyt házát a Tej utcában közösen birtokolja az özvegy, Budai Szitás Dorottya és annak férje, Szentdemeteri Balogh Balázs, valamint Tamás testvére, Tétényi Boros Péter. Péter halála után a ház tulajdona teljesen Dorottyára és Balázsra száll. (1550. VI. 2.)

***

További Tej utcai lakosok ismertek még a dézsmajegyzékekből, Kőműves György, a sánta Szabó Gergely és Varga László nevét írták össze ezen a helyen.[907]

4.3. SZOMBATPIAC – NYUGATI OLDAL
Szt. Mária Magdolna plébánia előtt

A Szombatpiac nyugati szegélyét tulajdonképpen a Mindszent utca nyugati házsorának egyenes folytatása képezte, amely egykor kifutott egészen a Szombatpiacot északról határoló telkek soráig. A Mindszent utca és a Szombatpiac nem vált el ezért élesen egymástól, egyes ingatlanokra párhuzamosan használták mindkét nevet. Sokszor viszonyították a helyszínt a házsorral szemben emelkedő Szt. Mária Magdolna plébániatemplomhoz is. Először kilenc szomszédos, részben a plébániatemplommal részben a „herceg házával", vagyis Corvin János házával szemközti ingatlant mutatunk be.

[904] 1505: *„Thomas Naghgal apud Penzwere Niclos in Zombathel"* (MOL Dl 38568)

[905] 1494. IX. 22. MOL Dl 39213; 1498. IX. 29. – Eszt. k. m. lt. 25-3-21, MOL Df 236393.

[906] 1505: *„relicta Michaelis Jo"* (MOL Dl 3568); 1510k: *„Michael Jo wasarbiraya ... Michael Jo iudex fori"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[907] 1505: *„Gregorius Zabo claudus in Zombathel in platea Lac ... Georgius Kymyes"* (MOL Dl 38568); 1510k: *„Gregorius Zabo in Zombathel ... Georgius Kymyes in Teywcha in Zombathel ... Ladislaus Worga in Theyser"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

4.3.1. Bátori András

„Mindszent utca"

Bátori András házát a Mindszent utcában egy 1524-es idézőlevélben említették meg. (1524. IV. 13.) Szomszédként megnevezték 1526-ban is Perényi Gábor házának építési szerződésében. (1526. V. 15.)

Bátori András, András fia, 1498-ban királyi kamarás, 1519-ben nándorfehérvári bán, 1521-ben kincstartó volt, 1522-től viselte a szatmári ispánságot.[908]

4.3.2. Perényi Gábor

„Mindszent utca"

Perényi Mihály 1495-ben kapott testvéreivel, Gáborral és Istvánnal együtt II. Ulászló királytól adományba egy fél házrészt a Mindszent utcában, amely a hűtlen Poki Pétertől szállt a koronára. (1495. VI. 15.) Feltehetően ez az a ház, amely a későbbiekben már kizárólag Perényi Gábor nevén szerepelt.

Perényi István, János fia, 1515-től haláláig asztalnokmester volt, elhunyt 1523-ban.

Perényi Gábor, János fia, 1503-tól haláláig a kamarásmesteri tisztet töltötte be, 1515-ben máramarosi ispán is volt, elesett 1526-ban a mohácsi csatában.[909]

Perényi Gábor királyi kamarásmester házát egy familiárisával folyatott perben említették meg először. (1514. IV. 11.) Fennmaradt továbbá egy rendkívül érdekes építési szerződés is Perényi Gábor és milánói Nicolo kőműves, budai polgár között a mohácsi csatát közvetlenül megelőző időből.[910] (1526. V. 15.) Az iratban ugyan nincs feltüntetve a város neve, ahol a ház állt, de a szomszédokból és a kőműves személyéből egyértelműen Buda következik. A megnevezett szomszédoknak, Bátori Andrásnak és a győri káptalannak Mindszent utcai házaira maradtak fenn adatok. (1504. I. 18., 1524. IV. 13.) Az építési szerződés részletes ismereteket nyújtva a házról szintén bizonyítja budai eredetét. Nicolo mester kezese Olasz Ferenc budai ötvös volt. Az új épületek leírásából pedig kiderül, hogy a telek végében torony (nyilván a városfal tornya) emelkedett, azon túl pedig a mező volt. A mező említése tovább erősíti a Mindszent utcai meghatározást, hiszen ezáltal a ház Budán csak a városfal melletti nyugati házsorban helyezkedhetett el.

Az egyetlen fennmaradt budai építési szerződés érdekes bepillantást enged egy 16. század eleji, főúri palota belsejébe. Nicolo mester először is köteles volt a győri káptalan oldalán, vagyis az északi oldalon a meglévő épület és a torony között egy kétemelet magas házat építeni, amelynek a toronynyal egyező magasságúnak kellett lennie. Ez az adat egyébként az egyetlen, amely megemlíti a budai városfal egy tornyának magasságát. (Mivel a tornyok szabályos rendben készültek, ebből a többi toronyra is következtethetünk. Vagyis a város felőli magasság általában kétemelet lehetett.) Az új ház elé öt és fél öl széles tornácot kellett készítenie az udvar teljes hosszában, amely alul boltozott volt. A tornác végében egy hét öl széles kamrát, mellette pedig egy három és fél öl széles kis kápolnát kellett építeni, a telek végében pedig egy új illemhelyet. Mindezekhez ajtókat, ablakokat és kandallókat volt köteles faragni.

Bátori András oldalán, vagyis a déli oldalon a toronytól a meglévő palota végében lévő szobáig egy kétszintes épületszárnyat kívántak építeni, a földszintet négy és fél öl magasra, az emeletet pedig nyolc öl magasra, a régi illemhelyeket mindkét szinthez fel kellett újítani. Nicolo mester munkájáért 375 forintot kapott volna réz pénzben, amelyből köteles volt az építőanyagot beszerezni, és a mestereket és segédeket fizetni.

Elkezdték-e a munkálatokat, nem tudjuk. Bizonyos azonban, hogy már nem fejezhették be. 1526 szeptemberében a ház a város egészével együtt a lángok martaléka lett, gazdája a mohácsi csatamezőn fejezte be életét.

---

[908] Fógel 1913. 65; Fógel 1917. 33, 46; szatmári ispán: 1522. IX. 4. – MOL Dl 23680.

[909] Fógel 1913. 60, 64, 66, 132; Fógel 1917. 50, 55, 57, 73; Kubinyi 1988. 206.

[910] Milánói Nicolo a Szt. György piacon bérelt házat 1528-ban az esztergomi Krisztus Teste kápolnától. (1528. IV. 23.)

4.3.3. győri káptalan

A győri káptalan egyik házát 1504-ben Csáky Miklós csanádi püspök Mindszent utcai házának déli szomszédságában nevezték meg. (1504. I. 18.) A káptalan számadáskönyvében egy nagyobb és egy kisebb házról olvashatunk a *castrum* területén, de nem tudjuk melyik adatot vonatkoztassuk erre az épületre, illetve a Szt. György piac nyugati oldalán állt másik káptalani házra. (*Ld. ott*) 1519-ben a kisebb ház részben beomlott pincéjét javították. (1519. VIII. 27., 1519. IX. 14.) 1520-ban az egyik házban lakó Ficsor Benedeknek fizettek ki 1 forintot a ház javításának költségeire. (1520. XI. 15.) A másik ház – amelyről később kiderül, hogy a nagyobbik – ugyanakkor romos és elhagyott volt, és ácsok dolgoztak felújításán (1520. XI. 23.) Nyilván ugyanezen ház számára vásároltak a következő évben Bécsben tetőfedéshez használatos szegeket, illetve fizettek ki újabb összegeket. (1521. VI. 26., 1521. XI. 3., 1521. XII. 19., 1529. XII. 29.) A felújítás alatt álló nagyobbik ház ügyében a nagyprépost 1521 novemberében Budára utazott, ahol Bakócz érsekkel is tárgyalt, majd a várostól újbóli birtokbaiktatást kért. (1521. XI. 3., 1521. XII. 30.) 1522-ben már a nagyobbik ház lakójának küldtek 6 forintot a kémény kijavítására. (1522. VII. 3.) 1523-ból a nagyobbik ház lakóinak bérfizetéséről értesülünk, a nagyprépost előbb 4 forintot vett át, majd Szabó Dénestől másfél forintot. (1523. VI. 1, 1523. VI. 8.) 1524-ben a nagy ház lakói 5 forint bért fizettek. (1524. XII. 8.)

Utolsó ismert adatunk Perényi Gábor házának építési szerződése, amelyben megemlítik a szomszédban a győri káptalan házát. (1526. V. 15.)

4.3.4. Szilágyi Margit – Csáky Miklós csanádi püspök

„Mindszent utca, a herceg házával szemben"

1504-ben a néhai horogszegi Szilágyi Osvát leánya, Margit, a néhai Maróti László bán fia, Mátyus macsói bánnak az özvegye eladományozta házát rokonainak, Csáky Miklós csanádi püspöknek, Csáky Ferencnek és Pálnak, Annának, bajnai Bot András feleségének, Borbálának, Hédervári Ferenc feleségének, Katalin leánynak, valamint Csáky Benedek özvegye, Rozgonyi Apollónia, Csáky Ferenc és Pál fiainak és leányainak. (1504. I. 18.) A Mindszent utcai ház Corvin János herceg házával szemben emlékedett, déli szomszédja a győri káptalan háza, míg északi szomszédja a boszniai püspök háza voltak.

Maróti Máté (Mátyus), László fia, 1467–1469 között lovászmester, 1469-től haláláig macsói bán volt, eközben 1473-tól bosnyák bán is, elhunyt 1476-ban, halálával a család kihalt.[911] Özvegye Szilágyi Margit, annak a horogszegi Szilágyi Osvátnak volt a leánya, aki Hunyadi János familiárisaként 1446-ban a temesi alispáni tisztig emelkedett. Testvérével, Szilágyi Mihállyal együtt Hunyadi János sógorai lettek, a Szilágyi Erzsébettel kötött házassága után.[912] Margit tehát Mátyás király unokatestvére volt. Csáky Ferenc felesége Maróti Anna volt.

Körösszegi Csáky Miklós, Padovában tanult, 1499-ben szerémi püspök, majd 1500-tól csanádi püspök lett, 1514-ben a parasztháború idején a vesztes nagylaki csata után a felkelt parasztok karóba húzták.[913]

4.3.5. Gergely fia János fia Miklós - / - Keserű Mihály boszniai püspök – Lorenz Reutlinger

Gergely fia János fia Miklóst két alkalommal nevezték meg Hans Weidner házának szomszédságában. (1343. IV. 20., 1346. VI. 16.)

1504-ben a boszniai püspököt a Csákyak északi szomszédságában említették. (1504. I. 18.) Néhány év múlva Keserű Mihály boszniai püspököt, mint szomszédot, Batthyány Benedek háza mellett délről nevezték meg. (1518. VI. 17.) 1529-ben I. Ferdinánd király a hűtlen Keserű Mihály leégett házát eladományozta Lorenz Reutlingernek, a nagyobb magyar kancellária jegyzőjének. (1529. XI. 30.) Az adomány fiktívnek számított ebben az időben.

Gibárti Keserű Mihály, István alnádor fia, 1496–1509 között Bolognában magas szintű humanista műveltséget szerzett, közben már 1502-ben elnyerte számára apja a boszniai püspökséget, és hazatérte után királyi titkár lett 1519-ig, Perényi

[911] Fögedi 1970. 115, 118, 124; Engel 1996. II. 156.
[912] Engel 1996. II. 232.
[913] Fógel 1913. 85.

nádor haláláig, amikor atyja is elvesztette hivatalát. 1511–1514 között fehérvári őrkanonoki stallumot kapott, amelyet 1524-ig tartott meg, ekkor a papi pályától megvált, 1526-ban megnősült, később Gritti szolgálatában állt, 1534-ben Grittivel együtt fogták el Medgyesen.[914]

4.3.6. Hencfi Margit · Weidner fia Nikolaus fia Hans – Becsei Töttös fia Miklós - / - Batthyhány Benedek *„Szombatpiac, Mindszent utca, Szt. Mária Magdolna egyház környékén"*

1343-ban Hencfi Margit, avagy másként, németes formában megnevezve Heinz fia Hans leánya, Margaretha, Weidner fia Nikolaus fia Hans felesége végrendelkezett a Szt. Mária Magdolna egyház plébánosa előtt. Végrendeletében az asszony harmadik férjére, Hansra hagyta nagy palotáját, férje halála után pedig leányának, Katherinának kellett azt megkapnia. Érdekes kikötése Margaretha végrendeletének, hogy testvérének, Marusnak, Jakob Lanchmann feleségének fenntart egy kamrát a ház végében a „párkány" környékén. Párkány alatt a várfalat kell értenünk, a telket külső szélén határoló fal értelmében.[915] A ház a Szombatpiacon Gergely fia János fia Miklós és a néhai Merklin fia Andreas házainak szomszédságában emelkedett. (1343. IV. 20.)

Margit az egyik legtekintélyesebb budai családból származott, amelyet a történeti irodalom magyaros formában Hencfi néven ismer. A családnak nevet adó Heinz (a forrásokban: *Hench*, amely a Heinrich név becézett formája) Margaretha nagyapja volt. Az ő fia, Hans (tehát Margaretha apja) kimutathatóan 1317-től haláláig viselte a rektori hivatalt, utóda pedig fia, Nikolaus, Margaretha testvére lett, aki szintén haláláig (1346/1347) volt Buda utolsó rektora. Tehát a végrendelet készítésének idején is ő volt a rektor, és jelen volt ez alkalommal.[916]

Margaretha-nak az apja végrendeletében birtokait lára hagyta, ő pedig pénzt kapott, ebből következik, hogy a ház valamely korábbi férjétől szállhatott rá. Hans Weidner előtti két férjét azonban alig ismerjük, második férjéről csupán annyit tudunk, hogy királynéi prokurátor volt. Harmadik férje is a legelőkelőbb budai családok közül származott, Hans (vagy Hannus) comes apja és nagyapja is esküdtek voltak, ő maga később, már felesége halála után kassai esküdt lett.[917]

Közös leányukat Katherina-t 1346-ban Becsei Töttös királyi ajtónálló mester és visegrádi várnagy fiával Miklóssal jegyezték el. (1346. VI. 16.) Jegyajándékként egyebek mellett megkapták Margaretha egykori házát, amelynek ekkor a szomszédai Gergely fia János fia Miklós és a Szt. Mária Magdolna egyház plébánosa voltak.

Töttös fia Miklós udvari ifjú volt 1354-ben. [918]

Ugyanezen a helyen, mintegy százötven évvel később Batthyhány Benedek budai várnagy házára maradtak fenn adatok. 1514-ben Batthyány Benedek megígérte enyingi Török Imre nándorfehérvári bánnak, hogy a neki a Mindszent utcában eladott házát, amely azelőtt néhai Butkai Péteré volt, a királyi vár Szűz Mária kápolnájának járó javadalom (*feudum*) alól Buda városa előtt mentesíteni fogja. (1514. IV. 19.) 1518-ban Batthyány Benedek zálogként ajánlotta fel budai házát pelsőci Bebek Jánosnak egy kölcsönügylet során. (1518. VI. 17.) A leírás szerint a ház északi szomszédja a Szt. Mária Magdolna egyház plébániája volt, míg déli szomszédja Keserű Mihály boszniai püspök. A tartozást úgy látszik sikerült Benedeknek megfizetni, mivel 1519-ben közjegyzői oklevelet állítottak ki házában. (1519. III. 23.) Ekkor a házat a Szt. Mária Magdolna plébániaegyház környékén állónak mondták.

Batthyány Benedek 1502-ben a kalocsai érsekség kormányzója volt, 1505-ben máramarosi sókamaraispán, 1506–1509, 1510–1511 és 1519–1520 között háromízben viselte a kincstartó tisztét, 1510-től haláláig budai várnagy (tolnai Bornemissza Jánossal közösen), elhunyt 1525 körül.[919]

[914] Fógel 1917. 31; Bónis 1971. 319; Kőblös 1994. 353–354.
[915] Ld. *Glosszárium* 1984. 'párkány' és 'palánk' címszavait.
[916] Kubinyi 1971. 225–228.
[917] Kubinyi 1971. 225.
[918] Engel 1996. II. 247.
[919] Fógel 1913. 58; Fógel 1917. 47–48; Kubinyi 1998. 344, 376.

4.3.7. Szt. Mária Magdolna egyház plébániája

1343-ban Hencfi Margit végrendeletében említették meg szomszédként Merklin fia Andreast, annak a Merklin („*Merculinus / Merklinus*") comes, budai polgárnak, királyi kamaraispánnak a fiát, aki felesége révén a Hencfi családdal került sógorságba.[920]

1346-ban ugyanezen szomszédságban már a Szt. Mária Magdolna egyház plébániáját nevezték meg. (1346. VI. 16.) Kevéssé valószínű, hogy Merklin fia Andreas házából 1343 és 1346 között plébániaház lett. Inkább arról lehet szó, hogy a Hencfi házat általunk ismeretlen időben osztottan birtokolták. Merklin fia Andreas ugyanis közelebbről ismeretlen fokú rokonságban állt a Hencfiakkal, feltehetően valamely Hencfi lány férje volt. Ezen a módon házrészt is örökölhetett, ez a résztulajdon pedig később visszakerült a Hencfi örökös Hans Weidner kezébe.

A plébániaépület a leírások szerint a templom bejáratával szemben, a saroktelek déli szomszédságában emelkedett. Első említését 1346-ból ismerjük, majd 1352-ből, végül pedig csak a 15. század végéről és a 16. század elejéről. (1346. VI. 16., 1352 előtt., 1352. III. 18., 1352. III. 22., 1352. III. 23., 1490. X. 4., 1510. XII. 4., 1518. VI. 17.) Itt említjük meg, hogy a plébániának iskolája is volt, amelynek pontos helyét nem ismerjük. Az 1505-ben készült dézsmajegyzékben Máté deákot jegyezték fel az iskola környékén, 1510 körül pedig Sicobonis Balázst az iskola mellett.[921]

4.3.8. Váli Imre - Tatamér - Becsei Töttös - / - Ráskai Balázs, majd István

„Szombatpiac helyének környékén, Szt. Mária Magdolna egyház mögött, a sarokban"

A hegyen épült budai vár elnyújtott háromszög formájú. A háromszög sarkai különös stratégiai jelentőséggel bírtak és jelentősebb erődítést kívántak, ezért került a vár déli végébe a királyi vár, az északkeleti sarkába pedig a *Kammerhof* épületegyüttese. Az északnyugati sarok a másik kettőtől eltérően polgári kézben maradt, ám erődítéséről itt is gondoskodtak. Kevéssel 1352 előtt Váli Imre budai polgár és Tamás fia Pál özvegye eladták házukat a Szombatpiac környékén, a sarokban 150 márka ezüstért Tatamér fehérvári prépostnak, királyi alkancellárnak, testvérének Istvánnak, és unokaöccseinek, Simon fia Lászlónak és Domonkos fia János fiainak. (1352 előtt) A telken több épület is emelkedett, külön megemlíti a leírás a kő és fa épületeket, pincéket, valamint egy tornyot. A torony feltehetően az erődítésrendszer része lehetett, talán megegyezik a H. Gyürky Katalin által a belső várfal sarkán feltárt falmaradványokkal.[922] Szomszédként Tamást, a Szt. Mária Magdolna egyház plébánosát jelölték meg, illetve Nagy János özvegyét.

Tatamér származása nem ismert, 1331–1358 között fehérvári prépost volt, szintén 1331-től 1351-ig alkancellár is, működése alatt lényegében egyedül vezette a kancelláriát, elhunyt 1358–1360 körül.[923]

Simon fia László, Tatamér fehérvári prépost unokaöccse, 1358-ban királynéi udvari ifjú volt.[924]

1352-ben Tatamér a maga birtokrészeit átadta unokaöccseinek és testvére fiának, majd pedig azok három évre elzálogosították a házat Becsei Töttös királyi és királynéi ajtónállómesternél 400 forintért. (1352. III. 18., 1352. III. 22., 1352. III. 23.) Nem tudjuk, vissza tudták-e fizetni a zálogösszeget, forrásaink erről hallgatnak. Figyelemre méltó, hogy Töttös fiának háza, a szomszédos plébániaház másik oldalán emelkedett (erről már szóltunk). Elképzelhető, hogy Töttös szándékosan igyekezett fiának a közelében házat szerezni.

Becsei Töttös, Imre fia, a bátmonostori Töttös család őse, 1334–1345 között barsi ispán volt, 1346–1356 között udvari lovag, a királyi és királynéi ajtónállómester cím mellett az óbudai várnagyságot is viselte 1343–1353 között, 1345-től pedig pilisi ispán és visegrádi várnagy is lett, 1353-ban hunyt el. [925]

---

[920] Kubinyi 1971. 218–219. 226.

[921] 1505: *„Mattheus litteratus prope scolam Magdalene"* (MOL Dl 38568); 1510k: *„Blasius Sicobonis penes scholam Marie Magdalene"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[922] H. Gyürky 1978. 46–49.

[923] Engel 1996. II. 241.

[924] Engel 1996. II. 143.

[925] Engel 1996. II. 27.

Következő adatunk majd száznegyven év elteltével a 15. század végéről származik. 1490-ben Ráskai Balázs birtokcserében állapodott meg Losonczi Lászlóval, amelynek része volt Ráskai budai háza is a városfal mellet, a sarokban. (1490. X. 4.) A csere – úgy tűnik – mégsem mehetett végbe. Az 1505-ös dézsmajegyzékben feljegyzett Pintér Pál a Szt. Mária Magdolna egyház környékén lakott, 1510 körül ugyanőt a Szombathelyen, Ráskai Balázs háza mellett írták össze, amint Pintér Lászlót is.[926] Az 1530-as ostrom idején a várfal sarkának megnevezésénél még mindig Ráskai házát emlegették.[927] 1540-ben Ráskai István budai szállásán tett birtokadományt. (1540. IV. 12.) A szomszédok 1490-ben a Szt. Mária Magdolna egyház plébániája és Csákvári Balázs voltak.

Ráskai Balázs, középnemesi származású, 1484-1492 között budai udvarbíró, 1490–1505 között budai várnagy is volt, Mátyás halála után a királyi várat Corvin János számára tartotta, majd II. Ulászló megválasztása után átadta, az udvarbíróság mellett 1485-ben somogyi ispán, 1487-ben szabolcsi ispán, 1490-ben beregi ispán, 1492-től főkamarás, 1499-(1513) között tárnokmesteri tisztet töltött be, 1522-ben rendi kincstartó volt.[928]

Ráskai Gáspár, Balázs fia, 1525-ben temesi ispán volt Cibak Imrével együtt, 1526-ban a bányavárosi lázadást számolta fel Werbőczy Istvánnal, a mohácsi csatából megmenekült, majd János király pártjára állt, 1527–1540 között nógrádi ispán volt, 1552-ben magyar nyelvű szép históriát írt.[929]

Ráskai István, Balázs fia, 1540–1542 között nógrádi ispán volt.

4.3.9. Nagy János özvegye - / - Csákvári Balázs

Tatamér, majd később Ráskai Balázs házának szomszédai Nagy János özvegye, illetve Csákvári Balázs voltak, akiknek a háza már feltehetően a tér északi házsorában állt. (1352. előtt, 1490. X. 4.)

***

Az alábbi három szomszédos ház valószínűleg szintén a most ismertetett házsorba illik, de a rájuk vonatkozó adatok korábbi időszakból származnak, amelyeket nem tudunk a későbbi adatokkal egyeztetni. Itt a veszprémi püspök házával szemben álló ingatlanokról olvashatunk, míg fent Corvin János herceg házával szemközti épületet ismertünk meg. Mind Corvin, mind pedig a veszprémi püspök háza a Mindszent utca Szombatpiac felőli végén, a keleti házsorban emelkedett.

4.3.10. Mátyás kőfaragó

1471-ben Vetési Albert veszprémi püspök házának egyik szomszédja Mátyás kőfaragó háza volt. (1471)

4.3.11. Máté ablakgyártó – Vetési

„Mindszent utca, veszprémi püspök házával szemben"

1471-ben a város tanácsa előtt Vetési Albert veszprémi püspök testvérének, Vetési Miklósnak és az ő fiainak, Máténak, Jakabnak, Benedeknek és Gergelynek adományozott egy házat, amely a püspökség házával szemben emelkedett. (1471) A házat Máté ablakgyártó, budai esküdtől vette a püspök 100 forintért és némi borért. Szomszédai Mátyás kőfaragó és Imre kádár voltak. A ház további sorosáról nem tudunk többet, csupán egy 1497-ből származó okirat maradt fenn, amelyben Szapolyai István nádor sürgeti Buda városát, hogy Vetési Miklós fia Jakab özvegyének és fiainak, Ferencnek és Miklósnak ügyében további halasztás nélkül járjon el. (1497. III. 12.) A házat ekkor is a veszprémi püspökség házával szemben lévőnek mondták. (*Ld. Szombatpiac – déli oldal*)

[926] 1505: *„Paulus Pynther prope Mariam Magdalenam"* (MOL Dl 38568); 1510k: *„Paulus Pynther penes domum Balsij Rascay ... Ladislaus Pinther in Zombathel penes domum Raskay"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[927] Istvánffy 1724. 106.

[928] Kubinyi 1964. 94; Fógel. 1917. 46.

[929] Szinnyei 1906. 566–567.

Máté ablakgyártó, 1462/1463-ban,1471-ben és 1474/1475-ben esküdt volt, majd 1478/1479-ben a város magyar bírája.[930]
Vetési Albert, Jakab fia, a bécsi és a padovai egyetemeken tanult, mindkét jog doktora, 1446-ban erdélyi székesegyházi főesperes, 1451-ben erdélyi püspöki helynök, 1453-ban Hunyadi János kormányzó titkára, 1456-ban erdélyi prépost, 1457–1458 között nyitrai püspök, 1458-tól haláláig között veszprémi püspök volt, 1458–1459 között titkos kancellár, Hunyadi János kormányzó, V. László és I. Mátyás királyok sokat foglalkoztatott, humanista műveltségű diplomatája, elhunyt 1486-ban.[931]
Vetési Henez Miklós, Albert unokaöccse (?), felesége Keszi Benedek lánya volt.
Vetési Jakab, Miklós fia, kancelláriai jegyző 1466, 1469, 1470.[932]
Vetési Máté, Miklós fia, 1476-ban veszprémi várnagy volt.
Vetési Gergely, Miklós fia, 1487-ben veszprémi kanonok, somogyi főesperes volt.

4.3.12. Imre kádár

1471-ben Vetési Albert veszprémi püspök házának szomszédságában említették meg Imre kádár házát. (1471)

***

Az alábbi házsort a Mindszent utca nyugati oldalán, a Szt. Mária Magdolna plébánia házának környékére helyezték az oklevelek. Nem ismerjük összefüggését a fent ismertetett házsorral:

4.3.13. Tétényi János.

1492-ben említették meg mint szomszédot. (1492. II. 11.) Talán a későbbi esküdt és bíró, Tétényi Péter rokona volt.

4.3.14. meggyesaljai Móroc László és István.

„*Mindszent utca*"

1492-ben Móroc László özvegye, Zsófia eladta a férje által vásárolt házat 200 forintért Móroc Istvánnak. (1492. II. 11.) Keleti szomszédságában Szécsi Miklóst, nyugaton Tétényi Jánost nevezték meg.

4.3.15. felsőlindvai Szécsi Miklós – Szécsi Tamás.

„*Mindszent utca, Szt. Mária Magdolna plébánia környékén*"

1490-ből ismert egy oklevél, amelyben a hűtlen Szécsi Miklós házát II. Ulászló király eladományozta Losonczi Lászlónak. (1490. XII. 30.) A Szt. Mária Magdolna egyház plébánia házának környékén, avval egy sorban álló házat mégis megtarthatták a Szécsiek, mivel 1492-ben szomszédként nevezik meg újra Miklóst a Mindszent utcában. (1492. II. 11.) 1510-ben Szécsi Tamás Mindszent utcai házában írták össze Tóth Bálintot,[933] és szomszédként 1513-ban is feljegyezték Tamás nevét szintén a Mindszent utcában. (1513. I. 16.)

Felsőlindvai Szécsi Miklós, Miklós fia, 1469–1471 között lovászmester volt, testvérei halála után az egész család vagyona kezében egyesült, 1498-ban a bandériumtartó bárók között sorolták fel.
Felsőlindvai Szécsi Tamás, Miklós fia, vasi ispán volt, elesett a mohácsi csatában.[934]

1537-ben a Ferdinándhoz pártolt Szécsi István házát János király Werbőczy Istvánnak adományozta. (1537. VI. 11.) Feltehetően ugyanezt a házat említették meg ebben az esetben is.

[930] Kubinyi 1964. 426.j.
[931] Fraknói 1898. 384–404; Bónis 1971. 222.
[932] Bónis 1971. 184. 196; Engel 1996. II. 257.
[933] 1510k: „*Valentinus Tot in platea Myzenth in domo Thome Zechy*" (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)
[934] Nagy 1863. 531; Fügedi 1970. 124.

4.3.16. István íjgyártó – esztergomi Szt. István protomártír káptalan.

„Mindszent utca"

István íjgyártó 1513-ban 150 forint kölcsönt vett fel az esztergomi Szent István káptalantól, amelynek fejében átadta házát, és vállalta, hogy évente 6 forint bért fizet. (1513. I. 16.) Szomszédai északon Szécsi Tamás, délen pedig Kalmár Jakab voltak. Íjgyártó (Számszeríjgyártó) Istvánt már az 1505-ös dézsmajegyzék is megemlíti lakóhelye megjelölése nélkül. 1510 körül Mindszent utcai házában lakó Kapás Istvánt és Kapás Jánost vették fel a jegyzékbe.[935] A bérfizetéssel, vagyis a kölcsön törlesztésével problémái voltak. 1519-ben az esztergomi érseki helynök kiközösítette 2 forint tartozás miatt (1519. V. 2.), egy 1524-es jegyzék szerint pedig 8 forint (!) bérből csak 2 forintot fizetett ki Szent Mihály napjáig (1524. IX. 29.), a következő évben házbértartozása miatt újból beidézték az esztergomi szentszék elé (1525. I. 26.). Az 1525-ben felvett házbértartozásokat rögzítő jegyzékben már nem is szerepel (1525 körül), valószínűleg azért, mivel a prépost kiűzte a házból még a törökök keltette 1526-os tűzvész előtt, ahogy azt egy 1529-es jegyzékben olvashatjuk. (1529 körül) A ház 1526-ban egyébként teljesen elpusztult, tulajdonába egy bizonyos Tamás iktattatta be magát a királlyal a káptalan tiltakozása ellenére.

4.3.17. Kalmár Jakab.

„Szt. *Mária Magdolna plébánia környékén*"

Szomszédként nevezték meg 1513-ban (1513. I. 15.), de már az 1505-ös dézsmajegyzékben is szerepel a Szt. Mária Magdolna plébánia környékén. 1510 körül Márk mesternél említik lakóhelyét.[936]

***

Az alábbi három szomszédos ház is feltehetően a Mindszent utca Szombatpiac felőli végén emelkedett:

4.3.18. Márton íjgyártó

1477-ben András mészáros szomszédságában említették meg Márton íjgyártó házát. (1477. III. 26.)

4.3.19. Rákos Albert, Fekete Mihály, Ebeni György – András mészáros

„Szombatpiac"

1477-ben a város tanácsa előtt Rákos Albert, Fekete Mihály és Ebeni György nemesek eladták házukat 100 forintért András mészáros, budai polgárnak. (1477. III. 26.) A szomszédban egyrészt Márton íjgyártó, másrészt Pál szűcs laktak.

Ebeni György, Pilis megyei nemes, György fia Mihály ebeni birtokrészét elzálogosította Sárkány Ambrusnak 1513-ban.[937]

4.3.20. Pál szűcs

„Mindszent utca"

Pál szűcsöt 1477-ben András mészáros szomszédjaként jegyezték fel. (1477. III. 26.) Özvegyét az 1505-ben készült dézsmajegyzékben összeírták a Mindszent utcában, Nyírő Simon háza mellett.[938]

---

[935] 1505: *„Stephanus Zamzerigyartho"* (MOL Dl 38568); 1510k: *„Stephanus Kapas in platea Omnium sanctorum aput Stephanum Igiartho ... Iohannes Kapas aput Stephanum Igyartho in Mynzentwcha"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[936] 1505: *„Iacobus Kalamar prope plebaniam Marie Magdalene"* (MOL Dl 38568); 1510k: *„Iacobus Kalamar ad Marcum magistrum"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[937] Bártfai Szabó 1938. 1357. reg.

[938] 1505: *„relicta Pauli Zwcz in platea Omnium sanctorum ... relicta Pauli pellifici in platea Omnium sanctorum penes domum Simonis Nyrew"* (MOL Dl 38568)

4.4. SZOMBATPIAC – ÉSZAKI OLDAL
Szombathely tér, Szt. Mária Magdolna tér

14. SZÁZAD

4.4.1. Péter vászonkereskedő –
a. Vosk fia Gergely – Bochk fia János
b. Benth fia Dénes - / - Sebe – Benedek fia Péter
c. Fies István - / - Veres Albert fia Jeklin – Hatvani János késgyártó –
d. Márk varga - / -
c–d. Zsámboki (Gilétfi) Miklós és János
„Szombatpiac helyének környékén"

1322-ben a város tanácsa előtt pesti Veres (*rufus*) Albert fia Jeklin (*„Jekulinus"*) eladta fél házrészét kő épületekkel, pincével és a kapu felével együtt Hatvani János késgyártónak, budai polgárnak 20 márka ezüstért. (1322. VII. 24.) A ház a Szombatpiac helyének környékén állt, szomszédai Márk varga és Dénes voltak.

Ebből a biztos helyrajzi adatból kiindulva további okleveleket fűzhetünk egymás mellé, amelyek nagy valószínűséggel összetartoznak. Két kapcsolódási pontot találtunk az oklevélben megnevezett személyek között. Az egyik János késgyártó, vagy ahogy az oklevél nevezi: késkovács – *„faber cultellorum"* személye. 1341-ben a város tanácsa előtt János kovács eladta házát a telekkel, épületekkel és pincével együtt 60 márka ezüstért Gilét fia Miklós és János mestereknek. (1341. XI. 8.) Miklóst az oklevél budai polgárnak nevezi, ám atyjának neve nem hagy kétséget afelől, hogy Nagy Lajos király első nádorával, Zsámboki Miklóssal (1342–1356) tartsuk azonos személynek.

Zsámboki Miklós, Gilét fia, Pilis megyei nemes, 1339–1342 között turóci ispán volt, majd 1342-től haláláig I. Lajos király első nádora, bihari és trencséni ispán lett, eközben 1346–1350 között honti ispán, 1350–1356 között nyitrai ispán, 1350–1354 között nógrádi ispán és 1354–1356 között fejéri és tolnai ispán is, elhunyt 1356-ban.
Zsámboki János, Gilét fia, 1335–1363 között bajmóci várnagy volt, eközben 1350–1363 között az aula tagjaként is kimutatható, 1339–1350 között turóci ispán, 1362–1364 között tolnai és fejéri ispán lett. Mindketten a Pilis megyei Zsámbékon birtokos Smaragd nemzetségből származtak.[939]

Gilét fiai voltak már ekkor a háznak egyik szomszédai is, míg a másik szomszéd az oklevélben németül megnevezett Hans Eisner. Ez utóbbi Hans akár János kováccsal is azonos lehetne neve alapján, de erre nincs bizonyíték. Az azonban feltűnő, hogy a házvétel szomszédjában ugyanaz a tulajdonos, mint maga a vevő. Ez utalhat arra is, hogy a vétel valójában csak egy egykor egységes telek korábban megosztott részéről szólt. Gilét fiai esetében persze nem lehet kizárni azt a lehetőséget sem, hogy két szomszédos telket is megszereztek.

Néhány évvel később Gilét fia János volt a szomszédja egy újabb házeladásnak. 1347-ben Gergely özvegye, Sebe (–Elisabeth) és fia, Domonkos adták el házukat Benedek fia Péternek és feleségének, Annának 70 márka ezüstért. (1347. XI. 18.) A szomszédságban Gilétfin kívül Bochk fia Jánost nevezték meg ekkor.

Bochk (Bochuk) fia János a város vezető rétegéhez tartozott, 1333-ban, 1337-ben, 1341-ben, 1342-ben, 1343-ban és még egyszer 1346 előtt is szerepel a neve a tanács esküdtjeinek listáján, mégpedig minden esetben a két magyar esküdtnek fenntartott utolsó két hely valamelyikén.[940]

Rokona lehetett talán az a Vosk fia Gergely, akit a város fennmaradt legrégibb házvételi szerződéséből ismerünk. 1292-ben Vosk fia Gergely, budai polgárnak Péter vászonkereskedő eladott egy házat azzal a feltétellel, hogy ezen ház és Péter szomszédos háza közötti kőfalat közösen birtokolják, amelyre Péternek joga van épületet emelni. (1292)

[939] Engel 1996. II. 265.
[940] Kubinyi 1971. 234; 1333. II. 27. – „Johannes filius Bochuk" (Eszt. k. m. lt. 41-1-9, MOL Df 237210); 1337. XII. 12. – „Johannes filius Bochuk" (MOL Dl 3110); 1341. XI. 8. – „Iohannes filius Bochuk" (Veszp. k. hh. lt. Inst. Regn. Fam. 238. lit. P., MOL Df 229965); 1343. I. 13. – „Iohannes filius Bocuk" (MOL Dl 3554, 76690); 1346 előtt. – „Johannes filius Bocuk" (MOL Dl 24678)

1318-ban a város tanácsa előtt Jeuth (=Jutta), a néhai Péter vászonkereskedő özvegye eladta házrészét udvarral, pincével és a kapun átjárás jogával együtt Benth fia Dénes budai polgárnak 10 márka ezüstért. (1318. I. 20.) Itt értük el a kiindulásul idézett 1322-es szombatpiaci oklevél másik kapcsolódási pontját, hiszen ott az egyik szomszédban Dénest nevezték meg. Ennek a háznak a szomszédai pedig 1318-ban Stephan Fies és Vosk fia Gergely veje, János voltak.

A Vosk - Bochk név feltűnő hasonlósága elgondolkoztató. Lehet, hogy ez a János végülis Bochk fia János esküdttel azonos. Vosk fia Gergely veje örökölhette apósa üzletét, és ezért később fiaként nevezték meg. Hasonló esetet mutattak ki Wulving veje, Nikolaus esetében is.[941]

Tehát, amennyiben következtetéseink helyesek négy ingatlan áll előttünk, vagyis valójában négy ingatlanrész. Az elsőt Péter vászonkereskedőtől vette meg Vosk fia Gergely 1292-ben, majd lakta veje, János. (1318) Ugyanazon telken belül képzelhetjük el azt a házrészt (ez a második), amelyet később Péter özvegye, Jeuth eladott Benth fia Dénesnek 1318-ban. Nem lehet véletlen, hogy korábban (1292) Péter és Gergely külön megállapodásban rögzítették a kettejük közötti válaszfal beépítésének lehetőségét. Nyilván azért, mert megosztották az azelőtt egységes telket. Dénes házrészét később Sebe adta el Benedek fia Péternek 1347-ben. A harmadik házrészen először Fies Istvánt nevezték meg (1318), de néhány évvel később Jeklin adta el ezt János késgyártónak 1322-ben, majd a vele feltehetően azonos János kovács Gilét fia Miklósnak és Jánosnak 1341-ben. A negyedik házrész Gilét fiaié volt (1341), amelyen korábban Márk vargát említették (1322). Úgy tűnik valójában két telek tulajdonosait ismertük meg az oklevelekből, de ezeket a telkeket nagyon korán, már a 13-14. század fordulóján megosztották.

4.4.2. Nyitrai Lőrinc – Liliom – Péter
„*Szombatpiac*"

A fentiekhez illeszthetünk még egy további telket. 1314-ben Vosk fia Gergely volt a szomszédja ugyanis egy másik ingatlannak, amelyről Liliom, a néhai Nyitrai Lőrinc comes leánya végrendelkezett. (1314. III. 19., 1314. X. 13.) A végrendeletet a Szt. Mária Magdolna egyház plébánosa előtt foglalták írásba, a tanúk között németek és magyarok fordultak elő vegyesen, jelen volt mások mellett Gottfried comes és két későbbi magyar esküdt is (Mikó fia Miklós és Bochk fia János). Atyjának egykori palotáját a telekkel, pincével és a kapuval együtt Liliom átadta ekkor unokatestvérének, Péternek, amint már atyja azt végrendeletében meghagyta, de ő nővérével Ruzsinnal (= Rózsa ?) együtt a végrendeletet meghamisítva megtartották. Péternek tehát visszaadta jogos tulajdonát, de fiai, István és János részére fenntartott továbbra is a telek másik részén egy palotát kapu nélkül, bejárati ajtóval. Az unokatestvérének jutó rész szomszédja egy bizonyos Ulrich volt, fiainak része mellett pedig Vosk fia Gergely lakott.

4.4.3. Ulrich

1314-ben Nyitrai Lőrinc comes leánya, Liliom végrendeletében hagyományozott ház egyik szomszédja egy bizonyos Ulrich volt. (1314. III. 19.)

***

Három szomszédos ingatlan következik:

4.4.4. Vajdafia Péter

1378-ban Dadai Pál szabó házának szomszédságában nevezték meg Vajdafia Pétert. (1378. VIII. 12.)

Vajdafia Péter, feltehetően Sirokai, másnéven Jobbágyi Miklósnak Péter nevű fia volt. Sirokai Miklós 1336-ban már az udvar tagja volt, 1338-ban Nekcsei Demeter tárnokmester udvarbírája, 1338-1342 között ajtónállómester, eközben

[941] Kubinyi 1971. 231.

1341-ben diósgyőri várnagy és tárnokmester, 1342–1344 között erdélyi vajda és aradi ispán, 1344–1345 között borsodi ispán, elhunyt 1358 előtt. Fiát Pétert 1365-ben említették meg visegrádi ház ügyében.[942]

Feltehető, hogy a ház korábban Sirokai Miklós tulajdona volt, mivel fiának közszereplésére nem maradt fenn adat.

4.4.5. Dadai Benedek fia Pál szabó – Kisjenői János fia Domonkos
„Szombatpiac"

Kisjenői János fia Domonkos Pilis megyei nemes 1378-ban I. Lajos király előtt fiává fogadta Dadai Benedek fiát, Pál szabót, eljegyezte vele leányát, Borbálát és testvérei beleegyezésével nekik adta Kisjenő birtok felét. Cserébe Pál szabó szombatpiaci házát és 40 hátaslovát adta apósának. (1378. VIII. 12.) A ház szomszédságában János ötvös és Vajdafia Péter házai álltak.

Kisjenői János fia Domonkos, a Pilis megyei Jenőn (ma Budajenő) részbirtokos kisnemes volt. A budai házat feltehetően továbbra is Pál szabó és utódai használták, hiszen Domonkosnak lányán kívül más örököse nem volt. Tükörös Pál szabó, budai polgár felesége, Borbála és adoptálása révén nemessé lett, fia, Márk és leánya, Ilona ismert a forrásokból, valamint Ilona férje Balázs fia Péter. A jenői birtok azonkívül az ismeretlen rokonsági fokú Miklós fia Mihály királyi péket is illette, talán neki is lehettek jogai a budai házban.[943]

4.4.6. János ötvös

1378-ban János ötvöst Dadai Pál szabó házának szomszédságában nevezték meg. (1378. VIII. 12.)

15. SZÁZAD ELSŐ FELE

4.4.7. Benedek vászonkereskedő

Benedek vászonkereskedőt 1427-ben a László fia Jánosnak juttatott ház szomszédságában nevezték meg. (1427. IV. 23)

4.4.8. maróti Kis János – László fia János
„Szombatpiac"

1427-ben a néhai Ilona asszony halála kapcsán fia, László fia János budai polgár gyilkossággal vádolta az asszony második férjét, maróti Kis János budai polgárt. Végül kiegyeztek a tanács előtt, és László fia János megkapta a Kis János által lakott házat a Szombatpiacon, a ház felszerelését pedig egyenlően megosztották. (1427. IV. 23.) Nyilván örökségről volt szó, amely egykor Ilona első férjéé, Lászlóé lehetett. A ház szomszédságában ekkor Perényi János és Benedek vászonkereskedő („*linicida*") laktak.

4.4.9. Perényi János

1427-ben Perényi Jánost nevezték meg László fia János szomszédságában. (1427. IV. 23.) Az ő házára további adatokat is ismertetünk (ld. alább), de a helyszín leírásai minden esetben nélkülözik az égtájak megnevezését. Ezért nem lehet ismert adatainkból hitelesen összeállítani a szomszédok sorát, és kénytelenek voltunk ezeket az adatokat külön bemutatni.

***

4.4.10. haraszti Tapán Kelemen

1451-ben és 1452-ben Kelemen országbírói ítélőmestert említették meg Perényi Péter fia János házának szomszédságában. (1451. III. 20., 1452. IX. 20.)

[942] Engel 1996. II. 214; 1365. VII. 25. – MOL Dl 57087; Bakács 1982. 815. sz.
[943] *BTOE* III. 209, 509, 933. sz.

Haraszti Tapán Kelemen, a bécsi egyetemen tanult, 1421-től nádori jegyző, 1437–1451 között szlavón bání ítélőmester, közben 1444–1451 között országbírói ítélőmester volt, elhunyt 1451-ben.[944]

4.4.11. Bélai Sebestyén – Csáki Miklós – Perényi Péter és János – Farkas zsidó - / - Tamás győri püspök
„Szombatpiac, Szt. Mária Magdolna egyházzal szemben"

1411-ben Zsigmond király Perényi Péternek, a későbbi országbírónak adományozott egy házat a Szombatpiacon, különösen azt az 1000 forintot meghálálva, amelyet Péter a rendelkezésére bocsátott. (1411. XII. 26.) A ház korábban Bélai Sebestyén deák, királyi sókamara ispán tulajdona volt, akitől Csáky Miklós erdélyi vajdára szállott. A vajdával a király cserélte el Bihar megyei birtokra. Keleti szomszédságában a néhai Szalai Péter vejei, míg a nyugatiban Tekös Jakab budai polgárok éltek.

Bélai Sebestyén deák, Szerecsen János familiárisa, 1395-ben királyi sókamara ispán volt, ugyanezen évben hatalmaskodás miatt fő és jószágvesztésre ítélték.[945]

Csáky Miklós, István fia, 1394-ben temesvári várnagy, 1395–1402 között temesi, békési, csongrádi, kevei, krassói, zarándi ispán és a kunok bírája volt, 1395-től 1403-ig bihari ispán, 1402–1403 között erdélyi vajda és szolnoki ispán, 1403-ban a Zsigmond elleni lázadásban vezető szerepet vállalt, de hamarosan kiegyezett az uralkodóval, a Sárkányrend alapító tagja, 1409-től haláláig újból bihari és békési ispán, 1415-től erdélyi vajda lett, elhunyt 1426-ban.[946]

Perényi Péter, Simon fia, a nyalábi ág őse, 1389–1391 között mint udvari familiáris tűnik fel, 1395-től halálig zempléni ispán volt, 1397-ben macsói bán, 1397–1411 között székely, szatmári és ugocsai ispán, 1398-tól haláláig ungi ispán is, ezenfelül számos ispáni tisztet viselt, az adomány időpontjában szatmári és ugocsai ispán is volt (1407–1419), a Sárkányrend alapító tagja, 1415-től haláláig országbírói tisztet viselt, elhunyt 1423-ban. [947]

Perényi Péter halála után fiát, Jánost kétszer is megnevezték szomszédként, előbb László fia János, majd a (bakony)béli apát háza mellett. (1427. IV. 23., 1432. V. 8.) Perényi Péter fia János közelebbről nem ismert időpontban elzálogosította ezt a házát Farkas budai zsidónál 32 forint és uzsorakamatai ellenértékéül. 1451-ben rokona, Perényi János tárnokmester, az oklevél kiállítója előtt vállalta, hogy visszafizeti kamatostól az összeget, a tárnokmester pedig ígéretet tett arra, hogy ha Péter nem fizetne, helyettesével beiktatja Farkast a ház birtokába. (1451. III. 20.) A ház szomszédai ekkor a (bakony)béli apát és haraszti Tapán Kelemen országbírói ítélőmester voltak. Perényi János nem fizetett (a tartozás az uzsorakamattal együtt 310 forintra rúgott), ezért Farkas zsidó egy évvel később a tárnoki szék ülésén kérte a ház neki ítélését, amit meg is kapott. Az altárnokmester két budai esküdttel együtt beiktatta Farkas zsidót a Szombatpiacon álló ház birtokába. (1452. IX. 20.) A szomszédokat változatlan formában nevezték ekkor is meg.

Perényi János, Péter országbíró fia, 1427–1439 között az aula tagja volt, 1429–1440 között ugocsai ispán, 1429–1434 között máramarosi ispán, 1434–1435 között szepesi ispán, majd 1439–1440 között lovászmester, 1444–1450 között ugocsai ispán, elhunyt 1452-ben.[948]

Perényi János utódai, úgy tűnik, nem nyugodtak bele a ház elvesztésébe. 1488-ban Perényi János fia, János, és az ő fiai, Gábor, Mihály és István tiltakoztak az országbíró előtt, hogy (Bakócz) Tamás győri püspök és a káptalan elfoglalták a Szombathelyen álló házukat, Máté mészáros, budai polgár pedig a házhoz tartozó kert egy részét. (1488. IX. 15.) A leírás szerint a ház a Szt. Mária Magdolna egyházzal szemben állt. Alapos okunk van feltételezni, hogy ugyanarról a házról van szó, az azonos helyszín, továbbá a később még felbukkanó győri káptalan miatt. Így arra következtethetnénk, hogy Farkas zsidó továbbadta a házat és most a győri káptalan birtokolta, Máté mészáros pedig feltehetően az egyik szomszéd lehetett.

Nem tudjuk mi lett a tiltakozás eredménye. Mindenesetre Perényi János legidősebb fia, Gábor és testvére, Mihály is rendelkezett budai háztulajdonnal a Szombat piac és a Mindszent utca határán, a nyugati házsorban igen közel a plébániatemplomhoz. (*ld. Szombatpiac – nyugati oldal*)

[944] Bónis 1971. 183–184; Engel 1996. II. 239.
[945] *ZsO* I. 2336, 4058, 5800 sz.
[946] Engel 1996. II. 48.
[947] Engel 1996. II. 190.
[948] Engel 1996. II. 189.

4.4.12. Mihály (bakony)béli apát

1432-ben Mihály (bakony)béli apát oklevelével tanúsította, hogy a város polgárai közé fogadta és egy ház eladását ígérte neki. Cserébe az apát arra tett ígéretet, hogy a polgárokkal közösséget vállal, valamint az udvarnál támogatja a várost. (1432. V. 8.) A felajánlott ház szomszédjai Perényi János és a néhai János veszprémi püspök testvére, Ferenc voltak.

Kapolcsi Mihály, András fia, Zala megyei kisnemesi származású, az apátságra 10 évig tartó kommendatúra után választották meg 1421-ben, rengeteg peres ügybe bonyolódott az apátság jogainak visszaszerzése és védelmezése érdekében, feltehetően ezért is igényelte a budai háztulajdont, elhunyt 1450-ben. [949]

A béli apátot a későbbiekben 1451-ben és 1452-ben ugyancsak Perényi János szomszédjaként nevezték meg. (1451. III. 20., 1452. IX. 20.)

4.4.13. Szászi János veszprémi püspök testvére, Ferenc

1432-ben a béli apátnak ígért ház szomszédságában említették meg Ferencnek, a néhai János veszprémi püspök testvérének házát. (1432. V. 8.)

Szászi János budai prépost volt 1419–1426 között, 1411 óta alkancellár (1426-ig), 1426-tól 1428-ban bekövetkezett haláláig veszprémi püspök.[950]

15. SZÁZAD MÁSODIK FELE – 16. SZÁZAD

4.4.14. Olasz Jakab
„Szombathely"

A szigeti domonkos apácáknak adott ház keleti szomszédjaként nevezték meg Olasz Jakabot 1506-ban. (1506. XII. 21.) Lakóhelyét az 1510 körül készült dézsmajegyzék a Szombathelyen jelölte meg.[951]

4.4.15. Cobor Ilona – szigeti domonkos apácák

1506-ban a budai káptalan kiküldött emberei a szigeti domonkos apácakolostorban hallgatták meg betegágyán razinai Bocskai János özvegyét, coborszentmihályi Cobor Ilonát, a néhai Cobor János leányát, aki a rendháznak adta többek között budai házát. (1506. XII. 21.) A ház nyugati szomszédja Giovanni Giacomo királyi orvos volt, míg a keleti szomszédságban Olasz Jakab lakott.

Cobor Ilonának apja, Cobor János a Szombathelyen más adatok szerint is házakat birtokló Cobor Imre és Márton testvére volt, nagyapja Cobor Mihály budai várnagy.

4.4.16. Székely Antal – Giovanni Giacomo de Angelis királyi orvos

A néhai Székely Antal budai esküdt volt az esztergomi Szt. István protomártír káptalan házának keleti szomszédja 1486-ban, 1487-ben és 1502-ben. (1486. VIII. 30., 1487. I. 11., 1502. IV. 6.) A későbbiekben ugyanezen a telken Giovanni Giacomo királyi orvost említették meg 1506-ban a szigeti domonkos apácáknak adott ház nyugati szomszédságában, 1507-ben pedig a szentistváni káptalan keleti szomszédságában. (1506. XII. 22., 1507. IX. 28.) Az ő budai háztulajdonára azonban már 1500-ból is maradt fenn adat egy magánlevelében. (1500. XII. 12.)

Székely Antal esküdt volt 1457-ben.[952]

Giovanni Giacomo királyi orvos, olasz származású, családi neve de Angelis, korábban Corvin János orvosa volt.[953]

[949] Sörös 1903. 136–155.

[950] Engel 1996. II. 221.

[951] 1510k: *„Iacobus Olaz in Zombathel"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[952] 1457. – MOL Dl 15196.

[953] 1500. XII. 12.: „Iohannes Iacobus de Angelis artium et medicine doctor" (Eszt. k. m. lt. 14-2-1, MOL Df 283910), l. Kubinyi 1970. 67. Kubinyi különválasztja a két személyt.

4.4.17. Nagy Demeter – Lénárt mészáros – Taratai Tamás – esztergomi Szt. István káptalan – (Takács György és Balázs)
„Szombathely, Szombatpiac"

Taratai Tamás esztergomi kanonok, a Krisztus Teste kápolna rektora 1486-ban misealapítványt tett az esztergomi Szt. István protomártír káptalannál, amelynek javára adományozta házát. A Szombathelyen álló épület nyugati szomszédja a zágrábi püspökség háza, míg keleti szomszédja a néhai Székely Antal háza voltak. (1486. VIII. 30.) A házat Tamás kanonok a néhai Lénárt mészáros özvegyétől, Margittól vásárolta 232 forintért. (1487. I. 11.) A korábbi tulajdonosok közül Nagy Demetert ismerjük, akit a zágrábi püspökség szomszédságában neveztek meg. (1474. IV. 23.)

A szentistváni káptalan a házat 1502-ben Budai (másnéven: Takács) György polgárnak és feleségének, Erzsébetnek adta bérbe évi 8 forintért és 1 forint értékű viaszért azzal a feltétellel, hogy a házat nem adhatják el, kötelesek karbantartani, és legalább három kanonok számára szállást biztosítanak. (1502. IV. 6.) A ház helyét a korábbiakkal egyezően írták le. 1507-ben György halála után a káptalan megújította a bérleti szerződést az özveggyel, Annával (tehát Takács György későbbi feleségével) és fiával, Takács Balázzsal. (1507. IX. 28.) A feltételek azonosak voltak, vagyis továbbra is meglehetősen szigorúak, bár nem túl magas bér mellett. A házat tehát nem adhatták el és végrendeletben sem adományozhatták el, csupán azt a részét, amelyet esetleg a jövőben hozzáépítettek, vagy kijavíttattak volna a saját költségükön, ám azt is csak budai polgárnak. Kötelesek voltak a városi adókat is fizetni. A ház nyugati szomszédja, a zágrábi püspökség mellett a keleti szomszédban Giovanni Giacomo királyi orvost jelölték meg már ekkor. Takács Balázst összeírták az 1510 körül készült dézsmajegyzékben is, a Szombathelyen adták meg lakóhelyét.[954]

A káptalannak később meggyűlt a baja Takács Balázzsal. 1519-ben Nyási Demeter esztergomi érseki helynök kiátkozta Balázst 11 forint bér tartozása miatt. (1519. V. 2.) Az 1524-es Szt. Mihály napi bérfizetési jegyzék szerint Takács Balázs az 1521-ik évre kifizetett 6 forintot, 1522-re és 1523-ra azonban már csak 5 forintot fizetett, ezért 1524-re és az elkövetkező évekre 11 forintot köteles fizetni. (1524. IX. 29.) Nyási Demeter esztergomi érseki helynök Takács Balázst is megidéztette az esztergomi szentszék elé házbértartozása miatt 1525-ben. (1525. I. 16.) Az ugyanezen évben készült feljegyzés szerint Balázs 1523-ban fizetett a káptalannak 5 forintot, ám már 1522-ben is 6 forintot és 1523-ban is 6 forintot kellet volna fizetnie, 1524-ben és 1525-ben pedig egyaránt 11 forintot. (1525 körül) Ezekszerint a házbért a káptalan időközben 11 forintra emelte, Balázs azonban még az eredeti bért sem fizette meg. Sőt továbbra sem fizetett, ugyanis az 1529 körül készült jegyzékben a korábbi tartozásait jegyezték fel ismét hozzátéve, hogy azóta sem fizette az évi 11 forintos bért. Takács Balázs ekkor kérte, hogy jegyzékben adják át tartozásait és ígérte, hogy teljesen kiegyenlíti azokat. Tartozása ekkor már 79 forint volt. (1529. körül)

4.4.18. zágrábi püspök
„Szt. Mária Magdolna tér, Szombatpiac"

Albeni János zágrábi püspök, birodalmi és királyi főkancellár végrendeletében az őt követő zágrábi püspökökre hagyta minden budai házát és palotáját azzal a feltétellel, hogy évente 20 forintot fizessenek a káptalannál tett misealapítványa javára. (1433. III. 14.) A zágrábi püspökök itteni házának eredete feltehetően ez az alapítvány lehetett. Újabb adatot csak negyvenkét év múltán ismerünk. 1474-ben Mátyás király a várossal újból birtokba iktattatta laki Túz Osvát zágrábi püspököt, és a házra vonatkozó másnak tett adományait visszavonta. (1474. III. 31.) A Szt. Mária Magdolna téren álló nagy köháznak nevezték ekkor az épületet. A város iktatólevelében a szomszédokat is megnevezték, egyrészt Máté ablakgyártó esküdtet, másrészt Nagy Demetert. A ház helymegjelölésére ekkor a Szt. Mária Magdolna téren, avagy Szombatpiacon kifejezést használták. (1474. IV. 23., 1475. V. 22.)

A későbbiekben a zágrábi püspökök háza, mint az esztergomi Szt. István protmártír káptalan házának nyugati szomszédja tűnik fel a forrásokban. (1486. VIII. 30., 1487. I. 11., 1502. IV. 6., 1507. IX. 28.)

[954] 1510k: *„Blasius Takacz in Zombathel"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

4.4.19. Máté ablakgyártó - Benedek ablakgyártó, Bársony Tamás
„Szombathely tér"

A néhai Máté ablakgyártó, budai bíró leánya, Ilona, néhai Szabó Benedek özvegye, 1494-ben atyjától örökölt házát eladta 200 forintért nemes Bársony Tamás budai polgárnak azzal a feltétellel, hogy házában számára megfelelő szállást biztosít. (1494. IX. 22.) A ház a Szombathely téren állt, keleti szomszédja Benedek ablakgyártó, nyugati szomszédja pedig Pintér István voltak. Egy két héttel későbbi oklevélből derül csak ki, hogy az eladott ingatlan csupán egy fél ház volt. Benedek ablakgyártó ugyanis az eladás miatt perbe keveredett Bársony Tamással a város előtt, amelyet gyors megegyezéssel zártak le, miszerint Tamás 32 forintot fizetett Benedeknek és ennek fejében megkapott egy emeleti boltozott helyiséget, meg a város két fala közötti istállót a saját udvara mögött. (1494. X. 4.) Eszerint Tamás és Benedek házai egy korábban megosztott ingatlan részei lehettek, hiszen csak így magyarázhatjuk, miért vált vitatottá egy házon belüli helyiség kettejük között. (Alkalmasint Benedek fia lehetett Máté ablakgyártónak és Máté egykori házát megosztották korábban örökösei, Benedek és Ilona között.)

Máté ablakgyártó életrajzi adatait ld. a Szombatpiac nyugati oldalán.
Szabó Benedeket ld. az Olasz utcában.

4.4.20. Pintér István
„Szombathely, a kút környékén"

Bársony Tamás nyugati szomszédságában nevezték meg Pintér Istvánt 1494-ben (1494. IX. 22.), aki az 1505-ben készült dézsmajegyzék szerint a Szombathelyen, a kút környékén lakott. Özvegyét jegyezték fel az 1510 körüli dézsmajegyzékbe, de lakóhelye megjelölése nélkül.[955] A Szombathelyen lévő közkutat csupán ezen forrás által ismerjük.

A fent összeállított hét ingatlan sorának nyugati végén található Pintér István háza. A dézsmajegyzékekben ismert rajta kívül Pintér Pál, akit 1505-ben a Szt. Mária Magdolna egyház környékén, 1510 körül pedig Ráskai Balázs háza mellett írtak össze. Továbbá Pintér Lászlót 1510 körül a Szombathelyen, szintén Ráskai háza mellett jegyezték fel.[956] Bár Pintér István, Pál és László esetleges rokonságát nem tudjuk bizonyítani, helyrajzi elemzésünk alapján joggal feltételezhetjük azt. Ráskai Balázs háza ugyanis, amint azt már fentebb ismertettük a tér északnyugati sarkában emelkedett.

***

A dézsmajegyzékekből még további Szombathelyen élő lakosokat ismerhetünk meg. 1505-ben felsorolták Csaplár Balázst, Sarlai Lászlót, Váci Györgyöt, Süveg Györgyöt és a nála lakó Szántai Mihály özvegyét és Telek Mártont, valamint a Sánta György özvegye házában lakó Tamás süveggyártót, Csőgyártó Miklóst és a nála lakó Bogár Tamást. 1510 körül újból szerepelt Váci György, akinél akkor Széki Imre lakott, Süveg György, Süveg Márton, Szántai Mihály özvegye, Telek Márton, Süvegyártó Tamás, Sánta György özvegye és Bogár Tamás. Rajtuk kívül csak az 1510 körüli jegyzékben szerepel Pintér Cirják és a nála lakó Kapás Antal valamint a Szabó Pál házában lakó Íjgyártó László.[957]

Süveg György 1498-ban és 1501-ben magyar részről esküdt volt a város tanácsában.[958]

[955] 1505: *„Stephanus Pinther in Zombathel prope fontem"* (MOL Dl 38568); 1510k: *„relicta Stephani Pinther"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[956] 1505: *„Paulus Pynther prope Mariam Magdalenam"* (MOL Dl 38568); 1510k: *„Paulus Pynther penes domum Blasij Rascay ... Ladislaus Pinther in Zombathel penes domum Raskay"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[957] 1505: *„Blasius Caplar in Zombathel ... Ladislaus Sarlay in Zombathel ... Georgius Wachy ... relicta Michaelis Zantay... Georgius Sywegh ... Martinus Telek ... Thomas Sywegyartho ... Thomas Bogar ... Nicolaus Chywgyartho prope Bogar Thamas"* (MOL Dl 38568); 1510k: *„Georgius Wachy in Zombathel, ante Mariam Magdalenam ... Emericus Zeky in Zombathel aput Georgium Vachy ... relicta Michaelis Zantay in Zombothel aput Georgium Siwegh ... Martinus Telek aput Georgium Siwegh ... Martinus Siwegh in Zombathel ... Thomas pileatur in domo relicta Georgj Santa in Zombothel ... Ladislaus Igyartho in domo Pauli Zabo in Zombothel ... Thomas Bogar in Zombathel ... Ciriak Pinther in Zombathel ... Antonius Kapas in domo Ciriak Pinther"* (Veszp. Érs. lt. Budai bortizedjegyzék, MOL Df 200608)

[958] 1501. IX. 30. – Eszt. k. m. lt. 64-1-25, MOL Df 238170.

KRITIKA

A Szombatpiac részletes rekonstrukciójával Pataki Vidor foglalkozott. A piactér északi oldaláról alkotott elképzeléseit nagy vonalakban jónak tartjuk, csupán kisebb módosításokat tartunk szükségesnek. Pataki szövegében nem találunk utalásokat modern házszámokra és térképére is úgy rajzolta be az ingatlanokat, hogy nem alkalmazta a többi térképén használt, telkeket elválasztó vonalakat. Ennek ellenére a házszámok mögé írt nevek azt a képzetet keltették itt is a későbbi kutatókban, mintha feltételezhetnénk telek és tulajdonos kapcsolatát. Hiányzik ezenkívül Patakinál a Máté ablakgyártó (nála tükörfordításban: üveggyártó) és a zágrábi püspökség közötti kapcsolat, ezért nem ismerte fel ezt a hét házra kiterjeszthető sorozatot. Pataki a Szombatpiacot a mai Petterman bíró utca – Bécsi kapu tér – Kard utca – Országház utca közötti tömb helyén képzelte el, ezért kerültek a Szombatpiac környékén, Szombathely tér helymegjelöléssel bíró ingatlanok térképén a mai Petterman bíró utca északi oldalára. A műemléki kutatások óta jól tudjuk, hogy a háztömb a későközépkorban már beépült, és a tér, vagyis a Szombathely tér a mai Kapisztrán térrel azonos.

A piactér nyugati oldalán több a tévedés. Itt is fennáll, hogy a szövegben feltételesen fogalmazott meghatározások a térképen egyértelműbb formát öltöttek. Pataki a házsor északi végére a Szt. Mária Magdolna egyház plébániájának házát tette (Uri u. 72. nála, vagyis a ma álló legészakibb ház), és tévesen ítélte meg a Tatamér-Töttös féle, később Ráskai Balázs kezén lévő ház helyzetét, amely ettől északra és nem délre állt. Éppen ezért nem is lehetett Ráskai háza később a Batthyányiak kezén, akik a plébániától valóban délre helyezkedtek el. Özvegy Maróti Mátyásné (vagyis Szilágyi Margit), a csanádi püspök (vagyis Csáky Miklós) és a boszniai püspök háza délebbre tolódott a térképen, mivel ezek a házak Corvin János házával szemben álltak és azt Pataki az Uri u. 47. sz. telken képzelte el. A két boszniai püspökre vonatkozó adatot éppen ezért nem is illesztette össze.

ÖSSZEGZÉS

A Szombathelyre és azon belül a piac helyére vonatkoztatható adatokkal, ha szórványosan is, de már a 13. század végéről és a 14. század elejéről rendelkezünk. Legkorábbi forrásainkban feltűnő a piac kitüntetett helye a városban, a háztulajdonosok között kezdettől fogva számos, a város, vagy az ország életében fontos családot ismerhettünk meg.[959] Figyelmet érdemel továbbá, hogy a legkorábbi adatok német eredetű családok házairól szólnak, akik mellett feltűnnek a vezető magyar családok tulajdonai is. A város ránkmaradt legkorábbi ingatlan ügyben kelt oklevele 1292-ből származik, amelyben Péter vászonkereskedő és Vosk fia Gergely az egyezkedő felek. Péter özvegyét Jeuthnak hívták, ez a német Jutta név változata lehet. Felesége révén tehát Pétert is németnek tarthatjuk, mestersége, a távolsági szövetkereskedelem nyilván vagyonos embert sejtet. Vosk fia Gergely ellenben a magyar polgárság vezető családjai közé tartozhatott, amennyiben helyes volt gondolatmenetünk Bochk fia János és Vosk fia Gergely rokonságáról. Jánosról ismert, hogy a tanácsban a magyarokat képviselő esküdt volt az 1330–1340-es években. A szomszédságukban lakók közül neve alapján német volt Stephan Fies, a pesti Vörös Albert fia, Jeklin, Hans Eisner, egy bizonyos Ulrich, és talán Sebe, néhai Gergely özvegye is. A németek hangsúlyos jelenlétére utal Hencfi Margit, a Károly Róberthez hű budai rektor, Hencfi János leányának nagy palotája a Szt. Mária Magdolna plébániaház közvetlen szomszédságában. Margittól férje, Hans Weidner ispán örökölte a házat, szomszédjukban pedig rokonuk Merklin fia Andreas comes lakott. Tehát megállapíthatjuk, hogy a Szombatpiacon a 14. század elején, de a jelekből ítélve, már a város alapítását közvetlenül követő időben is jelentős számú és jelentős társadalmi súlyú német polgárság élt. Sőt ezek a németek a Szt. Mária Magdolna plébánia kötelékébe tartoztak, hiszen Hencfi Margit végrendeletét Tamás plébános előtt, mint plébánosa és gyóntatója előtt tette.

A németek mellett említettük már a magyar vezető réteget. Mellettük már igen korán feltűnnek a magas méltóságokat viselő előkelő nemesek tulajdonai is. Az 1340-es években Zsámboki (Gilét fia)

[959] Forrásaink viszonylagos bőségét is az előkelők jelenléte magyarázza. Az oklevelek többsége főúri levéltárakban maradt fenn.

Miklós, Nagy Lajos király első nádora, és Becsei Töttös ajtónállómester és pilisi ispán még azelőtt szereztek ingatlanokat a Szombatpiacon, hogy az Anjou udvar első ízben Budára kötözött volna Visegrádról (1347–1355). A Becseieknek, Töttösnek, fiának, Miklósnak és későbbi leszármazottaiknak három önálló tulajdonát is megkülönböztethetjük a Szombatpiac környékén. Mind a Zsámbokiak, mind pedig Becsei Töttös háztulajdonlását motiválhatta Pilis megyei kötödésük. A Zsámboki család a Smaragd nemzetségből származott, amelynek törzsbirtokai a megyében voltak. Becsei Töttös huzamos ideig viselte a pilisi ispáni és a hozzátartozó visegrádi várnagyi tisztet. Az ismert elökelök mellett természetesen más magyar polgárokat is megismerhettünk forrásainkból (Hatvani János, Váli Imre), illetve néhány olyan személyt is, akinek nemzetiségét neve alapján megítélni nem lehetett (Benedek fia Péter, Márk szabó, Benth fia Dénes).

A 14–15. század fordulójáról meglehetösen kevés háztulajdont ismerünk. Úgy tünik azonban a forrásokból, hogy a helyzet ekkor még nem nagyon változott. A fennmaradt adatok között magas a nemesi birtoklás aránya, de ez az adatok csekély számából következő aránytalanság lehet. A források többsége ugyanis föúri levéltárokból származik. Hosszabb-rövidebb ideig tartó házbirtoka volt ebben az időben, a Perényieknek, Csáky Miklós erdélyi vajdának, Bélai Sebestyén királyi sókamara ispánnak, Kelemen országbírói ítélömesternek, János veszprémi püspök testvérének, Ferencnek, a Pilis megyei nemes Kisjenői János fia Domonkosnak és a nemesség közé emelkedő Dadai Benedek fia Pál szabónak. Az egyházi testületek közül ismert a zágrábi püspökök rezidenciája és a (bakony)béli bencés apát ingatlana. Mellettük csupán néhány polgárra maradt fenn adat. Maróti Kis János és László fia János magyar polgárok lehettek. Nem ismerjük nemzetiségét Benedek „linicidának" és Tamás fia Jánosnak. Farkas zsidó példája mutatja, hogy zsidó még ekkor is szerezhetett zálogbirtokot, hiszen 1452-ben a város beiktatta egy uzsoraügyletben szerzett ház birtokába.

A 15. század végétől sokasodnak forrásaink, és ekkor már árnyaltabb és egy kissé megváltozott képet kapunk. Egyrészt eltünik teljesen a német lakosság, másrészt igen magas arányúvá válik a fönemesek, az egyházi testületek és az elökelő polgárok tulajdona. A tér nyugati oldalán sorban állnak a világi elökelök palotái, Ráskai Balázs, majd Gáspár, Batthyány Orbán, Perényi Gábor, a Csákyak, Keserü Mihály boszniai püspök házait említik a források. Az északi oldalon Cobor Ilona házát ismerjük, de mellette itt állt a zágrábi püspökök nagy háza, háztulajdonos volt az esztergomi Szt. István káptalan (1486 óta), a szigeti domonkos apácák (1506 óta), valamint a nyugati oldalon a győri káptalan. Rákos Albert, Fekete Mihály és Ebeni György Pilis megyei nemesek lehettek. Ebből is úgy tünik, hogy a Szombatpiacon a környék nemessége szívesen szerzett házat (ld. korábban Kisjenői János fia Domonkos, a Keszi/Berki család és Tétényi/Kapi András a Szombathely utcában). A magyar polgárok között ismert Máté ablakgyártó, esküdt és bíró háza (a Szombathely utcában pedig Ádám Gergely bíró háza), továbbá Székely Antal és Süveg György esküdteké. A polgárok között Benedek ablakgyártó, Bársony Tamás, Pintér István, László és Pál, Nagy Demeter, Benedek mészáros céhmester, Lénárt mészáros, András mészáros, Márton íjgyártó, Pál szücs és Olasz Jakab házait ismertük meg. A mészárosok nagy számát a piac mészárszékeinek közelsége, valamint a mészárosoknak a magyar polgárok között betöltött magas társadalmi rangja magyarázza.

Végül meg kell emlékezni a Szt. Mária Magdolna egyház plébániaházáról, amelyet a 14. század közepe óta említenek meg az oklevelek, de nagyon valószínü, hogy a kezdetek óta ott állt a templommal szemben, a saroktelek szomszédságában. A Szt. Mária Magdolna egyház iskolájának pontos helyét nem ismerjük, ám nem lehetett messze sem a templomtól, sem a plébániától.

4.5. SZOMBATPIAC – KELETI RÉSZ

a. SZOMBAT KAPU MELLETT

4.5.1. Berencsi István, özdögei Besenyő Pál
„Szombat kapu környékén"

1414-ben Berencsi Gergely fia István királyi számtartó és özdögei Besenyő Pál szlavón bán birtokmegosztásában többek között szerepelt egy Szombat kapu környékén épült ház is, amelyet megfeleztek egymás között. (1414. IV. 19.)

Berencsi („Sáfár", "Besenyő") István, Gergely fia, 1403–1409 között királyi sáfár volt, 1409–1412 között komáromi ispán, 1411–1412 között győri ispán, később 1438–1439 között tornai ispán lett.[960]

Özdögei Besenyő Pál, Pál fia, 1402-ben királyi sáfár, komáromi ispán és várnagy, 1402–1406 között horvát és szlavón bán volt, 1409–1432 között tornai ispán, közben 1416-ban és 1432-ben királyi helytartó, elhunyt 1432–1434 között.[961]

***

4.5.2. Gatályi Fülöp boszniai püspök – Zsuzsanna
„Szombat kapu mellett"

1459-ben Zsuzsanna, Kökényesi Lőrinc felesége panaszt tett Mátyás király előtt, hogy a város nem hajlandó számára másolatot készíteni a városi könyvből házadományáról, amelyet néhai Gatályi Fülöp boszniai püspöktől (1452–1456) kapott.[962] (1459. VII. 5.)

b. SZOMBATKAPU ÉS A RÉGI KIRÁLYI HÁZ KÖZÖTT
Zsidó utca

A későközépkori Zsidó utcára, zsidónegyedre vonatkozó ismereteink nagyon szűkösek. Egyetlen kivételtől eltekintve csupán azután tűnnek fel forrásainkban a zsidók háztulajdonai, miután Szulejmán szultán elhurcolta Buda zsidóságát, hogy a Török Birodalom nagyvárosaiban telepítse le őket. A zsidók közössége ugyanis a város többi lakosával ellentétben nem menekült a szultán hadai elől, sőt a város kulcsait is ők vitték Szulejmán elé. János király és Ferdinánd király azonos módon járt el a zsidókkal szemben, elkobozták házaikat. Mindkettejük számára kapóra jöttek a koronára háramlott birtokok, amelyeket sietve adományoztak el párthíveik hűségét biztosítandó. Az elkobzás indokát többször is megadják az oklevelek, a zsidók a hűtlenség vétkébe estek, hiszen a törökökkel együtt ellenséges területre költöztek. Az adománylevelek többsége az 1526–1529 közötti években született, segítségükkel bepillantást nyerhetünk a mohácsi csata előtti évek Zsidó utcájának tulajdonviszonyaiba. A korábbi időből csupán két szomszédos telket említenek meg a források, ám ezek egyikén épp a zsinagóga emelkedett.

A későközépkori zsinagóga (1461-től) környezete a 15. század első felében:

4.5.3. szegényház, javadalmas ház ?

1420 óta többször is megnevezték a Kapiak által perelt házak szomszédságában a *„domus animarum"*-nak nevezett épületet. Ez a különös elnevezés, amint arra már a Szt. Pál utca nyugati oldalán utaltunk rá, javadalmas ház, esetleg szegényház értelmű. (1420. I. 13., 1439. VI. 23., 1449. III. 18.)

[960] Engel 1996. II. 32.
[961] Engel 1996. II. 35.
[962] Engel 1996. I. 67.

4.5.4. Zsinagóga – Jakabháza

Kirvai Jakab deák – Kapi András és János - / - Jákob és Ferenc zsidók – Márton és Áron zsidók

„Zsidó utca, Szombat kapu felé, Szombathely, Szombatpiac"

(Hauÿ 264–265. – Táncsics Mihály u. 23.)

A részben feltárt, késógótikus, kéthajós zsinagóga az egyik pillérére vésett évszáma alapján – Scheiber Sándor olvasata szerint – 1461-ben épült.[963] Vélhetően ez az épület már azonos az 1462-ben egy pereskedés során említett zsinagógával. Az oklevél perhalasztásról szól Kapi János és a zsidók közössége között két ház, a néven nevezett zsinagóga és az ún. Jakabháza ügyében. (1462. VI. 10.) Ez az utolsó értesülésünk a perről, ezért nem ismerjük annak végkifejletét. Az ügy előzményéről azonban több forrás is szól, és ez tartogat számunkra néhány elgondolkodtató mozzanatot.

Egy 1420-ban kelt oklevélből megtudhatjuk, hogy Anna, Kapi Miklós fia András özvegye a városi tanács előtt bemutatta Kirvai Jakab deák, egykori esztergomi várnagy, budai polgár záloglevelét, amelyben 2226 forint kölcsönt vett fel Andrástól. Jakab ugyan törlesztett valamennyit az adóságból, – amiről nyugtát is adott – de még mindig tartozott neki 1626 forinttal.

Kirvai Jakab deák, János fia, budai polgár, Kanizsai János familiárisaként 1408–1414 között esztergomi ispán és várnagy volt.[964]

Kapi András életrajzi adatait – ld. Szombathely utca. Jakab deák 1414-ben néhai urának nevezte Kapi Andrást, nem tudjuk azonban, milyen jellegű volt szolgálata.[965]

A tanács megidézte Jakabot, hogy vagyonát felbecsülni jelenjen meg előtte, de a többszöri felszólítás ellenére Jakab nem jelent meg. Ezért a tanács úgy döntött, hogy mivel nem tudta felbecsülni Jakab árúit, vagy egyéb javait, ezért tulajdonait, többek között két, egymással szomszédos házát a Szombatpiacon az özvegynek adják át. Megnevezték a szomszédokat is, egyfelől Tamás fia János özvegyét, másfelől a szegényházat. (1420. I. 13.) Nem tudjuk, hogy az átadás valóban végbement-e. Talán nem, mivel egy 1439-ben kelt oklevél szerint a budai káptalan előtt a néhai Kapi András deák fia János a maga, illetve felesége, Anna és fiai, István és András nevében eltiltották Albert királyt és Erzsébet királynét, hogy eladják, vagy elzálogosítsák azt a két házat a Szombathelyen, amelyben akkor Jákob és Ferenc zsidók laktak, Jákobot és Ferencet pedig eltiltották, hogy a házat birtokba és használatba vegyék. (1439. VI. 23.) A szomszédok ekkor is változatlanok voltak. Lehetséges, hogy Jakab deák zsidóknak is tartozott, és ilyen úton került kezükbe a ház birtoka, de elképzelhető persze más megoldás is.

Mindenesetre a tiltakozásnak nem sok foganatja lehetett, sőt úgy tűnik, hogy az ügy a hosszan elhúzódó pereskedések sorsára jutott. Egy 1440-ben keltezett újabb oklevélben Betlendi Gergely és Setétkúti Balázs budai alvárnagyok és a zsidók albírái fogott bírák és Hédervári Lőrinc nádor, zsidóbíró jelenlétében elhalasztották Szt. György oktávájára azt a pert, amely a Zsidó utcában, a Szombatkapu felé elhelyezkedő két ház miatt Kapi János, valamint Márton és Áron zsidók között folyt, mivel Márton és Áron nem tudtak a tárgyalásra felkészülni és új határidő kijelölését kérték. (1440. III. 17.)

Évekkel később még mindig folyt a per, hiszen egy 1449-ben kelt oklevélből arról értesülünk, hogy az ország rendjei előtt Kapi János a maga és fiai, István, András, János, Sándor és Frigyes nevében tiltakozott, hogy Hunyadi János kormányzó elidegenítette két szomszédos házukat a Szombathelyen, amely a néhai Jakab deák, budai polgár tulajdona volt, és most zsidók lakták. (1449. III. 18.) Szomszédokként ekkor is ugyanazon neveket adták meg, mint 1420-ban. Ezután következik az 1462-es, már említett, perhalasztásról szóló adat a zsinagóga néven nevezésével.

[963] Schreiber 1983. 83–85.

[964] Engel 1996. II. 129.

[965] 1414. II. 21. – *BTOE* III. 646. sz.

4.5.5. Bátai Tamás fia János és özvegye

Bátai Tamás fia Jánost 1392-ben említik meg először egy Szombathelyen álló ház szomszédjaként. (1392. X. 16.) Özvegyét 1418-tól több alkalommal nevezték meg mindkét szomszéd ügyében. (1418. IV. 24., 1420. I. 13., 1439. VI. 23., 1449. III. 18.)

Bátai Tamás fia János esküdt volt 1385/1386-ban, 1395/1396-ban és 1409-ben, Tétényben birtokos is.[966]

4.5.6. bátmonostori (becsei) Töttös fia László fia László - fehérvári káptalan

„Szombathely, a piac helyén"

1392-ben a budai káptalan előtt bátmonostori (becsei) Töttös fia László fia László birtokcserében állapodott meg a fehérvári káptalannal, amelynek során a káptalannak adta telkét és a rajta lévő épületeket a Szombathelyen, valamint 31 hátaslovat. (1392. X. 16.) Szomszédai egyrészt Bátai Tamás fia János, másrészt Csabai Domonkos voltak.

Bátmonostori Töttös fia László fia László 1398–1413 között udvari lovag volt, 1413-ban hunyt el.[967]

Úgy tünik, ugyanerre az épületre vonatkoztatható egy 1418-ból származó oklevél is, amelyben a fehérvári káptalan tanúsítja, hogy Bocskai János fia Miklós 1000 új forinttal – 500 forintot arany forint értékben – segítette ki a káptalant, amikor egy budai házat vásárolt meg 1400 új forintért, – 700 forint tiszta arany értékben. A különbözetet kiegyenlítendő a káptalan Miklósnak adta a Veszprém megyei Kapurév birtokot. (1418. IV. 24.) A ház az oklevél szerint a piac helyén állt, amelyet Szombathelynek neveztek, és a szomszédságában lakott egyrészt a már korábban is megnevezett Tamás fia János özvegye, illetve Takács Konrád. A helymeghatározás tehát összeköti a két forrást függetlenül attól, hogy ismert forrásaink nem teszik lehetővé megértenünk, miért kellett a káptalannak megvásárolnia azt a házat 1418-ban, amelyet korábban, 1392-ben már csere útján megszerzett. Talán a csereügyletet nem tudták mégsem megvalósítani.

4.5.7. Csabai Domonkos - / - János takács – Gündelwein (Takács) Konrád – Peter Panchel

„Szombatpiac"

A telken először szomszédként nevezték meg 1392-ben Csabai Domonkost, akiről közelebbit nem tudunk. (1392. X. 16.) 1418-ban már ugyanazon szomszédságban Takács Konrádot jegyezték fel (1418. IV. 24.), akiről ugyanebből az évből más irat is megemlékezik. A város tanácsának rendkívül sérült állapotban fennmaradt oklevelében a néhai János takács hagyatékán osztoztak meg örökösei. (1418. XI. 12.) János takács fia, Péter megkapott ekkor egy házat a Szombatpiacon Konrad Gündelwein (a kiadó bizonytalan olvasatában: Gundstwern ?) budai esküdtől. Konrad veje lehetett János takácsnak, feleségét, Elizabethet megnevezik az oklevélben, bár a pontos rokoni kapcsolatot a megmaradt szövegben nem olvashatjuk. Feltehetően Gündelwein azonos az említett Takács Konráddal, a nevet apósától örökölhette. Az átadott ház szomszédságában Bátor Benedeket és a néhai Pétert jegyezték fel.

Konrad Gündelwein, János takács és fia, Péter életrajzi adatait ld. Szt. György piac - keleti oldal

Konrad Gündelwein a másik örökösnek, János leányának, Barbarának, aki Kölni Hermann felsége volt, egy Hátsó (Nyírő) utcai házat adott át (*Ld. Szt. György templomtól a Tanácsházig – nyugati oldal*), egy harmadik házat pedig megosztottak Konrad, valamint Peter és Barbara között a Szt. György piac keleti oldalán. (*Ld. Szt. György piac – keleti oldal*)

4.5.8. Bátor Benedek

1418-ban szomszédként nevezték meg Bátor Benedeket. (1418. XI. 12.)

Bátor Benedek 1416-ban esküdt volt.[968]

---

[966] Kubinyi 1971. 251. j.

[967] Engel 1996. II. 247.

[968] Kubinyi 1971. 251j.

***

Az 1526 utáni adománylevelek:

4.5.9. Etyeki Albert

Mendel Izsák házának északi szomszédságában Etyeki Albert budai esküdt és bíró háza emelkedett. (1527., 1527. VIII. 1., 1536. I. 15.) A keresztény szomszéd feltehetően a zsidónegyed északi határát jelöli.

4.5.10. Mendel Izsák – szarvaskendi Zsibrik Gergely – Horvát János – Fekete János és Móré Ferenc
„Zsidó utca / Szt. Pál utca, Szombathely"

1526-ban adományozta el Mária királyné Kis Mendel Izsák házát (mind örökség, mind zálog címén bírt részeit) szarvaskendi Zsibrik Gergelynek, Thurzó Elek tárnokmester udvarmesterének. (1526) Ferdinánd király koronázása után megerősítette ezt az adományt. (1527. XI. 3.) Közben azonban Ferdinánd ugyanezt a házat eladományozta Mihalevics Péternek és Jánosnak is, János király pedig még korábban Horvát János budai ajtónállónak. (1527. VIII. 1.) Ferdinánd király koronázása után ezt az adományát már nem erősítette meg. (1527. XII. 5.)

Ezekből az oklevelekből megtudhatjuk, hogy Mendel Izsák már a mohácsi csata előtt elhunyt. Az adomány érintette egyrészt családi örökségét, valamint egy csatlakozó szomszédos házrészt, amelyet Etyeki Albert budai polgár zálogosított el Izsáknál. A ház déli szomszédja maga Etyeki Albert volt, tehát házának egy részét adta zálogba Izsáknak. Figyelemre méltó, hogy Mendel Izsák egyik szomszédja keresztény. A másik, azaz északi szomszéd Nagy Mendel, aki nyilván Kis Mendel Izsák rokona lehetett.

János király visszatérte után Horváth János özvegyének, Zsófiának fennmaradt egy fogalmazványa, amelyben a királyhoz folyamodott. Az özvegy ugyan a házban lakott, de arra panaszkodott, hogy 1527-ben született adományleveleit elrabolták tőle, és Kovács Antal kért magának királyi adományt a házra. (1530) A néhai Kis Mendel zsidó házát ekkor a magyarul kiírt Szent Pál utcájába helyezték.

Hat évvel később arról értesülünk, hogy a házat János király Horvát János halála után 1536-ban pelbárthidai Fekete Jánosnak és kenderesgyalui Móré Ferencnek adta. (1536. I. 15.) A ház helymeghatározása további tanulságokkal szolgál. A telek a Szombathelyen állt, egyik kapuja a Zsidó utcára, másik kapuja pedig a Szt. Pál utcára nyílt. Vagyis a mai Táncsics Mihály és Fortuna utcák közötti háztömbben helyezkedett el, amely még itt is a Szombathely területének számított. A szomszédban változatlanul Etyeki Albertet és Nagy Mendelt nevezték meg ekkor is.

4.5.11. Nagy Mendel – Dombói János – Werbőczy Imre
„Zsidó utca, Szt. Márton utca / Szt. Pál utca"

János király 1538-ban Werbőczy Imrének adta Nagy Mendel egykori házát, amelyet korábban Dombói Jánosnak adományozott, de annak magtalan halála után a ház visszaszállott a királyra. (1538. XII. 13.) A ház egyik kapuja a Zsidó utcára nyílt, amelyet ekkor Szt. Márton utcának neveztek, másik kapuja pedig a Szt. Pál utcára. Szomszédságában megemlítették egyrészt Horvát Jánost (akit a szomszédban 1536-ban már elhunytnak mondtak), másrészt István borbélyt. Külön szót ejtettek a ház boltozott helyiségeiről és pincéiről.

4.5.12. István borbély

1538-ban Werbőczy Imre szomszédságában említették meg István borbélyt. (1528. XII. 13.) Nem tudjuk, ki volt a ház tulajdonosa 1526 előtt.

***

A további házak szomszédai nem ismertek:

4.5.13. Mendel Izráel – Peregi Albert

Mária özvegy királyné már 1526 őszén eladományozta Mendel Izráel zsidó prefektus házát Peregi Albertnek, Bátori nádor titkárának, Ferdinánd király pedig decemberben megerősítette az adományt. (1526. XII. 26.) A ház az utca keleti, Duna felőlinek mondott oldalán állt, és hozzátatozott a zsinagóga melletti térség. Mivel a prefektusi tisztség a Mendel családon belül öröklődött, feltehető, hogy ezen a telken kereshetjük Mendel Jákobnak, a 15. század második felében élt első zsidóprefektusnak a házát is.

***

4.5.14. Veres Ábrahám fiai Jákob, Izsák, Márton és Oroszlán – Sárhajú János

„Zsidó utca, Szt. Márton utca"

A Budát birtokába vevő János király 1527 januárjában Oroszlán zsidó házát adományozta Sárhajú János budai esküdtnek a Zsidó utcában. (1527. I. 1.) Az oklevél szerint a Zsidó utcát ekkor már Szt. Márton utcának nevezték, a Régi királyi ház kápolnája után.

Ferdinánd király ugyancsak Sárhajú Jánosnak adományozott egy házat Buda kézre kerítése után, amely Veres Ábrahám fiai, Jákob, Izsák és Márton birtokában volt egykor. (1527. XII. 9.) Ennek a háznak a szomszédai ekkor már Kasztellánfi János és Kalmár Antal voltak. Feltehetően ugyanarról a házról van itt szó, mint amelyet korábban János király adott Sárhajúnak.

Sárhajú János 1523-ban és 1531-ben a város esküdtje volt, 1547-ben Kassán nyert polgárjogot.[969]
Kalmár Antal ugyancsak a város esküdtje volt 1531-ben.[970]

***

4.5.15. Sándor fia Izráel - Kállai János - Mihalevics Péter és János

Ferdinánd még koronázása előtt Mihalevics Péternek és Jánosnak adományozta Sándor fia Izráel házát, amelyet János király Kállai Jánosnak adott. (1527. VIII. 1.) Mivel a város ekkor még nem volt birtokában, ez még akkor csak ígérvény lehetett. Koronázása után Ferdinánd király megerősítette korábbi adományát. (1527. XII. 5.)

***

4.5.16. Olasz Bóna és Fekete Mendel veje, Salamon – Nagyváti Antal

„Zsidó utca"

Ferdinánd király koronázása után megerősítette azt az adományt, amelyet Kelenföld melletti táborában tett Nagyváti Antal nádori titkárnak, Olasz Bóna és Fekete Mendel veje, Salamon házát adta, amelynek déli szomszédja Váci Jákob elhagyott háza volt. (1527. XI.3.)

4.5.17. Váci Jákob

1527-ben Váci Jákob elhagyott házát a Nagyváti Antalnak adott ház déli szomszédságában írták le. (1527. XI. 3.)

[969] 1523. VI. 22. - MOL DI 90430; 1531. I. 8. – Eger, Lyceum kt. J IV. 55. Istvánffy-féle stylonarium 20; 1547. III. 4. – Kassa 1538-1552. jegyzőkönyvében lévő Matrica civitatis (Mályusz Elemér regesztája, BTM nagyalakú 443. sz.)

[970] 1531. I. 8. – Eger, Lyceum kt. J IV. 55. Istvánffy-féle stylonarium 20.

***

4.5.18. Gazdag Jákob, Nagy Izráel – Csáky Mihály – Angyal János, Mátyás és Balázs
„Zsidó utca"

1528 februárjában Ferdinánd király megerősített egy adományt, amelyet koronázása előtt tett pándi Angyal Jánosnak, Mátyásnak és Balázsnak. (1528. II. 26.) 1526 előtt Gazdag Jákob, Nagy Izráel és más zsidók laktak egy udvart és a benne levő többi épületet, János király pedig Csáky Mihálynak adta őket.

***

4.5.19. Olasz Dávid, Szerencsés Imre fia Ábrahám – Ficsor János
„Zsidó utca"

Ugyancsak 1528 februárjában erősítette meg Ferdinánd király azt az adományt is, amelyet koronázása előtt Ficsor Jánosnak, Thurzó Elek országbíró familiárisának tett. (1528. II. 26.) Itt is egy udvarról és a benne lévő több épületről szól az adományozás, a házakban Olasz Dávid, a néhai Szerencsés Imre fia Ábrahám és más zsidók laktak. A telek az utca keleti, vagyis Duna felöli oldalán helyezkedett el.

***

4.5.20. Horvát Márton – Gönci Bertalan, Horvát Jeromos
„Zsidó utca"

Buda elvesztése után adományozott Ferdinánd király Horvát Márton magvaszakadtával a királyra visszaszállt Zsidó utcai házat Gönci Bertalannak és Horvát Jeromosnak, Tamás egri püspök, királyi kancellár udvarmesterének és kamarásának. (1529. XII. 6.)

***

4.5.21. Jaksics György – Szentiványi Pál
„Zsidó utca"

1536-ban János király vizsgálatot rendelt el a város tanácsánál egy perben, amely Jaksics György és Szentiványi Pál között folyt egy Zsidó utcai ház miatt. (1536. VIII. 15.) Ki kellett hallgatni azon polgárokat, akik Jaksicsot a ház birtokába beiktatták.

ÖSSZEGZÉS

Mindenekelőtt tanulságos a zsinagóga helyszínének elnevezéseit megfigyelni. Ha nem két szomszédos házról lenne végig szó, amely így elég feltűnő, és nem lennének sorra ugyanazok a szomszédok megnevezve, valamint nem említenék meg ismételten Jakab deák nevét, el is bizonytalanodhatnánk, valóban ugyanarról a két házról történik-e említés minden esetben. Így viszont el kell fogadnunk, hogy az 1440-ben a Szombat kapu felé tartó Zsidó utcának nevezett utcát beleértették mind a Szombathely, mind a Szombatpiac értelmébe. (1420, 1439, 1449) Vagyis ez a megjelölés nem csak a Szombatkaputól nyugatra lévő területet illette meg.

Ehhez hozzátehetjük a Tamás fia János özvegyén keresztül kimutatott kapcsolat révén a további négy háztulajdon sorozatát. Az itteni házakat kizárólag Szombathely és Szombatpiac névvel tájolták, sőt előfordult a fehérvári káptalan telkén a szűkebb értelmű, a „piac helyén" elnevezés is. Bár az oklevelek egyike sem jelöl meg irányokat, mégis ezen elnevezések alapján a későbbi zsinagóga melletti telkek sorozatát az északi irányba képzelhetjük el. Ily módon a szélső telkek már egészen a Szombat kapu előtti szabad térségre néztek, amely ezek szerint még a heti piac területéhez tartozott, legalábbis a 15. század elején.

De talán ennél is tanulságosabb a birtoklástörténet. Hiszen a későbbi zsinagógát is magába foglaló telkek ezek szerint nem az 1360-as, vagy 137-es években került zsidó tulajdonba, hiszen valamivel 1420 előtt még egy budai polgár, Jakab deák birtokolta azokat, a Kapiak pedig ki nem fizetett adósságuk fejében követelték Jakabtól, majd később a szerintük azt jogtalanul használó zsidóktól. (Jakab tehát nem Mendel Jakab, akire a Jakabháza kifejezést szokás vonatkoztatni). A zsinagóga telkétől északra pedig egészen a Szombat kapuig keresztények háztulajdonait találtuk a 15. század elején, előkelő nemeseket, egyházi birtoklást, és előkelő német polgárcsaládot.

A Mohács után keletkezett adománylevelek révén tizenegy egykor zsidók birtokolta, vagy lakta háztulajdonra maradt fenn adat. Sajnos a szomszédokat csak néhány esetben nevezték meg, ezért a legtöbb esetben nem lehetett összeállítani a tulajdonok sorozatát. A Régi királyi ház és a Szombat kapu közötti Zsidó utca mindkét oldalán voltak zsidó tulajdonú épületek. Nagy Mendel és Kis Mendel házai az utca nyugati házsorában a teljes telektömbön keresztülérve a Szt. Pál utcára nyíló kapukkal is rendelkeztek. Vagyis a Szt. Pál utca keleti házsorán zsidók birtokolta, egymással szomszédos házak is álltak. Két esetben is előfordul az oklevelekben egy másutt ismeretlen házleírási forma. Nem egyszerűen eladományozandó házat említettek ezekben az iratokban, hanem udvart, amelyekben több, önálló tulajdonossal bíró épület állt. Zsúfoltság érződik ki ebből a jellemzésből, az eredeti telek feltehetően sűrűn beépült, de önálló tulajdonokra bomlott. Hasonló jelenséget egyébként a zsidónegyeden kívül is megfigyelhettünk a városban, például a Szt. György piac keleti oldalán.

Jellemző a Mohács után megadományozottak köre is. Szinte egytől egyig valamely előkelő, vagy a király szolgálatában álló nemes kapott a zsidók házaiból, valamint néhány rangosabb budai polgár. A zsidóprefektus házát például Bátori nádor egyik titkára nyerte el. Ez egyben jelzi a házak csekélyebb értékét. A főrangú nemeseket a város elmenekült gazdag német polgárainak, illetve az ellenpárt vezetőinek házaiból jutalmazták.

Összefoglalás

A topográfiai elemzés lezárultával az alábbiakban szeretnénk a budai ingatlantulajdonlásról szerzett ismereteinket röviden összegezni, és ennek segítségével néhány általános érvényű társadalomtörténeti és várostörténeti megállapítást tenni.

Polgárjog és háztulajdon

A középkori városi polgár szabadságai és kötelezettségei ingatlantulajdonához kötődtek. Buda város közösségének csak az lehetett teljes jogú polgára, aki a városban háztulajdonnal, lakhatóvá tett telekkel rendelkezett. Lássuk tehát, forrásaink szerint, melyek voltak ezek a telekhez tartozó szabadságok és kötelezettségek.

Buda az egész középkoron át a még Pest számára 1244-ben kiadott szabadságlevelet (*series libertatis, privilegium libertatis*) tartotta szabadságai és kötelezettségei forrásának. Az oklevélben felsorolt szabadságok között találhatók a polgári ingatlantulajdonra vonatkozók is. Legfontosabb az ingatlanszerzés szabadsága és a szabad végrendelkezés volt, amelyet támogatott az erőszakos beszállásolás tiltása is. Tehát városi telket bárki vásárolhatott, aki vállalta a telekhez kötődő kötelezettségeket, ezáltal a befogadott személy – országlakos, vagy idegen, polgár, nemes, vagy egyházi testület a polgári közösség tagjává vált. A megszerzett ingatlant szabadon, akarata szerint örökíthette, és birtoklásában senki sem háborgathatta. A saját tulajdonú telek tehát valóban a polgár sajátja lehetett életében, amelyről szándéka szerint rendelkezhetett minden – akár családi – kötöttség nélkül.

A középkori polgár szabadságait azonban nem mint egyén, hanem mint a városi közösség tagja élvezhette. Ezáltal a feudális társadalom polgárának szabadságai és kötelezettségei sokféle módon különböznek a polgári kor polgárának szabadságaitól. A középkori Magyar Királyságban minden városnak volt földesura, – szuverén városállam az egész keresztény Nyugaton is csak néhány létezett – a legjelentősebbeké, mint Budáé is, maga a király. Az ő adományából származtak a szabadságok, amelyekért komoly pénzbeli szolgálattal tartoztak, ő irányította a bíráskodás és a városigazgatás legfelső fórumait. A szabadságokat tehát nem egyének kapták, hanem a közösség – ez jelenti az egyik legfontosabb sajátosságot –, és a szabadságokkal csak a közösség tagja rendelkezhetett. Másrészt ez a közösség helyhez kötött volt, egyhelyütt, együtt élt, szabadságjogai is ehhez a helyhez kötődtek. A város szóval nevezzük meg ezt a közösséget, és a város jelenti azt a helyet is, ahol ez a közösség mindennapi életét élte. Ahogy a közösség tagjaiból, a polgárok sokaságából tevődött össze, úgy állt a város is apró egységekből, a telkek sorozatából. Polgár és telek szorosan összetartoztak tehát, a telkek birtoklástörténetének vizsgálata pedig messze vezet bennünket, a tulajdonok története fényt vet a tulajdonosokra is, ezáltal a város polgárait, a közösség tagjait veszi számba és jellemzi.

Háztulajdon és városi hatóság

A telkek tulajdonosainak változásaira a város tanácsa felügyelt. Akár örökség, vásárlás, adomány, vagy zálogosítás esetén, de királyi adományok, peres ítéletek esetén is szükség volt a város előtti eljárásra.[971] A birtokbajutáshoz általában elég volt két esküdt előtt, de lehetett a teljes tanács előtt is személyesen, vagy

[971] A Jogkönyv szerint minden ingatlanügyletről a városnak kellett oklevelet kiállítani.: *„Keyn kauffen nach verkauffen Nach verphendung sol nicht mugen geschen dan nūrt mit der stat prif allein. Vnnd was mit andern priefen geschicht, das wider bindet nach nicht kraf hat."* (*Ofner Stadrecht* 201. sz.)

ügyvéd útján bevallást tenni, amelyről a városi jegyző *fassionalis* oklevelet állított ki és annak tartalmát a város könyvébe bejegyezte.[972] (*65, 67. kép*) A budai történetírás pótolhatatlan hiánya a városi könyvek pusztulása, ám más városok – így Sopron, Kassa vagy Pozsony – példáján nyilvánvaló, hogy Budán is az úgynevezett *Grundbuch*-ba vezették be az ingatlanügyleteket, azonkívül külön könyvben tartották számon a zálog és a járadékügyeleteket. A bevallás megtörténte után két esküdtet bízott meg a tanács a birtokbaiktatás elvégzésével,[973] illetve erről igény esetén *privilegialis* formában is állíthatott ki oklevelet.[974] (*66. kép*) Az eljárás a hiteleshelyek gyakorlatához hasonlóan történt tehát. A tárnokmester ítéleteit követő iktatásokat is a városi esküdtek részvétele mellett tartották, az ettől eltérő eseteket törvénytelennek tartották.[975] Emellett mégis előfordult, hogy káptalani hiteleshelyek a városban iktatást végeztek, ezek a példák azonban nagyszabású birtokperekhez kötődtek.[976] A hiteleshelyek gyakorlatához hasonló módon jártak el királyi adományok, ítéletek esetén is. A királyi utasítást kézhez véve a város kiküldte a két esküdtet, majd jelentést tett a királynak az iktatásról és az ügyet bejegyezték a város könyvébe.[977] A királyi kegy különös megnyilvánulásai egyes esetekben rendkívül ünnepélyes eljárást is lehetővé tettek. 1438-ban Albert király lévai Cseh Péternek adományozta a Stiborok egykori városi palotáját, amelynek iktatását a város jelenlétében az esztergomi érsek és a nádor végezték, és mindezt királyi *privilegialis* oklevél tanúsította.[978]

A házszerzés módjai

A telkek tulajdonjoga sokféle módon cserélhetett gazdát a városban. A polgárok nem vásárolt ingatlanaikat feleségüknek és gyermekeiknek örökítették tovább, akik vagy közösen rendelkeztek vele, vagy megosztották azt egymás között.[979] Minden szerzett ingatlanra és arra az esetre, ha nem volna örökös,

---

[972] A város ingatlanokról vezetett könyvéről először 1423-ban esik szó oklevélben: „ad tabulam seu librum civitatis...". (1423. V. 21. – Eszt. k. m. lt. 53-3-7, MOL Df 238091, *BTOE* III. 821. sz.) Az ingatlanügyről kiállított oklevél elvesztése esetén a városi könyvből kiadott, hitelesített másolatot készítettek: „Extractus libri civitatis anni 1523". (1523. – MOL Dl 48993) II. Lajos király utasítása a városhoz, hogy az esztergomi Szt. István káptalan részére keressék meg a városházán felejtett okleveleit, vagy ha nem találják, írják ki azokat a város könyvéből („...extunc prothocolon sive librum civitatis vestre...") és a másolatot hitelesítsék a város pecsétjével. (1524. XI. 6. – Eszt. k. m. lt. 53-3-37, MOL Df 238121)

[973] 1398. XI. 25. – MOL Dl 8373, *BTOE* III. 265. sz.; „...iuxta ritu et consuetudinem dicti civitatis nostre duos ex nobis... iuratos cives ad premissas petitiones duximus transmittere..." (1478. VII. 1.- Egri k. m. lt. 29-5-1, MOL Df 210729)

[974] A győri káptalan számadáskönyvében olvasható bejegyzés szerint 1521. XII. 30-án 3 forintot fizettek ki a nagyprépostnak, hogy a budai nagy ház újbóli birtokbaiktatását elintézze, és erről a város tanácsával privilegiális oklevelet állíttasson ki. (Győri k. m. lt. Liber Div. Prov. 548; MOL Df 279560) Példa a privilegiális formában kiállított oklevélre: 1396. II. 24. – MOL Dl 7657, *BTOE* III. 206. sz.

[975] A tárnokmester a tárnoki szék bíróságán, mint feljebbviteli fórumon ítélt ingatlanügyekben Buda városának és más királyi városok esküdtjeinek bevonásával. Az ítéletről a tárnokmester állította ki az oklevelet, az iktatást kiküldött embere (általában az altárnokmester) és két (néha csak egy) budai esküdt végezték. (1424. VII. 16. Eszt. k. m. lt. 53-2-3, MOL Df 238054, *BTOE* III. 853. sz.; 1452. IX. 20. MOL Dl 70900)

[976] Olyan birtokperekben, ahol a budai ingatlan csupán egy volt a hatalmas birtoktestek között. Például 1449-ben a budai káptalan az országbíró parancsára végez iktatást Rozgonyi István fia idősebb János birtokainak átadásánál Rozgonyi ifjabb János, Rajnáld és Osvát számára. A birtokok között szerepel egy budai ház is. (1449. VII. 21. – MOL Dl 14284) II. Lajos utasítja a váradhegyfoki premontrei konventet, hogy iktassa be Kanizsai Lászlót többek között egy budai ház birtokába. (1525. V. 19./1525. VI. 27. – MOL Dl 24147)

[977] Példa a királyi adományra: Mátyás utasítása Buda városának, hogy a zágrábi püspököt iktassa be egy ház birtokába és Buda város jelentse, hogy az iktatást elvégezte. (1474. III. 31. / 1474. IV. 23. · Zágrábi érs. lt. Priv. 39; MOL Df 252007) Példa háramlás útján a királyra szállt ingatlan adományozására: Mátyás utasítja a várost, hogy iktassa be egy gyilkosnak a koronára szállott ingatlanába az áldozat özvegyét és gyermekeit, majd a város jelenti az iktatás elvégzését, amelynek során ellentmondottak. (1475. V. 14. / 1475. IX. 22. – MOL Dl 17675)

[978] 1438. I. 28. – MOL Dl 88130, *BTOE* III. 1181. sz.; 1438. III. 30. – MOL Dl 13150, *BTOE* III. 1190. sz.

[979] *„Stirbt eyn man an geschefte Vnnd hat weib vnnd chinder, Alle seyn hab vnnd gutter sol man tailen ynn gleich tail. Dem weib vnd den chindern, Itczlichen alzo vil, also dem andern. Ap sy denne pey enander vn getailt pliben..."* (*Ofner Stadtrecht* 313. sz.)

a szabad végrendelkezés joga illette meg a polgárt.[980] Hozzá kell ehhez számítani, hogy a nők is szabadon rendelkezhettek apjuktól, vagy elhunyt férjüktől (és más rokonaiktól) örökölt vagyonuk felett, és a feleséget is megillette a közösen szerzett tulajdon.[981] Továbbá mindkét házastársnak járt a házasságkor kikötött hitbérről, a móringról való rendelkezés szabadsága is.[982] A polgári örökösödési jog tehát az özvegyek és leányok esetében különbözött a nemesek örökösödési jogától.

A városban azonban polgári és nemesi tulajdon között nem lehet különbséget tenni, lévén, hogy a nemesi háztulajdonok mind vásárolt jellegűek voltak, tehát az ősiség hatókörén kívül estek. Úgy tűnik, hogy a nemes asszonyok és leányok számára is biztosították az öröklés során azokat a jogokat, amelyeket a polgárnők élveztek. Azt azonban megfigyelhetjük, hogy a család összetartozásának, közös birtoklásának igénye erősen érvényesült a városi tulajdonok esetében is egyes nemeseknél. Az ingatlanszerző nemes neve mellé az oklevélbe íratott nagyszámú rokon neve által biztosíthatták, hogy a háztulajdon a nemesi földbirtokkal közel egyező mértékben illessen meg minden rokont.[983] De ez korántsem mindig történt így, egy-egy ingatlanszerző még testvéreivel sem osztozkodott.[984]

Néhány örökösödési per adatai mutatják, hogy a házakat közösen öröklő leszármazottak között sok esetben nem volt egyszerű megegyezni a tulajdon megosztásának módjairól. Sok esetben a tanácshoz fordultak az örökölt tulajdon megosztásának igényével. Ott azután vagy meg tudtak állapodni az esküdtek segítségével,[985] vagy peres eljárás döntött a vitázó felek között.[986] Így történt 1481-ben is, amikor a néhai Georg Bogner egyik leánya számára két esküdttel, valamint az ács és kőfaragó céh mestereivel jelöltetett ki a tanács egy ötöd házrészt.[987] A ház megosztását ezután bejegyezték a város könyvébe.[988] Az örökségi ügyek egyébként minden esetben a város tanácsa elé tartoztak.[989]

Az ingatlanvagyonról a végrendeletekben általában csak az önállóan szerzett tulajdonok esetében gondoskodtak külön, illetőleg akkor, ha kegyes alapítványnak szánták adni. Sajnos ilyen jellegű oklevél

---

[980] Az 1244-es kiváltságlevélben: „Item quicunque ex ipsis sine herede decesserit, possessiones suas dimittendi facultatem habeat, cui vodet (!)." (*BTOE* I. 27. sz.). A tárnoki jog szabályozását ld. Wenzel 1890. 13; Mrhautová 1985.

[981] Az ingatlant is számbavevő, ránk maradt végrendeletek egytől egyig a 14. századból származnak, és nők részére állíttattak ki: Leyphylt apáca (1312. IX. 4. – MOL Dl 29662, *AO* II. 366. sz.); Lilium özvegy (1314. III. 19. / 1314 (?). X. 13. – Eszt. k. hh. lt. 18-8-15; MOL Df 208838, *AO* III. 838. sz.); Margaretha, Heinz fia Hans leánya (1343. IV. 20. / 1346. VIII. 15. – MOL Dl 87195); Klára, Werner unokája (1352. X. 6. / 1408. XI. 17. – MOL Dl 9375, *BTOE* III. 511. sz.); Ilona (1375. I. 17. – MOL Dl 6296)

„Eyn weib ist gewaltig wider ires mannes willen zu geben ader zu schaffen ir aigen hab, dy sye hath vonn iren eltern ader von eynem andern man, wem sy wil, Sy hette vor hyn da von den icht versprochen irem manne zu margengab ader yn eyner andern weiß." (*Ofner Stadtrecht* 397. sz.)

Itt kell megjegyeznünk, hogy a vagyon közte az ingatlanvagyon – átörökítésének bonyolult rendszere éppen a nők ezen polgári jogán nyugodott. Az újraházasodó özvegyek kezén hatalmas vagyonok mozogtak családról családra. Erről ld. Kubinyi 1967. 231–232.

[982] *„Den Weibern sol man nit ap hendig prengen ire morgenn gab"* (*Ofner Stadtrecht* 393. sz.)

[983] Kanizsai János érsek, Miklós tárnokmester és István közös házvétele. (1390. XII. 24. / 1396. II. 24. – MOL Dl 7657) Nagyváti Albert deák, pécsi várnagy házvétele, amelybe belefoglaltatta testvéreit, Kelement és Gáspárt is. (1472. V. 25. – MOL Dl 17323) Szilágyi Margit, Maróti Máté bán özvegye eladományozta házát rokonainak, Csáky Miklós csanádi püspöknek, Csáki Ferencnek és Pálnak, Maróti Annának, bajnai Bot András feleségének, Borbálának, Hédervári Ferenc feleségének, Katalin leánynak, továbbá a néhai Rozgonyi Appolónia, valamint Ferenc és Pál fiainak és leányainak és azok örököseinek. (1504. I. 18. – MOL Dl 21241)

[984] Megfigyelhető, hogy családok ágai, sőt egyes esetekben testvérek is önálló háztulajdonokkal rendelkeztek, amelyet csak saját leszármazottaiknak örökítettek tovább.

[985] János takács örökösei: 1418. XI. 12. – MOL Dl 95811, *BTOE* III. 732. sz.

[986] A város egykori bírája, Konrad Gündelwein örökösödési ügyében választott bírák döntöttek a város tanácsa előtt. (1462. IX. 1. – MOL Dl 15766)

[987] 1481. VIII. 24. – Eszt. k. m. lt. 64-1-13, MOL Df 238159, másik példa: 1491. IV. 11. – Eszt. k. hh. lt. 14-3-23, MOL Df 208689.

[988] 1511. VII.16. / 1513. XII. 16. – MOL Dl 106700.

[989] 1512-ben a budai káptalan előtt tiltakozott két esküdt a tanács nevében, hogy II. Ulászló király kényszerítésére a város szabadságának sérelmére kénytelenek voltak kiadni egy oklevelet egy örökségi ügyben, amelyet a város még nem vizsgált ki, és nem ítélt meg. (1512. IV. 23. – MOL Dl 106083. Prot. Bud. 107–108)

Budán csak elvétve maradt fenn, a végrendeletekről vezetett városi könyv is elpusztult, ezért a polgári tulajdon átörökítésének erről a formájáról maradt ránk szinte a legkevesebb adat.

A szabad rendelkezési joghoz tartozott az adományozás lehetősége is. Főleg egyházi alapítványok (misealapítványok) javára adományozott ingatlanokat ismerünk, polgár, pap, nemes egyaránt élt ezzel a lehetőséggel.[990] Az alábbiakban részletesebben is látni fogjuk az egyházi ingatlantulajdonok ezen jellegzetes fajtáját. Az adományozás másik jellegzetes fajtája a vagyon nők általi örökítéséhez kötődik: a feleség gyakran adományozta férjének az atyjától, vagy előző férjétől örökölt ingatlant.[991] Ismerünk azonban fordított eseteket is, amikor a férj részesítette a feleséget adományban.[992]

Ugyancsak a szabad rendelkezési jogból következik az ingatlanok szabad eladásának és vásárlásának lehetősége. Ezt azonban személyekhez és az ingatlanhoz kötődő jogok korlátozták. Élő személyek esetében az eladáshoz szükség volt az ingatlant közösen birtokló házastárs, vagy gyermek beleegyezésére.[993] Elhunytak tulajdonának eladásánál az örökösök léphettek fel az elidegenítés ellen. Éppen ezért, az idegenben tartózkodó, vagy kiskorú örököst védte az a szabály, amely szerint az eladást három egymástkövető vasárnapon ki kellett kiáltani a tanácsban.[994] Az eladni kívánt ingatlanra elővásárlási jogot formálhattak a szomszédok is. Minden szándék ellenére őket illette a tulajdon, ha kifizették a vevővel már kialkudott vételárat.[995]

A vásárlás mellett a csere is előfordul, többnyire nemesek között, akik a polgároknál bővebben rendelkeztek az ehhez szükséges cserealappal.[996]

Inkább a nemesek ingatlanszerzésének jellegzetes formája volt a királyi adomány. A városban többféle jogcímen is királyi tulajdonba kerülhettek telkek, amelyeket azután a hűséges szolgálat jutalmazására fordítottak az uralkodók. Voltak telkek, amelyek a királyi szálláshely környékéhez tartoztak, vagy királyi építési szándék miatt kerültek az uralkodó kezébe, és amelyeket a változó elképzelések és a meg nem valósult építkezés miatt eladományoztak.[997] Más esetben a király vásárolt meg, vagy cserélt el ház-

[990] Karai Szabó Benedek misealapítványa a domonkos kolostorban (1514. VI. 11. – MOL Dl 106083. Prot. Bud. 280–281), Kanizsa Miklós tárnokmester adománya az örményesi pálos kolostornak (1392. XII. 14. – MOL Dl 7818, *BTOE* III. 151. sz.), András egri székesegyházi esperes adománya az egri káptalan számára. (1478. I. 5. – Egri k. m. lt. 29-5-1, MOL Df 210729)

[991] Barbara, Ruprecht ötvös felesége férjének adományozza atyjától örökölt ötöd ház- és szőlőrészét (1490. III. 17. – Eszt. k. hh. lt. 6-5-16, MOL Df 208575), nemes Ugali Orsolya férjének, nezdei Besenyő Mátyásnak adományozza atyjától örökölt házát. (1369. IV. 5. HO III. 180. sz.)

[992] Bicskei Vörös Mihály feleségének Katalinnak ad egy telket és egy szőlőt. (1363. XII. 16. – Szerdahelyi cs. nyitraszerdahelyi lt.)

[993] Budai István deák, volt bíró, felesége, Ágnes beleegyezésével adta el házát a péterváradi ciszterci monostornak. (1464. V. 26. – Erdődy cs. galgóci lt. 37-1-1) Péter nyerges özvegye, Katalin és fia, Péter közösen adták el házukat Bakócz Tamás esztergomi érseknek. (1504. III. 13. – Erdődy cs. monyorókeréki lt., *ArchÉrt* 1877. 75)

[994] *„So man eyn erb vorkaufen wil, So schol man eß drey suntag auf ruffen auff der schran, daß eß er schall vnnd man daß gewar werd, ap ymand zu dem erb recht habe, der leicht yn der fremde wer, Ader auch ap es vnmundig chinder an gehört, Das dy icht vmmb ir recht da vnter qwemen, Sunder Das sy das In Jares frist mugenn ver pieten vnnd an sprechen."* (*Ofner Stadtrecht* 379. sz.)

[995] Fülöp nyerges és felesége, Katalin el akarták adni házrészüket Csiszár Györgynek 126 forintért és egy szőlőért, azonban Raguzai István *ratione vicinitatis* kifizette a 126 forintot és a szőlő árát, valamint azt a 13 forintot, amit Csiszár György a ház javítására költött, kizáratta őt a várossal a tulajdonból, és magát iktattatta be. (1489. VI. 1. – Egy kt. Eredeti okl. Dipl. Autographa Prayana 40, MOL Df 283430) Andreas Werniczer szabó és felesége, Sophia el akarták adni a Sophia atyjától örökölt ötöd házrészüket 170 forintért Kalmár Jánosnak, de Ruprecht ötvös, Sophia féltestvérének, Barbarának férje rokonságra és szomszédságra hivtkozva megakadályozta a vételt, és maga vásárolta meg 170 forintért az ötöd házrészt. (1490. II. 27. – Eszt. k. hh. lt. 18-7-5, MOL Df 208830)

[996] Bátmonostori Töttös fia László fia László budai házát adta cserébe a fehérvári káptalannak annak Bodrog megyei Ilya birtokáért. (1392. X. 16. – MOL Dl 78084, *BTOE* III. 142. sz.) Cecei Lőrinc és testvérének, Mátéának özvegye, Margit birtokcserében állapodtak meg, Margit németlipcsei és budai házak birtokrészeit adta át. (1491. IX. 26. – MOL Dl 65975)

[997] 1362-ben I. Lajos király Himfi Benedeknek adományozott egy királyi tulajdonban lévő telket a királyi udvar szomszédságában. (1362. II. 26. – MOL Dl 41500) Erzsébet királynő, Ugali Pálnak adományozott egy házat a ferences kolostor környékén, amelyet korábban azért vásároltatott meg, hogy ott klarissza kolostort építtessen. (1347. I. 17. – MOL Dl 100032)

tulajdont adományozás céljából.[998] Háramlás útján is a király kezére kerülhettek telkek, házak. Példáink között van a városi házak helyreállítására vonatkozó rendelet be nem tartása,[999] a magszakadás,[1000] és a hűtlenség.[1001]

Végül az ingatlanok tulajdonváltozásai bekövetkezhettek azon meg nem fizetett kölcsönökből is, amelyek fedezetéül szolgáltak. Itt is többféle változatot ismerünk. Zálogba elsősorban nemesek bocsátották budai ingatlanjaikat, többnyire egész házakat, de olykor csak helyiségeket.[1002] A hitelezők is általában nemesek voltak. A kölcsönvevő egyes esetekben szük, néhány hetes időhatárt jelölt meg a visszafizetésre, és a fedezetül felajánlott ház akkor vált a kölcsönző zálogtárgyává, ha a fizetés nem történt meg. Máskor a kölcsönadás pillanatában átadták zálogba az ingatlant, amelyet mindkét esetben addig használhatott a kölcsönadó, amíg vissza nem kapta a kölcsönzött összeget. Ez akár évekig is eltarthatott, mialatt a zálogtárgyat, vagyis az ingatlant át lehetett ruházni újabb tulajdonosra.[1003] A kölcsönzött összeg visszafizetését nyugtával igazolták.[1004] Ismert adataink között meglehetősen változatos a kölcsönzött összegek nagysága, a legkisebb kölcsön 36 forint, a legnagyobb 1000 forint volt.[1005]

A zálogház hasonló, de az adósra nézve hosszútávon kedvezőtlenebb hatású volt a zsidók által adott kölcsön, mivel ez kamatot, más néven uzsorát tartalmazott, amelyet az egyház keresztény hitelezők számára tiltott. Kisszámú példánk nem teszi lehetővé, hogy általuk a zsidók nyújtotta hiteleket tüzetesebb-

---

[998] I. Lajos király János kőfaragónak hűséges szolgálatait jutalmazza egy ház adományával, amelyet Cracherio mestertől vásárolt. (1365. II. 4. – Eszt. k. m. lt. 6-4-17, MOL Df 208573) Zsigmond király Perényi Péternek, a későbbi országbírónak adományozott egy Csáky Miklós erdélyi vajdától csere útján szerzett házat, hűséges szolgálataiért, és különösen azért az 1000 forintért, amit rendelkezésére bocsátott. (1411. XII. 26. – MOL Dl 70798) Mátyás király monoszlói Csupor Miklós erdélyi vajdának adományoz egy házat, amelyet Pálóczi László a Boldogasszony plébániára hagyott végrendeletében 400 forint fejében, és vállalja, hogy az összeget kifizeti. (1471. I. 7. / 1471. I. 10. – Eszt. Primási lt. Arch. Saec. F 65/a; MOL Df 248248) Beatrix királyné Drágfi Bertalannak adományoz egy házat, amelyet évekkel azelőtt vásárolt. (1490. VI. 4. – MOL Dl 19651)

[999] Mátyás király Péter erdélyi prépostnak, királyi titkárnak és testvéreinek, Mátéknak és Pálnak adományozza 1000 forint fejében Beckensloer János esztergomi érsek házát, amelyet rendelete ellenére nem újíttatott fel. (1478. III. 7. – Erdődy cs. galgóci lt. 37-1-3)

[1000] A nemesek városi háztulajdona egyéb birtokaikhoz hasonlóan magszakadás esetén a királyra háramlott. Ez ellentétben állt a polgári tulajdon háramlásával, mivel az örökös és végrendelet nélkül elhalt polgár vagyonának egyharmad részét a város erődítésére, kétharmad részét az egyház javára fordították. Például Zsigmond király eladományozta a Pest megyei Gyón birtokot, egy budai házat és két budai szőlőt, mivel azok Gyóni László és Szentdemeteri János halálával a királyra szálltak. (1413. IV. 19. / 1430. XI. 10. – MOL Dl 73451) Albert király eladományozta a néhai ifjabb Stibor házat, amely magszakadás útján a királyra háramlott. (1438. I. 30, – MOL Dl 13150) Mátyás király eladományozta a Régi királyi házat, amely Cillei Ulrik halála után magszakadás útján a királyra háramlott. (1460 k. – Werbőczy-formuláskönyv, Eszt. Főszékesegyh. kvt. Ms. II. 521. 166[v]-167[r].) II. Ulászló eladományozta Kopasz István szörényi püspök házát, amely magszakadás miatt a királyra szállott. (1499. IX. 21. – MOL Dl 84000)

[1001] A hűtlenség vétke miatt egyaránt elkoboztak nemesi, illetve polgári ingatlanokat. Mária királynő eladományozta azt a házat, amely még atyja, Lajos király idején szállt a királyra Buldre Mihály erdélyi sókamaraispánról, budai polgárról, aki nagyobb összeggel adós maradt. (1383. III. 8. – MOL Dl 100189) Zsigmond király a lázadásban hűtlenné vált mesztegnyői Szerecsen János fia Mihály házát eladományozta. (1405. VIII. 1. – MOL Dl 9066) I. Ulászló eladományozta az Erzsébet királyné pártjára állt Farkas László polgár házait. (1440. VII. 30. – MOL Dl 13564) Beatrix királynő hűtlenség miatt eladományozta Érsek Máté házát. (1490. VII. 21. – MOL Dl 19662) II. Ulászló király eladományozta a hűtlen Szécsi Miklós házát. (1490. XII. 30. – Erdődy cs. galgóci lt. 94-7-13) 1526 után rengeteg példát lehet idézni, mivel a két király az ellenpárt jelesebb tagjainak, illetve a zsidóknak a házait híveiknek adományozták.

[1002] Rádai Pál és Inárcsi Miklós fia János a budai káptalan előtt elzálogosították házuk két helyiségét teremhegyi Bika Jánosnak. (1513. VIII. 31. – MOL Dl 106038. Prot. Bud. 228–229) Básti Cikó Gáspár házát zálogba adta a budai káptalan előtt Paksi Balázs budai prépostnak. (1513. IV. 20. – MOL Dl 106038. Prot. Bud. 189)

[1003] Lévai Cseh Péter elzálogosította házát Tárcai Jánosnak és szandai Tárnok Demeternek azzal a feltétellel, hogy addig használhatják a házat, amíg a kölcsönzött összeget vissza nem fizeti, és ha másnak zálogosítanák el, akkor az új zálogbirtokosnak fizeti vissza az összeget. (1453. IX. 23. – MOL Dl 14727)

[1004] Amadé István a város előtt igazolta, hogy Putnoki János teljesen megfizette a kölcsönzött összeget. (1523. VI. 22. – MOL Dl 90430, 1523. – MOL Dl 48993)

[1005] 1451. I. 9. – MOL Dl 14445; 1518. VI. 17. – MOL Dl 106038. Prot. Bud. 450–451.

ben megvizsgáljuk.[1006] Ezekben az esetekben is a határidőig vissza nem fizetett adóság fejében foglalta le a kölcsönvevő házát a hitelező. Megjegyzendő, bármely városi ingatlan tulajdonjoga ezen a módon zsidó kezébe kerülhetett a város bármely pontján.

Adós és hitelező számára egyaránt hosszútávon a járadékkölcsön intézménye volt a legbiztosabb hitelezési forma, amelyet elsősorban egyházi intézmények, alapítványok kínáltak általában polgárok részére. Az alább, az egyházi tulajdonformáknál még részletesen ismertetett eljárás során az ingatlantulajdonos bizonyos összegű kölcsön fejében bérfizetést vállalt ingatlana után a hitelezőnek. Amennyiben az adós nem fizetett, háromévnyi bértartozás után a kölcsön fedezetéül szolgáló ingatlan a kölcsönadó tulajdonába került, tehát ez a szabály enyhébb feltételt jelentett a záloghoz és a zsidókölcsönhöz képest. A kölcsönök formái egy hitelügyleten belül is változhattak, amint a következő példán is megfigyelhetjük. Leonhard Vogelweider bizonyos missale könyvekért 1000 forinttal tartozott Bakócz Tamás győri püspöknek, és a tartozás fejében zálogba adta a főtéren álló házát. Halála után végrendeleti végrehajtója, unokaöccse, Sebastian kénytelen volt 1000 forint zsidókölcsönt felvenni Veres Ábrahámtól, amivel ki tudta fizetni a püspöknek a tartozást. A ház tulajdonát azonban csak úgy sikerült megtartania, hogy eladta az uzsorakamattal együtt megnövelt összegért, 1300 forintért a házat testvérének Andreasnak, aki ezt részben saját maga készpénzéből, részben Hans Pemfflingertől kapott 800 forintos járadékkölcsönből fedezte, vállalva havi 40 forint bér fizetését. A Vogelweider ház ezáltal megmenekült az elidegenítéstől.[1007]

Háztulajdon és kötelezettségek

Városi ingatlana után minden tulajdonosnak adót kellett fizetni, az idegen városok polgárainak és a nem polgári jogállású, személyükben adómentességet élvező tulajdonosoknak (nemeseknek, egyháziaknak), illetve a járadékkal terhelt házak haszonbérlőinek is.[1008] A Jogkönyv szerint a bárónak és a nemeseknek írásos nyilatkozatot kellett tenniük a tanács számára, hogy a polgárokhoz hasonlóan

[1006] Perényi Péter fia János 32 forint kölcsönt vett fel budai Farkas zsidótól korábban, majd a tárnokmester előtt vállalta, hogy az uzsorakamattal terhelt összeget, 310 forintot Szt. Mihály oktáváig megfizeti, ellenkező esetben átadja házát. Mivel nem fizetett a határidőig, a tárnokmester úgy ítélt, hogy iktassák be a zsidót a Szombathelyen álló ház tulajdonába. (1452. IX. 20. MOL Dl 70900)

[1007] 1491. I. 13. – Eszt. k. m. lt. 18-7-2, MOL Df 208831; 1491. I. 20. – Eszt. k. m. lt. 64-2-3, MOL Df 238181.

[1008] Ezt a rendelkezést tartalmazza már az 1244-es pesti kiváltságlevél: *„Item quicunque cum eis habitare voluerint habentes ibidem possessiones, cum eis teneantur servitia debita exercere."* (1244. XI. 24. – *BTOE* I. 27. sz.) Megerősítette Zsigmond király 1405-ikk évi városi decretuma: „Statuimus etiam: ut quilibet civis et inhabitator quarumlibet nostrarum civitatum, amodo, et in antea, collectas nostras regales, et contributiones, pro rata (non obstantibus quibuscunque libertatibus, ipsis hactenus datis, et imposterum per nos, et nostros successores, concedendis, quas, quoad praemissa, ipsis non volumus ullatenus suffragari) solvere, et cum illis nostris civibus contribuere teneantur." (*Corpus Juris* I. 216–219.) Hasonlóan rendelkezik a budai Jogkönyv is.: *„Ein yetzlicherr, derr mit in wonen wil, der soll auch mit in leiden vbel Vnd guet, Auch sol err mit Inen peZallen helffen alle steurr vnd losung."* (*Ofner Stadrecht* 13. sz.)

Néhány példa a gyakorlatból: 1346-ban Ugali Pál országbírói ítélőmestert és testvérét, Miklóst a város tanácsa beiktatta egy ház tulajdonába, és a város szabadsága szerint polgárai közé fogadta. (1346. VIII. 30. - MOL Dl 100032) 1341-ben Zsámboki Gilétfi Miklóst és Jánost (a későbbi nádort és testvérét) egyszerüen budai polgároknak nevezte a város tanácsa. (1341. XI. 8. – Veszp. k. hh. lt. Inst. reg. fam. 238. T, MOL Df 229965) 1482-ben gersei Pető Györgynek adott el egy budai polgár házat azzal a feltétellel, hogy a városi adókat megfizeti. (1482. II. 9. – MOL Dl 93548) 1491-ben István, választott szerémi püspök vállalta a város tanácsa előtt az adófizetést. (1491. XI. 7. - Eszt. k. m. lt. 64-1-20, MOL Df 238165)

Idegen polgárok adófizetési kötelezettsége budai ingatlanjaik után: *„Wer zu Ofen erb hat vnd anderswo gesessen ist, derr soll mit yn auch pezalen alle schatzung Vnd losung, als sy dan des manichen prieff von den lantherren Vnd edlen haben."* (*Ofner Stadtrecht* 14. sz.)

A javadalmasházat birtoklók a bérbeadáskor is előírták az adófizetést, pl. 1511. VIII. 24. – Eszt. k. m. lt. 53-3-30, MOL Df 238114.

fognak adózni ingatlanuk után még mielőtt a város kiállította számukra a vásárlásról az oklevelet.[1009] (*68. kép*) Az adó alól felmentést csak az egyházi épületek (a plébániák, kolostorok és kápolnák), a városi házak (tanácsháza, városi konyha, szegényház stb.) a zsidók házai, illetve személyükben a mindenkori két bíró (vagyis a bíró és a pénzbíró), a tizenkét esküdt polgár és a városi jegyző élveztek.[1010]

A városi adószedés alapja a háztulajdon volt, hiszen a polgárjog is ehhez kötődött, az adószedést házról házra járva telkenként, városnegyedek szerint végezték. A ház adója azonban csupán a behajtott adó egyik elemét alkotta, mivel a beszedett összeg jelentékeny részét a boradó tette ki.[1011] A házadó mértéke nem ismert forrásaink hiányossága miatt, csupán néhány szórványos adattal rendelkezünk. A Jogkönyv és egy 1517-ből származó irat is megemlékezik arról, hogy – más városokhoz hasonlóan Budán is – az egyes ingatlanok adójának mértékét városi könyvben vezették.[1012] 1481-ben a városi tanács Bekény Dénes deák, kincstári tisztviselő számára megszabta a háza után kirótt adó nagyságát: 4 forintot kellett fizetni, illetve abban az esetben, ha a sarokházon másik kaput is nyitott volna (ezáltal megosztva a tulajdont) 6 forintot.[1013] 1484-ben Bakócz Tamás királyi titkárnak mérsékelte a tanács házadóját 4 forintra tekintettel bizonyos – nem részletezett – érdemeire.[1014] A rendelkezésre álló adatok azonban általános jellegzetességek megállapítására nem alkalmasak.

A 15. század végén fontos változás történt az adófizetés terén, az 1492-ik évi országgyűlés 105. törvénycikke szerint a főpapoknak, bárónak és nemeseknek nem kellett ezentúl Budán lévő házaik után adót fizetni.[1015] Ez érzékenyen érinthette a tanácsot, mivel a város értékes házai közül nagyon sok képezte nemesek tulajdonát. Alább részletezett becslésünk szerint ebben az időben a *castrum*-on belüli ingatlantulajdonok mintegy egyharmada-fele a főpapok, bárók és az udvarban szolgálatot teljesítő nemesek kezében volt. Védekezésül ezután a város bizonyos mértékben igyekezett gátolni, hogy polgári

---

[1009] „*Da pey ist Zu wissen, das man kainen Lantherren noch edelman den statprieff vber das erb, das er kaufft hat, nicht sol aus geben zu seinen henden, er hab sich dan verschriben vnderr seinem sigil oderr vnder ainem anderen pewerten sigil, das [der stat] er mit der der stat leiden wil als ein anderr mit sessen in derr stat.*" (*Ofner Stadtrecht* 50. sz.) Egyetlen ilyen irat maradt ránk: 1432-ből Mihály béli bencés apát oklevele, amelyben tanúsítja, hogy a város tanácsa és közössége a polgárság közé fogadta, és megígérte neki, hogy egy házat elad számára. (1432. V. 8. – Pannonhalmi Főapátság lt. Konventi lt. Capsarium 923, MOL Df 207739)

[1010] A zsidók közössége adóját közvetlenül a királynak fizette. Adófizetésükre budai példát nem ismerünk, viszont pozsonyit és sopronit igen. A személy szerinti adómentesség csak a rendes (Szt. György napi) adóra vonatkozott, a rendkívüli adó alól csupán a plébános és a jegyző volt felmentve:
„*Dy funfzehen amptman, das sein dy Zwen Statrichter vnd dy Ratherren vnd der Statschreiberr süllen all miteinanderr Sand Jörgen losung gantz Vnd garr mit einanderr frey sein vnnd sunst kainerr nicht merr.*" (*Ofner Stadrecht* 49. sz.) „*Ob sich das gepurdt, das derr kunig durch notwillen ein vngewondlich schatzung oder losung wold auf slahen, das sol er mugen thuen auf dy gantz stat... Vnd dar In sullen dy zwen richterr Vnd Ratherren mit leidung haben Vnd zymlich helffen mit pezallen, aus genomen derr pharrerr vnd derr Statschreiberr*" (*Ofner Stadtrecht* 11. sz.)

[1011] A városi adózásra ld.: Kovács 1900. A boradó jelentőségét kiemeli a Jogkönyv is: *Ofner Stadtrecht* 12. sz.

[1012] „...qui census ad prefatam dominam matrem dicti Iohannis doctoris in libro civitatis esset inscriptus..." (1517. II. 16. – Pannonhalmi lt. Capsa 72. N; MOL Df 208156, *PRT* III. 204. sz.) „*...den selben sol man geben dy losung pücherr...*" (*Ofner Stadrecht* 15. sz.)

[1013] 1481. IV. 10. – MOL Dl 18468; „*...census, sive taxe domus sue nostri in medio...*" (1487. IV. 18. – MOL Dl 18469)

[1014] 1484. III. 29. – Erdődy cs. galgóci lt. 37-1-10.

[1015] „Articulus 105. Item intelleximus ex relatione dominorum prelatorum et baronum ac nobilium, quod domus ipsorum, quas in civitate nostra *Budensi* habent, quasque magis propter opportunum eorum condescensum, dum ad curiam regiam frequentandam adveniunt, ibidem tenent, ab antiquis temporibus, ab omni taxa, et quavis solutione, in medium civium prefate civitatis nostre *Budensis* facienda, per divos reges predecessores nostros, exempte et libertate fuissent. Sed a certo tempore cives predicte civitatis quandam exactionem super predictas domos ipsorum facere cepissent, prout etiam actu facere contenderent.

& 1. Igitur de consilio dictorum dominorum prelatorum, baronum et nobilium statuimus et presenti consulto nostro perpetuo duraturum ordinavimus, quatenus amodo deinceps dicte domus prefatorum dominorum prelatorum et baronum ac nobilium nulli taxe nullique penitus solutioni in consortium dictorum civium civitatis nostre *Budensis* fiende sint obnoxie et obstricte.

& 2. Sed sicut olim eedem domus libere fuerunt, ita posterum ab omni taxa ab omnique solutionis genere exempte, libere et immunes habeantur, neque dicti domini prelati et barones et nobiles ratione dictorum domorum suarum in consortium prefate civitatis nostre quicquam solvere tenebuntur." (*Corpus Juris* I. 550–553)

tulajdon nemes kezébe kerüljön. Elsősorban az egyházi járadékszerzéseknél figyelhetjük meg ezt a reakciót. A javadalmas házak haszonbérleti szerződéseiben a 15. század végétől gyakran találkozunk azzal a feltétellel, hogy a bérbevevők nem adhatják át a ház bérleti jogát sem bárónak, sem egyháziaknak, sem nemeseknek, hanem csak kizárólag budai polgároknak.[1016]

A városi ingatlantulajdonos köteles volt házát jó karban tartani, felújításáról gondoskodni, sőt a romos épület újjáépítésére a tanács kötelezhette a tulajdonost birtoka elvesztésének terhe mellett. Példát az ilyen eljárásra egy háztulajdonhoz tartozó városfaltorony esetében ismerünk 1509-ből, amelyet Urban Kaym könyvárustól és feleségétől, Appollóniától a város újra birtokába vett, majd petróci Hencelfi István királyi jogügyigazgatónak adományozott a karbantartás és helyreállítás kötelezettségének elmulasztása miatt.[1017] Ugyanez a jog megillette a tanácson kívül a királyt is. Buda esetében Mátyás király az 1470-es évek közepén rendeletet hozott, és nyilvános kihirdetéssel kötelezett minden háztulajdonost, hogy egy év leforgása alatt újítsa fel romos, vagy elhagyatott házát. 1474-ből származik az erre vonatkoztatható első adatunk: a város Mátyás király parancsára egy elhagyott földterületet a Duna partján Ernuszt kincstartó familiárisának adott a beépítés és helyreállítás kötelezettségével.[1018] Egy 1478-ban kelt oklevél tanúsága szerint a király a Mindszent utcában több mint tíz házat elkobzott tulajdonosaiktól, mert parancsának nem engedelmeskedtek.[1019]

Az ingatlantulajdonos ezenkívül köteles volt néhány olyan építési előírást is betartani, amely a közös, városi élet velejárója volt. A budai Jogkönyv és a tárnoki jog is tartalmazott ilyen jellegű cikkelyeket, a szabályok betartására a városi tanács felügyelt. A szabályok elsősorban a pontosan lehatárolt magántulajdonok sérthetetlenségét biztosították. Tilos volt a telekhatárra épített házfalhoz a szomszédnak épületet építeni,[1020] a szomszédra néző falon ablakot nyitni,[1021] a pincét a szomszéd telke alá kiterjeszteni,[1022] a telekhatár mellé emésztőgödröt ásni.[1023] A házakat az utca felé erkéllyel, vagy bármi

[1016] 1491.VIII. 16. – Eszt. k. m. lt. 64-1-19, MOL Df 238164; 1495. III. 12. – Eszt. k. m. lt. 64-1-21, MOL Df 238166; 1498. IX. 29. – Eszt. k. m. lt. 25-3-21, 64-1-22, MOL Df 236393, 238167; 1505. IV. 4. – Eszt. k. m. lt. 64-1-29, MOL Df 238174.

[1017] 1509. III. 16. – Pannonhalmi Főapátság Konventi lt. Capsarium V. Litt. E. Nr. 100; MOL Df 274197.

[1018] „...quandam desolatam terram et desolationi derelictam..." (1474. IV. 18. – MOL Dl 39939)

[1019] 1478. III. 7. – Erdődy cs. galgóci lt. 37–1–3; 1479. V. 31. – Erdődy cs. galgóci lt. 37-1-4; Csánki Dezső külön tanulmányban foglalkozott Mátyásnak ezzel az intézkedésével: Csánki 1904. Az eljárásra korábbról is ismerünk példát, Zsigmond király 1410-ben Visegrádon kötelezte a háztulajdonosokat romos házaik felépítésére egy éven belül a tulajdon elvesztésének terhe mellett. (1412. VIII. 9. – MOL Dl 9932, *ZsO* III. 2518. sz.)

[1020] 1517. II. 16. Máté pannonhalmi apát vállalta, hogy a szomszéd épület falához nem épít, hanem az alapoktól kezdve új válaszfalat épít a szomszéd mellé: „Quinta condicio, quod nullibi et in nullo loco domorum eorundem vicinarum et contiguarum nec nunc, nec futuris unquam temporibus possit ad murum et parietem domus eorundem domini Iohannis et matris ipsius aut successorum suorum hereditarie, aliquid per nos aut successores nostros edificari et constitui, sed quidquid edificabitur nunc vel in futurum, fiat novus murus et paries in terris nostris penes et iuxta parietem domus ipsorum, super quo edificetur." (*PRT* III. 204. sz.)

[1021] *„Wy kainer sol verpawen seynes nachparn fenster. Es schol keynes mannes fenstern sthen auß seinem hauß In seynes nachparn hawß, her mag iß ym weren vnnd verpawen, wen er will."* (*Ofner Stadtrecht* 322. sz.); 1517. II. 16. Máté pannonhalmi apát vállalta, hogy nem nyit ablakot szomszédja felé: „...promittimus, ac nos et successores nostros obligamus, quod nulla fenestra etiam minima de huiusmodi domo ab eisdem domino doctore Ioanne et matre ipsius empta per nos nec de parietibus eiusdem domus, nec de tectis, tecturis vlgo *heazathrol*, nec de aliis edificiis vel locis quibuscumque nostris ad hortum curiam aut domum eorundem domini Iohannis doctoris et matris ipsius hereditariam nec successorum ipsorum de presenti aperiatur aut relinquatur, nec futuris unquam temporibus aperiri et relinqui possit et valeat." (*PRT* III. 204. sz.)

[1022] *„Von Kellergraben ohne Schaden der Nachbarn. Item so iemand einen Keller macht in seinem Hauss und eine Gruben zumachen sich unterstünde zu Erhaltung des Weins, so mag er unter seiner eigenen Curien oder unter seinen eigenen Hause und nicht unter seinen Nachbar Heuser Graben, den wo er ie etwas graben will, so mag und kan er in seinen eigenen Hause und desselbige Zugehör graben."* (Mertanová 1985. 174)

[1023] *„Wie man schol dye schimpf haus pewaren. Eyn yder man schol seyn sprach hauß ader schimpf haus ader lewbel furen vber ader vntter der erden seinen nochparn vnnd andern lewthen an schaden. Ader er muß dye schaden alle auß richtenn Vnnd peczalenn"* (*Ofner Stadtrecht* 326. sz.); 1517. II. 16. Máté pannonhalmi apát vállalta, hogy az eladott telekrész határa melletti emésztőt betömeti és újat a szomszédok engedélye nélkül nem készíttet: „Quarta condicio, quod latrina

más építménnyel növelni csak a tanács külön engedélyével lehetett.[1024] Az esővizek, és a szennyvizek elvezetéséről gondoskodni kellett,[1025] a kéményeket olyan magasra kellett építeni, hogy azok a szomszéd épületekben kárt ne tehessenek.[1026]

Háztulajdonosok Budán

Buda sajátos helyet foglalt el a magyarországi városok sorában, hiszen nagyságát, lakosságának számát és változatosságát nem csupán kedvező földrajzi adottságainak és a kereskedelemben betöltött vezető szerepének, hanem rezidenciális jellegének is köszönhette. Ebből következően szinte alapításától fogva jelentős mértékben helyet adott nem polgári eredetű, vagyis nemesi és egyházi tulajdonosoknak is. A budai háztulajdonosok természetesen elsősorban lakás céljából birtokoltak ingatlanokat, azonban a házak magas értéke más célú hasznosítási formákat is lehetővé tett. Egyházi alapítványok nagyszámban részesültek itteni ingatlanadományban, hogy előre kiszámítható, biztos jövedelmet biztosítsanak fenntartásukhoz. De a tisztán üzleti hasznosításra is alkalmat adott a nagyértékű budai háztulajdon, fedezetet nyújtott zálogügyletek, hitelfelvételek (ld. járadékkölcsön) számára. Nemesek, polgárok, egyházi testületek egyaránt kihasználták ezeket a lehetőségeket. A Cudar család például a 14. század végén rendelkezett saját szállásnak otthont adó házzal, vásárolt egyházi alapítványa dotációjára ingatlant és szerzett

seu secessus, quod ipsi Iohannes doctor cum matre sua in curia domus huiusmodi per eosdem nobis vendite, sub et iuxta radicem parietis et fundamenti domus ipsorum hereditarie fecerant, in totum repleatur, nec futuris temporibus unquam possit latrinam seu secessus huiusmodi sub aut iuxta fundamentum parietis domus ipsorum fieri aut constitui sine voluntate permissione et annuentia eorundem et successorum ipsorum." (*PRT* III. 204. sz.)

[1024] *„Das keiner sein Hauss weitern soll gegen der Gassen ohne Erlaubnus des Richters. Item so einer ein Hauss hat und sich dasselbige Hauss gegen der Gassen zuweittern unterstünde, also das es der Nachbar Heuser übertreffe und scheinete also das Ansehen der Gassen durch das gemachte Gebeu verhindert zu sein ihre Verwilligung des Richters und der Geschwornen, soll ers mit nichten Macht haben zuthun, noch können."* (Mértanová 1985. 173–174); „...si quis domum habens, et ipsam domum versus plateam ampliare niteretur, ita quod domus vicinorum excederet, et adspectus platearum tolleretur, ac ipso aedificio stringi videretur, id absque consensu Judicis et Juratorum minime audeat facere et possit; alioquin demoliri domum, et prospectum vicino dare cogeretur..." (Wenzel 1878. 21); 1517. II. 16. Máté pannonhalmi apát vállalta, hogy a ház utcai homlokzatát nem terjeszti ki: „Quodque parietes domorum nostrarum, qui iacent versus plateam civitatis nec per nos, nec per successores nostros possint ulterius et magis extra protendi versus plateam et viam civitatis, quam nunc sunt iidem parietes nostri lapidei siti et fundati. Et si contingeret eosdem parietes nostros per nos aut successores nostros alcius elevari, aut de novo edificari vel reformari, quod non possint aliquo atrio wlgo *erkelyel*, aut quocunque alio instrumento vel obstaculo ligneo vel lapideo columnis aut aliquibus fenestris inferius, superius vel in medio magis extra protendi, quam nunc sunt iidem parietes nostri lapidei, per quod aspectui domus eorundem nocere possit." (*PRT* III. 204. sz.)

[1025] *„Von den Rinnen, die man aufs Dach legen soll, damit des Regenwasser dem Nachbar nicht schaden thue. Item ein Haussbesizer ist das Dach seines Hauses mit Rinnen schuldig zu verwahren auf das nicht durchs Regenwasser oder Abfluss ein grosser Schaden seinen Nachbar daraus entstehe.", „Von den Rinnen machen zugleich unter zweyen Nachbarn. Item so zwey Heuser, oder mehr fest aneinander gelegen sindt, alsdann sollen solche Nachburn eine Rinne zugleich miteinander aufrichten und zu machen verpflicht sein."* (Mértanová 1985. 174); *„Man schol vor machen, das nicht wasser gehe yn eynes andern hauß. Dach Troppen sol keyn mensch auf aines andern dach Noch yn den hoff nicht laiten, er schol das vntter steen mit gerynnen.* (*Ofner Stadtrecht* 323. sz.); 1496. XI. 16. János veszprémi püspök és Klára özvegy a város tanácsa előtt megegyeznek az esővíz elvezetéséről (Veszp. Érs. lt. Dec. Bud. 25, MOL Df 283138); 1517. II. 16. Máté pannonhalmi apát vállalta, hogy gondoskodik az esővíz elvezetéséről: „Secunda condicio est, quod nec de tectis, tecturis wlgo hezazathrol, nec de aliis edificiis aut locis prefatarum domorum nostrarum domui hereditarie eorundem domini Iohannis et matris ipsius vicinarum et contiguarum ad hortum curiam edificia et domum eorundem herditariam et successorum suorum aliquod stillicidium aut aqua qualiscunque descendat aut fluat, sed omnis aqua tam pluvialis quam alia quecumque per canales et cisternas de domibus edificiis tectis et locis nostris in alium locum divertatur et deducatur penitus et non ad domum curiam aut edificia vel hortum eorundem herditaria." (*PRT* III. 204. sz.)

[1026] 1517. II. 16. Máté pannonhalmi apát vállalta, hogy a konyha kéményét megmagasítja: „Caminus etiam sive fumorium eiusdem coquine per nos competenter sufficienter ac bono modo exigatur, elevetur et disponatur ita, ut nec domui nostre, nec ipsorum domui ex eodem periculum aliquale inmineat." (*PRT* III. 204. sz.)

újabb házat záloghitelnyújtás révén.[1027] Konrad Gündelwein egykori bíró örökösei 1462-ben egy Hátsó (Nyíró) utcai ház, egy Patikáros soron álló másik ház (nyilván az üzlettel együtt) és egy váralji majorság fölött egyezkedtek.[1028] Az esztergomi Szt. István protomártír káptalan 1526-ban nem kevesebb, mint 13 javadalmas házzal rendelkezett a városban, amelyeket részint adományként kaptak és bérbe adtak, részint kölcsönt nyújtva járadékfizetésre köteleztek.[1029]

Az ingatlanok, háztulajdonok értékét nehéz megítélnünk. Legegyszerűbben az adás-vételi szerződések alapján tanulmányozhatnánk ezt, sajnos azonban forrásaink száma és minősége nem engedi meg, hogy megértsük egy-egy háztulajdon vételi ára mögött milyen tartalom volt. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az árat mind a ház városon belüli elhelyezkedése, mind pedig mérete és kialakításának színvonala befolyásolta, nem is beszélve egyes esetekben az eladó és a vevő között lévő számunkra ismeretlen üzleti kapcsolatokról. A *castrum* falain belül is találunk tehát 150 forint körüli árat és több ezer forintot kitevő árat is. Annyi látszik bizonyosnak, hogy a váralja házait jóval alacsonyabb értékűnek tartották, átlagban a hegyen épült házaknak mintegy 1/10-ét tette csak ki értékük. A *castrum*-beli házak értékének megállapításánál még egy szempontra tekinthetünk: az ár sok esetben egy-egy vidéki birtok értékével volt azonos, amelyekre néhány cserеügylet hívja fel a figyelmünket.[1030] A magas árak kialakulásában bizonyára szerepet játszott a királyi udvar jelenléte, amely idevonzotta a nemesek és egyháziak széles körét keresetté téve a budai ingatlanokat, és az építkezések révén növelve azok értékét.

A NEMESSÉG

Buda különlegessége, Visegrád kivételével a többi magyarországi várostól különböző jellegzetessége a királyi udvar jelenléte volt a városban. A város déli végén emelt királyi palota, vagy vár – városi területtől körülvéve, mégis attól önállóan, csak az uralkodónak alárendelve, élén a várnaggyal – a 15. század eleje óta állandó rezidenciája a magyar királyoknak, itt működtek az uralkodók távolléte idején is az ország kormányzását végző hivatalok. Királyaink és Buda kapcsolata azonban ennél jóval régebbi, hiszen a várost uralkodói szándék hozta létre, és annak ellenére, hogy az Árpád-kor forrásainak hiánya miatt rendkívül homályos képpel rendelkezünk, bizonyosnak látszik, hogy már ebben az időben királyi szálláshelyet is emeltek falai között. A 14. század elején már egyértelműen szólnak forrásaink a rezidenciális jellegről, és a király németül *Kammerhof*-nak nevezett városi szállásáról. Vencel, Ottó, majd Károly Róbert egymást váltva szerezték meg a város feletti uralmat és a királyi címet. Nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy Károly, aki bár előbb Temesvárra, majd utóbb Visegrádra költöztette udvartartását, mégis szinte évente megfordult Budán. Halála után fia, Lajos uralkodásának elején nyolc évre ideköltözött (1347–1355), és bár ezután visszatért udvarával Visegrádra, mégis ezután is többször nagy horderejű események színterévé tette a várost (császári, királyi látogatások alkalmával). Ehhez még hozzátehetjük, hogy mindkét Anjou uralkodó építkezéseivel fejlesztette budai rezidenciáját – a század első felében még a város házai által közrefogott *Kammerhof*-ot, majd a század utolsó negyedében már az önálló déli palotát - és templom, valamint kolostoralapításaival (a Szt. György kápolna és a karmelita kolostor) járult hozzá a város fejlődéséhez.

[1027] Ld. Mindszent utca – Cudar család házai

[1028] 1462. IX. 1. – MOL Dl 15766.

[1029] 1529 körül - Eszt. k. m. lt. 53-3-42.

[1030] A fehérvári káptalan a Bodrog megyei Ilya birtokot cserélte el Bátmonostori Töttös fia László fia Lászlóval annak budai házára és 31 hátaslovára. (1392. X. 16. – MOL Dl 78084) László tihanyi apát a Somogy megyei Apátitelek prédiumot adta Endrédi József fia Imrének annak Mészáros utcai házáért. (1458. V. 28. – Pannonhalmi lt. Tihany 18–2, MOL Df 208415) Az örményesi pálosok két budai házukat cserélték el Csapi Andrással a Zala megyei Szentpéter és Rokolyan birtokokra (1459. – *DAP* 38.) Ákosbázi Sárkány Ambrus a Szombathelyen álló házat adott át Berki Imrének cserébe két puszta jobbágytelekért Berkin és Érden, valamint két elzálogosított birtokrészért ugyanazon falvakban. (1500. VI. 10. – MOL Dl 73618) Bakócz Tamás esztergomi érsek Györk birtokát adta Alsószécsényi Benedek fia Jánosnak cserébe a Szt. György kápolnával szemben lévő házért. (1518. VIII. 9. – Erdődy cs. galgóci lt. 37-1-13)

Mint már említettük a rezidenciális jelleg mélyrehatóan befolyásolta a város ingatlantulajdonosainak körét. Ennek nyilvánvaló jele a nemesi háztulajdon igen magas száma. Míg más városainkban a nemesi háztulajdon néhány helyi érdekeltségű családra szorítkozik, addig Budán a királyság kormányzatában résztvevő, vagy az udvarban szolgálatot teljesítő nemesek számára szükséges volt állandó lakóhelyet szerezni, házat vásárolni. Annál is inkább mélyen érintette ez a várost, hiszen a háztulajdonos nemesek – mint már fentebb láttuk - egyben budai polgárokká is lettek, városi adót fizettek, legalább is 1492-ig, amikor törvényben mentesítették ez alól budai ingatlanjaikat. Nemesek és a város kapcsolatát vizsgálva először arra a kérdésre keressük a választ, vajon a nemesség mely társadalmi rétegei voltak azok, amelyek budai városi ingatlant szereztek maguk számára. Adatainkat áttekintve általánosságban elmondhatjuk, hogy az állandó rezidencia korszakában, vagyis a 15. század eleje és 1526 között két nagyobb csoport különíthető el, egyrészt az adott korszak főnemeseinek, másrészt az udvarban szolgálatot teljesítő nemeseknek a köre. Az első csoportban azokat a személyeket találjuk, akiket a hivatali méltóságuknál fogva a bárók közé soroltak, illetve a 15. század végétől megfigyelhetően azokat, akik bárói tisztet viselt családokból származtak. Mivel ezt a társadalmi réteget megillette a részvétel a tágabban értelmezett királyi tanács ülésein, ezért szükséges volt számukra a budai háztulajdon fenntartása annak biztosítására, hogy a királytól elrendelt, vagy számukra szükséges időben tartósan az udvarban, a király közelében tartózkodhassanak. Egyes országos tisztségek viselőit (nádor, országbíró) ezen túlmenően a hivatal irányítása is huzamosabb itteni tartózkodásra kényszerített. A második csoport már jóval összetettebb, közös jellemzőjük az udvari, vagy hivatali szolgálat. Az udvartartás szűkebb, bizalmas körét alkotó királyi kamarásoknak, királyi familiárisoknak, palotásoknak úgy tűnik a városban kellett maguk és familiárisaik részére szállásról gondoskodniuk. Hasonlóképpen a kancelláriai, kincstári és bírósági alkalmazottaknak (jegyzők, titkárok, kamaraispánok, ítélőmesterek stb.), a budai várnagynak és udvarbírónak városi lakóingatlanokat kellett szerezniük.[1031] Adataink ugyan csupán szórványosak, azonban joggal következtethetünk arra, hogy ha például egy adott országbírói ítélőmester budai háztulajdonáról maradt ránk említés, akkor az őt követő ítélőmester, akinek budai ingatlanáról esetleg nem hagyományozódott adat, feltehetően ugyancsak rendelkezett azzal.

Röviden ki kell térnünk ezen a ponton az országos bíróságok működésére, a királyi rezidencia és a város kapcsolatának erre a kevéssé kutatott területére. Jagelló-kori adataink vallanak arról, hogy a bíróságok előtt tárgyalt ügyek jó néhány esetben az eljárást vezető ítélőmesterek házában folytak, egy Mátyás-kori adat pedig arra mutat, hogy valójában ez a gyakorlat korábbi eredetű.[1032] Bevallásokat, tanúk meghallgatásait végezték az ítélőmesterek otthon, vagy szállásukon.[1033] Ezek a magánházak tehát egyben hivatalos funkciót is elláttak, azt azonban nem állíthatjuk, hogy a nádori, vagy országbírói bíróságok kizárólag itt működtek volna. Más a helyzet a királyi személyes jelenlét bíróságával. Egy 1519-ből származó adat szerint a személynök által vezetett tárgyalásokat a királyi személyes jelenlét fejének, a kancellárnak, vagyis az esztergomi érseknek házában tartották.[1034] Ebben az esetben már valóban országos bíróság színhelyéül szolgált az érseki rezidencia.[1035]

[1031] A budai várnagyok közül ismerjük gyögyi Bodó Gergely, coborszentmihályi Cobor Mihály, Ráskai Balázs és Bornemissza János ingatlanait. A budai udvarbirák közül ismert Cobor Mihály, Örmény István deák, Ráskai Balázs, Báncsai András, Kubinyi László, Bornemissza János, Pemfflinger István, Athinai Simon és Fráter György háztulajdona.

[1032] Dersanóci Gergely országbírói ítélőmester házában békíti a peres feleket. (1465. VII. 5. – MOL Dl 70407)

[1033] Illyevölgyi János nádori ítélőmester (1513. III. 11. – MOL Dl 97642); Hencelfi István országbírói ítélőmester peres feleket, tanúkat hallgat meg (1520. VII. 22. – Körmöcbánya v. lt. tom. I. 47-1-16; MOL Df 250212; 1524. X. 29. Pannonhalmi Főapátság lt., Conventi lt. Caps. nr. 1447, 68 Y, MOL Df 208261), Bekény Benedek ítélőmester bevallást hallgat meg (1525. – MOL Dl 25716), Werbőczy István személynök peres feleket hallgat meg. (1525. V. 25. – Révay cs. közp. lt. Jama 1–13; MOL Df 259699)

[1034] 1519. IX. 26.: „...in domo cardinalis Strigoniensis locati, in qua scilicet cause regnicolarum nostrorum adiudicati consueverunt..." (MOL Dl 23220). Az adatra Tringli István hívta fel a figyelmemet. Ld. Tringli 1998. 19. j.

[1035] Érdemes figyelnünk arra, hogy az esztergomi érsek rezidenciája a 15. század eleje óta állandó helyszínen található, szemben a nádor és az országbíró állandóan változó lakóhelyével.

Forrásainkat tehát jellegzeteseknek tekinthetjük, amelyekből arra következtetünk, hogy egy adott állás, szolgálat betöltése mellett szinte elengedhetetlenül szükséges volt a háztulajdon megszerzése. A két fenti csoportba sorolható személyeknek, családoknak száma mindenképpen 100 fölött keresendő egy adott időszakban, tehát a budai házakat birtokló nemesek mennyisége igen nagy. Különösen annak tudatában válik ez a becslés jelentőségteljessé, ha tudjuk, hogy a nemesi tulajdonok zöme a *castrum*-on belül helyezkedett el, arányában elenyésző kisebbség bírt ingatlant a *suburbium*-okban. A *castrum* falak közé zárt adottságait figyelembe véve, a telkek száma meglehetősen kötött volt, ezért, ha középkori összeírások híján nem is ismerjük a pontos számokat, hozzávetőleges becslést tehetünk, és ez alapján megállapíthatjuk, hogy a *castrum*-on belül a nemesi háztulajdonok a telkek teljességének durván egyharmadát – felét tették ki.[1036]

Az általános kép felvázolásán túl részletesebb vizsgálatot az Anjou-korra vonatkozóan érdemes végezni. Kérdés, milyen kép tárul elénk kis számú forrásanyagunkból Budának Visegrád melletti rezidenciális szerepére vonatkozóan? (Az Árpád-korral források hiányában érdemben foglalkozni sajnos nem lehet.) (*53. kép*) Károly király idejéből hét személyről, illetve családról maradtak fenn adatok. Szécsényi Tamás 1337-ben vette házát, ekkor erdélyi vajda, szolnoki, aradi és nógrádi ispán volt, később, már Lajos király idejében tárnokmesteri és országbírói tisztet is viselt. Személye a hűséges királyi szolgálatban a bárók közé emelkedő és családját ott birtokadományokkal és udvari szolgálattal meg is tartó nemes példája. Csévi Sáfár István házáról egy késői oklevél emlékezik meg már halála utáni időpontból, 1362-ből, Ő 1321–1345 között visegrádi várnagy és pilisi ispán volt, mondhatjuk bizalmi állást töltött be a rezidenciának otthont adó vár és megye élén. Öri István házára ugyancsak jóval későbbi oklevél hivatkozik 1381-ből, személye azonban különösen érdekes számunkra, hiszen a királyi gyűrűspecsétes kancelláriai osztály vezetőjeként (1334-től) állandóan a király környezetében tartózkodott. Sirokai, másnéven Jobbágyi Miklósnak Péter fiát említi meg okleveles forrásunk, ő azonban semmilyen tisztet nem viselt, ezért joggal feltételezhetjük, hogy budai házát apjától örökölte, aki 1338–1342 között töltötte be az ajtónállómester tisztét, 1341-ben tárnokmester és diósgyőri várnagy volt, később pedig erdélyi vajda is lett. Magyar Pál 1344-ben végrendelkezett budai háza felett, 1324–1326 között tárnoknagy, 1340-ben kincstartó volt. Ugali Pál szolgálata nagy részében országbírói ítélőmester tisztet töltött be, közben István herceg bizalmasaként szlavón és horvát bánja volt. Végül a Zsámbokiak, másnéven Gilétfiak, Lajos király első nádora, Miklós és testvére, János már Károly idejében rendelkeztek házbirtokkal Budán, elökelő voltuk mellett ők egyben a szomszédos, Pilis megyei nemesség képviselői is.[1037]

A fenti személyek közül leginkább azokra érdemes figyelnünk, akik a király mellett személyes és bizalmas jellegű szolgálatot teljesítettek. A hét közül három mindenképpen ilyennek tekinthető: Öri István, Sáfár István és Sirokai Miklós. Budai háztulajdonlásuk annak a jele, hogy itt is szükségük volt ingatlanra a királyt követő szolgálatuk során, vagyis közvetve utalnak a királyi udvar időszakos jelenlétére és a város rezidenciális jellegére. Érdekes, hogy tárnokmester és kincstartó is előfordul már a Károly-kori adatok között, hiszen a későbbiek során kifejezetten jellemző és sok adattal reprezentált mindkét tisztséget betöltő személyek budai háztulajdonlása. (A későbbiekben ez érthető is, lévén Budán volt az ország pénzügyi irányításának központja, valamint Budát tartották a tárnoki városok közt az elsőnek.) A felsoroltak közt Szécsényi Tamás és Sirokai Miklós méltóságuknál fogva bárók, budai háztulajdonukat nehéz mással indokolni, mint a város időszakos rezidenciális jellegével. (A Zsámbokiak csak Lajos idején érték el Miklós révén a bárói rangot.)[1038]

[1036] Az 1437-es házösszeírásban az első két negyedben – vagyis feltehetően a *castrum* területén – 322 házat számláltak össze. (Ms. Paris, Sorbon. 1149. Nr. 179; *BTOE* III. 1162. sz.) Az 1687 elején elkészült Hauÿ-féle felmérésben 388 telek szerepel. (Horler-Weidinger 1956.) Az 1696-os házösszeírás – az ún. Zaiger über die Festung – 290 házat sorol fel. (Nagy 1971.)

[1037] Háztulajdonaikat és életrajzi adataikat ld. az ingatlanokat leíró fejezetben.

[1038] Érdemes egyébként budai adatainkat összevetni a szintén meglehetősen szórványosan ránkmaradt visegrádi okleveles adatokkal. Károly Róbert 1323-tól haláláig jobbára itt tartózkodott a korszak egyik legerősebb királyi vára mellett létrehozva szálláshelyét, és az udvartartása lakására és ellátására rendelt polgári települést. Visegrádot tehát, mint települést ugyanúgy királyi szándék hívta életre, akárcsak Budát, ám az új település nem rendelkezett városi előzménnyel, ezért a rezidenciális jelleg sokkal erősebben érvényesült, mint Budán. Károly idejéből Visegrádon közel azonos számú háztulajdonos ismert, mint Budán, részben egyező a személyi kör (Sirokai, Magyar) is.

A házak elhelyezkedését vizsgálva többségüket a *castrum* északi részén találjuk. Szécsényi Tamás házát a *Kammerhof* közvetlen szomszédságában szerezte, Sáfár István háza is a Régi királyi ház közelében emelkedett. Sirokai Miklós és a Zsámbokiaik házai a Szombathelyen álltak, egyedül Ugali Pál háza volt a déli részen a ferences kolostor környékén (Magyar Pál és Öri István házának helye nem ismert). Az északi rész előnyben részesítése a rezidencia helyével függhetett össze.

Nagy Lajos király idejéből már jóval több az adatunk, de értékelésüket megnehezíti, hogy mégsem olyan számos, hogy különbséget tudjunk tenni a királyi rezidencia Visegrád és Buda közötti költözésének korszakai, vagyis 1342–1347, majd 1347–1355, vagy az ezutáni időpontok között. E kortól kezdve már a nemesi házbirtokosoknak a későbbi időszakra jellemző körével találkozunk: alapvetően förangúak és udvari szolgálatot teljesítők két csoportjába tartozó személyek, családok rendelkeznek budai ingatlannal. Lajos királynak és Mária királynőnek például szinte minden nádora házat tartott fenn Budán, ismerjük Zsámboki „Gilétfi" Miklós (1342–1356), Rakolcai „Kont" Miklós (1356–1367), idősebb Garai Miklós (1375–1385), Szécsi Miklós (1385–1386) és Lackfi István (1387–1392) tulajdonát. Csupán két nádorról Oppuliai Lászlóról (1367–1372) és Lackfi Imréről (1372–1375) nem tudjuk kimutatni, hogy Budán házat bírtak volna, ez azonban forrásaink elégtelen számából is következhet.[1039] Jellemző, hogy ezeknek az ingatlanoknak a többsége a város északi részén található, három a domonkos kolostor környékén, egy a Szombathelyen és csak egy a Szt. György piacon. Adatainkra tekintve egyébként is úgy tűnik, hogy a domonkos kolostor és a *Kammerhof* körülötti helyszín a 15. század elejéig még kiemelkedő jelentőséggel bírt a nemesi háztulajdonosok számára is. Himfi Benedek, Cillei Hermann házadományai, a Stiborok házbirtoka jelzik a terület rangját.[1040] (*50. kép*) A nemesi háztulajdon azonban nem koncentrálódott a város egyetlen pontjára már ekkor sem, inkább jellegzetes helyszínek körül kezdett szerveződni. Ilyen volt a Mindszent utca és a Szt. György piac déli vége.[1041]

A város déli végén emelkedő királyi palota kiépülte és az állandó királyi rezidencia Budára települése a nemesi háztulajdon topográfiai elhelyezkedésében is mélyreható változást okozott. Jól megfigyelhető, hogy a 15. század elejétől kezdve a Szt. György piactól délre fekvő városrész felértékelődött a nemesek számára. A Zsigmond-korban megjelennek a förangúak tulajdonai (Stibor, Salgói Miklós), majd fokozatosan többségbe kerülnek és a 15. század végétől, 16. század elejétől szinte kizárólagossá válnak. Az újkor hajnalán itt olyan városrész volt születőben, amely főúri palotákkal, illetve az udvarban különleges szolgálatot ellátó személyek házaival csatlakozott a királyi rezidenciához a polgári elem szinte teljes háttérbe szorításával. Nem állíthatjuk azonban azt, hogy a nemesi háztulajdon kizárólag a déli részre koncentrálódott volna, hiszen a nemesek házbirtokigénye jóval nagyobb volt annál, semhogy azt ez a terület kielégíthette volna. A nemesi háztulajdon tehát a *castrum*-ban mindenütt megtalálható volt és egyre inkább a polgári elem rovására terjeszkedett.[1042] Néhány jellegzetes helyszínt érdemes kiemelnünk. Nyilván nem véletlen, hogy a Szt. György piac gazdag kereskedők lakta házai között számos kincstartónak volt ingatlana.[1043] A Mindszent utca és a Olasz utca „nagy házai" is vonzották a nemeseket, ezt a két helyszínt feltehetően az is alkalmassá tette, hogy a két piactér között helyezkedtek el. (*54. kép*)

[1039] Gilétfi – ld. Szombatpiac – északi oldal, Kont – ld. Szt. Pál utca – keleti oldal, id. Garai Miklós – ld. Szt. György piac – nyugati oldal, Szécsi Miklós – ld. domonkos kolostor déli oldalán, Lackfi István – Ld. Szt. Pál utca – nyugati oldal

[1040] Himfi Benedek 1362-ben kapott házat a királyi kúria szomszédságában. (1362. II. 26. – MOL Dl 41500) Cillei Hermann 1397-ben a domonkos kolostor környékén nyert adományt. (1397. IV. 9. / 1489. XII. 1. – MOL Dl 8842) Az idősebb Stibor házát a domonkos kolostorral szemben lévő oldalon említették meg. (1413. V. 1. – MOL Dl 10063)

[1041] Ld. pl. Cudar Péter szlavón bán házait a Mindszent utcában, a Szt. György piac keleti oldalán Miklós kancellár házát.

[1042] Számos olyan eset fordul elő, amikor nemes ember polgártól vásárolt ingatlant. A fordítottjára azonban nem ismerek példát. Kérdés persze, hogy ezt a források hagyományozása mennyiben befolyásolta.

[1043] A Szt. György piac nyugati oldalán találjuk Szegedi Lukács, Thuz Osvát, Nagylucsei Orbán, Szalkai László kincstartók házait. Részletesen ld. ott.

AZ EGYHÁZIAK

A városi ingatlantulajdonosok közül a legnagyobb arányban az egyházi személyekről és testületekről szóló források maradtak ránk. Az áthagyományozott oklevelek jelentős része egyházi levéltárakból származik, nem csoda hát, hogy aránytalanul gazdagabb képet nyerhetünk az egyház ingatlantulajdonairól, mint akár a nemesekéről, nem is beszélve a nagyon hiányos forrásokból megismerhető polgári tulajdonról. Olyan erőteljes aránytalanság van tehát a források eredetében, amely nem engedi meg, hogy pontos képet nyerjünk az egyházi – nemesi – polgári tulajdonok tényleges viszonyának megítélésére. Középkori városaink adataival összevetve mégis megállapítható, hogy Budán, magas volt az egyházi háztulajdon száma és változatos volt annak jellege is. Mindezt több tényező is befolyásolta: a királyi udvar jelenléte, a város tehetős polgársága, valamint az ingatlanok magas értéke.

A királyi udvar jelenléte eleve szükségessé tette egy sor egyházi személy és testület számára, hogy Budán házat tartson fenn. A főpapok, akik a királyi tanács tagjai voltak, még ha nem is viseltek különösebb kormányzati tisztet, törekedtek ingatlanszerzésre a városban. Sok személyes példát is ismerünk, de a legtöbb püspökség állandó rezidenciát is birtokolt, a magyarországi püspökségek felének (Dalmáciát leszámítva) ismerjük itteni tulajdonát (Esztergom, Kalocsa, Veszprém, Pécs, Várad, Zágráb, Szerém).[1044] A püspökök mellett az egyházi középréteg azon tagjai kerestek maguknak ingatlantulajdont a városban, akik az udvarban valamilyen hivatali tisztséget viseltek, általában kancelláriai jegyzők, királyi titkárok voltak.[1045] A püspökségek székeskáptalanjai sok esetben a püspöktől önálló ingatlant mondhattak magukénak, olykor többet is (esztergomi, kalocsai, bácsi, veszprémi, egri, győri, nyitrai, váci, váradi, csanádi).[1046] Esetükben a rezidenciális jelleg keveredett az alapítványi járadék-kihelyezés alább még részletesen kifejtett módozataival. Hasonló mondható el a nagyobb társaskáptalanokról is (fehérvári, budai, pozsonyi, aradi).[1047] (*56. kép*) Rendkívül széles volt a köre a különféle szerzetesközösségeknek, amelyek Budán házbirtokkal rendelkeztek. Közöttük azonban már inkább jellemző a javadalmasházak birtoklása, amelyet esetenként szállásként is használhattak. Gyakorta előfordul a kolostorok és káptalanok házainak bérlőivel kötött szerződésben, hogy a bérlők szükség esetén szállást biztosítanak néhány szerzetes, vagy kanonok számára.[1048] Érdemes felsorolásukkal áttekinteni rendenként az ingatlantulajdonos szerzetesközösségek körét. A bencések közül a szentmártoni (pannonhalmi), a béli, a tihanyi, szekszárdi és szenttrinitási monostorok, továbbá a pétervárad, ciszterciek, a lövöldi és segedelemvölgyi karthauziak, a segesdi ferencesek, valamint a

[1044] Ehhez hozzászámíthatjuk váci, győri, csanádi, szörényi és boszniai püspökök személyes birtoklásait. Csupán nyitrai és erdélyi püspökről nem ismerünk adatot, de ez is inkább forrásaink töredékességének rovására írható.

[1045] Pl. Tordai Szalatiel budai, majd esztergomi és erdélyi kanonok, kancelláriai jegyző (1506. VI. 1. – MOL Dl 21569), Karai László budai prépost, királyi titkár, alkancellár és személynök (1489. IV. 26. – Eszt. k. m. lt. 64-1-18, MOL Df 238163; 1492. VI. 5. / 1494. II. 13. – Eszt. k. m. lt 6-4-4, MOL Df 208572), Keserü Mihály boszniai püspök, királyi titkár (1518. VI. 17. – MOL Dl 106083. Prot. Bud. 450–451.), Bebek Imre fehérvári kisprépost, királyi titkár. (1541. II. 8 ÖstA, HHStA Hungarica 1541. II. 11.)

[1046] A győri káptalan például legalább három házzal rendelkezett. A *castrum*-ban egy nagyobb és egy kisebb házról olvashatunk a fennmaradt számadáskönyvekből, amelyeknek a felújítására költöttek. Tudjuk, hogy a házaknak voltak bérlői, tehát ebből a szempontból javadalmasháznak számítottak. Másrészt előfordult az is, hogy a Héderváriak ellen folytatott perben két kanonok lakásául szolgált, akik nyilván az udvar bíróságainak valamelyikén képviselték a káptalan érdekeit. Az egyik ház a Mindszent utca Szombathely felőli végén, míg a másik a Szt. György piac nyugati oldalán emelkedett. Ismert ezen kívül egy harmadik ház is a váralján a Veres torony közelében. (Győri k. m. lt. Liber. Div. Prov. – MOL Df 279560)

[1047] A fehérvári káptalan házainak sorát a székesegyházban temetkezési jogot nyerő főrangúak sírkápolnáiban mondandó misék fenntartására adományozott házak is bővítik. Ld. Ozorai Pipó és a Rozgonyiak adományait. (Szt. Fülöp és Jakab apostolok és Szt. László kápolna, 1426. IX. 8. / 1426. XI. 15. – MOL Dl 87996, *TT* 1884. 434–437; Szt. Mária Magdolna kápolna, 1512. VII. 10. – MOL Dl 22317, 1512. VIII. 22. – MOL Dl 22331)

[1048] Például a segítségvölgyi karthauzi kolostor perjele javadalmasházuk bérbeadásánál kikötötte, hogy számára a torony környékén újonnan rendbehozott szobát, pretoriumot és egy imádkozásra alkalma kamrát (*cameram sive oraculum*) tartsanak fenn, hogy ügyeit Budán intézni tudja, az istállóban pedig helyet biztosítsanak szükség esetén lovainak. (1507. III. 24. – Egri k. m. lt. 29-4-5-6, MOL Df 210734)

szentlőrinci, szentkereszti és szentléleki, kékesi, örményesi, veresmarti, csatkai és ládi pálosok szereztek a városban háztulajdont. (*57. kép*) A többi egyházi tulajdon már kizárólag javadalmasháznak tartható, két nagy csoportjukat, a helyi, városi egyházak, illetve különféle esztergomi intézmények alkotják.[1049] A továbbiakban részletesebben ismertetjük erre a jellegzetes városi egyházi ingatlanformára vonatkozó ismereteinket.

Valamennyi nagyobb magyarországi városban találkozhatunk a javadalmasházzal, az egyházi intézmények dotációjának ezzel a jellegzetes eszközével, amely a pénzpiac szűkre szabott keretei között előnyöket kínált, mind az egyházi alapítványok, mind pedig a polgárok számára. Városi ingatlan és egyházi javadalom összekapcsolásának alapvetően két típusát különböztethetjük meg, egyrészt az örök járadékot, másrészt az úgy nevezett járadékkölcsönt.[1050]

Az örök járadék alapja tulajdonképpen egy az egyháznak adományozott ingatlan (többnyire ház, vagy szőlő) volt, amelyet bérbe adva bármely egyházi alapítvány előre betáblázható, évről-évre biztosítható, változatlan összegű jövedelemhez jutott. Vizsgálatunkat csupán a háztulajdonokra korlátozva megállapíthatjuk, hogy forrásaink szerint ilyen jellegű adományokat szinte kizárólag nemesek, vagy az egyházi közép- és felsőréteg tagjai tettek. Persze akad kivétel. 1375-ben a néhai Branchinus patikáros özvegyétől, majd 1376-ban annak második férjétől jutott egy teljes ház az óbudai klarisszák tulajdonába, ahol egyébként Branchinus leánya, Dorottya apáca volt.[1051] Mégis ez a ritkábban előforduló eset, teljes ház adományozása inkább a fent említett két társadalmi csoportra jellemző. Egyesek szinte tömeges mértékben éltek ezzel a lehetőséggel. 1392-ben például Kanizsai Miklós tárnokmester egyszerre öt házat hagyott az általa alapított örményesi pálos kolostorra (három házat és két ház után fizetendő jövedelmet).[1052] Az okot a *castrum*-ban álló házak magas értékében, dotációra alkalmas voltukban kereshetjük, hiszen az előző példánál maradva Kanizsai Miklós az eladományozott házak közül kettőt a Somogy megyei Bednek birtokért cserélt el, korábbi tulajdonosuk pedig 1800 forintért vásárolta őket.[1053] Egy-egy várbeli ház értéke tehát egy egész vidéki birtok értékével volt összevethető. Más kérdés, hogy a nagy földrajzi távolság sokszor hátrányos volt a megadományozott számára. Az örményesi pálosok esete erre is jó példa. Pereskedniük kellett saját rendfőnökükkel, aki a szentlőrinci kolostorból szerintük önhatalmúlag intézte budai javadalmasházaik sorsát.[1054] Máskor a királynál kellett tiltakozniuk, téves adományozás ellen.[1055] Végül két házukat el is cserélték Zala megyei, vagyis könnyebben felügyelhető birtokra.[1056]

A javadalmasházak adományozói, nemesek és egyháziak egyaránt a legtöbb esetben valamely általuk alapított egyházi intézmény fenntartására szánták adományukat. Többségüket meghatározott cél vezette, lelkiüdvösségük biztosítékát látták az általuk létrehozott kolostor, kápolna, oltár és az ott értük és családjukért bemutatandó misék „örök időkre szóló" fenntartásában. Jellemző ebből a tekintetből a pálos kolostorok nagy száma, amelyek az alapítóért végzett liturgikus cselekmények tekintetében a régi nemzetségi monostorok szerepét vették át. Nagy Lajos király áll az adományozók élén, aki a Régi királyi házat adta át a szentlőrinci kolostornak, Cudar Péter bán a ládi kolostort alapította és adományozta meg budai házzal, Kont Miklós nádor a csatkait, Kanizsa Miklós az örményesit. Domoszlói Apollónia a veresmarti kolostornak, mikófalvi Bekény Dénes a kékesi kolostornak ajándékoztak házakat. Hasonló indokok állnak a nagyszámú esztergomi egyházi intézmény háztulajdonlása mögött is, nyilván a földrajzi közelség jelentett számukra könnyebbséget. A székesegyház Krisztus Teste, Szűz Mária, Angyali Üdvözlet, Szt. Jeromos és Szt. András kápolnáit például alapítóik (Demeter, Kanizsai János, Bakócz

[1049] Valamint még néhány eddig fel nem sorolt egyházi intézmény, pl. dömösi prépostság, újbányai (königsbergi) Szt. Erzsébet ispotály.

[1050] Kovács 1934.

[1051] 1375. I. 17. – MOL Dl 6296; 1375. V. 20. – MOL Dl 6281; 1376. II. 16. – MOL Dl 6334.

[1052] 1392. XII. 10. – MOL Dl 7817; 1392. XII. 14. MOL Dl 7818.

[1053] 1392. XI. 25. – MOL Dl 106815; 1392. XI. 29. MOL Dl 39270, 100250.

[1054] 1447. VI. 16. – MOL Dl 14091; 1451. VII. 20. – MOL Dl 14486; 1452. VII. 28. – MOL Dl 13684.

[1055] 1444. X. 24. – MOL Dl 8836.

[1056] 1459. – *DAP* 38.

Tamás érsekek, Kesztölci Mihály és Pápai András kanonokok) juttatták budai ingatlanhoz, vagy járadékhoz. Számos oltár is rendelkezett azonban ugyanitt budai házzal, vagy az onnan származó jövedelemmel.

Az örök járadékra kötelezett javadalmasházakból származó éves jövedelem meglehetősen vegyes értékeket mutat, a legalacsonyabb 6 forint, míg a legmagasabb 50 forint. Mivel nem ismerjük pontosan a járadékfizetéssel terhelt házak méretét, minőségét, állapotuk romlását-javulását, ezért nem tudjuk megítélni a bérek közötti különbségek okait sem. Mindenesetre annyit megfigyelhetünk, hogy még egyetlen ingatlan esetében is komolyan megváltozhatott a bérleti összeg indokolt esetben. Az örményesi pálosok egyik házát eredetileg 20 forintért adták bérbe, majd a szentlőrinci perjel közbelépése folytán bérlője csak 6 forintot fizetett, eközben a ház állapota is leromlott, később azon folyt a vita, hogy 12, vagy 16 forintot kell-e fizetni.[1057] Ebben az esetben nyilván utólagos megállapodásokkal módosították a bérfizetés feltételeit, amelynek részleteit nem ismerjük. Megállapodás hiányában azonban ragaszkodtak a szerződés betűjéhez. 1462-ben például hiába hivatkozott arra Tamás kanonok, az esztergomi Krisztus Teste kápolna rektora, hogy az akkor 80 éve kapott háza idővel elértéktelenedett, és immár csak fele annyiért lehet bérbe adni, mint korábban, a káptalan ülésén kötelezték arra, hogy a ház után a Szt. László kápolnának is járó összeget hiánytalanul fizesse meg.[1058] Feltűnő számunkra továbbá még egy jelenség: a 8 forint és ennek többszörösei (16, 24, 32, 40) viszonylag gyakori előfordulása a bérleti összegekben. A magyarázatot kereshetnénk esetleg a házak méretében, az egész telkes házak – fél telkes házak különbségei között, ám adataink ehhez sem elégségesek, sőt bizonyos esetekben ellentmondásosak. Egész telkes házat adtak bérbe 32 forintért, 24 forintért is, más esetben egy korábban 26 forintos bérletet később 8 forintért adtak ki.[1059] Bizonyára befolyásolta az összeget az is, hogy a bérlő a teljes házat használta-e, vagy annak csak egy részét. Okleveles forrásaink inkább a teljes házak bérlőit tárják elénk. Tudjuk azonban, hogy sok esetben a háznak csak egy részét lakták bérlők, vagy több bérlő között oszlott meg a ház után járó teljes járadék. A győri káptalan számadáskönyvében találunk adatokat például a nagyobbik házukban lakó napszámosok bérfizetéséről, akik nyilván nem népesítették be az egész házat.[1060] Megosztott bérleményű javadalmas házra hívja fel a figyelmet egy másik adatunk, amelyben János késgyártó az esztergomi Szt. István káptalan egyik javadalmasházában örökölt harmadrészét megosztotta Olasz Márton szabóval, a rá eső 4 forint éves bért pedig megfelezték.[1061] Garai Antal esztergomi kanonok és Csiszár György budai polgár házmegosztásáról ránkmaradt oklevél tárja elénk egy ilyen jellegű, önálló bérlőknek kiadható ház beosztását.[1062] Tehát jellegükben is nagy különbségek voltak az örök járadékkal terhelt javadalmas házak között. Egészen más volt egy a város piacterén álló ház, amelyet egy tehetős polgár és családja bérelt, illetve egy sok bérlő között kisebb lakásokra felosztott épület.

Az örökjáradékot jövedelmező ház tulajdona az egyházé volt, bérlőjét éppen ezért sokféle és változatos kötöttség terhelhette. Sok esetben kikötötték, hogy a bérleményt nem lehet örökíteni, elzálogosítani, vagy eladni.[1063] Más esetben külön összegért lehetett megvenni az átörökítés jogát,[1064] vagy először

[1057] 1424. IX. 23. – MOL Dl 11562; 1446. IX. 28. – MOL Dl 13972; 1454. I. 30. – MOL Dl 14784; 1454. V. 16. – MOL Dl 14833.

[1058] 1462. VI. 12. – Eszt. k. m. lt. 72-2-3, MOL Df 238321.

[1059] Az örményesi pálosok egyik háza után 1398-ban még 26 forint bért fizettek, (1398. III. 17. / 1444. X. 24. – MOL Dl 8836) 1483-ban már csupán 8 forintot. (1483. IV. 4. – Eszt. k. m. lt. 64-1-16, MOL Df 238161)

[1060] A káptalan nagy házának lakói megfizettek 5 forint bért a Szeplőtelen Fogantatás napján a Budán szintén a házban tartózkodó kanonokoknak. (1524. XII. 8. – Győri k. m. lt. Liber Div. Prov. 630, 635, MOL Df 279560)

[1061] 1487. IV. 24. – Eszt. k. m. lt. 53-3-18, MOL Df 238102.

[1062] 1507. VIII. 26. – Eszt. k. m. lt. 71-1-8; MOL Df 238294.

[1063] Az esztergomi szentistváni káptalan egyik házának bérbeadásánál például kikötötték, hogy az évente 8 forintot és 1 forint értékű viaszt fizető bérlők a házat nem adhatják el, nem zálogosíthatják el, és végrendeletben sem örökíthetik, kivéve azt a részt, amit esetleg a jövőben hozzáépítenek, vagy kijavítanak saját költségükön. (1507. IX. 28. – Eszt. k. m. lt. 53-3-28, MOL Df 238112)

[1064] Az esztergomi Szt. Margit oltár házát a hozzátartozó szőlővel együtt évi 24 forint bérért adták bérbe, és a bérlő külön fizetett 300 forintot, hogy a házat utódainak átörökíthesse. (1469. III. 24. – MOL Dl 16826)

a tulajdonosnak kellett felajánlani az eladni kívánt bérleményt, és ha az nem tartott rá igényt, szabadon átruházható volt.[1065] A városi adót is egyes esetekben a bérlővel fizettették meg, továbbá a bérlőtől várták el a ház karbantartását.[1066]

Az egyházi alapítvány fenntartására szánt járadéknak ismerjük egy másik, kötöttebb jellegű fajtáját is, amely nem feltétlenül „örök időkre" szólt. Ebben az esetben meghatározott összeget ajánlottak fel az alapítvány számára bizonyos megszabott határidőre, vagyis a gyakorlatban vállalták, hogy a misemondatás időtartama alatt éves járadékot fizetnek. Ezt a javadalomtípust tarthatjuk a polgárok számára előnyös és sokak számára megfizethető formának. Karai Szabó Benedek volt esküdt például a domonkos templomban kívánt temetkezni és ezért a Szűz Mária oltárnál 400 forintos tőkével tett miscalapítványt, hogy ott 25 évig misézzenek lelkiüdvéért. A 400 forintból százat készpénzben kifizetett, a fennmaradó összeget háza utáni évi 12 forint járadék fizetésével juttatta a domonkosoknak a misealapítvány tartama alatt.[1067] A budai városi egyházaknál megismerhető alapítványok zöme ilyen jellegű lehetett. Ezek értéke sok esetben jóval kisebb összegű volt, mint az örök járadékok esetében. Az évente kifizetendő összegek gyakorta 1 forint és 4 forint között mozognak, de ismerünk 18 dénáros járadékot is.[1068] Az örök járadékkal szemben fontos különbség, hogy a ház tulajdonjoga nem szállt át az egyházra, csupán az ingatlant terhelte meg a járadékfizetési kötelezettség, amely eladáskor is átruházódott a vevőre.

Utoljára foglalkozunk az egyházi alapítványok fenntartásának az előzőekhez formailag hasonló, lényegét tekintve azonban sokmindenben különböző fajtájával, a járadékkölcsönnel, amely nem a valamely egyházi funkciót alapító világi személyek, hanem éppen fordítva, az alapítványokat létrehozó, vagy üzemeltető egyháziak kezdeményezésére jött létre. A járadékkölcsön az egyház által elismert, sőt előszeretettel gyakorolt kölcsönügylet volt. Az ingatlan tulajdonosa ingatlanát egy meghatározott összegért lekötötte a kölcsönadónál, és vállalta, hogy a tulajdon tényleges használatában maradva évente járadékot fizet a vevőnek. Az ilyen jellegű ügyletről kiállított oklevél formailag hasonlított a bérleti szerződéshez (a tulajdonos eladta házát a hitelnyújtónak, majd éves bérfizetésre kötelezte magát), de tulajdonképpen burkolt kamatos kölcsönről volt szó az esetek többségében, mivel az összeg megváltásakor az adott évre eső járadékot is ki kellett fizetni. Budai eseteinket számbavéve megállapíthatjuk, hogy az eladó minden esetben polgár volt, a vevő pedig legtöbbször valamely egyházi testület, vagy alapítvány.[1069] 1526-ban például Nyírő Ferenc kötötte le 400 forintért Szt. Pál utcai házrészét az esztergomi szentistváni káptalannál, vállalva, hogy a házban maradva évente 20 forint járadékot fizet. A 400 forintos kölcsön összegének tehát évente 5%-át kellett törlesztenie, ingatlana valójában a hitel fedezetéül szolgált.[1070] Az egyházat egyébként igen szigorú feltétel védte, hogy kölcsönadott pénzét visszakapja, a szerződésekben általában kikötötték, hogy ha a bérfizetést a kölcsönvevő három évig elmulasztaná, akkor az ingatlan tulajdona a kölcsönadóra száll át.[1071] Ekkor a kölcsönadó eladhatta a házat, de csak akkora összeget tarthatott meg magának a vételárból, amekkora a kölcsönzött összeg volt. A szigorúság érthető, hiszen a lekötött járadékok többnyire valamely egyházi alapítvány (misealapítvány, prebendáriusi állás, kanonoki stallum) fenntartását szolgálták, elmaradásuk az egyházi működést sodorták volna veszélybe.

[1065] Az esztergomi Krisztus Teste kollégium egyik házának bérbeadásánál kikötötték, hogy a házat nem lehet elzálogosítani, és ha el akarnák adni, akkor először a kollégium elnökének kell felajánlani megvételre. (1512. VIII. 26. – MOL Dl 106083. Prot. Bud. 135–136)

[1066] Az előző három jegyzetben idézett bérleti szerződésekben találkozunk ezekkel a kikötésekkel is.

[1067] 1514. VI. 11. – MOL Dl 106083. Prot. Bud. 280–281, MOL Dl 34970.

[1068] 1404. IV. 7. – MOL Dl 8952.

[1069] Kivételként ismerjük Hans Pemfflinger járadékkölcsön-nyújtását, amely arra utal, hogy ezt a hitelezési formát a tehetős polgárok is gyakorolták. (1491. I. 20. – Eszt. k. m. lt. 64-2-3, MOL Df 238181)

[1070] 1526. I. 24. – Eszt. k. m. lt. – 53-3-41, MOL Df 238125.

[1071] Az elmaradt járadékfizetést az egyházi kiközösítés fenyegetésével is megpróbálták bepótoltatni. Nyási Demeter esztergomi segédpüspök például kiátkozta a szentistváni káptalan két adósát, Takács Balázst és István íjgyártót 11 forint, illetve 2 forint tartozás miatt, és meghagyta, hogy az érsekség alá tartozó plébániákon a kiközösítést a vasárnapi nagymisén hirdessék ki. A szigorúság itt is az egyházi alapítvány zavartalan működtetését célozta. (1519. V. 2. Eszt. k. m. lt. 53-3-34, MOL Df 238118)

Az is előfordult, hogy a kölcsönvevő a megszabott bérfizetésnél hamarabb tudta törleszteni adósságát. Erre is volt lehetőség, de ezt egy évvel korábban be kellett jelenteni a kölcsönadó egyházi testületnél, ugyancsak az egyházi alapítvány zavartalan működtetése érdekében.

Járadékkölcsönt azok az egyházi testületek voltak képesek adni, amelyek jelentősebb pénzjövedelemmel rendelkeztek. A kölcsönzők köre alapvetően két csoportra oszlik Budán. A városi plébániák, alapítványok, vallásos társulatok jövedelmei elsősorban pénzben folytak be. Természetes tehát, hogy az amúgy is a polgárok által létrehozott egyházi intézmények esetében megtaláljuk a járadékkölcsönt. 1506-ban például a Boldogasszony plébánia Szt. Katalin konfraternitása adott Tordai Szalatiel királyi jegyzőnek 200 forint kölcsönt évi 10 forint bérfizetés ellenében.[1072] 1475-ben Nagy Fülöp budai polgár fizetett vissza 260 forintot a budai tanács igazgatása alatt álló felhévízi Szt. Lélek ispotálynak, és ezzel megszüntették évi 16 forintos bérfizetési kötelezettségét.[1073] Budai adataink sajnos csak szórványosak, a városi könyvekkel máig rendelkező városaink példájából (pl. Pozsony, Sopron, vagy Kassa) azonban tudjuk, hogy a városi egyházi intézmények jelentős mértékben éltek a pénz kihelyezésének és a biztos jövedelem betáblázásának ezzel a módszerével. Nem lehetett ez másként Budán sem. Itt azonban a helyi egyházi tőke mellett igen fontos szerepet játszottak a közeli érseki székváros, Esztergom különféle testületei, alapítványai is. Különösen kitűnik a Szt. István protomártír káptalan kölcsönügyleteivel, de más testületeket is ismerünk, mint például a Szt. András kápolnát, amelyek budai polgároknak nyújtottak járadékkölcsönt. Korábban láttuk már, hogy az esztergomi egyházak jelentős számban birtokoltak örökjáradék formájában is javadalmasházat Budán, a járadékkölcsönök az esztergomi egyházak helyben nem felhasználható pénzfeleslegének egyik hasznosítási formáját jelentették tehát. Esztergom mellett adattal rendelkezünk még két jelentős társaskáptalan, a budai és a pozsonyi járadék-kihelyezéseiről is.

A polgárok által kölcsönvett összegek a ránk maradt adatok szerint a 150 forint és 500 forint között változtak, átlag mintegy 300–400 forintot tettek ki, amely évente 15–20 forint törlesztést eredményezett adósonként.[1074] Adataink csupán a 15. század utolsó negyedétől maradtak ránk, és ezidőtől fogva a törlesztendő járadék mértéke változatlan, 5% maradt.[1075]

Sajnos a rendszeres összeírások és városi könyvek hiányában csak a fenti néhány példával mutathattuk be a járadékkölcsönök és az örök járadékok jelentőségét a későközépkori város gazdasági életében, mivel rendszeres elemzésre alkalmas adatokkal nem rendelkezünk. Egyetlen kisebb kivételünk az esztergomi Szt. István protomártír káptalan budai ingatlanjaira vonatkozó adatsor, amely gazdagon illusztrálja az érseki székhely és a főváros polgárságának pénzügyi kapcsolatait. (*58. kép*) Az 1520-as évekből fennmaradt több összeírása azon járadékoknak, amelyeket budai házak után fizettek a káptalannak.[1076] (*72. kép*) Ezek alapján megállapítható a káptalan tulajdonában álló házak száma és a javadalmak eredete. A káptalant alapító Kanizsai János érsek eredetileg két házat adományozott (33 és 34 forint örökbér jellegű járadékkal terhelten), valamint egy 30 forintot érő járadékkölcsönt (ez utóbbi később 12 forintra mérséklődött) a 14. század végén.[1077] A járadékokat tovább bővítette Miklós prépost 1455 után egy újabb általa megszerzett ház adományozásával (kezdetben éves 14 forint, majd feltehetően 21 forint jövedelemmel) misealapítványa javára,[1078] később 1486-ban Taratai Tamás esztergomi kanonok ugyancsak

[1072] 1506. VI. 2. – MOL Dl 21569.

[1073] 1475. III. 3. – Eszt. k. m. lt. 67-7-3, MOL Df 238272.

[1074] Ettől csupán legkorábbi adatunk, Francesco Bernardi járadékkölcsöne tér el jelentős mértékben, mivel itt 2600 forint kölcsön fejében vállalt hatalmas mennyiségű törlesztésről (24 db. 5 márka súlyú gyertya, 1 centenárium olaj, valamint 50 forint) volt szó. (1393. IX. 9. – Eszt. k. m. lt. 64-2-1, MOL Df 238179; 1393. IX. 30. – Eszt. k. m. lt. 53-3-5, MOL Df 238089)

[1075] Budai adataink csupán a 15. század második felétől kezdődően származnak, amelyekben a kamat mértéke általában 5 % (néha 4 %). Kovács István megállapítása szerint Pozsonyban ebben az időben ugyanez volt a helyzet, de a korábbi időkben a járadékkölcsönök kamata 10 % volt. Budai adataink nem nyújtanak erre nézve információt. Ld. Kovács 1934. 13.

[1076] 1529 körül – Eszt. k. m. lt. 53-3-42, 53-3-44.

[1077] 1391. XII. 26. – Eszt. k. m. lt. 53-1-2, 53-1-3, MOL Df 238039, 238040.

[1078] 1457. VI. 1. – Eszt. k. m. lt. 25-2-8, MOL Df 236367.

misealapítvány javára adta vásárolt házát (8 forint és 1 forint értékű viasz örök járadékkal).[1079] A század végén Szántai Ambrus prépost két újabb stallum felállításával kívánta kibővíteni a káptalant. E célból járadékkölcsönt nyújtott egy tehetős budai polgárnak, Gregor Kunststocknak (16 forint éves jövedelem) és megvette Hans Pemfflingertől az ugyancsak tekintélyes kereskedő Andreas Vogelweider járadékkölcsönét (40 forint éves jövedelem). Mivel ez a tőke nem volt elég a két stallum felállítására, az őt követő Gosztonyi András prépost kiegészítette mindezt egy további házrész járadékkölcsönével (32 forint éves jövedelem).[1080] További misealapítványok bővítették a javadalmas házak sorát. 1502-ben Mihály milkói püspök, esztergomi kanonok egy újabb ház egyes részeit szerezte meg és adományozta a káptalannak, majd 1505-ben ugyanezen ház fennmaradó részeit Segesdi Antal kanonok vásárolta és adta misealapítvány céljára (32 forint örökbér járt érte).[1081] Ezenfelül a káptalannak volt egy apotékája, amelyet évente 2 forintért adtak bérbe. 1513-ban István íjgyártónak (évi 6 forint), 1526-ban pedig Nyírő Ferencnek nyújtottak járadékkölcsönt (évi 20 forint), ezen jövedelmek felhasználása azonban nem ismert.[1082]

A fenti adatokból világosan kitűnik, hogy a jövedelmek minden ismert esetben, vagy kanonoki stallum fenntartását, vagy pedig még inkább, misealapítványok dotációját szolgálták. Az egyházi alapítók – a káptalan prépostjai, illetve kanonokok – a budai ingatlanokban olyan biztos anyagi fedezetet láttak, amely kiszámítható, állandó jövedelmet jelentett alapítványuk zavartalan működtetése számára. A káptalannak, úgy tűnik, az alapító által adományozott háztulajdonaival kedvező tapasztalatai lehettek, mivel kitartóan törekedett a javadalmasházak gyarapítására. Ez még akkor is igaz, ha éppen az 1520 körüli adatok mutatják, milyen sok problémájuk volt a bérfizetéssel.[1083]

A tizenhárom ingatlan közül nyolcat örökbérlet, míg ötöt járadékkölcsön terhelt, amely ebben az időben mintegy 232 forintot jövedelmezett évente. Feltűnő, hogy az öt járadékkölcsön összege (114 forint) közel egyenlő volt a nyolc örökbérlet összegével. (118 forint) A kölcsön tehát jövedelmezőbb járadék-kihelyezési forma lehetett, pedig a százalék két esetben is igen alacsony, mindössze 4%-os volt. A járadékkölcsönök által kihelyezett tőke igen komoly összeg, 2550 forint volt, a kölcsönt felvevő polgárok köre pedig igen elökelő. Általában a város vezető rétegéhez tartozó német távolsági kereskedök közül kerültek ki; a kölcsönzött összegek nagyságának sorrendjében Matthias Harber bíró (800 forint), Andreas Vogelweider (800 forint), Gregor Kunststock esküdt (400 forint), Nyírő Ferenc (400 forint) és István íjgyártó (150 forint). Megerősíti ezt a képet, hogy a jövedelmek alapját képező ingatlanok többségét is a város legértékesebb részén találjuk, vagyis a német városrész piacterének környékén, a Szt. György kápolna két oldalán és a Nyírő (Mindszent) utcában. Csupán két ház állt másutt, egy a Szombathelyen, míg egy másik az Olasz utcában (ezek után járt egyébként a két legalacsonyabb jövedelem).

A POLGÁROK

Vizsgálódásunk sorában utoljára hagytuk a polgárságot, hogy a rezidenciális szerep miatt nagy számban képviselt egyházi és nemesi háztulajdonok bemutatása, vagyis Buda más magyarországi városoktól jelentösen különböző jellegének kihangsúlyozása után elvégezhessük a sajátosan városi társadalmi réteg topográfiai elemzését.

[1079] 1486. VIII. 30. – Eszt. k. m. lt. 53-3-17, MOL Df 238101.

[1080] 1499. IX. 4. – Eszt. k. m. lt. 53-3-20, MOL Df 238104; 1501. II. 22. – Eszt. k. m. lt. 53-3-21, MOL Df 238105.

[1081] 1502. III. 2. – Eszt. k. m. lt. 53-3-26, MOL Df 238110; 1505. IV. 13. – Eszt. k. m. lt. 53-3-27, MOL Df 238111.

[1082] 1510. V. 25. – Eszt. k. m. lt. 53-3-29, MOL Df 23813; 1513. I. 16. – Eszt. k. m. lt. 53-3-32, MOL Df 238116; 1526. I. 24. – Eszt. k. m. lt. 53-3-41, MOL Df 238125.

[1083] A káptalan számára készített fizetési jegyzék 1524-ből öt adós nevét tünteti fel. (1524. IX. 29. – Eszt. k. m. lt. 53-3-38, MOL Df 238122) 1525-ben az esztergomi segédpüspök hét budai polgárt idézett meg a szentszék elé tartozásaik miatt. (1525. I. 16. – Eszt. k. m. lt. 53-3-40, MOL Df 238124) Egy 1525-ben, vagy 1526 elején készült jegyzék szerint öt javadalmasház után nem fizették meg teljesen a járadékot. (1525 körül – Eszt. k. m. lt. 53-3-35, MOL Df 238119)

Első lépésként a nemzetiségek topográfiai elhelyezkedését vizsgáljuk meg, különös tekintettel a többséget kitevő német és magyar etnikumra. Buda azon közép-európai rezidenciális városok körébe tartozik (Prága, Krakkó), amelyekben a német és a helyi eredetű lakosság alkotta a polgárság zömét.[1084] Más szemszögből nézve Buda a Duna völgyében a legdélebbre fekvő német lakosságú város volt, amelyet a Magyar Királyság határán belül azon Duna-völgyi városok közé is sorolhatunk, ahol a német és magyar etnikum egymás mellett, hol szorosabb, hol lazább kötelékben élt (Visegrád, Maros, Vác). A főleg dél-német és osztrák eredetű németek és az ország lakosságának többségét kitevő magyarok aránya az idő haladtával a német túlsúly felől erőteljesen mozdult el a magyar túlsúly irányába. A nemzetiségi összetételt tekintve – más magyarországi városokhoz hasonlóan – kezdetben a németek voltak a politikai és a gazdasági hatalom kizárólagos élvezői, feltehetően a lakosság többségét is ők tették ki.[1085] A 14. század utolsó negyedétől kezdve azonban a németek és magyarok hatalmi harcának kibontakozását figyelhetjük meg, amelyet az 1439-ben megkötött és a középkor végéig folyamatosan működő, paritásos alapú hatalommegosztás zárt le békével. Statisztikai elemzés alapjául szolgáló adatok hiányában is kikövetkeztethető, hogy a változás mögött demográfiai és társadalmi átrendeződésnek kellett lejátszódnia, amely a magyar polgárság számbeli növekedésével, gazdasági és politikai hatalmának gyarapodásával járt. Ennek jelcit a topográfiai változásokban is figyelemmel követhetjük.

Adatainkra tekintve érdekes, a statisztikai források hiányát némiképp pótló kép tárul szemünk elé. Korai forrásaink – a 14. század végéig bezáróan – szinte kizárólag német nemzetiségű polgárok háztulajdonairól szólnak. Nem keresve ennek okát, hiszen a forráshagyományozódás meglehetősen esetlegesen alakult, érdemes megfigyelnünk, hogy a német háztulajdonosok a város szinte minden részéből ismeretesek, egységesen töltik ki a *castrum* területét, és előfordulnak a váralja több pontján is. Találkozunk velük a Szombatpiacon, a Szt. Miklós utcában, a Mindszent utcában éppúgy, mint a Szt. György piacon és a Szt. János utcában. Jellemző, hogy a város alapításánál vezető szerepet játszó *comes* réteg tagjainak ismert háztulajdonai is szétszórtan találhatók a falak övezte területen. Ebből arra következtethetünk, hogy az alapítás idején, a telkek kiosztásánál a németek az egész *castrum*-ot benépesítették, a magyaroktól feltehetően azért nem különültek el, mert azok kevesen voltak. (*59. kép*)

Késői adataink – a 15. század második feléből és a 16. század első negyedéből – már megváltozott helyzetet mutatnak be. A német polgárok többsége ekkor a Szt. János és Zsidó kapuktól északra lakott a piacteret övező utcákban, illetve attól északra nagyjából a Boldogasszony és a Szt. Mária Magdolna plébániákat elválasztó határvonalig. A jelenséget megfigyelhetjük mind a Szt. Miklós, mind az Olasz, mind pedig a Mindszent utcákban.[1086] Kivételek persze előfordulnak, és a németek által lakott területen is kimutathatók kis számban magyarok. Mégis egyértelműen kijelenthető, hogy a kései középkorban a város két vezető nemzete helyrajzi értelemben is elkülönült egymástól, párhuzamosan plébániáik elválasztásával és a város feletti hatalom megosztásával. A folyamat egészét tekintve a németek a *castrum* területén városrészük központi területére, a Szt. György piacra és annak környezetébe szorultak vissza, a magyarok a városnál is régibb múltú északi területükön újra megerősödve a *castrum* teljes északi részét birtokba vették, míg a Szt. György piactól délre eső, a királyi palotával szomszédos területről a polgári lakosság szinte teljesen kiszorult. (*60. kép*) A váralját adataink szűkös volta mellett nehéz megítélni. Annyi azonban biztosan látszik, hogy a nagyszámú magyar lakosság mellett még a középkor végén is laktak itt németek, különösen a déli, a Boldogasszony plébániához tartozó területen, de a Szt. Péter templomnál is előfordultak.[1087]

[1084] Székely 2000.

[1085] A 15. század elején keletkezett Jogkönyv szabályai általában 2/3 –1/3 arányban képviseltetik a magyarokat és németeket, míg a város vezetését szinte kizárólag a németek számára biztosítják.

[1086] Ld. ezen utcák összefoglaló elemzéseit.

[1087] A dézsmajegyzékek adataiból sajnos nehezen lehet kiindulni, mivel általában magyaros formában adják meg a neveket németek esetében. Erre rengeteg példát találhatunk a német mészárosoknál, akiknek német neveit céhkönyvükből ismerjük. (ld. Mészáros utca)

A város két kisebb nemzetiségének, az olaszoknak és a zsidóknak lakóhelye viszonylag jól lehatároltan kötődött egy-egy nevüket viselő utcához, vagyis utcaszakaszhoz. Kivételekre mégis mindkét esetben találunk példát. Az olasz távolsági kereskedők a két piactér között, a *castrum* közepén éltek feltehetően a 14. század óta, bár háztulajdonaikra alig maradt fenn adat. A történeti irodalom állítása szerint a budai polgárjog elnyerésére kevéssé törekedtek, és nem vették ki részüket a város kormányzásában. Ennek a képnek némiképp ellentmondani látszik, hogy saját háztulajdonra aligha tehettek volna szert a polgárjog felvétele nélkül a város törvényei szerint.[1088] Ezt látszanak bizonyítani az oklevelekben megemlített olasz származású háztulajdonosok is, akik mindnyájan budai polgárok is voltak.[1089]

Zsidó háztulajdonokra vonatkozó adattal még annyival sem rendelkezünk, mint olaszra, pedig tudjuk, hogy szinte a város alapítása óta folyamatosan jelen volt közösségük a városban. Esetükben is két utcanév jelzi idővel változó lakóhelyüket. A régebbi Zsidó utca, a Zsidó kaputól délre vezető út megnevezése volt, ahonnan ugyan egyetlen zsidó háztulajdon említését sem ismerjük, mégis értesülünk az itteni zsinagógáról, amely ehelyütt lakó kisebb közösséget feltételez. Emellett tudunk zsidókról, akik a Szt. György piac keleti oldalán laktak.[1090] A régebbi Zsidó utca az oklevelekben a 14. század végén, elbeszélő forrásban még a 15. század első negyedében is szerepel, ezért joggal megkérdőjelezhető az a széles körben elfogadott elmélet, amely I. Lajos király országos zsidóüldözéséhez köti a budai zsidónegyed megszüntetését, majd átköltöztetését.[1091] A későbbi Zsidó utcára (a Szombat kapu és a Régi királyi ház között) vonatkoztatható források csak a 15. század második negyedéből származnak, akkor is kizárólag a későbbi zsinagógának telkéről szólnak. További ingatlanokról erről a helyről sem rendelkezünk információval, csak miután Szulejmán szultán 1526-ban kitelepítette a teljes közösséget, nyílnak meg forrásaink bőségesen az egykori zsidóházak eladományozása kapcsán. Ekkor tizenegy önálló tulajdonra maradtak fenn adatok. Látható, hogy ezek a házak egy tömbben helyezkedtek el, mégsem voltak szigorúan elválasztva a keresztényektől, hiszen ismerünk házat, amely két kapuval nyílt a háztömb két oldalára, egyikkel a Zsidó utcára, másikkal azonban a Szt. Pál utcára.[1092]

A nemzetiségi megoszlás változó képének felvázolása után elemzésünket a társadalmi különbségek topográfiai vizsgálatával érdemes folytatni. Forrásadottságainkat is figyelembe véve először a város vezetésében részt vevő családok, személyek háztulajdonairól érdemes szólnunk. Kubinyi András társadalomtörténeti kutatásai vázolták fel azt az általában *comes* címet viselő, német nemzetiségű réteget, amely a város alapításában és korai kormányzatában vezető szerepet játszott.[1093] Személyi körük is csak töredékesen ismert, egykori háztulajdonaikról még ennél is kevesebbet tudunk. Mindenestre a néhány megismerhető adat arra mutat, hogy az általuk lakott, vagy birtokolt ingatlanok a *castrum* teljes területén szétszórva helyezkedtek el. Werner *comes* unokájának telkét és palotáját a Szt. János kapu déli oldalán ismerték meg,[1094] Heinz fia Hans rektor leánya Szombatpiacon álló nagy palotájáról végrendelkezett, amelynek egyik szomszédja rokona, a néhai Merklin *comes* fia Andreas volt,[1095] és ugyancsak a Szombatpiacon álló palotáról végrendelkezett Nyitrai Lőrinc *comes* leánya.[1096] Késői említésekben tűnik fel a Tillmanfiaknak és a velük rokon családoknak több ingatlana az Olasz utcában, illetve a Szt. György

[1088] Ld. az 1244-es kiváltságlevelet, Zsigmond király 1405-ös dekrétumát, illetve a Jogkönyv fent idézett rendelkezéseit.

[1089] A firenzei Francesco fia Onofrio, Angelo Bertii, Francesco Bernardi és a padovai származású Szerecsen Jakab és János.

[1090] Itt kell felhívnunk a figyelmet újból Pataki Vidor téves azonosítására, amely nagy hatású volt e tárgyban. Ld. a régi Zsidó utca és a Szt. György piac keleti oldalának kritikáját.

[1091] Kubinyi 1973. 79–80; Zolnay 1952. 19–20. 25; Zolnay 1987. 28–29. A fenti nézetek kritikájának részletes kifejtését ld. Végh 1999.

[1092] Meg kell jegyeznünk, még a szakirodalomban is felmerült az a nézet, hogy a középkorban a Váralján Zsidóváros nevű városrész lett volna. Ez a vélekedés minden alapot nélkülöz, és törökkori forrásokat kever a középkori állapot leírásába.

[1093] Kubinyi 1971. 215–235.

[1094] 1352. X. 6. – MOL Dl 4307.

[1095] 1343. IV. 20. / 1346. VIII. 15. - MOL Dl 87195.

[1096] 1314. III. 19. / 1314.(?) X. 13. – Eszt. k. hh. lt. 18-8-15, MOL Df 208838.

piacon.[1097] Az alapításban részt vett német vezetőréteg háztulajdonainak képe az egységes eloszlást tekintve tehát megegyezni látszik a nemzetiségi viszonyok elemzése adta képpel. Ezen túlmenően a most idézett forrásokban két apró adat is figyelemre méltó. Egyrészt Werner unokája, Klára úgy tűnik, hogy meglehetősen nagy, a későbbi átlagos polgári teleknél mindenképpen nagyobb területről rendelkezett, amelynek csak egy részén állt a palota, míg beépítetlen földjét megosztották az örökösök között. Ehhez hasonlóan Heinz unokája Margaretha nagy palotájához tartozó udvarról, további épületekről, pincékről tett említést. Ennek alapján megfogalmazhatjuk a kérdést, vajon az alapítást vezető *comes*ek nem kaptake az átlagos telkek méreténél nagyobb területeket betelepülésük idején?[1098] Másrészt érdemes figyelnünk arra is, hogy Margaretha a *castrum*-ban álló házon kívül váralji telekről is rendelkezett, amelyhez gyümölcsöskert és épületek tartoztak. Ebből következően a vezető családok nem csak az erődítményben, de a váralján is igyekeztek tulajdonokat szerezni, azonban erről a területről nem rendelkezünk több forrással.

A vezető réteg további vizsgálatát a bírók és esküdtek háztulajdonainak elemzésével folytathatjuk. A korai idők rektorainak ingatlanjairól semmilyen más, a helyrajz számára értékelhető információ nem áll rendelkezésünkre, mint a már említett Werner és Heinz unokák végrendeletei. Az 1347-től működő bírókra sajnos a teljes 14. században továbbra is alig találunk adatokat, az ismert tíz személy közül mindössze három háztulajdonáról szólnak forrásaink (Tillman fia 'Kakas' Miklós, Nikolaus fia Wulving, Hans Glezel) Ha a korszakból ismert esküdtek háztulajdonait is hozzájuk számítjuk, érdekes kép bontakozik ki előttünk. A házak többsége a város északi részén, elsősorban a domonkos kolostorral szemközti házsorban, valamint a Szombatpiacon és az Olasz utcában található, míg néhány a Szt. György piacon és a Mindszent kápolna mellett fordul elő.[1099] A hangsúly tehát mindenképpen az északi részen van és azon belül is a domonkos kolostorral szemközti házsoron, ahol az esküdt polgárok háztulajdonai mellett ingatlannal bírtak a városban különböző jogokkal rendelkező szigeti apácák és a Boldogasszony plébánia Krisztus Teste konfraternitása is. A jelenség hiányos forrásaink dacára szembeötlő, magyarázatát talán a királyi rezidencia, a *Kammerhof* közelségében kereshetjük, amely felértékelte a környezetében elhelyezkedő telkeket is. (*61. kép*)

A Zsigmond-korból már sokkal jobban használhatóak adataink, a tizennégy ismert bírónak már több mint a felétől, nyolc személyről tudjuk, hogy hol volt ingatlantulajdona. A változás az előző időszakhoz képest jelentős, ugyanis a házak kizárólag a Szt. György piacon, pontosabban a Szt. György kápolna mindkét oldalán, illetve az innen szétágazó kettős Szt. György utcában, vagyis másik nevükön a Nyírő utcában és a Patikáros soron álltak.[1100] Az azonban megfigyelhető még, hogy egyes személyek nem csak itt, hanem pl. az Olasz utcában, sőt a Szombathelyen is rendelkeztek másik ingatlannal.[1101] Az esküdteket is figyelembe véve a németek részéről ugyanezt a képet kapjuk, míg a néhány magyar esküdt továbbra is a Szombathelyen, vagy az Olasz utcában lakott. Köztük is találunk azonban kivételt, Szencsei Miklós fia Andrást, aki a Szt. György piac mindkét oldalán birtokolt házat.[1102] A helyrajzi változás okait keresve

[1097] Olasz utca: 1403. I. 11. – MOL Dl 8864, 8865; Szt. György piac nyugati oldalán Michael Nadler háza: 1392. XI. 25. – MOL Dl 106815; Tylmann fia Nikolausnak fizetendő bérleti díj a Szt. György piac keleti oldalán: 1371. III. 30. – MOL Dl 5919.

[1098] A lehetőséget Bécs példája nyomán vethetnénk fel, ahol a város fejlődésének kezdetén a Babenberg hercegek nagyobb földterületeket ún. „Hof"-okat juttattak a várost vezető polgári-lovagi réteg tagjainak. (Perger 1967/69.) A Tylmann fia Nikolausnak fizetendő bér is utalhat egy ilyen jellegű területre, amely eredetileg Tylmann fiaié volt, és parcellázás útján érvényesítették. Werner unokája Klára is rendelkezett közelebbről sajnos meg nem határozott „bérleti díjakkal" (*„purkrechta ubicunque ipsam contigentia"*).

[1099] Szombathely: Hans Weidner, magyar részről: Boch fia János; Olasz utca: Tylmann fiai, Nagel Wulving, Peter Schreiber, a domonkos kolostorral szemben: Nikolaus fia Wulving, Friedrich Krazer, Michael Rösler, Egri Miklós, Mindszent utca: Hans Glezel, Szt. György piac: Friedrich Krazer (?, ld. Cracherio mester), Tylmann fiai.

[1100] Szt. György piac: Stoyan Márk, Peter Rauzan Hans Siebenlinder, Rigo Rechperger, Michael Nadler, Konrad Gündelwein, Peter Panchel, Hynko; Mindszent kápolna: Sigismund Hertel.

[1101] Szombathely – Gündelwein, Olasz utca – Siebenlinder.

[1102] Német: Paul Hase, Konrad Mehlmeister; Olasz utca – Georg Käse, magyarok: Szombathely – Bátor Benedek, Bátéi Tamás fia János; Mindszent utca – István patikáros; Olasz utca – Jakab szabó, Péter aranyhímző (magyarok?); Szt.György piac – Szencsei Miklós fia András.

mindenképpen figyelembe kell vennünk azt a társadalomtörténeti elemzés feltárta folyamatot, amelynek során a város hagyományos vezető rétege a 14–15. század fordulóján átadta helyét egy új, elsősorban távolsági kereskedelemmel foglalkozó vezető rétegnek.

Az 1439-es hatalommegosztás után sem igen változik már az elemzés által kapott kép. A német bírák és esküdtek házai a Szt. György kápolna és a tanácsház közötti területre sürüsödnek, különösen a Nyírő utcába (folyamatosan már korábbról, Michael Nadler óta megfigyelhetően). Jele ez a német távolsági posztókereskedők mindvégig megőrzött vezető szerepének a város irányításában, akik boltjaik szomszédságában (tulajdonképpen azok sorával szemben) lakták házaikat.[1103] Jól megfigyelhető az esküdteknél a német polgárok lakóterületének leszükülése is. Az Olasz utcában, illetve az Ötvös utcában mindenütt a plébániahatártól délre találkozunk ingatlanaikkal.[1104] A magyarok többségét a Szombatpiacon, valamint az Olasz utcában és a Mindszent utcában figyelhetjük meg mindig a plébánia határain belül. Néhányan azonban közülük előfordulnak a Patikáros soron is, bizonyára kereskedő foglalkozásuk okán.[1105] Az első váraljáról származó bíró, Tétényi Péter magyar volt, egyébként ebből a korszakból már mindkét nemzetiségből előfordul, bár számszerű kisebbséget alkot a váralján lakos esküdt polgár. A németek közül ketten jellemző módon a mészáros cég tagjai közül kerültek ki.[1106]

A Szt. György piactól délre eső területről egyetlen adatot sem ismerünk, amely bíró, vagy esküdt háztulajdonát tárná elénk. A most felvázolt képet követve lehet, hogy a 14. századból lenne erre esély, az erre a területre vonatkozó források száma azonban igen csekély. A későbbi időkben viszont, mint fentebb már láttuk a királyi udvar közelsége egyrészt a városrész jelentős mértékű bontásával járt, másrészt a megmaradt telkek nagyrészt nemesi, vagy egyházi tulajdonba kerültek, csupán a Szt. János kapu mellett maradt még a 16. század elején némi polgári tulajdon.[1107]

Helyrajzi elemzésünket az egyes szakmák, céhek vizsgálatával folytathatjuk, amely a polgárság zömét adó kézművesek háztulajdonait is elénk tárja. A történeti kutatás rendkívül differenciáltnak találta a város kézművességét. Kubinyi András a fennmaradt adatokból mintegy 40 foglalkozásra és 27 céhre következtetett. Tudjuk, mindezt jól magyarázza a város kivételesen kedvező földrajzi helyzete, valamint a királyi udvar állandó jelenléte. A sok szakma térbeli elhelyezkedését vizsgálva kiindulásként azt a kérdést tehetjük fel, voltak-e köztük olyanok, amelyek egy bizonyos területre koncentrálódtak, illetve mi volt a koncentráció oka. Mivel ismerünk Budáról is olyan utcaneveket, – akárcsak egyéb középkori városokban – amelyek egy-egy mesterség nevét viselik, kérdésünk feleslegesnek tűnik, hiszen a válasz csak igenlő lehet. Mégis érdekes, melyek azok a jellegzetes szakmák amelyek egy-egy „utcába" tömörültek és miért. (*62. kép*)

A tömbösödő szakmák élén a különféle kereskedelmi funkciókhoz kötődőket kell megemlítenünk. Budán háromféle távolsági kereskedőt különböztettek meg a polgárok között, akik tevékenységüket szigorúan ellenőrzött céhes keretek között végezték. Nem véletlen tehát, hogy a Nyírők (Posztómetők), a Kalmárok, és a Patikárosok külön utcával rendelkeztek.[1108] Ezek az utcák tulajdonképpen olyan házsorok voltak, amelyekben az egyes üzletek egymás mellett helyezkedtek el. Az árusítást ugyanis kizárólag ezekben az üzletekben lehetett elvégezni, és feltehetően ez indokolta a szabályozott elhelyezést. Budán a német városrész piacterén találhatók a posztós, kalmár és patikáros üzletek önálló házsorai, némely épületet a műemléki kutatás jóvoltából helyreállítva ismerhettünk meg.[1109] Maguk a nyírők, a kalmárok

[1103] A számos példa közül idézhetjük Farkas Lászlót, vagy Wolfgang Freibergert. Ld. a Nyírő utcát.

[1104] Olasz utca: Georg Kreus, Sebald Neuzinger; Ötvös utca: Polyák Pál.

[1105] A Patikáros soron volt tulajdona Patikáros (Aromatarius) Mihálynak, Bajoni Lőrincnek. Részletesen ld. ott.

[1106] A német mészárosok céhéből: Hans Hertauff és Thomas Schauer. Ld. Mészáros utca.

[1107] Ebben kereshetjük annak is a magyarázatát, miért nem rendelkezünk adatokkal a 15. századnál korábbi korszakból. Az új, nemesi tulajdonosoknak feltehetően nem volt szükségük rá, és ezért nem is őrizték meg a korábbi polgári birtoklást tanúsító okleveleket. A régi polgári tulajdonosoknak ez szintén nem állt érdekükben.

[1108] A Jogkönyv meghatározásai szerint ennek a három kereskedő rétegnek a neve: Kamerherren oder Gewandschneider, Kramer, Apotheker. Az ezeken felül a Jogkönyvben található Gewölbherren kifejezést az olasz kereskedőkre szokás értelmezni.

[1109] Tárnok utca 14 – Anna utca – Úri utca 13. háztömb.

és patikárosok, akik egyébként a város leggazdagabb polgárai közé tartoztak, általában szintén a piactéren, vagy annak a közvetlen közelében éltek az üzletekkel szemközti házakban, néha magában az üzletet magában foglaló épületben.

A piachoz, elsősorban a hetipiachoz egyébként élelmiszeripari szakmák kötődtek. Mind a német, mind a magyar városrész piacán, sőt feltehetően a váralji Szentpéternmártír városrész piacán is megtalálhatók voltak a mészárszékek sorai. A német városrész piacán mellettük álltak a pékek „zsemlyeszékei", továbbá a halárusok, baromfiárusok és egyéb kofák megszabott árusítóhelyei, amelyek sok esetben különféle utcanevek forrásaivá váltak (Ld. Tikszer, Elevenhalszer – Fischmarkt, Krautmarkt stb.)[1110]

Különleges helyzetű szakma volt az ötvösöké. Az ötvös munka, amely szorosan kötődött a pénzveréshez és ezáltal a királyi regálé jogokhoz is, szigorú ellenőrzést kívánt. Szándékos szervezést kell sejtenünk az egy utcasoron megjelenő ötvösmühelyek elhelyezése mögött, hiszen itt is a céhes ipar szigorú ellenőrzése indokolta az Ötvös utca létrejöttét, az itteni nagyszámú ötvös jelenlétét. Elhelyezkedésüket úgy tűnik, a városi pénzverőház befolyásolta, az azzal szemközti házsor viselte az Ötvös utca nevet, és itt mutathattunk ki nagyszámú ötvöst a későközépkorban.[1111]

A céhek olyan erős szervezeti kötöttséget jelentettek, hogy olyan szakmák esetében is felismerhetünk egy utcaszakaszon jelentkező koncentrációt, amelyek helyének kiválasztására különösebb magyarázatot nem találhatunk. Így például a Mindszent utca középső szakaszán feltűnően magas a német szücsök aránya. Az Olasz utca Szombatpiachoz közel eső részén sok magyar szabót találhatunk, a Szombatpiacon pedig nagy számban éltek kádárok (pintérek). Ugyanakkor nem állíthatjuk, hogy ez minden szakma esetében így lett volna, sőt bizonyos szakmák szétszórva találhatók a város területén.

Általánosságban igaz a hegyen épült városra, a *castrum*-ra, hogy az itt található mesterségek nagy része a királyi udvar és az udvart látogató nemesség vásárló erejére támaszkodott. A már említett kereskedelmi, ruházati szakmák mellett magas az aránya a fegyvergyártás művelőinek (csiszár, nyereggyártó, sarkantyúgyártó stb. a Szt. György piac nyugati oldalán) és a luxusigények kielégítőinek (ötvös, ónkorsógyártó stb).

A váralján sokkal magasabb volt a különféle mesterségek számaránya, mint a *castrum*-ban, ezt igazolják a bortizedjegyzékekben fennmaradt névsorok. Valójában a városi kézműves polgárság tekintélyes hányada itt élt.[1112] Sajnos adataink a legtöbb esetben elégtelenek ahhoz, hogy topográfiai következtetéseket tehessünk, csupán az utcanevek tájékoztatnak egyes szakmák elhelyezkedéséről. Nem véletlen, hogy bizonyos iparágakat a váralja folyóhoz közeli utcáiban találhatunk, mivel ezek a szakmák a vizet használták fel tevékenységük során. A német mészárosok céhe vágóhídját a Duna partján üzemeltette, a céhtagok kizárólag itt dolgozhattak. Lakóházaik is a vágóhíddal szomszédos Mészáros utcában emelkedtek. (Elárusítóhelyeikről már megemlékeztünk.) A víz nélkülözhetetlen volt a tímárok számára, csakúgy mint a csapóknak és a molnároknak. Mindhárom szakma emlékét utcanév őrzi. A fent említetteken kívül adat maradt fenn Takács utcára és Kerékgyártó utcára (amely feltehetően a Szekérgyártó utcával azonos).

A városi lakosság jelentékeny, bár számarányában közelebbről nem ismert részét napszámosok, különféle szolgálatokból élők alkották. Őket ismerjük a legkevésbé forrásainkból. Ha nem álltak valakinek a szolgálatában és ezáltal nem részesültek szolgálatuk fejében szállásban, többnyire kénytelenek voltak szállásukért bért fizetni. Budán különösen a szőlőműves napszámosok, korabeli nevükön kapások lehettek sokan. Vizsgálatukra egyetlen forrástípus, a két dézsmajegyzék nyújt némi lehetőséget, azonban még ezen forrásaink sem tekinthetők teljesnek, hiszen csupán a szőlőbirtokos kapások neveit (ráadásul nem a teljes szőlőtermő területről) olvashatjuk benne. Ennek ellenére érdemes foglalkoznunk vele, mert a fő tendenciákra rávilágít, és némileg árnyalja a háztulajdonokról eddig összeállított képet. Ha megvizsgál-

[1110] Ld. fent a hetipiac részletes elemzését.

[1111] Részletes elemzését ld. Ötvös utca

[1112] Ld. Broquiere sokat idézett megjegyzését, amely a Duna-parti városrészt kézművestelepnek jellemzi.

juk a kapások feljegyzett lakhelyeit, elsőként azt az érdekes eredményt kapjuk, hogy várakozásunkkal némiképp ellentétben a *castrum*-ban és a váralján lakó kapások száma közel megegyezett. (1505-ben a *castrum*-ban – 20, a váralján – 33, míg 1510 körül a *castrum*-ban - 26, a váralján pedig – 23 kapást írtak össze.) Annak ellenére magas tehát lélekszámuk a *castrum*-ban, hogy a kapások a társadalom kevéssé vagyonos részét alkották. A jelenség magyarázatát feltehetően az itteni nagyobb, több bérleményt is befogadni képes házakban kereshetjük. Érdekes eredményre vezet a *castrum*-on belüli lakóhelyek megfigyelése is, miszerint kapásokat kizárólag a város északi, magyarok lakta részén találunk, főleg a Szombathelyen és az Olasz utcában. Talán a nemzetiségi tagozódás lehet ennek a magyarázata, hiszen a kapások többsége nyílván magyar volt, és a város tágabb környékéről származott. A váralján a kapások főleg a Szentpétermártír városrészben laktak, ahol egyébként a lakosság száma is a legmagasabb volt.

Az előzőhöz hasonló képet kapunk akkor is, ha a dézsmajegyzékekből kiírjuk mindazokat, akik valaki más házában laktak, vagyis feltehetően többségükben bérlők voltak. Foglalkozásaikat tekintve szolgálatot végzőket és szegényebb kézművesceket találunk köztük (csaplár, korcsolyás, boros, lantos, kulcsár, vámos, favágó, vadvágó, szabó, szücs). A *castrum*-ot tekintve többségük lakóhelye esetükben is az északi részre esik, bár van néhány bérlemény a déli városrészben is. Általában egy-egy háztulajdonnál egy, vagy két nevet figyelhetünk meg, előfordul azonban néhány komolyabb, szinte már bérháznak nevezhető épület, ahol 3–4, sőt egy esetben hét lakost jegyeztek fel. (Pl. Négyvarga ház, Olasz Lénárt, Haller, Csatornás György, Csiszár Demeter.) Okleveles forrásaink tárják elénk mekkora volt a bérelt lakások mérete, milyen helyiségekből álltak általában. 1504-ben Matthias Harber bíró házának hátsó részére járadékkölcsönt vett fel, ez alkalommal megemlékeztek egy itt lakó özvegyről, akinek lakása egy szobából, a hozzátartozó kamrából, kis udvarból és az ott lévő konyhából állt.[1113] 1487-ben Olasz Márton szabó megvette János késgyártó örökölt harmadrészének egy részét egy egyházi javadalmasházban. A megvásárolt bérlemény az emeleten egy szobából, egy kamrából, az előttük lévő tornácból, valamint az épületrész alatti pince feléből állt. Mindezért 2 forintot kellett évente fizetni az esztergomi szentistváni káptalannak, és a következő közös jogok illeték meg a vásárlót: cégérét kifüggesztbette a ház elé, családjával együtt szabadon járhatott a ház kapuján keresztül és használhatták az udvar hátsó részén lévő illemhelyet.[1114] Csiszár Demeter házának lakosait a dézsmajegyzékekből ismerjük. Ritka kivételként ennek a háznak részletes leírásával rendelkezünk 1507-ből annak kapcsán, hogy a házat esküdtek jelenlétében pontosan megosztották Csiszár és Garai Antal esztergomi kanonok között. A kétemeletes polgárház mindkét részében voltak kiadásra alkalmas helyiségek. Csiszár Demeternél az emeleten egy külön szoba-kamra-konyha egységet találhatunk, a földszinten négy kamra és két boltozott helyiség is igen alkalmas volt bérlők fogadására. Antal kanonoknál a földszinten boltok és kamrák sorakoztak, és az első emeleten itt is találunk egy szoba-kamra-konyha egységet, valamint sok további kamrát és még egy szobát.[1115] (*63. kép*)

[1113] 1504. IV. 10. – Eszt. k. m. lt. 53-3-25, MOL Df 238109.
[1114] 1487. IV. 24. – Eszt. k. m. lt. 53-3-18, MOL Df 238102.
[1115] 1507. VIII. 26. – Eszt. k. m. lt. 71-1-8, MOL Df 238294.

Végszó

Társadalomtörténeti elemzésünk végére érve lezárjuk munkánkat, amely arra vállalkozott, hogy a rendelkezésre álló forrásokat összegyűjtve a lehetőségekhez mérten helyreállítsa az elpusztult helyrajzi hagyományt, majd az így kapott képet társadalom- és várostörténeti szempontok szerint értékelje. Az elvégzett munka tehát nem kívánta átlépni a helytörténet kereteit, kizárólag Buda városát tette a vizsgálat tárgyává (és ez az állítás még jelen esetben is igaz, amikor az ország lakosságához számtalan szállal kötődő fővárost vizsgáltuk). Elsősorban azért nem, mivel nem nagyon volt hová továbblépnie. A középkori Magyarország városainak egyikéről sem készült eddig még rendszeres ingatlantörténeti elemzés, a jó forrásadottságokkal rendelkező településekről sem. Sopron, Pozsony és Zágráb, talán a kivétel, ahol ez a munka megkezdődött, de Sopron és Zágráb esetében még csak részletekig jutott el, Pozsonyban pedig nem került közzétételre.[1116] Nem tudjuk tehát eredményeinket mivel összehasonlítani, hiszen szórványos adatok nem alkalmasak arra, hogy egy rendszeres vizsgálat eredményeivel összevethetők legyenek.

Mivel lenne érdemes tehát a jövőben foglalkozni, hogy a budai ingatlantörténet ne csak magányos torzóként álljon, és beilleszthető legyen egy általánosabb képbe? A város jellegéből adódóan négy fő irányt szeretnék kijelölni. Az elsőt a földrajzi elhelyezkedés szabja meg. Buda a középkori ország közepén, azon a sajátosan *medium regni*-nek nevezett területen található, amelynek legfontosabb települései a történelmi korszakokban egymást váltva töltötték be rezidenciális szerepet. Ez indokolná Székesfehérvár, Esztergom és Visegrád városoknak történeti, helyrajzi vizsgálatát.[1117] Különösen érdekes lenne az összevetés a 14. századi Visegráddal, a királyi székhely és a város kapcsolatának vizsgálata, valamint a székhelyen működő hivatalok, bíróságok és a város kapcsolatának vizsgálata, vagyis intézménytörténet és ingatlantörténet összevetése. A másodikat a város társadalmi, politikai rangja határozza meg: a szabad királyi városok sorában Budát kétségkívül az elsőség rangja illette meg több szempontból is. Az összehasonlítás mégis – talán éppen a különbségek felmutatása miatt – igen tanulságos lenne mind Buda, mind pedig Sopron, Pozsony, Nagyszombat, Kassa, Eperjes, Bártfa, vagy Kolozsvár esetében és más királyi városok esetében is, mint pl. Zágráb, Fehérvár, vagy Lőcse.[1118] Pest városa a földrajzi közelség, közös múlt és az ebből következő sokoldalú, sajátos kapcsolatok miatt kiemelkedik ezen városok sorából is.[1119] Harmadik kutatási irányt jelent a német városi közösségek kelet felé tartó terjeszkedésnek összehasonlító vizsgálata. Buda a Duna völgyében legdélebbre elhelyezkedő német lakosságú

[1116] Sopronban e téren Mollay Károly és Dávid Ferenc végeztek úttörő munkásságot: Mollay 1994a, Mollay 1994b, Mollay 1995. Dávid munkája évkörét tekintve inkább a koraújkorral foglalkozik és még megjelenés előtt áll. Dávid (Kézirat)
Pozsonyban Vendelín Jankovič foglalkozott a város ingatlantörténetével, dolgozata azonban kéziratban maradt. Jankovič 1971; Jankovič 1973; Jankovič (Kézirat)
Zágráb szabad királyi városának középkori ingatlantörténetéből Vladimir Bedenko közölt részleteket. Bedenko 1989.

[1117] Székesfehérvár középkori történetére vonatkozó tanulmányok megtalálhatók: Székesfehérvár évszázadai 2 (1972). Az újabb régészeti és történeti kutatásokat Siklósi Gyula foglalta össze több tanulmányában: Siklósi 1990, Siklósi 1992, Siklósi 1994, Siklósi 1999.
Esztergom királyi városának korai történetével sokat foglalkoztak, a későközépkorral annál kevesebbet. Összefoglalását ld. Györffy 1987. 250–169. Régészeti kutatásának összefoglalása Horváth István érdeme: *MRT* V. 127–155.
Visegrád város történeti irodalma ma is 19. század végi munkákra támaszkodik: Viktorin 1872, Wenczel 1868, az újabb régészeti és történeti kutatások összefoglalása: Szoke 1985, Buzás 2000b. Új feldolgozás Molnár Orsolya szakdolgozata az ELTE Közép- és Koraújkori Tanszékén, amely Visegrád város ingatlantörténetét is magábafoglaló helyrajzát dolgozza fel az okleveles források és a régészeti feltárások segítségével. Molnár Orsolya: Visegrád középkori város a régészeti kutatások tükrében. Bp. 2003. (Kézirat)

[1118] Sopronról, Pozsonyról és Zágrábról már szóltunk, a ma Szlovákiához, Romániához és Horvátországhoz tartozó egyéb városok esetében nem kerültek közlésre hasonló ingatlantörténeti elemzések. Az egyes városok múltja egyébként is igen eltérő mértékben feldolgozott a gazdag forrásadottságok ellenére.

[1119] Pest város történetének legutóbbi összefoglalása: Györffy 1973, Kubinyi 1973; régészeti kutatások: Melis 1976, Melis 1983, Melis 1984, Melis 1991, Melis 1994.

város, ezért sajátosan kötődik a Duna menti kereskedelmi útvonalakhoz és az ott található városokhoz (közelebbi körben: Vác, Visegrád, Maros, távolabb: Pozsony, Bécs, Krems, Passau, Regensburg, hogy csak fontosabbakat említsünk). Érdemes azonban összehasonlítás tárgyává tenni ebből a szempontból a középkori Magyarország német közösségekkel betelepített tájegységeit, az erdélyi szász városokat, a szepesi városokat, vagy a felső-magyarországi bányavárosokat különösen a 13–14. század vonatkozásában, és még jobban tágítva látókörünket mindezt a teljes kelet-közép-európai régió morva, cseh, és lengyel területein lejátszódott német városfejlődés jellegzetességeivel összevetni. Talán túlságosan bőséges is már az így számba vett, összehasonlításra alkalmas városok száma, és ezért utolsóként a negyedik kutatási irányt bemutatva egyben szükebbre is vonjuk a párhuzamos elemzésre érdemes városok körét. Buda ugyanis a régió számos városa közül kiemelkedik rezidenciális jellegével, és ezáltal egy néhány város alkotta, jellegzetes városcsoporthoz tartozik. Prága és Krakkó, valamint Bécs városi agglomerációi párhuzamos jelenségként értékelhetők, a királyi (hercegi) udvarral kapcsolatos sokrétű viszony mindhárom esetben rányomta bélyegét a fejlődésre, és ennek összehasonlítása a Buda-Pest-i városfejlődéssel az ingatlantörténet és a helyrajz szempontjából is bizonyára tanulságos ismeretek feltárását tartogatnák számunkra.[1120]

[1120] Székely 2000. Bécs korai ingatlantörténetét Richard Perger dolgozta fel: Perger 1963/64, Perger 1965/66, Perger 1967/68; a késő középkor teljes ingatlantörténete még feldolgozatlan. Figyelembe veendők Ferdinand Opll elsősorban a Historischer Atlas von Wien számára készített tanulmányai. Prága korai topográfiáját Zdenek Fiala ismertette: Fiala 1967; a késői ingatlantörténet ismereteim szerint itt sincs még kidolgozva.

Rövidítések

Évkönyvek

AA	Acta Archaeologica
ArchÉrt	Archeológiai Értesítő
BudRég	Budapest Régiségei
MHB	Monumenta Historica Budapestinensia
MKSz	Magyar Könyvszemle
MTE	Magyar Történelmi Emlékek
MűvÉrt	Művészettörténeti Értesítő
TBM	Tanulmányok Budapest Múltjából
TT	Történelmi Tár

Forráskiadások:

A II, VI	*Anjoukori Okmánytár* II. (1322–1332) Szerk. Nagy Imre. Budapest 1881. *Anjoukori Okmánytár* VI. (1353–1357) Szerk. Nagy Imre. Budapest 1891.
AMB II.	*Archív mesta Bratislavy. Inventár listin a listov* II. (1501–1563) Vypracoval Vladimír Horváth. Bratislava 1966.
AO III, VI, XI	*Anjou-kori Oklevéltár* III. (1311–1314) Szerk. Kristó Gyula. Budapest-Szeged 1994. *Anjou-kori Oklevéltár* VI. (1321–1322) Szerk. Kristó Gyula. Budapest-Szeged 2000. *Anjou-kori Oklevéltár* XI. (1327) Szerk. Almási Tibor. Budapest-Szeged 1996.
Bakács 1982	Bakács István: *Iratok Pest megye történetéhez 1002–1437.* Budapest 1982.
Bártfai 1938	Bártfai Szabó László: *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599.* Budapest 1938.
Bonfini 1936	Antonius Bonfinius: *Rerum Ungaricarum decades. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Saec. XV.* Ed. I. Fógel, B. Iványi, L. Juhász. Lipsiae 1936.
Bónis 1997	Bónis György: *Szentszéki regeszták.* Budapest 1997.
Borsa 1943	Borsa Béla: Renszánszkori ünnepségek Budán. *TBM* 10 (1943). 44-53.
Borsa 1959	Borsa Gedeon: Egy budai kereskedő végrendelete 1509-ből. *MKSz* 73 (1959). 300 304.
Bornemissza 1857	Bornemissza Tamás budai polgár. In: Verancsics Antel összes munkái II. Közli Szalay László. (MTE Írók. III. kötet) Pest 1857. 193–203.
BTOE I.	*Budapest Történetének Okleveles Emlékei* I. 1148–1301. Csánky Dezső gyüjtését kiegészitette és sajtó alá rendelte Gárdonyi Albert. Budapest 1936.
BTOE III.	*Budapest Történetének Okleveles Emlékei* III. 1382–1439. Összeállította Kumorovitz L. Bernát. Budapest 1987.
Catalogus	*Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendentium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCI.* Collegit Albinus Franciscus Gombos. I–III. Budapestini 1937–1938.
CDH	*Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* Studio et opera Georgii Fejér. I–XI. Budae 1829–1844.

Corpus Juris I.	*Corpus Juris Hungarici I. 1000–1526. évi törvényczikkek.* Szerk. Márkus Dezső. Budapest 1899.
DAP	*Documenta artis Paulinorum. A magyar rendtartomány monostorai A-Zs.* Szerk. Aradi Nóra. I–III. (MTA Művészettörténeti kutatócsoportjának Forráskiadványai 10, 13–14.) Budapest 1975–1978.
Dernschwam 1923	*Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553/55).* Hrsg. Franz Babinger. (Studien zur Fugger-Geschichte VII.) München-Leipzig 1923.
Dernschwam 1957	*Dokumenty k banickemu povstaniu na Slovensku (1525–1526).* Ed. Peter Ratkoš. Bratislava 1957.
Dernschwam 1984	Hans Dernschwam: *Erdély, Besztercebánya, Törökországi útinapló.* Kiadta Tardy Lajos. Budapest 1984.
DHA	*Documenta Hungariae Antiquissima* I. Ed. Georgius Györffy [etc]. Budapest 1992.
Divéky 1914	Divéky Adorján: Zsigmond lengyel herceg számadásai. *MTT* 26 (1914).
E. Kovács 1988	*Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei 1500–1508.* Kiadta E. Kovács Péter. Budapest 1988.
Engel 1797	Engel, Johan Christian: Geschichte des ungrischen Reichs und seiner Nebenländer I. Halle 1797.
ETE	*Egyháztörténelmi emlékek a hitújítás korából.* I–V. Szerk. Bunyitay Vince–Rapaics Rajmund–Karácsony János. Budapest 1902–1912.
Evlia 1904	*Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664.* Török-magyarkori Történelmi Emlékek II/3. Kiadta Karácson Imre. Budapest 1904.
Galeotto 1934	Galeottus Martius Narnensis: *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae ad ducem Johannem, eius filium liber.* Ed. Juhász, László. Lipsiae 1934. 14–15.
Gyöngyösi 1988	Gregorius Gyöngyösi: *Vitae fratrum.* Ed. Franciscus Hervay. Budapest 1988.
H VIII.	Hazai Okmánytár VIII. Kiadják Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Véghelyi Dezső. Budapest 1891.
Heltai 1980	Heltai Gáspár és Bornemissza Péter művei. Budapest 1980.
Istvánffy 1724	Nicolaus Istvánffy: *Regni Hungarici Historia post obitum gloriosissimi Matthie Corvini regis.* Coloniae 1724.
Iványi 1910	Iványi Béla: *Bártfa szabad királyi város levéltára* I. Budapest 1910.
Iványi 1931	Iványi Béla. *Eperjes szabad királyi város levéltára.* Szeged 1931.
Károlyi III.	*A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára* III. (1491–1600). Sajtó alá rendezi Géresi Kálmán. Budapest 1885.
Karthauzi 1985	*A néma barát megszólal. Válogatás a Karthauzi Névtelen beszédeiből.* Válogatta Madas Edit. Budapest 1985.
Katona VI/XIII	*Historia critica regnum Hungariae. Ex fide domesticorum et exterorum scriptorum concinnata a Stephano* Katona *VI/XIII.* Budae 1791.
Kiss 2005	Kiss Péter: Bakócz Tamás budai ingatlanaira vonatkozó oklevelek az Erdödy család bécsi levéltárából 1464–1518. *Fons* 12 (2005) 399–421.
Kovachich 1799	Kovachich, Martinus Georgius: *Formulae solennes styli.* Pest 1799.
Kujáni 1908	Kujáni Gábor: Brodarics István levelezése. *TT* 1908. 261.
Lukcsics II.	Lukcsics Pál: *Diplomata pontificum saeculi XV.* II. Budapest 1938.
Margit 1990	*Szent Margit élete 1510.* Az átiratot és a jegyzeteket készítette Dömötör Adrienne és Pólya Katalin Farkas Vilmos irányításával. A bevezetést írta P. Balázs János. (Régi magyar kódexek 10.) Budapest 1990.

Memoria 1981	*1504–1566 Memoria rerum.* Kiadta Bessenyei József. Budapest 1981.
MCZ I.	*Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae, metropolis regni Dalmatiae, Croatie et Slavonie* I. Collegit et sumptibus eiusdem civitatis edidit Johannes Bapt. Tkalčić. Zagrabiae 1889.
MREV	*Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára.* Kiadja a Római Magyar Történeti Intézet. I–IV. Budapest 1896–1908.
MRT V	Magyarország Régészeti Topográfiája V. Esztergom és a dorogi járás. Írta: Horváth István–H. Kelemen Márta–Torma István. Budapest 1979.
MTT 12, 22	*Magyar Történelmi Tár* 12. Budapest 1863. *Magyar Történelmi Tár* 22. (vagy második folyam tizedik kötete) Budapest 1877.
Müller 1969	Müller, Karl Otto: *Welthandelsbräuche 1480–1540.* Wiesbaden 1969.
MZSO VIII, XII	*Magyar-Zsidó Oklevéltár* VIII. (1264–1760) Szerk. Scheiber Sándor. Budapest 1965. *Magyar-Zsidó Oklevéltár* XII. (1414–1748) Szerk. Scheiber Sándor. Budapest 1969.
Ofner Stadtrecht	*Das Ofner Stadtrecht.* Hg. Karl Mollay. *MHB* I. Budapest 1959.
PRT III.	A pannonhalmi Főapátság története III. Szerkesztették és részben írták Sörös Pongrác és Rezner Tibold. Budapest 1905.
RA	*Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica.* I–II/1. Szerk. Szentpétery Imre. Budapest 1923–1943, II/2–3. Szerk. Szentpétery Imre–Borsa Iván. Budapest 1961, II/4. Szerk. Szentpétery Imre–Borsa Iván. Budapest 1987.
Ratkoš 1966	Ratkoš, Peter: *Memoár habsburského žoldniera Melchiora Hauffeho (1526–1543).* Zbornik Historicky Fakultet Univerzity Komenského. Historica 17 (1966). 141–158.
SRH	*Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* Ed. Emericus Szentpétery. I–II. Budapestini 1937–1938.
Str II.	*Monumenta ecclesiae Strigoniensis* II. Ed. Ferdinandus Knauz. Strigonii 1882.
Str III.	*Monumenta ecclesiae Strigoniensis* III. Ed. Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii 1924.
Szerémi 1857	*Szerémi György emlékirata Magyarország romlásáról 1484–1543.* Közli Wenczel Gusztáv. /*MTE* Írók I. kötet/ Pest 1857.
Theiner 1859–1860	*Vetera monumenta historica Hungariam sanctam illustrantia maximam partem nondum edita ex Tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino.* Theiner. I–II. Romae 1859–1860.
Thuróczy 1985	Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum.* Ed. Elizabeth Galántai et Julius Kristó. Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum. Budapest 1985.
Tinódi 1881	*Tinódi Lantos Sebestyén énekei.* Régi magyar költők tára 3. Budapest 1881.
Tubero 1994	Ludovicus Tubero: *Kortörténeti feljegyzések.* (Magyarország). Közreadja Blazovich László, Sz. Galántai Erzsébet. Szeged 1994.
Vadianus 1534	Joachimus Vadianus: *Epitome Trium Terrae Partium, Asiae, Africae et Europae ... Compendiarum locorum descriptionem continens...* Tigurii 1534. (*RMK* III 380)
Vat. I/1.	*Vatikáni Magyar Okirattár* I/1. Pápai tized-szedők számadásai. Budapest 1887.

Vat. I/2. *Vatikáni Magyar Okirattár* I/2. Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai. 1307–1311. Budapest 1885.

Velius 1762 Caspar Ursinus Velius: *De bello Pannonico Libri Decem.* Studio et opera Adami Francisci Kollarii. Vindobonae 1762.

Wernher 1974 Wernher, Juraj: *O podivuhodných vodách Uhorska.* Martin 1974.

Veszp. Reg. *Veszprémi Regeszták (1301–1387).* Összeállította Kumorovitz L. Bernát. Budapest 1953.

Windecke 1893 Eberhardt Windeckes *Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigmunds.* Hrsg. Wilhelm Altmann. Berlin 1893.

Z I, X *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára* I. Szerk. Nagy Imre, Nagy Iván, Végh ely Dezső. Pest 1871.
A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára X. Szerk. Kammerer Ernő. Budapest 1907.

ZSO III. Zsigmondkori Oklevéltár III. (1411–1412) Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa Iván. Budapest 1993.

Tanulmányok:

Altmann 1973 Altmann Júlia: Előzetes jelentés a budavári ferences templom kutatásáról. *ArchÉrt* 100 (1973). 82–87.

Altmann 1994 Altmann Júlia: Az óbudai és a budavári ferences templom és kolostor kutatásai. In: *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon.* Művészettörténet-Műemlékvédelem 7. Szerk. Haris Andrea. Budapest 1994. 143–148.

Ányos 1924 Ányos Lajos: Budapest székesfőváros oklevéltára. *Századok* 58 (1924). 669–688.

Balogh 1943 Balogh Jolán: *Az erdélyi renaissance.* Budapest 1943.

Balogh 1966 Balogh Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában* I–II. Budapest 1966.

Balogh 1982 Balogh Jolán: *Varadinum. Várad vára.* Budapest 1982.

Balogh 1985 Balogh Jolán: *Mátyás király és a művészet.* Budapest 1985.

Barta 1996 *Két tárgyalás Sztambulban.* Összeállította: Barta Gábor. A tanulmányokat és a jegyzeteket írta Barta Gábor és Fodor Pál. Budapest 1996.

Bártfai Szabó 1953 Bártfai Szabó László: Hol állot a királyi palota? *MűvÉrt* 2 (1953). 219–220.

Bedenko 1989 Bedenko, Vladimir: *Zagrebački Gradec. Kuća i grad u srednjem vijeku.* Zagreb 1989.

Belényesyné Sárosi 2002 Belényesyné Sárosi Edit: Régészeti kutatások a középkori Buda Szentpétermártir külvárosában. Garády Sándor kutatásai 1940–42. I. *BudRég* 35 (2002). 469–534.

Bencze 2003a Bencze Zoltán: Előzetes jelentés a volt Állami Nyomda épületeinek területén folytatott régészeti kutatásokról. *BudRég* 37 (2003). 113–136.

Bencze 2003b Bencze Zoltán: Régészeti kutatások a Dísz tér 17. sz. alatt (Előzetes jelentés). *TBM* 31 (2003). 191–204.

Benda 2003a Benda Judit: Előzetes jelentés a budai középkori karmelita kolostor feltárásáról. *BudRég* 37 (2003). 137–150.

Benda 2003b Benda Judit: A középkori budai karmelita kolostor feltárása. *Műemlékvédelem* 47 (2003). 114–119.

Benda 2004 Benda Judit: Középkori karmelita kolostor feltárása Budán. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2002.* Szerk. Kisfaludi Júlia. Budapest 2004. 117–130.

Benda 2005	Benda Judit: A budai középkori karmelita kolostor temetője. In: *„...a halál árnyékának völgyében járok...”* A középkori templom körüli temetők kutatása. Szerk. Ritook Ágnes–Simonyi Erika. Opuscula Hungarica 6. Budapest 2005. 239–244.
Bertalanné 1959	Bertalan Vilmosné: II. Fő utca 92.sz. In: A Budapesti Történeti Múzeum leletmentései és ásatásai az 1958. évben. *BudRég* 19 (1959). 260–261.
Bertalanné 1970	Bertalan Vilmosné: Mittelalterliche Baugeschichte der Maria-Magdalena-Pfarrkirche (später Garnisons-kirche) in der Budaer (Ofner) Burg. *Acta Technica* 67 (1970). 227–248.
Bertalanné 1971	Bertalan Vilmosné: Előzetes jelentés a Szt. Mária Magdolna templom ásatásairól. *BudRég* 22 (1971). 419–428.
Bóna 1988	Bóna István: *Az Árpádok korai várai*. Debrecen 1998.
Bónis 1971	Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest 1971.
Budapest 1991	*Budapest im Mittelalter*. Hg. Biegel, Gerd. Braunschweig 1991.
Budapest Műemlékei 1955	*Budapest Műemlékei* I. Szerk. Pogány Frigyes. Budapest 1955.
Buzás 2000	Buzás Gergely: Késógótikus kőfaragványok Paksról. *Paksi Múzeumi Füzetek* 1 (2000). 47–120.
Buzás 2000b	*Visegrád*. Altum Castrum 5. Szerk. Buzás Gergely. Visegrád 2000.
Buzás-Feld 1996	*A budavári Szent Zsigmond templom és gótikus szobrai*. Kiállítási katalógus. Szerk. Buzás Gergely–Feld István. Budapest 1996.
Csánki 1890	Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I. Budapest 1890.
Csánki 1893	Csánki Dezső: Szent-Erzsébetfalva Pest mellett. *Századok* 27 (1893). 16–26.
Csánki 1904	Csánki Dezső: Mátyás király, mint városépítő. *Századok* 38 (1904). 297–412.
Csánki 1906	Csánki Dezső: Kuncz ispán majorja Budán. *Századok* 40 (1906). 685–725.
Csemegi 1955	Csemegi József: *A budavári főtemplom középkori építéstörténete*. Budapest 1955.
Czagány 1968	Czagány István: Komplex kutatási módszer az építészettörténeti és helytörténeti tudomány szolgálatában. *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények* 12 (1968). 63–147.
Czagány 1983	Czagány István: *Budavári gótikus lakóházépítészet*. Budapest 1983. (kézirat)
Czagány 1988	Czagány István: A budai várra vonatkozó történetírás és művészettudomány története. *TBM* 22 (1988). 9–60.
Draskóczy 1999	Draskóczy István: Szlavóniai nemesek a Jagelló-kori Magyarországon. In: *A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére*. Szerk. Klaniczay Gábor–Nagy Balázs. Budapest 1999. 257–268.
Dudás 1894	Dudás Gyula: A Cobor család és birtokviszonyai Bács-Bodrogh vármegyében. *Turul* 12 (1894). 23–34.
Engel 1992	Engel Pál: Salgai Miklós. *Levéltári Közlemények* 63 (1992) 15–26.
Engel 1996	Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. I–II. História könyvtár 5. Budapest 1996.
Entz 1987	Entz Géza: A Mátyás-templom és a Halászbástya. Budapest 1987.
Entz–Csemegi 1955a	Entz Géza–Csemegi József: A Szentháromság téri Nagyboldogasszony-templom. In: *Budapest Műemlékei* I. 1955. 431–458.

ENTZ–CSEMEGI 1955b — ENTZ Géza CSEMEGI József: A Hess András téri volt domonkos templom romjai. In: *Budapest Műemlékei* I. 1955. 347–364.

ENTZ–CSEMEGI 1955c — ENTZ Géza–CSEMEGI József: A Kapisztrán téri Mária Magdolna templom. In: *Budapest Műemlékei* I. 1955. 380–382.

ÉRDÚJHELYI 1899 — ÉRDÚJHELYI Menyhért: *A kalocsai érsekség a renaissance-korban*. Zenta 1899.

ÉRSZEGI 1990 — ÉRSZEGI Géza: A NAGY Lajos-kori királyi kápolna kérdéséhez. In: *Castrum Bene* 2 (1990). 94–101.

FALLENBÜCHL 1994 — FALLENBÜCHL Zoltán: *Magyarország főispánjai 1526- 1848*. Budapest 1994.

FEHÉR 1982 — FEHÉR Géza: *A magyar történelem oszmán-török ábrázolásokon*. Budapest 1982.

FEKETE 1938 — FEKETE Lajos: Buda, Pest és Óbuda polgári lakossága 1547-ben és 1580-ban. *TBM* 6 (1938). 116–136.

FEKETE 1944 — FEKETE Lajos: *Budapest története a törökkorban. Budapest Története* III. Budapest 1944.

FEKETE–NAGY 1973 — FEKETE Lajos NAGY Lajos: Budapest története a törökkorban. In: *Budapest Története*. II. Szerk. GERÉVICH László. Budapest 1973. 337–436.

FELD 1999 — FELD István: Beszámoló az egykori budai Szent Zsigmond templom és környéke feltárásáról. *BudRég* 33 (1999). 35–50.

FELD ET AL. 1992 — FELD István–GYURICZA Anna–HANNY Erzsébet–PŐLÖS Andrea–VÉGH András: I. Szent György tér. In: A Középkori Osztály munkatársainak ásatásai és leletmentései 1981–1991 között. *BudRég* 29 (1992). 242–244.

FELD–KÁRPÁTI 2000 — FELD István–KÁRPÁTI Zoltán: Häser und Parzellen der mittelalterlichen Stadt Buda in der Umgebung der Hl. Sigismund-Kirche. In: *Mittelalterliche Häuser und Strassen in Mitteleuropa*. Hg. Márta FONT–Mária SÁNDOR. Varia Archaeologica Hungarica IX. Budapest-Pécs 2000. 57–66.

FIALA 1967 — FIALA, Zdenek: *Die Anfänge Prags. Eine Quellenanalyse zur Ortsterminologie bis zum Jahre 1235*. Wiesbaden 1967.

FITZ 1959 — FITZ József: *A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története I*. Budapest 1959. 193–196.

FÓGEL 1913 — FÓGEL József: *II. Ulászló udvartartása 1490–1516*. Budapest 1913.

FÓGEL 1917 — FÓGEL József: *II. Lajos udvartartása 1516–1526*. Budapest1917.

FRAKNÓI 1883 — FRAKNÓI Vilmos: Váradi Péter kalocsai érsek élete. *Századok* 17 (1883). 489–514. 729–749.

FRAKNÓI 1889 — FRAKNÓI Vilmos: *Erdődi Bakócz Tamás élete*. Budapest 1889.

FRAKNÓI 1898 — FRAKNÓI Vilmos: Mátyás király magyar diplomatái. *Századok* 33 (1898). 384–404.

FRAKNÓI 1899 — FRAKNÓI Vilmos: *Werbőczy István életrajza*. Budapest 1899.

FÜGEDI 1961 — FÜGEDI Erik: Középkori magyar városprivilégiumok. *TBM* 14 (1961).

FÜGEDI 1964 — FÜGEDI Erik: Megjegyzések a budai vitáról. *Századok* 98 (1964). 771 -781.

FÜGEDI 1971 — FÜGEDI Erik: *A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása*. Budapest 1971.

GARÁDY 1943a — GARÁDY Sándor: Budapest székesfőváros területén végzett középkori ásatások összefoglaló ismertetése 1931–1941. I. Egyházi célú maradványok és temetők feltárása. *BudRég* 13 (1943). 167–254.

GARÁDY 1943b — GARÁDY Sándor: Jelentés az 1936 42. években végzett ásatásokról. BpR 13 (1943). 403–438.

Gárdonyi 1910	Gárdonyi Albert: Budapest legrégibb kiváltságlevele. *Turul* 28 (1910). 75–127.
Gárdonyi 1911	Gárdonyi Albert: Buda legrégibb pecsétje. *Turul* 29 (1911). 115–123.
Gárdonyi1936a	Gárdonyi Albert: Buda középkori helyrajza. *TBM* 5 (1936). 59–86.
Gárdonyi 1936b	Gárdonyi Albert: Buda és Pest keresztény lakossága a török hódoltság alatt. *TBM* 6 (1936). 13–33.
Gárdonyi 1941a	Gárdonyi Albert: *Buda és Pest a tatárjárás előtt*. Budapest 1941.
Gárdonyi 1941b	Gárdonyi Albert: Karai László és Hess András Budán. *Magyar Könyvszemle* 1941. 332–341.
Gárdonyi 1943a	Gárdonyi Albert: Az óbudai káptalan kritikus oklevelei. *Turul* 57 (1943). 14–21.
Gárdonyi 1943b	Gárdonyi Albert: Régi budavári házak. *TBM* 10 (1943). 1–11.
Gárdonyi 1944	Gárdonyi Albert: Magyarország középkori fővárosa. *Századok* 78 (1944). 219–231.
Gárdonyi 1945	Gárdonyi Albert: Buda középkori határai. *BudRég* 14 (1945). 379–396.
Gerevich 1950	Gerevich László: Gótikus házak Budán. *BudRég* 15 (1950). 123–238.
Gerevich 1952	Gerevich László: Castrum Budense. *ArchÉrt* 79 (1952). 150–171.
Gerevich 1966	Gerevich László: *A budai vár feltárása*. Budapest 1966.
Gerevich 1972	Gerevich László: Die mittelalterlichen Städte im Zentrum Ungarns. In: *Vor- und Frühformen der europäischen Stadt im Mittelalter. Bericht über ein Symposium in Reinhausen bei Göttingen vom 18. Bis 24. April 1972*. Hg. H. Jankuhn–W. Schlesinger–H. Seteuer (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen) Göttingen 1973. 260–276.
Gerevich 1971	Gerevich László: *The Art of Buda and Pest in the Middle Ages*. Budapest 1971. 71–74.
Gerevich 1973	Gerevich László: Budapest művészete az Árpád-korban. In: *Budapest Története*. I. Szerk. Gerevich László. Budapest 1973. 243–334.
Gerevich 1976	Gerevich László: A pesti és budai vár. *BudRég* 24/1–2 (1976) 43–54.
Gerevich 1987	Gerevich László: A budai vár Zsigmond korában: In: *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437*. Szerk. Beke László–Marosi Ernő–Weihl Tünde. Katalógus. Budapest 1987. 148–180.
Gerevich 1990	Gerevich László: The Rise of Hungarian Towns along the Danube. In: *Towns in Medieval Hungary*. Ed. László Gerevich. Budapest 1990. 26–50.
Gerevich Holl–Seitl 1953	Gerevich László–Holl Imre–Seitl Kornél: Megjegyzések a budai vár XIII. századi építéstörténetéhez. *MűvÉrt* 2 (1953) 210–218.
Gerő 1956	Gerő Győző: Adatok a budai vár törökkori építészetéhez. A Fehérvári rondella építéstörténete. *BudRég* 17 (1956). 261–278.
Gerő 1959	Gerő Győző: Hol állott a budai Kücsük dzsámi? *BudRég* 19 (1959). 215–220.
Gerő 1964a	Gerő Győző: Adatok a budavári Szt. Mihály-kápolna topográfiájához. *BudRég* 21 (1964). 389–393.
Gerő 1964b	Gerő Győző: I. ker. Tóth Árpád sétány 27. In: A Budapesti Történeti Múzeum leletmentései és ásatásai 1960–1961-ben. *BudRég* 21 (1964). 313–314.
Gerő 1973	Gerő Győző: I. Fő utca 30. In: A Budapesti Történeti Múzeum leletmentései és ásatásai az 1966–1970. években. *BudRég* 23 (1973). 286.
Gerő 2001	Gerő Győző: Dschami und Mahalle des Tojgun Pascha im Stadteil Buda-Víziváros. *Acta Orientalia* 54 (2001). 453–470.

Gerő 2003	Gerő Győző: A buda-viziárosi Tojgun pasa dzsámi és a Tojgun pasa mahalle. *BudRég* 37 (2003). 197–208.
Glosszárium 1984	*Régi Magyar Glosszárium*. Szerk. Berrár Jolán, Károly Sándor. Budapest 1984.
Györffy 1955	Györffy György: Kurszán és Kurszán vára. *BudRég* 16 (1955). 9–40.
Györffy 1973	Györffy György: Budapest története az Árpád-korban. In: *Budapest története* I. Szerk. Gerevich László. Budapest 1973. 217–349.
Györffy 1987	Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* II. Budapest 1987.
Györffy 1998	Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* IV. Budapest 1998.
H. Gyürky 1971a	H. Gyürky Katalin: Adatok a budai Szent Péter külváros topográfiájához. *BudRég* 22 (1971). 223–243.
H. Gyürky 1971b	H. Gyürky Katalin: A budavári középkori domonkos kolostor területén végzett régészeti feltárás. *BudRég* 22 (1971). 429–435.
H. Gyürky 1972	H. Gyürky Katalin: Buda településének kezdetei a régészeti adatok alapján. *ArchÉrt* 99 (1972). 33–46.
H. Gyürky 1973	H. Gyürky Katalin: II. Bem József utca 22–24. In: A Budapesti Történeti Múzeum leletmentései és ásatásai az 1966–1970. évben. *BudRég* 23 (1973). 280.
H. Gyürky 1976	H. Gyürky Katalin: A domonkosok középkori kolostorának feltárása Budán. *BudRég* 24 (1976). 371–279.
H. Gyürky 1981	H. Gyürky Katalin: *Das mittelalterlichen Dominikanerkloster in Buda*. Budapest 1981.
H. Gyürky 1984	H. Gyürky Katalin: A Szent Márton kápolna régészeti maradványai Budán. *ArchÉrt* 111 (1984). 29–42.
H. Gyürky 1994	H. Gyürky Katalin: A domonkos rend középkori kolostorai Budán. In: *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon*. Művészettörténet-Műemlékvédelem 7. Szerk. Haris Andrea. Budapest 1994. 121–135.
H. Gyürky 2001	H. Gyürky Katalin: Domonkos kolostorok, várostörténet, régészet. *Tanítvány* 7/2 (2001). 27–40.
Hauffler 1854	Hauffler, Joseph: *Buda-Pest. Historisch-topographische Skizzen von Ofen und Pest*... Pest 1854.
Holl 1981	Holl Imre: Feuerwaffen und Stadtmauern. Angabe zur Entwicklung der Wehrarchitektur des 15. Jahrhunderts. *AA* 33 (1981). 201–243.
Holl 1989	Holl Imre: Középkori városi élet – városi építészet. *ArchÉrt* 114 (1989). 52–76.
Holl 1991	Holl Imre: Középkori városi topográfia és a kézmüves mühelyek. In: *Régészet és várostörténet tudományos konferencia*. Studia Pannonica. Series Historica 3. Szerk. Uiterkovich Ákos. Pécs 1991. 33–38.
Holl 1997	Holl Imre: A budai palota középkori építéstörténetének kérdései. *BudRég* 31 (1997). 79–100.
Horler 1989	Horler Miklós: A johanniták és a korai magyar vártipus. *Castrum Bene* 1 (1989). 135–152.
Horváth 1934	Horváth Henrik: A budai Szt.György relief. *TBM* (1934). 105–126.
Huszár 1958	Huszár Lajos: *A budai pénzverés története a középkorban*. Budapest Várostörténeti Monográfiái 20 (1958).

Illésy 1902	Illéssy János: *A mikófalvi Bekény család leszármazása és története.* Budapest 1902.
Iványi 1941	Iványi Béla: Buda és Pest sorsdöntő évei. *TBM* 9 (1941) 32–84.
Jankovich 1959	Jankovich Miklós: Buda-környék plébániáinak kialakulása és a királyi kápolnák intézménye. *BudRég* 19 (1959). 57–98.
Jankovich 1961	Jankovich Miklós: Buda város keresztény tanácsa a török hódoltság korában. *TBM* 14 (1961). 147–159.
Janković 1971	Janković, Vendelin: Zásady a postup rekonštrukcie miestopisu historického jadra Bratislavy v stredoveku. *Monumentorum Tutela* 7 (1971) 29–55.
Janković 1973	Janković, Vendelin: Vyskum topográfie historického jadra Bratislavy v 14–16. stor. a jeho prínos pre najstaršie dejiny mesta. *Historicky Časopis* 21 (1973). 369–385.
Janković (Kézirat)	Janković, Vendelin: *Topográfia historického jadra Bratislavy v 14–16.* storoči. (Kézirat) Archív mesta Bratislavy.
Kadić 1939	Kadić Ottokár: *A budavári barlangpincék földtani viszonyai.* Budapest 1939.
Kárpáti 2003	Kárpáti Zoltán: A Szent Zsigmond-templom és környéke. Régészeti jelentés. *TBM* 31 (2003). 205–240.
Katona	*Historia critica regnum Hungariae.* Ex fide domesticorum et exterorum scriptorum concinnata a Stephano Katona, I–IX. Pestini, Budae 1779–1790.
Kaufmann 1895	Kaufmann Dávid: Magyarország legrégibb zsidó temetője. *ArchÉrt* 15 (1895). 219–223.
Kelényi 1943a	Kelényi B. Ottó: Egy budavári ház felosztása 1491-ben. *BudRég* 13 (1943). 477–478.
Kelényi 1943b	Kelényi B. Ottó: Kaym Orbán budai könyvesháza. *Magyar Könyvszemle* 1943. 428–429.
H. Kérdő 1995	H.Kérdő Katalin: *Zur Frage der Lokalisierung der Auxiliarkastells von Vizváros (Wasserstadt).* Roman Frontier Studies 1995.
Kisari Balla 1996	Kisari Balla György: *Törökkori várrajzok Stockholmban.* Budapest 1996.
Kisari Balla 1998	Kisari Balla György: *Száz várrajz Würtenbergben.* Budapest 1998.
Kiss 1988	Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára.* Budapest 1988.
Kollányi 1900	Kollányi Ferenc: *Esztergomi kanonokok.* Esztergom 1900.
Kováts 1900	Kováts Ferenc: *Városi adózás a középkorban.* Pozsony 1900.
Kováts 1934	Kováts Ferenc: Egyház és városgazdaság a középkorban. In: *Beszámoló a szegedi m. kir. Ferencz József – Tudományegyetem 1930/31.évi működéséről.* Szeged 1934.
E. Kovács 1992	E. Kovács Péter: *Estei Hippolit egri számadáskönyvei.* Eger 1992.
Kredics–Solymosi 1993	Kredics László–Solymosi László: *A veszprémi püspökség 1524. évi urbáriuma.* Budapest 1993.
Kubinyi 1957	Kubinyi András: A kincstári személyzet a XV.század második felében. *TBM* 12 (1957). 25–48.
Kubinyi 1961	Kubinyi András: Buda város pecséthasználatának kialakulása. *TBM* 14 (1961). 109–146.
Kubinyi 1962	Kubinyi András: A király és a királyné kúriái a XIII.században Budán. *ArchÉrt* (1962). 160–169.
Kubinyi 1964a	Kubinyi András: Budafelhévíz topográfiája és gazdasági fejlődése. *TBM* 16 (1964). 85–180.

Kubinyi 1964b	Kubinyi András: A budai vár udvarbírói hivatala. *Levéltári Közlemények* 35 (1964) 69–96.
Kubinyi 1965	Kubinyi András: Topographic growth of Buda up to 1541. In: *Nouvelles études historiques publiées l'occasion du XIIe Congres International des Sciences Historiques par la Comission Nationale des Historiens Hongrois* 1 (1965) 132–157.
Kubinyi 1967	Kubinyi András: Budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagelló-korban. *Levéltári Közlemények* 37 (1967). 227–287.
Kubinyi 1970a	Kubinyi András: Spanyol zsidók a középkori Budán. In: *Magyar Zsidó Oklevéltár* 12 (1969). 19–26.
Kubinyi 1970b	Kubinyi András: Az egészségügyi foglalkozásúak társadalmi és gazdasági helyzete Budán a XV–XVI.század fordulóján. *Orvostörténeti Közlemények* 54 (1970) 63–81.
Kubinyi 1971a	Kubinyi András: A budai német patriciátus társadalmi helyzete családi összeköttetéseinek tükrében a XIII. századtól a XV. század második feléig. *Levéltári Közlemények* 42 (1971). 203–269.
Kubinyi 1971b	Kubinyi András: Budai Kakas János és történeti feljegyzései. *TBM* 18 (1971). 59–79.
Kubinyi 1972a	Kubinyi András: *Die Anfänge Ofens. Osteuropastudien der Hochschulen des Landes Hessen.* Reihe I. Gießener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsforschung des europäischen Ostens. Bd. 60. Berlin 1972.
Kubinyi 1972b	Kubinyi András: Die ungarische König und seine Städte im 14. Und am Beginn des 15. Jahrhunderts. In: *Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert.* Hg. v. Rausch, Wilhelm. Linz/Donau 1972. 193–220.
Kubinyi 1973	Kubinyi András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). In: *Budapest Története* II. Budapest 1973. 7–204.
Kubinyi 1978	Kubinyi András: Die Pemfflinger in Wien und Buda. *Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien* 34 (1978) 67–88.
Kubinyi 1981	Kubinyi András: Burgstadt, Vorburgstadt und Stadtburg. Zur Morphologie des mittelalterlichen Buda. *AA* 33 (1981) 161–178.
Kubinyi 1984	Kubinyi András: A királyi tanács köznemesi ülnökei a Jagelló-korban. In: *Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Mályusz Elemér emlékkönyv.* Szerk. H.Balázs Éva–Fügedi Erik–Maksay Ferenc. Budapest 1984. 257–268.
Kubinyi 1984b	Kubinyi András: A középbirtokos nemesség Mohács előestéjén. In: *Magyarország társadalma a török kiűzésének idején.* Discussiones Neogradienses 1. Szerk. Szvircsek Ferenc. Salgotarján 1984. 5–24.
Kubinyi 1988	Kubinyi András: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idején. *Századok* (1988). 149–215.
Kubinyi 1990	Kubinyi András: Palota-terem. Terminológiai kérdések. *Castrum Bene* 2 (1990). 55–64.
Kubinyi 1991	Kubinyi András: Plébánosválasztások és egyházközségi önkormányzat. *Aetas* 1991/2. 26–46.
Kubinyi 1994a	Kubinyi András: Buda és Pest szerepe a távolsági kereskedelemben a 15–16. század fordulóján. *Történelmi Szemle* 36 (1994). 1–52.
Kubinyi 1994b	Kubinyi András: Egy üzletelő és diplomata várúr Mohács előtt: Ákosházi Sárkány Ambrus. In: *Emlékkönyv Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára.* Budapest 1994. 263–292.

Kubinyi 1995	Kubinyi András: Alltag und Fest am ungarischen Königshof der Jagellonen. 1490–1526. In: *Alltag bei Hofe*. Residenzforschung Bd. 5. Hg. v. Paravicini Werner. Sigmaringen 1995. 197–215.
Kubinyi 1999	Kubinyi András: A budavári Szent Zsigmond káptalan a késöközépkorban. *BudRég* 33 (1999). 19–23.
Kubinyi 2005	Kubinyi András: *A Várnegyed és környéke középkori helyrajza.* In: Szakály–Szűcs 2005.
Kubínyi 1906	Kubínyi Miklós: *A felső-kubíni Kubinyi család leszármazása.* Budapest 1906.
Kumorovitz 1963	Kumorovitz L. Bernát: A budai várkápolna és a Szt. Zsigmond-prépostság történetéhez. *TBM* 15 (1963). 109–151.
Kumorovitz 1966	Kumorovitz L. Bernát: Idösb Erzsébet királyné építkezéseinek történetéhez. *TBM* 17 (1966). 9–26.
Kumorovitz 1971	Kumorovitz L. Bernát: Buda (és Pest) „fővárossá" alakulásának kezdetei. *TBM* 18 (1971). 7–53.
Lajos 1983	*Művészet I. Lajos király korában 1342–1382.* Szerk. Marosi Ernő–Tóth Melinda–Varga Lívia. Budapest 1983.
Lászay–Papp 2005	Lászay Judit–Papp Adrienn: Régészeti feltárás és falkutatás a Rudas fürdőben. In: *Régészeti kutatások Magyarországon* 2004. Szerk. Kisfaludi Júlia. Budapest 2005. 73–90.
Lexikon 1994	*Korai magyar történeti lexikon.* Szerk. Kristó Gyula. Budapest 1994.
Lócsy 1964	Lócsy Erzsébet: Középkori telekviszonyok a budai Várnegyedben. *BudRég* 21 (1964). 191–208.
Lócsy 1967	Lócsy Erzsébet: Alhévíz és Békásmegyer középkori templomai. *ArchÉrt* 94 (1967). 200–213.
Lócsy 1969	Lócsy Erzsébet: XIII. századi város és XIV. századi városrendezés nyomai a budai Várnegyedben. *Településtudományi Közlemények* 22 (1969). 106–113.
Lócsy 1971	Lócsy Erzsébet: Adatok a budai Várnegyed XIII. századi beépítéséhez. *BudRég* 22 (1971). 209–222.
Művészet 1987	*Magyarországi művészet 1300–1470 körül.* Szerk. Marosi Ernő. Budapest 1987.
Magyar 1991a	Magyar Károly: A budai vár Árpád-kori topográfiája. In: *Régészet és várostörténet tudományos konferencia.* Studia Pannonica. Series Historica 3. Szerk. Uhrkovich Ákos. Pécs 1991. 91–106.
Magyar 1991b	Magyar Károly: Buda im 13. Jahrhundert. In: *Budapest im Mittelalter.* Hg. von Gerd Biegel. Braunschweig 1991. 153–184.
Magyar 1992a	Magyar Károly: A Budavári Palota Északi, ún. Koldus-kapujának tornya az újabb kutatások tükrében. *BudRég* 29 (1992). 57–94.
Magyar 1992b	Magyar Károly: Ásatások a budavári palota területén és annak északi előterében 1982–1991 között. *BudRég* 29 (1992). 109–115.
Magyar 1992c	Magyar Károly: Középkori pecsétnyomó a budai vár területéről. *BudRég* 29 (1992). 229–236.
Magyar 2004	Magyar Károly: Adatok a budai István-torony kérdésköréhez. In: *Es tu scholaris.* Ünnepi tanulmányok Kubinyi András 75. születésnapjára. Szerk. F. Romhányi Beatrix–Grynaeus András–Magyar Károly–Végh András. (Monumenta Historica Budapestiensia 13) Budapest 2004. 13–36.

MAJOR 1966 — MAJOR Jenő: A magyar városok és városhálózat kialakulásának kezdetei. *Településtudományi Közlemények* 18 (1966). 48–90.

MÁLYUSZ 1958 — MÁLYUSZ Elemér: Az izmaelita pénzverőjegyek kérdéséhez. *BudRég* 18 (1958). 301–310.

MÁLYUSZ 1963 — MÁLYUSZ Elemér: Budai Farkas László. *TBM* 15 (1963). 153–187.

MELIS 1976 — IRÁSNÉ MELIS Katalin: Beszámoló a középkori Pest város területén végzett régészeti kutatások eredményeiről. *BudRég* 24/1 (1976). 313–345.

MELIS 1983 — IRÁSNÉ MELIS Katalin: *Adatok a pesti síkság Árpád-kori településtörténetéhez*. Monumenta Historica Budapestinensia 4. Budapest 1983.

MELIS 1991 — IRÁSNÉ MELIS Katalin: Újabb középkori várostörténeti kutatások Pesten. In: *Régészet és várostörténet tudományos konferencia*. Studia Pannonica. Series Historica 3. Szerk. UHERKOVICH Ákos. Pécs 1991. 81–89.

MELIS 1994 — IRÁSNÉ MELIS Katalin: A pesti városalaprajz kialakulása és változásai a középkorban. In: *Társadalomtörténeti tanulmányok a közeli és régmúltból*. Emlékkönyv Székely György 70. születésnapjára. Budapest 1994.

MERTANOVÁ 1985 — MERTANOVÁ, Štefánia: *Ius tavernicale*. Bratislava 1985.

MIKÓ 2000 — MIKÓ Árpád: Imago historiae. In: *Történelem-kép. Szemelvények a múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. Szerk. MIKÓ Árpád és SINKÓ Katalin. Budapest 2000. 42–47.

MILLER 1760 — MILLER, Johann Ferdinand: *Epitomae vicissitudinum et rerum memorabilium de libera ac metropolitana urbe Budensi*. Budae 1760.

MOLLAY 1989 — MOLLAY Károly: Középkori háztörténet és várostörténet I–III. *Soproni Szemle* 43 (1989). 18–40, 126–148,

MOLLAY 1994a — MOLLAY Károly: Két középkori oltárjavadalom történetének tanulságai. *Soproni Szemle* 48 (1994). 43–60.

MOLLAY 1994b — MOLLAY Károly: A Kovácsok utcájának topográfiája I. *Soproni Szemle* 48 (1994). 266–302.

MOLLAY 1995 — MOLLAY Károly: A Kovácsok utcájának topográfiája II–III. *Soproni Szemle* 49 (1995). 130–157, 193–214.

MORDTMANN 1918 — MORDTMANN, J. H.: *Adalék Buda 1526-i elfoglalásához*. Budapest – Konstantinápoly 1918.

NAGY E. 1955 — NAGY Emese: Zsigmond király budavári Friss-palotája. *BudRég* 16 (1955). 105–134.

NAGY E. 1955 — NAGY Emese: Fortuna utca 4.sz., In: A budai vár házainak 1959. évi műemléki kutatásai. *BudRég* 20 (1963). 489.

NAGY L. 1964 — NAGY Lajos: A Víziváros XVII.század végi topográfiája. *TBM* 16 (1964). 181–249.

NAGY L. 1966 — NAGY Lajos: Buda polgársága a XVII.század végén. *TBM* 17 (1966). 27–57.

NAGY L. 1971a — NAGY Lajos: A budai Vár topográfiája a XVII.század végén. *TBM* 18 (1971). 81–120.

NAGY L. 1971b — NAGY Lajos: Adatok a budai városháza építésének történetéhez. *BudRég* 22 (1971). 351–363.

NÉMETHY 1876 — NÉMETHY Lajos: *Nagyboldogasszonyról nevezett budavári főtemplom történelme*. Esztergom 1876.

NÉMETHY 1878 — NÉMETHY Lajos: *Török mecsetek Budán*. Budapest 1878.

NÉMETHY 1885 — NÉMETHY Lajos: Budavárának régi helyrajza. *ArchÉrt* 5 (1885). 1–8, 65–67, 289–296.

Nemes 1893	Nemes Antal: *A Nagyboldogasszonyról nevezett budavári főtemplom története és leírása*. Budapest 1893.
Nemes 1932	Nemes Antal: *Adalékok a budavári főtemplom történetéhez*. Budapest 1932.
B. Nyékhelyi 2003	B. Nyékhelyi Dorottya: *Középkori kútlelet a budavári Szent György téren*. (Monumenta Historica Budapestiensia 12) Budapest 2003.
Ortvay 1905	Ortvay Tivadar: *Pozsony város utcái és terei*. Pozsony 1905.
Óváry 1890	Óváry Lipót: *A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai*. I. Budapest 1890.
Papp 1970	Papp Melinda: Baudenkmäler im mittelalterlichen Judenviertel der Budaer (Ofner) Burg. *Acta Technica* 67 (1970). 205–225.;
Pataki 1942	Pataki Vidor: A pétervárad ciszterciek a középkori Kelenföldön. In: *A Ciszterci Rend Budapesti Szent Imre Gimnáziumának Évkönyve az 1941/42. iskolai évről*. Budapest 1942. 19–55.
Pataki 1950	Pataki Vidor: A budai vár középkori helyrajza. *BudRég* 15 (1950). 241–299.
Pataki (Kézirat)	Pataki Vidor: *A budai vár középkori helyrajza*. A munka kiadatlan első része: 1. A budai helytörténetírás múltja. 2. A budavári fensík. 3. Tájékozódás a középkori Buda városában kapuk és templomok szerint. 4. Középkori utca-elnevezések és telekmeghatározások. (Kézirat a BTM Könyvtárában)
Pauler 1899	Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*. II. Budapest 1899.
Paulinyi 1962	Paulinyi Oszkár: Tulajdon és társadalom a Garam-vidéki bányavárosokban. *Történelmi Szemle* 5 (1962). 173–188.
Perger 1965/66	Perger, Richard: Die Grundherren im mittelalterlichen Wien I. Die ältesten geistlichen Grundherrschafften. *Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien* 23/25 (1963/64). 11–68.
Perger 1965/66	Perger, Richard: Die Grundherren im mittelalterlichen Wien II. Geistliche Grundherrschafften des 13. nd 14. Jahrhunderts. *Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien* 23/25 (1965/66). 120–183.
Perger 1967/69	Perger, Richard: Die Grundherren im mittelalterlichen Wien III. Bürgerliche und adelige Grundherrschafften. *Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien* 23/25 (1967/69). 7–101.
Pető 1997	Pető Mária: *A Gellérthegy*. Budapest 1997.
Püspöki Nagy 1991	Püspöki Nagy Péter: *Piacok és vásárok kezdetei Magyarországon*. Pozsony 1991.
Rajner 1997	Rajner Pál: Egy 1388-as budai sírkő és Heinzmann Eisenrinkel körmöci kamaraispán. *Turul* 70 (1997). 20–25.
Regényi 1998	Regényi Kund: Karmeliták a középkori Magyarországon. In: *Capitulum I. Tanulmányok a középkor magyar egyház történetéből*. Szerk. Koszta László. Szeged 1998. 67–81.
Regényi 2001	Regényi Kund: *Die ungarischen Konvente der Oberdeutschen Karmelitenprovinz im Mittelalter*. Budapest-Heidelberg 2001.
Reiszig 1941	Reiszig Ede: A Kanizsaiak a XV. században. *Turul* 55 (1941). 22–31. 71–81.
Révhelyi 1936	Révhelyi Elemér: Kelenföld (Tabán) helye és neve. *TBM* 4 (1936). 34–57.
Römer 1877	Römer Flóris: Adalék a budai várnak a törökfoglalás előtti helyszíneléséhez. *Archaeológiai Közlemények* (1877). 49–59.

Romhányi 2000	Romhányi Beatrix: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Budapest 2000.
Rózsa 1963	Rózsa György: *Budapest régi látképei*. Monumenta Historica Budapestinensia 2. Budapest 1963.
Rózsa 1995	Rózsa György: *Budapest legszebb látképei*. Budapest 1995.
Rupp 1865	Rupp Jakab: Budának és környékének helyirati viszonyai a középkorban. *Archeológiai Közlemények* 5 (1865) 46–66.
Rupp 1868	Rupp Jakab: *Buda-Pest és környékének helyrajzi története*. Pest 1868.
Sarbak 2003	Sarbak Gábor: *Miracula sancti Pauli primi heremite. Hadnagy Bálint pálos rendi kézikönyve, 1511*. Debrecen 2003.
Schafarczik 1926	Schafarzik Ferenc: A Szt. Gellért-hegy geológiai múltja és jelene. *Természettudományi Közlöny* (1926). 471.
Schafarczik- Vendl 1929	Schafarzik Ferenc–Vendl Aladár: *Geológiai kirándulások Budapest környékén*. Budapest 1929.
Schams 1822	Schams, Franz: *Vollständige Beschreibung der königlichen freyen Haupt Stadt Ofen in Ungarn*. Ofen 1822.
Schaschek 1940	Schauschek János: Középkori lakóházak maradványai a budai Várban. *Technika* 1940. 173–179.
Schier 1774	Schier, P. Xistus: *Buda Sacra sub priscis regibus*. Viennae 1774.
Scheiber 1983	Scheiber Sándor: *Jewish inscriptions in Hungary*. Budapest 1983.
Siklósi 1990	Siklósi Gyula: *Adattár Székesfehérvár középkori és török kori építészetéről*. Székesfehérvár 1990. 1–116.
Siklósi 1992	Siklósi Gyula: Neuere Forschungen im Árpádenzeitlichen Székesfehérvár. *AA* 44 (1992). 371–388.
Siklósi 1994	Siklósi Gyula: Die ethnischen Verhältnisse im mittelalterlichen Székesfehérvár bis zum Ende der Türkenherrschafl. *AH* 19 (1994). 337–346.
Siklósi 1999	Siklósi Gyula: *Die mittelalterlichen Wehranlagen, Burg- und Stadtmauern von Székesfehérvár*. Varia Archaeologica Hungarica 12. Budapest 1999.
Sörös 1903	Sörös Pongrác: *A bakonybéli apátság története*. I. (A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. VIII.) Budapest 1903.
Spekner 2002	Spekner Enikő: Adalékok a budavári István torony névadójának kérdéséhez. *BudRég* 35 (2002). 403–426.
Spekner 2003a	Spekner Enikő: A budavári Boldogasszony-egyház alapítástörténete. *BudRég* 37 (2003). 91–112.
Spekner 2003b	Spekner Enikő: A budai Fugger-faktorátus. Egy délnémet kereskedő- és bankház képviselete a késő középkori Budán 1503–1533. In: *Vándorutak – Múzeumi örökség. Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére 60. születésnapja alkalmából*. Szerk. Viga Gyula–Holló Szilvia Andrea–Cs. Schwalm Edit. Budapest 2003. 429–434.
Spekner 2005	Spekner Enikő: A magyarországi beginák és beginakolostorok 13. századi története. In: *Studia professoris – Professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*. Szerk. Almási Tibor–Draskóczy István–Jancsó Éva. Budapest 2005.
Sugár 1984	Sugár István: *Az egri püspökök története*. Budapest 1984.
Szakály–Szücs 2005	Szakály Ferenc – Szücs Jenő: Budai bortizedjegyzékek a 16. század első harmadából. História Könyvtár – Okmánytárak 4. Budapest 2005.
Szántóffy 1867	Szántóffy: A Bakacskápolna Sion hegyén Esztergomban. *Magyar Sion* 1867.

Szebeni–Végh 2002	Szebeni Andrea–Végh András: A budavári volt Helyőrségi templom. *BudRég* 35 (2002). 427–457.
Székely 2000.	Székely György: Städtische Agglomeration im Osten Mitteleuropas (13.–15. Jh.): Berlin, Buda, Prag, Krakau. In: *Mittelalterliche Häuser und Strassen in Mitteleuropa.* Hg. Márta Font–Mária Sándor. Varia Archaeologica Hungarica IX. Budapest-Pécs 2000. 9–16.
Szerémi Ernyey 1912	Szerémi–Ernyey József: *A Majthényiak és a Felvidék.* Budapest 1912.
Szinyei 1906	Szinnyei József: *Magyar Írók* 11. Budapest 1906.
Szontagh et al.1908	Szontagh Tamás–Schwartz Gyula–Machán Ottó–Papp Károly: *A budai várhegyi alagút hidrogeológiai viszonyai.* Budapest 1908.
Szőke 1985	Szőke Mátyás: Adatok a középkori Visegrád történetéhez és helyrajzához. In: *Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai.* Kiadta: Fodor István és Selmeci László. Budapest 1985. 285–312.
Szőke-Buzás 1989	Szőke Mátyás–Buzás Gergely: A visegrádi Alsóvár a 13.században. In: *Castrum Bene* 1989. 121–134.
Szűcs 1955	Szűcs Jenő: *Városok és kézművesség a XV.századi Magyarországon.* Budapest 1955.
Szűcs 1993	Szűcs Jenő: *Az utolsó Árpádok.* História könyvtár, monográfiák 1. Budapest 1993.
Végh 1997	Végh András: A középkori várostól a török erődig. A budai vár erődítéseinek változásai az alapítástól a tizentötéves háborúig. *BudRég* 31 (1997). 296.
Végh 1998a	Végh András: A középkori ágostonos kolostor felfedezése a Vizivárosban. *Magyar Múzeumok* 1998/3. 15–17.
Végh 1998b	Végh András: Előzetes jelentés a budai Szentpétermártir külváros területén 1991–1995 között folytatott régészeti kutatásokról. *BudRég* 32 (1998). 329 340.
Végh 1999a	Végh András: Adatok a budai kisebb Szűz Mária, másnéven Szent Zsigmond templom alapításának történetéhez. *BudRég* 33 (1999). 25 34.
Végh 1999b	Végh András: Régészeti feltárások a budai váralján, a középkori Tótfalu területén. *BudRég* 33 (1999). 331–346.
Végh 2000	Végh András: New excavations in the area of Szentpétermártir – a mediaeval suburb of Buda. In: *Mittelalterliche Häuser und Strassen in Mitteleuropa.* Hg. Márta Font–Mária Sándor. Varia Archaeologica Hungarica IX. Budapest-Pécs 2000. 67–74.
Végh 2003a	Végh András: Középkori városnegyed a királyi palota előterében. A budavári Szent György tér és környezetének története a középkorban. *TBM* 31 (2003). 7–42.
Végh 2003b	Végh András: A Szent György utca 4–10. számú telkek régészeti ásatása. *TBM* 31 (2003). 167-190.
Végh 2003c	Végh András: A Magyar Tudományos Akadémia budavári épületegyüttesének története a város alapításától 1686-ig. *BudRég* 37 (2003). 209–236.
Végh 2004a	Végh András: A budai plébániák határjárásainak helyrajzi elemzése. In: *Quasi liber et scriptura. Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára.* Szerk. Kovács Gyöngyi. Budapest 2004. 641–654.
Végh 2004b	Végh András: Matrakcsi Nászuh Buda-ábrázolása. *BudRég* 38 (2004). 207–216.

Veress 1906	Veress Endre: Gróf Marsigli Alajos Ferdinánd olasz hadi mérnök jelentései és térképei Budavár 1684–1686-os ostromairól, visszafoglalásáról és helyrajzáról. *BudRég* 9 (1906). 103–170.
Veszprémy 1991	Veszprémy László: Testamentum magistri Jacobi de Arquade phisici. *Aetas* 1991/2. 101–105.
Viktorin 1872	Viktorin József: *Visegrád hajdan és most.* Pest 1872.
Weidinger–Horler 1956	Weidinger György–Horler Ferenc: A budai vár 1687. és 1696. évi helyszínrajzai. *TBM* 11 (1956). 29–32.
Wenczel 1868	Wenczel Gusztáv: Visegrádnak egykori fénye és dicsősége. *Századok* 2 (1868). 395–412.
Wenzel 1878	Wenzel Gusztáv: *A XV.századi tárnoki jog. Értekezések a társadalmi tudományok köréből* 5/1 (1878).
Zolnay 1952	Zolnay László: A XIII.–XIV. századi királyi szálláshely. *MűvÉrt* 1 (1952). 15–28.
Zolnay 1953	Zolnay László: Még egy szó a budavári XIII.–XIV. századi királyi szálláshely hollétéről és a déli palota építése időpontjáról. *MűvÉrt* 2 (1953). 204–209.
Zolnay 1961	Zolnay László: A XIII.–XIV. századi királyi palotáról. A budai várostörténet néhány kritikus kérdése. *A Művészettörténeti Dokumentációs Központ Évkönyve* 1959/60. Budapest 1961. 7–64.
Zolnay 1963	Zolnay László: Opus Castri Budensis. A XIII. századi budai vár kialakulása. *TBM* 15 (1963). 43–107.
Zolnay 1964	Zolnay László: A középkori budavári Szent László- és Szent Mihály-kápolna. *BudRég* 21 (1964). 375–388.
Zolnay 1967	Zolnay László: Ásatások a budai I., Táncsics Mihály u. 9. területén. A XIII. XIV. századi budai királyi rezidencia kérdéséhez. *ArchÉrt* 94 (1967). 39–47.
Zolnay 1968	Zolnay László: Ásatások a budai I., Táncsics Mihály u. 9. területén. *ArchÉrt* 95 (1968). 40–60.
Zolnay 1971	Zolnay László: Középkori zsinagógák a budai várban. *BudRég* 22 (1971). 271–282.
Zolnay 1977	Zolnay László: Az 1967–1975. évi budavári ásatásokról s az itt talált gótikus szoborcsoportról. *BudRég* 24/3–4 (1977).
Zolnay 1984	Zolnay László: Előzetes jelentés a budai vár déli részén végzett 1975–1981 évi feltárásokról. *BudRég* 26 (1984). 203–216.
Zolnay 1987	Zolnay László: *Buda középkori zsidósága és zsinagógáik.* Budapest 1987.
Zsigmond 1987	*Művészet Zsigmond király korában, 1387–1437.* I–II. Kiállítási katalógus. Szerk. Beke László, Marosi Ernő, Wehli Tünde. Budapest 1987.

A Monvmenta Historica Bvdapestinensia eddig megjelent kötetei:

1. Das Ofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtsammlung des 15. Jahrhunderts in Ungarn. Hrsg. Karl Mollay. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1959.
2. Rózsa György: Budapest régi látképei (1493–1800). Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963.
3. Gábori-Csánk Vera: La station du paléolithique moyen d'Érd–Hongrie. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968.
4. Irásné Melis Katalin: Adatok a Pesti síkság Árpád-kori településtörténetéhez. – Daten zur Siedlungsgeschichte der Pester Ebene zur Zeit der Árpáden. Budapest: BTM, 1983.
5. H. Gyürky Katalin: Az üveg. A BTM középkori gyűjteménye. Katalógus. – Glas. Katalog der Glassammlung des Historischen Museums der Stadt Budapest. Budapest: BTM, 1986.
6. Gál Éva: A Budapesti Történeti Múzeum Várostörténeti Osztályának kéziratos térképei. – Handgezeichnete Karten aus der Kartensammlung der Abt. für Stadtgeschichte des BHM. Budapest: BTM, 1989.
7. Kaba Melinda: Thermae Maiores Legionis II. Adiutricis. Budapest: BTM, 1991.
8. Bencze Zoltán–Szekér György: A budaszentlőrinci pálos kolostor. – Das Paulinerkloster von Budaszentlőrinc. Budapest: BTM, 1993.
9. Hanny Erzsébet: Buda 1686. évi visszavívásának egykorú irodalmi emlékei a Budapesti Történeti Múzeum Könyvtárának gyűjteményében. – Literarische Andenken der Wiedereroberung von Buda 1686 in der Bibliothek des Historisches Museums der Stadt Budapest. Budapest: BTM, 1998.
10. Bencze Zoltán–Gyulai Ferenc–Sabján Tibor–Takács Miklós: Egy Árpád-kori veremház feltárása és rekonstrukciója – Ausgrabung und Rekonstruktion eines Grubenhauses aus der Árpádenzeit. Budapest: BTM, 1999.
11. K. Végh Katalin: A Budapesti Történeti Múzeum az alapítástól az ezredfordulóig. Budapest: BTM, 2003.
12. B. Nyékhelyi Dorottya: Középkori kútlelet a budavári Szent György téren. Budapest: BTM, 2004.
13. „Es tu scholaris". Ünnepi tanulmányok Kubinyi András 75. születésnapjára. Szerk.: F. Romhányi Beatrix, Grynaeus András, Magyar Károly, Végh András. Budapest: BTM, 2004.
14. Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére. Szerk.: Erdei Gyöngyi, Nagy Balázs. Budapest: BTM 2005.